

MARKSIZAM U SVETU 6-7/1981.

MA
RK
SIZ
AM
U
S
VETU

Savremeni svet

Eric Hobsbawm

Pogled unapred:
istorija i budućnost

Elmar Altvater

Tempirana bomba
otkucava na
svetskom tržištu

broj

6·7

1981.

MARKSIZAM U SVETU, časopis prevoda iz strane periodike i knjiga.

Uređivački odbor

Nijaz Dizdarević (*predsednik*), David Atlagić (*glavni i odgovorni urednik*), Vladimir Bovan, Ivan Cifrić, Nikola Čingo, Zvonimir Damjanović, Ali Dida, Kiro Hadži Vasilev, Milan Kučan, Milan Mali, Simo Nenezović, Miloš Nikolić, Najdan Pašić, Ivan Perić, Olga Perović, Vojo Rakić, Budislav Soškić, August Vrtar, Janez Zahrastnik

Redakcija

David Atlagić, Petre Georgievski, Ukšin Hoti, Ivan Hvala, dr Miroslav Pečujlić, Ivan Salečić, dr Vanja Šutlić, dr Arif Tanović

Kolegijum stalnih saradnika

Dr Mihailo Crnobrnja, Vladimir Gligorov, Damir Grubiša, Ivan Iveković, Pavle Jovanović, Dejan Kuzmanović, Mitar Miljanović, Aljoša Mimica, dr Ljubomir Paligorić, dr Đorđe Popov, dr Hasan Sušić, Slavoj Žižek

Glavni i odgovorni urednik

Miloš Nikolić

Urednik

Ljiljana Vuletić

Sekretar Redakcije

Stanislava Petrović

Oprema i tehničko uređenje

Vladana Mrkonja

Korektura

Ljubiša Vujošević

Izdavač: NIRO „Komunist“, Izdavački centar „Komunist“, Trg Marksa i Engelsa 11, 11000 Beograd, tel. 334—189.

Časopis izlazi mesečno. Cena pojedinom primerku 60 dinara. Dvobroj 90 dinara. Godišnja pretplata 540 din. — za inostranstvo USA dol. 20. Žiro račun: 60801-603-15351.

Štampa: RO štamparija „Budućnost“, Šumadijska 12 / Novi Sad, 1981.

MA
RK
SIZ
AM
U
S
VETU

SADRŽAJ

SAVREMENI SVET

Dr Aleksandar Grličkov
SVET OSAMDESETIH
GODINA V

Eric Hobsbawm
POGLED UNAPRED:
ISTORIJA I BUDUC-
NOST (1)

Silviu Brucan
RAT I MIR DANAS . . . 23

Edward Thompson
BELESKE O EKSTER-
MINIZMU, POSLED-
NJOJ FAZI CIVILIZA-
CIJE 37

Romano Ledda
PREOBRAŽAJ I KRI-
ZE U SVETSKOJ
REALNOSTI 72

Willy Brandt
GOVOR NA XV KON-
GRESU SOCIJALISTIČ-
KE INTERNACIONA-
LE U MADRIDU 97

Elmar Altvater
TEMPIRANA BOMBA
OTKUCAVA NA SVET-
SKOM TRŽIŠTU 114

Giuseppe Chiarante
PRIOLOG RASPRAVI O
SEDAMDESETIM
GODINAMA 139

Giuliano Procacci
AKTUELNI PROBLEMI
IMPERIJALIZMA
I NOVI MEĐUNAROD-
NI POREDAK 150

ČASOPIS PREVODA IZ
STRANE PERIODIKE I
KNJIGA

GODINA VIII 1981.
BROJ 6-7

<i>Biagio de Giovanni</i> KRIZA I LEGITIMIZACIJA DRŽAVE	165	<i>Michael Kazin</i> POBEDA DESNICE I NAŠ ODGOVOR	311
<i>Eugenio Somaini</i> KRIZA LEVICE I NOV ZAMAH NEOKONZERVATIVIZMA U EVROPI	187	<i>Willi Semmler</i> O NOVIJIM TENDENCIJAMA U TEORIJI I PRAKSI AMERIČKE PRIVREDNE POLITIKE	325
<i>Luciano Gruppi</i> DA LI SE MOŽE GOVORITI O EVROPSKOM „POLITIČKOM CIKLUSU“?	220	INTERVJU POSLE 1968: DRŽAVA, POKRETI I DRUŠTVO U SR NEMAČKOJ <i>Intervju Massima De Angelisa s Clausom Offeom</i>	353
<i>Eugenio Somaini</i> EKONOMSKI I POLITIČKI CIKLUS	226	KRIZA HEGEMONIJE, „PASIVNA REVOLUCIJA“ I NOVI SUBJEKTI <i>Intervju Alfreda Sensalesa s Christinom Glucksmann</i>	366
<i>S. M. Miller</i> OSAMDESETE GODINE I LEVICA: JEDAN AMERIČKI POGLED	232	PRILOG PROTIV IMPERIJALIZMA, ZA DRUŠTVENI PROGRES <i>Međunarodna naučna konferencija u Berlinu</i>	385
<i>Samuel Bowles</i> TRILATERALNA KOMISIJA — DA LI SE RAZILAZE PUTEVI KAPITALIZMA I DEMOKRATIJE?	277		
<i>William K. Tabb</i> DOMAĆA EKONOMSKA POLITIKA POD CARTEROM: PEČAT TRILATERALIZMA	287		

savremeni
svet

Dr Aleksandar Grlićkov

SVET OSAMDESETIH GODINA

Svako razmatranje fenomenologije savremenog sveta i njegovih mogućih i verovatnih tendencijskih zakonitosti mora polaziti od osnovne teorijske, odnosno političko-idejne pretpostavke koju nam nameće sam taj svet u svom istorijskom razvoju. Naime, savremena epoha istorijskog razvoja, za razliku od prethodnih, bitno je obeležena time što su svi temeljni procesi koji određuju svetsku stvarnost podružtvljeni, univerzalni, u najširim međunarodnim razmerama. Otuda duboku i raznovrsnu podeljenost sveta prati istovremeno i duboka međuzavisnost, koja temeljnim procesima kretanja stvarnosti daje obeležje i društvenosti i univerzalnosti. Protivrečnosti, konfrontacije, razilaženja i podeljenosti, kao rezultat različitih klasnih i nacionalnih interesa, ostvaruju se u svojoj međuzavisnosti. Nije reč, prema tome, o uobičajenoj povezanosti pojedinačnih pojava i društava unutar opštih istorijskih civilizacijskih tokova, već o novom kvalitetu međuzavisnosti, univerzalnom podružtvljavanju svih temeljnih svetskih procesa. Ta podružtvljenost i univerzalnost prožete su jedinstvenom dijalektikom epohe, njenim pozitivnim razvojnim potencijama i protivrečnostima, ali i njihovim različitim oblicima ispoljavanja unutar svakog pojedinačnog društva.

U takvim uslovima, postoje i razvijaju se dva različita svetsko-istorijska procesa. Jedan je međunarodni proces kapitalističke reprodukcije, kapitalističkih odnosa proizvodnje, raspodele i potrošnje, sa svojom sistemskom i tehničkom aparaturom, tj. svetski proces kapi-

talizma. Drugi proces jeste svetski socijalistički proces, kao težnja koja se mukotrпно i protivrečno probija kao nov način društvene proizvodnje života.

Razume se da ova globalna podela ne negira niti mimoilazi razlike koje postoje među pojedinim zemljama zbog različitih uslova razvoja, zbog prevladavanja jednog ili drugog procesa, kao i zbog specifičnosti istorijske i savremene prakse. U pojedinim zemljama različita je artikulacija pomenutih procesa, zavise od različitih istorijskih, materijalnih i kulturnih uslova, od različite raspodele moći pojedinih klasnih, političkih, kulturnih i drugih snaga.

Ovakav prilaz se suprotstavlja tezi i osporava shvatanja o podeli savremene stvarnosti na dva sveta — kapitalistički i socijalistički — koji se međusobno bore što bi predstavljalo njenu osnovnu karakteristiku. Suprotstavljanje i osporavanje ovog shvatanja otvara šire i nove prostore za poniranje u fenomenologiju i tendencijske zakonitosti savremene epohe, a u tome i sveta u osmoj deceniji ovoga stoleća. Ovakav prilaz oslobađa marksističku analizu brojnih ograničenosti, a i nemoći u traganju za pravim uzrocima, pojavnim oblicima i dometima krize kapitalizma; oslobađa ograničenosti i nemoći kritičke analize razvitka ranog socijalizma, ograničenosti i nemoći da se otkriju i razgrnu sve karakteristike, fenomenologija i tendencijske zakonitosti epohe u kojoj živimo.

Svet 80-tih godina je nastavak onih fenomena i tendencijskih zakonitosti koji karakterišu epohu u kojoj živimo, on je deo istorijskog hoda u kojemu su tri revolucije, sa svim svojim društvenim i materijalnim posledicama, njegova osnovna i najsnažnija potencija.

Na svetskoj političkoj pozornici nikada nije delovalo toliko različitih političkih snaga — onih koje se bore da očuvaju svoje pozicije i ostvare svoje ciljeve, i onih koje se bore za radikalne promene društvene strukture. Ove snage, u ime tih ciljeva, prilagođavaju svoje strategije stalno promenljivim unutrašnjim i međunarodnim društvenim i materijalnim uslovima. Na svetskoj političkoj pozornici vodi se divovska bitka između snaga progresa, snaga koje su za strukturalne promene društva, snaga slobode, ravnopravnosti, s jedne, i snaga reakcije, konzervativizma, neslobode, eksploatacije i ugnjetavanja, s druge strane. Reč je o snagama koje se bore za svetsko-civilizacijske promene, i onima koje žele da očuvaju staro, tj. o snagama socijalizma, i kapitalizma, u njihovom ukupnom značenju.

Složenost pojava i njihova unutrašnja međusobna protivrečja daju svim tim kretanjima posebno svetsko-istorijsko obeležje. Svetsko-istorijsko, zbog toga što napuštanje starog i dolazak novog nije ni jednosmerno ni jednoznačno. Borba novog u starom, i obratno, ne javlja se u tako čistom vidu da bi se olako razlučili putevi nestajanja starog i nastajanja novog. Razlikovanje novog u starom ne može se omeđiti ni geografskim, ni državnim, niti ideološkim granicama, jer su snage izmešane, a zbivanja veoma složena i protivrečna.

Neke upečatljive tendencije u savremenim svetskim zbivanjima, kao i onima u sedmoj deceniji ovog stoleća ukazuju da se stari sistemi mišljenja i globalnih političkih alternativa, kako ekstremno desne, tako i ekstremno leve provinijencije, sve više i ubrzanije približavaju svome kraju, ako već nisu i napušteni.

Na osnovu ove konstatacije ne može se zaključiti da se svet danas nalazi u „pat poziciji” — on se nalazi u stanju latentnih društvenih promena, latentnog socijalizma. Da li će se ove promene odvijati kontinuirano, ili s uzmicanjima i usporavanjima zavisiće od brojnih objektivnih, veoma složenih okolnosti, ali i od političkih strategija progresivnih društvenih snaga.

Naredna decenija, po svemu sudeći, neće učiniti preokret, koji bi doveo do prevage nove istorijsko-civilizacijske alternative — socijalizma. Socijalizam kao svetski proces će se i dalje razvijati na različite načine, paralelno s razvitkom i prisustvom kapitalizma. Karakteristika i naredne decenije biće zapravo i dalje proces istorijskog prelaska iz kapitalizma u socijalizam, izrastanja novog u starom, sa većim ili manjim intenzitetom ispoljavanja protivrečnosti u tom procesu. Za razliku od prethodne decenije, svi ti procesi odvijace se u složenijim, otežanim uslovima, zbog kriza koje potresaju svet i koje imaju univerzalni značaj.

1. Događaji u sedmoj deceniji stoleća potvrđuju da je i ova decenija decenija produbljivanja i nastavka kriza u koje tone savremeni svet, kriza koje su univerzalne i hronične, a takođe i onih kriza koje se javljaju kao nove i čije karakteristike ukazuju na njihovu univerzalnost i hroničnost (energetska, sirovinska, kriza hrane). One imaju i svoje različite oblike izražavanja u zavisnosti od socijalnih sistema, društvenog, materijalnog, kulturnog i drugog razvitka pojedinih zemalja.

Krize su zahvatile kako unutrašnje tako i međunarodne mehanizme. Unutrašnji mehanizmi društveno-ekonomske reprodukcije sve su manje u mogućnosti da

efikasno odgovore na probleme koje su nametnule i koje nameću hronične stare i nove krize koje su zahvatile svet nezavisno od socijalnih sistema. Unutrašnji mehanizmi društveno-ekonomske reprodukcije sve manje su u stanju da ovladaju nastalim promenama u društvenoj strukturi, u stepenu razvitka materijalnih proizvodnih snaga, u novoj podeli političke moći, kao rezultatu nove klasne i socijalne strukture društva. Većinu stanovništva predstavljaju radnička klasa i ostali ekonomski slabiji socijalni slojevi. Unutrašnji mehanizmi društvene reprodukcije sve manje su u stanju da odgovore ogromnim težnjama ljudi i naroda za ljudskim individualnim i kolektivnim, političkim, ekonomskim, kulturnim i drugim slobodama.

Suma događaja u sedmoj deceniji takođe potvrđuje duboku krizu sistema i strukture međunarodnih odnosa. Sistem i mehanizam funkcionisanja međunarodnih političkih odnosa sve manje je u stanju da obezbedi nove potrebe nastale novom političkom kartom sveta, rezultatom pojave socijalističkih i antikolonijalnih revolucija. U sukobu težnji naroda za nezavisnošću i ravnopravnošću s težnjama za dominacijom i raznim oblicima potčinjavanja, a u odsustvu efikasnog međunarodnog mehanizma za njihovo razrešavanje, svetski mir je u stanju latentne ugroženosti, a lokalni ratovi samo su izraz kako objektivnih protivrečnosti, tako i neefikasnosti mehanizama međunarodnih političkih odnosa. U krizi je i sistem i mehanizam međunarodnih ekonomskih odnosa. Na sadašnjoj doktrinarnoj i instrumentalnoj osnovi on je sve manje u stanju da obezbedi nesmetanu svetsku ekonomsku reprodukciju. Kao rezultat toga, a i ostalih unutrašnjih osnovnih izvorišta, svet je suočen sa svetskom ekonomskom krizom. Pored ekonomske krize kapitalizma, sa simptomima ekonomske krize susreću se i socijalističke zemlje. U sedmoj deceniji ovoga stoleća, prvi put nakon više od četvrt veka, i socijalističke zemlje se susreću s usporavanjem stope rasta, kao i pojavom da društveni konflikti sve više postaju hronični.

Događaji u sedmoj deceniji ovog veka, kao rezultat već pomenutih kriza, uveli su svet i u krizu detanta. Kriza detanta postaje hronična, kako zbog duboke krize unutrašnjih odnosa njegovih osnovnih nosilaca, tako i kao rezultat njegove političko-filozofske osnove — bipolarizma.

Velike sile i u uslovima krize detanta teže, i delimično uspevaju, da dominiraju svetskom zajednicom, ostajući u stanju hronične konfrontacije. I u ovoj deceniji se potvrdilo da se podeljenost sveta na blokove ob-

jektivno javlja u funkciji usporavanja zakonomernih društvenih promena saglasno nacionalnim uslovima. Otpori takvoj podeli postaju sve snažniji, kao što su i pritisci za obnovom detanta sve jači. Ali, u uslovima promena koje su se ostvarile na međunarodnom planu, naročito zbog jačanja uticaja militantne konzervativne kapitalističke frakcije, ne bi se moglo očekivati da će doći do obnove detanta u toku osme decenije.

U sedmoj deceniji postalo je još očiglednije da su blokovski vojno-politički savezi preuski za izražavanje nacionalnih interesa zemalja članica. Antagonističke tendencije Zapadne Evrope, zemalja članica NATO-pakta, u odnosu na SAD, kao i težnja članica Varšavskog ugovora da privedu svoje međusobne odnose ka partnerstvu i ravnopravnosti, izraz su uskosti blokovskih struktura za izražavanje autentičnih nacionalnih interesa zemalja članica. Simptomi ukidanja tih struktura nisu, međutim, na pomolu. Realnije je očekivati proces postepene transformacije međusobnih odnosa zemalja članica, koji bi sve više afirmisao ravnopravnost i partnerstvo, potiskujući satelitizam u svim njegovim oblicima izražavanja.

Tokom sedamdesetih godina došlo je do rušenja raznih autoritarnih režima (u Španiji, Grčkoj, Nikaragvi, Ugandi). Njihovo uklanjanje sve više postaje pokret koji podržavaju sve demokratske i progresivne političke snage u svetu, različitih ideoloških orijentacija, od leve, do desne, naklonjene buržoaskom reformizmu. Katolička crkva, naročito u Latinskoj Americi, takođe je angažovana na eliminisanju ovih režima. Radi ostvarivanja ovog cilja organizuju se savezi različitih političkih i ideoloških snaga. Konzervativna ekstremna desnica pruža otpor, naročito ako iza pokreta za rušenje autoritarnih, fašistički orijetisanih režima, stoji socijalistička alternativa, socijaldemokratske, pogotovo komunističke provincijencije.

2. U sedmoj deceniji stoleća i dalje se produbljivala hronična kriza kapitalizma. U uslovima neuspeha socijalističkih solucija, kriza u industrijski razvijenim kapitalističkim zemljama podstakla je kapitalističke političke snage da se sve snažnije angažuju za traženje puteva izlaska iz krize. U tom traganju se produbljuje polarizacija i među njima samima u vezi s mogućim i verovatnim putevima ovladavanja krizom.

Zastoj u ekonomskom rastu, koji je trajao skoro četvrt stoleća, doveo je u krizu institucije na koje se prosperitet oslanjao. U krizi su se tako našle političke strategije kapitalizma kao što su „država blagostanja”,

„socijalna država”, ili politička strategija „organizovanog kapitalizma”, njihov politički, idejni i socijalni izraz.

Suočene sa dubokom društvenom, moralnom, psihološkom i u celini strukturalnom krizom, u uslovima radikalno izmenjene socijalne karte stanovništva, u kojoj većinu sačinjavaju ljudi u najamnom odnosu, kapitalističke političke snage i građanska teorijska misao se polarizuju na dve globalne teorijske i političko-praktične struje, kako u pogledu utvrđivanja pravih uzročnika krize, tako i kad je reč o putevima i mogućnostima njenog ovladavanja.

Jedna kapitalistička frakcija traži izlaz u modifikaciji i prilagođavanju neokejnizijanstva, uz dublje snažno jačanje usmeravajuće uloge države, koja bi ostvarivala više ciljeve na trasi ovladavanja krizom, zatim, stabilizovanje kapitalističkog društva i vraćanje izgubljenog poverenja u njega. Jačanje posredničke uloge države u odnosima rada i kapitala, po ovoj koncepciji, ima zadatak da obezbedi obnovu kapitalističkog društva, ugrađujući dodatne instrumente koji bi osigurali njegovu samoreprodukciju, s jedne, i primirivanje klasne borbe preraspodelom nacionalnog dohotka putem državnog budžeta u cilju stvaranja materijalne osnove za obrazovanje, zdravstvenu zaštitu, socijalno staranje o širokim siromašnim slojevima stanovništva, s druge strane.

Druga, neoklasična frakcija kapitalističkih političkih snaga, zahteva vraćanje na stare standarde slobodnog tržišta, na smanjivanje uloge države, bez obzira na posledice koje bi taj povratak imao na ekonomsko-socijalni položaj radničke klase i široke slojeve siromašnog stanovništva. Po ovoj koncepciji, izlazak iz krize kapitalističkog društva treba ostvariti na račun radničke klase, potiskivanjem klasne borbe, makar i po cenu dovođenja u pitanje nekih temeljnih načela liberalnog građanskog društva, kao što je građanska demokratija, na primer.

Kapitalističke političke snage koje na unutrašnjem planu zastupaju koncepciju modifikacije neokejnizijanstva, na međunarodnom planu su više naklonjene detantu i, u okviru toga, smanjivanju trke u naoružavanju, razvijanju odnosa između Istoka i Zapada, razvijanju ravnopravnih partnerskih odnosa između Zapadne Evrope i SAD, unutar globalne strategije vojno-političkog saveza NATO-pakta, zatim, autonomizmu Zapadne Evrope u odnosu na SAD u cilju autentičnog izražavanja interesa zapadnoevropskih zemalja. Ove snage imaju veće razumevanje za probleme odnosa između Severa i

Juga i rešavanje problema bržeg razvitka nerazvijenih zemalja kao pretpostavke za izlazak iz krize ukupne svetske ekonomske reprodukcije i samoreprodukcije kapitalističkog društva.

Neo-neoklasično shvatanje izlaska iz krize kapitalističkog društva, na međunarodnom planu, ima duboke rezerve prema detantu, smatrajući da on više koristi suprotnoj strani; ovo gledište insistira na neviđenoj trci u naoružavanju kao sredstvu izlaska iz ekonomske krize industrijski razvijenih kapitalističkih zemalja, kao sredstvu za ekonomsko iznurivanje socijalističkih zemalja i zemalja u razvoju i načinu povratka izgubljene apsolutne političke i vojne hegemonije. S manjim se razumevanjem odnosi prema problemima odnosa Sever-Jug, insistira se na obnovi neokolonijalizma i njemu adekvatnih metoda političke i ekonomske dominacije.

U sedmoj deceniji ovog stoleća proces polarizacije i produblivanja protivrečnosti u okviru kapitalističkih snaga je postajao sve intenzivniji. Ne postoje uverljive indicije da će u narednoj, osmoj deceniji, doći do obratnih tokova, čak i u uslovima zabrinjavajućeg procesa zaoštavanja međunarodnih odnosa. Izvesna taktička prilagođavanja su moguća, čak i realna u datim međunarodnim uslovima, što neće ukloniti globalna strateška razmimoilaženja zbog postojanja objektivnih protivrečnosti u odnosima između kapitalističkih zemalja.

3. Osamdesetih godina se sve više produbljuju protivrečnosti između industrijski razvijenih kapitalističkih zemalja. Odsustvo spremnosti, ekonomski i politički ojačane Zapadne Evrope i Japana, da dosledno slede politiku SAD, dovelo je do krize odnosa među njima. Sve otvorenije se postavlja pitanje političke, ekonomske i vojne hegemonije severnoameričkog kapitala. Pokret za većom autonomijom Zapadne Evrope i Japana u odnosu na SAD, za autentičnim izražavanjem sopstvenih nacionalnih interesa, sve više dobija podršku svih klasnih političkih snaga u pomenutim zemljama.

Sezdesetih i sedmadesetih godina došlo je do promena unutar sveta kapitalizma. Izrastanje novih ekonomskih sila, s autonomnim interesima, Zapadne Evrope i Japana, kao i relativno opadanje ekonomske moći Sjedinjenih Američkih Država i smanjenje konkurentne i tehnološke sposobnosti njene privrede, sužava apsolutnu ekonomsku hegemoniju SAD i povećava međusobne protivrečnosti između ovih zemalja.

Ove promene i porast međusobnih protivrečnosti uticali su na karakter savezništva. Kapitalistički svet je izgubio monocentrički karakter i počeo sve više da afir-

miše svoju trilateralnu strukturu, čiji su krajnji polovi SAD, Zapadna Evropa (zemlje članice EEZ) i Japan. Hegemonija SAD — politička, ekonomska i vojna — otvara nove složene procese. Razmimoilaženja u pogledu brojnih globalnih strateških i konkretnih pitanja postaju sve otvorenija. Reč je o pitanjima kao što su obnova detanta; da li da se ubrza ili ne trka u naoružavanju; odnosi u globalnoj strategiji Zapad-Istok; sadržaj američkog atomskog kišobrana, pitanje koje je došlo do izražaja prilikom diskusije o proizvodnji neutronske bombe, i instaliranje raketa Peršing-2 na tlu Evrope; rešavanje bliskoistočne krize; završavanje procesa dekolonizacije u Africi; putevi rešavanja političke, ekonomske, socijalne i ideološke tenzije u Latinskoj Americi; politika prema Kini i dr. U globalnoj strategiji kapitalističkih zemalja, razmimoilaženja u sintetizovanom, a time i pojednostavljenom vidu, svode se na težnju Zapadne Evrope i Japana za partnerstvom u odnosu na SAD, pod njenim atomskim kišobranom, dok Sjedinjene Države žele Zapadnu Evropu i Japan kao „štit“ od prodora komunizma u Zapadnu Evropu i Aziju. Ta konstanta ostaje globalni okvir unutar koga nastaju pominjana protivrečja, koja treba prevazilaziti utvrđivanjem dodirnih tačaka u okviru celog kapitalističkog sveta.

Paralelno s tim, a i radi suprotstavljanja ovim tendencijama, suprotstavljanja svetu socijalizma i borbama naroda u antikolonijalnim revolucijama za brzu društvenu i ekonomsku emancipaciju, za ravnopravne političke i ekonomske odnose izražene u širokom pokretu nesvrstavanja, kao i radi povratka izgubljenih pozicija apsolutnog političkog, ekonomskog i vojnog hegemonu — Sjedinjene Američke Države su početkom osamdesetih godina pokrenule do sada najambiciozniji plan trke u naoružavanju i političko-ekonomskih i vojno-represivnih mera.

Ova strategija SAD neposredno ugrožava mir u svetu, produbljuje opštesvetske protivrečnosti; produbljuje protivrečnosti unutar pojedinih političkih, vojnih i ideoloških aglomeracija; potiskuje razvoj svetskog procesa socijalizma; atakuje na ideju o slobodama i humanizaciji ljudskog življenja za koje postoje objektivni materijalni uslovi u naučno-tehnološkoj revoluciji i dr.

Monocentrizam je eliminisan u međusobnim odnosima kapitalističkih zemalja i zamenjen trilateralizmom. Trilateralna komisija je institucionalni oblik izražavanja novonastalog odnosa između pomenutih zemalja. Ona ima za cilj da okupi kapitalističke snage krupnog kapi-

tala radi utvrđivanja mogućih dodirnih tačaka globalne kapitalističke strategije; da izgradi strategiju koja bi zaustavila dalje produbljivanje krize kapitalizma; da „modernizuje“ kapitalizam i kapitalističku „demokratiju“ velikom programskom dvosmislenošću. Do sada ostvareni rezultati nisu zadovoljavajući. Prodor neokonzervativnog talasa u SAD, Velikoj Britaniji i drugim zemljama, sedamdesetih i početkom osamdesetih godina stvorio je novu ideološko-političku klimu izraženu u težnji na povratak neo-neoklasicizmu i njegovim političkim i ekonomskim mehanizmima. Taj konzervativni talas stavlja demokratiju i svetski mir na „optuženičku klupu“, zahteva preispitivanje detanta kao međunarodne formule koja „koristi“ samo snagama socijalizma; u celini želi da ohrabri kapitalističke snage i povratu poverenje u kapitalistički sistem u odnosu na socijalistički izazov.

Strategija ekstremno konzervativnih kapitalističkih snaga zasniva se na dvema osnovnim idejno-političkim pretpostavkama. Jedna od njih polazi od toga da svet kapitalizma, posebno zapadni, poseduje strategijsku ekonomsku, tehnološku, finansijsku i duhovnu prednost pred „komunističkim svetom“; druga pretpostavka je da odnosi između ova dva sveta — jer se i jedan i drugi uzimaju kao geografski etablizam i kao poreci, a ne kao procesi — nemaju istorijske mogućnosti za trajnu koegzistenciju, rekonzilijaciju, i da će u času sukoba prevagu odneti onaj ko ima kvalitetniju „moždanu materiju“, a ne ljudske i ideološke potencije. Prema ovoj pretpostavci, naučno-tehnološka nadmoć će biti odlučujuća za svet budućnosti, svet XXI stoljeća.

Ovakvo strategijsko opredeljenje ovih snaga polazi od pretpostavke da je ranije ili kasnije direktna konfrontacija između sveta kapitalizma i sveta komunizma neizbežna. Logika ovakve strukture mišljenja svodi istorijski socijalistički izazov i široki revolucionarni pokret masa za revolucionarne promene društvene strukture i međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa, na neki geografski, socijalno-ekonomski i politički homogeni „svet komunizma“, a ne istorijsku tendencijsku zakonitost razvoja socijalizma kao svetskog procesa koji sve više razara granice političkih sistema i koji se javlja i izrasta i unutar kapitalističkih, isto kao što deluje i razvija se i unutar samih socijalističkih zemalja. Socijalizam, nezavisnost, sloboda — to su nove vrednosti svetsto-istorijskog karaktera sadašnje epohe u razvoju sveta, a njihovi nosioci su veoma različite socijalne i ideološke snage.

4. U sedmoj deceniji ovog veka levica je pružala stalan otpor ofanzivi desnice, nastojeći da izgrađuje svoje strategije i tražeći puteve izlaska iz kriza saglasno svom viđenju uzročnika kriza i u skladu sa svojim ciljevima. Levica nema jedinstveni odgovor na fenomen kriza, zbog toga odgovor i ne može biti razmatran u jedinstvenim, globalnim elementima, ne isključujući potpuno i neke zajedničke dodirne tačke, posebno na spoljnopolitičkom planu.

Levica koju čine komunističke partije odavno je napustila jedinstvenu strategiju borbe za socijalizam i izgradnju socijalizma. Doktrinarna, politička i idejna pluralizacija postala je objektivna zakonitost svetskog procesa socijalizma. Ovde će biti reči o nekim glavnim nosiocima tih različitih strategija i njihovim odgovorima na probleme koje je na dnevni red postavila kriza u sedmoj deceniji ovog stoleća.

Socijalističke zemlje Istočne Evrope, kao što je već bilo reči, prvi put se u svom dosadašnjem razvoju u ovoj deceniji susreću s naglim padom stope rasta proizvodnje, intenzivnijim tehnološkim zaostajanjem, daljim padom produktivnosti rada i životnog standarda i, na kraju, problemom snabdevanja stanovništva proizvodima neophodnim za život. Izlaz iz krize, ove zemlje traže na globalnoj trasi postojeće teorijske i praktične osnove društveno-ekonomskog sistema. Usavršavanje postojećeg centralističkog sistema je bio i ostao odgovor na krizu. Ovo usavršavanje sadrži elemente blagog umekšavanja strogog centralizma i uticaja tržišta i njemu adekvatnih ekonomskih zakonitosti. U uslovima svetske ekonomske krize, isto kao i sopstvene, proces umekšavanja je usporen. To se odnosi i na sistem i strukturu međusobnih ekonomskih odnosa, koje takođe karakterišu centralizam s elementima usavršavanja i umekšavanja. U odsustvu zadovoljavajućih rezultata, ove zemlje počele su, radi ovladavanja krizom i praćenja naučno-tehnološke revolucije, da se otvaraju prema industrijski razvijenim kapitalističkim zemljama. Taj proces otvaranja je složen, obostrano uzdržan i ima šire ciljeve — pored ostalog, da putem moderne tehnologije dođe do obustavljanja daljeg pada stope rasta, povećavanja efikasnosti privredivanja i osiguravanja efikasnijih puteva uključivanja u međunarodnu podelu rada. Neuspesi ove strategije i moguće društvene tenzije koje mogu iz toga proizići, otvorili su dilemu da li produžiti s postojećom strategijom usavršavanja centralističkog sistema putem njegovog umekšavanja i slobodnijeg delovanja ekonomskih zakonitosti, ili krenuti putem traganja za novim rešenji-

ma, kao što je slučaj s Narodnom Republikom Kinom i Narodnom Republikom Poljskom, na primer. Ovom fenomenu treba pokloniti veću pažnju s obzirom na njegov značaj za tendencije u razvoju socijalizma u socijalističkim zemljama. Strogi centralizam je doveden u pitanje u još dve socijalističke zemlje, od kojih je jedna i najveća zemlja socijalizma.

Na spoljnopolitičkom planu ove zemlje, koje su, takođe, sa svoje strane, doprinele povećanju zategnutosti u svetu, zalažu se za mir, miroljubivu koegzistenciju zemalja s različitim političkim i socijalnim sistemima, za obnovu detanta na postojećoj bipolarnoj osnovi i smanjenje trke u naoružavanju. Pokret nesvrstanih zemalja prihvataju samo u funkciji njegove antiimperijalističke orijentacije i na takvoj osnovi tretiraju ga kao „rezervu socijalizma”. Ne žele da učestvuju u multilateralnim inicijativama za rešavanje bržeg razvoja nerazvijenih zemalja, smatrajući da nisu krive za zaostajanje nerazvijenih. Po ovoj strategiji, danas u svetu postoji svetski socijalistički sistem, kome se suprotstavlja kapitalistički. Široki pokret masa za društvene preobražaje i socijalizam svodi se na „rezervu”, koja u odsudnom momentu treba samo da izabere „pravu stranu” i „prave prijatelje”.

Suprotstavljen ovoj strategiji — kako na unutrašnjem, tako i na spoljnopolitičkom planu — strateški odgovor Saveza komunista Jugoslavije na krizu proizlazi iz same suštine društveno-ekonomskog sistema, zasnovanog na socijalističkom samoupravljanju, slobodnom udruživanju rada i sredstava, na plansko-tržišnom karakteru privrednog mehanizma i slobodnom delovanju ekonomskih zakonitosti. Prevladavanje krize, po ovoj globalnoj strategiji, traži se na trasi doslednijeg ostvarivanja celokupnih sadržaja razvoja socijalističkog samoupravljanja, uz brže kretanje ka cilju da neposredni proizvođači raspolažu celokupnim viškom rada i time kontrolišu njegovu raspodelu u celini radi zadovoljavanja sopstvenih potreba i potreba društvene zajednice. Po ovoj koncepciji, radi prevazilaženja teškoća u razvoju koje su izazvale krize, nužno je radikalnije potiskivanje snažnog prisustva državnog intervencionizma i arbitranosti u ekonomskom mehanizmu i njihova racionalna zamena slobodnijim delovanjem ekonomskih zakonitosti tržišta. To pretpostavlja da se prinuda u procesu funkcionisanja privrednog mehanizma što više prebaci na ove zakonitosti i na takvoj osnovi osigura samoupravno sporazumevanje i dogovaranje. Time će se, u tom

procesu, državnim, paradržavnim i drugim političkim faktorima oduzeti funkcija prinude. To pretpostavlja smanjivanje obima preliivanja nacionalnog dohotka putem državnih ili paradržavnih budžeta za finansiranje društvenog razvoja. Puteve ostvarivanja ove, u suštini, poznate strategije u uslovima ekonomske krize, jedni vide na trasi doslednog ostvarivanja postojećeg mehanizma, dok drugi smatraju da je nužna i njegova modifikacija i prilagođavanje novim uslovima, uz otklanjanje negativnog delovanja onih činilaca koji su doveli do gomilanja državnog intervencionizma i potisnuli socijalističko samoupravljanje kao društveno-ekonomski odnos i njemu adekvatan mehanizam.

Na međunarodnom planu ova strategija traži rešenje krize u brzom obnovi detanta, napuštanju njegovog bipolarizma i njegovom postepenom transformisanju u univerzalni detant, koji će uspešnije obezbeđivati svetski mir i politiku aktivne miroljubive koegzistencije između država, nezavisno od njihovog društvenog uređenja, kao optimalni uslov za prevladavanje krize. Politika aktivne miroljubive koegzistencije bi, u tim uslovima, uspešnije osiguravala svetski mir, a istovremeno ne bi sprečavala klasnu borbu, progresivni društveno-ekonomski razvoj i ostvarivanje društvenih preobražaja kako na unutrašnjem tako i na međunarodnom planu. Po njoj, bitna pretpostavka za ovladavanje krizom je postupno napuštanje starog i uvođenje novog međunarodnog ekonomskog poretka, zasnovanog na principu jednake koristi, koji bi otklonio sve one segmente starog koji su i doveli do toga da se sve teže obezbeđuje nominalni proces ukupne svetske ekonomske reprodukcije. Jer, upravo je sadašnji ekonomski poredak doveo i dovodi do produbljivanja jaza između industrijski razvijenih i nerazvijenih zemalja, što se uzročno i posledično javlja kao faktor krize i jedne od bitnih pretpostavki za njeno širenje.

U sedmoj deceniji ovog stoleća komunistička levica, tačnije socijalističke zemlje, susrele su se s novim fenomenom u međusobnim odnosima. Reč je o ratovima između socijalističkih zemalja. Oni su novi element tih odnosa, sa nesagledivim posledicama za razvoj svetskog socijalističkog procesa, ali i za razvoj ukupnih međunarodnih odnosa. U sedmoj deceniji ovog veka Kina je napustila svoju kulturnu revoluciju kao metod unutrašnje političko-ekonomske i socijalne organizacije društva i odlučila da traga za novim, čija je osnovna karakteristika postepeno napuštanje strogog centralizma u siste-

mu unutrašnjih političkih i ekonomskih odnosa. U narednoj deceniji „model“ kineske alternative socijalizma, po svemu sudeći, dobiće svoje osnovne konture i sadržaje.

Takođe, u sedmoj deceniji ovog stoleća, Kina je otpočela proces otvaranja prema svetu. Taj proces, pun neizvesnosti zbog još uvek neutvrđenih sadržaja i njihove složenosti, kao i zbog još uvek prisutne jednostranosti, ima višestruki značaj. Kina se otvara, ulazi u svet međunarodnih odnosa — odnosa između država i odnosa između političkih snaga. Neizvesnosti za te odnose još su prisutne zbog nemogućnosti i sazrelosti da se sagledaju sve strateške konstante samog tog procesa otvaranja.

Evrokomunistička levica u sedmoj deceniji ovoga stoleća imala je i snažan uspon, ali i primetno usporavanje. Ekonomska kriza i odsustvo konkretnih odgovora na nju, kao i kriza detanta, uticali su na ritam procesa usporavanja. Izlaz iz ekonomske krize evrokomunisti vide u pravičnijem raspoređivanju njenih negativnih posledica kako na radničku klasu, tako i na klasu kapitalista. Zalažu se za očuvanje životnog standarda radnih ljudi, uz istovremene stimulatívne impulse na strani kapitala radi ritma novih investicija, proširivanja i modernizacije postojećih privrednih kapaciteta, otvaranja novih radnih mesta i rešavanja problema nezaposlenih, naročito omladine. Evrokomunisti su i za nacionalizaciju krupnih industrijskih aglomeracija i banaka. Laičku državu vide kao bitan faktor koji treba da obezbedi društvene preobražaje u interesu radničke klase.

Radi ostvarivanja ovog cilja, neki od njih traže doirne tačke savezništva svih društvenih i političkih snaga, a drugi, savezništva levice. Odsustvo pravih odgovora na krizu, a i ukupno otežani ukupni društveni i međunarodni uslovi, negativno su uticali na evrokomunističke strategije u pojedinim zemljama. Neke od ovih partija su izgubile i od svog uticaja.

Na spoljnopoličkom planu evrokomunistička levica se zalaže za bržu obnovu detanta i smanjenje trke u naoružavanju. Ona je protiv Evrope. Postepeno u svoje strategije ona ugrađuje probleme novog međunarodnog ekonomskog poretka kao jednog od faktora izlaska iz krize. Prihvata i politiku i pokret nesvrstavanja kao samostalan međunarodni faktor od značaja za ukupne međunarodne odnose.

Ekonomska kriza kapitalističkog društva dovela je pred nova iskušenja i zapadnoevropsku socijalističku i socijaldemokratsku levicu. „Država blagostanja“, kao

globalna politička strategija ove levice, u uslovima krize, dovela je u krizu i sadržaj same strategije. Ambiciozni planovi reformi, nastali početkom žezdesetih godina, postepeno su napušteni i suočeni sa zaoštavanjem krize kapitalističkog društva. Teškoće prilagođavanja novonastalim uslovima, kao i teškoće u vezi sa izgradnjom nove političko-ekonomske strategije, kao rezultat novih uslova i odnosa političkih snaga u pojedinim zemljama, otvorile su proces postepenog potiskivanja uticaja socijalističkih i socijaldemokratskih partija. Neke od njih su i gubile vlast pod pritiskom desnice i njene ofanzive. One koje nisu izgubile vlast, ukoliko su nastojale da se održe, morale su da plate cenu odustajanjem od nekih svojih predviđenih ciljeva reformi kapitalističkog društva. Sporo je sazrevalo i sazreva saznanje o nužnosti okupljanja levice u celini — socijalističke, socijaldemokratske i komunističke, one koja je spremna za saradnju i traganje za rešenjima kriza.

Kriza radikalizuje i podstiče mase da se kreću ulevo, ali ona istovremeno i dezintegriše. U tim uslovima jačaju zahtevi da se teret ekonomske krize raspodeli pravično; pored ekonomskih, radnička klasa sve više zahteva i društvene preobražaje. Zapadnoevropskoj socijalističkoj i socijaldemokratskoj levisi, kriza je otvorila i otvara prostor za ofanzivnije nastupe uz, razume se, odgovarajuće koherentne strategije. „Nova” strategija socijalista i socijaldemokrata zasniva se na trasi modifikacije neokejnizanstva uz unošenje društvenih sadržaja, kao što su strategija vraćanja socijalizmu radi zadovoljavanja društvenih revandikacija radničke klase, zahtevi za industrijskom demokratijom, participacijom ili samoupravljanjem (slučaj Socijalističke partije Francuske, na primer).

U odsustvu zadovoljavajućeg, konzistentnog odgovora na krize, a u uslovima gomilanja nezadovoljstva stanovništva, radnih ljudi, sve više je pojava raznih pokreta koji izražavaju nezadovoljstvo kapitalističkim društvom i dovode u pitanje njegov oportunitet. Ovi pokreti, u osnovi bez pozitivnog političko-ideološkog programa, rezultat su otpora na kapitalističku strategiju i nezadovoljstva zbog odsustva ili neadekvatnosti strategija zapadnoevropske levice. Zapadnoevropska levica nije uspela da okupi ove pokrete, pa je došlo do većeg raskoraka između spontanog i institucionalizovanog, tj. organizovanog u partije. Ovi pokreti okupljaju veći broj ljudi, ne samo iz redova političkih partija levice, već i one koji njima ne pripadaju. Nezadovoljstvo dosadaš-

njim odgovorima na krizu otvorilo je i proces postepenog slabljenja uloge sindikalnih pokreta u pojedinim pitanjima. Svi ovi pokreti — uključujući i studentske, a izuzimajući sindikalne — nisu neposredno klasno motivisani. Oni su izraz nezadovoljstva, odsustva odgovarajuće koherentne strategije levice, pritiska kapitalističke klase da održi postojeće, kao i izraz nezadovoljstva da se svi interesi na suženom političkom prostoru rešavaju samo posredovanjem između političkih partija i institucija vlasti.

Na spoljnopolitičkom planu socijalistička i socijaldemokratska levica teži bržem obnavljanju detanta, uz napore da se njegov bilateralizam proširi na Zapadnu Evropu i Japan. S većim se razumevanjem odnosi prema mestu i ulozi politike i pokreta nesvrstavanja; prema rešavanju problema bržeg razvoja nerazvijenih; zalaže se za usporavanje trke u naoružavanju; prihvata blokove, i kao realnost, i kao sadašnju potrebu.

Socijalistička i socijaldemokratska levica Zapadne Evrope, u sedmoj deceniji ovoga stoleća, nastojala je da ostvari proces opštesvetske institucionalizacije ovog pokreta, bilo putem širenja Socijalističke internacionale na sve kontinente, ili stvaranjem kontinentalnih socijalističkih internacionala u Africi, Aziji i Latinskoj Americi. U ostvarivanju ovoga cilja zapadnoevropska socijaldemokratija susrela se s teškoćama koje su proizlazile iz različitih uslova u kojima su delovale ove partije na pojedinim kontinentima. Postavilo se i pitanje revizije nekih konstitutivnih vrednosti. Reč je o tome da su u borbi za promenu društvene strukture, neke socijaldemokratske partije Latinske Amerike prihvatile i nasilje, tj. oružanu borbu, kao put ostvarivanja društvenih promena i time odstupile od doktrine tradicionalnog reformizma. Takođe, susrele su se s otporima nekih od ovih partija koje nisu htele da prihvate ideološko-političke sheme karakteristične za Zapadnu Evropu kako u meto-dima borbe, tako i u izboru saveznika.

Progresivne partije i pokreti nesvrstanih zemalja, uključujući i one socijalističke orijentacije, odgovor na krizu na unutrašnjem planu traže u daljem jačanju države kao nosioca ukupnog procesa emancipacije, unutrašnje i međunarodne. I ako među njima ima političkih i ideoloških razlika u shvatanju i praksi unutrašnjih uređenja, zajedničko im je jačanje države kao faktora koji je i odgovor na krizu.

Na međunarodnom planu zalažu se za obnovu detanta, za ravnopravne međunarodne političke odnose,

za novi međunarodni ekonomski poredak, zasnovan na jednakoj koristi. Mnoge od njih obraćaju se svojim bivšim metropolama ili velikim silama za pomoć radi prevazilaženja krize. Njihove međusobne protivrečnosti, koje se takođe produbljuju, kao i protivrečnosti unutar kapitalističkog i socijalističkog sveta, izraz su različitih unutrašnjih uslova i međunarodnog položaja.

Letimičan pregled odgovora različitih političkih snaga na svetsku ekonomsku i društvenu krizu, nije imao za cilj da iscrpno prodre ni u anatomiju krize, ni u iscrpne odgovore — strategije različitih političkih i klasnih snaga u svetu. Cilj ove globalne slike, iako nepotpune i nedovoljno produbljene, je da oceni globalna tendencijska kretanja u svetu u sedmoj deceniji ovog stoleća, deceniji koja je, s obzirom na krize, značajna jer otvara neke nove ili potencira stare fenomene na trasi obnove brojnih političkih strategija različitih političkih, klasnih i ideoloških snaga — na trasi obnove i prilagođavanja koji znače početak civilizacijske obnove, u funkciji suprotstavljanja tradicionalnim strategijama. Ova obnova je zahvatila odnos između poretka i pokreta postojećih institucija i društvenih preobražaja.

Sedma decenija ovog veka pokazuje da nijedna od klasno-političkih i ideoloških snaga nema jedinstvenu i koherentnu strategiju kao odgovor na krizu. U tome ni leвица u celini nema koherentne odgovore na ključna pitanja savremenog sveta i time na mogućnost da preuzme istorijsku inicijativu u svoje ruke.

5. Pokret nesvrstavanja u sedmoj deceniji susreo se s jačanjem sopstvenih protivrečnosti i njihovim antagoniziranjem, kao i s jačanjem spoljnih pritisaka, rezultatom zaoštavanja međunarodnih odnosa u uslovima krize detanta.

Porast unutrašnjih protivrečnosti rezultat je objektivnih tendencija, klasnih, političkih i ideoloških diferencijacija u zemljama članicama; teškoća nastalih usled ekonomske krize i razmimoilaženja u pogledu puta njenog prevazilaženja u različitim materijalnim, političkim i ideološkim uslovima; intenzivnije afirmacije autentičnih nacionalnih interesa i potreba njihovog usklađivanja na ravnopravnim osnovama i dr.

Jačanje spoljnih pritisaka i uticaja, kao rezultat pogoršane međunarodne situacije, u otežanim uslovima razvoja pojedinih zemalja, dobija u intenzitetu, efikasnosti, pa i uspešnosti. Ojačan je pritisak da se „obnovi”, „modernizuje” kolonijalizam, saglasno novim unutrašnjim društvenim uslovima i međunarodnim okolno-

stima, da bi se povratile izgubljene pozicije i stekle nove. Druge političke snage teže da steknu mogućnosti uticaja nad ovim zemljama koje nisu imale za vreme epohe kolonijalizma. Za ostvarivanje ovih ciljeva, spoljni faktori koriste i objektivne teškoće u ovim zemljama, uspehe i neuspehe u ostvarivanju njihovih planova društveno-ekonomske emancipacije. Rast protivrečnosti u samom pokretu nesvrstanih zemalja takođe pogoduje ovim spoljnim težnjama.

U sedmoj deceniji ovog stoleća, pokret i politika nesvrstanih susreli su se sa dva sopstvena „domaća” problema od izuzetnog značaja za budućnost i sadašnjost pokreta, za njegovu akcionu političku sposobnost. Prvo, to su pojave ratova između nesvrstanih zemalja kao sredstvo za razrešavanje međusobnih protivrečnosti i, drugo, pojačana diferencijacija u pokretu na bazi ideoloških opredeljenja.

Nužna je istorijska distanca, kao i analiza svih pojedinačnih ratova između nesvrstanih zemalja, da bi se mogli, sa većom sigurnošću, donositi zaključci o njihovim ishodištima, mogućim i verovatnim tendencijskim zakonitostima. Tipologija dosadašnjih ratova između ovih zemalja ne pruža ništa novo u odnosu na ratove u prošlosti, osim izmena njihovih nosilaca, subjektivnih političkih i klasnih snaga, kao i činjenice da je reč o zemljama koje pripadaju jednom političkom pokretu, i to institucionalizovanom. U svakom slučaju, motivi ratova moraju se tražiti kako u prošlosti tako i u sadašnjosti, oni se tiču i unutarašnjeg razvitka i međunarodnog položaja.

Na produbljevanje protivrečnosti u pokretu nesvrstavanja uticali su i snažni političko-ideološki pritisci spoljnih, organizovanih ideoloških snaga. Takođe, u sedmoj deceniji ovoga stoleća, na razvoj i međusobne odnose u pokretu nesvrstanih uticalo je snažnije unošenje ideoloških sadržaja u sam pokret. Ovim se problemima nije pridavao dovoljan značaj. Nisu na vreme identifikovani, često su „zabilaženi” da bi se pokret zadržao u međudržavnim institucionalnim okvirima, a ne i u okvirima njegovih snažnih potencija, koje pokret sadrži, a koje nisu element koji prirodno pripada pokretu kao poretku. Prihvatajući kao stvarnost ideološke razlike, treba se opirati ideologizaciji same politike i pokreta nesvrstavanja. Otpor ideologizaciji ne znači i ograničavanje saradnje i dijaloga različitih političkih i ideoloških snaga o pitanjima od zajedničkog interesa.

Na VI samitu nesvrstanih zemalja u Havani odbrani su izvorni principi politike i pokreta nesvrstanih zemalja, zaustavljene tendencije njegovog razbijanja ili „usisavanja“, ali nisu otklonjene njegove objektivne unutrašnje protivrečnosti i subjektivne želje i težnje za njegovu preusmeravanje. Objektivne protivrečnosti se i ne mogu ukloniti, pa zbog toga treba usmeriti napore na traženju efikasnijih puteva njihovog miroljubivog razrešavanja. To je i osnovni strateški problem naredne decenije. Protivrečnosti različite provinijencije ne ugrožavaju pokret. Nije reč o problemima kako preživeti, već kako efikasnije rešavati sopstvene protivrečnosti i kako ojačati akcionu i političku sposobnost pokreta za razrešavanje svetske političke i ekonomske krize, svetskih kriza. U tom cilju pokret nesvrstanih će biti prinuđen da se sve više pretvara i u pokret masa, zadržavajući svoju kompleksnu institucionalnu strukturu poretka.

6. Sedma decenija ovog stoleća je potvrdila završavanje procesa izumiranja nekada monolitnog komunističkog pokreta u svetu. Proces političke, idejne i ideološke pluralizacije, kao alternativa monolitizmu, postao je legitiman i zakonit. Berlinska konferencija radničkih i komunističkih partija Evrope je to i formalno potvrdila u svom dokumentu. Pokušaji da se monolitizam transformiše, modifikuje, obnovi i prilagodi novonastalim uslovima, sve manje imaju šansi, iako se još uvek ne može reći da su konačno sasvim sklonjeni u arhiv istorije odnosa između socijalističkih snaga.

Dosadašnja istorija razvoja socijalizma ukazuje da su odnosi između socijalističkih snaga stalan proces dijalektičkog prožimanja solidarnosti i antagonizma, saradnje i sukoba. Ni jedan period razvoja tih odnosa ne karakteriše samo saradnja u harmoniji, ili samo konfrontacije. To je karakteristika svih društvenih procesa, pa i procesa razvoja odnosa između socijalističkih snaga. Zbog toga su nerealne i pogrešne interpretacije tih odnosa kao „devijantnih“ pojava. Takođe je pogrešno, što se potvrdilo i u sedmoj deceniji, da se oni kvalifikuju ili kao hronično-konfliktni ili kao hronično-harmonični — oni su objektivno bili i biće protivrečni zbog različitih interesa i na njima zasnovanih shvatanja.

Sedmu deceniju ovog stoleća karakteriše zaoštravanje odnosa u komunističkom pokretu. Prisutan je pokušaj rehabilitacije starih, preživelih vrednosti u sistemu odnosa i razrešavanju međusobnih protivrečnosti. Proces pluralizacije — političke, idejne i ideološke, ne prati adekvatna demokratizacija međusobnih odnosa.

Kao novi svetsko-istorijski društveni fenomen, ratovi između socijalističkih zemalja imaju i imaće nesagledive posledice na razvoj svetskog procesa socijalizma i ukupnih međunarodnih odnosa. U odsustvu potpune saglasnosti o principima međusobnih odnosa, u objektivno zakonitom procesu pluralizacije, različitih puteva borbe za socijalizam i izgradnju socijalizma, nije isključena mogućnost da će konfrontacije i razmimoilaženja biti u porastu i postati jedan od dominantnih činilaca ukupnih međunarodnih odnosa, kao što su, na primer, odnosi između Narodne Republike Kine i SSSR-a.

Socijalističke zemlje u sedmoj deceniji ovog stoleća sve više se susreću s unutrašnjim teškoćama. Ne treba isključiti mogućnost da će, u narednoj deceniji, te teškoće podsticati društvene tenzije u pojedinim od njih, naročito u onim zemljama koje neće smoci snage da usklade materijalni razvoj s potrebom razvoja društveno-ekonomskih socijalističkih odnosa, socijalizma u demokratiji i demokratije u socijalizmu. Ovo je od dvostrukog značaja za razvoj međunarodnih odnosa: prvo, konfrontacije između socijalističkih zemalja će se produbljivati na strateškoj trasi borbe za održavanje i usavršavanje postojećeg i onih snaga koje se bore za „socijalističku obnovu“, za radikalne preobražaje postojećeg, (primeri Kine i Poljske su samo simptomi koji izražavaju prisustvo takvog procesa od posebnog značaja za odnose između socijalističkih zemalja); drugo, konfliktna stanja između socijalističkih zemalja uticaće na razvoj svetskog socijalističkog procesa, na ukupne odnose u radničkom i komunističkom pokretu, a time i na ukupne međunarodne odnose.

U narednoj deceniji treba realno očekivati dalju doktrinarnu, političku i ideološku pluralizaciju u radničkom i komunističkom pokretu i potvrđivanje dosadašnjeg istorijskog razvoja međusobnih odnosa, koje ne karakteriše ni samo saradnja u harmoniji, ni samo konfrontacije.

7. Nacionalno pitanje, kao oblik izražavanja nacionalnog interesa u njegovom univerzalnom značenju, sve više postaje svetsko-istorijski fenomen. To je karakteristika savremene istorije čovečanstva, svih društvenih zajednica, nezavisno od socijalnih sistema, bitan činilac međunarodnih odnosa. Sedma decenija ovog stoleća je samo potvrdila sve veći značaj nacionalnog pitanja kako u unutrašnjem razvoju zemalja višenacionalnih zajednica, tako i u ukupnim međunarodnim političkim i ekonomskim odnosima.

„Opštesvetski ekonomski interes“, u stvari, kapitalistički, kao okosnica teorije i prakse međunarodnih ekonomskih odnosa, zamenjen je nacionalnim interesom, što ima kolosalne posledice na ukupne međunarodne odnose. Socijalističke i antikolonijalne revolucije pokrenule su široki pokret naroda za nezavisnost, samostalnost, za slobodan izbor puteva razvitka i slobodno formisanje sopstvenih nacionalnih interesa. Potvrdilo se i potvrđuje da nisu tačna shvatanja i doktrine — jer ih praksa nije verifikovala — da nacionalno pitanje pripada XIX stoleću, da je karakteristika kapitalističkog a ne i socijalističkog društva, da internacionalizacija proizvodnje, nauke i tehnologije umanjuje značaj nacionalnog pitanja.

Ovaj svetsko-istorijski fenomen, njegova renesansa, nije mimoišao ne samo različite socijalne sisteme, već i različiti stepen razvitka materijalnih proizvodnih snaga u pojedinim zemljama. S nacionalnim problemom se susreću, na unutrašnjem planu, kako kapitalističke zemlje (Belgija, Velika Britanija, Kanada), tako i socijalističke (SSSR, Čehoslovačka, Bugarska, Jugoslavija, Kina). Susreću se zemlje antikolonijalne revolucije (u znatnom broju tih zemalja proces nacionalnog konstituisanja je u toku), susreću se, prema tome, i industrijski razvijene, i nerazvijene zemlje.

Nacionalizam, naročito ekonomski, postaje sastavni deo ukupne dijalektike nacionalne emancipacije, a u tome i međunarodnih odnosa. Sistem i struktura međunarodnih odnosa su pod pritiskom traganja za novim putevima i metodama koordinacije i razrešavanja heterogenih nacionalnih interesa. Prigušivanje i kočenje pozitivnih impulsa težnji za nacionalnom nezavisnošću i autentičnim izražavanjem nacionalnog interesa podstiče nacionalizam kao fenomen nazadovanja i ugrožavanja svetskog mira. Budućnost čovečanstva nije u nacionalističkom zatvaranju već u njegovoj integraciji.

U narednoj, osmoj deceniji ovog stoleća, ne treba očekivati nove obratne radikalne trendove u porastu značaja nacionalnog pitanja i njegov uticaj na razvoj međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa.

8. Svet krajem XX stoleća predstavlja svet kolosalnih mogućnosti, a istovremeno i velikih opasnosti. Opasnost rata koji bi bio sveuništavajući, glad i produbljivanje jaza između industrijski razvijenih i nerazvijenih zemalja, tri su istorijska problema sveta sadašnjice. Oni se ni po metodima ni po vremenu ne mogu na isti način rešavati. Međutim, od njihovog rešavanja

zavisi budućnost čovečanstva. Čovečanstvo se u XX stoleću, naročito u njegovoj drugoj polovini, sve intenzivnije susretalo s ovim problemima, ali je i odlagalo njihovo rešavanje. Naredno, XXI stoleće, više neće moći da odlaže rešavanje ovih problema bez opasnosti da dovede u pitanje opstanak čovečanstva.

Kolosalnim mogućnostima zasnovanim na visokim dometima nauke i tehnologije, razvoju materijalnih snaga društva i na njima zasnovanih grandioznih mogućnosti za razvoj novih mogućnosti čovekovog odnosa s prirodom, razvoju novih kvaliteta ljudskog življenja u slobodi, suprotstavljaju se snage koje ograničavaju i onemogućavaju te kolosalne objektivne i subjektivne mogućnosti čovečanstva. Umesto da žive u sve većem obilju, sa sve većim ljudskim individualnim i kolektivnim slobodama, oslobođeni straha od rata i gladi, većina ljudi i naroda u svetu živi u sve većoj ugroženosti od gladi i ratne opasnosti, sa sve manje ljudskih sloboda, u alijenaciji. Na takvim rasponima i kontraverzama su se izgrađivali i izgrađuju međunarodni politički, ekonomski i kulturni odnosi, odnosi dominacije, političke i ekonomske i kulturne zavisnosti i u sedmoj deceniji ovog stoleća.

Fenomenologija i tendencijske zakonitosti nisu simetrične. ni po kontinentima, ni po političkim, ideološkim i kulturnim karakteristikama, ni društveno-ekonomskim i političkim sistemima, ni po odnosima klasnih i političkih snaga.

Glavni tokovi razvoja savremenog sveta u osmoj deceniji ovog stoleća ne nagoveštavaju realne mogućnosti da će u narednoj deceniji ovog veka doći do temeljitog obrta, do novih tokova, koji bi doveli do novih civilizacijskih tendencija, opštedruštvenih, univerzalnih, svetskih, socijalističkih, na primer.

Unutrašnje tendencijske zakonitosti u pojedinim zemljama produžiće svoja utemeljenja društvenih preobrazaja, prilagođavanja svojih političkih strategija, na trasi urastanja novog u staro. Ti će se procesi ostvarivati putem revolucionarnih borbi, nasiljem, putem radikalnih društvenih preobrazaja ili, prosto, putem društvenih reformi. Krvavi sukobi društvenih klasa unutar pojedinih nacionalnih zajednica sve više, u istorijskom i konkretnom smislu, ustupaju i ustupaće mesto novim oblicima klasnih borbi, naročito u industrijski razvijenim zemljama. U njima militantne doktrine, političke strategije, sve više ustupaju mesto novim. Promene osta-

ju nezaustavljive, oslanjajući se na sve progresivne subjektivne snage naklonjene društvenim preobražajima i socijalizmu.

Međunarodni odnosi, sukobi, tenzije, konfrontacije, zbog limita koji su objektivno ugrađeni u te odnose, kao što je, na primer, ravnoteža vojne moći, po svemu sudeći, biće u stanju „pozicionog rovovskog rata”. Klauzeviceva teorija o ratu kao produženju politike sužava svoju praktičnu primenu na lokalne okvire. Zbog toga se njeno globalno, svetsko ostvarenje prenosi na druga sredstva i metode. Lokalni ratovi su još uvek ostali potvrda njene životnosti.

Nova politička geografija sveta, ravnoteža vojne moći, široki pokret masa za nacionalno i socijalno oslobođenje, utiču da svetski rat postaje sve manje verovatan. Vodeće subjektivne društvene snage su prisiljene da traže rešenja za protivrečja savremenog sveta u pregovaranju, u aktivnoj miroljubivoj koegzistenciji, hteli to ili ne, zbog objektivnih, već pominjanih, svetskih društvenih i međunarodnih uslova. „Čekanje” — shvaćeno kao različita borba klasnih, političkih, ideoloških i kulturnih snaga — da istorijski razvoj presudi o tokovima svetskog civilizacijskog razvoja, a ne direktna konfrontacija između snaga kapitalizma i socijalizma, postaje sve više verovatno. U ovom i ovakvom društvenom i političkom okviru širi se prostor za realizaciju političkog programa politike i pokreta nesvrstanosti i njenog temeljnog opredeljenja, aktivne miroljubive koegzistencije, koja otklanja svetski ratni konflikt, obezbeđuje mir, onemogućava legalizovanje težnji za podelom sveta na interesne sfere, a ne obuzdava i ne sprečava klasnu borbu, borbu za društvene preobražaje i socijalizam.

Budući da je socijalizam zakonita budućnost čovečanstva, realno je očekivati da će se i u narednoj deceniji ovog stoleća nastaviti ideološka borba između snaga kapitalizma i socijalizma, kao i unutar samih kapitalističkih i samih socijalističkih snaga, u traganju za svojim istorijskim i konkretnim alternativama.

Složene i protivrečne tendencije u razvoju savremenog sveta, prevedene na životnu praksu pojedinih zemalja, upućuju na mogući i verovatan zaključak da će u tom i takvom svetu bolje prolaziti one zemlje i narodi koji će smoci snage da se svojim unutrašnjim društveno-ekonomskim sistemom i njegovim spoljno-ekonomskim mehanizmima efikasno uključe u naučno-tehnološku revoluciju, i oni koji budu u stanju, u datim političkim i socijalnim uslovima i odnosima političkih

snaga, da pronalaze najbolja rešenja za razvoj društvenih odnosa. Razume se, i one zemlje koje će biti sposobne da se efikasno brane od spoljnih intervencija, da bi njihovo življenje, izbor unutrašnje društveno-ekonomske i političke alternative, bio autentičan izraz odnosa političkih i klasnih snaga u uslovima nezavisnosti i samostalnosti.

Ugroženost mira u svetu je najkritičnija posle drugog svetskog rata. Odgovornost velikih sila za udaljšavanje od mira je istorijskog karaktera, kao što je i njihova odgovornost da mir u svetu postane stvarnost. Međutim, opasnost od rata će biti sigurnije otklonjena ako se borba za mir, popuštanje zategnutosti i obnova detanta na univerzalnim osnovama pretvore u pokret masa svih ideoloških opcija, političke pripadnosti u svim nacijama u svetu. To je i potreba i nužnost bez alternative, u ime opstanka čovečanstva.

Eric Hobsbawm

POGLED UNAPRED: ISTORIJA I BUDUĆNOST

Godišnja predavanja, od kojih je ovo prvo, posvećena su uspomeni na Davida Glassa.¹ Bio mi je prijatelj, kao i drugima u ovoj prostoriji, kojima nije neophodna ova prilika da bi ga se setili zajedno sa njegovom nerazdvojnomo drugaricom Ruth Glass. Bio je, takođe, među najuglednijim predavačima na LSE (Londonska škola za ekonomiju i političke nauke): dugo je bio vezan za nju i umnogome je doprineo njenom ugledu. Mogao bih dodati da je bio predstavnik njenih najboljih tradicija u vremenima kada to svi nisu bili, tradicija razumevanja društva da bi se ono učinilo boljim, instinktivnog radikalizma, tradicija jedne institucije čiji studenti, poput njega, nisu bili rođeni sa srebrnom kašikom u ustima. Tipično je da je svoju prvu knjigu o demografiji — čiji je jedan od najjemenitnijih praktičara u Britaniji za života bio — završio pozivom da se „obezbede uslovi u kojima će radnička klasa biti u stanju da podiže decu a da stoga ne bude izložena ekonomskim i socijalnim nedaćama”. Ponosio se time što je bio prvi predstavnik društvenih nauka izabran u Kraljevsko društvo posle velikog dr Williama Farra, 1855, pošto je sebe smatrao (kao i Farr) naučnikom čiji je rad *u* društvu i *za* društvo, a ne samo o društvu.

¹ Prvo u godišnjem ciklusu predavanja o socijalnim trendovima, posvećenim sećanju na Davida Glassa, održano je 8. oktobra 1980. godine na Londonskoj školi za ekonomiju i političke nauke.

Stoga je prirodno da predavanja posvećena njegovoj uspomeni budu o „socijalnim trendovima”, koje shvatam kao istraživanje pravaca društvenog razvoja i onoga što mi, s tim u vezi, možemo učiniti. To implicira gledanje u budućnost, onoliko daleko koliko je moguće. To je opasna, često razočaravajuća, ali i neophodna aktivnost. Sva predviđanja o realnom svetu u velikoj se meri zasnivaju na nekoj vrsti zaključivanja o budućnosti na osnovu onoga što se dogodilo u prošlosti, to će reći u istoriji. Zato bi historičar imao dosta toga relevantnog da kaže o ovome. I obrnuto, istorija ne može pobeći od budućnosti, ako ni zbog čega drugog onda stoga što ne postoji granica koja bi ih delila. Ono što sam upravo izrekao, već pripada prošlosti. Što ću reći, pripada budućnosti. Negde između toga nalazi se zamišljena stalno pokretna tačka koju, ako hoćete, možete nazvati „sadašnjost”. Mogu postojati tehnički razlozi za različito poimanje prošlosti i budućnosti, što je jasno svakom bukmejkeru. Takođe, mogu postojati tehnički razlozi za razlikovanje sadašnjosti i prošlosti. Od prošlosti ne možemo tražiti *neposredne* odgovore na pitanja koja već nisu u nju stavljena, ali možemo upotrebiti pronicljivost historičara i pročitati posredne odgovore u onome što je prošlost ostavila. I obrnuto, kao što svaki ispitivač javnog mnjenja zna, možemo postaviti sadašnjosti svako pitanje na koje ona može da odgovori, mada će odgovor, od trenutka kad stigne i bude zabeležen, već pripadati, strogo uzev, prošlosti, premda nedavnoj. Pri svemu tome prošlost, sadašnjost i budućnost čine kontinuum.

Štaviše, čak i kada historičari i filozofi žele da naprave oštru distinkciju između prošlosti i budućnosti, niko drugi ih u tome ne sledi. Sva ljudska bića i društva ukorenjeni su u prošlosti — prošlosti njihovih porodica, zajednica, nacija ili drugih referentnih grupa, čak u ličnom sećanju, i sva određuju svoju poziciju u odnosu na nju, pozitivno ili negativno. Danas kao i uvek; gotovo je čovek u iskušenju da kaže „više no ikad”. I više od toga, pretežni deo svesnog ljudskog delovanja — koji se zasniva na učenju, sećanju i iskustvu — konstituiše jedan ogromni mehanizam za stalno sučeljavanje prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Ljudi ne mogu bez pokušaja da predviđaju budućnost na osnovu nekakvog тумaćenja prošlosti. Prinučeni su jer to zahtevaju svakodnevnici procesi ljudskog života, da ne govorimo o politici.

Ljudi to rade na osnovu verifikovane pretpostavke da je budućnost sistematski povezana s prošlašću koja, sa svoje strane, nije slučajni spoj okolnosti i događaja. Strukture ljudskih društava, njihovi procesi i mehanizmi reprodukcije, promene i transformacije, takvi su da ograničavaju broj stvari koje se mogu desiti, determinišu neke koje će se desiti i pružaju mogućnost pripisivanja manje ili veće verovatnoće ostalim. To podrazumeva izvesni (mada ograničen) domen predvidljivog — ali, kao što znamo, to nikako nije isto što i uspešno predviđanje. Vredi, ipak, imati na umu da nepredvidljivost izgleda velika upravo stoga što se argumenti koncentrišu, iz očevidnih razloga, oko onih delova budućnosti gde je neizvesnost najveća a ne najmanja. Ne trebaju nam meteorolozi da bi nam rekli kako proleće dolazi posle zime.

Moje je stanovište da je poželjno, moguće — pa, u određenom stepenu, i neophodno — predviđati budućnost. Time se ne implicira da je budućnost determinisana, a i da jeste, da je spoznatljiva. Ne implicira se ni nepostojanje alternativnih ishoda ili izbora, još manje da su predskazivači u pravu. Pre imam na umu pitanja: Koliko predviđanja? Koje vrste? Kako ih poboljšati? Gde je tu mesto historičara? I kada bi neko na njih mogao odgovoriti, još bi ostao veliki deo budućnosti o kome nam ništa nije poznato iz teorijskih ili praktičnih razloga; ali, u najmanju ruku, mogli bismo efektivnije koncentrisati naše napore.

Obnova delfskog proročišta?

Pre no što razmotrim ova pitanja, dopustite da se, za trenutak, zadržim na razlozima nepopularnosti prognoze ne samo kod mnogih historičara nego i na razlozima zbog kojih je tako malo intelektualnih napora uloženo u njeno unapređivanje i razmatranje njenih problema, čak, i u redovima onih historičara koji su čvrsto uvereni u njenu poželjnost i praktičnost, kakvi su marksisti. Možete reći da je odgovor očevidan. Staza historijskog predviđanja je, da tako kažem, isprekidana. Svaki od nas koji se bavimo predviđanjem često je padao pravo na glavu. Najbezbednije je izbeći proroštvo tvrdnjom da se s jučerašnjicom završava naša profesionalna aktivnost, ili se ograničiti na davanje smišljenih dvosmislica koje su nekada bile specijalnost antičkih proročišta i još su

nužni deo opreme novinskih astrologa. Zapravo, slab uspeh predviđanja nije sprečio druge ljude, discipline ili pseudodiscipline da ih prave. Time se danas bavi ogromna industrija, bez obzira na neuspehe i neizvesnosti. Rand korporacija je čak u očajanju osnovala jednu savremenu verziju delfskog proročišta (bez šale, naziv ove čudne igre je „delfska tehnika“): pozvana je grupa izabranih stručnjaka da konsultuje pileće utrobe, a onda se zaključuje na osnovu konsenzusa, do kojeg dođe ili ne dođe. Staviše, mnogo je primera dobrih predviđanja među istoričarima, društvenim naučnicima i akademski neklasifikovanim posmatračima. Ako ne želite da vam citaram Marxa, dozvolite da se pozovem na De Tocquevillea i Burckhardta. Ako ne pretpostavimo, što je malo verovatno, da su ovi pogoci slučajni, moramo prihvatiti da su zasnovani na metodama vrednim ispitivanja ukoliko želimo našu vatru da usmerimo na ciljeve koje možemo pogoditi i da poboljšamo odnos između punih pogodaka i promašaja. S istim ciljem vredi ispitati i razloge opštepoznatih potpunih promašaja.

Jedna grupa ovih razloga je, na žalost, snaga ljudske žudnje. I ljudska i meteorološka predviđanja su neizvesni poduhvati, mada se bez njih ne može. S druge strane, oni koji se koriste meteorologijom znaju da nisu u stanju — ili, ako vam je draže, da još nisu u stanju — da menjaju vreme. Cilj im je da, planirajući svoje akcije, najbolje iskoriste ono što ne mogu menjati. Pojedinačna ljudska bića verovatno se na isti način koriste predviđanjima u komparativno malom broju slučajeva, kada zaista deluju u skladu s njima. Moj je pokojni tast, pravilno zaključivši da Austrija ne može izmaći Hitleru, 1937. godine prebacio svoje poslove iz Beča u Manchester — ali mnogi bečki Jevreji nisu bili tako logični. Međutim, ljudska bića, su, uglavnom, sklona da u istorijskim predviđanjima traže znanje koje će im omogućiti da menjaju budućnost; stvar je, da tako kažem, ne samo u tome kada se snabdeti losionom za sunčanje nego i kada stvoriti sunčano vreme. Pošto neke ljudske odluke, velike ili male, doista utiču na budućnost, ova očekivanja ne treba sasvim otpisati. Ona, svakako, utiču na proces predviđanja, uglavnom negativno. Stoga istorijske prognoze prate stalni komentari onih koji ih smatraju nemogućim ili nepoželjnim zbog raznih razloga, obično zato što se nama ne dopada ono o čemu nam govore. Nepovoljna okolnost za istoričare je i u tome što nemaju nekakvu valjanu grupu korisnika kojoj su, bez obzira na ideologiju, redovito i neodložno potrebne vremenske prognoze — mornare, farmere i druge.

Okruženi smo ljudima, pogotovo u politici, koji se ili pozivaju na potrebu da se pouke prošlosti nauče, ili tvrde da su ih već otkrili, ali kako su svi oni u stvari većinom zainteresovani da upotrebe istoriju za opravdanje onoga što ionako žele da urade, to je podstrek razvoju sposobnosti predviđanja istoričara slab.

Problem čežnjivih proroka

Korisnici, ipak, nisu krivi za sve. I proroci, takođe, imaju svoj deo krivice. Sam Marx je verovao u određeni cilj ljudske istorije — komunizam — i u posebnu ulogu proletarijata *pre* no što je stvorio istorijsku analizu koja, kako je bio uveren, dokazuje njihovu neizbežnost. U stvari, pre no što je znao mnogo o proletarijatu. Onoliko koliko njegova predviđanja prethode njegovoj istorijskoj analizi, ne bi se za njih moglo reći da su na njoj zasnovana, mada stoga nisu nužno pogrešna. U najmanju ruku, moramo pažljivo razlikovati predviđanja zasnovana na analizi od onih zasnovanih na želji. Tako u poznatom razmatranju istorijskih tendencija kapitalističke akumulacije Marxovo predviđanje eksproprijacije pojedinačnih kapitala po „imanentnim zakonima same kapitalističke proizvodnje“ (tj. usled koncentracije kapitala i sve društvenijih oblika rada, svesne upotrebe tehnologije i planske eksploatacije izvora na zemlji) zasniiva se na drukčijoj i značajnijoj istorijsko-teorijskoj analizi od njegove prognoze da će baš proletarijat, kao klasa, biti „eksproprijator eksproprijatora“. Ova dva predviđanja, iako povezana, nisu identična, i možemo prvo prihvatiti a drugo odbaciti.

Svima nama koji se bavimo predviđanjem — a ko se njime ne bavi? — poznata su ova psihološka ili, ako volite, ideološka iskušenja. Nismo ih ni izbegavali. Da su istorijski prognozeri tako neutralni u odnosu na društvene depresije i anticiklone koje predviđaju kao meteorolozi, istorijska prognoza bila bi razvijenija no što jeste. Ovo je, verujem, uz puko neznanje, osnovna prepreka za predviđanje. Ozbiljnija od činjenice da predviđanja mogu da se falsifikuju namernim delovanjem ljudi koji znaju za njih. Malo je empirijskih dokaza da su takve akcije do sada bile česte ili efikasne. Najsigurnija generalizacija o istoriji je da se niko mnogo ne obazire čak ni na njene najjasnije pouke — što će vam potvrditi svaki poznavalac agrarne politike u socijalističkim režimima ili ekonomske politike gđe Thatcher. Edip je, na žalost, još uvek parabola za čovečanstvo suočeno s bu-

dućnošću — avaj, uz jednu bitnu razliku: Edip je istinski želeo da izbegne ubistvo oca i ženidbu majkom (što je proročište tačno predskazalo), ali nije mogao. Mnogi su proroci i njihove mušterije spremni da pričaju kako se neprijatna predviđanja na neki način mogu izbeći zato što su neprijatna, da ona ne znače ono što kazuju ili da će već nešto iskrsnuti što će ih obesnažiti.

Kao što sam nagovestio, već postoji velika industrija koja se bavi predviđanjima. Njen dobar deo je usredsređen na ishode budućeg razvoja u malom broju specifičnih delatnosti, uglavnom u ekonomiji, civilnoj i vojnoj tehnologiji. Zbog toga ona postavlja posve specifična i ograničena pitanja — koja se, u izvesnoj meri, mogu izolovati, bez obzira na moguću uticaj velikog broja varijabli. Pored toga, postoji i enormna količina predviđanja, bilo da se odnose na javnu bilo na privatnu praksu, čiji cilj nije proricanje aktualne budućnosti, već potvrđivanje ili opovrgavanje. Zato su, prirodno, u kondicionalnom obliku. U principu je nevažno da li se verifikacija dešava u realnoj ili u posebno konstruisanoj budućnosti — kakva je laboratorijska situacija u kojoj su prethodno eliminisani svi elementi nebitni za stvar u pitanju. Postoje i pretpostavke, uglavnom logičko-matematičke, i ono što iz njih sledi. Ukoliko se desi da stvarna situacija odgovara ovim posledicama, može se reći da te pretpostavke predviđaju te posledice.

Posebnost istorijskog predviđanja

Istorijsko predviđanje se u dva osnovna smisla razlikuje od drugih vrsta predviđanja. Pre svega, istoričari se bave realnim svetom u kojem ostale stvari nikada nisu jednake i zanemarljive. U tom smislu bilo im je poznato i pre no što je ser Keith Joseph otkrio da nema idealne laboratorije (što se može teorijski zamisliti) u kojoj bi mogli konstruisati situaciju gde bi tržišne cene bile u predvidljivom odnosu s novčanom ponudom. Istoričari se, po definiciji, bave kompleksnim i promenljivim *celinama*, pa i njihova najposebnije i najuže definisana pitanja imaju smisla jedino u okvirima ovog konteksta. Za razliku od onih koji se, recimo, bave predviđanjem u velikim putničkim agencijama, budućí trendovi u korišćenju godišnjih odmora istoričara interesuju ne kao takvi — mada se može sprovesti i posebno istraživanje tog tipa — već u odnosu na ostale mene u britanskom društvu i kulturi u

svetu koji se menja. U tom smislu istorija podseća na discipline kakva je ekologija, iako je šira i kompleksnija od nje. Mada možemo i moramo izdvojiti određenu pojedinačnu nit iz homogenog tkanja interakcija, ukoliko naše interesovanje nije primarno vezano za samo tkanje, ne možemo se baviti ni ekologijom ni istorijom. Tako je istorijsko predviđanje, u načelu, usmereno na to da pruži opštu strukturu i sastav koji, bar potencijalno, obuhvataju načine da se odgovori na sva posebna pitanja koja bi ljudi sa specijalnim interesovanjima mogli postaviti — u meri, dakako, u kojoj je na ta pitanja uopšte moguć odgovor.

S druge strane, istoričari kao teoretičari ne bave se predviđanjem u smislu potvrđivanja. Mnoga od njihovih predviđanja ne mogu se ni u kom slučaju proveriti za života te generacije ili narednih generacija, kao, uostalom, ni prognoze istorijskih disciplina u prirodnim naukama; npr. prognoza klimatologa o budućem ledenom dobu. Klimatolozima možemo verovati više no istoričarima, ali ipak ne možemo verifikovati. Reći da analize tendencija društvene promene moraju „da se formulišu kao proverljivi predikativni stavovi” vrlo je ljubazno prema našoj deci i unucima, ali nekorektno prema sirotim starim — Vicou, Marxu, Maxu Veberu i, slučajno, Darwinu — jer sužava domen društvene analize i ne shvata istoriju čija je bit u izučavanju složenih preobražaja tokom vremena. Moglo bi se kazati da je stvar pogodnosti što se istorija koncentriše na već raspoložive podatke, a ne na one koje budućnost još nije učinila raspoloživim. Možda je, a možda i nije, poželjno proveravati predviđanja, no ona automatski proizlaze iz stava o postojanju kontinuuma prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, koji implicira obraćanje budućnosti, čak i kad mnogi istoričari više vole da izbegnu stvarno proširivanje svojih stavova na buduće vreme. Da primenimo izreku Augustea Comtea — *savoir ne pour prévoir*, već je *prévoir* deo *savoir*, tj. videti unapred deo je znanja.

Istoričari stalno gledaju unapred, iako samo retrospektivno. Njihova budućnost je sadašnjost ili skorija prošlost u poređenju s udaljenijom. Najkonvencionalniji i „antinaučni” istoričari neprekidno analiziraju posledice situacija i događaja ili alternativne mogućnosti koje se nisu dogodile, rađanje jedne ere iz njenih prethodnica. Oni koji ovo rade najprilježnije — kao Lord Dacre (Trevor Roper) u nedavnoj oksfordskoj oproštajnoj besedi — time se koriste kao argumentom protiv pred-

vidljivosti uz istovremenu upotrebu njenih tehnika. Za onoga koji predviđa relativni su, zbog svoje načelne sličnosti, metodi stvoreni za analizu istorijskih uzroka, posledica i alternativa kao i upotreba nezamenljivog, ali teško dostupnog, oruđa futurologa — njegove dalekovidnosti. Vrednost im nije samo u ogromnoj akumulaciji svih vrsta istorijskih iskustava koja mogu poslužiti kao vodič sadašnjosti; ni jedino u zabeleženim predviđanjima iz prošlosti koja se mogu proveriti na osnovu poznatih ishoda da bi se odredilo zbog čega su pravilna ili nepravilna; pa, ni isključivo u veoma značajnom praktičnom iskustvu i suđenju što su ih generacije istoričara stekle baveći se ovom aktivnošću. Tu su uglavnom vredne dve stvari. Prvo, predviđanja istoričara, čak i ako su retrospektivna, upravo se odnose na kompleksnu i sveobuhvatnu realnost ljudskog života, na druge stvari koje nikada nisu jednake i, zapravo, nisu „druge stvari”, nego sistem odnosa od koga nikada nije moguće u potpunosti odvojiti stavove o ljudskom društvenom životu. Drugo, svaka istorijska disciplina dostojna imena teži baš otkrivanju onih shema interakcije u društvu, onih mehanizama i tendencija promene i transformacije i onih pravaca društvenog preobražaja koji jedini mogu pružiti adekvatan okvir za predviđanje koje je više od onoga koje se naziva „statističkom projekcijom zasnovanom na komplikaciji empirijskih podataka u kategorijama s možda nešto malo teorijskog značenja”. Više čak i od vrste maštovite slutnje ili „Ahnunga”, što je, za istoričara, ekvivalent za izlaženje iz sebe. To ne potcenjujem, ali to nije dovoljno. Baš ovde je, ako ćete mi oprostiti jednu kratku reklamu, jedinstvena vrednost Marxa i drugih koji su, bili marksisti ili ne, prihvatili sličan pristup istorijskom razvoju.

Ova predviđanja na osnovama istorije koriste se dvama metodima, obično u kombinaciji: prognozom tendencija pomoću generalizacije ili modela, i predviđanjem aktualnih događaja ili ishoda na osnovu neke vrste analize samog toka. Prognoza stalnog opadanja britanske ekonomije je primer prvog, a prognoza budućnosti vlade gđe Thatcher drugog metoda i tipa predviđanja. Kombinacija dvaju metoda je, na primer, predviđanje nečeg nalik na rusku ili iransku revoluciju (što nam je poznato u prvom, ali još nije u drugom slučaju). Oba metoda su nam potrebna, ako ni zbog čega drugog onda stoga što aktualni događaji doista menjaju bar neke tendencije, kao što je podela Nemačke 1945. izmenila analize društvenih tokova, jer su to sada

dve veoma različite zemlje. Postojeća margina neizvesnosti o budućim događajima toliko je velika — čak i onda kada se može dokazati da su događaji daleko od neizvesnosti kao „namešteni” boks meč — da smo jedino u stanju da je suzimo na grupu alternativnih scenarija. Neke nepredvidljive možemo, isto tako, zane-mariti kao trivijalne, no to obično podrazumeva suđenje o važnosti u svetlu naših pitanja. Danas se, ipak, mnoge od tih nepredvidljivih smatraju nevažnim: može nam biti nepoznato da li će predsednik SAD biti ubijen, ali nam analiza i iskustvo sugerišu da to ionako neće imati velikog uticaja. Druge se obično odbacuju kao trivijalne i prepuštaju vrsti političara za koju je nedelja dana dug period u politici i onoj vrsti istoričara koja žudi da sazna šta je tačno pisao ser Stafford Northcote R. A. Crossu 8. oktobra 1975. godine. Ostali to jednostavno ne mogu. Pri svemu tome u stanju smo da učinimo više od pukog prezentiranja korisniku niza jednako verovatnih scenarija, poželjno razbijenih u serije binarnih izbora, kao u jevrejskim šalama u kojima svaka situacija sadrži dve mogućnosti. U tome istoričaru može pomoći vežba u retrospektivnom predviđanju.

Da li se oktobarska revolucija mogla predvideti?

Bilo bi korisno posmatrati ovu vežbu u retrospektivnom predviđanju u ovoj svetlosti: ruska revolucija kao epizoda u kojoj se mogu suočiti i proveriti pravilno razumevanje na osnovu poznatih činjenica i savremeni pogled unapred. Kako ovo za sobom neizbežno povlači neka razmatranja tipa šta-bi-bilo-da-je-bilo, ovakvo retrospektivno predviđanje moglo bi se smatrati nekom vrstom istorije suprotne činjenicama (tj. istorije kakva je mogla biti, a nije bila). I pored toga, trebalo bi je razlikovati od najčešće i najviše publikovane spekulacije protivne činjenicama koju na ovom polju prave „kleometri”. Primer je poznati Fogelov pokušaj da zamisli kako bi se razvijala ekonomija SAD da se morala razvijati bez železnice. Nije moje da poričem svaku zanimljivost ovakvih analiza prošlosti niti da raspravljam o njihovoj vrednosti. Samo primećujem da one, u obliku koji je ušao u modu u ekonomskoj istoriji, obično nemaju veze s procenjivanjem istorijske verovatnoće. Američke železnice jesu izgrađene i ne može se ozbiljno govoriti o tome da je stvarno postojala moguć-

nost da se one ne izgrade u XIX veku. Robovlasnička ekonomija može biti ekonomski vitalna, efikasna i poslovno uspešna — ne ulazim u debatu potaknutu knjigom Fogela i Engermana *Time on the Cross* (Razapeto vreme) — ali ovi stavovi ne utiču na pitanje da li je ona mogla trajati, nego samo oni argumenti koji se odnose na njenu sposobnost trajanja. Ona je, u stvari, svuda iščezla u XIX veku, a njeno opadanje i pad bili su sigurno i tačno predviđeni. Bilo retrospektivno ili ne, predviđanje se odnosi na procenu verovatnoće ili se ne odnosi ni na šta.

Rusku revoluciju široko su očekivali, bez obzira na posebne i nepredvidljive okolnosti njenog aktualnog izbijanja 1905. i 1917. Zašto? Jednostavno stoga što je strukturalna analiza ruskog društva i njegovih institucija vodila uverenju da je malo verovatno da će carizam prevazići svoju unutrašnju slabost i protivrečnosti. Ako je tačna, takva analiza bi u principu obesnažila manje važne šta-bi-bilo-da-je-je-bilo, što u stvari ovde jeste slučaj. Čak i ako u teoriji prihvatimo da su dobra politika i sposobni upravljači mogli izvesti trik, to bi se samo svelo, da tako kažem, na guranje Sizifovog kamena do vrha brda da bi se on opet otkotrljao u određenom pravcu. Carizam je, zapravo, s vremena na vreme vodio efikasnu politiku i imao dobre državnike i iznenađujući nivo ekonomskog rasta, što je neke liberale navelo da pogrešno veruju da je sve moglo dobro ispasti samo da nije bilo nesrećnih slučajnosti — rata i Lenjina. To nije bilo dosta. I ostalo je bilo protiv carizma, čak i da je Lenjin, kao političar, bio mudar da ostavi otvorenom mogućnost da se, na primer, Stolipinova agrarna politika, možda, pokaže uspešnom.

Zbog čega je izvestan broj ljudi, protivno većini zapadnih aspiracija i očekivanja (uključujući ruske marksiste i Lenjina među njima), počeo da sumnja da će ruska revolucija dati jednu buržoasko-demokratsku vladu zapadnog tipa? Zato što je ubrzo postalo jasno da su liberali i sve druge grupacije srednje klase preslabe da bi postigle takvo rešenje. Od 1905. do 1917. stvarno se pokazala slabost ruske srednje klase u vreme kada je ruska buržoazija postala mnogo snažnija i samouverenija no što je bila 1900. godine. Bila je preterano sigurna 1917, što dokazuje bar jedan dobar istoričar koji veruje da je njen pokušaj da ponovo zavede kontrolu nad fabrikama, za šta više nije bila sposobna, ubrzao radikalizaciju urbanog radništva te godine. Da-

nas bi takvo predviđanje bilo lakše, jer smo od 1914. naovamo bar naučili koliko su istorijski specifični uslovi stabilnosti liberalno-demokratskih režima, koliko je uslovna privrženost buržoazije i srednjih slojeva takvim režimima i koliko mogu biti nesigurni. U svetlu ovih pouka istorije — ni u kom slučaju nepredvidljivih ako se setimo Burckhardta i drugih konzervativnih prognozera — mogli smo razmatrati mogućnost jedne nedemokratske ali kapitalističke alternative boljševizmu: recimo vojno-birokratskog režima. Ali, s obzirom na poraz oružanih snaga 1917, uviđamo da to uopšte nije bilo verovatno.

S druge strane, aktualni ishod oktobra 1917. jamačno je izgledao među najmanje verovatnim opcijama 1905. i jedva malo verovatnije februara 1917: Rusija opredeljena za izgradnju socijalizma pod boljševičkim rukovodstvom. Čak su i marksisti jednodušno smatrali da uslovi za proletersku revoluciju u *izolovanoj* Rusiji jednostavno ne postoje. Kautsky i menjševici su dokazivali, dovoljno logično, da je pokušaj osuđen na neuspeh. U svakom slučaju, boljševici su bili u manjini. Ishod je bio toliko neverovatan da je još uvek moderno pripisivati oktobarsku revoluciju isključivo Lenjinovoj odluci da izvede neku vrstu puča u kratkom razdoblju kada je on imao izgleda na uspeh. Naravno, postoje strukturalni razlozi usled kojih jedan takav ishod nije u potpunosti bio neverovatan kakvim se činio. Znamo da su marksističke vlade osvojile vlast upravo u onim zemljama u kojim to marksisti nisu očekivali. (Slučajno nam je takođe poznato i to da takve revolucije mogu imati različite ishode.) Sam Lenjin je već 1908. skrenuo pažnju na takav „zapaljiv materijal u svetskoj politici” i anticipirao je ono što je kasnije nazvano „najslabijom karikom” u teoriji o mogućnosti revolucije. Načina da se *predvidi* — za razliku od nadaanja — pobeda boljševika, a još manje njihov trajni uspeh, ipak nije bilo. Pri svemu tome nikako nije bila nemoguća predikativna analiza. Ona je, u stvari, bila osnova Lenjinove politike. Smatratu Lenjina voluntaristom — krajnje je apsurdno. Akcija je bila u funkciji mogućeg, i niko kao on nije tako pomno beležio promene na granici, i s nemilosrdnijim osećanjem za nemoguće. Sovjetski režim je opstao — i pretvorio se u nešto umnogome različito od njegovih prvobitnih očekivanja — jednostavno stoga što je baš on neprekidno uvažavao ono što se moralo učiniti, sviđalo mu se to ili ne. I da je hteo da bude voluntarista kao Mao, 1917.

nije bio u poziciji da to bude zbog toga što nije bio u stanju da išta učini donošenjem odluka: nije automatski kontrolisao ni Partiju, a ni ona sama nije mnogo toga kontrolisala. Jedino *pošto* su došli na vlast, revolucionari su bili u stanju da prinude ljude da čine nešto — u granicama koje ni snažne vlade uvek ne uvažavaju.

Nužnost versus verovatnoća

Nije neophodno da sledimo Lenjinovu analizu, jer je njega interesovao samo jedan ishod; ali možemo načiniti drugu, paralelnu. Ukratko, osnovno se pitanje 1917. godine nije sastojalo u tome ko će ovladati Rusijom, već da li će iko biti u stanju da uspostavi neki sposoban režim. Razlozi neuspeha privremene vlade u nedostatku trenutnog mira — koji bi ionako izazvao probleme — jasni su. Boljševici su pobedili, jer: (a) gotovo su jedini na levcici bili spremni da preuzmu vlast; (b) konzistentno su bili spremniji da prepoznaju i uzmu u obzir ono što se događalo u suštini; (c) pretežno su, iz ovog razloga, preuzeli kontrolu u Petrogradu i Moskvi; i, tek kao poslednje, jer su oni u krucijalnom momentu bili spremni da uzmu vlast. Jedina alternativa boljševizmu je u Oktobru bila *de facto* anarhija. Mogu se konstruisati razni mogući scenariji za tu situaciju, od kojih bi najplauzibilniji bio ekstremnija verzija onoga što se doista dogodilo — naime, eventualno otepljenje periferijskih regiona carstva, građanski rat i osnivanje različitih regionalnih i nekoordiniranih kontrarevolucionarnih vojnih režima, od kojih bi možda jedan eventualno mogao uspostaviti kontrolu nad prestonicom i pokušati da se dugotrajnom borbom nametne kao centralna vlada. Ukratko, izbor je bio između boljševičke i nikakve vlasti.

Na ovoj tački jedva je moguće prorediti maglu koja skriva predeo budućnosti. Kao što je sam Lenjin jasno video, opstanak režima bio je mnogo neizvesniji od njegovog početnog uspostavljanja. On više nije zavisio od nekog političkog „surfiranja” — pronalaženja velikog talasa i jahanja na njemu — nego od konjunktura unutrašnjih i međunarodnih varijabli, koje nisu mogle unapred da se predvide. Štaviše, u meri u kojoj je budući razvoj sada zavisio od *politike* — tj. od svesnih, moguće pogrešnih i izvesno različitih odluka — tok same budućnosti menjao se zbog njihove intervencije.

Tako se boljševička odluka o osnivanju nove internacionale i uključivanju u nju jedino onih koji odgovaraju njihovom kriterijumu mogla činiti razboritom u trenutku kada su druge evropske revolucije izgledale na pragu ili kao moguće 1919—1920. godine; ali je raskid socijaldemokrata i komunista i njihovo međusobno neprijateljstvo ostalo, stvarajući do danas nepredvidljive probleme za obe strane u raznim i sasvim drukčijim okolnostima. Ovde postaje krucijalna razlika između gledanja unapred i pravilnog razumevanja događaja čiji su nam rezultati već poznati. U svakom je slučaju predviđanje prekidano mračnim delovima koji se mogu osvetliti jedino retrospektivno — kada nam je poznato šta se „moralo dogoditi” jednostavno zato što se ništa drugo aktualno nije dogodilo. Onoliko koliko je opstanak boljševičke revolucije zavisio od međunarodnih oklonosti, čovek se mogao kladiti na nju negde od kraja 1918, mada se njena budućnost u nekoliko meseci posle Oktobra 1917. nije mogla efektivno predvideti. S druge strane, s obzirom na njen opstanak i trajanje, opet dolazi na red predviđanje. Na žalost, ne mogu da zamislim nijedno realističko predviđanje koje bi trebalo da sagleda dugoročnu budućnost SSSR-a kao umnogome različitu od onoga što je on stvarno postao. Mogu se zamisliti alternativni scenariji koji bi bili mnogo manje okrutni i intelektualno kobni, ali nijedan koji ne bi izneverio mnoge od velikih nadanja iz 1917.

Svrha moje kratke vežbe nije da pokaže da je pravac istorije nužan, već da razmotri domet i granice predviđanja. Takav nam pokušaj dopušta da identifikujemo malo verovatne ishode, kao što je onaj da je carizam mogao da se spase i, verovatnije, kao što su ruska revolucija, neliberalni postrevolucionarni režim i, u glavnim potezima, dobar deo potonjeg sovjetskog razvitka. Dopušta nam da Lenjinov doprinos oslobodimo u velikoj meri zatamnjenja kojim je okružen. Omogućava da identifikujemo *da-ne* situacije, kakva je izbor između boljševičke i nikakve vlade, kao i situacije s širokim rasponom opcija. Objasnjava nam razloge Lenjinove vere u preuzimanje vlasti u Oktobru i njegove nesigurnosti u njeno održanje. Daje nam mogućnost da specifikujemo uslove opstanka i njihovu proračunljivost. Isto nam tako omogućava razlikovanje relativne analitičke predvidljivosti procesa koje niko ne kontroliše — u šta spada najveći deo ruske istorije 1917 — od onih u kojima primena delatnog upravljanja i planiranja menja ishod. Ne delim naivnu veru jednog

američkog sociologa da budući da su „društvene promene u sve većoj meri i organizovane i institucionalizovane... budućnost jeste delom predvidljiva, pošto će delimično ličiti na onu kakva je sada namera da bude”. Zapravo su tendencije sovjetskog razvoja bile i jesu predvidljive samo u onom stepenu u kojem je sovjetska politika (s obzirom na njene ciljeve) uvažavala ono što mora da se učini. Avaj, ono što u ljudskom planiranju, ma koliko moćnom, razočarava u tolikoj meri i proroke i političare — jeste kontrast između njegovih ograničenih mogućnosti i ograničenih posledica „njegovog dobrog sprovođenja” i potencijalno enormnih posledica pogrešnog. Kao što je bilo dobro poznato Napoleonu — jedna izgubljena bitka ponekad može više izmeniti situaciju nego deset dobijenih. Najzad, takva vežba nam omogućava procenu brojnih predviđanja na ovom, njima ispunjenom polju. Čudna je napomena u vezi s obimnom literaturom koja, koliko mi je poznato, nikada nije bila sistematski obrađena radi procene istorijskih predviđanja, iako je bila, i jeste, puna prošlih i sadašnjih prognoza.

Traganje za periodičnošću

Prognoziranje društvenih trendova je u izvesnom smislu lakše od predviđanja događaja, jer se upravo zasniva na otkriću koje je osnova svih društvenih nauka: da su moguće generalizacije o stanovništvu i vremenskim razdobljima, bez ulaženja u pokretni splet odluka, događaja, slučajnosti i mogućnosti — u sposobnosti da se kaže nešto o šumi bez poznavanja svakog drveta. Što se tiče trendova, zahteva se određeni minimalni vremenski raspon. U tom smislu ih možemo nazvati dugoročnim, za razliku od kratkoročnih prognoza, mada određeni „dugoročni” period može biti komparativno kratak po vremenskom rasponu ljudskih dugoročnih predviđanja, koji je ograničen najduže na jedan vek. Bar ja nisam u stanju da zamislim nijedno predviđanje koje nije milenijumsko — u oba smisla — preko toga. Poznata nezgoda s ovakvim dugoročnim prognozama je u tome što je gotovo nemoguće odrediti im odgovarajuću vremensku skalu. Možemo znati šta će se verovatno dogoditi, ali ne i kad. Da će SAD i SSSR postati divovi među svetskim silama — bilo je tačno prognozirano oko 1840-tih godina, na osnovu nji-

hove veličine i resursa, ali bi se samo budala odlučila za neki određeni datum, recimo za 1900.

Neke od ovakvih prognoza dešavaju se znatno sporije no što većina posmatrača očekuje. Opstanjanje seljaštva u razvijenim zemljama moglo bi se, na primer, upotrebiti kao argument protiv prognoze iz sredine XIX veka o njegovom nestajanju. S druge strane, neki događaji se odvijaju brže no što se očekuje. Da kolonijalna podela sveta od strane šake država neće potrajati, moglo se predvideti i predvidelo se. Ipak je malo neverovatno da je veliki broj ljudi, u doba Joea Chamberlaina, mogao očekivati da će se gotovo čitav uspon i nestajanje ovog oblika imperijalizma odviti za života jednog jedinog čoveka — mislim na Winstona Churchilla, koji je živio od 1874. do 1965. godine. Neka su brža a neka sporija od predvidljivog. Zaprepašćuje brzina kojom je seljaštvo počelo iščezavati posle dugog i uspešnog opstajanja. U Kolumbiji se ruralno stanovništvo, čiji je broj 1960. procenivan na oko 67% ukupne populacije, prepolovilo ako ne i više smanjilo do kasnih sedamdesetih godina. Takve su prognoze značajne čak i ako nam nije poznato kada će se obistiniti. Ukoliko ne verujemo da su šanse Jevreja da se permanentno održe osvajanjem bliskoistočne enklave na dugi rok veće no što su bile šanse krstaša, onda bi to imalo očigledne političke implikacije za one kojima je stalo do njihovog opstanka, bez obzira mogu li se datumi odrediti ili ne mogu. Poenta (kojoj težim jednostavno je u tome da je pitanje „šta će se desiti” metodološki sasvim drukčije od pitanja „kada će se to desiti”).

Jedina hronološka predviđanja koja su mi poznata i koja podstiču izvesno poverenje su ona koja se zasnivaju na nekoj regularnoj periodičnosti iza koje naslućujemo objašnjiv mehanizam, čak i kada ga ne shvatamo. Ekonomisti su najveći tragači za periodičnošću, mada je i demografija implicira (bar što se tiče sukcesije i sazrevanja generacija i starosnih grupa). Ostale društvene nauke takođe tvrde da su otkrile neke periodičnosti, no malo ih je koje su od velike pomoći, izuzev u vrlo specijalizovanim predviđanjima. Ako je, recimo, antropolog Kroeber u pravu, dimenzije ženske odeće „kreću se naizmenično od maksimuma do minimuma, a svaki, u najvećem broju slučajeva, traje po otprilike pedeset godina”. (O ovoj se tvrdnji neću izjašnjavati, bez obzira na posledice koje ima na tekstilnu branšu.) Ipak je jedna vrsta periodičnosti pokazala svoju širu, mada mnogo enigmatičniju relevantnost. Izgleda da je

svetska ekonomija bila, od kraja XVIII veka — neki smatraju i odranije — izložena uglavnom regularnoj sukcesiji ciklusa ekspanzije, prosperiteta i sigurnosti u trajanju od 25 do 30 godina, za kojima su sledila simetrična razdoblja ekonomskih potresa. Danas se nalazimo u jednom od ovih drugih. Ne znam objašnjenje za ove „Kondratievljeve duge talase“, što je opšteprihvaćeno, a skeptici sumnjaju i u samo njihovo postojanje. Pri svemu tome, oni nam omogućavaju da pravimo prognoze koje se odnose ne samo na ekonomiju već isto tako, u opštijem obliku, i na društvena, politička i kulturna zbivanja koja prate smenjivanje ciklusa. Periodizacija devetnaestovekovne i dvadesetovekovne istorije, koju evropski istoričari smatraju najplodnijom, u stvari se uglavnom podudara s „Kondratievljevim talasima“. Po njihovoj snazi spreman sam, recimo, da prognoziram da će ponovno uzdizanje, jedva osetno, započeti pre 1990-tih godina, ukoliko svetska ekonomija toliko dugo opstane. Na nesreću prognozero, retka su ovakva pomoćna sredstva kao što su „Kondratievljevi talasi“.

Granice teorije

Ostavljajući hronologiju po strani, istoričar se u stvari smatra neophodnim u najčešćoj i najmoćnijoj formi predviđanja u društvenim naukama koje se zasnivaju na teorijskim pretpostavkama ili modelima (pretežno matematičkog tipa) u primeni na ma koji oblik stvarnosti. Ovo je i bezvredno i neadekvatno. Bezvredno — pošto argumentacija prestaje ukoliko uspostavimo logički nužan odnos između varijabli. Ako čovečanstvo bude koristilo ograničene izvore brže no što ih bude obnavljalo ili zamenjivalo alternativama, oni će se, pre ili kasnije, iscrpeti, te je jedino pitanje kada, kao u slučaju nafte. Nijedno predviđanje koje prekoračuje puku empiriju nije moguće bez konstrukcija zasnovanih na ovakvim pretpostavkama. Neadekvatno — jer su po sebi previše opšta da bi dobro osvetlila konkretne situacije i svaki pokušaj njihove direktne upotrebe u predviđanju osuđen je na neuspeh. Zbog toga je David Glass isticao da demografija — koja je, pretpostavljam, uz ekonomiju i lingvistiku, najrazvijenija društvena nauka po modernom kriterijumu sličnosti s fizikom — ima tako rđav predikativni uspeh. Tako je osnovna maltuzijanska postavka o tome da stvarala-

štvo ne može stalno rasti preko granica koje određuju raspoloživost sredstava za život i nepobitna i valjana. Pa ipak, ona nam, sama po sebi, ne može *ništa* reći o prošlom, sadašnjem i budućem odnosu između rasta stanovništva i sredstava za život. Ona nije u stanju da predvidi ni da retrospektivno objasni određenu krizu, koja se može opisati maltuzijanskim terminima, kao što je glad u Irskoj. Ako želimo da objasnimo zbog čega je u Irskoj izbila takva kriza 1840-tih godina, a u Lankaširu nije — to nije moguće u okviru maltuzijanskog modela, već jedino pomoću faktora koji se mogu analizirati bez pozivanja na njega. I obratno, ako prognoziram glad u Somaliji, to ne činimo na osnovu tautologije da ljudi gladuju tamo gde hrane nema dovoljno. Ukratko, demografska teorija može praviti kondicionalna predviđanja koja nisu prognoze i prognoze koje se ne zasnivaju na njenim modelima. Pa na čemu se onda zasnivaju?

U meri u kojoj je sam Malthus prognozirao tendencije — pogrešno — on se oslanjao na određene istorijske činjenice, na rast stanovništva i na pripisivanje, tobože, empirijskih veličina (što se pokazalo arbitrarno), budućem porastu proizvodnje hrane, koji se pokazao nerealan. Demografski ili ekonomski prognozero ne sme samo prevoditi svoje varijable u realne veličine, što je ionako dovoljno problematično; on, isto tako, stalno mora izlaziti izvan svoje teorijske analize i vlastitog specijalističkog domena, u širu oblast totalne istorije, prošle ili sadašnje. Zbog čega je plodnost na Zapadu prestala opadati posle tridesetih godina i tako nametnula reviziju svih projekcija o budućem stanovništvu? Posao je istoričara da odgovori na ovakva pitanja i na taj način osvetli moguće buduće promene. Zašto neki danas veruju da će industrijalizacija i urbanizacija usporiti stopu demografskog rasta u zemljama trećeg sveta? Ne samo stoga što postoje neki dokazi da se to već dešavalo (tj. istorijske činjenice) već i zbog pretpostavljene analogije s demografskom istorijom razvijenih zemalja (tj. jedne istorijske generalizacije). Na sreću, demografi su ovoga svesni — svesniji od ekonomista, ako se upoređi cvetanje istorijske demografije s retrospektivnom ekonometrijom koja se izdaje za istoriju. Ne treba da vas podsećam da je David Glass veći deo života službovao kao sociolog, a ne kao demograf, i da je bio, uz sva široka interesovanja na drugim poljima, veliki erudita i precizni istoričar. Bio je veliki demograf, pošto je znao da su „kompetencije demografa re-

levantne samo za jedan deo polja. Glavni teret pada na istoričare i sociologe.”

Obavezan sam da kažem da su istoričari, kao društveni naučenjaci, gotovo posve bespomoćni u suočavanju s budućnošću, ne samo zbog toga što smo svi bespomoćni već i zbog toga što nemaju jasne ideje o tome šta je tačno *celina* ili sistem koji istražuju i — uprkos Marxovom izvanrednom izviđanju — u kakvoj su tačno interakciji njegovi različiti elementi. Šta je tačno „društvo” (u jednini ili množini) kojim se mi bavimo? Ekolozi mogu tvrditi da su razgraničili svoje eko-sisteme, ali veoma mali broj onih koji se bave ljudskim društvom, izuzev nekih antropologa zabavljenih malim, izolovanim i „primitivnim” zajednicama, može polagati pravo na isto, pogotovo ne u savremenom svetu. Mi pipajući tražimo put. Najviše što istoričar može utvrditi je da, za razliku od drugih društvenih nauka, mi ne možemo zaobići probleme sopstvenog neznanja. Za razliku od drugih, nismo u iskušenju da se borimo za lažnu preciznost da bismo oponašali uticajne prirodne nauke i da, pored svega, uz antropologe posedujemo neuporediva znanja o raznovrsnosti ljudskog društvenog iskustva. I da smo, možda, jedini koji, na polju istraživanja čoveka, *moramo* razmišljati u kategorijama istorijske promene, interakcije i transformacije. Istorija jedina daje orijentaciju, i svako ko se sučeli s budućnošću bez nje nije samo slep nego i opasan, naročito u ovoj eri visoko razvijene tehnologije.

Primena istorije

Dozvolite da vam dam jedan ekstremni primer. Prošlog je juna, kao što se sećate, američki sistem za osmatranje izvestio da su ruski projektili na putu, i za nekoliko minuta američki nuklearni arsenal automatski je krenuo u akciju, dok se nije ispostavilo da je sve to kompjuterska greška. Ako bi *sada* u ovaj amfiteatar ušao poslužitelj da nas obavesti da je izbio nuklearni rat, najpesimističnijim ljudima ne bi trebalo ni tri minuta da zaključe da mora biti u pitanju greška i to zbog suštinski istorijskih razloga. Sasvim je neverovatno da bi svetski rat izbio bez neke prethodne krize, ma kako kratke, ili bez nekih preliminarnih znakova, a naše iskustvo iz prethodnih meseci, nedelja pa i dana jednostavno nam ne pruža nijedan od takvih dokaza. Da smo usred nečeg nalik na kubansku krizu 1962, naravno,

mogli bismo biti manje sigurni. Ukratko, imamo u našim glavama racionalni model o tome kako izbijaju svetski ratovi, ili kako verovatno izbijaju, zasnovan na kombinaciji analize i informacija o prošlosti. Na toj osnovi procenjujemo verovatnoće, ne isključujući mogućnost, sem ukoliko je toliko mala da je nije vredno uzeti u obzir. Ne pretpostavljam da Kanada danas provodi mnogo vremena planirajući rat protiv SAD, ili Britanija, bez obzira na pojavnu stranu stvari, spremajući se za francusku invaziju. U nedostatku ovakvih procena, u iskušenju smo da pretpostavimo da se *ma šta* može dogoditi u ma koje vreme — pretpostavka koja je u osnovi filmova strave i očekivanja obožavalaca NLO-a. Ili, ako se želimo ograničiti na slučajeve u kojima se mogu preduzeti mere predostrožnosti, sledimo podjednako iracionalnu proceduru, formulišemo „najgori slučaj” i pripremamo se za njega, pogotovu ako ćemo kao funkcioneri biti optuženi ukoliko stvari krenu naopako. Podjednako iracionalnu, jer najgori slučaj nije verovatniji od najboljeg, a postoji suštinska razlika između predostrožnosti za slučaj najgoreg i preduzimanja koraka u slučaju potrebe: primer je britanska vlada, koja je 1940. htela da smesti sve nemačke i austrijske izbeglice iza bodljikave žice.

Psihološki ekvivalent „najgoreg slučaja” je paranoja ili histerija. U razdobljima napetosti i straha, kakvo je i vreme u kome živimo, stvarno se javlja kombinacija histerije i neistoričnosti. Najgore očekuju ne samo oni kojima su profesija ovakve prognoze — vojnici, tajne službe i pisci trilera koje tako često oponašaju — već i oni sasvim razboriti ljudi koji dobijaju geopolitičke grčeve kad pomisle na Avganistan ili nešto kubanskih (za razliku od francuskih) trupa negde u Africi. Što je mnogo ozbiljnije — naš neuspeh da razumemo svet se mehanizuje: stvaramo automatske sisteme nameštene za najgori slučaj, koji stupaju u dejstvo na znake koji se pogrešno tumače kao „napad”. U nedostatku intervencije istoričara praktičara, jedino isto tako automatska tehnička provera, koja bi pokazala da su znaci mehanički pogrešno protumačeni, može zaustaviti proces destrukcije. Ove lažne uzbune su, u izvesnom smislu, *reductio ad absurdum* od kojeg se diže kosa na glavi zbog neistoričnog suočavanja s budućnošću. Ne očekujem stvarno da će, ako, i kada rat izbije — to biti zbog slepe tehničke greške. No činjenica da može i da je verovatno da bi mogao izbiti, ilustruje nezamenljivu ulogu istorijske racionalnosti u procenjiva-

nju budućnosti i ljudskih akcija potrebnih da se s njom suočimo.

Na ovoj bi tački istoričar trebalo da prestane da se skriva iza opštosti. Postoji vreme za komentarisanje tuđih opklada, ali i vreme za polaganje vlastitog novca. Na pitanje da li će biti svetskog rata, smatram da je neizbežan zaključak o ekstremnoj verovatnoći da do njega dođe i da koraci koji su preduzeti, ili će biti preduzeti da se on izbegne neće biti delotvorni. To ne znači da će do rata *izvesno* doći. Ponekad i autsajderi pobeđuju. Mogu se konstruisati scenariji za izbegavanje ovog rata, no ne s velikom sigurnošću u ovom trenutku. Smatram da je teško, iako ne nemoguće, zamisliti da takav rat (tj. onaj u kome bi se SAD i SSSR međusobno sukobile) ne bi bio nuklearni i pored očigledne želje obeju supersila da ne počine uzajamno samoubistvo. Glavni je razlog što su sada SAD, izgleda, nesposobne da dobiju ikakav globalni rat sem nuklearnog. Izgledi bi bili manje mračni ako bi se SAD ponovo osposobile za dobijanje konvencionalnog rata, što je težak ali ne i nemoguć zadatak.² Štaviše, smatram veoma verovatnim da će znatan broj država, zbog samoodržanja, pokušati da ostane van svetskog rata, i da će neke u tome uspeti. Najbolja šansa za izbegavanje nuklearnog rata mogla bi biti u tome da se od ovog odbijanja da se učestvuje u internacionalnom samoubistu napravi najočigledniji mogući savez pre no što izbije rat. Povlačenje iz zone nuklearnog naoružanja i baza je izvodljiva opcija za nekoliko zemalja, uključujući Britaniju. Danas je nemoguće prognozirati da li će se to i desiti. Što se tiče posledica globalnog nuklearnog rata, predviđanje je irelevantno. Nijedna razumna osoba u Evropi ili severnoj Americi nije utešena opservacijom da on, po svemu sudeći, neće zbrisati sve ljudske živote i civilizaciju na Zemlji. Jedan svetski nuklearni rat poništiće sve prethodne opklade.

Odgovornost istoričara

Kako ću zaključiti? Istoričari nisu proroci u tom smislu da mogu, ili da treba da pokušaju pisati naslove za BBC-ijeve biltene svetskih novosti za iduću godinu ili idući vek. Niti jesmo niti treba da budemo eshato-

² Uzdržavanje od upotrebe hemijskog oružja 1939—1945. je pravni primer; no, njega je omogućilo uverenje da se rat može dobiti i drugim oružjima.

loško odeljenje proročke branše. Poznato mi je da su neki mislioci, među njima i pojedini istoričari, videli istoriju kao proces odvijanja ljudske sudbine ka nekom sretnom ili nesretnom svršetku u budućnosti. Ovo je uverenje moralno bolje od stanovišta, tako, uobičajenog u društvenim naukama u Americi tokom sigurnih pedesetih godina, da je ljudska sudbina već pronašla svoj završetak u nekom sada postojećem društvu, sa Omahom i njenim novim Jerusalimom. Sudbinu nije tako lako obmanuti. Istina je da je čovek, po rečima filozofa Ernsta Blocha, životinja koja se nada. Mi sanjamo unapred. Tome je mnogo razloga. Istoričari, poput ostalih ljudskih bića, imaju pravo na svoju ideju poželjne budućnosti čovečanstva, pravo da se za nju bore i da se raduju ako otkriju da istorija, izgleda, ide tim putem, što se ponekad dešava. Ni u kom slučaju nije dobar znak za put kojim svet ide kada ljudi izgube poverenje u budućnost i *Götterdämmerung* scenariji zamene utopije. I pored toga, na posao istoričara da otkriva odakle dolazimo i kamo idemo ne bi smelo kao *na posao* uticati dopadaju li nam se ili ne budući rezultati.

Dopustite da se izrazim paradoksalno. Podjednako ne valja odbacivati Marxa zato što nam se ne dopada njegova demonstracija da su kapitalizam i buržoasko društvo privremeni istorijski fenomeni, i prihvatiti ga samo zato što smo za socijalizam, za koji je smatrao da će doći posle toga. Verujem da je Marx dubokim uvidom sagledao neke bazične tendencije; međutim, ne znamo šta će one stvarno doneti. Kao i tolika budućnost koja je bila predviđena u prošlosti, kada dođe — možda će biti neprepoznatljiva ne zato što su predviđanja bila pogrešna, nego zbog toga što smo mi pogrešno dali određeno lice i kostim zanimljivom strancu za čiji dolazak nam je rečeno da ga očekujemo. Ne kažem da treba da odemo tako daleko kao Schumpeter, konzervativac i veliki poštovalac Marxove izvanredne analitičke vizije, i utvrdimo da „kazati da Marx... može biti interpretiran u konzervativnom smislu, samo znači da ga možemo uzeti ozbiljno”. No, treba se setiti da nada i predviđanje, iako nerazdvojni, nisu jedno isto.

Još ostaje mnogo toga u čemu istoričari mogu doneti našem istraživanju budućnosti: otkrivanjem onoga što ljudi mogu ili ne mogu da urade s njom u vezi; uspostavljanjem okvira i, samim tim, granica, mogućnosti i posledica ljudske delatnosti; razlikovanjem predvidljivog i nepredvidljivog, kao i različitih vrsta pred-

viđanja. Uz to, mogu da doprinesu da na zao glas dođu apsurdni i opasni pokušaji konstruisanja mehaničkih aparata za predviđanje, toliko popularnih među onima koji čeznu za naučnim statusom — ljudima koji misle. Ponovo navodim jednog pravog sociologa — da je način da se predvidi revolucija u kvantifikaciji pitanja „koliko ekstenzivna i brza mora biti rana modernizacija da bi proizvela društvenu revoluciju” uz pomoć „prikupljanja komparativnih podataka, i transverzalnih i vremenskih”. Marksisti se tim ne bave. Oni mogu i treba da obezvrede još opasnije futurološke vežbe u smišljanju nezamislivog kao alternative za mišljanju zamislivog. U stanju su da drže pod kontrolom statističke ekstrapolacije. Marksisti nam, doista, mogu nešto reći o onome što će se verovatno dogoditi, još i više o onome što se verovatno neće zbiti. Neće ih mnogo slušati — no, to pripada samoj biti istorije. Postoji ipak mogućnost da bi ih malo bolje slušali kada bi oni sami posvećivali više vremena procenivanju svojih moći da kažu više o budućnosti i kada bi se prilježnije reklamirali. I pored svega, oni imaju šta da reklamiraju.

(Eric Hobsbawm, „Looking Forward: History and the Future”, *New left Review*, br. 125, 1981, str. 3—19)

Prevela Vera Vukelić

Silviu Brucan

RAT I MIR DANAS

Živimo u vreme kada tri velike revolucije — društvena, nacionalna i naučno-tehnička — duboko menjaju odnose između klasa, nacija i država. Sve se menja: revolucionarni proces je postao istinski globalan. Informacije su postale trenutačne, komunikacije univerzalne, transport superpersoničan, oružje planetarno. Aktivnosti ljudi i društveni procesi dobili su globalnu dimenziju; odnosi između država stvaraju svetski sistem.

Nuklearni projektili sa snagom masovnog uništenja, koji se brzinom svetlosti mogu lansirati prena bilo kom delu sveta, projektili koji samim postojanjem ugrožavaju život na našoj planeti — nisu samo izmenili uslove pod kojima može doći do rata već i samu suštinu rata. Mir više nije ono što je nekada bio. Ove promene u praksi rata i mira iziskuju odgovarajuće promene i u teoriji o ratu i miru. Celokupnu strategiju klasne borbe i revolucije sada treba sagledavati u tom kontekstu: teorija rata i mira postala je teorija ljudskog opstanka.

Geneza

Od davnina čovek se bori za zemlju i prostranstva za lov, bori se za vodu i hranu, za dominaciju, osvetu ili žene. Ostaju pitanja: kada dolazi do ratnog stanja — institucije rata — kao organizovane i svrsishodne društvene aktivnosti, kao istorijske kategorije? Na osnovu

našeg znanja o uslovima njegovog pojavljivanja, možemo li zaključiti kada će rat nestati ili biti ukinut?

Ovde ću se upustiti u neka različna uopštavanja, koja su rezultat političke antropologije i rezultata od kojih je došla posle Engelsove smrti.¹ Rat je organizovana i svrsishodna društvena aktivnost koja se preduzima jedino u situaciji kada je politika regulišući faktor u ljudskom društvu. Stoga antropolozi prave razliku između: 1) drevnih akefalnih društava (bez „glave”, odnosno bez starešine — *prim. prev.*), kao što su bande ili privremeni logori, koji su dominirali u paleolitu, društava koja su sredstva za život sticala lovom, pljačkom, skupljanjem, koja su stalno bila u pokretu i koja su se poljoprivredom jedino bavila u izuzetno povoljnim prirodnim uslovima; i 2) plemenske organizacije u vreme neolitske revolucije, koje su već podrazumevale različite organizacije, kao što su gradovi, sela, etničke grupe, i koje su poznavale neku vrstu centralizovane vlasti koja je upravljala teritorijom i koja su je branila od pljačkaških suseda i osvajača.

Zajednice veće od ovih kompaktnih grupa (bande i plemena) nisu mogle opstati bez određene centralne vlasti — bez političke organizacije. Ukoliko je društvena grupa gubila svoju samostalnost i bivala asimilovana u veće grupe — od bandi ka plemenima ili njihovim savezima i konfederacijama — sila je postala neizbežni pratilac politike i iziskivala je neku vrstu vojne organizacije. Jedan od osnovnih elemenata plemenskog društva je suprotnost dveju tendencija: centrifugalne posledice autonomije i teritorijalne izolovanosti i centripetalni pritisci ka ujedinjenju i stabilizovanju kako bi se oduprlo spoljnoj konkurenciji. Jedino je politika mogla da reši taj problem, jer je jedino politička vlast mogla da prevaziđe tendencije ka autonomiji i teritorijalnoj izolaciji i da ostvari novu zajednicu. Po pravilu, stepen političke

¹ Vid. F. Engels, *Poreklo porodice, privatne svojine i države*. Od posebnog značaja su radovi: Georges Balandier, *Political Anthropology*, New York, 1970; David Easton, „Political Anthropology”, *Biennial Review of Anthropology*, 1959, str. 210—262; Claude Lévi-Strauss, „The Social and Psychological Aspects of Chieftainship in a Primitive Tribe”, u Ronald Cohen i John Middleton, izd. *Comparative Political Systems*, Garden City, New York, 1967. Meyer Fortes i E. E. Evans-Pritchard, *African Political Systems*, London, 1970; Marshall D. Sahlins, „The Segmentary Lineage: An Organization of Predator Expansion”, u Cohen i Middleton, *naved delo*; u istom zborniku i radovi Roberta Lowiea, Lorne Marshall i H. A. Powella; Max Gluckman, *Politics Law and Ritual in Tribal Societies*, New York, 1965; Harry Turney, *Primitive War*, Columbia, 1949.

konsolidacije u okviru nove zajednice odgovarao je zahtevima suprotstavljanja spoljnoj konkurenciji; obratno, veća zajednica se raspadala na male nezavisne jedinice uvek kada je dolazilo do bezvlašća.

Sve dok su alatke bile jednostavne, hrana retka, kada nije bilo viška kojim se moglo trgovati — oružani sukobi su izbijali usled rodovskih i teritorijalnih rascepa, a ne zbog nekakvih ekonomskih ciljeva. Razvojem sve efikasnijih alatki, rastućom podelom rada i akumulacijom viška i bogatstva, ekonomski ciljevi i politička ili teritorijalna osvajanja imaju sve veću ulogu prilikom izbijanja neprijateljstava. Stoga sam došao do zaključka da se politika javlja onda kada: 1) rodovske veze prestaju da budu osnovica društvenih odnosa, i 2) kada se stvaraju velike zajednice ili savezi. Stvaranje i nastajanje takvih zajednica spajanjem nekoliko etničkih grupa uslovljava potrebu oružane sile.

S podelom prvobitne zajednice na klase, politika dobija novu dimenziju: sve veće ekonomske i društvene nejednakosti stvaraju klasnu dominaciju, a država postaje njen glavni instrument. Stvara se represivna javna sila, uključujući i regularnu vojsku, i sve to služi i njenoj dvostrukoj ulozi instrumenta društvene dominacije u samom društvu, ali i zaštitnika gradova (ili naroda) od spoljnih neprijatelja koji se pojavljuju na svetskoj pozornici.

Čak i ovako kratko razmatranje prvobitnog društva može nam pokazati i dokazati da korene rata treba tražiti u oba tipa ljudskog ujedinjavanja — etničkom i klasnom, kao i u razvoju etničkih i klasnih razlika. Iako se oni prepliću i utiču jedan na drugi, ipak svaki ima različitu ulogu, izvore, drukčije unutrašnje veze i različit razvoj. Sagledavanje njihove protivrečne uloge navelo je Lenjina da istakne tezu da će razlike između nacija i država opstati dugo posle uspostavljanja diktature proletarijata širom sveta. Definicija Klauzevica da je rat nastavak politike drugim sredstvima može se pravilno shvatiti samo ako se uoči da politika odražava i nacionalne i klasne antagonizme. Istorijski, eliminisanje klasnih antagonizama nije bilo dovoljno da ukloni i rat. Rat će nestati onda kada pored klasnih antagonizama budu nestale i razlike u moći, bogatstvu, razvoju nacija—država.

U radovima teoretičara koji se bave uzrocima rata ekonomski determinizam je još veoma prisutan i često liči na marksizam, iako ti autori odbacuju marksističku koncepciju autonomije politike, uključujući i rivalitet velikih sila i strateške konflikte interesa. Najveći broj radova politiku i moć još posmatra isključivo kao rezultate ekonomske ili klasne strukture i zaključuje da su uzroci rata u načinu proizvodnje — u društveno-ekonomskom sistemu. Prvo, isti način proizvodnje ili tip društveno-ekonomskog sistema može biti osnovica veoma različitih političkih sistema. U kapitalizmu se, na primer, javljaju apsolutizam, parlamentarni ili predsednički sistem, vojne diktature i fašizam. Teško se može dokazivati teza da su svi ovi sistemi vodili istu politiku rata i mira. Drugo, u drugom svetskom ratu Sjedinjene Države i Britanija, dve nepokolebljive kapitalističke zemlje, borile su se rame uz rame sa Sovjetskim Savezom kao verni saveznici u borbi protiv Nemačke i Japana.² Treće, takva teorija uzroka rata teško može da prihvati mogućnost ratova između socijalističkih zemalja.

Nasuprot ekonomskom determinizmu, istorijski materijalizam obezbeđuje osnovicu istorijskog shvatanja rata, posebno shvatanja problema mira i rata u određenim istorijskim periodima. Na toj osnovici može se razraditi analitički model koji odgovara problemu rata i mira danas.

1 — Strukturalne promene u zemljama istovremeno izazivaju odgovarajuće promene u odnosima između zemalja. Dok se prelazak vlasti s jedne na drugu klasu odvija i ima svoje poreklo u okviru nacionalnog sistema, dotle su odnosi između zemalja uobličeni prema ponašanju koje dominira u međunarodnom sistemu.

S obzirom da je međunarodni sistem nastao u periodu kada je ekspanzija kapitalizma praćena nastankom država-nacija u Evropi, zakoni ponašanja koji prevladavaju u tom sistemu nose njegov pečat. Iako oktobarska revolucija i revolucije koje su izbile posle nje u Istočnoj Evropi. Kini i drugim zemljama predstavljaju veliki slom međunarodnog kapitalističkog sistema, ipak je struktura sistema zasnovana na državama-nacijama u osnovi ostala neizmenjena. A s njom su ostala neiz-

² Marshall Sokolovski, izd., *Military Strategy*, rumunsko izdanje, Bukurešt, 1972, str. 230—231.

menjena i osnovna pravila ponašanja, čiji je osnov razlika u moći, bogatstvu, razvoju država-nacija, što podrazumeva i upotrebu sile kao metoda razrešavanja konflikata do kojih dolazi.

2 — Nacije-države deluju na preseku domaćih resursa i stimula ili ograničenja svetskog sistema. Politika rata ili mira nikad se ne može pripisivati samo unutrašnjim ili spoljnim faktorima. Ona je rezultanta obaju faktora, čiji su intenzitet i specifična težina različiti, u skladu s okolnostima i pojedinačnim slučajem. Kao što ističe S. Sanakoev, sovjetski autor, spoljna politika pojedinih država formira se pod uticajem brojnih faktora, unutrašnjih i spoljnih, koji podrazumevaju i uključuju borbu između klasa i političkih grupa, nivo ekonomskog i društveno-političkog razvoja zemlje, geografski položaj, istorijsku tradiciju.³

3 — Teorije i koncepcije unutrašnje dinamike ne mogu se mehanički prenositi na međunarodnu scenu. U međunarodnom sistemu uloga načina proizvodnje je drukčija od one u okviru društva. Odnosi poput odnosa baza—nadgradnja, proizvodne snage—odnosi proizvodnje deluju vertikalno u društvu, a ne horizontalno između različitih društava. Stoga radikalna izmena baze u DR Nemačkoj ne podrazumeva odgovarajuće promene u nadgradnji u SR Nemačkoj. U stvari, dešava se suprotno: javljaju se drukčiji odnosi. Ovo važi i za socijalističke i za kapitalističke zemlje, jer su i u jednim i u drugim zemljama vlasništvo i ekonomske aktivnosti organizovani na nacionalnoj osnovici i njima upravlja država.

Stoga iz svega ovog proizlazi da se ekonomski faktor mora drukčije posmatrati na međunarodnom planu u odnosu na njegovu ulogu u pojedinim društvima. Najbolji opis za koji znam je metafora koju je jednom prilikom upotrebio Engels: crvena nit koja se provlači kroz sve druge odnose — političke, ideološke, pravne, vojne — koja nam omogućava da objasnimo njihovu prirodu. Uzmite vijetnamski rat: istraživač će teško otkriti bilo kakve ekonomske ciljeve Sjedinjenih Država u toj intervenciji, a neće moći na zadovoljavajući način da objasni političke i strateške motive izvan konteksta istorijskog ekspanzionizma kojim upravlja ogromna finansijska i industrijska moć sa svetskim interesima.

³ S. Sanakoev, „Foreign Policy in Socialism”, *International Affairs*, br. 5, Moskva, 1975, str. 108.

4 — Nema podudarnosti između dinamike međunarodne politike i klasne borbe. S vremena na vreme njihovi sukobi, na jedan ili drugi način, utiču na problematiku mira i rata.

Dovoljno je pogledati sadašnju etapu strateške igre između Sovjetskog Saveza i Sjedinjenih Država ili Kine i istražiti čudne saveze do kojih dolazi, i videti koliko sve to protivreči logici klasne borbe. Ranije su Kina i Francuska odbacivale dva nuklearna saveza, koja su osnovali Sovjetski Savez i Sjedinjene Države. U nekoliko vojnih sukoba u Africi i Aziji velike sile su delovale u skladu sa svojim strateškim interesima. Kakve teorijske zaključke treba da izvučemo?

Odgovor se može naći u ulozi nacija u svetskoj politici. U stvari, iako nacije sačinjavaju klase i druge društvene grupe sa suprotstavljenim interesima, jednom organizovane kao države i u velikoj meri ujedinjene — kao rezultat zajedničkog jezika, teritorije, kulture ili religije — one slede sopstvene interese u međunarodnoj politici, i to interese koji se ne mogu poistovetiti s interesima bilo koje pojedinačne klase. Slično, iako klase ostaju pokretačka snaga razvoja društva i suprotstavljene klase nastoje da se nametnu i na međunarodnoj sceni (na primer, tri frakcije u angolskom ratu), one ipak ne napreduju pravolinijski. Jer, stupanjem na međunarodnu scenu one stupaju u novu i drukčiju oblast, u kojoj deluju druge snage — oblast u kojoj se sukobi veoma mnogo razlikuju od borbe klasa. Nacija je, kako ističe Nikolae Ceausescu, važna pokretačka snaga društveno-političkog razvoja u svetu danas.⁴ Dok su klasni sukobi uslovljeni protivrečnostima u načinu proizvodnje, dotle su sukobi između nacija uslovljeni razlikama u moći, bogatstvu i razvoju. Mnogi ratovi imaju svoje uzroke u kombinaciji oba ova elementa: klasni ili građanski ratovi s velikim udelom moći.

Ukratko, međunarodni sistem koji politički funkcioniše na osnovu nacija-država, a ekonomski na kapitalističkim principima, u osnovi je sistem rata. Njegov epicentar je najveća kapitalistička zemlja, Sjedinjene Države, a trka u naoružanju je specifičan faktor njenog napretka.

Sveukupni efekat sistema rata na nacije-države prisutan je u aktivnom učešću svih nuklearnih sila u trci

⁴ Nikolae Ceausescu, *Expunere cu privire la politica externa a partidului si guvernului*, Bukurešt, 24. juli 1967, str. 7.

u naoružanju, nezavisno od njihovog političkog uređenja, kao i u nastojanjima drugih zemalja da dođu do nuklearnog oružja.

Savremeni međunarodni sukobi

Pošto sam zaključio da je sadašnji međunarodni sistem — sistem rata, predlažem da vidimo koje vrste konflikata mogu da se pojave u njegovim okvirima, kako se njima možemo baviti preko međunarodnih organizacija i drugih miroljubivih sredstava. Analitički model koji ovde predlažem podrazumeva sledeće vrste međunarodnih konflikata:

1. sukobi koji su rezultat igre velikih sila, — glavnih strateških rivala — i trke u naoružanju;
2. sukobi koji su rezultat značajnih razlika u veličini, broju stanovništva, vojnoj snazi pojedinih zemalja;
3. sukobi koji su rezultat dugo prisutnih odnosa zavisnosti i dominacije zasnovani na superiornosti u raspolaganju resursima (na primer, odnosi Sever—Jug);
4. sukobi koji su rezultat anagonizama u odnosima društveno-ekonomskih sistema i ideologija (na primer, Zapad—Istok);
5. sukobi koji su rezultat društvenih promena i građanskih ratova u koje se upliću strane sile; i
6. sukobi koji su rezultat iskrsljanih bilateralnih sukoba (na primer, „fudbalski rat“ El Salvadora i Hondurasa 1969).

Iskustvo pokazuje da se ti sukobi ne mogu posmatrati odvojeno u odnosu na nezavisni svet. Oni su rezultat preplitanja i međuzavisnosti; često rat izbija zbog preplitanja ovih faktora, a i drugih. Postoje dublji odnosi između različitih vrsta konflikata, njihovog intenziteta i učestalosti. Na primer, sukobi Sever—Jug postali su češći otkako su sukobi na liniji Zapad—Istok podvrgnuti nešto boljoj kontroli. Kao što Istvan Kende ističe, „naš svet je svedok koegzistencije, miroljubive koegzistencije i lokalnih ratova”⁵. Dok je tokom prvih nekoliko posleratnih godina smatrano da će ideološki sukobi izazvati rat, kasnije je, s usporavanjem re-

⁵ Istvan Kende, *Twenty Five Years of Local Wars*, Oslo, 1969.

volucionarnog talasa u Evropi i s nuklearnom ravnotežom između Sovjetskog Saveza i Sjedinjenih Država, prihvaćeno da su promene verovatnije na južnim kontinentima. Nacionalistička oživljavanja izmenila su svetsku politiku i izazvala velike konflikte, koji su bili rezultat nacionalnih razlika i strategijskog rivaliteta između velikih sila. Na Zapadu je predsednik De Gaulle protestovao protiv američke hegemonije; na Istoku je vođena oštra polemika između Sovjetskog Saveza i Kine. Drugim rečima, kada je klasno-ideološki faktor počeo da dominira u svetskim zbivanjima — naročito tokom hladnog rata — nacionalne razlike i strategije su potisnute, uz smanjivanje njihovog uticaja u svetskoj politici. Obratno, tokom šezdesetih i sedamdesetih godina nacionalno-strategijski motivi počeli su da dominiraju u svetskim zbivanjima, dok su klasno-ideološki potisnuti da čekaju svoj trenutak.⁶

Istvan Kende je ustanovio da su 93 rata, od 97 ratova koji su vođeni u periodu između 1945. i 1969, vođeni u Aziji, Africi i Latinskoj Americi, a samo četiri u Evropi. On zaključuje da se danas veliki broj ratova vodi na teritoriji samo jedne zemlje uz značajno uplitanje velikih sila.⁷ Ti ratovi su u stvari kombinacija klasnih ratova uz mešanje velikih sila i ratova za nezavisnost. U stvari, revolucije su uvek bile u žiži međunarodnih konflikata, posebno u regionima koji su od strateškog interesa. To je danas još i prisutnije kada osnovna suprotnost između kapitalizma i socijalizma u stvari znači veliku strategijsku igru.

Ono što je još važnije jeste činjenica da je ogromni jaz između bogatih i siromašnih zemalja u stvari danas glavni izvor konflikata, ne samo zbog ekonomskih odnosa koji su zasnovani na nejednakoj razmeni, eksploataciji, podeli rada već i zbog političke strukture na kojoj se zasniva sistem Sever—Jug. Vladajuća klasa u metropolama nalazi podršku u privilegovanim elitama u zemljama u razvoju, koje često deluju kao politički zastupnici svojih bivših gospodara i pomažu da sistem Sever—Jug funkcioniše. S obzirom da logika bitke u zemljama u razvoju navodi mase da zbacе elite s vlasti, metropole su prinuđene da intervenišu da bi održale svoje zastupnike na vlasti.

⁶ Silviu Brucan, *The Dialectic of World Politics*, New York, 1978.

⁷ Kende, *naved. delo*.

Međunarodni mir i bezbednost

U svetu prepunom konflikata i sukoba, održavanje mira i bezbednosti izuzetno je težak zadatak. Nastale na ruševinama i masovnim ubijanjima u drugom svetskom ratu, Ujedinjene nacije su u Povelji opisane kao međunarodna organizacija čiji je zadatak da buduće generacije spase od zala rata. Pa ipak, od 1945. armije osamdeset zemalja članica OUN, od kojih su neke i ugledni osnivači ove organizacije, učestvovalе su u oružanim sukobima. Iako su munje i gromovi hladnog rata prošli, sukobi između pojedinih grupa zemalja, oštre polemike između velikih sila i, iznad svega, ludačka nuklearna trka — svedoče da smo još veoma daleko od harmoničnog sveta. Stoga izgleda logično da međunarodne organizacije od kojih se očekuje da oblikuju svet ne mogu biti izolovane od sveta u kojem deluju. Struktura i delovanje organizacija nužno odražavaju postojeće odnose sila i njihove sukobe.

Najveći broj principa i ciljeva Ujedinjenih nacija zacrtani su imajući u vidu budućnost, ali je mehanizam Ujedinjenih nacija stvoren i nosi pečat odnosa sila iz 1945, kada je velika petorka imala privilegovanu poziciju u Savetu bezbednosti i pravo veta. Od 55. sporova koji su izneti pred Ujedinjene nacije u periodu između 1945. i 1965, samo 18 je rešeno na osnovu rezolucija Ujedinjenih nacija, bilo u celini ili delimično; ostali su rešeni na drugi način, kroz druge mehanizme, ili su ostali nerešeni.⁸ Delovanje Ujedinjenih nacija je nešto bolje u situacijama kada: 1) nijedna velika sila nije umešana; 2) kada postoji mogućnost da sporovi dovedu do nuklearne konfrontacije. Odašiljanje mirovnih trupa Ujedinjenih nacija tada je metod rešavanja krize, kao što je bio slučaj s Kiprom, kada velike sile nisu bile umešane, ili s Bliskim istokom, kada je pretila opasnost nuklearne konfrontacije. Održavanje mira pre ima za cilj kontrolu neprijateljstava, nego razrešavanje konflikta. Stoga član 33. Povelje omogućava pregovore, istraživanje, posredovanje, nagodbe, arbitražu. Najomiljenije sredstvo su pregovori, koji su najvažniji elemenat nagodbi. Strane u sukobu odabiraju pregovore, jer im oni pružaju mogućnost da nastave borbu drugim sredstvima. Stoga mučno cenjkanje često upotpunjuje pregovore. Thomas Schelling i drugi čak

⁸ Ernst Haas, *Collective Security and the Future of the International System*, Denver, 1968.

su formulisali pravila ostvarivanja pritiska i ucene da bi se drugi partner prisilio na ustupke — praksa koja pregovore pretvara u opasnu stvarnost.⁹ Pariski mirovni pregovori o Vijetnamu vođeni su takvom praksom i taktikom.

Ono što je paradoksalno jeste to da su upravo pregovori o razoružanju poslužili kao model takve prakse. Naročito se to odnosi na pregovore o SALT-u II, koji su praćeni testiranjem novih užasnih oružja prevarama, dokazivanjima o početnoj prednosti i tvrdnjama o vojnoj nadmoći.

Uopšte, Ujedinjene nacije još nemaju zadovoljavajuć uticaj na pregovore o razoružanju. Dok se dvadeset godina pregovara o razoružanju, sve više oružja se nagomilava, a vojni troškovi dostižu ogromne iznose. Bezbednost svake države u stvari se smanjila. U oceni delovanja Ujedinjenih nacija mora se imati na umu da u međunarodnom sistemu koji sačinjavaju države moć donošenja odluka ostaje u domenu pojedinačnih država: Ujedinjene nacije nemaju sopstvene vlasti i moći. Pravna zabrana upotrebe sile stoga ima veoma ograničeno dejstvo; nema sudova ili policije koja bi na međunarodnoj sceni branila zakon.

Najvažniji pravni i moralni princip i načelo rešavanja sukoba ostaje lenjinistički princip miroljubive koegzistencije zasnovan na analizi društvene prirode rata u epohi imperijalizma. Kao što to zastupa Sovjetski Savez i druge socijalističke zemlje, miroljubiva koegzistencija podrazumeva da sukobi između kapitalističkih i socijalističkih zemalja ne treba da se razrešavaju vojnim sukobima, već miroljubivim takmičenjem na društvenom i ekonomskom planu. Miroljubiva koegzistencija je postepeno dobila najšire međunarodno priznanje i na Zapadu prihvaćena kao realna alternativa nuklearnoj katastrofi. Ali, da bi miroljubiva koegzistencija ili detant mogli i da se ostvare, ne smeju se smatrati samo alternativama nuklearnog rata uz nastavljanje upotrebe konvencionalnog naoružanja. Miroljubiva koegzistencija mora ili biti globalna ili je uopšte neće biti.

U sukobu Sever—Jug očigledno je da Ujedinjene nacije nisu dovoljno osposobljene da prihvate toliko veliku odgovornost. Njene ekonomske i finansijske agencije stvorile su Sjedinjene Države i druge zapadne sile

⁹ Thomas Schelling, *The Strategy of Conflict*, Cambridge, 1963.

u vreme kada treći svet jednostavno nije postojao. Poslednjih nekoliko godina Grupa 77 preduzela je nekoliko inicijativa kako bi pokazala da treći svet više nije spreman da prihvati marginalnu ulogu u Ujedinjenim nacijama. Uz pomoć socijalističkih zemalja, Grupa 77 je uspela da Ujedinjene nacije prihvate istorijsku rezoluciju o uspostavljanju novog međunarodnog ekonomskog poretka. Borba za novi svetski poredak, koji će ekonomski biti privlačan a politički demokratski, napad je na osnovne izvore rata u savremenom svetu.

Rat i savremeni problemi

Istorijski, preovlađujući stavovi prema ratu menjali su se sporo ali sigurno. Isto se odnosi i na stavove o korisnosti i efikasnosti rata kao sredstva za rešavanje međunarodnih problema. Ipak, tokom hiljada godina ti se stavovi nisu izmenili mnogo: rat je posmatran kao deo društvenog života i uživao je određeni stepen legitimnosti. Čak i posle prvog svetskog rata Povelja Društva naroda nije posebno osudila rat — što je bila osnovna institucionalna slabost, koja je bila izraz stanja te epohe, u kojoj je upotreba sile bila krajnji arbitar u međunarodnim sukobima. Tragedija drugog svetskog rata, varvarsko ponašanje hitlerovske Nemačke i genocidi koje je ona počinila, užasi prve atomske eksplozije u Hirošimi i Nagasakiju — ostavili su tako dubok pečat na svest država da su potpisnici Povelje Ujedinjenih nacija zabranu upotrebe sile proglasili osnovnim principom međunarodnog prava. Već šezdesetih godina, posle kubanske krize, život je nametnuo nove realnosti: nuklearno-raketna oružja ogromne razorne moći poništila su efikasnost rata i kao produžetka politike i kao sredstva razrešavanja međunarodnih problema.

U stvarnosti, u svetu koji je prepun protivrečnosti ništa nije toliko iznenađujuće kao raskorak između ogromne razorne moći savremenih armija i njihove potpune neefikasnosti u rešavanju bilo kog problema koji opterećuje današnje čovečanstvo. Sadašnji arsenali nuklearno-raketnih oružja mogu potpuno uništiti ceo svet i višestruko pomoriti njegovo stanovništvo. Pa ipak, korišćenjem takvog oružja ne mogu se ostvariti nikakvi politički ciljevi; oni ne mogu služiti istinskim nacionalnim interesima bilo koje zemlje; oni ne mogu koristiti nijednoj ideologiji; nijedna neprivilegovana

zemlja ne može na taj način prevazići svoju bedu i nerazvijenost. Još preciznije: opšti problemi koji se danas u punoj meri ispoljavaju — razvoj, stanovništvo, hrana, ekološki bilans, energija i resursi, kontrola vremenskih prilika — takve su prirode i takvog značaja da je teško uopšte i zamisliti kako vojno nasilje može da ih reši.

Bilo je vremena, možda i do drugog svetskog rata, kada su se troškovi globalnog rata i mogli uravnotežiti s mogućim rezultatima, i na takvoj osnovici još su se mogli graditi stratezijski planovi za pobjedu. Danas su takvi planovi nezamislivi: stratezijski ciljevi, bilo vojni ili urbano-industrijski, ne mogu se omeđiti, jer ubistveni efekti nuklearnih bombi pokrivaju ogromne površine; apsurdna je podjela na civilno i vojno, i civilna odbrana se pravilno tretira kao farsa; i distinkcija između stratezijskih i taktičkih oružja nije prošla bolje, jer kada se jednom upotrebi nuklearno oružje, eskalacija, vođena vojnom logikom, dovešće do uzajamnog uništenja. Ako se tome dodaju nepredvidivi efekti po život na radijacijom zagađenoj planeti i potpuno narušavanje već ugrožene ekološke ravnoteže, nameće se jasan zaključak da u termonuklearnom ratu ne može biti strategije pobjede.

Čak i tradicionalne vojne intervencije tipa „ograničenog rata“ sve više postaju neefikasne i bez rezultata. Tužna agonija američkih trupa u Vijetnamu i tamošnjim močvarama, džunglama i pirinčanim poljima, po nekim analitičarima predstavlja kraj američke uloge svetskog policajca. Drugi imaju velike rezerve prema ovakvim zaključcima i dokazuju da postoje oblasti u kojima se veoma efikasno mogu upotrebiti savremene armije. Ali, suština problema nije toliko sama neefikasnost sile. Namesto toga primena grube sile prema zemljama koje su izvojevale svoje dostojanstvo i nezavisnost ne može se više prihvatiti kao nekada. Nacionalna svest je snažna barijera imperijalističkim intervencijama.

Tokom nedavnih događaja u Iranu ponovo su se na Zapadu čule pretnje o nasilnom zauzimanju naftonosnih izvora ukoliko se budu obustavile isporuke nafte razvijenim industrijskim zemljama. Kada je OPEC podigao cene nafte, profesor Robert Tucker je postavio pitanje da li je vojna intervencija tehnički ostvarljiva. On je zatim sugerisao invaziju Persijskog zaliva iz Kuvajta duž arapske obale do Katara, invaziju oblasti u kojoj se proizvodi više od 40% OPEC-ove

proizvodnje i gde se nalazi više od 50 procenata ukupnih rezervi. Kada su neki arapski lideri na to odgovorili da će dići u vazduh naftna postrojenja pre nego ih prepuste invazionistima, oni su rekli nešto — kao što je to *New York Times* istakao — što svaki iole obrazovan oficir zna.¹⁰ I pored čisto vojnih pitanja, ostaje pitanje: šta će biti sa izvoznicima nafte u tom slučaju? Sigurno je da je ovo neka vrsta scenarija koja bi značila katastrofu za industrijski svet; embargo 1973. prema ovoj situaciji bio bi pravična nagodba. Uopšte, može se konstatovati da je u odnosima Sever—Jug upotreba sile i neefikasna i bez rezultata.

Vratimo se, na kraju, integraciji. Od prvih plemenskih saveza do savremenih država-nacija prinuda i sila često su se koristile da bi se asimilovale i integrisale različite etničke ili nezavisne grupe i pripojile većini državnim celinama. Tako je Pruska, po poznatoj Bismarkovoj izreci, Nemačku ujedinila „krivlju i gvoždem“, Engleska je stvorila Ujedinjeno kraljevstvo prisilnim uključenjem Velsa, Škotske i Irske. Međutim, danas je istorijska situacija potpuno drukčija, izmenjena je nacionalna svest danas postojećih zajednica, posebno onih organizovanih u nezavisne države. Nacije su danas najveće društvene kohezivne ljudske grupe, i inostrane sile će ih napasti samo uz rizik neuspeha. Bez obzira na efikasnost vojne sile u različitim međunarodnim konfliktima, ona je danas jednostavno neefikasna u procesu nadnacionalne integracije. Pretpostavimo da je sila upotrebljena protiv Francuske u vreme kada je predsednik De Gaulle povukao svoje jedinice iz zajedničkog vojnog aparata NATO. Bez obzira na rezultat takvog iskušenja moći i snage, mora biti jasno da integracioni procesi Atlantskog saveza ne bi bili ozbiljno ugroženi. U stvari, upotreba sile kao sredstva ujedinjenja negira sopstvene ciljeve, jer pokreće toliko veliku mržnju i otuđenje da se procesi integracije odlažu za dugi vremenski period.

Dodajmo još nešto: kad god se poziva na klasno-ideološke razloge da bi se opravdala upotreba sile protiv samoopredeljenja određene zemlje, neizbežni rezultat je gubljenje uticaja date ideologije kako u sopstvenoj zemlji tako i u svetu. Ideologija, bez obzira koliko su joj uzvišeni ciljevi, ne može se nametati tenkovima ili bombama.

¹⁰ Drew Middleton, „Taking Over Arab Oil Held Possible but Dangerous“, *New York Times*, 13. januar 1975.

Ukratko: danas smo suočeni s najizrazitijim primjerom negacije negacije ikada poznatim u historiji: što je oružje razornije, manja je mogućnost njegove upotrebe. Efikasnost rata u današnjim uslovima obrnuta je proporcionalna problemima koje treba rešavati.

Tek sada se Engelsovo predviđanje pokazuje tačno: militarizam sa sobom nosi i sopstveno uništenje.

Dijalektički model se razvio toliko brzo — za vreme kraće od jedne generacije — da je politička misao i praksa zaostala. Ni u jednoj drugoj oblasti nije toliko velik raskorak između brzine promene, uslovljene naučno-tehnološkom revolucijom, i sposobnosti političkih institucija da se u tako kratkom periodu prilagode. Institucije vlasti uvek su procenjivale mogućnost rešavanja problema na stari način i uvek su podsticale konzervativizam u razmišljanjima koja u osnovi regulišu njihovo delovanje. S obzirom da se pridržavaju starog i apsurdnog, one su postale potpuno nepopustljive prema novim pojavama u vezi s ratom i mirom.

Stoga vodeće sile nastavljaju trku u naoružanju, koja dostiže stepen apsurdna u beskrajnom traženju novih oružja koja neće moći biti upotrebljena. Prebacivanje konfrontacije na treći svet, znači izvoz trke u naoružanju u Afriku, Aziju, Latinsku Ameriku, gde ona ugrožava razvojne procese i podstiče militarizam, apetite za dominacijom i aspiracije da se u regionu bude policajac. Sistem rata nastavlja da utiče na ponašanje država-nacija; specifični oblik tog kretanja — trka u naoružanju — podstiče funkcionisanje sistema.

Preostale dve decenije ovog veka možda će ući u historiju kao najkritičnije i najeksplozivnije. Nikada ranije nije se nagomilalo toliko mnogo političkih i društvenih suprotnosti koje zahtevaju strukturne promene u svetu toliko malom i toliko osposobljenom za samouništavanje. Stoga bitku za bolji svet mora pratiti i bitka za razoružanje i ograničavanje zastarele imperijalističke politike pritisaka i *diktata*, mešanja u unutrašnje poslove pojedinih zemalja, ograničavanje upotrebe sile.

Osigurati mir danas znači razbiti sistem rata i zaustaviti trku u naoružanju.

(Silviu Brucan, „War and Peace Today”, *Marxist Perspectives*, zima 1979/80, str. 8—20)

Preveo Miomir Jakšić

Edvard Thompson

BELEŠKE O EKSTERMINIZMU, POSLEDNJOJ FAZI CIVILIZACIJE

Potrebna nam je uverljiva teorijska i klasna analiza današnje ratne krize. Da. No, sačiniti analizu na dosledan i racionalan način može u isto vreme značiti nametnuti konsekvantnu racionalnost¹ samom objektu analize. A šta ako je objekt iracionalan? Šta ako događaji ne teku po uzročnoj istorijskoj logici (sve agresivnije militarističko ponašanje svetskog imperijalizma, itd.) — logici koja bi se mogla tumačiti u smislu porekla, namera ili ciljeva, suprotnosti ili okolnosti — već su samo proizvod nekontrolisane inercije? Ova je inercija mogla stići do nas kao nagomilavanje fragmentarnih snaga (političkih i vojnih formacija, ideoloških imperativa, tehnologija za proizvodnju oružja); ili, možda su u pitanju dve antagonističke kolokacije takvih fragmenta, uzajamno povezane svojim suprotnostima? Ono što trpimo danas istorijski je formirano i u tom stepenu podleže racionalnoj analizi; no, to danas postoji kao kritična masa na granici iracionalne detonacije. Detonaciju može aktivirati slučaj, pogrešna procena, neutoljiva želja za tehnologijom naoružanja ili iznenadni bljesak ideološke strasti.² Ako sve ovo složimo u previše čistu logič-

¹ Upotrebljavam termin „racionalnost” u ovim beleškama da bih odredio racionalno zalaganje za vlastiti interes, kako se to shvata u slučaju zemlje, klase, političke elite itd. Iz drugačije perspektive ni jedno od ovoga ne bi izgledalo toliko racionalno.

² Imam u vidu britansku avanturu na Suedu (1956), sovjetsku intervenciju u Čehoslovačkoj (1968) i helikoptersku opera-

ku celinu može se desiti da ostanemo nepripremljeni za iracionalnost ishoda. Pre dvadeset i jednu godinu u časopisu koji je prethodio ovom, Peter Sedgwick (govoreći o argumentima drugačijeg trenutka), skrenuo nam je pažnju na ovu iracionalnost: „Teorija zavere bila je sastavni deo svake analize sačinjene u staljinističkoj orbiti”. Vladajući krugovi SAD su „činili sve da pripreme novi rat”, a isti ti krugovi su stalno pravili „sveže planove za agresiju”. Na taj je način neprijatelju pripisana zločinačka dalekovidost, što je neprihvatljivo i strano marksističkim kategorijama. Ono što Wright Mills zove „težnjom i željom za trećim svetskim ratom” treba, u stvari, pripisati postojanju oligarhijskih i militarističkih vladajućih klasa (čija je rasprostranjenost po kontinentima sveta, slučajno, veća što su borci za mir ikada mogli pretpostaviti). No, opasnost od rata ne raste zbog sve-snih planova elite... da je tako, svi bismo mogli mirno spavati jer bi „vladajući krugovi” teško mogli kovati zaveru u cilju vlastitog uništenja... rat je moguć kao rezultat politike koju vode te neodgovorne manjine, kao konačna nepredvidiva veza u lancu uzroka koju u svakoj fazi iskuje prethodni izbor vladajuće klase. Treći svetski rat bi mogao izbiti kao „nešto što niko nije hteo”; rezultanta konurentnih konfiguracija društvenih snaga... Ako čovek ikad nestane sa zemlje zahvaljujući oružju koje je sam proizveo, neće se moći dati jednostavan odgovor na pitanje: da li je pao ili je gurnut?³

Prošla je dvadeset i jedna godina i hitnost pitanja kao i politički zahtevi trenutka, upozoravaju. Ja ne mogu da ponudim ništa sem beleški, delova argumenata. Neki od tih delova moraju se dati u obliku pitanja upućenih imobilnosti marksističke levice.

Duboka složenost hladnog rata

Na brzinu sačinjena karikatura svake teorije koja pokušava da objasni ovu imobilnost izgledala bi ovako. To je stvar *a priori*: sve stručnija literatura o naoružanju, militarizmu i istraživanju mira ostaje nepročitana.⁴ Nju

ciju SAD u Iranu (1980) kao primere takvog iznenadnog bljeska. Sovjetska intervencija u Avganistanu je vojnopolitički čin s više računice: možda bljesak, ali u tami.

³ Peter Sedgwick, „NATO, the Bomb and Socialism”, *Universities and Left Review*, br. 7, jesen 1959.

⁴ Bibliografija je danas bogata. Preliminarno se može pogledati Ulrich Albrecht, Asbjorn Eide, Mary Kaldor i drugi, *A Short Research Guide on Arms and Armed Forces*, London,

potkrepljuje podsvesna teologija: istorija se mora kretati kroz ove, unapred programirane faze, činiti ono što ljudi hoće, a ako odbijemo sledi, uz religiozni optimizam, Marxov izbor, „uzajamno uništenje klasa koje se međusobno bore”. Ovde su pomešani uzroci i posledice, a pribegava se antropomorfnj interpretaciji političkih, ekonomskih i vojnih formacija kojima se pripisuju namere i ciljevi. Kako se „uzrok” hladnog rata obično pripisuje jedino zlu „imperijalizma”, postaje moguće analizirati događaje u smislu pretpostavljene racionalnosti imperijalizma (ma kako loši razlozi za to bili), a ne u smislu iracionalnog ishoda sukobljenih formacija i njihovih volja.

Priča teče otprilike ovako. Prvobitni, a i ponovljeni uzrok hladnog rata leži u ponašanju svetskog imperijalizma. Ovo je ponašanje analizirano s posebnim osvrtom na Afriku, jugoistočnu Aziju, Latinsku Ameriku i zaključeno Bliskim istokom i naftom. Kina se smatra delom revolucionarnog nasleđa: njeno neprijatno diplomatsko i vojno držanje se, u tom slučaju, zaboravlja⁵. Preko Evrope se prelazi bez ikakve analize, sem što se spomene njena uloga kao pomagača u svetskom imperijalizmu. Državni socijalizam, bez obzira koliko „definisan” (i ovde marksisti raznih ubeđenja nude razne stepene deformisanosti), u vojnom smislu se drži „izrazito defanzivno”. Ovo se može potvrditi *a priori* ukazivanjem na razne oblike proizvodnje i društvenih sistema: kapitalistički način je motivisan profitom i traženjem novih područja eksploatacije, dok trka u naoružanju nameće neželjeno breme socijalističkim državama (ma kako deformisanim) tako što odvraća njihove resurse s pravca socijalističke izgradnje.

Što se tiče Bombe, to će reći stvari — stvar ne može biti činilac istorije; preokupacija užasima zamišljenog nuklearnog rata ima karakter diverzije (nije li Vijetkong to nazvao blefom?) i vodi stravičnim jeresima kao što su „neutralnost”, „pacifizam” i potpunoj konfuziji u klasnoj borbi. CND je takvo kapituliranje tumačio moralisanjem i „pacifizmom”, zbog koji je „propao”. U međuvremenu, antiimperijalistička borba donosi uspehe u trećem svetu (Vijetnam, Angola, Iran, Nikaragva, Zimbabve)

1978. Takođe, odabrana bibliografija u Asbjorn Eide i Marek Thee (izd.), *Problems of Contemporary Militarism*, London, 1980. Bibliografije su po pravilu objavljene u ADIU Report (Science Policy Research Unit, University of Sussex).

⁵ I zaboravljaće se, bojim se, u najvećem delu ovih zabeleški. Kinesku diplomatiju smatram nepojmljivom.

i biće konačno odatle preneti na „varvare“ u kapitalističkim utvrđenjima⁶. Najbolje što ovi varvari mogu učiniti jeste da se, dok čekaju, angažuju u frontalnom klasnom sukobu sve dok kapitalističke privrede ne počnu da se lome.

No, postoji možda i drugi način da se kaže isto. Mogli bismo izučiti manje uzroke, a više posledice posledica. S pažnjom bismo mogli govoriti i o vojnoj tehnologiji, strategiji i formacijama. Mogli bismo suočiti mogućnost rata s kontrolisanim pesimizmom intelekta: tumačiti neposrednu prošlost kao iracionalni ishod sukoba volja, a očekivati da neposredna budućnost poveća tu iracionalnost.

Mogu se samo ukratko osvrnuti na nalaz do kojeg bismo tako došli. No, mislim da bismo na taj način ponovo stavili Evropu, a uklonili Kinu iz centra zbivanja. Sve bi moralo početi s polarizacijom SAD — SSSR i s njenim proširenjem, trougлом SSSR — Kina — SAD. Ono što je poznato kao „hladni rat“ jeste centralna ljudska naprslina, apsolutni pol moći, stožer oko koga se plete moć u svetu. To je bojno polje opasno za armije, diplomatije i ideologije, koje nameće odnose nadređenosti prema manjim narodima, a oružje i militarizam seli k periferiji.

A na periferiji još traje politička mobilnost, a ispričana priča je prihvatljiva, mada više iskrivljena (i to u militaristički naznačene oblike) grubim ponašanjem osnovnih polova nego što bi smeo biti slučaj. U izuzetnim prilikama, kad polarni antagonizam postaje tako akutan da bi konvencionalna vojna intervencija mogla učiniti konfrontaciju SAD—SSSR neposrednom mogućnošću, prostor za političku mobilnost se povećava: Iran i Bliski istok su očigledni primeri.⁷ No, zajedno s centralnom naprsilom, politička mobilnost je već trideset godina zaleđena: u najgorem slučaju dobija degenerativne oblike. Sad moramo konstatovati ne jednu, nego dve imperijalne formacije, bez obzira koliko se one među sobom razlikuju poreklom i karakterom. Jer, Sovjetski Savez koji se prostire od baltičkih zemalja do Mongolije, ima među svojim strateškim imperativima sav onaj zapaljivi

⁶ Vid. Regis Debray, „A Modest Contribution to the Rites and Ceremonies of the Tenth Anniversary, *New Left Review*, br. 115, maj—jun 1979.

⁷ U svako doba pre šezdesetih godina zahtevi OPEC za novcem ili nasilja iranskih studenata iskusili bi, sasvim sigurno, vojnu kaznu Zapada.

ljudski materijal Istočne Evrope koji se mora stalno držati pod političkom, vojnom i ideološkom kontrolom.

Već je moralo postati jasno da je „imperijalizam“ neadekvatna kategorija da bi obuhvatila celokupnu situaciju globalnih suprotnosti i kolizije. To je situacija bez presedana, i mi ne uspevamo da je sagledamo kad pokušamo da je strpamo u međusobno suprotne kategorije. To je situacija i antagonizma i reciprociteta, jer se oružje na obe strane nagomilava delimično u skladu s logikom reciprociteta, pa je čak regulisano zajednički dogovorenim pravilima. Projektil MX je oštromno sačinjena sprava koja stiže do svojih granica ne kvareći igru koja se zove SALT II: svaki projektil ići će svojom putanjom između skrivenih poligona za ispaljivanje a inspekcija, koja se povremeno dozvoljava sovjetskom satelitu, moći će da se uveri da „neprijatelj“ ima samo po jedan projektil u okviru svakog pojedinog sistema⁸.

U ovoj igri manje je važno nego što izgleda, odrediti vojne mogućnosti Sovjetskog Saveza (ili „Zapada“) kao „u suštini defanzivne“. Eventualnoj nameri mogu se pripisati samo normalni atributi. Obe supersile su naoružane i spremne za momentani napad. Bodljikava žica, bunker, rovovi, protivtenkovski topovi — arsenal Mažinovine linije — mogli bi se svrstati u kategoriju „defanzivnog oružja“, ali rakete ICBM ne mogu.

Bomba je, na kraju krajeva, nešto više od inertne stvari. Prvo, ona je u svojoj destruktivnosti i programiranosti, đavolja stvar. Drugo, ona je sastavni deo sistema naoružanja: a to znači da proizvodnja, upravljanje i održavanje takvog sistema odgovara društvenom sistemu — određenoj organizaciji rada, istraživanja i funkcionisanja s datom hijerarhijom komandovanja, pravilima o tajnosti, prvenstvu raspolaganja resursima i znanjem, visokim nivoom bezbednosti i discipline: određena organizacija proizvodnje koja, mada militaristička po karakteru, zapošljava i pomaže veliki broj civila (činovnika, naučnika, akademskih građana) podređenih toj disciplini i njenim pravilima⁹.

Nastojanje da se sagledaju razlike između dva različita načina proizvodnje u cilju da vidimo šta nam donosi budućnost — ne znači mnogo, ako smo nedovoljno pažljivi da previdimo ono što ta dva načina proizvode.

⁸ Herbert Scoville, Jr., „America's Greatest Construction“, *New York Review of Books*, 20. mart 1980. godine.

⁹ Mary Kaldor, „The Significance of Military Technology“, u *Problems of Contemporary Militarism*, str. 226—229.

Jer, ono što sve više proizvode SAD i SSSR jesu sredstva za rat, kao što oni sve više izvoze zemljama trećeg sveta, konkurišući uz to jedan drugom, ratne materijale i militarističke sisteme, infrastrukturu i tehnologiju.¹⁰

Postoji večita dinamika i recipročna logika koja traži nove kategorije da bi se dobila potpuna analiza. Ako sprave na ručni pogon daju društvo feudalnog gospodara, one na parni pogon kapitalistu, šta nama daju one satanske fabrike koje danas rade i proizvode sredstva za eksterminaciju ljudi? O ovome sam više puta i ranije govorio okrećući, u očajanju, glavu od svega toga. Danas, kad gledam toj stvari u oči, znam da je kategorija koja nedostaje da bi analiza bila potpuna — eksterminacija.

Logika sistema nuklearnog oružja

Oružje, to su stvari, a strategije — instrumentalni planovi za primenu politike o kojoj je odlučeno na nekom drugom mestu. Prema tome, treba da analiziramo vladajuće elite i njihove političke namere. Ostalo se može uzeti kako jeste.

Ovo zvuči zdravorazumski. Ali, to je greška. To znači zaključiti analizu samonastajućih nezavisnih varijabli pre nego što ste je i započeli. Nuklearno oružje (svo oružje), to jesu stvari — a ipak, uz odgovarajuće sisteme, izgleda da ono raste po svojoj želji kao da sledi neku nezavisnu volju. Konačno smo dospeli do nečega, do „relativne autonomije“. Ovo povećanje sredstava za eksterminaciju rezultat je, razume se, nečije odluke. Ali, gde se takve odluke donose? Da li su one po karakteru političke ili tehnološke? Odgovor je složen. Jedan njegov deo, onaj ograđen zvaničnom tajnom koja je u SSSR skoro neprobojna, ne znamo.

Rivalski arsenali SAD i SSSR sadržavali su 1960. godine 6.500 većih nuklearnih oružja, 1979. godine 14.200, a čak i pored SALT-a II, do 1985. godine sadržavaće oko 24.000 strateških oružja.¹¹ Ovo stalno i sve brže povećanje objašnjavalo se jednostavnim shemom akcija — reakcija: „Po ovom shvatanju odluke lidera su te koje de-

¹⁰ Vid. M. Kaldor i A. Eide (izd.), *The World Military Order, The Impact of Military Technology on the Third World*, 1979.

¹¹ Imam ovde u vidu konzervativne procene Deborah Shapley. Manje oružje tu nije uključeno. Da jeste, svetski zbir bi odavno bio preko 50.000.

terminišu snagu, a te odluke sprovodi vojna birokratija... to je značilo da su lideri svake strane racionalno reagovali na ponašanje one druge...¹²

Ova racionalnost dovodi se sada u pitanje. Inovacije u oblasti naoružanja nastaju same od sebe. Impuls ka „modernizaciji“ i eksperimentisanju nezavisan je od plime i oseke međunarodne diplomatije, iako ga uvek podstakne nova kriza ili neka inovacija do koje je došao „neprijatelj“. Istraživanje u oblasti naoružanja odvija se u dugim talasima planiranja, tako da je oružje za 2000. godinu sada u fazi istraživanja i razvijanja. Deborah Shapley definiše ovaj pritisak u pravcu arsenala oružja kao „tehnološko pužanje“, zbog njegovog „postepenog, neprivačnog i birokratskog karaktera“. Njihovi javni oblici međusobno se razlikuju: povećanje naoružanja u SAD je aktivnije i inovativnije, dok je u SSSR reaktivnije, imitativnije ili se javlja u nekoj vrsti „produženih“ modifikacija.

Ali, kod obe sile prisutan je pritisak ka povećanju, a on je isuviše snažan da bi se mogao objasniti pojmovima poput „lobija za naoružanje“ ili vojnih „interesa“. Shapley kao faktor u SAD navodi „oduševljenje naučnika da angažuju svoje potencijale, interes menadžera programa i konstrukcionih biroa da isprobaju poboljšanja, i želju vojske da ima najmodernije verzije sistema“. Alva Myrdal dodaje „međusobnu konkurenciju ovih faktora za učešće u vojnom budžetu, što vodi trci u naoružanju u okviru trke u naoružanju“ — konkurenciji koja se danas može uočiti u Britaniji, jer se šefovi raznih službi upravo nadmeću za „naslednike“ *Polarisa* — i „mentalnom virusu“ „tehnološkog imperativa“. Zuckerman identifikuje slične faktore: „ljudu u laboratorijama“, „alhemičare našeg vremena“, koji su „uspeli da stvore svet s iracionalnim temeljom na kome treba graditi novi sistem političkih realnosti“. On govori i o tome da mu zvanično čuvanje tajne (rad koji se odvija u potpunoj tajnosti“) ne dopušta da potpuno prođe u način na koji oni funkcionišu i politički se očituju.¹³

Ovo ne izgleda kao dovoljno objašnjenje za aktivnost koja odnosi značajan deo svetskog bruto nacionalnog proizvoda, i koja je očigledno iracionalna čak i u

¹² Deborah Shapley, „Arms Control as a Regulator of Military Technology“, *Daedalus*, br. 109, zima 1980.

¹³ Alva Myrdal, *The Game of Disarmament*, New York, 1976, str. 11—12; Lord Zuckerman, „The Deterrent Illusion“ *The Times*, 21. januar 1980. (ponovo objavljeno u *Apocalypse Now*, Spokesman Books).

vojnom smislu (oružje za adekvatno uzajamno „zastrašivanje” ili uzajamno garantovano uništenje postojalo je, inače, bez efikasne protivraketne zaštite još pre nekih dvadeset godina). Ono što Shapley i Zuckerman ne ističu, a što bi svaki socijalista dodao tvrdnji, jeste konkurentna borba između kapitalističkih proizvođača oružja, borba koja je postala još intenzivnija u fazi recesije. Za koji trenutak vratićemo se ovoj značajnoj komponenti eksterminacije.

Opet mi nije jasno kako smo došli do jednostavnog objašnjenja za ovu borbu za profit (na Zapadu) i akciju — reakciju (na Istoku). Istraživanje oružja u oba bloka počinje pre od birokratskih odluka nego od igre tržišnih sila. Mušterija je uvek država — i u tržišnim privredama država garantuje visok, čak siguran profit koji (često na teško uočljiv način) plaćaju građani kroz porez. Proizvodnja oružja može biti u javnom ili privatnom „sektoru” ali čak i tamo, kao u SAD, gde je izražena konkurencija između privatnih preduzeća za državni posao, broj konkurenata se smanjuje, a tajni sporazumi između onih koji su među sobom rivali su normalna stvar, jer na taj način osiguravaju „fer” podelu poslova. Nije nam potreban motiv profita da osiguramo sebi eksterminaciju, mada i on pomaže. Ideologija i opšta birokratska inercija su sasvim dovoljne.

U Sovjetskom Savezu ne postoji motiv profita: *ergo*, samo je Zapad „kriv” za trku u naoružanju. Otkud nam to? Zar države i birokratije nemaju motiv za naoružavanje? Najkraći pregled istorijskih a i savremenih dokaza reći će nam da imaju. Za povećanje naoružanja u SSSR odlučujuće je, izgleda, bilo vreme oko pada Hruščova: od sredine šezdesetih godina ne prestaje da raste arsenal nuklearnog oružja, i stalno se radi na novoj proizvodnji i modernizaciji oružanih snaga. U smislu diferencijalnog rasta izgleda da je ritam sovjetskog naoružanja ubrzan sedamdesetih godina, tokom „tihih” godina detanta; ogromnom koncentracijom sredstava i malim naučnim znanjima Sovjeti su skoro dostigli „paritet” sa Sjedinjenim Državama. U isto je vreme sovjetska flota bila u celom svetu aktivno prisutna. Slične ekonomske i tehnološke odluke kao i na „Zapadu” (serijska proizvodnja, dugogodišnja proizvodnja) obezbedile su Sovjetskom Savezu da se pojavi kao veliki prodavac na tržištima trećeg sveta. Cifre koje o ovome govore ideološki su kontaminirane i sporne, no socijalisti koji im negiraju svaku verodostojnost (kao izmišljotinama pro-

pagande CIA) tužno su dezinformisani. Činjenice tako pokazuju.¹⁴

Očito, političke odluke uticale su na ovo povećanje. Politička elita u Sovjetskom Savezu „odlučila” je da sprovede taj cilj „pariteta” u nuklearnom naoružanju, a u isto vreme da svet obavesti o snazi svog nuklearnog oružja i svoje mornarice. No, kako je elita donela tu odluku? Pod kakvim je pritiscima došlo do militarizacije njene politike i ideologije?

Oružje, da se podsetimo, to su stvari. Njihovo nago milavanje nije nezavisno od političkih odluka. Ali, i sama se politika može militarizovati, a odluke o naoružanju nameću danas ono što će sutra biti politička alternativa. Ispostavlja se da i oružje spada u političke agense.

Oružje, sistemi oružja, nikada nisu politički neutralni. Kad su evropski doseljenici puškama napali plemena Indijanaca koji su se branili lukovima i strelama, politički aspekt cele stvari su odlučila burad baruta. Da su i doseljenici imali samo lukove i strele, politika kojom bi se rukovali bila bi lula mira i pregovora. Što se tiče „Bombe”, rafiniranost nuklearnog naoružanja stalno je smanjivala interval u kome je moguće doneti „političku odluku”. Zamena tečnog goriva čvrstim značila je da rakete sada mogu stajati uvek spremne u svojim silosima. Vreme ispaljivanja se skratilo: sredinom sedamdesetih godina vreme potrebno za ispaljivanje međusve-mirskih nuklearnih bombi svelo se na oko deset minuta, a danas je možda i kraće¹⁵. Ova situacija od koje se diže kosa na glavi, zajedno sa sve većom preciznošću projektila i automatizovanim elektronskim sistemima za reaganje, podstakla je maštanja da bi u ratu agresor imao izvesnu prednost („eliminacijom” neprijateljskih projektila skrivenih u njihovim silosima), ili da bi se mogao voditi „ograničeni” rat tako što bi se „eliminirali” samo izabrani ciljevi.

U tako zastrašujućoj situaciji svaka pomisao na „političke” alternative postaje neverovatna. Ličnosti koje će doneti odluku neće biti zamoreni predsednik ili premijer (do kojih se u trenutku uzbune možda i neće moći doći), već mala grupa vojnih tehničara čije je sve znanje i razmišljanje u znaku rata i za koje će se moći reći da zastupaju racionalan interes svake ekonomske ili politič-

¹⁴ Za tačne informacije o veličini vojnih efektivna oba bloka vid. Dan Smith, *The Defence of the Realm in the 1980*, London, 1980, naročito odeljke 3 i 4.

¹⁵ Alva Myrdal, *naved. delo*, str. 8.

ke formacije. Oni će najverovatnije dejstvovati bez ikakvog „političkog” posredovanja: već u kubanskoj krizi američki pomorski komandanti primenili su veoma opasnu taktiku prisiljavanja sovjetskih podmornica da izađu na površinu vode držeći se, na taj način, onih standarda koje im je nametala procedura crvenog alarma o kojem Predsednik u datom trenutku i ne mora ništa da zna.

Današnja opasna vojna tehnologija razara svaki trenutak „politike”. Jedan sistem za uništavanje je konfrontiran s drugim, a čin će se odigrati u skladu s logikom prednosti u okviru parametara eksterminacije.

Pozornica apokalipse

U krajnjem ishodu to je možda tako. No, svakako, treba prvo preći široko područje politike pre nego što eventualno stignemo do tog ekstrema. Naravno, strateške odluke nisu ništa drugo do projekcije prioritarnih političkih alternativa na globalnoj mapi.

I ovo je pogrešno ili, bar, upola pogrešno. Vojna strategija nije politički nesvrstana. Mislim na „modernizaciju” kružećih projektila i *Pershing II* u okviru NATO.

Odluka koja je 12. decembra 1979. godine nametnuta političkom životu Zapadne Evrope ima, navodno, za cilj tehnološko-stratešku „modernizaciju” nuklearnog oružja NATO. Kružeći projekti koji se lansiraju sa zemlje na evropskoj teritoriji ideja su američkih stratega za vođenje „ograničenog” ili „scenskog” rata. Preporučuju se zbog izvanredne preciznosti, pa se čak tvrdi da je verovatnoća da promaše samo nekoliko stotina stopa.

Za politiku, značajni su iz dva razloga. Prvo, oni spuštaju pojam „scenskog” iz sfere fantazije u realnost. Pomenuti projektili (ICBM) nose tako veliku razornu snagu, da, zapravo, zastrašuju. Čak i vojni stratezi, dok množe bojeve glave, uviđaju iracionalnost ovog oružja. Militaristima stoje na raspolaganju resursi bez prese-dana koje, međutim, ne mogu nikad iskoristiti. Otud raste nestrpljenje, pre svega u Pentagonu, da se izrade novi planovi koji će dati prednost onoj sili koja je superiorna u nuklearnoj tehnologiji. U svemu tome ne može se računati na saradnju Rusa: „nedavni koraci koje je preduzeo NATO podstakli su planove za selektivne i diskretne udarce, a ne sveobuhvatnu nuklearnu razmenu ...

na žalost, Sovjetski Savez je pokazao malo interesa za ideje Zapada o ograničenom nuklearnom ratu”...¹⁶

No, i u tom slučaju, Rusi bi se mogli prisiliti: ako se stave pred svršen čin, ograničen „scenski” rat („eliminacija” izabranih ciljeva u Rusiji kao i u najvećem delu Evrope) mogao bi se nametnuti Sovjetskom Savezu ukoliko je uništenje ICBM jasna alternativa. Ovo bi značilo pobjedu za „slobodni Zapad”.

Pritisak raste od laboratorija i strateških soba za simulaciju rata, do NATO komiteta za planiranje (koji usput kooptiraju kauboje koji rade u Institutu za strateške studije ili Kraljevskom institutu za međunarodne poslove), pri sekretaru SAD za odbranu i predsednikovom savetniku za nacionalnu bezbednost (koji je bio vodeći planer iranskog helikopterskog fijaska), Zbigniewu Brzezinskom.¹⁷

„*Brzezinski*: Verujem da već vidite iz izjave sekretara za odbranu novine u našim naporima da se na fleksibilan način suprotstavimo nuklearnoj opasnosti, razmišljanja o našim planovima za nuklearne ciljeve i vidljivi naglasak na našu komandnu i kontrolnu spremnost.

Ove promene imaju za cilj da se poveća naša pregovaračka snaga, da se izbegne situacija u kojoj bi se Predsednik našao pod velikim pritiskom da dejstvuje prvi, da se izbegne da Americi ostane kao jedini izbor da popusti ili se angažuje u apokaliptičnoj nuklearnoj razmeni. *Pitanje*: Hoćete li da kažete da vam je želja da SAD budu u stanju da vode „ograničeni” nuklearni rat? *Brzezinski*: Kažem da SAD, da se ne bi umanjili njeni efektivni zastrašujući kapaciteti, moraju imati izbor većeg broja mogućnosti, a ne samo nuklearnu razmenu ili ograničen konvencionalni rat.”¹⁸

Jedini element u celoj operaciji na koji se nije moglo računati je činjenica da su političari NATO spremno podržali „izbor” stratega SAD da izaberu teritorije njihovih zemalja kao scenu za apokalipsu. Desilo se, tako, da je Zapadnoj Evropi nametnuta alternativa stravičnih političkih dimenzija. Zapravo, u ovom slučaju strategija je izrađena mnogo pre oružja. Otelotvorenje strate-

¹⁶ Lawrence Freedman, „Head of Policy Studies, Royal Institute of International Affairs”, u *The Times*, 26. mart 1980.

¹⁷ „Sovjetski nuklearni napad na Zapadnu Evropu stavio bi NATO pred izbor da pribegne američkom arsenalu, i na taj bi način izložio riziku američke gradove... Rakete u Zapadnoj Evropi dale bi vremena američkom Predsedniku”. — Gregory Tревerton, pomoćnik direktora, Institut za strateške studije, u *The Observer*, 19. novembar 1979.

¹⁸ Intervju u: *New York Sunday Times*, 30. mart 1980.

gije fleksibilnog odgovora dobilo je podršku NATO još 1967. godine; za nju se zalagao Shlezinger; a još sedamdesetih godina o njoj su stručnjaci vodili otvorenu raspravu. Godine 1975. američki analitičar Herbert York pisao je sa zadivljujućom iskrenošću: „Današnji narodi Zapadne Evrope izabrali su da otkupe tekuću političku stabilnost velikim rizikom za svoje živote i svoju budućnost. Možda njihov izbor i nije mogao biti drugačiji; možda nisu znali, pa čak ni danas ne znaju, šta su zapravo uradili...”¹⁹

Do tog vremena je strategija SAD već usvojila imperativ da SAD treba da budu rezerva, a da nuklearni rat treba da se ograniči na spoljne „scene”. Zapadna Evropa je određena (bez znanja njenih naroda) da bude žrtvovana za druge. Narodi Zapadne Evrope nisu „znali” o ovoj odluci zbog zvanične tajnosti i upravljanja informacijama; intelektualci (i socijalisti intelektualci) takođe nisu znali ali su tu bili Herbert York i Alva Myrdal da umesto njih saznaju.²⁰

Nova generacija projektila koja ide uz ovu strategiju već je bila u proizvodnji do sredine sedamdesetih godina. Ono o čemu poslednjih nekoliko meseci pišu zapadnoevropski mediji i o čemu se raspravlja u zapadnoevropskim parlamentima kao o neželjenom „odgovoru” na sovjetski SS-20 zapravo je otpočelo pre nego što se uopšte čulo za SS-20. Teško je reći da li su ovi političari obični lažovi, nepismeni ljudi ili žrtve zatovanih činovničkih podataka.

Konačni čin „odluke” registrovan je u Briselu na kvazipolitičkom i kvazivojnom skupu čiji sastav nije biran glasanjem: u NATO. Mašta je prevedena u činjenice kroz seriju birokratski isplaniranih koraka koji se mogu napisati i sledećim kraticama: NATO-ov LTDP (dugoročni program odbrane), NPG (grupa za nuklearne planove) i HLG (grupa na visokom nivou). Od 1977. do 1979. godine NPG i HLG su brzo radili na tajnim sastancima u Los Alamosu, Briselu, Federikshavnu, Kolorado Springsu, avionskoj vojnoj bazi u Homstedu (Florida) itd.²¹ Zatim je NATO „tražio” od vlade SAD da bude tako velikodušna i pošalje ove sprave za ubijanje na odre-

¹⁹ Herbert F. York, „The Nuclear ‚Balance of Terror’ in Europe”, *Ambio*, br. 5—6, 1975.

²⁰ Alva Myrdal, u već pomenutoj knjizi, u drugoj glavi detaljno objašnjava celu strategiju „scene” objavljenu 1976.

²¹ O ovoj birokratskoj delinkvenciji piše Stephen R. Hanmer, Jr., u *NATO Review*, februar 1980.

đena mesta, a u isto vreme je obavestio evropske vlade da treba da ih prime.

I tako, čovek kao začaran gleda ovu birokratsku mašinu za eksterminaciju. Neću time da kažem da su „strategija” i „birokratija” učinili ovo bez ičije pomoći. Niko u toj stvari nije mogao da se servilnije ponaša od gospođe Thatcher i gospodina Pyma. Hoću samo da konstatujem da je preduslov za eksterminaciju evropskih naroda eksterminacija otvorenog demokratskog procesa. Molim čitaoce da obrate pažnju na stil kojim se sve ovo radi.

Sledeći razlog zbog kojeg ovo oružje pretil našem političkom životu je ovaj. Kružeći projektili obavezuju. Oni se lansiraju sa zemlje i njima upravljaju isključivo Amerikanci (bez obzira na sve odredbe parlamenata o „konsultacijama”), a ovaj narod obavezuje apsolutno na one strateške imperitive koji odgovaraju američkom rezervatu. U svakoj krizi, prst nekog stranca stoji na „našem” okidaču.

Kružeći projektili *obavezuju*: strateški, ali i politički. Oni nas bezuslovno stavljaju u planove koje pravi Pentagon. Istina, F-III projektili, koji su za vreme iranskog helikopterskog fijaska (a znamo kakve su „konsultacije” tada učinjene) stavljeni u stanje nuklearne pripravnosti u Lekenhitu, takođe obavezuju, ali kružeći projektili imaju novi oblik političke vidljivosti, oni su simbol potčinjavanja. Zbog toga ih moramo odbaciti.

Ovo nije stoga, ako to uopšte treba napominjati, da bi se ponovo vratili starim parolama „nacionalne nezavisnosti” stila „Jenki, napolje!”. Stvar evropskog nuklearnog razoružanja je samo jedan aspekt učestvovanja u međunarodnoj borbi za mir. Budni, velikodušni i sve širi severnoamerički pokreti za mir će ovo razumeti i podržaće nas, kao što će, na mirniji i složeniji način, ovo mišljenje imati svog efekta i u Sovjetskom Savezu. Jer, nema ratne „scene” koja neće izaći iz vlastitih granica ako dođe do nuklearne razmene; u najboljem slučaju biće samo pitanje dana kad će projektili ICBM biti lansirani, tako da i Vašington i Moskva, Utah i Zapadni Sibir postanu deo „scene”. Evropsko nuklearno razoružanje (END) će biti štit, kao što druge štitove treba formirati na Pacifiku i na Bliskom istoku.

Oni koje treba da izbacimo nisu Jenki već eksterminist i to, na prvom mestu, naši sopstveni. Dve vinjete: na povratku iz američke baze u Aper Hejvordu, Oksfordšajr, posle protestnog marša povodom odluke o kružećim projektilima 17. maja, jedan glasan i odušev-

ljen učesnik manifestacije vređao je američki personal: u zatvor ga je odmah sprovela britanska policija. Jedna učesnica marša iz Severne Amerike je u pristojnom razgovoru s američkim pilotom koji je upravo izlazio iz baze, pitala da li je to britanska baza ili, možda, stvarno američka? Pilot je pokušao da joj ljubazno odgovori — brzo su ga prekinuli u tome i pritvorili organi američke bezbednosti.

Koliko se sami opredeljujemo

U logici o kojoj smo do sada govorili postoji kontradikcija. Diplomacija za uništavanje putem projektila ICBM sve više polarizuje svet u dva, međusobno apsolutno antagonistička dela. Ipak, pošto je lansiranje ovih projektila gotova stvar, ostalo je malo prostora, a i sve je opasnije misliti na manje opasna sredstva za rat sem na velikom rastojanju. Države članice svakog velikog saveza su bespomoćne: prepuštaju svoju sudbinu održavanju velikog arsenala.

Da vidimo kako bi se, eventualno, odvijala situacija u Iranu, da helikopterska operacija nije propala. 1. Američke trupe s raznim pomoćnicima iz CIA ulaze u Teheran. 2. Krvave borbe, oslobađanje nekoliko talaca, a masakr ostalih. 3. SAD bombarduju iranske instalacije ili formiraju kaznenu ekspediciju, kao odmazdu za ubijene taoce, a i da bi spasli obraz Predsednika. 4. Iranska vlada moli vojnu pomoć od Sovjetskog Saveza. 5. Konfrontacija. Suština svega je to da bi u svakoj fazi ovog razvoja događaja članice NATO ostale kod svih svojih obaveza, a izvan svake „konsultacije“.

Zbog ovakvih događaja Britanija i Francuska odlučile su se na svoje žalosne i skupe korake u cilju obezbeđivanja „nezavisne vojne sile“. Cilj *Polarisa* i *S₃* nisu zemlje Varšavskog pakta već Bela kuća. Ako već oni mogu da obavežu nas, možemo i mi njih, makar nekim mini-blefom. Pet hiljada miliona funti će biti dato za *Trajdent* da bi se obezbedio bar neki uticaj na Pentagon. Kao „zastrašivanje“ Sovjetskog Saveza *Polaris*, *Trajdent* i *S₃* su apsurdni: oni nisu ništa više od pištolja, ali naših vlastitih, i daju nam pravo da sami odaberemo trenutak kad ćemo sebi prosuti mozak.

No, u okviru ove kontradikcije ponekad se pojavi i neka svetla tačka. Zemlje koje se mogu mobilisati vezane su za jedan od dva pola. U sve to nesvrstavanje unosi kvalitet u smislu realnog diplomatskog uticaja. Supersile

moraju da se udvaraju tvrdoglavoju Jugoslaviji: svrstana Britanija ostaje potpuno neprimećena. Evropsko nuklearno razoružanje — ukidanje baza i naoružanja i distanciranje od blokovske diplomatije će biti čin samoopredeljenja, put da se udari u najosetljivija mesta moći.

Težnja ka eksterminaciji

Ali, to je utopija. Da se vratimo dubokoj složenosti hladnog rata ili težnji ka eksterminaciji. Samo procesi tumače cifre. Globalne cifre su osetljiva stvar. No, po nekim računicama procenat svetskog bruto nacionalnog proizvoda utrošen na naoružanje kretao se posle drugog svetskog rata između 6% i 8%, dok u periodima pre dva rata nikada nije prelazio 3%.²² Tekuće realno godišnje povećanje izdataka SAD i snaga NATO (povećanje koje će, bez sumnje, slediti sile Varšavskog pakta, a i Kina) verovatno će dići ovaj procenat na 10% u narednih nekoliko godina.

Ovo i ne mora biti zastrašujuća cifra dok ne uzme-mo u obzir sledeće tri stvari. Prvo, ova proizvodnja je koncentrisana u privredama razvijenih zemalja. Na „saveze orijentisane na Evropu“ (sile Varšavskog i NATO pakta) je sredinom sedamdesetih godina otišlo (oko 4/5 svetskih vojnih rashoda)²³. Ova činjenica na radikalnan način utiče na stanje u privredama razvijenih zemalja. Drugo, takve cifre (uzete iz budžeta prezentiranih javnosti) daju samo delimičnu sliku pravog stanja, jer postoje i razni drugi sitsemi koji posredno podržavaju militarizam (naučni, ideološki), a koji su po karakteru civilni i čiji su rashodi kamuflirani.

Konačno, ova mala cifra (8%) govori o alociranju viška koji preostaje od prometa, usluga i potrošnje. To je višak koji često smatramo indikativnim za otkrivanje prioriteta, podatak koji je oličenje tekućeg autoriteta ili duhovnih aspiracija što daju pečat jednoj civilizaciji. Taj višak i činjenice koje iz njega proizlaze, pokazuju šta ljudi drže u ropstvu, i šta je to što oni obožavaju: velike mogile, megalitske krugove, hramove, pira-

²² Ocene štokholmskog Međunarodnog instituta za miro-nopska istraživanja rezimirane od strane Franka Barnabyja, „Global Militarization“, *Proceedings of the Medical Association for the Prevention of War*, mart 1980.

²³ Myrdal, *naved. delo*, str. 4. Ali, treći svet pristizhe; u 1978. godini njegovi rashodi iznosili su 24% od ukupnih svetskih rashoda.

mide, velike srednjovekovne katedrale, gigantske rakete u njihovim silosima, raketne sisteme MX.

Projekat raketnog sistema MX je velik po opsegu, i daleko prevazilazi mogućnosti svih ranijih civilizacija. U Nevadi i Utahu on će biti postavljen na prostoru od 6 hiljada kvadratnih milja; za njega će se izgraditi putevi u dužini od 10 hiljada milja; šine po kojima će se rakete kretati će zahtevati 200 pojedinačnih petlji sa 4.600 osiguranih zaklona. Sistem bezbednosti i prilazni putevi s pomoćnim instalacijama povećaće teritoriju na kojoj će biti postavljen sistem na 20 hiljada kvadratnih milja. To je veći i daleko skuplji projekat od Panamskog kanala ili celog naftovodnog sistema na Aljasci.

Bez sumnje, raketni sistem MX će biti najveća struktura koju je ikada jedna civilizacija izgradila. Biće to vrhunski hram eksterminacije. Rakete u svojim zaklonima koje se kao gigantski monoliti dižu put neba imaće za „slobodni Zapad” ne odbrambeni, već duhovni značaj. Zahvaljujući njima, zli duhovi će mirovati a vernici će se okupljati da se mole božanstvu novca. U atmosferi tih divovskih, nuklearnih krugova, visoki sveštenici ideologije obavljace žrtvene rituale u vidu poreza. U udaljenim postajama vere, Vestminsteru i Briselu, kao i u Hagu, druidski sveštenici duboko će se klanjati Zapadu i bajati raketne vradžbine.

Posle mnogo milenijuma, arheolozi koji budu došli s druge planete kopaće po još uvek radioaktivnom užarenom pepelu i pitati se čemu je služio veliki hram. Pitanja će biti uzaludna. Jer, hram je bio izgrađen da veći poslednju grešku čovečanstva: samouništenje.

Nuklearna privreda

Ono što oba načina proizvodnje sve više proizvode jesu nuklearno oružje, tenkovi, podmornice, malo oružje, nervni gasovi, itd.²⁴ Naravno, deo ove proizvodnje se i potroši: to je privilegija trećeg sveta čiji su vojni rashodi učtvostručeni u poslednjih 20 godina: s 10% svetskih rashoda u 1960. godini, na 24% u 1978. A dalje stopa raste sve brže. U istom periodu, bruto nacionalni proizvod trećeg sveta porastao je za 2,7%, a vojni rashodi za 4,2%. Glavni rivali na tržištu oružja trećeg sveta bili su godine 1978. SAD (47%), SSSR (27%), Francuska

²⁴ Izvanredan prikaz današnje situacije u oblasti hemijskog rata i spremnosti za njega može se naći u: *Scientific American*, april 1980. godine.

(11%), a Italija i Ujedinjeno Kraljevstvo sa po 4%.²⁵ Ali, neutralna Austrija i domovina dobrog vojnika Svejka takođe kucaju na vrata ovog kluba ubica.

Nije to slučajnost. To je proces. Dugi talasi naoružavanja ne prate talase diplomatskih konfrontacija. Svaka međunarodna kriza daje procesu legitimitnost i jača njegov poticaj. No, u tim periodima „detanta” deluje autonomna logika rasta. U posleratnim godinama, trka u naoružanju bila je kao raketa s tri sukcesivne faze: prvo — hladni rat, zatim vijetnamski rat i, onda, nakon izjednačenja, treći poticaj sredinom sedamdesetih godina, usred „detanta”. Francuski S₃ čija je proizvodnja završena maja 1980. godine započeo je 1974. Modernizacija bojeve glave *Polarisa* poznata kao „ševalin”, koja je koštala 1000 miliona funti, projektovana je početkom sedamdesetih godina, dobila odobrenje gospodina Heatha 1973. godine, prešla u nadležnost Harolda Wilsona i tajno realizovana od Callaghana, da bi trijumfalno bila najavljena zaprepašćenom Parlamentu u januaru 1980. godine od strane gospodina Pyma. Videli smo da je tekuća „modernizacija” NATO-ovih raketa pripremljena sredinom sedamdesetih godina. Rast u vojnim rashodima SAD započeo je u isto vreme — rashodi za američku odbranu porasli su sa 45,8 milijardi dolara 1976. na 55,6 milijardi dolara 1977. i 69 milijardi dolara 1979. godine. Budžet za odbranu SAD za period 1981—1985. planiran je u visini reda veličina jednog triliona dolara.* Povećanje sovjetskog naoružavanja započelo je, izgleda, krajem šezdesetih godina i bilo je sistematičnije — usled manjeg broja političkih varijabli i centralne alokacije sredstava, iako se neki podsticaji mogu pripisati shemi ponašanja akcija — reakcija. Paradoksalno, sporazum SALT I (1972) čiji je smisao da odredi maksimum količine strateških oružja, upravo se nudi kao primer. Stratezi SAD prihvatili su njegove klauzule znajući unapred da mogu da ih obezvrede tako što će staviti nekoliko glava tipa MIRVS na svaku raketu. Sovjetski oružari su, zauzvrat, uspešno proizveli vlastite MIRVS već 1975. godine.

Socijalisti se mogu tešiti kad „uzrok” svega ovoga vide pre svega u zapadnom imperijalizmu, a tek onda u sovjetskoj reakciji. To sada nema nikakvog smisla. Svađati se oko toga ko je počeo prvi, imenovati ko je dobar, a ko nije, značilo bi bežati u moraliziranje. Zemlje koje su bile izložene neoprostivim razornim napadi-

²⁵ Barnaby, *naved. delo*.

* Trillion — u engleskom 1 i 18 nula, a u američkom engleskom 1 i 12 nula — *Prim. prev.*

ma, gladi i građanskom ratu (Kambodža), ili koje su se oslobodile posle vojne samoorganizacije, duge i pune žrtava (Vijetnam), ne ostaju nepromenjene u izboru politike usklađujući teorijska uverenja s moralnim opredeljenjima. Supersile, blokirane u uzajamnoj konfrontaciji za poslednjih trideset godina, sve više stiču militarističke odlike u svojoj privredi, politici i kulturi. Ono što je izgledalo kao uzrok reakcije, postaje smer. Ono što je opravdano kao racionalni samointeres jedne ili druge sile, postaje u njihovoj koliziji iracionalno. Suočeni smo s logikom procesa koja se nagomilava.

Ova logika, iako recipročna, nije identična. U SAD snažan poriv ka eksterminaciji posledica je normalne dinamike divovskog kapitalističkog preduzeća. Štaviše, može se uočiti i kolektivna kapitalistička opšta volja da se preživi i dalje razvija, bilo kao kontrarevolucionarna reakcija na autentične antiimperijalističke pokrete u trećem svetu²⁶, ili u cilju zadovoljavanja interesa i obezbeđivanja resursa (pre svega nafte) najzastarelije imperijalističke vrste.

U jednom ubedljivom eseju, Emma Rothschild je ponovo iznela i aktualizovala tvrdnju da je u posleratnim decenijama vojna industrija u SAD imala onu ulogu koju je imao svojevremeno pamuk u industrijskoj revoluciji u Britaniji, tj. ulogu „vodećeg sektora”: ne „kao jedinstven ili višestruk industrijski sektor... već kao sklop industrijskih grana ujedinjen zajedničkim ciljem i zajedničkom mušterijom”. Ako se ima u vidu sve veće tržište i obezbeđena, visoka stopa profita, onda se vidi kako je ovaj vodeći sektor, opet, stimulisao bum u elektronicima, civilnoj avijaciji itd, ali i osigurao enklave civilnog istraživanja i razvoja. Ona tvrdi da je upravo ovaj vodeći sektor i podstakao dugi talas rasta i odredio racionalnu privrednu strukturu u skladu sa Schumpeterovim kriterijumom „lomljenja starih i stvaranja novih pozicija moći, civilizacije, vrednosti, verovanja i politike”.²⁷

²⁶ Izvanredan pregled „Američkog arhipelaga Gulag” od Noama Chomskog i Edvarda Hermana, *The Washington Connection and Third World Fascism*, i *After the Cataclysm* (oba Spokesman Books, 1979) doživio je manje interesovanje u Britaniji nego što zaslužuje, možda zbog razlike u interpretaciji događaja u Indokini. Neke od najstrašnijih epizoda (koje zaslužuju — kao događaj u Kambodži — atribute eksterminacije) poznate su zahvaljujući svedocima koji su ih prepričali: vid. A. Kohen i J. Taylor. *An Act of Genocide: Indonesia's Invasion of East Timor*, TAPOL, 8a Treport Street, SWI.

²⁷ Emma Rothschild, „Boom and Bust”, *New York Review of Books*, 3. april 1980.

Rothschildova, takođe, tvrdi da se ovaj bum približava cikličnom padu. To je sektor koji nosi vlastite kontradikcije. On porađa i inflatorne pritiske i nezaposlenost, pošto je područje proizvodnje modernog oružja visoko akumulativno. On ima vlastite oblike tehnološkog zastarevanja jer je do inovacija sve teže doći.²⁸

Ali, poslovni bum — kad to prestaje da bude — opasna je iracionalna životinja. Moglo bi čak izgledati da su — s povlačenjem američke hegemonije posle vijetnamskog poraza, i s izjednačavanjem vojnih rashoda — napori da se oživi vodeći sektor postali određeniji, svesniji i pod većim ideološkim i političkim naponom.²⁹ Ono što je nekada bilo „nesvestan” proces počelo je postajati, kad se našlo u opasnosti, svesno sebe: impulzivni eksterminizam počeo je da razvija eksterminističku misao i volju. Ogromne bezbednosne operacije, organi političke manipulacije i kontrola informacija koje je otkrila afera Votergejt nisu Nixonovo delo: oni su bili prirodan civilni i ideološki prateći sistem vojnoindustrijskog kompleksa. Zahvaljujući Nixonu oni su postali poznati, ali su postojali i davno pre njega.

Danas, u godini 1980. nastaju krize — Avganistan, Iran — koje se željno dočekuju. Već ostarele, otežale vojne industrije ponovo dobijaju mladalačku snagu. Ubrizgavaju se ogromna sredstva da bi im vratila svežinu. „Rezerve oružja oživljavaju tržište”, odgovara *Wall Street Journal* na poslednji Brownov budžet. Lobisti (često nekadašnji ljudi Pentagona koje su angažovali proizvođači oružja) napuštaju Pentagon: Mc Donnell Douglas, Boeing, General Dynamics, Grunmam, Lockheed, General Electric, Wesinghouse, Chrysler. Kongresmenima se nude investicije u njihovim srezovima. Mita i velike provizije podmazuju dogovore. Lobisti idu i dalje, do

²⁸ Nakon što sam napisao ovaj članak pročitao sam značajan izveštaj „Uloga vojne tehnologije u industrijskom razvoju” koji je uradila Mary Kaldor za grupu vladinih eksperata za razoružanje i razvoj u UN maja 1980. godine. M. Kaldor govori o složenijem slučaju s naglaskom na „baroknu” vojnu tehnologiju: sve skuplju, moderniju, koja vodi tehnološkim devijacijama i ćorsokacima. Kaldorova vidi sisteme za proizvodnju naoružanja u SAD i Britaniji manje kao „vodeći sektor”, a više kao sektor koji koči ili deformiše industrijske promene vodeći ka „tehnološkoj stagnaciji, simptomima začaranog kruga u kome industrijski pad stimuliše vojne rashode koji onda, paradoksalno, dalje utiču na opadanje procesa”. Izvoz takve tehnologije trećem svetu smatra za potpuno negativnu pojavu, jer se njime presađuje dekadencija u same tokove razvoja.

²⁹ Vid. James Petras i Robert Rhodes, „The Reconsolidation of US Hegemony”, *New Left Review*, br. 97, i diskusiju u *New Left Review*, br. 101—102.

regionalnog i lokalnog vojnog i vazduhoplovnog nivoa, ali rade i u sekretarijatima za odbranu, i skupovima kao što su oni na koje dolaze članice NATO. Objavljuje se zaključivanje ugovora kao što štampa objavljuje ko se važan s kim sastao. Slučajan uzrok:

„Kompanija Lockheed Missiles and Space dobila je posao u vrednosti 18,2 miliona dolara od mornarice za servisiranje balističkih projektila.”

„Korporacija Grunman Aerospace, zaključila je ugovor u vrednosti 8,7 miliona dolara s avijacijom za proizvodnju horizontalnih stabilizatora za rep borbenih lovaca F-111.”

„Preduzeće GK Technologies Inc potvrdilo je da njegova filijala Automation Industries Inc zaključila s mornaricom ugovor u vrednosti 9,6 miliona dolara za poslove istraživanja, razvoja, testiranja i evaluacije sistema odbrane...”

„Preduzeće Southland Oil Co. dobilo je posao u vrednosti od 4,2 miliona dolara od Agencije za odbrambenu logistiku za proizvodnju goriva za mlazne avione...”³⁰

Za raketni sistem MX još nisu zaključeni ugovori. U junu 1979. godine njegova cena bila je 33 milijarde dolara. Do početka 1980. godine koštao je 56 milijardi. Do sredine aprila ove godine cena je porasla na preko 100 milijardi.³¹ Najbolji do sada zaključen posao u ovoj godini je vredeo 4 milijarde dolara za proizvodnju 3418 kružićih raketa za američku avijaciju. (U trenutku kada ovo pišem nije sklopljen ugovor za evropske rakete koje se lansiraju sa zemlje). Boeing je dobio posao ali će u ubijanju učestvovati bar prema tajnim prearranzmanima, i neki njegovi rivali.³²

Kao što je poznato, o privredi ne znam mnogo. Zato ostavljam komptentnijima da sve ovo procene. No, negde među ovim stvarima krije se jedan aspekt poriva za eksterminacijom.

Unutrašnji pritisak sovjetske politike

Uzalud tražimo slične porive u tihim, isplaniranim odlukama sovjetske birokratije. Stvarno, ako čovek nije stručnjak za sovjetske poslove uzalud će tražiti bilo šta

³⁰ *Wall Street Journal*, 4. april 1980. godine.

³¹ Herbert Scoville, *naved. delo*; *New York Times* (naučni dodatak) 15. april 1980; *Guardian*, 13. mart 1980.

³² *Time Magazine*, 7. april 1980; *Guardian*, 27. mart 1980, i o aktivnosti vojnih lobista, *New York Times*, 30. mart 1980.

(da i ne spominjemo propagandu NATO), jer štampa govori malo, a nema nikakvog skandala sličnog vatergejt-skom da nam dozvoli da vidimo, bar za trenutak eksterministe kako se otimaju za svoj komad moći.

U naporu da sagledamo prirodu sovjetskog procesa vidim analogiju s univerzitetom kojim se loše upravlja, koji vodi računa o aspektu bezbednosti i ima ogromnu i moćnu tehničku katedru, toliko moćnu da može imenovati prorektore i rektore, dominirati savetom, prigrabiti najveći deo sredstava za finansiranje istraživačkog rada, privući sve talentovane diplomce i srediti svaki komitet. Tehnička katedra je, naravno, „vojno-industrijski interes”. Ovde ne istražujemo samoreprodukciju i agresivni kapital, već samoreprodukciju i imperativne pritiske jedne birokratije.

Sovjetska država rođena je iz oružane borbe: njome je poljuljana Imperija konsolidovana u Savez. Tridesetih godina prioritet koji je uživala teška industrija imao je snažan vojni akcent: militarizam je izgrađen ne samo u nagradnji, već i u bazi. A militarizam je neizbežno pronašao veliko (i popularno) područje u velikom otadžbinskom ratu. U značajnom smislu sovjetska privreda je uvek bila „ratna privreda”.³³

Industrijske grane koje su radile na proizvodnji oružja uvek su imale prioritet kad su bila u pitanju skromna sredstva, uključujući i školovanu radnu snagu: dobri uslovi za rad i dobre plate privukli su najveći broj „visokokvalifikovanih kadrova”. Godine 1970. kada su se izjednačili rashodi za naoružanje 1/4 svih fizičara, 1/5 svih matematičara i inženjera u SAD radila je na mestima koja su na neki način bila vezana za proizvodnju oružja.³⁴ Današnje srazmere su verovatno i veće. Ništa slično ne može se navesti za SSSR, ali imamo čvrste osnove za pretpostavku da je u manje razvijenoj privredi koja je izvanrednom koncentracijom resursa razvila sistem za proizvodnju oružja do nivoa skoro jednakog onom u SAD po snazi i spremnosti, znatno veći deo najsposobnijih fizičara inženjera, hemičara, matematičara, stručnjaka za elektroniku i kibernetiku koje zemlja ima, koncentrisan u ovom sektoru.

Jasno je da je industrijski kompleks za proizvodnju oružja vodeći sektor sovjetske industrije, kao što je to slučaj i u SAD, ali on ovde ima odlike birokratski organizovane proizvodnje. Ima nekih dodirnih

³³ Oskar Lange, *Papers in Economics and Sociology*, Oxford, 1980, str. 102.

³⁴ Rothschild, *naved. delo*.

tačaka između vojne tehnologije i civilne industrije: avioni za civilni saobraćaj, nuklearna energija. Ali, sovjetska tehnologija za proizvodnju oružja čiji ritam razvoja određuje njen američki razvijeni rival, otvara jaz između sebe i svojih civilnih sunarodnika: „najnovija vojna tehnologija je postala previše složena... da bi u toj oblasti bilo moguće saradivati.”³⁵ Vojni kompleks i njegovi uspjesi razvili su model organizacije i menadžerske tehnike, a oni su se onda preneli na druge sektore. Štaviše, potrebe vojnog kompleksa, a posebno imperativi koje nameće centralizovano planiranje, prvenstveno u dobijanju sredstava i usmeravanju naučnih saznanja — utiču na privredu u celini, i na odluke koje donose politički menadžeri. Pretnja stabilnosti i interesima ovog kompleksa ne dopušta uvođenje „tržišnih” mehanizama u privredu u celini.³⁶

U isto vreme, sovjetski građani izloženi su većoj propagandi u duhu patriotske države nego što je to slučaj u većini zapadnih demokratija: to će reći da je ono što se postigne (ili pokuša da se postigne na „Zapadu” „slobodnim” radom sredstava informisanja, u Rusiji direktno ukalkulisano u rad „dobrovoljnih” organizacija kao što je DOSAAF — Dobrovoljno društvo za saradnju sa armijom, avijacijom i mornaricom koje ima 80 miliona članova, klubove, sportske rekvizite, organizovane kurseve iz vojno-patriotske ili civilne odbrane po fabrikama, poljoprivrednim dobrima i školama. A zajedno sa svim tim, službe bezbednosti organizuju ogromne kvazi-autonomne manifestacije čija sadržina nosi pečat nasleđenih istorijskih tradicija despotizma, podrške vojno-patriotskoj ideologiji i, na taj način, emituje vlastitu, nezavisnu inerciju.

Po mišljenju Davida Hollowaya, takve vojnopatriotske manifestacije su danas „glavna odlika sovjetskog života”.³⁷ „Oružane snage i industrija koja radi za odbranu imaju čvrsto uporište u državopartijskom aparatu.

³⁵ Zhores Medvedev, „Russia under Brezhnev”, *New Left Review*, br. 117, septembar—oktobar 1979, str. 18.

³⁶ Alec Nove, „Problems and Prospects of the Soviet Economy”, *New Left Review*, br. 119, januar—februar 1980, str. 16—17.

³⁷ David Holloway, „War, Militarism and the Soviet State”, *Alternatives*, jun 1980. Vid. od istog autora, „Soviet Military R & D” u: J. Thomas i U. Kruse- Vancienne (izd.), *Soviet Science and Technology*, Washington DC, 1977. U ovim beleškama oslanjam se u velikoj meri na Davida Hollowaya, i zahvaljujem mu na dopuštenju da to učinim. Međutim, on nije odgovoran za zaključke koje izvodim.

Tako je institucionalizovan visok prioritet koji je partijsko rukovodstvo dalo oružanoj sili.”

Ali, dok vojni funkcioneri dobijaju visok status i privilegije, a njihov uticaj se oseća na najvišim nivoima života, taj uticaj (kao 1953, 1955. i 1964) nije presudan. Partija je ta koja posreduje u zadovoljavanju njihovih interesa, i bilo bi pogrešno videti vojni interes kao autonoman. Brežnjev, koji ima znatno iskustvo u radu s vojnoindustrijskim sektorom i uživa njegovu podršku, zadovoljio je njegove aspiracije.

U ovom pogledu, poriv Sovjetskog Saveza ka povećanju naoružanja u cilju eksterminacije nije agresivan, i nema invazioni već ideološki i birokratski karakter. Ali, po Hollowayevom mišljenju, autonomna inercija utemeljena je u strukturu sovjetskog društva i ne može se više pripisivati reakciji na zapadni eksterminizam: „Strani uticaji prelamaju se kroz proces donošenja političkih odluka, a tada u igru ulaze sovjetske percepcije, vojna doktrina, ciljevi spoljne politike i domaći uticaj, pa i ograničenja. Efekat stranih akcija na sovjetsku politiku je složen, i ne dešava se ni po kakvom automatizmu. U mnogo slučajeva strani uticaji se kombinuju s domaćim faktorima i tako ubrzavaju unutrašnju dinamiku sovjetske politike naoružanja. Samo postojanje ogromne sovjetske oružane sile, moćne industrije koja radi za ciljeve odbrane i široke mreže vojnih struktura za istraživanje i razvoj, stvara unutrašnje pritiske u pravcu razvoja i proizvodnje oružja... Kako se sistem od zamisli kreće ka realizaciji, interesi vojske i projektantnih biroa vezuju se za njega i povećavaju pritisak u pravcu proizvodnje. Ako dođe do faze proizvodnje, direktori preduzeća će se verovatno potruditi da ta proizvodnja što duže potraje”.

Tako protumačen, ovaj proces ne izgleda kao agresivni poriv. Pa ipak, to je opasan pritisak inercije koji sadrži vlastite, jastrebovske imperativne ideologije i strategije (Čehoslovačka 1968; Avganistan 1980. godine), i koji bi mogao obezbediti dovoljno hrane popularnoj kulturi šovinizma, ksenofobije, pa i (u konfrontaciji s Kinom), rasizma. On je utoliko opasniji što ne živi u duhu demokratije: niko javno ne sme da pita zašto je — kad su prve ICBM rakete postavljene — morala biti doneta apsurdna, a ipak presudna odluka, da se parira svakom oružju u cilju postizanja „pariteta”. Samo kraće vreme, pod plahovitim i kontradiktornim Hruščovom, izgleda da je ceo proces preispitivan, za šta je podsticaj dao sam premijer: uočljivo usporenje u nagomilovanju oružja, eksplozivan govor o „metalnim gutaćima”, čak (kao

u velikodušnoj pomoći trećem svetu³⁸ koja nije bila vojnog karaktera i dugim ličnim raspravama između RusSELLA i HRUŠČOVA) nagoveštaj alternative, internacionalističke strategije, sazivanje nesvrstanog pokreta za mir.

A posle toga, inercija je uzela kormilo u svoje ruke: ideološka paranoja, strah od disidenata, ortodoksnost zvaničnog sovjetskog intelektualnog života, strah od mogućih skretanja Istočne Evrope, neprijateljstvo prema autentičnom nesvrstavanju, pa čak i evrokomunističkoj autonomiji — sve ovo zajedno s igrom „detanta” u kojoj učestvuju vrhunske ličnosti³⁹, s ovim i s onim SALTOM, sa sve većim inercijama vojne „pomoći” trećem svetu i postavljanjem potpuno nepotrebnih raketa SS-20 na granicu Evrope, oružja koje je objavilo, kao šifra u zajedničkoj azbuci eksterminacije, dolazak već spomenutog NATO-vog kružećeg projektila. Sovjetski unutarnji poriv može biti isto toliko velika gnjavaža kao i zapisnici Senata, ali kad dođe do kolizije s nervoznim porivom kapitala, bićemo sređeni svi zajedno.

Razaranje i bezbednost

Pokušajmo da sastavimo iznete fragmente.

Nudim, najozbiljnije, kategoriju „eksterminacije”. Pod „eksterminacijom” ne mislim na nameru ili krivični predumišljaj glavnih aktera. A naročito ne tvrdim da sam otkrio nov „eksterministički” način proizvodnje. Eksterminizam određuje sve odlike društva — izražene, u raznim stepenima, u okviru njegove privrede, politike i ideologije — koje ga potiču u onom pravcu čiji ishod mora biti eksterminacija velikih razmera. Ishod će biti eksterminacija, ali do njega neće doći slučajno (čak i ako se obarač potegne „slučajno”), već će on nastupiti kao direktna posledica ranijih činova politike, nagomilavanja i usavršavanja sredstava za eksterminaciju, a i načina na koji su strukturisana čitava društva, takođe usmerena ka tom cilju. Razume se, eksterminacija zahteva najmanje dva činioca da bi do nje moglo doći, dva činioca među sobom sukobljena. Ali, takav sukob ne može se pripisati slučaju ako je već odavno predviđen, i ako su oba činioca svojom svesnom politikom usmerila sebe ka tom

³⁸ Vid. Zhores Medvedev, *naved. delo*, str. 11—12.

³⁹ Vid. moj članak „Detente and Dissent” u: Ken Coates (izd.), *Detente and Socialist Democracy: a discussion with Roy Medvedev*, Spokesman Books, 1975.

sukobu. Kao što je Wright Mills davno rekao, „neposredni uzrok trećeg svetskog rata je priprema za njega”.⁴⁰

Najjasnije analogije mogu se napraviti s militarizmom ili imperijalizmom (čije karakteristike eksterminizam deli). Možda su te karakteristike društava s raznim oblicima proizvodnje nešto manje od društvenih formacija, a mnogo više od kulturnih i ideoloških atributa. One određuju nešto od karaktera društva: njegove težnje i pravac tih težnji. Militarizam i imperijalizam zasnovani su na stvarnoj institucionalnoj bazi (vojsci, mornarici, trgovačkim kompanijama i trgovini robljem, proizvođačima oružja), s kojih se onda širi uticaj na ostala područja života. U zrelim oblicima oni se pojavljuju kao celovite konfiguracije (institucionalne, političke, ekonomske, ideološke) i svaki segment održava i podržava ostale. Eksterminizam je konfiguracija vlastitog reda čiju institucionalnu osnovu čini sistem naoružanja i celokupan ekonomski, naučni, politički i ideološki sistem koji ga podržava, to jest, društveni sistem koji za njim traga, „odabira ga”, proizvodi, reguliše političkim odlukama, opravdava i održava u životu.

Imperijalizam nam pomaže i analogijom, i time što otkriva tačku na kojoj se analogija cepa. Imperijalizam je obično aktivan činilac, a poslušna žrtva: eksploatator i eksploatisani. Vulgarna imperijalistička teorija se skoro uhvatila u mrežu dokazivanja porekla: težnja za tržištima, sirovinama, novim područjima eksploatacije — kad se mogao identifikovati „motiv” sve se dalo objasniti. Pa ipak, nema objašnjenja ne samo za mnoge epizode — strateške i ideološke imperiative, očekivanje nagrade, recipročnog uticaja potčinjenih na imperijalnu silu — već ni za iracionalnost (u smislu zalaganja za vlastiti interes) klime odnosa između imperijalnih sila: njihovo rivalstvo u prvom svetskom ratu, u iracionalnim ideologijama koje su doprinele nastanku fašizma. Zato je potrebno sagledati zapadni imperijalizam kao snagu koja je nastala u racionalnoj, institucionalnoj i privrednoj sredini, ali koja se počela, na određenom stupnju, autonomno dalje kretati pa se više i ne može objasnjavati težnjom ka zadovoljavanju racionalnih interesa, jer se imperijalizam zaista počeo ponašati tako iracionalno da preti da uništi samu imperiju iz koje je nastao.

Do sada nam je analogija služila. Uz njenu pomoć videli karakter eksterminizma osamdesetih godina. Nema sumnje da ćemo jednog dana dobiti i sveobuhvat-

⁴⁰ C. Wright Mills, *The Causes of World War III*, New York, 1958, str. 47.

nu analizu uzroka hladnog rata u kojoj će motivi glavnih činilaca izgledati racionalni. „Ali, hladni rat je davno prešao u samogenerirajuće stanje hladnoratizma” (eksterminizma) u kome prvobitne težnje, reakcije i namere još uvek igraju ulogu, no u okvirima opšteg inertnog stanja kao i stanja (ali sad govorim nešto što će, nadam se, biti pobijeno) koje, što se pravca tiče, ide unazad.

Nije to tako zbog iracionalnosti političkih lidera (mada i ovo često pomaže). To je stoga što inertna težnja k ratu (ili sukobu) nastaje u bazi duboko ukorenjenoj u silama koje su okrenute jedna protiv druge.

Pokušavamo da izbegnemo ovaj zaključak pozivajući u pomoć pojmove koji ne ograničavaju problem. Govorimo, kako sam i ja to činio, o „vojnoindustrijskom kompleksu” ili vojnom „sektoru” ili „interesu” ili vojnom „lobiju”. Ovo ukazuje da se zlo nalazi na poznatom i ograničenom prostoru: postoji opasnost da ono grune napred, ali se može i zaustaviti — kontaminacija nije zahvatila ceo društveni organizam.

Još je zgodniji pojam koji upotrebljavaju neki istraživači mira⁴¹, pojam izomorfizma: „sposobnost kristalizacije u iste ili veoma slične oblike”, ili „identitet forme i dejstvovanja između dve ili više grupa”. Posmatrani na ovaj način, SAD i SSSR nemaju vojnoindustrijske komplekse — oni su sami ti kompleksi. „Vodeći sektor (oružani i prateći sistemi) ne zauzima veliko mesto u društvu, a zvanična politika tajnosti zahteva malu vidljivost: no, on je svoje prioritete utisnuo u društvo u celini. On utiče i na pravac rasta. U SAD je budžet za 1981. godinu u visini od 16,5 milijardi dolara namenjen istraživanju, razvoju, testiranju i evalaciji oružja. Manje od 10% ovog iznosa (samo 1,5 milijarda dolara) namenjeno je istraživanju MX. Ali — ovo iznosi više nego zajednički budžet za istraživanje i razvoj Ministarstva za rad, obrazovanje i saobraćaj, Agencije za zaštitu čovekove sredine, Saveznog zavoda za droge i Centra za kontrolu zaraznih bolesti, a preko 140% budžeta Nacionalne naučne fondacije za istraživanje i razvoj.”⁴² Ako se ima u vidu tehnološki jaz između dve sile a, ipak, i izvanredna tehnička vrednost sovjetskog oružja, onda se mora znati da je uticaj na pravac istraživanja kod Sovjeta još veći.

⁴¹ Vid. Jan Øberg, „The New International Military Order”, u: *Problems of Contemporary Militarism*, naročito str. 54—64.

⁴² Emma Rothschild, *naved. delo*.

Sistemi za naoružanje na kojima je nauka angažovana u visokom stepenu, daju vojnim stvarima pečat građanskog ali — u isto vreme — sve se veći broj civila militarizuje. Diplomacija „držanja” i blefa, zajedno s pokušajima da se ukrade nešto što znači tehnološku prednost, podstiču tajne operacije obaveštajnih službi u davanju informacija. Potrebe da se iznuđi pristanak javnosti (u Americi poreznika, u Sovjetskom Savezu potrošača čije želje ostaju i dalje nezadovoljene) podstiču upotrebu novih poluga za upravljanje javnim mnjenjem. U izvesnoj fazi, vladajućim grupama je potrebna stalna ratna kriza da bi opravdali svoju vladavinu, svoje privilegije i svoje prioritete, da bi ušutkali disidente, da bi osigurali disciplinu u društvu — i da bi skrenuli pažnju s očigledne iracionalnosti svoje delatnosti. Toliko su navikli na ove metode da bez njih ne bi umeli da vladaju.

Izomorfna ponavljanja vide se na svakom nivou: kulturnom, političkom — ali, pre svega, u ideološkom životu. U zapaženom pismu upućenom prošle godine jednom kalifornijskom odboru, Gregory Bateson, sociolog, pominje analogiju s biološkim sistemima: „kratkoročni efekat zastrašivanja postignut na način dugoročne kumulativne promene. Akcije koje danas odlažu katastrofu dovode do jačanja konkurentnih sistema obe strane da bi mogli proizvesti veću nestabilnost i veća razaranja kad eksplozija nastupi. Činjenica koja govori o ovoj kumulativnoj promeni od jedne do druge pretnje, daje sistemu kvalitet ‚navike’ onemogućena agresija ‚se zaljublja’ i tako prožme cele kulture.”

Navika na eksterminizam rafinira se u okvirima ideologije. Konfrontacija supersila od početka ima najviši ideološki sadržaj: ideologija, kao i rast profita birokratije koji su doveli do nagomilavanja naoružanja, ukazali su na opasnost puta pa su, ponekad, čak pružili zaštitu nekoj žrtvi.⁴³ U oba tabora, ideologija igra trostruku ulogu: motiviše pripreme za rat, daje legitimnost privilegovanom statusu oružara, i progoni unutrašnje disidente. Tokom više od trideset godina, antikomunizam je sredstvo ideološke kontrole nad američkom radničkom klasom i inteligencijom; tokom istog perioda, komunistička ortodoksnost nametnula je ideološku kontrolu primenjajući jednostavan „staljinistički” obrt.

⁴³ Visoka ideološka vidljivost Jugoslavije i Kube možda ih je zaštitila od vojnih intervencija više nego ocene o strateškoj osetljivosti. Obratite pažnju na žalosnu kvazizvaničnu kaubojsku ekspediciju protiv Kube (Zaliv svinja), i uporedite je sa vojnom agresijom učinjenom na Vijetnam koja je bez prese-dana.

Dva tabora ideološki su jedinstvena u jednoj stvari — u neprijateljstvu prema svakom istinskom nesvrstavanju, „neutralnosti“ ili „trećem putu“. Jer, kad bi ovo bilo moguće, to bi značilo udarac u legitimnost eksterminacije. Dubček i Allende morali su biti zbačeni jer su stali na najosetljiviji teren ideologije — jalovost sistema „zaštiti, pa preživi“. Dok preduzeća nestaju jedno za drugim i dok se „javni rashodi“ sekirom seku, planiraju se novi sistemi oružja, a javna sredstva bacaju se niz eksterministički odvod.

Britanija se na pragu 1980. godine nudi kao karikatura eksterminističke formacije. Imperativi „odbrane“ zatrovali su njenu privredu; imperativi ideologije skreću čak i rentabilnu proizvodnju oružja u ruke američkih ugovarača. Počev od nacionalnog kompleksa sistema za naoružanje, po inerciji povećava davanja za NATO — saznali smo da je motiv za program „ševalin“ u vrednosti od 1000 miliona funti bio „da se nađe nešto na čemu bi veliki naučni kompleks u Aledermasanu mogao da radi“.⁴⁴ Političari koji su započeli ovaj sistem naoružavanja sišli su sa scene; njihovi naslednici nisu ništa drugo do refleksi sistema podrške ovim sistemima,⁴⁵ zajedno sa službenicima, naučnicima, funkcionerima finansija, snabdevaju ove sisteme logističkim informacijama i osiguravaju im zaštitu.

Čak i ovde gde ovo pišem, u unutrašnjosti zemlje u Vest Midlendsu, osećam prisustvo suseda — u Čarltenamu je Centar za kontrolu poštanskih pošiljki, a u Herefordu baza za proizvodnju eksploziva za projekte (o kojoj se saznalo tek posle tragedije koju je izazvala jedna eksplozija); u Malvernu se obavljaju radarska istraživanja opet vezana za neke poverljive delatnosti. To je kumulativan proces — kristalizacija u kulturi ubrzava kristalizaciju u privredi, zatim u politici, pa onda sve iz početka još jednom. Bezbednost udara po političarima; sigurnost zaposlenja u industriji pogađa sindikate; ekspanzija u vojnom istraživanju obično stvara u „javnom sektoru“ u Britaniji birokratske pritiske slične birokratskim porivima kod sovjetskih menadžera; ministar odbrane i ministar spoljnih poslova nose u svojim tašnama

⁴⁴ Dopisnik *Guardiana* za pitanja odbrane, 27. maj 1980.

⁴⁵ Vid. William Rogers, portparol „Labours Defence“, u: *Labour Weekly*, 23. maj 1980. „Oko 3/4 miliona muškaraca i žena zaposleno je danas ili direktno u oružanim snagama, ili kao civili u pratećim aktivnostima i odbrambenim industrijama... Ukoliko Laburistička partija više ne mari za odbranu, izgubićemo njihovu podršku i nećemo nikada više dobiti izbore.“

u Kinu, Oman ili Pakistan ponude prodavaca oružja; kod kuće se plaća stručnjacima da te ponude sastave. Pošto se svi ovi pritisci akumuliraju na pravcu eksterminacije, ispravno je nazvati ih eksterminističkim.

Trenutak najveće opasnosti

Analogija s imperijalizmom odvodi nas daleko, ali se na kraju ipak prekida. Imperijalizam oživljava vlastitog neprijatelja u pokretu za samoopredeljenje naroda potčinjene zemlje. Eksterminizam to ne čini. Eksterminizam se konfrontira sa samim sobom. On ne eksploatiše žrtvu: on se suprotstavlja sebi samom. Sa svakim naporom da dominira drugim, on poziva ekvivalentnu kontrastu. To je nedijalektička kontradikcija, stanje apsolutnog antagonizma u kojem obe sile rastu kroz konfrontaciju, a koja se može razrešiti jedino uzajamnom eksterminacijom.

Pa ipak, eksterminizam stvara svoje unutrašnje suprotnosti. Na Zapadu, ratna privreda oslonjena samo na nauku, proizvodi ne samo sisteme za naoružanje već i inflaciju, nezaposlenost i sve lošije usluge. Na Istoku ratna privreda usporava i krivi pravac rasta, i izaziva nestašice sredstava i znanja. Teškoće se više osećaju u manjim državama oba saveza gde sve više raste nezadovoljstvo zbog njihovog nesamostalnog položaja. Kako nemir i nezadovoljstvo rastu, može se uočiti — za eksterminističku ideologiju opasna — mogućnost nastanka pravog nacionalnog pokreta protiv oružara oba bloka.

Ovo nas dovodi do suštine krize. Poriv koji postaje sve intenzivniji gura supersile međusobnom sukobu, i on se može očekivati u naredne dve decenije⁴⁶. Pa ipak, privrede i ideologije obe strane mogle bi se slomiti pod pritiskom tog intenziteta. Injekcije javnog novca, pa čak ni projektil MX, neće spasti SAD od recesije: mogu joj čak i pogoršati oblik u raskoraku između privrede koja se razvija i one koja pada u recesiju.⁴⁷ U Sovjetskom Savezu i Istočnoj Evropi najviše se ispoljava ideološka kriza: koliko će još moći da se održi kontrola na stari način? Zvanični opis realnosti izaziva samo dosadu; ideologija se više ne internalizuje — ona postaje maska, ili

⁴⁶ Ako se Kina konačno stavi na stranu jednog od blokova, biće teško zamisliti kako će se izbeći sukob.

⁴⁷ Vid. Emma Rothschild i Mary Kaldor „The Role of Military Technology in Industrial Development“, *naved. delo*.

prazna priča naučena napamet, a njena je primena za datak policije.

Kao što znamo iz istorije, ovo ukrštanje krize i šanse jedna je od najopasnijih situacija. Vladajuće grupe naviknute na stare metode i kontrole osećaju da im izmiče tle pod nogama. Jastrebovi i golubovi formiraju frakcije. Akcije su nagle i impulzivne. Neutralnost, internacionalizam — demokratski impulsi na Istoku, socijalistički impulsi na Zapadu — izgledaju kao najopasnija pretnja ustoličenoj vlasti dovodeći u pitanje sam *raison d'être* eksterminističke elite. U toj situaciji mogućeg sukoba supersila i ideološke nestabilnosti, ne izgleda da imamo šanse — „mi” s našim skromnim resursima, našom površnom političkom pripremljenošću i našim potpuno neadekvatnim međunarodnim komunikacijama. Postoji verovatnoća da će eksterminizam dostići svoje istorijsko odredište.

Pravac: pakao

Čitao sam „Diskusiju o engelskom marksizmu” i ostavivši na stranu domaće sloge i nesloge, pitao sam se u čemu je razlika u stavu koji ni ja ni Perry Anderson nismo sasvim definisali. Pokušaću da ustanovim gde leže razlike kao odgovor na Andersonov poziv „da zajednički razmatramo nove probleme” — iako je ovo stari problem. Apsurdno je, ali to je jedno od iskustava cele generacije.

Ljudi moje generacije bili su svedoci, a ponekad i mali glumci u vreme kad je nastajao hladni rat i kad se moć pocepala duž Evrope. To cepanje (koje je dalje uvećalo naprslinu iz dvadesetih i tridesetih godina uvek mi je izgledalo kao ključ nadmetanja čiji polarni antagonizam stvara eksterminizam. Druga generacija nove leve koja je dugo i postojano vodila ovaj časopis [*New Left Review*. — *prim. red.*] stigla je na scenu kad je hladni rat već bio počeo, a njegov ideološki imperativ postao stvar navike. Negde oko 1960. godine, Hruščovljeva čudna politika detanta zajedno s (ja bih rekao)⁴⁸ rastom pokreta za mir tipa CND na Zapadu, zaustavili su eksterminističke težnje, naterali ih da kamufliraju svoje akcije

⁴⁸ Distanciram se energično od mišljenja koje su izneli Anderson i drugi, po kome su pacifisti neutralisti, srednja klasa, „neuspešni”, zajedno grupisani pod CND. Ali, u ovom trenutku naše neslaganje može ostati po strani.

i modifikuju svoj agresivni rečnik. Nuklearni rat (svi su se slagali) bio je „nezamisliv”.

No u isto vreme, na periferiji (a jugoistočna Azija je tada još bila na periferiji), rađali su se novi revolucionarni pokreti za nacionalno oslobođenje, nova generacija leve je, brže bolje, identifikovala ovo novo poprište borbe: pažljivo je pratila šta se dešava i pokazala elokventnu teorijsku solidarnost s atniimperijalističkim pokretima u Africi, Aziji i Latinskoj Americi. U svemu tome, bili su u pravu. Ali, zaokupljenost tim događajima nestala je istog časa kad je došlo do uplitanja velikih sila — počelo je izgledati (pogrešno) da je do konfrontacije velikih sila došlo na periferiji te da je onda odatle prenetu u centar, pa su tako i njegove težnje i dinamika jednostavno mogli biti objašnjeni kategorijama imperijalističkih težnji i antiimperijalističkog otpora. Uloga zapadnih socijalista postajala je sve više i više uloga posmatrača i analitičara spoljnih konfrontacija.

Mojoj generaciji koja je bila svedok prve objave eksterminističke tehnologije u Hirošimi, njene savršenosti u vidu hidrogenske bombe i nezamislivo apsolutne ideološke frakture prvog hladnog rata (suđenja Rajku i Rosenbergu, osuda Jugoslavije od strane Kominforma, makartizam i zalaganje za „preventivni rat”, berlinski vazdušni most i berlinski zid), to nije nikada tako izgledalo. Mi smo već postali duboko u svesti naviknuti na očekivanje da je sâm opstanak civilizacije problematična stvar.

Ova strahovanja nisu nastala preko noći s oblakom u vidu pećurke iznad Nagasakija. Međutim, u svom slučaju, mogu ovo dokumentovati. Godine 1950. napisao sam dugu pesmu „Mesto zvano Izbor” koja je izražavala ta strahovanja.

Ovakva apokaliptična očekivanja koja me nikada nisu napustila bez sumnje me diskredituju. Hans Magnus Enzensberger, koga veoma poštujem, nedavno je ukorio futurologe zbog mračne, „negativne utopije”; „svet svakako nije stigao do kraja... i dosad do mene nije došao ni jedan dokaz o tome da će se tako nešto desiti u neko određeno vreme”.⁴⁹ I naravno bilo bi gore, daleko gore nego sama apokalipsa, učiniti sebe intelektualno smešnim. Ja bih samo više nego spremno pročitao dokaze koji pouzdano pokazuju da je moja analiza determinisanosti eksterminističkog procesa pogrešna.

⁴⁹ „Two Notes on the End of the World”, *New Left Review*, br. 110, juli-avgust 1978.

Pa ipak, dokazi imaju sadržinu, a tehnologija apokaliptike postoji. Nisu ni sve apokaliptične vizije u ovom veku uvek bile pogrešne. Malo je onih koji su proricali prvi svetski rat proreko kolikih će razmera katastrofa stvarno biti; niko nije predvideo sve užase drugog svetskog rata. Apokaliptični proroci trećeg svetskog rata ne liče na ličnosti koje srećemo u istoriji našeg društva: ekscentrične popove, sektaše koji propovedaju „otkrovenje“, sluškinje koje padaju u trans. Neki od njih se pojavljuju sa strateškim planovima za rat u rukama, i to iz samih kompleksa za proizvodnju oružanih sistema: Saharov, Maundbatan, Admiral la Rocqua, Zuckerman. Nije Joanna Southcott sazivala prvu konferenciju u Pugvašu već Einstein i Russell. Nije Thomas Tany već Robert Oppenheimer rekao 1947. godine da se „svet kreće put pakla velikom brzinom, pozitivnim ubrzanjem i verovatno pozitivnom stopom menjanja ubrzanja“. Trebalo bi da budemo, čak i kad je apokalipsa u pitanju, malo precizniji. Eksterministički klimaks mogao bi biti onemogućen „ograničenim“ lokalnim nuklearnim ratom (Kina, Afrika, Persijski zaliv) čije bi posledice bile tako strašne da bi uplašile i same eksterministe i izazvale nov, globalni talas otpora. Pa čak i direktan eksterministički sudar s punim repertoarom projekta ICBM na severnoj hemisferi ne bi obavezno morao uništiti život svih sisara ukoliko ne dođe do takvog pucanja ozonskog omotača oko Zemlje koje se ne bi moglo zakrpati.

Ovo bi uništilo severnu civilizaciju i njene ekonomske i prateće društvene sisteme. Oni koji bi preživeli (pretpostavimo) bili bi izloženi talasima kuge i gladi; veliki gradovi bili bi prepušteni pacovima i proizvodima pacovskih genetskih mutacija. Ljudi bi tražili nezatrovanu zemlju, pokušavali da započnu neko privređivanje u cilju održavanja života noseći sobom teško nasleđe genetskih oštećenja. Nicala bi bande: farme, manastiri, naselja, svi bi se utvrđivali: nastala bi proliferacija čudnih kultova. Mogli bi, možda, nastati mali gradovi-države koji bi se borili za novu privredu i nove ratove. Možda je ovaj scenario i pogrešan. Razvijene privrede će možda preživeti, relativno neoštećene, na južnoj hemisferi: Australija, Argentina, Južna Afrika. Kad se smiri talas kuge, ljudi iz ovih krajeva mogli bi doći sa svojim musketama i kolonizirati evropska plemena: možda bi se borili za plen, a možda bi osnovali svetski dominion jedne super-sile.

Ne govorim o eksterminaciji celokupnog života. Mišlim samo na eksterminaciju naše civilizacije. Bilans po-

slednja dva milenijuma mogao bi se sačiniti u svakoj oblasti rada i kulture, a znak minus stajao bi ispred svakog zbira.

Naša šansa

Ako čovek živi s ovakvim očekivanjima onda mora menjati, duboko i na suptilan način svoj celokupan politički stav. Klasna borba se nastavlja, na razne načine, u celom svetu. Ali, sam eksterminizam nije „klasno pitanje“, to je ljudsko pitanje. Izvesne vrste „revolucionarnog“ ponašanja i govora koje raspaljuju eksterminističku ideologiju i izazivaju podeljenosti u savezima potrebnim da bi ljudi mogli pružiti otpor, predstavljaju luksuz bez kojeg možemo.

Ima kontradikcija u ovom rastućem determinizmu, a i suprotnih snaga u svakom bloku o kojima sam ja, u ovim beleškama, rekao vrlo malo. Ostalo je da se kaže kako bi izgledala antieksterministička konfiguracija snaga, i kakvu bi strategiju trebalo da usvoji ako želi da se nada nekom uspehu.

Prvo, morala bi se veoma brzo mobilisati jer se sukob već nadneo nad nas. Proročanstva su proizvodnja — ali, uspešno postavljanje kružićih projektila na teritoriju Zapadne Evrope 1983. godine moglo bi biti tačka s koje neće biti povratka.

Drugo, pukotina kroz srce Evrope ostaje centralno područje suprotstavljenih eksterminističkih poriva, iako i u Aziji (uz nepredvidivo prisustvo Kine) raste, po značaju, druga pukotina.⁵⁰ Stoga, evropsko nuklearno razoružanje nije strategija za izbegavanje svetske konfrontacije. Ono je direktno pogađa iniciranjem suprotnih težnji, a logika procesa vodila bi raspuštanju oba bloka, demistifikaciji eksterminističke ideološke mitologije, pa bi tako dopustila narodima i Istočne i Zapadne Evrope da ponovo steknu autonomiju i političku mobilnost. Neutralnost i nesvrstavanje u bilo kom delu sveta nisu, ili nisu obavezno, izolacionističke ili „pacifističke“ opcije: to su aktivne intervencije protiv pritiska u pravcu eksterminističke determinacije.

Treće, ova konfiguracija mora izgraditi saveze s postojećim antiimperijalističkim pokretima i pokretima za nacionalno oslobođenje u svim delovima sveta. U isto

⁵⁰ Ne mislim da je baš Evropa najverovatnije područje na kome će doći do detonacije. To bi mogao biti Pakistan ili zemlje Persijskog zaliva.

vreme, jačanjem politike nesvrstavanja izgradiće se protivteža sve većoj militarizaciji postrevolucionarnih država u Africi i Aziji.

Četvrto, a ovo je možda najkritičnija i presudna stvar — treba se angažovati u delikatnom i neprovokativnom poslu stvaranja saveza između pokreta za mir na Zapadu i konstruktivnih elemenata u komunističkom svetu (u Sovjetskom Savezu i Istočnoj Evropi) koji se protive eksterminističkim strukturama i ideologiji u vlastitim zemljama.

Ovo je važno. Bez takvih međunarodnih saveza koji prelaze preko pukotina ne može biti uspeha. Eksterministička težnja (videli smo) privlači i uvećava težnju antagonizirane, takođe eksterminističke, suprotne strane. Drugačija težnja ne može doći od suprotne strane već od otpora ljudi koji su unutar svakog bloka. No, dok je taj otpor ograničen samo na odgovarajući blok, on može inhibirati težnju k ratu, ali ne može nametnuti alternativne pravce. Sve dok se pokret otpora svakog bloka može kategorisati kao „saveznik” drugog, eksterminizam (sa snažnom bazom u sistemu naoružanja i pratećem kompleksu) moći će da kontroliše vlastitu teritoriju, učvršćuje ideološku kontrolu i, eventualno oživi težnje.

Otud samo regeneracija internacionalizma može okupiti snage potrebne za ovakav cilj. Ovaj internacionalizam mora svesno biti antieksterministički — on mora otelotvoriti u svojoj ideji i akciji u svom ponašanju i simbolima imperativne čovekovog ekološkog opstanka. Takvom pokretu ne mogu posredovati zvanični ili kvazizvanični portparoli ni jednog od blokova (na ovo su ukazale one evrokomunističke partije koje su odbile da učestvuju na Partijskoj konferenciji u aprilu). Strategija stokholmskih mirovnih apela i Svetskog saveta za mir-mrtva je kao i strategija azila u Gorkom.

Internationalizam danas zahteva nepokolebljivo odbacivanje ideologije oba bloka. Sve jači pokret u Zapadnoj Evropi protiv modernizacije NATO mora kazati sovjetskim ideolozima i vojnim menadžerima kolika je realna cena u otvaranju Istočne Evrope pravoj razmeni i učestvovanju u zajedničkoj, međunarodnoj diskusiji. To ne sme biti prikrivena taktika, već otvorena i principijelna strategija. U tome možda leži najkritičniji momenat za obustavljanje eksterminističkog nadmetanja. Ideolozi NATO i komunističke birokratije i policije mogu ovo energično pobijati. Biće potrebne simbolične manifestacije i uporan međunarodni moral. I okupiće se prijatelji u nevolji.

Konačno, podrazumeva se da na eksterminizam treba udarati najširim mogućim masovnim savezom: znači svakim afirmativnim sredstvom naše kulture. Drugorazredne razlike moraju biti prevaziđene ljudskim ekološkim imperativom. Imobilnost koja je nekada bila odlika marksističke levice rezultat je greške: da teorijska snaga, bacanje u „revolucionarnu” borbu po sebi čini svrhu politike. Svrha politike je to da se dela, i to *efikasno* dela. Oni glasovi koji trube piskavim zvukom militantnosti da je „Bomba” (koju nisu bolje ni pogledali) „klasno pitanje”, da treba da se vratimo drami konfrontacije i s prezirom odbacimo kontaminiranje hrišćana, neutralista, pacifista i ostalih klasnih neprijatelja — to su samo glasovi u falsetu iz hora eksterminizma. Samo savez koji obuhvati crkve, evrokomuniste, laburiste, istočnoevropske disidente (a ne samo „disidente”), sovjetske građane bez posredstva partijske strukture, sindikate, ekologe — samo takav savez može dati snagu i internacionalni elan potreban da se odbace kružeći projektili i SS-20.

Ako u ovome odnesemo pobedu, svet će ponovo početi da se kreće. Počnimo da onemogućavamo to nadmetanje pa će tridesetogodišnja prepreka evropskoj političkoj mobilnosti (Istok—Jug—Zapad) početi da popušta. Ništa se neće dešavati lako i samo po sebi — ali, gurnite blokove sa staze koja vodi sukobu, pa će i sami blokovi početi da se menjaju. Oružari i njihova politika će početi da gube autoritet, ideolozi svoje argumente. Otvoriće se nov prostor za politiku.

Pod senkom opasne eksterminističke krize menja se savest Evrope, rađa se šansa. Ove su beleške grubo sačinjene i čitaoci će poželeti da ih doteraju. I njih molim da delaju.

(Edward Thompson, „Notes on Exterminism, the Last Stage of Civilization”, *New Left Review*, br. 121, maj—juni 1980, str. 3—31)

Preveo M. P.

Romano Ledda

PREOBRAŽAJI I KRIZE U SVETSKOJ REALNOSTI

PREDLOG ZA DISKUSIJU

Posmatrana kako u svojoj opštosti tako i kroz pojedinačna i specifična stanja, svetska realnost pokreće hitna i, dobrim delom, nova pitanja o nedavnoj prošlosti. Širina preobražaja koji su u toku i težina krize očiti su svima. Nema više političkih, ekonomskih, društvenih, kulturnih, čak civilizacijskih pojava, problema mogućnosti upravljanja i unutrašnjih promena koji se uzajamno ne prepliću ili odražavaju u međunarodnoj situaciji. To je pokret višestrukih obeležja, o čemu svedoči već i sama teškoća da ga svedemo na organsku i linearnu sintezu. On je toliko neuhvatljiv da postaje avanturističko i preuranjeno svako jednoznačno tumačenje njegovih ušća, a njegova fragmentarnost često sprečava da se jasno označe tendencije koje izviru na površinu. Svakako, zaostajanje — u kulturnom smislu — u uočavanju, poimanju i tumačenju promena, ali i protivrečnost objektivnih fenomena, a uz to i složenost sadašnjice, nameću složen rad sazajnog utvrđivanja, analitičke kreativnosti i teorijske obnove. Zastoj u koji zapadaju međunarodni odnosi ne može se, jednom rečju, svesti samo na jednu činjenicu i jedan uzrok.

Stoga, sumnjam da nam mogu biti od pomoći međunarodne krize koje smo upoznali u prošlosti. Tačno je da nakon poslednjeg rata nismo oskudevali u žestokim zategnutostima, da je došlo do čitavog niza sukoba i lokalnih ratova (procenjuje se da ih je bilo otprili-

ke 120), da je svet ponekad, da upotrebimo taj čuveni izraz, igrao na ivici provalije. Viđen čak i izdaleka, hladni rat je imao razorna dejstva. Velke afričke krize, kriza s raketama na Kubi, usijana berlinska klima, agresija na Vijetnam, intervencija Varšavskog pakta u Čehoslovačkoj, hroničan sukob na Bliskom istoku — samo su neki vidovi stanja u svetu koji, u stvari, nikada nije proživio trenutak „univerzalnog“ mira. Međutim, sve se to desilo u sklopu međunarodnog sistema i odnosa među državama u kojem su delovala pravila, a ona su apsorbirala sukobe ili ih obuzdavala u snosljivim granicama, pomoću mehanizama u kojima je važno ne samo načelo sile, već i hegemonije i konzensusa.

Nije slučajno što sukobi čiji značaj nije bio malen, poput korejskog rata, ili korenite promene, poput kineske revolucije, nisu izazvali stanje opšte i trajne nestabilnosti, iako su rađali duboke poremećaje, borbe i rascepe. Naprotiv, iz trenutaka veoma oštrog sukoba ponekad su mogli da poniknu novi kodeksi međunarodnog zajedničkog života.

Danas stvari više ne stoje tako. Međunarodni sistem ili, tačnije, svetski poredak proistekao iz posleratnog razdoblja, ne uspeva više da obuzda naboj konfliktnosti koji pogađa svet, niti da izoluje lokalne krize, da izbegne tesne isprepletenosti ekonomije i politike. Događaji na izgled odvojeni, a često i geografski udaljeni, uzajamno deluju jedni na druge, a pri tom nema regulativnih instrumenata (sem primene sile, ali po koju cenu?) ili institucija koje ograničavaju njihove posledice. Zbog čega?

Pre svega, tu su novi problemi. I ne prizivajući scenarij bliske 2000. godine, može se uočiti kako su mnogi od njih već na dnevnom redu. Eksploziraju protivrečnosti svojstvene onom tipu ekonomskog i društvenog razvoja koji je dominirao u poslednjih pola veka kapitalizma. Uporedo sa sve većim teškoćama tržišnih privreda, izlaze na videlo i protivrečnosti planskih privreda, naročito ako je pri tom plan snažno centralizovan. U čitavoj svojoj impozantnosti izbija drama nedovoljne razvijenosti, i to ne samo kao problem perifernih područja — koja su, svakako, više od ostalih izložena patnjama, gladi i zaostalosti — već i kao opšti problem kompleksnog razvoja svetske privrede. U rokovima koji mogu biti odgođeni, ali su neizbežni, nađire problem resursa i njihove ponovne raspodele, još više zaoštren ritmom demografskog porasta. Naviru

oštra i dramatična pitanja koja se tiču životne sredine i kvaliteta života (i to ne samo u zemljama snažne industrijalizacije, već i u zaostalim područjima, ako se posmatra nenormalan razvoj gradskih koncentracija). U naružanju nema zastoja, pa to, zbog sve složenije tehnologije, baca uznemirujuće senke na već ionako zastrašujuće nivoe postojećih nuklearnih arsenala. Na drugom mestu nalaze se novi subjekti. Svedoci smo istinskog umnožavanja novih aktera na svetskoj pozornici: pristižu nacionalni, politički, društveni, religijski subjekti, žele da nešto znače, i oni se ne mogu zaobići u skiciranju novog svetskog poretka. U znanim, ali i skrivenim oblicima, ili pak takvima koji se ne mogu potpuno odrediti, deluje mnoštvo snaga, grupa, klasa, naroda, čak etničkih grupa, komeša se, pokreće, podstiče na promenu. Na trećem mestu je dimenzija fenomena: ne dopadaju nam se zvučni izrazi, ali nismo daleko od istine ako kažemo da se istorija već kreće u svetskim razmerama, dovodeći konačno u krizu ne samo stara ustrojstva, već i hijerarhije vrednosti, načina života i mišljenja, učvršćene tokom vremena.

Naravno, ovaj scenarij ne pretiče se izričito u događaje koji se mogu smesta uočiti u međunarodnom životu. Ali, ko želi da upravi pogled s onu stranu prividnosti, ne može a da to ne uoči. Ne može mu izbeći njegov još *neobelodanjen* karakter u odnosu na prošlost, obeležje preobražaja (poneko upotrebljava izraz prelaz) i efekat *krize* koje sadrži i, prema tome, elementi korenite obnove, ali i destabilizacije. Već u ovoj tački trebalo bi učiniti korak napred u analizi. Tačno je da je zasad najvidljivija posledica preobražaja nemir koji destabilizuje stare ravnoteže. Međutim, zar se nestabilnost, fluidnost, protivrečnost, nevolje, nepoznanice sadašnje međunarodne faze ne rađaju, možda, u suštini iz razlike koja postoji između „stvarnog sveta” i „legalnog sveta”? Ne proizlaze li neizvesnost, nesigurnost, ponekad grčevit, „anarhičan” tok događaja iz svetske krize mogućnosti upravljanja, koja potiče iz nesposobnosti međunarodnog sistema da se prilagodi ranije pomenutim novinama? Nisu li oni rezultanta svetskog ustrojstva koje dosad nije u potpunosti umeo da odgovori na različitosti, širenje i komplikovanje međunarodnih odnosa izazvano novinama? Jednom rečju, ne proizlaze li nestabilnost i kriza — namesto sredenog preobražaja — iz neravnoteže, neizmerno narašle u periodu 1970—1980. godine, između težnji za obnovom ili pritiska objektivno dramatičnih proble-

ma, s jedne strane, i političkih i idejnih odgovora, koji su na njih bili dati, odgovora zakasnelih, tupih i konzervativnih, s druge strane.

Pisac ovih redova je upravo tog mišljenja — iako se ono može izmeniti — a ove beleške upravo su pokušaj da se započne istraživanje i rasprava, koje bi trebalo nastaviti na stupcima časopisa [*Critica Marxista*. — *Prim. red.*]. To bi doprinelo da se poboljša saznanje i izbegne manje slučajno i sporedno tumačenje teške međunarodne krize kroz koju prolazimo. Čini nam se da nije dovoljno ukazati na krizu popuštanja zategnutosti, na hlađenje odnosa dveju velikih sila koje se negativno odražava na čitavo područje sveta, izazivajući elemente svetskog „nereda”. Nije dovoljno reći da smo suočeni s teškim prilikama koje se daju izbeći uz izvesnu opreznost. Umesto toga, verovatno se treba zadržati na strukturalnijim činjenicama međunarodne krize, njenom još neobelodanjenom kvalitetu, što iziskuje nove *konceptualne pristupe* širokoj gami problema, među njima, na primer, samom popuštanju zategnutosti praćene — ne treba zaboraviti — *obazrivim realizmom* u inicijativama i intervencijama.

Poljski slučaj

Na neki način, i poljski je slučaj postavio taj problem. Da bismo izbegli nesporazume, smesta ću reći da ne smatram da poljski događaji nose simbolično obeležje svih tema pokrenutih u sadašnjoj međunarodnoj fazi, niti mislim od njih stvarati suštinsku tačku oslonca u kompleksnijoj analizi. Međutim, reč je o jednoj od poslednjih relevantnih činjenica, indikativnih za neophodnost kombinovanja novih shvatanja i konkretnog realizma.

Svi su konstatovali opreznost i umerenost koje su karakterisale akciju unutrašnjih poljskih snaga i onih izvan Poljske. Tu je igrao ulogu jedan neposredan elemenat: težina međunarodne krize i svest da bi eksplozija nove zategnutosti — uz to još i u srcu Evrope — mogla imati nepredvidivu i nepopravljivu cenu po čitav svet. Ali, izvan te neposrednosti umešao se i drugi elemenat koji se tiče evropske političko-vojne ravnoteže. A to nije beznačajan problem. U stvari, niko ne poriče da bi prekid sadašnje evropske ravnoteže, naročito jednostran, mogao imati negativne posledice i pogoršati već ionako osetljivu situaciju, pa svi uzimaju na znanje da je ta ravnoteža u ovom trenutku garan-

tija sigurnosti. Svidelo se to kome ili ne, ako ne želimo razmišljati u apstraktnim i nejasnim terminima, treba polaziti od te stvarnosti da bi se delovalo politički efikasno. Pa ipak, sam poljski slučaj pokazao je drugo lice problema (naime, novog konceptualnog pristupa), omogućivši nam da shvatimo kako izvesno poimanje ravnoteže ne samo pretili da parališe svaku unutrašnju promenu, već naposljetku postaje i sam uzrok nesigurnosti. Da kažemo to na jednostavniji način. I dan danas blokovi su deo složenog sistema međunarodnih garancija koji je, između zategnutosti i sukoba, hladnog rata i obrisa popuštanja, „regulisao” svetska i, tačnije rečeno, evropska zbivanja. Međutim, zar uznemirenost povodom poljskih događaja, upravo u odnosu na pitanje ravnoteža i blokova, nije dovela do toga da se nazre i to da je reč o krajnje ranjivom sistemu i instrumentima? I nije li ponovo istaknuta neophodnost da se potraže novi putevi bezbednosti?

Nimalo ne mislim ublažavati političku isprepletenost u pozadini krize društava evropskog Istoka. Kao što je poznato, reč je o odnosu demokratija—socijalizam, partija—država—društvo, plan—tržište, u šta su se uplele takođe poznate teme, široko razmatrane proteklih sedmica i u Poljskoj: upravljanje privredom, odnos grad—selo, nadnice i produktivnost, proizvodnja i potrošnja itd. [...] — Ne mislim prikrivati težinu subjektivnih grešaka, školskog ponavljanja, dogmatskog sna — da upotrebim neke slavne Togliattijeve definicije — koje su nagomilali „zatvorenost, stagnacija, nerešeni problemi”, mehaničko imitiranje modela u istočnim zemljama. Treba se zapitati koliko je sve to pritiskala logika hladnog rata, rasep sveta na dva međusobno tuđa tabora, forsiranje pojma bezbednosti u smislu apsolutne homogenosti društvenih, državnih struktura itd.: „slobodan svet” protiv „socijalističkog sveta”, prema jednoj antitezi kapitalizam (jer „slobodni svet” beše eufemizam) i socijalizam, izraženoj u vojnim instrumentima piramidalnog obeležja, na čijem su vrhu dve zemlje „vođe” u smislu neospornog *leadershipa*. Dakle, treba se zapitati: šta još preživljava od tog hladnog rata? Obratite pažnju. Opreznost koja je okruživala događaje u Gdanjsku i Šćećinu nije samo uslovljena strahom. Ne bih želeo forsirati realnost više no što je potrebno, ali prema razvoju situacije do ovog trenutka u kojem pišem [leto 1980. — *Prim. red.*], može se reći da je postojala zajednička „intuicija” koja se — da je razrađena — mogla pokazati naročito kori-

snom: popuštanje zategnutosti kao snažno sredstvo odvratanja od katastrofalnih ishoda; teren popuštanja zategnutosti kao garant bezbednosti za sve. A svima je poznato koliko, u situaciji u kojoj svako gleda drugog s podozrenjem, subjektivna opažanja bezbednosti dobijaju objektivnu konzistentnost. Pa ipak, baš trezven realizam, skrupule, čak vrlo istančane skrupule da se ne izazove utisak korenitih promena u savezničkom taboru, navode nas da se upitamo da li su — pod pritiskom objektivnih problema na Istoku kao i na Zapadu (a i drugde, kao što ćemo videti), sa sve uzburkijim evropskim i svetskim područjem, sa subjektima koji se umnožavaju, sa sve složenijim problemima društvene i političke mogućnosti upravljanja, s promenama koje sustižu — još dovoljne stare sheme tumačenja, stare logike, stari instrumenti. Shvatam da sve postaje teže. Ali, ne verujem da zadatak mogu olakšati tradicionalna gledišta, ideološka vežbanja (u negativnom značenju koje im je davao Marx) starog kova, manihejski način posmatranja.

Želeo bih navesti drugi primer koji proističe iz poljskog slučaja. Iz uzroka ekonomske krize u Poljskoj izlazi da tu nije imala isključivu težinu svetska ekonomska kriza. Naprotiv, kako vele poljski drugovi, postoje unutrašnji razlozi na koje smo ranije ukazali. Pa ipak, svetska kriza je *takođe* odigrala ne malu ulogu, prouzrokujući puotivudare i posledice ne malog dometa. Ukratko, tu se javio odraz jedne spoljne činjenice, poreklom iz kapitalističkog sveta, koji nije naišao na neprobojnost zemlje drukčijeg društveno-ekonomskog uređenja. Neko će možda primetiti da su u Poljskoj postojale specifične prilike usled njene velike zaduženosti na Zapadu pa, prema tome, i usled posebnog oblika saradnje i međuzavisnosti. Međutim, takav odgovor je verovatno nedovoljan. Izvan Poljske javlja se pitanje postoje li još privrede „zatvorene” jedne od drugih, i nije li u toku ekonomska dinamika u svetskim razmerama s polivalentnim dejstvima, koja stavlja na tešku probu sve kapitalističke privrede, ali ne ostavlja pošteđene ni one na Istoku. Jednom rečju, pitanje je da li jedna od velikih novih pojava, sazrelih tokom sedamdesetih godina, koja daje nove dimenzije i kvalitete tekućim preobražajima i krizama — pojava međuzavisnosti, na koju se moramo uskoro vratiti — postaje opšta, rasprostranjena, da kažem zloupotrebljavani izraz, planetarna. To je osnovna tendencija ali, gotovo kao da podvlače njenu protivrečnost, već se po-

maljaju i pojave suprotnog obeležja: poslednjih godina veoma retko smo imali tako snažan procvat „nacionalizama”, ekonomskih partikularizama (protekcionalizama), centrifugalnih procesa sve do istinskog izviranja kao što rekosmo, čak etničkih i verskih zahteva, s težnjom za zatvaranje u sebe same, u samodovoljnost, izolaciju.

Ovih nekoliko primera, izvučenih i proisteklih iz poljskog slučaja, očigledno ga nadilaze i pružaju nam predstavu o dvosmislenosti, toku koji nije jednoznačan, oscilaciji jedne međunarodne faze, širini. — Uz sve specifičnosti, oni govore i o analogijama više kriza u kojima, izgleda, jednako važe skrivene mogućnosti i opasnosti, neizmeničnog i isprekidanog ritma.

Ne oklevam da kažem da epicentar najrelevantnijih preobražaja koji su u toku leži u krizi imperijalizma, i da je glavni uzrok svetskih zategnutosti otpor koji se pruža tim preobražajima. Tačno je da poznavanje i teorija imperijalizma iziskuju obnovu i na saznavnom planu i na planu nekih teorijskih kategorija. Pročitavši danas ponovo Lenjinov *Imperijalizam* uočićemo da je očuvao netaknuto dejstvo prekida s ekonomističkom i evrocentričnom kulturom, dotad pretežnom u redovima radničkog pokreta. Delo otkriva ekonomske i političke mehanizme odnosa izrabljivanja i dominacije između metropole i kolonija i visoke konfliktnosti među imperijalističkim silama. Naposljetku, ono još nadahnjuje na borbu i pruža strategiju za oslobođenje i emancipaciju svetskih razmera. Ukratko, bilo bi teško odreći toj analizi vrednost razmeđe u političkoj svesti i akciji čitavih naroda. Pa ipak — ali kako bi drukčije moglo biti nakon svega što se zbilo na „periferiji” sveta? — vidi se da je delo vezano za određeno razdoblje, i mnoge kategorije iz njegove analize danas su nedovoljne, neadekvatne, a u nekim slučajevima neprikladne za utvrđivanje obeležja i prirode sadašnjeg imperijalizma. Stoga se i na tom polju uočava potreba novog teorijskog promišljanja koje bi povelu računa o novinama iskrslim na tom polju, promenama koje su se desile u odnosu metropole—kolonije (bivše kolonije), u upotrebi instrumenata različitih od onih koji su karakterisali ne samo stara kolonijalna carstva već i novija neokolonijalna iskustva.

Pa ipak, jedna je stvar biti svestan te potrebe, a druga zbrisati *tout court* imperijalizam svodeći ga, тамо где postoji, na puku političku činjenicu, brkajući ga ili poistovećujući s veoma različitim pojavama —

odvajajući ga, ukratko, od materijalnosti ekonomsko-socijalnih sistema, od društvenih odnosa proizvodnje i od razvoja proizvodnih snaga u svetskim razmerama.

Dakle, ma koliko opsežne bile novine i ma koliko neistraženi novi mehanizmi „vladavine”, ipak ostaje — radi jednostavnog empirijskog utvrđivanja — objektivna činjenica svetske privrede zasnovane na kapitalističkim proizvodnim odnosima, međunarodnom tržištu regulisanom nejednakim uslovima razmene, političkim, ekonomskim i društvenim mehanizmom koji je usmeren na očuvanje i kontrolu resursa. Oko te realnosti kreće se oštra razmirica Sever—Jug, koja u sebi krije konfliktnost bez presedana. Više shematski rečeno, vidljiva je naprslina tih neokolonijalnih sistema za kontrolu periferija, koji nose kejnzijanski pečat (nije slučajno što su se unutrašnja mogućnost upravljanja i mogućnost upravljanja svetom ispreplele u Sjedinjenim Državama), s nagrizanjem starih logika, s pojavom protivrečnosti i veoma artikulisane dijalektike. No, postoji i odgovor sazdan na upornoj želji da se očuvaju stečene privilegije, spreči da ta dijalektika pređe određenu granicu i da protivrečnost ne bude ponovo otklonjena. Fleksibilan, ponekad i dalekovid kad treba podnositi rušenje starog kolonijalnog ustrojstva, elastičan u ponovnom prilagođavanju pri slomu nekih značajnih vidova neokolonijalne prakse, imperijalizam — postaje neumoljiv kada se uzmu u razmatranje korišćenje i ponovna raspodela svetskih resursa. Uostalom, drukčije se i ne bi mogao objasniti ko zna koji po redu neuspeh pregovora Sever—Jug, tvrdoglavo odbijanje svake suštinske reforme uslova razmene, pritisak na dalju degradaciju čitavih područja sveta, a to postaju presudni problemi osamdesetih godina.

Sve se ovo dešavalo i u prošlosti i ima nov profil samo po obimu razlika između bogatih i siromašnih u svetu. Međutim, istinska je novina u tome što nacija, kontinenti, čitavi narodi više ne prihvataju to stanje stvari i teže da iziđu iz nedovoljne razvijenosti, oskudice i gladi. U tome je koren rizika i opasnosti kroz koje prolazimo, ukoliko ne dođe do preokreta tendencije kako bi se, makar i postupno, uputili k rešenju tih problema.

Da budemo načisto. Ovo ne znači imati ideju katastrofalne krize imperijalizma. Postoje neki njeni vidovi koje apsolutno valja dublje proučiti: javljanje nove međunarodne podele rada, novi oblici internacionaliza-

cije proizvodnje, dislokacija proizvodnje, integracije — makar i sporne — novih ekonomskih subjekata na svetskom tržištu (dovoljno je prisetiti se nekih zemalja proizvođača nafte). Međutim, pitanje je sledeće: s kojim implikacijama, po koju cenu, s kojim tragedijama, raspadima, žestokim potiskivanjima u stranu — dakle, i s kakvim zaoštavanjem međunarodnih zategnutosti?

Konceptualno zaostajanje u pogledu tog spleta problema, snažnije je negoli kod drugih problema, možda zato što zadire u snažne materijalne interese, iziskuje znatne potrese u cilju njihovog rešenja, poziva, konačno, na ponovnu diskusiju o tipu razvoja kapitalističkog Zapada. Ovo su neke od mnogih tačaka u kojima se zaostaje, koje treba savladati i koje iziskuju prvenstvenu pažnju: odnos Sever—Jug ili, bolje rečeno, postojanje jedne zaostale i nedovoljno razvijene periferije sveta (nazovimo je tako, iako tu nije reč o homogenim područjima, a u takozvanom trećem svetu već su znatne unutrašnje diferencijacije), nije više odvojivo od ostalog sveta, nije bolni izraštaj koji će pre ili kasnije biti „izlečen”. Sve više postaje očigledan međudnos ekonomskih sistema (to je uočeno i u nedavnom „Brandtovom izveštaju”, koji je smesta stavljen u fioku), pa je, stoga, sve teže zamisliti uopšten razvoj industrijskih zemalja koji bi tekao odvojeno ili protiv razvoja sadašnjih zaostalih država. Jedino kulturno slepilo ili uskogrudna odbrana privilegija mogu dovesti do toga da se tvrdi suprotno. Jednom rečju, postoji velika novina koja iziskuje istinski politički i kulturni zaokret: zahtev za novim međunarodnim ekonomskim poretkom ne rađa se samo iz potrebe veće ravnopravnosti i pravičnosti već postaje objektivna nužnost kompleksnog razvoja svetske privrede i jedan od uslova mira.

Nova međuzavisnost

Pogledajmo činjenice. Svetski ekonomski sistem preživljava grozničave potrese, uz očevodne znake dezartikulacije, što ne znači nužno da će doći do katastrofe, propasti i degradacije čitavog ljudskog roda. Dobro nam je poznato kakva se golema prestrukturisanja preduzimaju — bilo politička, ekonomska ili vojna. Treba utvrditi da li će alternativa sadašnjoj dezartikulaciji biti ne samo dalje siromašenje „četvrtog”, a možda i „petog” sveta, već i porast trgovinskih, energetske kon-

flikata (sutra možda i u pogledu drugih resursa) među samim razvijenim područjima, uz naglašavanje naizgled zaboravljenih oblika, nejednakog razvoja. Naposljetku, slabije kapitalističke zemlje snosiće teret izlaska iz krize onih jačih i, poput zemalja Juga, biće i same izložene procesima propadanja. Ili će izbor biti prava, stvarna ravnopravna saradnja svih područja sveta, uključujući tu i istočne zemlje, jer sve se više pokazuje iluzornost njihove ideje da je odnos Sever—Jug protivrečnost svojstvena samo Zapadu. Na ovom polju, izbor i alternative su jasne i brutale. Treba utvrditi da li će sadašnji preobražaj doneti dalekovidu viziju koja shvata pravičan zahtev za drukčijom preraspodelom vlasti i svetskih bogatstava, ili će se nizom oštih konfrontacija iznuditi represivne i prinudne intervencije da bi se to sprečilo.

U tom smislu, evo i druge velike novine sedamdesetih godina: nova međuzavisnost postaje sve življa i delotvornija, bilo u uzajamnim odnosima različitih ekonomskih područja, bilo u novim vezama između politike i privrede (ekonomska kriza i rat, mir i saradnja). U toku je značajna rasprava o shvatanju međuzavisnosti i bilo bi korisno da se ona i na ovim stupcima nastavi i produbi kako bi se izbegle pojmovne zbrke, oprečna tumačenja, naopako korišćene koncepcije. U stvari, treba se opredeliti da li međuzavisnost treba da učini svet stabilnijim ili nestabilnijim, da li isprepletenost interesa treba da ga učini sigurnijim ili ranjivijim. Kao podsticaj za raspravu treba navesti još jedan element: način na koji neuspelo rešenje odnosa Sever—Jug već zadire u odnose Istok—Zapad. Ili, dejstvo suprotnosti između zahteva za izmenom sadašnjih svetskih ravnoteža (ekonomskih, političkih, institucionalnih), i oprečnog zahteva za održavanjem ravnoteža. Kako pomiriti dve na izgled suprotne uporne želje, i kako u tom slučaju izbeći da međuzavisnost igra negativnu ulogu, podgrevajući klimu zategnutosti? Još i ovo: kako postići da se shvati da sadašnja „pobuna” u starom trećem svetu nije spoljni fenomen, koji se može svesti na ekspanzionističke zavere, već endogen, ukorenjen, a po mnogo čemu i ireverzibilan proces. Kako, dakle, sprečiti da se međuzavisnost ne izrazi u obrnutim oblicima u odnosu na nužnost *ravnopravne* saradnje svrstavajući se namesto toga oko starog načela „vitalnih interesa” koje treba braniti po svaku cenu?

Kao što se vidi, pitanje nije irrelevantno, naročito ako, kao što se to dešava, komplikacije izazivaju veo-

ma zategnuti odnosi dveju velikih sila, koji su, opet, među uzrocima šire zategnutosti kroz koju prolazi svet. Bilo bi preterano tvrditi da se pravac sudara kojim se kreću SAD i SSSR može svesti na nerešene probleme na „periferiji” sveta. Njihov spor je, u stvari, mnogo dublji.

Međutim, neosporno je da je glavna konfrontacija, ili bar ona koja u ovom času krije najveće opasnosti, usredsređena na ta područja (luk nestabilnosti, da upotrebim, ali u drugom značenju i obimu omiljeni izraz američke diplomatije). Uz to se isprepliću akcija—reakcija, inicijativa i kontrainicijativa usmerene na osvajanje, ili, pak, održavanje i učvršćivanje sfera uticaja i nadmoćnih strateških pozicija, koje su prethodno stečene ili bile na putu da se steknu.

Pitanje iziskuje širi osvrt stoga što postoji paradoksalna simetrija u načinu na koji SAD i SSSR gledaju na sadašnje svetske događaje. Konačno, obe zemlje iz različitih razloga, i s drugačijim ciljevima, nastavljaju da „čitaju” događaje kao uzajaman i isključiv izazov, kao partiju „u dvoje” koju treba rešiti na ivici odnosa snaga, bilo da je reč o pregovorima ili konfrontiranju. Tako, SAD svaku promenu sagledavaju kao posledicu sovjetskog ekspanzionizma, a SSSR druge promene kao pokušaj okružavanja na sopstvenu štetu. Ove prve odmeravaju se s krizom između „centra” i „periferije” zahtevajući političko-vojna rešenja za njeno obuzdavanje i, po mogućnosti, savlađivanje, favorizujući shvatanje da protivnika treba saterati u škripac. A druga zemlja dejstvuje koristeći se prilikom da iz toga izvuče političko-vojne i strateške prednosti, potranjujući tako američko shvatanje o ekspanzionističkim namerama. Jednom rečju, posredi je logika jedne sile koja se sučeljava s drugom.

Valjalo bi se, u tom pogledu, kloniti pojednostavljenja koja skreću s pravog puta. Brkanje imperijalizma s politikom sile neće nas odvesti daleko u poimanju sadašnje krize i njenih opasnosti. Spoljna fenomenologija može biti slična: vojne intervencije, nasilna rešenja, prevaga čisto geopolitičkih interesa. Međutim, treba praviti razliku, i to ne iz maniheizma niti predrasuda u prilog jednog ili drugog, između svetskog mehanizma usmerenog na kontrolu (i pljačkanje) resursa i instrumenata političko-vojne intervencije koji odgovaraju drugim ciljevima i kriterijumima i s onim prvima imaju malo šta zajedničko. Valjalo bi razmotriti problem kako se politika sile može izraziti u zemljama

„realnog socijalizma” (a ne samo imperijalizma), odnosno koliko u ustrojstvima i sadašnjem međunarodnom političkom sistemu dobijaju značaj javni faktori, faktori snage, sile tako da postaju teren na kojem bi (no da li je tako?) mogla pobediti borba za preobražaj. A to nije sekundaran problem, jer prisustvujemo ne samo ratovima i intervencijama koji polaze od zemalja „realnog socijalizma”, već istovremeno i ratovima i intervencijama među njima samima.

Činjenica je da SSSR i SAD nalaze motiv za potranjivanje zategnutosti u sopstvenim odnosima u viziji koja deli svet na dva tuđa i odvojena tabora, bez suštinskih veza i diferencijacija, koji, naprotiv, žive od korenitih polarizacija. Rekao bih i više od toga. Dve velike sile se ponašaju kao da je uzajamna konfrontacija i nadmetanje, da parafraziramo jedan Shulmanov sud, jedini glumac koji zauzima pozornicu, dok su drugi obični gledaoci a ne, kao što oni i jesu, potencijalni ili već delotvorni protagonisti.

Bipolarizam i multipolarizam

Ovo pokreće spor o toliko razmatranom pitanju bipolarizma i njegovoj krizi. Čini nam se da se ni u ovom slučaju ne mogu davati jednoznačni odgovori i analize. U stvari, ovo pitanje ima više lica, a ona nisu sva istovetna.

Na primer, u vojnom pogledu svet ostaje i zadugo će još ostati bipolarn: nijedna druga zemlja, čak ni one koje su po dimenziji, ekonomskoj snazi i tako dalje, potencijalno predodređene da uđu u klub „velikih”, nije u stanju da se takmiči s vojnom snagom nagonom u SAD i SSSR. A pošto vojni činilac ima svoj značaj, i pošto i nadalje ostaje osnovna polazna tačka, proizlazi da bipolarno ustrojstvo još ima svoju stvarnu težinu u kontekstu međunarodnih odnosa, težinu koja je i politička. Kada zategnutost između dvojice „velikih” pređe određeni prag, nije slučajno što čitav svet od toga oseća štetu. Ako je tačno da ni SAD ni SSSR više ne uspevaju ublažiti lokalne zategnutosti (kao što se to dešavalo do pre izvesnog vremena), stabilizujući ih ili ograničavajući, tačno je i to da svojim držanjem mogu izazvati određene razvoje i, u krajnjoj liniji, sprečiti da se prošire do sveopšteg sukoba. Potvrdu za to imamo i u negativnom smislu. U stvari, kada izbije lokalna zategnutost, tamo gde je manje mo-

gućnosti za posredovanje između dve najveće sile, ili tamo gde im se korenito suprotstave interesi, njihova vojna snaga se izlaže opasnosti da uđe u direktan sukob, zaoštravajući i otežavajući tu zategnutost. Stoga u međunarodnim odnosima postoji snažna bipolarna komponenta koja se ne može ignorisati. Tako, imamo izrazito česte slučajeve sistema klatna između jedne i druge snage; tendencije „svrstavanja” ili traženja zaštite i odbrane kod jedne ili druge sile. Kada se ne bi imala na umu „privlačnost”, koju još vrši bipolarna struktura sveta, teško da bi se moglo išta shvatiti iz izvesnih epizoda međunarodne hronike ovih poslednjih godina, naročito u bivšem trećem svetu i u krugu pokreta nesvrstanih.

Uprkos tome, ipak smo suočeni s krizom bipolarnog ustrojstva značajnih razmera, i to s više razloga čije poreklo može biti različito, ali se svi slivaju u istom pravcu. Prvi razlog dat je u umnožavanju novih aktera na međunarodnoj sceni: na prvom mestu političkih i ekonomskih, ali sposobnih za vojne intervencije regionalnog karaktera. Dakle, postoji početna pre raspodela svetske moći; postoji tendencija kojoj sve više daje obeležje rađanje novih „polova” (ma koliko mogli biti u začetku), sticanje samostalnosti i nove rešenosti za učešćem. Javljaju se već i fenomeni (na primer Iran), koji izmiču antitezama, logikama, shemama svojstvenim bipolaranoj strukturi, ili ih odbacuju. Slučaj Kine je neosporno najočigledniji, ali se pokazuje da nije usamljen ako pažljivo izučimo procvat „srednjih sila” koje su — zbog ekonomskog bogatstva: kao zemlje proizvođači nafte, zbog političke inicijative: kao neke zemlje — vođe nesvrstanih, zbog vojne snage: od Vijetnama do Iraka ili do Izraela — izazvale naprsline u okoštalosti bipolarnog ustrojstva. Posledice su već očigledne. Pogađanje „u dvoje”, ma koliko bilo značajno, može i da ne bude presudno za rešenje jedne lokalne krize. Staviše, može se desiti da ogromna snaga velikih sila bude izložena uslovljavanju od strane manjih saveznika, i upletena u politiku i izbor koji nije želela (odnos SAD—Izrael može u tom pogledu poslužiti kao primer). I dalje, saveznici sve više stiču slobodu manevrisanja (relativnu, ali efektivnu) u odnosu na supersilu, ostvaruju politike koje nisu homogene, a ponekad su i antagonističke, doprinoseći tako da slika međunarodne stvarnosti postaje sve artikulisanija i šarolikija.

Neko će prigovoriti — a bibliografija o toj temi je opsežna — da su ti procesi samo prividni, da nisu

trajni, da su više odraz privremene iscrpljenosti snage („nemoć snage”) ili, pak, manje određenosti inicijative dveju velikih („paraliza snaga”), nego što proističu iz objektivnih činilaca svojstvenih međunarodnoj stvarnosti.

Ta teza ne dobija potkrepljenje ako se priđe konkretnoj analizi događaja poslednjih godina, naročito ako se istraživanje proširi na dublje fenomene koji se tiču višenacionalnih „sistema”, danas tipičnih za bipolarnu strukturu. Tačno je, doista, da je nakon Vijetnama trajala i još traje kriza američke spoljne politike, i da je famozni vijetnamski sindrom za koji se želi tvrditi da je prebrođen (no, da li je tako?) smanjio sposobnost SAD da intervenišu u svetu. Međutim, tačno je i to da aktivizam sovjetske spoljne politike ne prikriva, već naprotiv očituje teškoće i neprilike. Ako je ovih poslednjih meseci postojala neka karakteristična crta, ona leži u pokušaju velikih sila da očuvaju i, po mogućnosti, učvrste svoj *leadership* u krugu odgovarajućih rasporeda, da ubrzaju svrstavanje. S druge strane, bila je tu i inicijativa — opredeljenje — usmerena na širenje područja intervencije (političke, vojne, ekonomske) u svetskim merilima, kako bi se na svakom frontu pokušali naneti udarci protivničkom taboru. Daleko od toga da se ublažio, poziv na okupljanje saveznika bio je do najvećeg stepena emfatičan. Uz to je ponovno suvoparno predložena teorija o dva jasna, utvrđena i oprečna tabora, iznova opterećena ideološkim sadržinama i onom politikom koju bi Stanley Hoffmann nazvao politikom „mišića” (da li se u svemu tome uspelo drugo je pitanje, i tiče se naprsline kojima je izloženo bipolarno ustrojstvo).

Činjenica je da bi trebalo postaviti pitanje — a ne pretendujemo, svakako, na to da kažemo nove i originalne stvari — ne pokazuje li bipolarizam kratak dah, ne ispoljava li se, kao što se to ponavljalo u više mahova, tesna košulja ne samo stoga što se okolni svet izmenio već i zbog unutarnjih razloga s kojima se dve velike sile suočavaju u svom odnosu s odgovarajućim grupacijama, na čijem se čelu nalaze. Podsetimo se nekih pitanja. Pre svega, opadanja *leadershipa* u okviru blokova usled zamagljivanja modela koji su, u velikoj meri, bili sastavni deo funkcije „vođe”. Samo po sebi se razume da jedna velika sila svoj uticaj i hegemoniju vrši ne samo usled svoje vojne snage, već i bogatstvom svoje političke inicijative, privlačnošću svog političkog, društvenog i ekonomskog modela. U raznim oblicima, u zavisnosti od vremena i razvoja koji nisu jednaki, sla-

be ova dva poslednja sastojka — politička inicijativa i privlačnost modela. Ali, valja poveriti računa o još jednoj činjenici koja je od pre izvesnog vremena latentna, a poslednjih je godina silovito izbila na svetlost dana. *Leadership* velikih sila ostvarivao se i na osnovi konkretne sposobnosti tih sila u predstavljanju ukupnosti interesa svojih saveznika, usled čega je njihova politika — mi, naravno, shematizujemo pojavu koja je raznovrsnija — izražavala opšti interes odgovarajućih tabora. Onog časa kada se koncepcija „tabora” dovede u pitanje činjenicama (na primer, prekid između Kine i SSSR-a, s jedne strane, ili, s druge, jedan drukčiji ali značajan primer: Nixonova odluka o dolaru, u leto 1971. godine) — nešto se u dubini menja.

No, postoji i treća vrsta razmišljanja koja zavređuje poneku reč, kao podsticaj za dalje istraživanje i raspravu. Bipolaran odnos je bio jedna od struktura koje su vodile hladnom ratu, ali i prvim, teškim koracima popuštanja zategnutosti. Na izvestan način, bipolarizam je bio obavezan prelaz od oštre konfrontacije pedesetih godina ka onom suštinskom putu naredne decenije; zadržavao je u snošljivim granicama krize i zategnutosti koje nisu bile nepopravljive. Bipolarno ustrojstvo i odnosi bili su, konačno, jedan vid svetskog poretka i stabilnosti. Oni su to delimično i dalje. Sve u svemu, bipolarni odnosi ostaju prethodni uslov ne samo mira i rata, već i rešenja drugih najtežih problema sadašnjeg sveta. Takođe se mnogo govori i o multipolarizmu, ali on je odista tek u začetku razvoja, nesavršen u ispoljavanju i nejednak na planu odnosa snaga. Najzad, svaka promena i preobražaj svetskog ustrojstva donose elemente zategnutosti, konfliktnosti, rizika, opasnosti. Sve je to tačno. Ali, novina je u činjenici da je reč samo o delu istine (koju kriju oni što oplakuju stari „poredak”, garant izvesne stabilnosti).

Drukčija su i različita pitanja koja se postavljaju, a mogla bi se sažeti ovako: red i stabilnost ne može da obezbedi jedan odnos koji je isključivo bipolaran, sa svim prirodnim posledicama političko-vojnih mehanizama, institucija, normi, procedura koji su garantovali da se spreči opšti sukob. Pri tom, nije reč o prelaznom stanju, vezanom za najnižu tačku odnosa dveju velikih sila. Problem je širi, i njegove dimenzije označavaju opadanje fleksibilnosti tih odnosa. Valja se zapitati neće li multipolarizam, ma koliko da je u začetku i neravnomeran, dobiti svoj „institucionalni” izraz, odnosno preći u jedno odista multipolarno ustrojstvo. A to pretpostavlja duboke izmene u strategiji, norma-

ma, procedurama itd. stare bipolarne sheme. I, nasuprot tome, treba se upitati neće li odbrana ove poslednje koja nije samo iluzorna i hirovita već je, na duge staze, i smetnja svakom razvoju prema međunarodnim odnosima koji bi bili artikulisaniji, gipkiji, pokretljiviji — i sama postati činilac nereda i nestabilnosti. Hronika poslednjih godina može sugerisati neke odgovore u tom smislu: u stvari, sve — izgleda — navodi na to da, makar i u protivrečnim oblicima, bipolarni „kavez” više ne uspeva da se odupre talasu nestabilnosti koji krči put napred. Štaviše, on je ponekad čak i njegov uzročnik. Konačno, postoji nešto što u negativnom smislu odudara između strateške krutosti dveju velikih sila i umnožavanja, raznolikosti, prestrojavanja nezavisnih centara odlučivanja koji izrastaju u svetu.

Zastoj u politici popuštanja zategnutosti

Ova mnogostrukost lica bipolarizma-multipolarizma postaje očevidna kada se suočimo s temom popuštanja zategnutosti i njegovom krizom. Raščistimo smesta teren od nekih banalnih mišljenja. Datirati početak krize popuštanja zategnutosti sovjetskom intervencijom u Avganistanu očevidan je falsifikat. Ta intervencija nesumnjivo označava važnu tačku u pogoršanju procesa popuštanja zategnutosti i baca uznemirujuću svetlost na načine na koje SSSR reaguje na međunarodni razvoj. Međutim, želimo li prići ozbiljnoj i objektivnoj analizi trenutka kada se zaustavio proces popuštanja zategnutosti, treba osmotriti udaljenije događaje i proceniti ne samo praksu već i samo shvatanje popuštanja zategnutosti kako je izlagano počevši od okončanja hladnog rata.

Bogata i nepristrasna publicistika priznaje da je prvi ozbiljan udarac popuštanju zategnutosti zadalo prihvatanje *Trade Acta* (1974) od strane američkog Kongresa. Time što je SSSR-u uskraćena klauzula „povlašćene nacije” nestalo je ono zaleđe privredne saradnje koje je trebalo da ojača tek započet dijalog dveju velikih sila. Verovatno se posledice tada nisu ukazale u svom punom dometu, ali sada ih možemo bolje procenjivati, čak i kao predznak opštijeg shvatanja popuštanja zategnutosti. Istini za volju, Kissinger je mislio da ojača procese popuštanja zategnutosti mrežom ekonomskih sporazuma koji bi „integrirali” SSSR u ono što je on smatrao da treba da bude postojan i svetski poredak (njegova meternihovska vizija navodila ga je

da vidi u drugom „taboru“ razorne podsticaje kojima je trebalo oduzeti eksplozivni naboj). Međutim, s druge strane, on je predlagao shvatanje popuštanja zategnutosti koje nam daje drugi element krize tog popuštanja. Kisindžerizam je primao na znanje postojeći nuklearni paritet i, prema tome, priznavao SSSR-u rang pariteta sa SAD na tom polju. Ali, negirao je njegovu političku ravnopravnost i mogućnost i sposobnost (vojnu, a ne nuklearnu) intervencije u lokalnim krizama izvan regiona (vojnu sposobnost, sem toga, SSSR još nije imao). Po shvatanju Kissingera, popuštanje zategnutosti zasnivalo se na asimetriji (nesavršeni bipolarizam) koja je odgovarala njegovom načinu poimanja bipolarnih i multipolarnih odnosa: sistem regionalnih snaga — uz priznavanje povlašćenog odnosa u pogledu SSSR-a u okviru nuklearnog naoružanja — čiji je temelj i ugaoni kamen globalna nadmoćnost SAD. Vratimo li se tim godina, videćemo da upravo tada počinje živa rasprava o tome „kome koristi popuštanje zategnutosti“? Bila je to rasprava usredsređena na rast SSSR-a kao svetske političke sile koja se oprema instrumentima intervencije u raznim područjima sveta. Sukcesivno, i uz sve „lutajuće“ inicijative koje su pratile čitavu spoljnu politiku Carterove administracije, uporno će se i dalje težiti smanjenju dimenzija međunarodne uloge SSSR-a. Tome će se ponovo pridružiti agitatorski potez destabilizacije Istoka i, naposljetku, protrešće se „kineska karta“ u antisovjetskoj funkciji. Ako želimo da poverujemo svedoku i protagonistu koji se ne može dovesti u sumnju — bivšem državnom sekretaru Cyrusu Vanceu — dijalog dveju sila počeo je nailaziti na prepreke onda kada su Sjedinjene Američke Države počele shvatati da SSSR postaje supersila u svakom pogledu. Otada je procvata, a potom sazrela „nova opasna nostalgija“ za prošlim danima, „kada je svet izgledao kao sređeno mesto u kome je američka sila, i samo ona, mogla održavati taj red“. Tada se počeo zametati proces koji je ponovo doveo u pitanje — nadamo se, ne i konačno — čak i nuklearne sporazume SALT 2.

Ne mislim reći da je na jednoj strani sve belo, a na drugoj sve crno. To da je SSSR pokušao kanalisati u svoju korist krizu između „centra“ i „periferije“ već je rečeno. To što se odgovorilo politikom sile na drugu politiku sile ograničenje je koje treba ozbiljno proceniti, zbog negativne dinamike i spirale koju je sa svoje strane pokrenulo. Ne mislim, dakle, ublažavati kritičku

primedbu — a ona nije beznačajna — koju su komunisti već pokrenuli o značajnim činjenicama sovjetske spoljne politike. U suštini, sovjetski odgovor na činjenice, opredeljenja, orijentacije koje su se ispoljile poslednjih godina i delovale kao kontrapunkt na krizu popuštanja zategnutosti, svakako nije doprineo da se ta kriza prebrodi. Želim reći i više od toga. Posredi je bila replika koja je oslabila političku inicijativu, privilegišući vojnu koja je dovela do povlačenja na rokadu i zatvaranje u stare „lagerske rovove“ s ponovnim monolitnim pogoršanjem, do priklanjanja isključivo vojnim garancijama njegovih granica i nekih okolnih područja (Avganistan), što je dovelo — veoma shematski rečeno — i do poistovećivanja promena koje su u toku s širenjem državnih i geopolitičkih zona uticaja. Na taj način kao da su vaskrsle stare aveti i stari kompleksi okruženja, oštra pitanja bezbednosti koja su se protezala kroz čitav luk sovjetske istorije. Međutim, ma koliko jaki mogli biti ti razlozi (analogan razgovor može se povesti o SAD zbog načina na koji proživljavaju vijetnamski sindrom ili Iran, i okončanje jedne apsolutne bezbednosti), oni nisu dovoljni da opravdaju takvu vrstu „militarizacije“ kojom se odgovara na političke probleme, čime se zaoštavaju svi međunarodni odnosi.

Međutim, nije li u utvrđivanju tog kompleksa akcija i reakcija sadržano i ograničeno shvatanje popuštanja zategnutosti? Kao i kad je posredi bipolarizam-multipolarizam, istraživanje mora biti artikulirano. Raskravljanje zasnovano na dijalogu dveju velikih sila, koje se usmerilo na pravce popuštanja zategnutosti, ostaje jedna od najznačajnijih činjenica posleratnog vremena. Upravo sada, kada su se odnosi ponovo zaledili, uočavamo sav njegov značaj. Ono je bilo i ostaje obavezan i neodložan momenat. Pa ipak, ti prvi neophodni koraci sadržavali su neka ograničenja kojima je bilo dato da se brzo ispolje i doprinesu krizi samog popuštanja zategnutosti. Pogledajmo, kao podsticaj za raspravu, neke sumarne tačke. To su, u suštini, tri tačke.

Popuštanje zategnutosti rođeno je poglavito iz svesti o opasnosti od nuklearnog rata — u situaciji mogućeg uzajamnog uništenja — i opasnosti koje, s tim ciljem, leži u *confrontation* svojstvenoj hladnom ratu. Vojni pristup bio je očigledno neizbežan. No, treba razmisliti da li je on ostao *samo* vojni. Svakako, niko nije mogao poverovati, a ni sada ne može realistično misliti da se odjednom mogu raspustiti političko-vojni blokovi

nasleđeni iz hladnog rata. No, činjenica je da je sama pretpostavka popuštanja zategnutosti pošla od održavanja blokova kao značajne strukture bezbednosti. Otuda izlazi treća implikacija. Pošto blokovi imaju svoje vrhove, popuštanje zategnutosti našlo je svoje prvo objašnjenje, ali i svoj nastavak, u neposrednom dijalogu dveju zemalja koje su tim blokovima upravljale, SAD i SSSR. Smatralo se da taj dijalog može pokriti i rešiti čitavu gamu problema popuštanja zategnutosti potvrđivanjem okoštalogosti samih blokova. Dospeli smo tako do Sonnenfeldtove doktrine (druge, jer prva je još živela u destabilizujućim raspoloženjima hladnog rata), koja je želela da „legalizuje“ kruti i postojani *status quo*, uz nepromenjene oblike podređenosti saveznika u odnosu na vodeću zemlju.

Tih godina je verovatno bilo preuranjeno da se uoče ova bitna ograničenja. Uostalom, i koristi koje su iz toga proizlazile po čitavu međunarodnu situaciju, nestanak teških briga, ublažavanje rizika prirodnih hladnom ratu imali su, prirodno, tendenciju da prevagnu. To popuštanje zategnutosti, mada ograničeno, istovremeno je rađalo novu dinamizam u čitavom sistemu međunarodnih odnosa i u pojedinim zemljama oslobađalo političke i društvene snage starih veza i uslovljenosti. Ukratko, imali smo ne male novatorske učinke koji su stavljali u pokret zaleđene situacije, proširivali područje protagonista, bilo na Zapadu, bilo na Istoku. Ali, i tu je „takvo“ popuštanje zategnutosti otkrilo svoje granice, kao da je osvajanje širih prostora za samostalnost i nezavisnost u odnosu na dva najveća nosioca sile predstavljalo opasnost. Ne želimo preterati, ali posmatra li se razvoj unutrašnjeg života u blokovima počevši od trenutka prvih koraka popuštanja zategnutosti, svako dejstvo tog popuštanja u smislu veće artikulacije postaje za *leadership* bloka razlog zabrinutosti i nesigurnosti. Bilo je, najzad, dovoljno da se odnosi dveju velikih sila ohlade, pa da čitav proces popuštanja smesta počne nazadovati i bez prisustva odgovarajućih instrumenata, mehanizama, instituta (postojala je politička volja drugih snaga, ali to je nešto drugo). I sami nuklearni sporazumi SALT ostali su zamrznuti ili su, kao što je to slučaj sa SALT 2, zapali u ćorsokak; učinjen je pokušaj da se ograniče novi prostori delovanja, štaviše, prisustvovali smo pravom pravcatom nazadovanju značenja pojma popuštanja zategnutosti u svim područjima pomalo, uključujući tu i odnose malih država. Svuda se postavlja mučno pitanje (a praktična

posledica je trka u naoružanju): ko koga okružuje? Ko koga ugrožava? Svet zapljuskuje talas straha i uzajamnih sumnjičenja, pothranjujući one činioce „partikularizma“ koje smo prethodno pomenuli.

Pa ipak, uprkos tom pogoršavanju u popuštanju zategnutosti, i dalje se dešava da se često susrećemo s rasprostranjenim, a delimično i učvršćenim shvatanjem koje ovako glasi: „Inicijativama za popuštanje zategnutosti ne treba davati prvenstvo na račun inicijativa bezbednosti ili obrnuto“. Da li je, dakle, popuštanje zategnutosti nešto različito od bezbednosti, ili nešto što je paralelno s njom? Znam da dotičem ono što jedan ugledni engleski komentator naziva „tabu“. Godinama je popuštanje zategnutosti — ali zašto ga ne nazvati tačnije „ne rat“? — bilo zasnivano na shvatanju bezbednosti koje je kao „Jevanđelje“ imalo doktrinu odvratanja pretnjom, a kao stub ravnotežu straha. Ne poričem, u stvari, da je osetljivo ustrojstvo snaga i uzajamne ranjivosti ležalo u osnovi atomskog mira i dvama bazičnim načelima pregoravanja — paritetu i kontroli — dopustilo da garantuju sporazume SALT. Ali, i tu treba videti izvesno ograničenje. Kontrola nije značila smanjenje naoružanja već njegov porast s naizmeničnim tendencijama, ali uvek naviše, a ne naniže. Recimo izričito: kao što to široko potvrđuju događaji poslednje dve godine, trka u naoružanju ostaje i kvantitativna i kvalitativna, nikada se nije zaustavila. A ako je to delimično bilo posledica međunarodne zategnutosti, ujedno je bilo i značajan uzrok njenog opadanja. Ne mislim da će se stvari brzo promeniti. Međutim, nije li nastupio trenutak da se shvati i definiše tendencija koja može postati stravična i izazvati posledice suprotne onima koje bi odvratanje pretnjom i ravnoteža straha želeli da izbegnu. Time se precizno želi reći ovo: poimati bezbednost i dalje na osnovama shvatanja koje je dosad ostvarivano, dovodi do neke vrste kolektivne „paranoje“ koja ravnotežu straha čini veoma destabilizujućom. Sama doktrina odvratanja pretnjom zasluživala bi da se o njoj ponovo razmisli u odnosu na tehnološki razvoj naoružanja. Njena logika je već perverzna jer bezbednost prepušta, u suštini, neranjivosti (ranjivosti drugog) i kontroli svega. Dakle, da bi je učinili što funkcionalnijom, aktivno su deistvovali kako bi bili što manje ranjivi, ali i da bi mogli sve više zadati udarac drugome, da bi sve više kontrolisali protivnika, ali sami sve manje bili podložni kontroli. Ukratko, radilo se na tome da se osposobi za „razoružavanje“ neprijatelj, da mu se zada prvi „odlučni“

udarac. Može se prigovoriti — uostalom, s izvesnim razlogom, jer se svi pouzdajemo u to da niko ne želi nuklearni rat — da progresivno usavršavanje instrumentata odvratanja pretnjom i dalje ima preventivnu funkciju, dakle, da je usmereno na to da protivnika odvratiti od rizičnih avantura. Međutim, da li jedan ili drugi protivnik na taj način shvataju problem? I ne ubrzava li svaki novi korak ka efikasnijim sistemima odvratanja pretnjom drugi korak u protivničkom taboru, ubrzavajući naglo nove trke u naoružanju, sa svim implikacijama i prirodnim političkim posledicama koje iz toga proizlaze? Nije preterano reći da u svemu tome leži kraj načela pariteta i kontrole koji su do sada garantovali nuklearni mir, i da se tu krije iskušenje — iluzorno, uostalom, ali stoga katastrofalnije — mogućnosti ograničenih nuklearnih ratova. Dakako, ovo nije tekst pozorišnog komada naučne fantastike, već jednostavno beleženje nekih strukturalnih tendencija koje polaze od starih shvatanja bezbednosti.

Stoga bi hitno trebalo postaviti pitanje ne bi li trebalo poveriti bezbednost — neka nam bude oproštena igra reči — bezbednijim činiocima, ne bi li pregovaranja, a ne gvozdena ruka, trebalo da se smatra sastavnim delom, a ne paralelnom inicijativom bezbednosti. Ne bi li čvrstom političkom i ekonomskom tkivu, a ne vojnim činiocima, trebalo poveriti mogućnost odista bezbednijeg sveta, i ne bi li tada i popuštanje moralo biti ne samo nešto drukčije od bezbednosti, već postati i bezbednost sama.

Ne bih hteo utvrđivati mehaničke veze više no što je potrebno i forsirati sliku međuzavisnosti. Međutim, pomenute tačke se, na neki način, povezuju jedna s drugom i kazuju da su već na diskusiji oblici, norme, obeležja, strukture, institucije spoznajne sheme koje su garantovale postojanje međunarodnog sistema posleratnog razdoblja. Stoga, kao što sam rekao na početku, o mnogim stvarima valja nanovo promisliti u novim terminima, primerenim preobražaju i krizi koji su u toku.

Poduhvat nije lak zbog spleta stvarnih protivrečnosti, okoštalosti problema, težine dogmatskih okamenjenosti, reljefnosti interesa koji su stavljeni na diskusiju. Otuda i oprezan realizam, strpljivo istraživanje delimičnih i mogućih mera, postupnost koja može biti spora (usmerena na to da se izbegnu praznine i nagli padovi opasniji od onih koji su već prisutni u međunarodnoj situaciji). Ukratko, nužna je svest da nov sistem međunarodnih odnosa iziskuje i „sitne korake“ (ali, ne u smislu koji je upotrebljavao Kissinger za kri-

zu na Bliskom istoku.) Jer, problemi Sever—Jug, zategnutosti između Istoka i Zapada, prelaz od bipolarizma na multipolarizam, uspostavljanje paritetne međuzavisnosti, lansiranje „novog popuštanja“, prevladavanje ukorenjenih ubeđenja u pogledu bezbednosti — nisu teškoće koje se mogu rešiti od danas do sutra. Ali, pri ovoj brižljivoj odanosti konkretnom ne možemo a da ne povedemo računa o novoj viziji međunarodnih odnosa, ne možemo a da je i konceptualno ne izrazimo u preobražaje koji su u toku. Valja potražiti i naći srednja rešenja, koja bi bila razumna i prihvatljiva za sve; treba sklapati kompromise i ne zavaravati se da „napad“ može biti odlučujući. Ali, tendencija ne može biti jedna i nezaobilazna ako se želi izbeći da „prelaz“, ionako težak, dovede do mnogo pogibelnijih i težih pojava od onih koje, po pravilu, neposredno slede. Upravo stoga, pitanja su teška, značajna ali i osetljiva, i ne dopuštaju obične korektive. Treba postupati s najvećim stepenom intelektualne hrabrosti. Ne smatram, prirodno, ovo poslednje kao neki prosvetiteljski čin, baštinu analitičara ili samih državnika, već kao obavezu i pokret širokih masa, naroda, najrazličitijih snaga, svesnih svojih uloga u igri.

Evropa kao raskrsnica

Poslednji podsticaj za raspravu: funkcija koju u ovoj situaciji može imati Evropa kao laboratorija, raskrsnica i glavni nosilac preobražaja. Ne stvaram nikakav mit o starom kontinentu; njegove protivrečnosti, podele i lomnost, njegove unutrašnje razlike i nepodudarne spoljne politike svi poznajemo. Ne može se prikriti da je postojalo, ni da još može postojati, iskušenje jedne evropocentrične Evrope koja se otuđuje i odvađa od sadašnjih konflikata u svetu, stvarajući sebi nemogućnu lokalnu dimenziju koja bi je zaštitila od opšte krize. Kao negativan primer može poslužiti potvrđena gluvoća i slepilo u odnosu na probleme Sever—Jug i probleme međunarodne saradnje. Pri tom se bez okolišenja opredeljivalo za očuvanje ili zaštitu — da navedemo Berlinguera — „sopstvenog blagostanja na štetu zemalja trećeg i četvrtog sveta“. To slepilo i gluvoća, koji nužnostima promena pretpostavljaju najnesigurnije privilegije, samo prete da zaoštre ekonomsku, političku i socijalnu krizu koja već potresa čitav svet i da potkrešu krila pozitivnim intuicijama izraženim u pogledu

analiza međunarodnih kriza i, tačnije rečeno, popuštanja zategnutosti. Prema tome, daleko smo još od punog razvijanja jedne složene funkcije koju Evropa može da ispuni. Pa ipak, neki začeci su izraženi, naročito u ovoj poslednjoj, mučnoj godini. Izišla je na videlo realna tendencija da se dejstvuje kao „politički entitet” i sagovornik od ranga, a ne više kao „politički kepec”, i još manje kao ekonomski satelit prepušten događajima koje izazivaju drugi. Izbila je na površinu volja za samostalnošću, želja da se nešto predstavlja, pozitivno reagovanje na zategnutost između Istoka i Zapada: opiranje najžešćim ubodima zategnutosti i ispoljavanje izvesne spremnosti u pogledu namera za njeno ublažavanje ili prevladavanje. I samo držanje tokom poljskih događaja pružilo je nove deliće tog zaokreta u shvatanju, koji se čitavim tokom oslanjao na ova obeležja: preimućstvo dato — ne vojnim, već ekonomskim odnosima kao garanciji evropske bezbednosti; očuvanje ravnoteže, ali i svest da nešto treba menjati. Nesumnjivo, tačno je sledeće: Evropa je više no ijedan drugi deo sveta platila tešku cenu hladnog rata i stoga je imala više koristi od popuštanja zategnutosti negoli ostali. Ali, ono se nije automatski utkalo u ekonomske odnose i u jednu fleksibilnu i artikulisanu politiku.

To su samo začeci, ali nikome nije izbeglo njihovo značenje u složenom odnosu uspostavljenom s evropskim Istokom i moćnim prekookeanskim saveznikom ublažavajući, ako već ne i otklanjajući, vertikalnu nprslinu koja je na natpisu „gvozdena zavesa” udarila pečat istoriji, izbegavajući tako danas pasivno svrstavanje koje bi je uvuklo u spiralu akcija—reakcija svojstvenu odnosima dveju velikih sila. Nije bez značaja što su ostavljeni otvoreni kanali komuniciranja, dijaloza, a to je novina u odnosu na period 1960—1970. godine. Obično se primećuje da ne treba govoriti upravo o Evropi, već o nekim njenim državama. Prigovor nije neosnovan, jer su Savezna Republika Nemačka i, u drugim oblicima, Francuska bile „pokretači” evropskog mišljenja do te mere da se u glavnim potezima ocrtala hipoteza o francusko-nemačkom direktoriju. Još jednom, međutim, reč je o delimičnoj istini. Bilo je, naime, više mišljenja (pomislimo samo na neutralne zemlje i zemlje koje nisu sastavni deo Zajednice, koja ne iscrpljuje svu evropsku realnost), i to ne samo mišljenja vlada; političke, socijalne i idejne snage odigrale su značajnu funkciju u tom pravcu, doprinoseći da se iz-

begne odraz uslovljen blokovima. To vredi prvenstveno stoga što se Evropa u odnosu prema Istoku i Jugu sveta nalazi u objektivno drukčijem položaju negoli ostala područja. Kao i drugima, i Evropi se nameće nužnost da brižljivo dozira između realizma i zaokreta u shvatanjima — verovatno čak i više negoli drugima. Ali, ne stoga što je još središte sveta: ako želi da reši svoje probleme i postane sagovornik od ranga u međunarodnim događajima, ona je — čak više no ikada — pozvana na otvoreno konfrontiranje s drugim „svetovima”, drugim civilizacijama, drugim „središtima” koja su prešla i na druge kontinente. Jer, uprkos svemu — stari kontinent ostaje, s jedne strane, jezičak na svetskoj vagi, a s druge, mesto gde se oseća snažan i prekaljen radnički pokret (pa bila njegova istorija i složena i osporavana); osim toga, upravo tu se javljaju zajednički i akutni problemi mogućnosti savladavanja „kriza”, koji imaju toliki udeo u razvoju međunarodne situacije. Svestan sam toga da je pretpostavka koja se ne može zaobići. Evropa koja pruža garancije sigurnosti bilo SAD bilo SSSR-u preuzimajući, na izvestan način, na sebe to breme — ma koliko ovaj izraz mogao zvučati uobraženo.

Odista, nije teško shvatiti šta za Sjedinjene Američke Države, za američki zdrav razum — kao što smo videli ovih grčevitih meseci — znači opadanje središnjeg položaja koji je izgledao nepovrediv, nesigurnost i neizvesnost koje mogu proisteći iz promene odnosa između SAD i ostalog sveta, s novim problemima koji se uvlače i u unutrašnjost zemlje, njeno bogatstvo, njen „mit” neprekidnog razvoja i blagostanja (nije potrebno podsećati na hroniku zbivanja koja su delovala kao kontrapunkt tom slučaju, od vijetnamske traume pa do talaca u Iranu). Takođe, ne može izmaći strahovanje, a otuda i nesigurnost SSSR-a svesnog svoje manje ekonomske snage u odnosu na SAD, u sukobu s Kinom, s previranjima koja zapljuskuju istočne zemlje, i s teretom naoružanja čiji su troškovi veoma visoki. Stoga, nikada nije dovoljno insistiranja na osetljivosti instrumenata koji se koriste u predlaganju novatorskih rešenja na praktičnom i sazajnom terenu. Međutim, kada kažemo da je Evropi potrebna samostalna inicijativa, koja nije uperena ni protiv koga, već treba da bude u prilog sviju uključujući tu i SSSR i SAD, želimo reći i ovo: treba umeti govoriti jednima i drugima na način koji nije manipulatorski, zasnivati novu „hipotezu” međunarodnih odnosa koja bi raspršila nesigurnost, da

bi one izmjenile svest o sebi samima i sopstvenom položaju u svetu. Zbog toga ima toliki značaj pitanje postojećih ravnoteža, i treba mu prići onako kao što je i dosad bio slučaj. Ali, vreme je da se ono uokviri u sliku šireg daha, koja će učiniti da perspektiva njihovog savlađivanja bude ostvarljiva, da ne bude više tako daleka da gotovo iščezava. Ako bi se već i danas, u tom smislu, sticale pozicije samostalnosti, priznavala artikulacija i mogućnost diferencijacija u sklopu jednog saveza, i kodifikovale u ono što se obično naziva *partnership*, to bi predstavljalo konkretan i realističan način za odmeravanje sa složenim odnosom promena-nacionalna nezavisnost-blok koji se, uz različite modalitete, tiče i evropskog Zapada i Istoka. Prirodno, sve to postavlja značajne probleme kontinentalnoj levici, njenoj političkoj inicijativi i borbi za obnovu evropskih društava, njenim unutrašnjim sporovima i odnosima među raznim njenim komponentama. Nije reč o nevažnom poglavlju, jer na tome se igra „evropska opklada“ i — još opštije, splet mogućnosti unutrašnjeg upravljanja svetom, politička kriza i ekonomska kriza, razvoj i nedovoljna razvijenost u sklopu evropskih društava, progres ili reakcija, demokratija ili samovlašće — a to su, takođe, delovi istraživanja koje želi da bude još potpunije. Međutim, reč je o temama koje — ma koliko bile isprepletene s međunarodnom analizom — zaslužuju druge i naknadne beleške, i drugo mesto rasprave.

(Romano Ledda, „Transformationi e crisi nella realtà mondialé. Una proposta di discussione“, *Critica marxista*, br. 4, 1980, str. 7—27)

Prevela Neda Popović

Willy Brandt

GOVOR NA XV KONGRESU SOCIJALISTIČKE INTERNACIONALE U MADRIDU*

I

Ja ne znam šta će se dogoditi s čovečanstvom u osamdesetim godinama. Kako bih onda mogao reći šta će se dogoditi sa Socijalističkom internacionalom!

To nas, međutim, ne oslobađa obaveze da razmislimo o našim ciljevima i o mogućnostima koje imamo kao pojedinci, kao političke partije i kao međunarodna zajednica demokratskih socijalista, da se suočimo s neizvesnostima koje prete ljudskom rodu i da predupredimo smrtnu opasnost koja se nad njim nadvijaju.

Mi smo, pre svega, stranka mira svetskih razmera. I zato naš prvenstveni cilj mora biti da koristimo naš uticaj kako bismo odvratili velike sile od međunarodne trke u naoružanju, i da tako pomognemo u suzbijanju gladi u svetu.

Tom elementarnom zahtevu mogli bismo dodati još mnogo toga: ne samo zahteve upućene drugima, nego i nama samima.

U jedno ne može biti sumnje. Kako se problem o kojem je reč tiče samog opstanka čovečanstva, za Socijalističku internacionalu neće biti dovoljno da usvoji rezolucije — ma koliko one bile dobre. Ono što moramo da unapređujemo, to je volja da se tok događaja usmeri novim putem. Oni koji ne žele da vide da se na-

* 13. 11. 1980.

rodi naoružavaju za smrt, moraju ubuduće činiti mnogo više od raskrinkavanja laži u vezi s bezbednošću. I, moraju sprečiti tehnologiju da pobedi u trci s politikom.

II

Socijalistička internacionala održava svoj XV kongres u Madridu, velikom gradu s velikom prošlošću. Kakve se sve nade i strahovanja i nova iščekivanja u nama bude kad čujemo ime „Madrid“!

Pozdravljam građane Madrida, špansku naciju i narode Španije! Zahvaljujem Felipeu Gonzalesu i svim njegovim prijateljima na ljubaznosti i gostoprimstvu koje nam ovde ukazuju.

Ono što danas sa zadovoljstvom i uzbuđenjem doživljavamo, to je uobličavanje jednog demokratskog sistema, borba da se postigne decentralizacija vlasti i participacija, politička modernizacija jednog društva koje je dugo moralo da leži na Prokrustovoj postelji diktature!

Tek kada je zastareli i autoritarni režim potisnut mogla je španska nacija da pokaže koliko zapravo poseduje zrelosti i smisla za političku odgovornost. I mada ta nova španska demokratija nije rođena u nekom razdoblju ekonomskog prosperiteta, mada se morala poneti s mnogim nasleđima prošlih decenija, pokazala se sposobnom — u svega nekoliko godina — da stekne poverenje susednih zemalja, pa i celog sveta. Stekla je njihovo poverenje kao budući i dobrodošli partner u zapadnoj Evropi, kao partner koji može da ponese evropsku i međunarodnu odgovornost.

Kao jak dokaz za to može se smatrati i izbor Madrida kao sedišta konferencije koja je usledila neposredno posle Konferencije za bezbenost i saradnju u Evropi, tog skupa koji se pod mučnim početnim okolnostima održava u našem neposrednom susedstvu, sa sadržajem koji nam je svima srcu prirastao — bilo da dolazimo iz Evrope ili s drugih strana sveta.

Partido Socialista Obrero Espagnol spada među najstarije članove naše porodice partija: njen osnivač, Pablo Iglesias, bio je jedan od osnivača Internacionale 1889. godine. Lepe tradicije te partije, njeni doprinosi političkoj kulturi nacije, njena postojanost — čak i kad je bila poražena — i njene žrtve za slobodu, predstavljaju obavezu za sve nas. I naše poverenje u dalju

ekspanziju slobodnog sistema u ovoj zemlji počiva posebno na ulozi koja pripada demokratskim socijalistima. Mnogo toga zavisi od njihovog osećanja odgovornosti za Španiju u celini.

Na ovom geografskom mestu naše se misli nikad ne udaljavaju mnogo od drugog dela Iberijskog poluostrva. Već odavno nije nikakva tajna da smo se mi veoma živo zanimali za razvoj događaja u Portugalu u vreme kada je izgledalo da su drugi izgubili nadu u demokratiju u toj zemlji.

Portugal je od revolucije naovamo prošao kroz teška iskušenja i svakako će još morati da se suočava sa znatnim teškoćama u budućnosti. S tog razloga naši tamošnji prijatelji trebalo bi da imaju na umu danas više nego ikad — mi nemamo nameru da ih prepustimo njihovoj sudbini.

III

Prošle su gotovo pune četiri godine otkako smo se poslednji put sastali na našem kongresu u Ženevi da bismo raspravljali o novom polazištu za Socijalističku internacionalu. Otad je naš savez dobio veći značaj. Danas ugledne delegacije, koje imaju istorijsko pravo da doprinesu našem radu, predstavljaju ovde sve kontinente i mnoge zemlje u svetu. One žele da odigraju svoju specifičnu ulogu da bi se ponele sa urgentnim svetskim problemima.

Uticajne političke grupe, naročito iz trećeg sveta — koje nisu, poput nas, ponikle iz radničkog pokreta prošlog veka — došle su da nam saopšte svoje probleme i nade, da nam iznesu svoje poglede i zatraže našu podršku. Ja im želim dobrodošlicu u Madridu i nudim našu saradnju.

Vlade i organizacije iz celog sveta poslale su svoje predstavnike i posmatrače da bi s nama održale kontakt. I njih srdačno pozdravljam. Mi se radujemo susretu s njima, kao i s novinarima iz svih zemalja.

Sve ovo, razume se, daje nam povoda za zadovoljstvo. Ja se, međutim, ne smem predugo zadržati na razmeni pozdrava i dobrih želja, nego treba da pređem na moju temu: našu Socijalističku internacionalu kao svet-sku stranku mira. Tu težnju ona mora da učini merilom svojih dostignuća.

Možda nije ni potrebno podvući da je razmena mišljenja i iskustava između naših partija zadobila još

veći značaj. Ona obuhvata razmenu bilo između srodnih partija, bilo partija povezanih čvrstim prijateljstvom. U mnogim slučajevima ovo se događalo s namerom da se u povoljnoj prilici povede dijalog namenjen lakšem nalaženju zajedničkih rešenja. Ali, to izaziva pitanja koja nisu samo drugi nama postavljali, nego koja bi trebalo i mi sami sebi da postavimo u duhu prave samokritike. Koliki može da postane raskorak između očekivanja i postignuća? Kakav odnos usvajamo prema sopstvenim odlukama? I, na kakvu podršku nailazimo u sopstvenim zemljama i našim partijama za ono o čemu raspravljamo, što osuđujemo ili smatramo opravdanim u našem svojstvu međunarodnog saveza? Ovo mi nameće potrebu da iznesem četiri napomene o tome šta Socijalistička internacionala jeste, a šta ona nije. Možda bi trebalo da dodam — i šta bi mogla da postane kada bismo uložili veći napor.

Prvo, Socijalistička internacionala nije neka super-partija. Svaki pokušaj da se ona u to pretvori bio bi samoubilački. Svaka partija treba, odnosno mora da odlučuje o toku svog delovanja i svojoj politici. I, ona to mora da čini u svestlosti različitih uslova koji, konačno, proističu iz nasleđa prošlosti.

Nezavisna politička ponašanja raznih partija ne mogu se dovoditi u pitanje nikakvim rezolucijama koje bi usvojila Internacionala. Te rezolucije mogu, kad se primenjuju na partije, da posluže samo kao preporuke. Mada je, razume se, poželjno da rasprave održane u okvirima Internacionale budu praćene paralelnim stavovima partija učesnica.

Moja je *druga* napomena: postoji velika potreba za savetovanjem i razmenom mišljenja, a u mnogim oblastima, i za suštinskom koordinacijom. Štaviše, ta potreba neprekidno raste. Konačno, mi sve češće uviđamo kako se teško unutrašnja politika može odvajati od spoljne. A kad je tako, onda to iskustvo mora više no ikad da usmerava našu saradnju. Ovo se može odraziti u posebnim diskusijama, nalik na onu koju smo vodili o politici zapošljavanja, i na onu koju ćemo voditi o problemu energetike.

Mi prolazimo kroz vremenski period u kojem narodi u mnogim delovima sveta sa strahom gledaju u budućnost, očigledno punu neizvesnosti i pretnji. Ovo ne mora neizbežno da znači bolje šanse za konzervativce. Mi, međutim, ne bismo smeli da naprosto prenebregnemo izmenjene okolnosti, nego bismo morali zajedno razmotriti kako da im priđemo.

U izvesnim situacijama i društvima veoma je teško sačuvati ono što se postiglo, a pri tome ne izgubiti ugled i poverenje. Osim toga, borba za reforme ne ograničava se na materijalne dobitke.

I, kao *treće*, stvarno nam nije jasno treba li da se smejemo ili da plaćemo kad čujemo kako neki visokomni govornici pretpostavljaju da imamo ogromne mogućnosti za aktivnu materijalnu podršku, čak i u oružju, dok nas drugi smatraju dovoljno bogatim da delimo pomoć širom sveta. U stvari, mi smo siromašna organizacija koja raspolaže samo minimalnim sredstvima i mogućnostima. Uz to, ta sredstva možda i nisu uvek bila na najbolji način korišćena.

Dakle, naša dužnost mora biti da materijalnu slabost nadoknadimo maštom i požrtvovanjem. Usklađene inicijative partija, grupa i pojedinaca mogu da stvore efektivne načine da se dopune napori samih konferencija Internacionale.

Pa ipak, osećam potrebu da podsetim na staro iskustvo mnogih od nas: organizacija bez politike je besciljna, politika bez organizacije retko dovodi do rezultata. Nama su potrebni solidniji temelji, a to znači i bolje finansije. Potpredsednici i predsednik stranke moraju znati da imaju još jedan zadatak između ovog i sledećeg kongresa. Ovo ne treba shvatiti kao mrku pretnju, nego kao prijateljsku napomenu.

Ovo me dovodi do moje *četvrte* napomene. Učinili smo dosta velike napore da proširimo svoj uticaj izvan Evrope i izvan industrijalizovanih zemalja. Smatram da su ti naši napori imali samo uspeha. U nekim regionima postigli smo više nego u drugim. Ali, svi ostajemo svesni jedne neumoljive činjenice: bez dublje saradnje s novim snagama, koje niču iz jednog sasvim drukčijeg tla no što je naše u mnogim delovima sveta, Internacionala će izgubiti svoj uticaj kao i svoju sposobnost da pomogne u uobličavanju budućnosti na bilo koji način. A mi i vršimo te napore kao partner, a ne kao protivnik nesvrstanih.

Evropski socijalizam nije izvozni artikal. A regionalna saradnja, od koje toliko toga zavisi, može po pravilu da se nada najboljem u budućnosti samo ako je zasnovana na čvrstoj volji da se pronalaze i koncentrišu sopstveni resursi.

Po mom mišljenju, moramo uložiti nov napor i doći do jasnog saznanja: koje su to zajedničke vrednosti i ubeđenja koja nas povezuju širom naših raznih kontinenata i pored naših različitih kulturnih tradicija. Mi to moramo pokušati, ma koliko se oslanjali na naše

ustaljene običaje i ma koliko bila različita polazišta naših napora.

Na ovom ćemo kongresu morati da govorimo i o poslu koji treba da bude izvršen u vezi s našim programom i novom osnovnom deklaracijom naših principa. Verujem da u tome najznačajnija uloga treba da pripadne bitnim vrednostima u životu: miru i slobodi, pravdi i slozi. A moraćemo, što je ubedljivije moguće, istaći i to da su socijalizam i velika mera vitalne demokratije za nas sinonimi.

Pokreti što teže za društvenom slobodom, među koje i mi spadamo, odigrali su bez sumnje svoju ulogu u postizanju bezbrojnih promena, ne samo tokom proteklog veka nego i za ove poslednje generacije. Ali, ako se mnogo ne varam, zadatak je demokratskog socijalizma uvek ostao da se napregne svaki mišić u borbi kako bi se postiglo da čovek nikad više ne bude od svojih bližnjih obaran u prašinu. Da se čovek nikad više ne suoči s pretnjom uništenja.

U našoj Frankfurtskoj deklaraciji iz 1951. godine rekli smo da će se „socijalisti boriti da ostvare svet mira u slobodi, svet koji će staviti van zakona izrabljivanje i tlačenje naroda od drugog naroda i nacija od drugih nacija.” Taj je zahtev u velikoj meri ostao i predmet našeg sadašnjeg nastojanja.

IV

Na našem kongresu u Ženevi u novembru 1976. godine, istakli smo u rezoluciji o političkoj situaciji da ne osporavamo značaj supersila za postizanje detanta. Ali, odbili smo da prihvatimo podelu sveta na dva nepomirljiva i suprotna bloka i, s njima, rizik opasne konfrontacije.

Opasnosti su sad postale još očiglednije nego pre godinu dana. Negativna atmosfera koja vlada u vezi s problemima Sever—Jug došla je do veoma oštrog izražaja.

U Sjedinjenim Državama obavljani su novi izbori. Tako, ni to više nije razlog da dve supersile ostanu jedna prema drugoj obavijene ćutanjem. Neki smatraju da je gotovo s detantom. Ukazuju na Avganistan, žrtvu intervencije koju smo mi oštro osudili — kao što su to učinile i Ujedinjene nacije. Ukazuju na mogući zastoj u naporima da se kontroliše naoružanje. I ukazuju na parališuće probleme koji očekuju Konferenciju za bezbednost i saradnju.

Ali, razmotrimo stvar pobliže. Ta je Konferencija postala međaš u posleratnoj istoriji Evrope. Razume se, Konferencija nije mogla da sve izmeni na bolje, kao čarobnim štapićem. Bilo je i mnogo razočaranja.

Preterana terminološka revnost urodila je verbalnim kompromisima kojima su opterećeni Helsinški zaključci: oni su mogli da stvore iluzije koje su morale dovesti do razočaranja. Pri tom, opravdana i realistična iščekivanja nisu bila ispunjena. Ali niko nije mogao ozbiljno očekivati da šaka mirovnih dokumenata — ma koliko njihove intencije bile plemenite — jednom zauvek otkloni duboko ukorenjene suprotnosti.

Ali bilans, u stvari, nije tako loš. Mir je u Evropi tokom sedamdesetih godina ojačao. Posle učestvovanja u Helsinkiju, odgovornost Sjedinjenih Država i Kanade za budućnost ovog kontinenta stekla je jednu novu dimenziju.

Dolazim iz zemlje u kojoj je znano kakvo značenje dobilo olakšanje ljudskih nevolja postignuto u ranim sedamdesetim godinama. Kad imamo to na umu, još je teže bilo što smo nedavno doživeli mere koje objektivno diskriminišu siromašan svet. Interes koji obe nemačke države iskazuju za detant i stabilnost, interes koji je gotovo netaknut preživeo prvu polovinu ove godine, kao da je umanjjen pod uticajem poljskog radničkog pokreta.

Ali, isto tako je tačno da se rad Konferencije za bezbednost i saradnju ne može posmatrati nezavisno od napetosti međunarodne političke scene. U svetlosti iskustava stečenih u Beogradu pre tri godine trebalo bi da sada pokušamo da se, uprkos svemu, ovde u Madridu što više koncentrišemo na konkretne pojedinosti u poboljšanju ljudskih odnosa i olakšavanju individualnih teškoća. Ali, napredak će sigurno biti nemoguć protiv volje nekih država.

Čini se da je potrebno zalagati se za aktivniju saradnju u oblastima energije i okoline, koja bi podrazumevala i sazivanje posebnih konferencija. Takav metod može da odgovara i poboljšanju kvaliteta onog što se naziva merama za jačanje poverenja. Taj bi metod mogao dovesti i do jedne evropske konferencije o razoružanju, koja bi odgovarala idejama nekoliko zemalja.

Evropa će još imati da odigra i izvesnu ulogu ako spozna svoju odgovornost i iskoristi svoje šanse. Ja nisam neutralista: u mom delu sveta ja se ne zalažem za odvajanje od Ujedinjenih nacija. Ali i ja sam se, kao i mnogi drugi, već odavno zalagao za evropsko jedin-

stvo, pa prema tome i za širu meru naše sopstvene odgovornosti za zbivanja u svetu.

Takođe, mislim da bi uspešan sastanak ovde, u Madridu, sastanak koji se ne bi zadržao na rekriminatorijama nego učinio jasan korak napred, mogao da zadozobije veliki značaj za politički razvoj tokom nekoliko sledećih godina. Apelujem na sve one koji zauzimaju odgovorne položaje da još pojačaju svoj uticaj kako bi se omogućio takav rezultat.

Konferencija za evropsku bezbednost i saradnju može se, takođe, razviti u uzoran primer za očuvanje mira i za saradnju u svetu. Stvaranje takvih instrumenata u drugim oblastima moglo bi značiti značajan doprinos u izbegavanju ili ograničavanju kriza i konfliktata.

Možda će dugim, zaobilaznim putem detanta biti omogućeno da se istočnoevropske države, usvajanjem liberalnijeg prilaza svojoj unutrašnjoj politici, ne izlažu rizicima u pogledu svoje spoljašnje mobilnosti. Sa stanovišta vođa tih zemalja, unutrašnja kontrola i stabilnost — ili ono što oni pod tim podrazumevaju — sačinjavaju najbitniji uslov za spoljnu saradnju. Njihovi se prvenstveni interesi razlikuju od onih izloženih u helsinškoj „trećoj korpi”. Ali, izvesni su procesi mogli da prouzroče mnogo više teškoća da nisu učinjeni prvi koraci ka sveevropskom mirovnom sporazumu.

S velikim uzbuđenjem pratili smo događaje u Poljskoj i zapazili s poštovanjem — uopšteno govoreći — umeren ali čvrst način na koji su radnici izneli svoje zahteve. Obe strane su dosad uspele da spreče nacionalnu katastrofu. Mi se nadamo da će i drugi koji osećaju zabrinutost u vezi s tim događajima, i dalje odolevati iskušenju da podlegnu opasnim idejama.

Dozvolite mi da tu budem potpuno jasan. Ma gde da snosimo odgovornost u državnoj službi, mi smo u okvirima odgovornosti pristalice pravila striktnog nemešanja u poslove drugih država. Isto tako, ni Socijalistička internacionala ne zabada svoj nos u stvari koje je se ne tiču. Uz to, Internacionala neće nikome dozvoliti da je pokuša navesti na tanak led putem provokacija. Ali, kad sam već ovo rekao, moram odmah dodati da bismo se ponašali kao evnusi u haremu kad bismo ikom dozvolili da iole posumnja u to na čijoj su strani naše simpatije!

Kao demokratski socijalisti mi ne možemo ostati ravnodušni kada radnici progovore o svojim interesi-

ma, kad narod postavi zahtev za svojim pravima i kad želi slobodno da iskazuje svoja mišljenja i da se upusti u dijalog s drugima. Ne, to nije stvar prema kojoj možemo biti ravnodušni!

V

Kad pređemo na temu naoružanja, onda su naša konkretna i urgentna iščevikanja usmerena, pre svega, u pravcu Sovjetskog Saveza i Sjedinjenih Država. Oni moraju da pregovaraju i da sklope odgovarajuće sporazume.

Ako snage s najvećim, najsavremenijim i najopasnijim arsenalima ne pruže primer, onda će svetska trka u naoružanju — koja sada košta preko milijardu dolara dnevno — još više da se ubrza. Mi smo već na drugom mestu istakli prostu ali zabrinjavajuću činjenicu da oružje ne čini čovečastvo bezbednijim, nego samo siromašnijim. Skrenuli smo pažnju na upadljiv kontrast između ogromnih suma koje se troše na naoružanje i bednih suma koje se mogu dobiti za borbu protiv gladi i bede širom sveta.

Međunarodni rashodi za oružje sada dostižu sumu od petsto milijardi dolara godišnje: sume određene za pomoć nerazvijenima iznose manje nego 5% od toga. Svega pola procenta od godišnjeg utroška za naoružanje bilo bi dovoljno da se do kraja ove decenije nabave poljoprivredne sprave potrebne za unapređenje poljoprivrede najsiromašnijih zemalja — u kojima sada vlada krajnja oskudica i glad — i da se one čak osposobe da se same ishranjuju.

Oni koji optužuju zemlje trećeg sveta zbog njihovog sve većeg učešća u trci u naoružanju trebalo bi da se sete da se najveća koncentracija oružja, jezgro trke u naoružanju, može naći na evropskom kontinentu. Uz to, krupna trgovina oružjem (uključujući i prodaju oružja zemljama u razvoju) je u rukama dveju supersila i drugih severnih industrijalizovanih zemalja.

Na Srednjem istoku, Irak i Iran su zaratili. Taj bi rat mogao da se pretvori u veliku konflagraciju i da ugrozi i uništi strukturu celokupne te oblasti. Za ovaj sukob se pretpostavlja da je započet bez nekog spoljnog podstrekivanja. To je zaista moguće, ali ne zaboravimo oružje. Oni koji pune svoje džepove prihodima od prodaje oružja prave se da ne vide razaranja do kojih dovodi njihova upotreba.

Uzroke i motive za trku u naoružanju u trećem svetu treba uveliko tražiti u industrijskim zemljama — Istoka, kao i Zapada! Isporuke oružja predstavljaju izopačen vid nužnog tehnološkog transfera između Severa i Juga i potpuno se suprotstavljaju cilju ostvarivanja jednog novog međunarodnog ekonomskog poretka.

Veza između razoružanja i razvoja postaje jedna od bitnih tačaka međunarodne politike. U sferi odnosa između Istoka i Zapada može se desiti da politika detanta neće preživeti osamdesete godine ako se razni protagonisti budu odgovarajuće ponašali. Ali, alternativa bi vrlo verovatno bila katastrofa u ovom ili onom obliku.

Jer, ponovno zapadanje u hladni rat značilo bi mnogo više nego vraćanje teškoj situaciji iz pedesetih godina. Otada je trka u naoružanju dovela do niza potencijalnih ratnih situacija, a ove same po sebi predstavljaju ogromnu i dodatnu pretnju bezbednosti u jednom dobu povećane zategnutosti. U takvim okolnostima, ratna mašinerija sadrži opasnost da tehnokrati podstaknu oružan sukob kad preovlada opšte međusobno nepoverenje. A šta je drugo hladni rat nego stanje rastućeg nepoverenja?

Svaki od mnogobrojnih centara političke oluje izvan Evrope mogao bi da gurne svet u globalni rat ako bi se nastavilo neprijateljstvo između Istoka i Zapada. Imajući to na umu, ne bismo smeli da se damo odvratiti od bitnih problema. Ma koliko bolni bili neki neuspesi, oni nisu razlog za odstupanje. Trebalo bi, pre svega, da ne podležemo iluzijama. Isto je toliko važno da ne gubimo iz vida naš cilj — održavanje mira.

Ako treba da sačuvamo svetski mir i, takođe, da nađemo snagu za uravnotežavanje interesa između industrijalizovanih zemalja i zemalja u razvoju, moraće da dođe i do smanjenja napetosti i do što veće moguće praktične saradnje.

Ne bismo smeli dozvoliti da bilo ko sumnja u pogledu našeg stava o tim stvarima. Ja se nadam da će ovaj kongres to još bolje razjasniti.

VI

Pogoršanje u međunarodnim odnosima tokom proteklih meseci dovelo je svet više no jednom do ivice katastrofe. Tome treba dodati krize u koje je zapadala svetska privreda. U mnogim industrijskim zemljama

nezaposlenost, inflacija i borba za veći udeo u ekonomskom kolaču ugrožavaju društvenu ravnotežu, i to u razmerama koje odavno nisu viđene. Zemlje u razvoju u još su većoj nevolji. Kriza uvećava njihovu nesreću. One su sad manje no ikad sposobne da same sebi pomognu. U mnogim od njih vlada oskudica u hrani, u gorivu — svemu onom što je najnužnije za opstanak.

I regionalne krize sve se više šire. Budući da one angažuju velike snage, to predstavlja još jednu pretnju za svetski mir. Lista je preduga da bih je u potpunosti izneo. Političke snage ujedinjene u Socijalističkoj internacionali bile su u stanju da pruže svoje dobre usluge više no u jednoj prilici u prošlosti, pa ni ubuduće neće nedostajati takve dobre volje.

Obavezni smo da pomažemo žrtvama arbitrarnog vladanja. Nastojali smo da olakšamo nevolje talasima izbeglica izazvanim genocidima u jugoistočnoj Aziji i u drugim krajevima. Nastojali smo da pomognemo žrtvama rasista u Africi ili drskih generala i despotskih birokrata u drugim delovima sveta.

U našoj borbi za čovečanstvo i za progonjene pojedince mi ne pitamo prvo za etiketu onih koji krše ljudska prava i gaze ih nogama. Iskustvo nam kaže da je pomoć ponekad moguća jedino ako izbegnemo publicitet. Bitna je stvar ono što je pred nama, a u ovom slučaju to znači pojedinačna ljudska bića. Mi se svakako slažemo i s tim da naše partije u zemljama koje su u pitanju ulažu punom snagom nove napore da bi sprečile ekstremističke manifestacije, bilo da je reč o ksenofobiji, o antisemitizmu ili nekom drugom obliku nečovečnosti.

Ne dozvolimo nikom da kaže da smo slepi. Niko me neće ubediti u potrebu da padne izvestan broj žrtava pre nego što stupimo u akciju. U Iranu, gde se ništa ne može učiniti protiv čelnog sudara dveju civilizacija i kultura — mada im je možda mnogo oružja bilo stavljeno na raspolaganje — mi smo učinili sve što smo mogli da pomognemo američkim taocima. Nismo mogli da postignemo njihovo oslobađanje. Ali smo stekli još jednu legitimaciju opominjući Sjedinjene Države na njihovu dužnost — na primer, pomažući da se spreči sudsko ubistvo u Koreji.

Sada bih hteo da se osvrnem na neke regionalne probleme, čijem rešenju možda možemo doprineti.

Kao prvo, trebalo bi da podržimo sve one koji, kao naši prijatelji u Indiji i drugde, neumorno nastoje da

nađu mirno rešenje za Avganistan zasnovano na tome da ta zemlja ostane neokrnjena i nesvrstana.

Zatim, tu je Afrika sa svojim uzavrelim ostacima kolonijalne prošlosti u južnom delu kontinenta, koju održavaju reakcionari spremni i da prolivaju krv. Ako se brzo ne izvuku prave pouke iz uspeha postignutog u Zimbabveu, sve još može da ostane neizvesno. Nije tu više u pitanju samo sloboda za Namibiju, mada bi trebalo da je ona već odavno ostvarena. Po mom mišljenju, trebalo bi da se mi, u Socijalističkoj internacionali, složimo oko naše nove inicijative u vezi s tim, za 1981. godinu.

Što se tiče Bliskog istoka, dugo smo stajali rame uz rame s onima koji su želeli da postignu neki trajan sporazum o miru. Voljni smo takođe da u pravi čas učinimo nov napor da se Izraelu obezbedi sigurna egzistencija, da se ostvare prava palestinskog naroda i da se sprovede sklapanje mirovnih ugovora s tim regionom i unutar njega.

U istočnom Mediteranu Grčka i Turska pripadaju Atlantskom savezu. Ali, to nije garantija da će potrajati uzdržavanje od upotrebe sile. Takav bi sporazum morao da bude moguć i on bi morao da obuhvati i pitanje Kipra. Mi srdačno pozdravljamo naše prijatelje u obe zemlje. Posebno pozdravljamo naše prijatelje u Republikanskoj narodnoj partiji koji nisu mogli da dođu u Madrid. Ja im želim da uskoro budu u položaju da odigraju aktivnu ulogu u zavođenju demokratskog sistema u svojoj zemlji. I nadam se da će generali biti dovoljno mudri da to omoguće.

I kao poslednje, ali nipošto najmanje važno, dozvolite mi da kažem nekoliko reči o Latinskoj Americi. Mi smo stekli tokom poslednjih godina mnoge dobre prijatelje u Južnoj Americi, Centralnoj Americi i na Karibima — prijatelje a i partnere, koji nešto očekuju od nas i koje ne smemo razočarati. Međutim, naši latino-američki prijatelji moraju sami odlučiti kakav će oblik i sadržaj dati svojoj regionalnoj saradnji.

Mi drugi moramo imati na umu da u Latinskoj Americi ne postoje samo demokratije nego i vojne diktature koje, zajedno s finansijski moćnim korporacijama sa severa, imaju tendenciju da čitave države smatraju svojim privatnim domenom. Pravi smisao događaja u Nikaragvi nije još, kako izgleda, svugde shvaćen. Inače je teško razumeti tužna zbivanja u Boliviji, Gvatemali i Salvadoru. Svi oni, u Čileu, Argentini, Urugvaju i drugde, koji su spremni da se zalažu i da se po-

žrtvovano bore za demokratiju i slobodu mogu i dalje da računaju na naše iskreno i naklono razumevanje, kao i na našu gotovost da pokažemo aktivnu solidarnost.

Mi znamo o čemu se radi u Latinskoj Americi. Nikad se nećemo pomiriti s vladavinom cinizma i bezakonja. Niti ćemo se pomiriti s jednostranim nametanjem uticaja. Ne želimo da se sporimo s Vašingtonom, ni s hrišćanskim demokratima u Evropi. Ali, u svakom slučaju ne možemo da odustanemo od naše podrške snagama mira.

VII

Kao što sam već istakao, odnosi Sever—Jug još su se više pogoršali. Suviše onih koji odlučuju još uvek razmišljaju u terminima sile, i državne ili ekonomske nadmoći.

U svetlosti tih očiglednih opasnosti mi treba ozbiljno da nastojimo da iznađemo takve zajedničke interese koji bi nas podstakli da dejstvujemo zajedno i da sklapamo poštene kompromise, ne zatvarajući na-prosto oči pred postojećim sukobima.

Tokom dve godine vršio sam dužnost predsednika jedne nezavisne komisije, osnovane između ostalog i da bi razradila dobar program reformi. U to nismo uključili Socijalističku internacionalu. Ali, drago mi je što vidim da su se naše partije obilato služile Izveštajem Brandtove komisije i u nacionalnim i u međunarodnim kontekstima. Pretpostavljam da će to učiniti i ovaj kongres.

Sledećih pet godina četiri centralna cilja bi morala imati prvenstvo:

Prvo, obuhvatni transfer resursa zemljama u razvoju;

Drugo, pouzdano snabdevanje energijom po razumnim cenama;

Treće, globalni program ishrane da bi se savladala masovna glad;

Četvrto, velike strukturalne reforme međunarodnog ekonomskog sistema i institucija koje se bave pitanjima finansiranja razvoja. Moramo da odbacimo svako pogrešno verovanje u svemoć tržišnih snaga.

Početkom iduće godine doći će do „globalnih pregovora“ u okviru Ujedinjenih nacija. Nadajmo se da će sporazumi moći da budu brzo postignuti putem ra-

zumne procedure. Nadajmo se da neće biti izneverena ni očekivanja zemalja u razvoju da će doći do koherentnih pregovora o najznačajnijim ekonomskim i finansijskim pitanjima u kojima je napredak moguć.

Na svetskom ekonomskom samitu koji treba da se održi iduće godine u Kanadi, vodeće industrijske zemlje, uključujući i Japan, moći će da pokažu svoj konstruktivan stav prema opravdanim i razumljivim očekivanjima zemalja u razvoju. Pre toga, međutim, biće potreban izvestan broj konkretnih mera, na primer, da se otklone alarmantne teškoće u plaćanju dugova koje doživljava sve veći broj zemalja u razvoju.

Takođe, treba se nadati da će u rano leto 1981. godine doći do jednog konsultativnog samita šefova vlada sa Severa i Juga, koji bi pokušao da pripremi sve što bi moglo pozitivno da utiče na pregovore vođene u okvirima Ujedinjenih nacija. Pridajem veliki značaj toj inicijativi Meksika i Austrije. Možda će se pokazati da je važno na taj način — bez balasta mamutskih konferencija — pronaći u kojim se sferama praktične saradnje relativno brzo može postići konkretan napredak.

VIII

Ima li ikakvog izgleda neka budućnost u kojoj će život vredeti življenja? Moj odgovor je sledeći. Nemojmo se podavati žalosti kao da nam predstoji kraj sveta. Uronimo u srž problema i činimo ono što možemo. To bi bilo u skladu s najboljim socijalističkim tradicijama.

Ako treba da očuvamo mir ili čak da izbegnemo ozbiljna ekonomska pogoršanja, biće nam potrebna ne samo dobra volja, nego i sposobnost da prevaziđemo akutne krize širom sveta. Narodu i na Severu i na Jugu, i na Istoku i na Zapadu, potrebne su praktične mere koje ulivaju poverenje, koje dovode do konkretnih rezultata, smiruju političku klimu i unapređuju međunarodno razumevanje putem saradnje.

Osamdesete godine će nas sučeliti s nedvosmislenim izborom između dve alternative. Jedna od njih biće obeležena nepokolebivom suprotnošću između velikih sila, prioritarnim pravima jačeg, bezobzirnim zadovoljavanjem sopstvenih interesa, kratkovidim egoizmom, nedostatkom razumevanja za položaj drugih. Biće obeležena i krutošću mišljenja, represijom i ideološkim slepilom. Izbor takvog puta i načina značio bi nastavak trke u naoružanju, zaoštavanje sukoba između Istoka

i Zapada i dovođenje odnosa između Severa i Juga do tačke ključanja. Kraj bi neizbežno bio *haos*.

Drugi put — onaj kojim moramo poći u interesu mlade generacije — jeste onaj koji vodi jednom svetu racionalne ravnoteže, svetu u kome bismo jedni drugima pomagali putem pravilne saradnje, kao i putem priznavanja i shvatanja zajedničkih interesa.

Šta mi, kao Socijalistička internacionala, možemo učiniti da bismo dali svoj doprinos tom cilju? Mi smo sebi u Ženevi postavili tri cilja i ponovo smo ih potvrdili u Vankuveru: služiti miru razvijanjem saradnje između Istoka i Zapada; pomagati da se prevaziđe sukob između Severa i Juga; zalagati se za ljudska prava i ponovo ovo uneti u naš program.

To je tok akcije kojim želimo da idemo dalje. Ovo, međutim, ima nekoliko implikacija. To znači uticati na javno mnjenje u našim zemljama i pomagati onima koje predstavljamo da upoznaju javnost sa svojim gledištima i interesima. To znači nastojati da dođe do redovnog pritanja informacija i funkcionisanja vođstva, ostajući otvoreni prema novim idejama i sposobni da razvijamo one koje smo nasledili. To znači mobilisati mladu generaciju na svim kontinentima, s njihovim snovima, u borbi za mirniji i pravedniji svet. I konačno, to znači nastojati više no dosad da se preduzimaju koordinirane inicijative gde god se za to pruži prilika. Okviri naše organizacije ostaju skromni, iako se moramo angažovati za njeno razumno napredovanje. Ali, mi još uvek posedujemo naše najveće adute, naše idejno bogatstvo i naše potpuno požrtvovanje — a upravo njih i moramo da stavimo u dejstvo!

Ovaj kongres će obaviti deo značajnog pripremnog posla u postavljenju temelja zajedničkog programa. Već su podneseni sadržajni i dobro formulisani prilozi u vezi s ključnim temama održavanja mira, odnosa Sever—Jug i ljudskih prava. Sadržajan rad se i dalje odvija u raznim partijama. U tom kontekstu imam takođe na umu strategiju, koju su nam predložili naši holandski prijatelji, u vezi s politikom zapošljavanja. I regionalna saradnja će verovatno doneti značajna iskustva. Još nešto će možda biti veoma zanimljivo — mada izlazi iz okvira Socijalističke internacionale: konferencija koja treba da se održi s američkim prijateljima u Vašingtonu, početkom decembra, na kojoj će se raspravljati o iskustvima socijaldemokratije u Evropi. Takođe, neki naši prijatelji iz Azije i s Pacifika nameravaju da održe veliki regionalni skup.

Jedan od naših glavnih zadataka u budućnosti biće pokušaj da se prikupi iskustvo stečeno tokom industrijalizacije u razvijenim zemljama i ono stečeno tokom razvoja u zemljama trećeg sveta. Kao što nam je već izvesno vreme poznato, socijaldemokratija nije više ograničena na izvesne zemlje u kojima je ponikla. Pored toga, ono što je bilo dobro za jednu grupu nacija ne mora obavezno biti dobro za drugu. Naš se zadatak sastoji u prevođenju u praksu pluralizma i građanskih sloboda, prava na saodulčivanje i zahteva za samostvarenjem pod datim ekonomskim, kulturnim i političkim okolnostima koje preovlađuju u raznim državama i regionima. Dozvolite mi da to ilustrujem samo jednim primerom. Mi, Evropljani, ne možemo pluralizam koji je uobičajen u našim parlamantarnim demokratijama proglasiti jedinim vrednim modelom demokratskog socijalizma. Ali, naravno, ne može biti ni socijalizma u miru tamo gde nema i pluralizma. I ma koliko da je značajan i nezaobilazan princip „industrijske demokratije“, on će drukčije izgledati u državi kao što je Švedska ili Savezna Republika Nemačka od onog u nekoj zemlji čija je industrijalizacija ostvarena tek pre nekoliko godina.

Nadam se da ćemo moći više da saznamo jedni od drugih i da zajedno razradimo nove perspektive. Na taj način će Socijalistička internacionala obnoviti i svoju vitalnost kao intelektualna snaga. A to će sigurno biti dobra stvar.

IX

Hteo bih da završim izrazima zahvalnosti. Ukazano mi je veliko poverenje tokom više godina i iskusio sam mnogo prijateljstva i pomoći. Naša saradnja bila je za mene izvor velikog zadovoljstva. Osećam da nas je ona sve povelala za jedan korak napred. Iskreno, dakle, zahvaljujem svima koji su u tome odigrali neku ulogu.

Kao što sam već pomenuo, inicijativom naše zajednice postavljen je i niz novih problema. I postoji više no jedna mogućnost za još bolji rad. Ali, moramo u isto vreme slediti savet da ostanemo hladnokrvni. Situacija nije nipošto takva da bi sve demokratske socijalističke partije mogle biti bezbrižne i uspešne na izborima.

Ali, moja konačna želja danas je sledeća: da duh solidarnosti i dalje bude obeležje našeg rada i našeg

života. U svetu koji kipti problemima, izvesno je da nam predstoje novi i teški zadaci. Poslednje dve decenije ovog stoleća zahtevaće od svih koji snose političku odgovornost odluke čiji je ogromni domašaj teško proceniti.

Ipak, ne bih rekao da bi to trebalo da nas obeshrabri. Tokom svoje duge istorije, socijaldemokrati, demokratski socijalisti, postigli su mnoge vanredne uspehe. Na temelju čvrstog i zajedničkog pristupa mi možemo da kročimo napred i da se suočimo s novim izazovima. Pred nama su vremena puna iskušenja.

To će zahtevati sve naše snage. Ali, šta bi moglo da pruži veće zadovoljstvo od borbe za slobodu i pravdu i solidarnost, za jedan svet — *ne* varvarstva, nego mira!

Prevela *Frida Filipović*

Elmar Altvater

TEMPIRANA BOMBA OTKUCAVA NA SVETSKOM TRŽIŠTU

NAPOMENE O KRIZNIM TENDENCIJAMA NA SVETSKOM TRŽIŠTU

Velika Kajmanska ostrva, Bahami, Hongkong ili Singapur verovatno su poznati zapadnonemačkim turistima. Možda su oni mogli da konstatuju da u tim „rajskim“ mestima mogu plaćati evročekovima, što je izvan Evrope gotovo uvek isključeno. Možda su se tome čudili, ili pak o tome uopšte nisu razmišljali. Ipak, to je znak da su te daleke oblasti vezane za evropsko novčano tržište i tržište kapitala, za evropski bankarski sistem. Oni koji čitaju novine znaju još ponešto: ta mesta su takozvani *off-shore-centri* tržišta evrokredita i važni delovi mehanizma funkcionisanja svetske privrede sedamdesetih godina. Dok političari vode dijalog Sever—Jug o strategijama razvoja, o sporazumima o sirovinama, o transferu resursa, o načelima politike porotka na „slobodnom“ svetskom tržištu — „iza njihovih leđa“ formirali su se takvi odnosi Sever—Jug u kojima (a ovo nije nikakvo preterivanje) otkucava tempirana bomba koja bi u toku sledećih godina mogla da eksplodira. A mesta na kojima će ona eksplodirati su — pored centara tržišta evropkredita (London, Luksemburg, Amsterdam, Frankfurt) — i lepa Kajmanska ostrva, Bahami, zagonetni gradovi na Dalekom istoku: Hongkong i Singapur. Svakako, ta će se eksplozija osetiti i na drugim, a ne samo na ovim mestima.

Šta se dogodilo? Banke evrot tržišta su sedamdesetih godina plivale u novcu. Privredna kriza u kapitali-

stičkim industrijskim zemljama značila je — u uslovi-
ma generalno slabih investicija — smanjenu tražnju
za kreditom. Istovremeno su prihodi zemalja koje pro-
izvode naftu toliko porasli da one nisu mogle da novac
direktno pretvore u sredstva za proizvodnju, u infra-
strukturu, luksuzna dobra i oružje, nego se on ponovo
vraća na tržišta evrokredita. Banke — koje su, razume
se, težile da ostvare profit — morale su da pozajmljuju
novac, pa su ga, zbog nemanja drugih klijenata, davale
znatnom broju zemalja u razvoju, finansirajući deficite
platnog bilansa ili strategije razvoja. Još 1969. godine
udeo kredita internacionalnih državnih i supradržavnih
institucija (*Official Development Assistance*, ODA-kredi-
ti) u ukupnoj zaduženosti — po definiciji OUN — 96
zemalja u razvoju iznosio je 72%. Do 1978. godine za-
duženost kod privatnih banaka evropskih tržišta pora-
sla je na 51,5% ukupne zaduženosti. Posmatramo li go-
dišnje novo zaduživanje konstatujemo, prvo, da su sto-
pe povećanja zabrinjavajuće, jer iznose godišnje više
od 40%. Drugo, vidimo da je služba otplata rasla još
brže nego novo zaduženje. Treće, ispostavlja se da da-
nas pre svega privatna novčana tržišta i tržišta kapi-
tala, tj. evrobanke, dominiraju odnosima koji na svet-
skom tržištu postoje između industrijskih zemalja i
zemalja u razvoju, ali i u okviru bloka samih industrijskih
zemalja. Čini se da je državna politika za reguli-
sanje odnosa na svetskom tržištu pala na „subsidijarnu
ulogu“. Privatni kapital daje ton, a državna politika i
politika internacionalnih institucija su bespomoćne pred
ovim tendencijama. Pri tom je krajem drugog svetskog
rata učinjen pokušaj da se stvori sistem svetske pri-
vredne i sistem svetskog novčanog važenja, čiji bi na-
čini funkcionisanja bili podređeni političkoj kontroli
američke *économie dominante* i diferenciranih interna-
cionalnih institucija. Trebalo je da se konkurencija na-
cionalnih kapitala odvija u regulisanom obliku, u okvi-
ru svetskih trgovinskih sporazuma, u sistemu čvrstih
valutnih kurseva, uz internacionalne kreditne sporazu-
me. Konkurencija koja bi dovela do opadanja vredno-
sti bila bi nemoguća, koliko i inflacioni procesi ili pro-
tekcionistička zatvaranja svetskog tržišta. Stvaranje tog
sistema važenja političke kontrole ekonomskih odnosa
bila je srž pouka izvučenih iz kraha zlatnog važenja
(tačnije: zlatnog deviznog važenja) u toku svetske pri-
vredne krize 1931. godine.

Zlatno važenje je bilo takav mehanizam koji je još
od XVIII veka trebalo da u međunarodnim razmerama

obezbedi regulisanje tržišta, i koji je to stvarno povremeno i uspevaao na taj način što su se, i sve dok su se, mogli održavati profit i akumulacija. Sredstva kojima je to trebalo postizati bila su inflaciona i deflaciona kretanja kod svih cena, uključujući i cenu radne snage kao robe, ukoliko su ih iziskivali uslovi na svetskom tržištu. Otvorenost svetskog tržišta i visok stepen fleksibilnosti nacionalnih prilagođavanja bili su dva najvažnija uslova koji su omogućavali funkcionisanje ovog mehanizma. Od te otvorenosti najveću je korist imala Velika Britanija kao *économie dominante* sve do tridesetih godina ovog veka, a pad zlatnog važenja bio je tesno povezan s prestankom britanske ekonomske prevlasti (Block 1977, str. 12 i sled.)* S porastom samosvesti radničke klase i s širenjem njenog organizovanja u sindikate otpao je još jedan uslov sposobnosti funkcionisanja, naime fleksibilnost najamnina s obzirom na opadanje. Kao treći faktor treba dodati stvaranje velikih koncerna, monopola, koji su doneli striktno prilagođavanje cena datostima tržišta. Pod takvim uslovima pokušaj da se posle prvog svetskog rata ponovo uspostavi zlatno važenje bio je istorijski uzaludan i osuđen na propast. Pošto mehanizmi prilagođavanja nisu funkcionisali, vrednosni odnosi su politički uništeni. Ali odatle je, ipak, proizašao samo proces uzajamnog obezvređivanja valuta, s namerom da, ako drukčije ne ide, u odnosu na inostranstvo održi konkurentsku sposobnost, i u zemlji prisili radnički pokret na ponašanje koje odgovara nužnostima kapitalističkog oplođavanja vrednosti. Tako je bilo u slučaju „stabilizovanja marke”, 1925. kod funte sterlinga i 1926. kod franka, a isto tako i ponovo posle nastupanja velike krize sve do „zvaničnog” ukidanja zlatnog standarda 21. septembra 1931. u Velikoj Britaniji (Haberler 1976, str. 206 i sled.). Zahtevima platnog bilansa uvek se obrazlagala restriktivna politika, čiji je cilj bilo disciplinovanje radničkog pokreta; „pokazalo se da su valute veoma efikasna poluga za obaranje nivoa najamnina” (Polanyi 1978, str. 306). I upravo se u tome i sastojala politička funkcija tog prividno neutralnog mehanizma.

Kejnzijanizam, koji kao princip ekonomskog usmeravanja dominira u raznim varijantama ovom epohom počev od tridesetih godina, otvorio je — pored alternative radničkih pokreta dvadesetih godina da se ukinе kapitalizam i pored alternative reakcije da se demo-

* Vid. bibliografski prilog. — *prim. red.*

kratski pokreti suzbiju i na taj način potpomogne profitonosnost kapitala — i treći put: put takvog *kompromisa između najamnog rada i kapitala koji nastaje postrovanjem države*. U toku krize tridesetih godina ispostavilo se da u kapitalističkom sistemu ima samo tri mogućnosti ne samo da se prebrodi ekonomska kriza nego i da se privremeno stabilizuje politički labilan odnos između klasa: prvo, stabilizovanje visokom stopom nezaposlenosti, pri čemu se buržoazija morala osloniti na efekat disciplinovanja radnika. S obzirom na jačanje organizacija radničkog pokreta u razvijenim kapitalističkim društvima, više se nije moglo krenuti putem koji su klasični i neoklasični ekonomisti (na primer, A. C. Pigou) predlagali, ne sagledavajući novu političku dimenziju kapitalističkog razvitka. Druga alternativa je imala za cilj uspostavljanje autoritarnog režima da bi se radničkoj klasi nametnula uloga beznačajnog političkog faktora. Fašistički sistemi u Nemačkoj, Italiji i Japanu postali su prototip takve politike savladavanja krize koja ne mora da uzima u obzir *artikulisanje* interese radničke klase. Najzad, treći metod je metod kejnzijanizma, neka vrsta kompromisa između najamnog rada i kapitala, koji se uvodi tek u godinama posle drugog svetskog rata. Taj kompromis implicira indirektnu kontrolu tržišnih procesa, da bi se državnim usmeravanjem efektivne tražnje (Keynes 1936, str. 378) postigao takav „obim proizvodnje kod koga postoji puna zaposlenost”. Time bi za neuposlen, prekomerno akumulisan kapital, trebalo stvoriti profitonosne sfere ulaganja i istovremeno, objavljujući punu zaposlenost kao cilj, voditi računa o interesima radničke klase; pri tom bi trebalo stvoriti mogućnost čak i za povećanje novčanih, iako ne bezuslovno i realnih najamnina. Cilj Keynesove analize i njegove predložene politike bio je „da se nevolja otkloni, uz očuvanje slobode i efijencije” (Keynes 1936, str. 381). Sposobnost za takvo usmeravanje država može očuvati samo ukoliko dela kao „idealni ukupni kapitalista” i ostvari „zaštitu elita od demokratskih kontrola zahvaljujući sposobnosti tih elita da pruže ‚hleba i igara’” (Skidelsky 1979, str. 65). Međutim, kejnzijanski kompromis se kreće između dvaju polova: nezavisnosti državnog usmeravanja od pritiska masovnih pokreta i ekonomske sposobnosti da se zadovolje interesi masa za punom zaposlenošću i za porastom dohotka. A bez rasta ne može se postići ni jedno ni drugo.

Ekonomski rast je posle drugog svetskog rata postao baza *političke* stabilnosti visokorazvijenih zapadnih kapitalističkih društava. Stope ekonomskog rasta su bile baza legitimacije za sisteme vladavine u društvu i, još konkretnije, za svaku vladu. Ekonomski rast — dakle, stope povećanja društvenog proizvoda i nacionalnog dohotka — donekle su omogućavali izmirenje ekonomije i politike: taj rast je omogućavao spojivost, s jedne strane, ekonomskih interesa kapitala za (pod datim istorijskim uslovima) najvećim mogućim oplođavanjem vrednosti i, s druge strane, interesa osoba zavisnih od najamnine za povećanjima najamnine i za sticanjem društvenog interesa. Moderne socijaldemokratske partije posle drugog svetskog rata zasnivale su svoju politiku na tom „paktu rasta”. Dakle, ako ekonomski rast ne znači samo akumulaciju kapitala, nego ujedno i legitimaciju sistema i zadovoljavanje masa, onda odatle neposredno proizlazi politička nužnost da se uspostavi *svetsko tržište*, pošto bi nacionalna akumulacija kapitala vrlo brzo morala doći do svojih granica.

Međutim, politička kontrola u sâmim zemljama onemogućava povratak zlatnom važenju ili bilo kojoj drugoj konstrukciji ekonomske automatike na svetskom tržištu. Svet kejnzijanizma ne može završiti u internacionalnom prometu kapitala; i monetarni sistem mora od samog svog formiranja da omogućí političku kontrolu. A pitanje *dokle* bi trebalo da ide ta kontrola bilo je i predmet spora na pregovorima u Breton Vudsu, a ne više pitanje *da li bi* kontrolu uopšte trebalo vršiti (Crockett 1977, Halm 1957, Salomon 1977).

Uslovi za politički kontrolisan monetarni sistem bili su povoljni posle drugog svetskog rata. Velika depresija tridesetih godina i potom drugi svetski rat strahovito su uništili kapital, pa su tako stvorili osnovu za ponovni, dugotrajni polet. Istovremeno su u evropskim zemljama i u Japanu fašistički režimi oborili nadnice na nizak nivo. Rat je takođe doveo do nastanka nove *économie dominante*, koja je u svetskom monetarnom sistemu mogla vršiti kontrolu, naime SAD. One su istisnule Veliku Britaniju iz centra svetskog monetarnog sistema. To nije prošlo bez konflikata i otpora. Velika Britanija je sve do šezdesetih godina pokušavala da održi funtu sterlinga kao svetsku valutu pored dolara. Švakako, ne samo što se taj pokušaj završio neuspehom Velike Britanije nego je imao i fatalne posledice po celokupan britanski privredni razvitak posle drugog

svetskog rata. Kao što su pokazali Glyn i Suttcliffe (1972), uzrok velikog dela britanskih nevolja bio je u tome što je Velika Britanija u ne vreme pokušala da očuva stari dominantni položaj imperije, u trenutku kad je u svetskom monetarnom pokeru u ruci SAD bio „fleš rojal”. SAD su bile neosporna *économie dominante*, pa je, prema tome, dolar bio predodređen da postane nova svetska valuta. Sve do sedamdesetih godina važila je takva podela uloga; kad je ona dovedena u pitanje, završio se komad koji se zvao Breton Vuds. Kao što ćemo još pokazati, *happy enda* nije bilo.

Propast sistema Breton Vuds: Pobeda vrednosti nad političkom kontrolom

Kako je početkom sedamdesetih godina mogao da se slomi tako dobro smišljen sistem? Videli smo da je trebalo da monetarni sistem omogućí političko regulisanje ekonomskih procesa. Sad možemo reći da je on propao zbog svog uspeha. Jer, odista je posle drugog svetskog rata došlo do takve ekspanzije svetske trgovine kakvoj nije bilo ravne u prethodnoj istoriji kapitalizma. Ali, akumulacija kapitala znači jačanje *privatnih* centara moći, a njihovo delanje, na kraju, gotovo potpuno lišava dejstva državnu kontrolu. Države i zvanične internacionalne institucije dobile su sedamdesetih godina već pomenutu subsidijarnu ulogu. Pogledajmo malo detaljnije taj proces.

U uslovima neravnomernog i nesimultanog razvitka taj sistem je od samog početka morao imati protivrečnosti, koje su svakako, sve više prerastale u teške ekonomske i političke probleme. Centralna protivrečnost, koja je uticala na smer svih procesa u svetskom monetarnom sistemu, bila je protivrečnost između funkcije *dolara* kao *nacionalnog novca* i kao *svetskog novca*. Uopšte uzev, novac ima funkcije mere vrednosti, prometnog sredstva, sredstva plaćanja i, ako se odatle izvodi još jedna funkcija, funkciju sredstva za očuvanje vrednosti. Tako je i u internacionalnoj i u nacionalnoj sferi. Kao *mera vrednosti* i *sredstvo za očuvanje vrednosti* dolar je mogao da fungira na osnovu fiksne relacije kurseva razmene u odnosu na druge valute i u odnosu na zlato (garantovana konvertibilnost od 35 dolara po unci). Dolar je postao prometno sredstvo kao valuta preko koje se ostvarivao pretežan broj svih ugovora (trgovinskih poslova). I kao *sredstvo pla-*

ćanja dolar je fungirao pošto se više od 90% međunarodnih kreditnih odnosa realizovalo u dolarskoj valuti. Te funkcije je dolar dobio kao *svetska trgovinska valuta*; ali, pored toga fungirao je i kao sredstvo nacionalnih vlada i internacionalnih institucija za usmeravanje međunarodnih monetarnih odnosa, naime kao *intervencionarna valuta*, kao *rezervna valuta* i kao *vodeća valuta*. Sve te funkcije su, u krajnjoj liniji, zavisile od kvaliteta dolara kao novca s „punom vrednošću”. Glatko obavljanje prometa roba na svetskom tržištu i mogućnost zamene dolara za zlato po fiksnom iznosu bili su dugo vremena garancija za „vrednost” dolara, od koje su zavisili njegovi kvaliteti kao mere vrednosti, kao sredstva za očuvanje vrednosti i, konačno, kao prometnog sredstva, sredstva plaćanja i, u međunarodnim razmerama, kao intervencione, rezervne i vodeće valute.

Za razliku od zlata, koje je u obliku poluga moglo da izađe iz svoje nacionalne kože, dolar i na svetskom tržištu cirkuliše pod zastavom SAD i, prema tome, deli s tom zastavom sudbinu i u dobru i u zlu. Posledica toga je bilo ne samo to što je na svetski novac neposredno uticala — i uspešna i neuspešna — nacionalna politika SAD, nego i nešto više: da bi od dolara uopšte stvorile svetski novac, SAD nisu mogle da u tu svrhu ne računaju s permanentnim deficitom platnog bilansa. Inače, dolar ne bi ni mogao da pređe iz nacionalnog u internacionalni novčani promet. Svakako, za SAD to nije bio teret, nego pre zadovoljstvo. Jer dolar je napuštao promet SAD na svojim putovanjima oko sveta ne kao „lukavo izmišljeno” prometno sredstvo, nego kao *kapital* koji je donosio profite i množio se — izvan SAD. Gde god dolar nije kao kapital ulazio u internacionalni promet, na primer kao zajam vladi ili pomoć, on je služio stabilizovanju sistema moći, koji je trebalo da obezbedi *profitonosnost* pre svega američkog kapitala, a zatim — u drugom redu — stabilnost kapitalističkog sistema uopšte. Tako su najbolja bila ona vremena kad su interesi američkog kapitala i kapitalističkog svetskog sistema bili gotovo identični. Neistovremenost i neravnomernost razvitka različitih polova svetskog tržišta sve više su potkopavali tu identičnost. A tom procesu je potpomogao i sâm dolar. Jer, kad se već oslobodio kao kamatonosni kapital ili/i kao kapital koji treba akumulirati, i kad je svim sredstvima počeo da koristi svagda veoma profitonosne prilike za male i velike poslove — izvan nacionalnog prometa, koji bar delimično mogu usmeravati nacionalne vlasti — nastala je *internacionalna realnost* proizvodnje

(transnacionalni koncerni) i prometa („evrodolarsko tržište”) koja je dovela do slabljenja ekonomske i političke baze monetarnog sistema. SAD, kao sila koja „garantuje” monetarni sistem, sve manje su ispunjavale taj zadatak, pošto je njihov vlastiti nacionalni novac izmicao njihovoj kontroli čim je kao kapital prelazio granice. Čak i više od toga: on je prelazio granice upravo zato da bi izmakao nacionalnoj kontroli, da bi izbegao restrikcije mobilnosti kapitala i da bi na taj način bez ograničenja nacionalne države *fancy free* potražio mogućnosti za najrentabilnije ulaganje (upor. Dufey i Giddy 1978, str. 13 i sled.).

I fiksiranje kursa vremenom je destabilizovalo sistem zato što se nivo troškova u raznim zemljama razvijao neravnomerno. To je bilo vezano za različite stope rasta produktivnosti, za različite stope inflacije i za neravnomeran razvoj troškova najamnine. Nacionalne i internacionalne političke kontrolne instance sve manje su uspevale da ta kretanja zadrže u okviru uravnoteženih kursa.

Svakako, na ovom mestu valja istaći da se čak i nerealan fiksiranje valutni kursevi mogu duže vremena održati — sve dok su internacionalna kretanja kapitala ili neznatna ili podležu kontroli. Ova dva uslova su prestala da važe u toku ekspanzije svetskog tržišta. To zapažamo čim se osvrnemo na kolone podataka koje pokazuju porast likvidnosti na svetskom tržištu. Najpre je doživela nagli skok ona zvanična likvidnost koja predstavlja indikaciju za intervencioni potencijal međunarodnih ustanova i nacionalnih država: s okruglo 60 milijardi 1960. godine na 92,3 milijardi 1970. i 260,8 milijardi 1978. godine. Pri tom je udeo zlata (vrednovan 35 dolara po unci) kod oko 35 milijardi dolara ostao u velikoj meri isti. Ako bi se zlatne rezerve vrednovale po sve brže rastućoj tržišnoj ceni zlata, bilo bi nužno proceniti ih mnogo više. Istovremeno su *devizne rezerve* svih centralnih banaka porasle sa 17 milijardi 1955. na okruglo 202 milijarde 1978. godine. Njihov udeo u ukupnim rezervama porastao je, usled toga, s okruglo jedne trećine u toku pedesetih na oko 40% u toku šezdesetih godina, a zatim rapidnom brzinom na gotovo 80% od 1977. godine. U tom istom razdoblju su porasli *privatni međunarodni krediti* s visokim stopama rasta, koji su dolazili pre svega iz SAD, malim delom iz Velike Britanije, i od sredine šezdesetih godina u sve većem obimu s evronovčanog tržišta. Privatna likvidnost na svetskom tržištu porasla je s 8 milijardi 1955, preko 75 milijardi 1970. i 153 milijarde 1975,

na 233,4 milijarde 1977. godine. Uzeti sami za sebe, ti brojevi su ogromni. Svakako, ako se dovedu u vezu s rastom svetske trgovine (merenim svetskim uvozima), videćemo da je udeo privatnih i zvaničnih rezervi likvidnosti u svetskom uvozu *opao* sa 70% 1955. na oko 55% 1977. godine. Odatle se može površno zaključiti da je opskrba svetske likvidnosti izgubila na svom značaju, ako se kao „normalan slučaj” uzme period sredinom pedesetih godina. Ipak, takva interpretacija bila bi preuranjena. Jer, treba uzeti u obzir da su zahtevi za likvidnošću u uslovima sistema fiksnih valutnih kurseva veći nego u sistemu fleksibilnih valutnih kurseva. A izgrađivanje međunarodnog kreditnog sistema oslobađa likvidnost za druge svrhe, a ne za finansiranje svetske trgovine, i to čak i onda kad se relativna masa likvidnosti (koja se odnosi na svetsku trgovinu) smanjuje.

Ceo značaj promena strukture u internacionalnoj likvidnosti shvatićemo kad uporedimo privatnu likvidnost sa zvaničnim rezervama likvidnosti. Godine 1955. privatna likvidnost je iznosila samo 14,7% zvaničnih rezervi. Godine 1960. iznosila je već 24,3%; 1965. taj udeo je porastao na 37,7%, da bi 1973. skočio na 68,5%. Najzad, 1977. godine privatne rezerve likvidnosti bile su 89,5% zvaničnih rezervi likvidnosti. Dakle, danas privatne banke obezbeđuju oko polovinu međunarodne likvidnosti. „Koegzistencija privatne i zvanične likvidnosti, u kojoj se svakom od njih manipuliše s različitim kriterijumima i ciljevima (naime, privatnom likvidnošću se manipuliše s gledišta rentabilnosti pojedinačnog kapitaliste — *prim. E. A.*), relativno je nov razvojni tok međunarodnog monetarnog sistema i predstavlja znatnu promenu strukture ovog „sistema” (Biasco 1979, str. 44). Nije nikakvo čudo što se „kretanja kapitala koja narušavaju ravnotežu” identifikuju kao „nevaljalac u tom komadu” (Ottmar Emminger 1973). Samo, u tom prenošenju važnosti s „državnog” novca na „privatni” novac na svetskom tržištu (koji je u prometu u obliku kapitala) već se dokumentovano pokazuje smanjivanje mogućnosti političke kontrole u monetarnom sistemu. To se prvi put pokazalo 1964. kad je moć privatne špekulacije postala veća od kontrolnih mera nacionalnih država, u Engleskoj pod laburističkom vladom: „Epizoda iz 1964. bila je početak stalne eskalacije moći kratkoročnog kapitala, kojom su ugroženi zvanični valutni kursevi” (Crockett 1979, str. 32). Nije prošlo ni deset godina posle te „epizode”, a

sistem fiksnih valutnih kurseva sa dolarom kao svetskim novcem doživeo je konačan slom.

Monetarna politika šezdesetih godina može se opisati kao neka vrsta uzaludne utakmice između rasta privatne likvidnosti u toku onog procesa akumulacije kapitala koji je napredovao u svetskim razmerama, s jedne strane, i pokušaja zvaničnih instanci da stvaranjem zvanične likvidnosti „stignu ježa”, s druge strane: opštim kreditnim sporazumima između centralnih banaka stvara se likvidnost isto toliko koliko i formiranje zlatnog pula, bilateralnog sporazuma o razmeni između centralnih banaka, osnivanjem kluba desetorice itd. Bezuspešno, jer ovaj sistem se ne može održati. Naprotiv, mogućnosti za realizovanje inflacionih cena na svetskom tržištu povećavaju se i u tom procesu gubi se i poslednji jamac za političku kontrolu svetskih monetarnih odnosa: *cena zlata fiksirana* od drugog svetskog rata. Najpre, pored zvaničnog valutnog zlata centralnih banaka, koje se vrednuju još s 35 dolara po unci, nastaje slobodno tržište zlata. Ali tržište dobija i utakmicu između cene zlata na tržištu zlata i „političke cene” zlata. Može se takođe reći: *vrednost* dobija protiv politički manipulisanog svetskog novca — dolara.

Sad se na svetskom tržištu istinski javlja paradoks koji je Karl Marx opisao u svom izlaganju funkcijâ novca (I tom *Kapitala*, 3. glava): novac kao mera vrednosti samo je *ideelno* nužan, dok kao prometno sredstvo mora *realno* postojati da bi mogao da bude u prometu. Sve dok taj promet teče glatko, cedulje bez vrednosti mogu vršiti prometnu funkciju novca. Dakle, on ne mora ni biti prisutan kao realna vrednost. S ovom nepretencioznošću novca u njegovoj funkciji prometnog sredstva vezano je to što je na svetskom tržištu dolar uopšte mogao postati svetski novac. Ali ako promet zapne, pokazaće se da novac kao mera vrednosti niko ne može ostati ideelan; on mora postati vrlo realan. Obrnuto je s funkcijom novca kao prometnog sredstva: pokazuje se da je njegovo realno obličje krajnje ideelno zato što — u ekstremnom slučaju — niko ne želi da prihvati papir koji je bez vrednosti. Niko nema poverenja u papirni novac; pa i kad je snabdeven državnim garancijom za otkup, niko ne veruje da on još *predstavlja* realnu vrednost. Traži se sâm novac s vrednošću, i niko se ne zadovoljava čisto ideelnim postojanjem mere vrednosti. Baš funkcijom mere vrednosti može se obrazložiti trka za zlatom od kraja šezdesetih godina i s njom povezana „povećanja cena” zlata. Či-

njenica da zlato, umesto da kao svetski novac gubi značaj, naprotiv postaje sve važnije, predstavlja još jednu indiciju da postoji erozija političke kontrole odnosa na svetskom tržištu i svetskih monetarnih odnosa — znak moći tržišta kojima dominiraju privatni kapitali.

Poskupljenje računa za naftu, „recycling” petrodolara i opasnost od vojnih intervencija

Izgrađivanje tržišnih odnosa, koji u velikoj meri izmiču kontroli nacionalnih država i koje ni međunarodne institucije ne mogu efikasno usmeravati, potkopava temelje na kojima leži monetarni sistem: fiksirane kursne odnose među valutama, intervencionu potenciju zvanične likvidnosti, koja već u kvantitativnom smislu više ne može držati korak s obimom privatnih međunarodnih novčanih tržišta i tržišta kapitala, osnove dominacije SAD na svetskom tržištu. Sve to ne bi postalo toliki problem početkom osamdesetih godina da kapitalistički svetski sistem nije zapao u najtežu krizu akumulacije posle drugog svetskog rata. Ekspanzija svetske trgovine je popustila, a to je značilo zaoštavanje konkurencije između nacionalnih kapitala u vreme kad nije funkcionisao nikakav politički regulativni mehanizam za ograničavanje bujanja te konkurencije. Niko — osim u neoklasičnoj dogmatici — nije ozbiljno shvatao da se ekspanzija može uspešno obnoviti posredstvom tržišne automatike.

U literaturi koja kritikuje kapitalizam uvek je ukazivano na moć multinacionalnog koncerna nad nacionalnim vladama, a to je nesumnjivo opravdano. Svakako, time je označen samo jedan deo problema. Danas dramatika ne proizlazi toliko iz sposobnosti pojedinačnih kapitala da vrše politički pritisak, koliko iz *nesposobnosti* instanci svetske ekonomske politike da kontrolišu tržišne odnose. Usled toga, u jednom periodu ekonomskih kriza ne postoji nikakav politički mehanizam na svetskom tržištu koji bi mogao da usmerava krizne procese, a naročito da savlađuje teškoće, nastale kao rezultat dvaju povećanja cena nafte 1973. i 1979. godine.

Nema ničeg tako problematičnog, tako pogrešnog, kao što je interpretacija razvoja cene nafte od 1973. pojmovima eratičnog šoka. Naime, priča o „prvom” (1973/74) i o „drugom” (1979/80) šoku koji je izazvala nafta prikriva činjenicu da je razvoj cene nafte tesno povezan s razvojem svetskog novca — dolara i cene zlata. To je vezano samo za činjenicu da se cena nafte

fakturiše u dolarima, pa se, usled toga, realna cena nafte negativno povezuje s inflacijom dolara i s relativnim porastom vrednosti zlata. Ako se nominalna cena sirove nafte podeli s izvoznom cenom za gotovu industrijsku robu zemalja OECD, pa se tako dobije realna cena sirove nafte (u cenama iz 1980), pokazaće se da je ta cena od 1953. do oko 1973. gotovo neprekidno opadala: s oko 6—7 dolara po barelu (*Saudi-Arabia Light*), na manje od 5 dolara po barelu, da bi tek posle 1973, u toku „prvog šoka izazvanog naftom”, porasla na neklih 17 dolara po barelu.

U ovom kontekstu je interesantno i nešto drugo a ne samo gubitak vrednosti dolara; štaviše, ubrzanje stope inflacije u svim važnijim kapitalističkim zemljama igra takvu ulogu koja natproporcionalno poskupljuje gotove industrijske proizvode za kupce u malo razvijenim regionima. Uz to, davanjem slobode „ceni zlata” od 1969. godine, relativna vrednost tog plemenitog metala naglo je skočila. I ovde treba, kao i svuda, razlikovati *uzrok* i *povod*. Generalnim uzrokom za povećanje cene nafte treba smatrati gubitak vrednosti dolara i ubrzanje stope inflacije, kao i s tim povezana povećanja cena zlata. Svakako, povod je izraelsko—egipatski rat i korišćenje izmenjenih političkih odnosa snaga od strane zemalja OECD, ujedinjenih u toku vojnih obračuna.

Poskupljenje sirove nafte pogađa kako životni standard osoba zavisnih od najamnine (pa preko odgovarajućih zahteva za najamninom dejstvuje povratno na kapital) tako i troškove za predujam postojanog kapitala, naročito zato što troškovi za energiju kod izabranog tipa rasta s intenzivnom upotrebom energije u industrijskim zemljama imaju sasvim presudnu ulogu. Usled toga se povećanja cena petroleja, u krajnjoj liniji posredstvom međunarodnog kružnog toka reprodukcije, osećaju kao pritisak na rentabilnost oplođavanja vrednosti kapitala. Samo, ne bi trebalo zaboraviti da taj pritisak nije spolja prouzrokovan nekim egzogenim faktorom (šokom izazvanim povećanjem cene nafte), nego imanentnim kriznim tendencijama kapitalističke akumulacije na samom svetskom tržištu.

Tom argumentacijom je povećanje cene sirove nafte endogenizovano, a kritici je podvrgnuta njegova interpretacija kao „šoka izazvanog naftom”. Ipak, povećanja cene nafte imaju eklatantne posledice za razvitak svetskog tržišta i međunarodnog monetarnog sistema sedamdesetih i osamdesetih godina. Sad njih treba prikazati.

1. Povećanja cene nafte ne dejstvuju isto u pojedinim kapitalističkim zemljama. Realna cena nafte, tj. nominalna cena nafte merena razvojem cena izvezene industrijske robe, različito se razvijala u pojedinim visokorazvijenim kapitalističkim zemljama. Za sve razvijene zemlje (*major countries* u OECD) između 1973. i 1979. porasla je više od dva i po puta. „Ipak, zbog različitih kurseva zamene za dolar, razvoj cena za uvezenu naftu veoma mnogo varira od zemlje do zemlje” (OECD, „Economic Outlook”, juli 1980, str. 116).

2. Usled neelastičnosti tražnje za petrolejom i petrolejskim proizvodima, jedan deo tražnje, koji je do sad bio usmeren na industrijske proizvode, skreće ka proizvođačima sirove nafte. S obzirom na stagniranje ili samo neznatno širenje svetskog tržišta, to znači gubitak tražnje i proizvodnje u industrijalizovanim zemljama. Time se još više zaoštava ionako intenzivna konkurencija između nacionalnih kapitala.

3. Skretanje struja plaćanja na svetskom tržištu izražava se u viškovima platnog bilansa i deficitima. Od 1973. do 1980. godine OPEC-zemlje su kumulativno akumulisale višak bilansa tekućih stavki od 345 milijardi dolara. Tom višku odgovara deficit kako u svetu razvijenih kapitalističkih zemalja tako i naročito u sferi zemalja u razvoju koje ne proizvode petrolej. Prema tome, monetarne rezerve svetskog tržišta (svetska likvidnost) koncentrisale su se sve više kod OPEC-zemalja i uništile su sve pokušaje podjednake međunarodne raspodele likvidnosti. U tome se i sastoji pravi problem svetskog monetarnog sistema sedamdesetih godina: naime, u nužnosti da se ne samo finansiraju deficiti platnih bilansa nego i da se izražavaju deficiti i viškovi.

4. Odatle proizlazi nužnost pojave *recycling* petrodolara. *Recycling* petrodolara ne treba tretirati isključivo kao monetarni fenomen. Istina, reč je o tome da se ogromni viškovi OPEC-zemalja ponovo vrate u promet na svetskom tržištu, ali to će uspeti samo dugo i doneće rešenje problema povezanih s eksplozijom cene nafte, ako se uzme u obzir da je *recycling* stvar *transfera realnih resursa*, kao što je transfer realnih resursa pedesetih i šezdesetih godina bio i onda kad su se *terms of trade* razvijali u korist industrijskih zemalja, a na teret zemalja koje proizvode sirovine. Ipak, uvozi OPEC-zemalja sedamdesetih godina nikad nisu dostigli izvoze: udeo uvoza u izvozima opao je posle 1973. na trećinu, pa je zatim do 1978. porastao na gotovo 70%, ali je, usled takozvanog drugog šoka iza-

zvanog cenom nafte 1979. godine, odnos uvoza prema izvozima opao na 45%. Privredno-političke instance razvijenih kapitalističkih zemalja u međuvremenu su polazile od toga da će ta neuravnoteženost trajati i osamdesetih godina (na primer, „Economic Report of the President of United States”, januar 1980). Zato se hitno nameće rešavanje *kratkoročnog problema monetarnog recycling* likvidnih sredstava OPEC-zemalja.

Često se nastanak takozvanih *evronovčanih tržišta* dovodi u vezu s ulaganjem novca i kapitala ovih OPEC-zemalja. Ali to je pogrešno. Evrodolarsko tržište nastalo je početkom šezdesetih godina kao posledica pune konvertibilnosti valutâ, uspostavljene krajem pedesetih godina, i permanentnog deficita platnog bilansa; naročito kao logična posledica načina finansiranja tog deficita — naime, velikim delom, ulaganjima privatnog kapitala izvan SAD, koja nisu ponovo repatrirana. Od 1964. do 1973, dakle do šoka izazvanog cenom nafte, volumen evrotržišta se upetnaestrostručio. Uporedo s tim kvantitativnim širenjem dolara do institucionalne diferencijacije u eficientni bankovni sistem, tako da su posle 1973, kad je moralo doći do *recycling* petrodolarâ, već postojale olakšice da se proces *recycling* odvija zapanjujuće glatko. To se stalno ističe kao posebno postignuće evrotržišta. Usled toga sedamdesetih godina ekstremno ubrzano su rasli međunarodni bankovni poslovi. Ako se počne od podataka *Morgan Guarantee Trusta*, onda su inostrane pozajmice poslovnih banaka u važnim industrijskim zemljama rasle sa oko 70 milijardi dolara krajem 1973. na 640 milijardi dolara krajem 1979. Međutim, ne može se pretpostavljati da kod tih masa kapitala *recycling* može biti sproveden automatski i bez problema (OECD, „Economic Outlook”, juli 1980, str. 126). Lako je nabrojati probleme: prvo i pre svega, sve veće zaduživanje pojedinih zemalja, naročito zemalja u razvoju koje ne proizvode petrolej (o ovome videti izlaganja u sledećem odeljku) i s tim povezan *country-risk*; drugo, opasnost od rastućeg *maturity-risk*, koji rezultira iz toga što su ulaganja OPEC po pravilu *kratkoročna* kod evrobanaka, a ove time finansiraju *dugoročne* kredite. Doduše, ispostavilo se da su ulaganja OPEC „manje nestalna” nego što se očekivalo („Economic Report of the President”), ali je investiciona politika OPEC-zemalja jednoznačno određena političkim okolnostima u njihovim društvenim sistemima. Unutrašnji politički razvoj OPEC-zemalja, koje su regionalno koncentrisane na Bliskom istoku, sada postaje prvorazredan faktor svetske politike, pošto je

prethodno, već maltene decenijama, bio interesantan kao egzotičan predmet haremskih priča žute štampe. Tu se, kao što je već pokazao nedavni razvoj događaja u Persijskom zalivu, skriva ogromna opasnost. Pošto je protekli razvoj događaja na svetskom tržištu smanjio političku kontrolu ekonomskih odnosa u prilog privatne akumulacije kapitala u industrijskim zemljama, i pošto se ispostavilo da odnosi tržišta nikako nisu povoljni samo za kapitalističke centre moći u Zapadnoj Evropi i Severnoj Americi, mogla bi se pojaviti sklonost da se problemi otklanjaju na *militaristički način*: ekonomska i politička tempirana bomba demonstrira se na taj način što se puca pravo u nju.

Predmet politike privatnog zaduživanja na evrotržištima

Na ovom mestu možemo se opet nadovezati na naše uvodne napomene. Posebne teškoće krajem sedamdesetih godina pri regulisanju odnosâ na svetskom tržištu izazvane su dvama faktorima, koji su se uzajamno uslovljavali i pozitivno uticali jedan na drugi, a nastali su kao rezultat logike razvoja samog kapitalističkog svetskog tržišta: ogromne sume privatne likvidnosti kao posledica ubrzane akumulacije kapitala, s jedne strane, i s druge, onih tendencija prekomerne akumulacije koje otežavaju vraćanje međunarodno likvidnog novčanog kapitala u obliku proizvodnih investicija u industrijske zemlje. Te teškoće su postale veće usled povećanja cena petroleja, koja su se mogla obrazložiti inflacijom u industrijskim zemljama i koja su izazvala nastanak ogromnog novčanog fonda kod OPEC-zemalja. Pošto se taj novac ne može sasvim utrošiti ni za uvoze industrijske robe, ni za luksuznu robu i oružje ili infrastrukturne ustanove u ovim zemljama, znatan njegov deo one *kratkoročno* ulažu kao novčani kapital kod evrobanaka čija se likvidnost time još više povećava. I taj novac sad stoji na raspolaganju da se „pomogne”, pre svega zemljama u razvoju, finansiranjem deficita platnog bilansa ili strategija razvoja.

Gotovo neopaženo u širokoj javnosti, nastao je nov oblik zavisnosti. Navedimo samo nekoliko primera: godine 1978. Brazil je zadužen s 27,2; Meksiko s 24,3; Indija s 15,3; Indonezija s 12,8; Alžir s 12,6; Južna Koreja s 11,8 (u milijardama dolara) — a ovde navodimo samo neke velike dužnike među zemljama, trećeg sveta. Pri tom je udeo zaduživanja kod privatnih poveri-

laca, tj. naročito na evronovčanom tržištu, proteklih godina sve više rastao. U Meksiku 1978. godine udeo privatnog zaduživanja u ukupnom zaduživanju iznosi 86%, u Brazilu 81%, u Venecueli 93%. Posledica tog porasta udela privatnog zaduživanja u ukupnom zaduživanju jeste brži porast službe otplata u poređenju s porastom ukupnog zaduživanja, jer privatni krediti su, po pravilu, skuplji od javnih. Ako saberemo svih 96 zemalja u razvoju, videćemo da je njihovo ukupno zaduživanje u razdoblju od 1970. do 1978. godine poraslo za 372%, dok je teret dugova u tom istom razdoblju porastao za 511%. Sve to ne bi bilo problem kad bi se bar služba otplata mogla platiti iz otkupa izvoza (uz odbitak deviznih izdataka za nužne uvoze). Ipak, baš u tome se situacija u toku proteklih godina pogoršala za mnoge zemlje u razvoju. Na primer, Meksiku je potrebno 13,8 mesečnih izvoza da bi mogao da plati samo službu otplata. Jasnije rečeno: godišnji izvozi ove zemlje više nisu dovoljni da opsluže međunarodne kredite. Dakle, službu otplata moguće je još samo finansirati iz *novog zaduživanja*. U sličnoj dramatičnoj situaciji nalaze se još mnoge druge zemlje u razvoju. Ni valutne rezerve tih zemalja nisu dovoljne da izmire kamate i otplate. Zato Nemačka savezna banka u svom godišnjem izveštaju za 1979. rezimira da se „usled nove eksplozije cena nafte, usled više nego dvostrukog porasta tržišnih kamata posle njihove najniže tačke 1977. godine, kao i s manjim rokom dospeća otplate i s neznatnim vremenskim razdobljima bez otplata za nove kredite, od kraja 1979. godine situacija znatno pogoršala. Pojedine zemlje su se zato u međuvremenu opasno približile svojim procesima zaduživanja” (Poslovni izveštaj Nemačke savezne banke za 1979. godinu, str. 51).

Ovaj ogromni porast zaduženja kod privatnih banaka u oštroj je suprotnosti sa situacijom pedesetih i šezdesetih godina, kad su zemlje u razvoju svoje strategije razvoja i deficite platnog bilansa finansirale pretežno ili *direktnim investicijama* ili *zvaničnim* zajmovima. Ipak, uprkos nepovoljnijim uslovima kreditiranja (više kamate), one se danas koriste privatnim tržištima, i to već i zbog rigidnih nameta koje međunarodne ustanove, kao što su Međunarodni monetarni fond ili Svetska banka, određuju za zemlje korisnice kredita (vid., na primer, Payer 1974, Tetzlaff 1980). Tome se pridružuje i potreba za finansiranjem, koja je ekstremno narasla s obzirom na strukturne deficite platnog bilansa, a koju sama zvanična mesta više ne mogu zadovo-

ljiti. U zaslugu sistema privatnih evrobanaka pripisuju (na primer, *Council of economic advisers of US-President*, ali i savet zapadnonemačkih stručnjaka) i to što je sedamdesetih godina on u velikoj meri uspešno obavio zadatak sprovođenja *recycling* same likvidnosti iz zemalja s viškovima u zemlje s deficitima. Takav sud može biti tačan samo za kratak rok. Gledano srednjoročno, a osobito dugoročno, ova vrsta *recyclinga* samo je dovela do još većeg gomilanja problema koje sada treba rešavati. S obzirom na usporen rast svetske trgovine, sužene su mogućnosti zaduženih zemalja da rastućim otkupima izvoza vrše službu otplate i smanje zaduživanje, osobito zato što industrijske zemlje, svaka za sebe, takođe pokušavaju da pomoću forsiranih izvoza smanje deficite platnih bilansa, nastale povećanjem računa za naftu. A, uz sve veću konkurenciju na međunarodnim tržištima, zemlje u razvoju verovatno nisu baš učesnici najposobniji da se probiju. Dakle, nije nerealno očekivati da će ubuduće porasti *country-risk* pri davanju privatnih kredita. Za same zemlje u razvoju ogromno zaduživanje donosi znatne probleme unutrašnjem razvoju. Međunarodne ustanove su uvek za davanje kredita vezivale formalne uslove, koji su se u celini odnosili na tržišnoprivrednu otvorenost i akumulaciju kapitala, a to znači na potkopavanje socijalnih postignuća. Privatni davaoci kredita gotovo i nisu postavljali takve formalne zahteve; ali, u krajnjoj liniji, zavisnost zemalja korisnica kredita od zaduživanja u inostranstvu svodi se na isti takav regresivan politički kurs. Jer, prinuda da se svi resursi mobilisu za opsluživanje spoljašnjih dugova vrlo lako se pretvara u političku represiju. Između spoljašnje zavisnosti i unutrašnjeg autoritarnog militarizovanja društva postoji izvestan afinitet. Ipak, i za internacionalan kreditni sistem i za razvijene industrijske zemlje ta struktura nije nimalo problematična. Ma koliko rigidni bili nameti (ako nema imovinu koja se može pretvoriti u stečajnu klasu), dužnik koga je nemoguće prisiliti na plaćanje ima jaku poziciju, s koje se može iznova pregovarati o uslovima kreditiranja. Ako to ne ostane samo pojedinačni slučaj, nego u takvu situaciju zapadne više zemalja ili samo jedan veliki dužnik, odatle mogu proizaći loše posledice za evrobanke. I to takođe zato što kredite, kao što smo već pomenuli, evrobanke redovno daju dugoročno, mada OPEC-zemlje samo kratkoročno ulažu na evrotržištima. Moguće je da *maturity-risk* kod evroulaganja ubuduće više ne bude beznačajan, kao što je

to *Council of economic advisers of US-President* pisao za protekle godine.

Ovu pretpostavku potkrepljuje i investiciona politika OPEC-zemalja. Njihovo ponašanje na međunarodnim finansijskim tržištima zavisi i od unutrašnjeg razvoja događaja u tim zemljama. Kad se Irak spremao za rat protiv Irana, prvo su vraćene iračke zlatne rezerve iz Ciriha u Bagdad. A kad se obračun između Irana i SAD oko šahove imovine i oko talaca u novembru 1979. približio vrhuncu, Iran je pokušao da svoje investicije izvuče iz SAD. To su SAD administrativno sprečile, pošto bi usled takve akcije verovatno opao kurs dolara, a on se tek neposredno pre toga bio stabilizovao (restriktivnim merama koje je u oktobru 1979. doneo *Federal Reserve Board*). Ali, jasno je da takva zadiranja SAD ili drugih zemalja s evrocentrima u tuđu imovinu ne mogu postati pravilo, a da se time ne izazove eksplozija sistema evrotržišta jednim *blow up*. Tempirana bomba otkucava; s njom treba oprezno postupati i demontirati je.

Ovde se ipak donekle jasno vidi da je opisano „privatizovanje” svetskog tržišta i međunarodnog monetarnog sistema očigledno odavno postalo prvorazredan *predmet politike*. Takođe je jasno da ulogu političkih instanci za kontrolu tih odnosa treba jačati u odnosu na moć privatnih kapitala i kreditnih odnosa. To je opšte saznanje; samo, veoma je neizvesno kako se to može realizovati. Ovde nije u pitanju najbolji tehničko-ekonomski mehanizam, nego antagonistički politički interesi; toliko antagonistički da, kao što smo već nagovestili, nisu isključene ni militarističke akcije.

Nastojanje da se pri „recyclingu” realnih resursa izgubi što manje

Militarističke intervencije predstavljaju rizik za sve učesnike. Stoga su one uvek samo *ultima ratio*, mada se forsiranim naoružavanjem i formiranjem regionalnih saveza, izgrađivanjem vojnih uporišta i vojnim pomaganjem „prijateljskih” vlada ili grupa vrše pripreme za mogući rat. Sada su zemlje u severnom delu Indijskog okeana i na Karibima regioni koje najviše pogađaju ta nastojanja da se „obežbedi mir”.

Ipak, kapitalističke industrijske zemlje nemaju samo tu strategiju; one pokušavaju da ekonomski reše problem vlastitih deficita platnog bilansa u odnosu na

OPEC-zemlje. Pri tom svaka zemlja za sebe pokušava da „spase kožu” pre nego što se pokrenu usaglašene, svetskopoliitičke akcije protiv kriznih tendencija na svetskom tržištu. Protiv deficitâ platnog bilansa, koji su kao ukupna suma od 80 milijardi dolara 1980. godine ubeleženi u oblasti OPEC (od toga 16 milijardi dolara otpada na SRN, 14,5 milijardi na Japan, a na zemlje Evropske zajednice ukupno oko 40 milijardi dolara), više ne pomaže devalviranje valute, kao što je to bilo još dvadesetih godina ovog veka. Jer, pošto pri devalviranju valuta uvozi poskupljuju, cene petroleja rastu adekvatno tome, čime se povećavaju troškovi proizvodnje uz visok stepen energetske zavisnosti. Umesto toga, sve zemlje pokušavaju da nivo uroškova proizvodnje snize politikom svođenja državnog udela u bruto-proizvodu zemlje i troškova najamnine. Grubo rezimirajući, mi smo tu strategiju nazvali tendencijom ka *austerity-politici* u Zapadnoj Evropi (Altvater, 1978). Dakle, restriktivna ekonomska politika i ekonomska politika koja je „orijentisana prema ponudi” i teži povećanju produktivnosti, nikako nisu obrazložene samo „novim” ekonomsko-političkim paradigmama monetarizma, neoklasike, *supply-side-economy* nego i konstelacijom pojedinih zemalja u izmenjenom kapitalističkom svetu krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina. Strategije ekonomske politike, koje se primenjuju za savladavanje nacionalnih kriza, u tesnoj su vezi s već nagoveštenim problemima pomenutog *recycling*, koji se, upravo zavisno od specifičnosti zemlje, prikazuju kao problemi deficitarnog platnog bilansa.

Deficiti platnog bilansa mogli bi potrajati još nekoliko godina. A moguće ih je podmiriti ako se ili povećaju *izvozi* pre svega u OPEC-zemlje, ili se u OPEC-zemlje *uveze kapital*, ili se izvrši transfer *zlatnih rezervi*. Naravno, kratkoročno su date još mnoge druge mogućnosti za finansiranje deficitâ, kao što su kratkoročan izvoz kapitala, ili preko internacionalnih institucija posredovano dalje zaduživanje. Dosad je *recycling* tako dobro funkcionisao i zato što OPEC-zemlje, kao i zemlje uvoznice petroleja, nisu težile načelnom rešavanju problema transfera resursa. Njihova novčana ulaganja (petrodolara) bila su uglavnom kratkoročna, ali ipak ne nestalna, pa je evropski bankarski sistem mogao na ta kratkoročna ulaganja davati veoma dugoročne kredite i time postizati veće dobiti uz veće kamatne razlike. Sasvim je neverovatno da će takav mehanizam trajno funkcionisati.

Prelaz na dugoročna ulaganja kapitala — *portfolio*-investicije i direktne investicije OPEC-zemalja u industrijskim zemljama — mogao bi rešiti problem transfera realnih resursa, ali svakako ne bi mogao proći bez kriza u industrijskim zemljama. Jer to bi uticalo na kursne vrednosti vrednosnih papira, a time i na rente s posledicama po investicionu delatnost.

Transfer resursa povećanjem izvoza ograničen je, svakako, ne monetarnim nego realnim kapacitetom uvoza mnogih OPEC-zemalja (godišnji izveštaj SVR 80/81, cif. 20, 161). Posle prvog povećanja cene nafte, 1974. su izvozi (npr. SRN) u OPEC-zemlje rapidno porasli (za više od 70%); posle drugog povećanja cene nafte čak su prvo opali (za oko 20%). Ipak, tu je jedina mogućnost da se uz neznatno smanjivu potrošnju nafte i pogoršane *terms of trade* između industrijske robe i petroleja preduzme transfer resursa. Ni taj proces ne bi mogao dugoročno ostati bez pretpostavki; jer, ako bi zemlje proizvođači nafte u toku povećanja uvoza iz industrijskih zemalja izgradile vlastitu industrijsku bazu, ubuduće bi konkurencija na svetskom tržištu za proizvode industrijskih zemalja još više porasla i uvalila u teškoće druge grane. Pod takvim okolnostima osnovano se može postaviti teza da politika povećanja produktivnosti, koja je orijentisana prema ponudi, mora imati veze i s ovom „novom” konstelacijom na svetskom tržištu. Tu su dva aspekta bitna. Prvi proizlazi iz razmišljanja sa stanovišta *teorije vrednosti*: ako se podizanjem produktivnosti rada industrijska roba može proizvoditi uz — u poređenju s drugim ponuđačima industrijskih roba na svetskom tržištu — manji utrošak rada, onda će — izraženo jedinicama rada — transfer realnih resursa iz zemlje s natprosečnom produktivnošću biti manji nego takav transfer iz drugih zemalja. Jer, ako su cene industrijske robe na svetskom tržištu date, a *input* resursa u industrijskoj robi zavisi od produktivnosti rada, onda je transfer resursa pri izvozu industrijske robe stvarno funkcija produktivnosti uopšte i relativne produktivnosti posebno. Naravno, tu sudeluju mnogi izmešani momenti, kao što je razvoj najamnine, uticaj inflacionih procesa na nivo cena, stepen u kome nacionalni (i transnacionalni) koncerni vladaju tržištem, itd.

Drugi aspekt se odnosi na *konkurenciju* u koju su zemlje potrošači petroleja zapale zbog povećanja cena petroleja. Istina, za ceo blok zemalja uvoznica petroleja važi da imaju nagomilan deficit s OPEC-zemljama.

Ipak, apsolutno je moguće da *pojedine zemlje* pokušavaju da posebnim naporima u izvozu pokriju svoj deficit ne samo u OPEC-zemljama nego i na drugim tržištima. Višak Velike Britanije iz 1980. bitno je usmeren ka suzbijanju uvoza usled recesije i ka vraćanju vlastitim nalazištima nafte u Severnom moru. Svakako, teško da generalno dolazi u obzir nekakvo suzbijanje uvoza politikom devalviranja ili protekcionističkim merama. I, prema tome, kao privrednopolitička strategija nudi nam se na polju izvoza komparativno povoljno rešenje *recycling* tih resursa i to za jednu zemlju ili za grupu zemalja. Privrednopolitička nastojanja u kapitalističkim industrijskim zemljama idu takođe u tom pravcu. U ovom se okviru mogu interpretirati pokušaji ograničavanja troškova najamnina, povećanja produktivnosti, „modernizovanja narodne privrede“ u SRN ili „širenja produktivne baze“ u Italiji ili pokušaji „reindustrijalizovanja“ u SAD i u Velikoj Britaniji. Dakle, porast značaja privredne politike „orijentisane prema ponudi“ [...] može se još jednom obrazložiti promenama u strukturi svetskog tržišta sedamdesetih godina.

U svakom slučaju, posmatrana u međunarodnom okviru, ova politika je samo moderna varijanta politike *beggar-my-neighbour*, koja nije za sve zemlje podobna da reši nastale probleme. Stoga njena posledica nikako neće biti stabilizovanje situacije.

Opisana restriktivna politika sprovodi se u jednoj ili drugoj verziji u svim visokoindustrijalizovanim kapitalističkim zemljama i izraz je opšte konzervativne ofanzive na svetskom tržištu, u svetskoj politici osamdesetih godina. Opasnost koju nose ove tendencije sastoji se ne samo u tome što društvenu sintezu — koja je, kao što smo pokušali da pokažemo, u prvim decenijama posle drugog svetskog rata reprodukovana takvim labavim kompromisom između najamnog rada i kapitala kakav je ostvaren posredstvom države — sad sve više treba prisilno realizovati disciplinovanjem, represijom, oblicima autoritarne političke vladavine. Ta opasnost se sastoji i u tome što u spoljnoj politici dobija prevagu agresivno ponašanje koje ugrožava svetski mir. Štaviše, restriktivna politika, zasnovana na konzervativnoj ideologiji, u razvijenim kapitalističkim zemljama nameće zemljama trećeg sveta sličnu politiku, ili bar ide naruku stvaranju takve klime u kojoj takođe jačaju konzervativne tendencije. Za to je karakterističan koliko izvoz monetarističke privredne politike i njenih predstavnika iz Čikaga u latinoameričke

zemlje, toliko i klicanje lista *Newsweek* (1. sept. 1980) tržišnoprivrednom otvaranju Latinske Amerike ili renesansi takvih konzervativno-reakcionarnih fosila kakav je F. A. von Hayek. Ne može se potcenjivati politički značaj ove ideološke strane opisanih procesa u svetskoj privredi. Pri tom je očigledno da za zemlje trećeg sveta ne postoje nikakvi izgledi da na polju te politike konkurišu industrijalizovanim zemljama. A ako neka zemlja i uspe da postane ili ostane konkurentno sposobna na tržištima za industrijski proizvedenu robu (na osnovu nižih najamnina, specijalizovane proizvodnje, nižih poreza), treba pretpostaviti da će razvijene kapitalističke zemlje protekcionistički začauriti svoja unutrašnja tržišta. Bivši predsednik Svetske banke McNamara u toku poslednjih godina nije propustio nijednu priliku da izrazi negodovanje zbog porasta protekcionističkih tendencija u svetu. Stvarno, izgleda da one zemlje u razvoju koje ne pripadaju OPEC gotovo i nemaju izgleda da reše svoje privredne probleme, koji dolaze do izražaja u porastu zaduživanja, sve dok ostaju u sklopu sadašnjeg svetskog tržišta. Ali, odvajanje od njega takođe bi nametnulo probleme. Dilema je potpuna, a tempirana bomba dalje otkucava.

Ali, ako restriktivna politika u industrijalizovanim zemljama sledi istovetni cilj: ograničavanje troškova najamnina (i to sprovodeći takve političke mere čiji je cilj povećanje produktivnosti, a koje su orijentisane prema ponudi, i uvodeći novčanopolitičke restrikcije s posledicama takve raspodele koja ograničava najamnine) — onda se ta politika u jednom regionalnom području može, tako reći, internacionalizovati. Upravo to se i dogodilo sedamdesetih godina kao rezultat regionalizovanja politički regulisanih valutnih odnosa u okviru evropskog monetarnog sistema, koji označavamo kao — regionalno ograničen — pokušaj da se obuzdaju prikazane krizne tendencije.

Izjednačavanje osnovnih privrednopolitičkih uslova u Zapadnoj Evropi i u SAD je baza stvaranja evropskog monetarnog sistema. Ovim sistemom pokušava se da se konsoliduje „konvergencija privredne politike“ u Zapadnoj Evropi; sa svojim mehanizmima on predstavlja takav sklop prinude čije prinude teško može izbeći nacionalnodržavna privredna politika. To su stručnjaci za privrednu politiku nedvosmisleno potvrdili kad je sistem stavljen u dejstvo 1978. i 1979.

Nemačka savezna banka smatra da su za emisione banke pravila vezivanja valutnih kurseva „... u među-

vremenu postala dobrodošli disciplinujući podatak privredne politike koga se one ne žele odreći" (*Sonderdrucke der Deutschen Bundesbank*, mart 1978, 201). U *Financial Timesu* kaže se, na primer, o Italiji: „[Nemce] je naročito impresionirala želja italijanske vlade da članstvo u monetarnom sistemu iskoristi za sprovođenje discipline kod kuće" (27. oktobar 1978). I u listu *La Repubblica* odražava se pretpostavka da se u Italiji „jedna jaka evropska struja nada da će pristupanje evropskom monetarnom sistemu prisiliti sindikate da izmene ponašanje i vladu da snizi državne rashode" (8. XI 1978). Guverner *Banca d'Italija*, Carlo A. Ciampi, tek je u oktobru 1980. pred više od 500 bankara i ekspozicionata finansijskog života potvrdio da evropski monetarni sistem ima tu ulogu. Imajući u pozadini pravila ovog sistema, *Banca d'Italia* može sprovesti samo restriktivnu politiku i ukazivanjem na pravila tog sistema braniti je od svih zahteva za ekspanzivnom politikom i za odgovarajućim obezvređivanjem valute. Prostor dejstva ekspanzivne politike zapošljavanja može na taj način biti znatno sužen. Izgleda da u ovome leži osnova interesa zapadnoevropskih vlada za stvaranje evropskog monetarnog sistema: naime, u međunarodnom obezbeđivanju nacionalnodržavnih *austeritija* i restriktivnih mera, i u primeni pravila tog sistema protiv zahteva sindikata koji se odnose na politiku zapošljavanja.

Pri tom se posmatranju takođe pokazuje da evropski monetarni sistem, koji formalno funkcioniše po sličnim pravilima kao i sistem *Bretton Woods* (o tehničkom funkcionisanju ovog sistema vid. Schröder 1979. i mesečne izveštaje Nemačke savezne banke, mart 1979), ipak ima sasvim drukčiji cilj. Sistem *Bretton Woods* je bio međunarodni izraz kejnzijski inspirisane politike rasta, sistem za političku kontrolu ekspanzije svetskog tržišta. A regionalni evropski monetarni sistem je pokušaj da se koordinira restriktivna politika nacionalnih država i da se okrene protiv unutrašnjih snaga radničkog pokreta, koje — kao i u uslovima postojanja kejnzijskog klasnog kompromisa — zahtevaju punu zaposlenost i porast dohodaka i, ako je moguće, čak i preraspodelu u korist zavisnih od najamnine. U strogom smislu, to nije ništa drugo do li institucionalizovani izraz kapitulacije pred tržišnim silama, pred dominacijom oplođavanja vrednosti kapitala nad svim političkim zahtevima da se to oplođavanje održava u okviru pakta o rastu.

Bez sumnje, internacionalizovanjem *austeritija* raste sposobnost zemalja-česnica i njihovog kapitala da na svetskom tržištu postignu uporedive prednosti, iako to podjednako i istovremeno ne važi za sve nacije učesnice. Jedno bi rešenje moralo da obuhvati kako problem pomenutog *recycling* naftnih dolara tako i ogromno zaduživanje zemalja u razvoju: i to na taj način što bi jačali potencijali politike intervencije nad privatnim kapitalima, naročito nad evronovčanima tržištima i nad tržištima evrokapitala; zatim tako što bi se u odnosima svetske privrede izlazilo u susret interesima za stvarni razvitak ekonomije i društva u zemljama trećeg sveta (dakle, ne bezuslovno interesima vladajućih političkih elita) i, naravno, tako što bi se učinilo sve da se zaustave tendencije ka otklanjanju pomenutih problema vojnom silom.

Svakako, nekog rešenja u ovom samo nagoveštenom pravcu nema na vidiku. Ali njega treba i dalje tražiti. Jer ovako kao dosad stvari neće moći da idu dalje ni sledećih deset godina.

LITERATURA

- Elmar Alvater (1978), „Politische Implikationen der Krisenbereinigung Überlegungen zu den Austeritij — Tendenzen in Westeuropa", u: *Prokla*, 32, 1978.
- Salvatore Biasco (1979), *L'Inflazione nei paesi capitalistici industrializzati*, Milano, 1979.
- Fred L. Block (1977), *The Origins of International Disorder*, Berkeley, Los Angeles, London, 1977.
- Andrew Crockett (1977), *International Money-Issues and Analysis*, Middlesex, Nairobi, Melbourne, Ontario, Lagos, 1977.
- Gunter Dufey and Ian H. Giddy (1978) *The international Money Market*, Englewood Cliffs, 1979.
- Ottmar Emminger (1977), *Inflation and the international Monetary System*, 16. VI '73. The Per Jacobsson Foundation (nach Solomon, 1977).
- Andrew Glyn und Bob Sutcliffe (1972), *Die Profitklemme*, Rotbuch 121, Berlin, 1974.
- Gottfried Haberler (1976), *Die Weltwirtschaft und das internationale Währungssystem zwischen den beiden Weltkriegen*, u: *Deutsche Bundesbank (izd.), Währung und Wirtschaft in Deutschland 1976—1975*, Frankfurt am Main, 1976.
- Georg N. Halm (1957), *Geld, Außenhandel und Beschäftigung*, München, 1957.

- John Maynard Keynes (1936), *The General Theory of Employment, Interest and Money*, London, 1936.
- Cheryl Payer (1974), *The Debt Trap, The International Monetary Fund and the Third World*, New York, London, 1974.
- Karl Polanyi (1978), *The great Transformation*, Frankfurt/Main, 1978.
- Robert Skidelsky (1979), *The Decline of Keynesian Politics*, u: Colin Crouch (izd.), *State and Economy in Contemporary Capitalism*, New York, 1979.
- Robert Solomon (1977), *The International Monetary System 1945—1976*, New York, Hayerstown, San Francisco, London, 1977.
- Rainer Tetzlaff (1980), *Die Weltbank. Machtinstrument der USA oder Hilfe für die Entwicklungsländer?*, München London, 1980.

(Elmar Altvater, „Die Zeitbombe auf dem Weltmarkt tickt“, *Prokla*, br. 42, 1981, str. 6—23)

Prevela Olga Kostrešević

Giuseppe Chiarante

PRILOG RASPRAVI O SEDAMDESETIM GODINAMA

1. Nije, bez sumnje, nimalo lak posao tek nekoliko nedelja po početku nove decenije upustiti se, kao što nameravamo da učinimo na stranicama *Critica marxista*, u razmišljanje o tome šta su — za Italiju, za područje u kojem je naša zemlja smeštena — Evropu, konačno, za još složenije ustrojstvo svetskih odnosa — predstavljale dramatične i burne sedamdesete godine koje su upravo okončane. Naravno, istorijska distanca je za sada suviše mala da bismo mogli doneti sud o celini; uostalom, ne želimo se upuštati u ishitrene zaključke, već samo dovesti u žižu interesovanja neka pitanja koja mogu da nam posluže kao podsticaj za analizu i raspravu. Postoji, u vezi s tim, nešto na šta odmah valja skrenuti pažnju jer je primetno već i na prvi pogled: da protekla decenija nije bila samo decenija „krize“ — prema izrazu koji je tokom čitavog tog perioda bio često upotrebljavan i prisutan u tekućoj publicistici — već da su to bile i godine „preokreta“ što su ostavile dubok trag na osnovnim tokovima razvoja društva i međunarodnim odnosima, godine u kojima je možda okrenuta jedna stranica savremene istorije i otpočelo novo poglavlje u kojem se gomilaju nova pitanja i novi problemi.

„Pokret“ je prevashodno obuhvatio zrelo kapitalističko društvo evropskog Zapada. U tim je društvima sedamdesetih godina došlo do zastoja (ili, u najmanju ruku, do usporavanja i poremećaja) u ciklusu naglog ekonomskog rasta koji je započeo krajem drugog svetskog rata i trajao više od dvadeset godina; u tom trenutku zastoja zapale su u krizu različite institucije, na

primer, *welfare state*, „socijalna“ država, „organizovani kapitalizam“, „interventna država“ — što je sve predstavljalo politički i socijalni izraz (a i uslov) ovog ciklusa ekonomskog rasta.

Naravno, može se raspravljati — kao što se, s dobrim razlozima, i čini — kakav su uticaj u izazivanju takvih teškoća i neravnoteža u privredi najrazvijenijih zemalja Zapada i u zadavanju ozbiljnog udarca ideologijama prosperiteta i blagostanja — imali oni, u najmanju ruku spoljašnji faktori u odnosu na organizaciju zrelog kapitalističkog društva, kakva je bila nagla petrolejska kriza i, još šire, promena tržišnih odnosa i porast cena sirovina. Ti su udarci imali neosporan uticaj i delovali su, bez sumnje, vrlo značajno. Takođe, treba naglasiti da je, u suštini, bila reč o pojavama koje su *samo naizgled bile spoljašnjeg karaktera* u odnosu na razvoj zrelog kapitalizma. U stvari, i promena odnosa između različitih područja u svetu i ponovna pojava problema nedostatka izvora energije, nisu bili ništa drugo do neizbežan trenutak zastoja — koji se, pre ili posle, morao dogoditi — u razvoju kapitalizma što je već odavno bio izgrađen ne samo na kolonijalnom i neokolonijalnom izrabljivanju već i na neobuzdanoj zloupotrebi prirode i čovekove okoline, i na pretpostavci o mogućnosti raspolaganja sirovinama (u prvom redu, energijom) u neograničenim količinama i po jeftinoj ceni. Ali, takođe, treba primetiti da je završetak ekonomsko-političkog ciklusa započetog neposredno nakon drugog svetskog rata bio, istovremeno, određen i drugim faktorima. Ako ostavimo, za sada, po strani analize usko tehnološkog karaktera koje bi takođe trebalo uzeti u razmatranje, tu je u prvom redu politika državne intervencije kejnzijanskog i postkejnzijanskog tipa koja je bila okosnica tog ciklusa, a koja je vremenom nailazila na rastuće teškoće — što je postalo očigledno već krajem šezdesetih godina, dakle, još pre nego što je eksplodiralo pitanje energije (nafte) — suočavajući se s novim karakteristikama krize koja se već ispoljavala, to jest, s preplitanjem stagnacije i inflacije, s porastom neokorporativističkog cepanja društva, i sve manjom fleksibilnošću birokratizovanog državnog aparata. Intervencija države u društveni i ekonomski život neprekidno se pojačavala šezdesetih i sedamdesetih godina u zavisnosti od potrebe da se, s jedne strane, podrži proizvodna aktivnost a, s druge, regulišu socijalne napeitosti; pa ipak, oblici te intervencije i njeno širenje van određenih granica, i pored izvesne efikasnosti, još je više otežalo pitanje lošeg funkcionisanja javnih službi, pojačalo inače sporedne mehanizme raspodele i društvene

intervencije i dovelo do uočljivog zastoja i osipanja u organizaciji savremene države.

Uopšte uzev, postojeći odnos između javne uprave i složenosti društvene strukture sve je češće dovođen pod znak pitanja. To je na levisi — koja je u prošlosti bila čak isuviše nekritična — izazvalo krizu poverenja u efikasnost tradicionalnih oblika politike centralizovanog programiranja koja je bila, skoro po definiciji, shvaćena kao nužnost procesa društvenog preobražaja; na desnici je došlo, s jedne strane, do porasta zahteva i nejasnih težnji k neoliberalističkim rešenjima, do manje ili više apstraktnih, po tipu neokonzervativnih predloga ili, naprotiv, do izliva prilično zabrinjavajućih zahteva u vezi s mogućnošću „pomirenja“ daljeg razvoja demokratije i sve složenijeg upravljanja društvom do kojeg je došlo u industrijski razvijenim zemljama.

Italijanski primer treba, takođe, staviti u okvir takve slike kako bi bio pravilno shvaćen. Ne bi se moglo razumeti ništa od sadašnje situacije u našoj zemlji (u stvari, to ne može shvatiti samo onaj ko je poslednjih godina video samo „zastoj“ u razvoju Italije u odnosu na opšte evropske pokazatelje) ako se ne bi pošlo od činjenice da je između 1950. i 1970. godine Italija proživljavala, na buran način, prvu istinsku i pravu industrijsku revoluciju u svojoj modernoj istoriji i da se, na taj način, svrstala — mada kroz proces ubrzanih promena, koje su čak imale i „podivljale“ oblike — među zemlje zrelog kapitalizma. Zbog toga, ona nit interpretacije koja je pokušavala da objasni italijansku krizu tvrdnjom o „anomaliji“ i da je shvati kao rezultat zaostalosti iz koje je moguće izaći jedino podražavanjem evropskog „modela“, nije izdržala probu činjenica. Naravno, u našoj zemlji postoje specifične okolnosti koje dugujemo jedinstvenom spletu novih i starih suprotnosti, relativnoj osetljivosti strukture privrede i države i nepostojanju izoštrene vesti o društvenom i političkom sukobu. To pokazuje da italijanska kriza ne predstavlja nešto posebno, već jednu vrstu mikrokosmosa u kojem se, upravo zbog te malo pojačane osetljivosti strukturâ ispoljavaju na mnogo oštiri i dublji način (naravno, sa specifičnim karakteristikama koje ne bi trebalo zanemariti) pojave i procesi koji su, međutim, zajednički toj opštoj krizi društva i države zrelog kapitalizma što danas potresa ceo Zapad.

Ta kriza, odmah treba dodati — najoštiriya posle 1929. godine, ipak ne treba da bude shvaćena kao neizbežan i nezaustavljiv proces. Čak i suočeni s ovim teškoćama, politika, ekonomija i građansko društvo u celini su pokazali da poseduju velike sposobnosti prilagođava-

nja i savladavanja teškoća; nijedna tvrdnja o „slomu“ ne bi stoga bila opravdana. Ali, ipak je činjenica da su klasični instrumenti državne intervencije u velikoj meri prezaviđeni: ovu krizu nije moguće prevazići — ili, u najmanju ruku, lako savladati — pomoću kejnzijanskih metoda, niti uz pomoć apstraktnih „neoliberalističkih“ preporuka.¹

Međutim, treba reći da su se, u odnosu na nove osobenosti krize, čak i pozicije tradicionalne evropske levice pokazale u više navrata lišene adekvatnih sredstava kako za analizu tako i za akciju. S razloga koji su više puta bili analizirani u našem časopisu² i na koje se nema potrebe sada vraćati pokazalo se, u stvari, da postoji poklapanje koje nije bilo slučajno, između opadanja onog dugog ciklusa posleratne ekspanzije i krize političkih programa, modela *welfare state*, reformi i preraspodele profita, što je sve sačinjavalo poznati inventar ideologije zapadne levice. Ambiciozni programi intervencija i reformi koje su razrađivale i mnoge socijaldemokratske partije šezdesetih godina i početkom prošle decenije bili su, međutim, ubrzo napušteni: suočena sa zaostavanjem krize evropske levice, posebno ona socijaldemokratska, bila je ili potučena od strane konzervativnih ili umerenih snaga ili je, pak, uspela da se održi na vlasti po cenu, na primer u SR Nemačkoj, postepenog odustajanja od najdalekosežnijih predloga.

2. Novina i složenost problema koji su sazreli tokom sedamdesetih godina može se, u celini, shvatiti samo ako se ugao gledanja proširi izvan okvira pojava koje smo do sada razmatrali i usmeri na sveukupnost odnosa u svetu.

¹ U tom smislu značajna je rasprava koja se začela u građanskoj misli između onih koji su ubeđeni, kao na primer Milton Friedman, da je glavni krivac za krizu državna intervencija, i koji lek za mnoge boljke vidi u priličnoj dozi neoliberalističkih „injekcija“ i nasuprot tome, onih kao što je Galbraith, koji celokupnu kritiku usmeravaju na takve dijagnoze („Ne, nećemo izaći iz krize ako dajemo više bogatima a manje siromašnima“). Tako su, međutim, mnoge socijaldemokratske analize dovedene u nepriliku (o tome treba videti ono što piše Claus Offe u ovom broju časopisa *Critica marxista*). Uopšte uzev, procena o kriznom stanju treba da bude vrlo oprezna. Zajedno sa zaoštavanjem suprotnosti, umnožavaju se „suštinska pitanja — kao što smo na drugim mestima primetili — u pogledu efikasnosti jednog modela proizvodnje koji je dugo bio podvrgavan kritici ali isto toliko dugo smatran, u suštini, uspešnim“.

² Skrećem pažnju na svoj članak „Crisi dello Stato assistenziale e cultura politica della sinistra“ (6/1978) i, posebno, na tekst Eugenija Somainija „Crisi della sinistra e ripresa neokonservatrice in Europa. Dinamiche distributive e mediazioni politiche“ (5/1979).

U periodu između 1960. i 1970. godine delovanje onih snaga koje su se zalagale za političke i socijalne promene i, uopšte uzev, delovanje svih onih snaga koje su se stavile na stranu obnove i napretka, pokretala je, u suštini, optimistička vizija koja je imala poverenja u procese što su se dešavali na svetskoj pozornici. Treba odmah naglasiti da tu nije bila reč o nekom mistifikatorskom i nekritičkom optimizmu svojstvenom izvesnim neokapitalističkim ideologijama građanskog reformizma; naprotiv, u autentično leve pozicije bila je čvrsto usadna svest o težini sukoba, o mogućnosti nastupanja faza usporavanja i zastoja, svest o složenosti puta koji treba preći da bi se pokrenuo proces promena u pravcu razvoja socijalizma, i da bi se sama ideja socijalizma dovela u odnos prema novim problemima koje je istorijski razvoj nametnuo.

U to je vreme vladalo ubeđenje — koje je, u stvarnosti, i bilo potkrepljeno činjenicama — da su stavljena u pogon tri značajna toka koje nije bilo tako lako zaustaviti: a) razvoj demokratije u zemljama industrijskog kapitalizma na Zapadu koji se suprotstavio konzervativnom i reakcionarnom zastoju iz perioda hladnog rata i krenuo u pravcu reformi i programiranja, tako da je i u tim zemljama otvoren put, mada otežan mnogim ostrim političkim i socijalnim konfrontacijama, i pružene velike mogućnosti radničkom pokretu i levičarskim partijama da dođu na kormilo države; b) naglašen razvoj unutar socijalističkog društva koji je, nesumnjivo, naišao na mnoge otpore ali koji je, očigledno, imao objektivnu osnovu u predloženim i pokušanim ekonomskim reformama, zahvaljujući kojima je definitivno bilo dokazano da je povratak na „zakonitost“ koja je bila priznata na XX kongresu KPSS, bio ujedno i prvi korak jednog procesa, naravno ne jednostavan i pravolinijski ali ipak prisutan na planu progresivnog otkrića biti socijalističke demokratije; c) najzad, nagli pokret oslobođenja kolonijalnih naroda koji je često imao i sumnjiv ishod, pa čak i protivrečne rezultate ali koji je, u svakom slučaju, ograničavao područje kapitalističke i imperijalističke dominacije. Međunarodnu scenu na kojoj su se odvijali svi ti tokovi karakterisao je i proces relativnog uspona politike detanta: i ta činjenica izgleda da je pružala osnovu za objektivnost i optimističke procene u vezi s podsticajima iz baze koji su delovali na svetskoj pozornici.

Razumljivo je u svetlu takvih ocena, da i događaji kao što su bile pobune mladih, studenata i radnika 1968. godine, u najvećoj meri predvođene snagama levice, nisu predstavljale pojavu novih protivrečnosti i prvo suočava-

nje s problemima koji će dominirati krizom u godinama koje su sledile; bilo je to stavljanje u pokret — mada uz elemente subjektivne nestrpljivosti i voluntarističkog ubrzavanja — onih promena koje će pronaći svoje progresivno ostvarenje u toku sledeće faze što se već otvarala. Uostalom, to je odgovaralo dvoznačnosti fenomena kakav je bio bunt mladih 1968. godine: dok je, s jedne strane, anticipirao probleme koji su se tek kasnije ispoljili u punom obliku, s druge strane, on se ispoljavao u formama i izražavao zahteve koji su bili tipični za period jake socijalne i ekonomske ekspanzije.

Sedamdesete godine su duboko izmenile tu situaciju. Naravno, upravo je početkom te decenije antiimperijalistička borba ostvarila svoj najveći uspeh pobedom vijetnamskog naroda i ta činjenica — zajedno s teškoćama unutar političkog sistema SAD i uz zaoštavanje surpotnosti među kapitalističkim zemljama — otvorila je fazu opadanja američkog *leadershipa* koja je, međutim, i danas daleko od toga da bude prevaziđena. Ali, tada su prevladavale druge činjenice: od sve evidentnije krize u blokovskoj politici do sve manjih izgleda na saradnju između industrijskih zemalja i zemalja u razvoju; od umnožavanja lokalnih ratova u Aziji i Africi do oružanih sukoba između socijalističkih zemalja; od učvršćivanja autoritarne vlasti u socijalističkim zemljama do eksplozije anarhističkih protivrečnosti karakterističnih za kapitalistički razvoj — da bismo, najzad, došli do teške krize detanta i do dramatičnih događaja koji su obeležili poslednje mesece 1979. i početak 1980. godine. U tim događajima nije moguće jednostavno učiniti onu jedinstvenu nit koja je prožimala — objedinjujući sveobuhvatnim, progresivnim tokom, čitav razvoj svetske situacije u onom dugom periodu koji seže od sredine pedesetih godina do početaka prošle decenije. Nije slučajno da su teme kao što su mir i rat ponovo pokrenute s gorućom aktuelnošću; s njima su pokrenuti i dramatični problemi gladi, bede, uslova života na zemlji, elementarnih potreba preživljavanja ljudskog roda. Da li sve to znači da su čak i na planu međunarodnih odnosa sedamdesete godine značile preokret? Da li je tim preokretom došao kraj onom poretku stvorenom sporazumom u Jalti, to jest, da li je bio okončan onaj dugi „poratni period“ obeležen hegemonijom dve supersile? Da li je time stvorena nova faza u kojoj svetsku situaciju nije više moguće objasniti relativno jednostavnim shemama iz perioda hladnog rata, pa čak i perioda popuštanja zategnutosti? To su pitanja na koja sigurno nije lako dati odgovor; ali, to su pitanja koja se tiču levice ukoliko ona neće da se

zatvori u usko nacionalne okvire, pa čak i u okvire zapadne Evrope.

Ono što je izvesno jeste to da je i na međunarodnom planu danas postalo mnogo teže no što je bilo pre petnaest godina — uočiti pojave doslednog antiimperijalističkog zbivanja koje sadrži i elemente borbe za demokratiju, za obnovu, za društveni preobražaj. Bez sumnje, čak i u pristupu tim problemima može biti od pomoći kriterijum koji su odskora prihvatili italijanski komunisti, a to je potreba da se kao osnova za razumevanje stvarnosti, ali i za političko delovanje, prihvati postojanje raznolikosti iskustava iz kojih je iznikla borba naroda i klasa. Nije dovoljno samo priznanje metoda. Čak i u tom pogledu, nezaobilazno je produblјivanje analize i nova definicija naše pozicije počev od pažljivog uočavanja procesa koji su tokom prošle decenije duboko preobrazili svet i koji danas pretpostavljaju preispitivanje sada već klasične teorije imperijalizma.

3. Međutim, prikaz svih ovih pitanja, ne bi bio potpun — čak ni u najopštijim crtama — kada se ne bi imalo u vidu da je sedamdesetih godina došlo do dubokog preobražaja snaga koje su tada delovale, do preobražaja političkih i kulturnih opredeljenja masâ, pa čak i njihovog pogleda na svet. Decenija se završila situacijom u kojoj je, čak i na planu orijentacije masâ delovala vrlo ozbiljna neokonzervativna ofanziva. Kriza ideje o neprekinutom razvoju, paraliza „socijalne države“, umnožavanje uzroka sukoba u međunarodnim odnosima, nove i mnogo ozbiljnije opasnosti od ratnog zaoštavanja — sve je to donelo sa sobom radikalnu sumnju u optimističku viziju pravolinijskog i neumitnog razvoja demokratije i, još šire od toga, sumnju u procese oslobođenja i društvenog preobražaja. Reakcija može biti pokušaj srljanja u avanturu ekstremizma ili, štaviše, pribegavanje teorijama na kojima se zasnivaju teroristički pokreti; moguć je i povratak na konzervativne ideje. Na to ukazuje širenje izvesnih mističnih sekti, iracionalnih ponašanja zatvaranja i bekstva, sve do pojava dramatičnog širenja kulture droge.

Ne može se, međutim, zaboraviti da su sedamdesete godine bile i period u kojem je došlo do širenja, i na kulturnom i na političkom planu, novih i jakih struja duboke obnove i napretka. Pojava feminističkog pokreta već je preobrazila ili počela da oblikuje i sâm pogled na svet. Pitanje mladih postavilo se u novim i mnogo oštrijim oblicima. Problemi koji su ranije bili vezani za sferu ličnog i privatnog (obuhvaćeni zajedničkim atributom „građanskih prava“) poprimili su političku dimenziju

koja je bez presedana. Nov odnos prema religiji (o kojoj se toliko govori) ne može se više svesti na pojave povlačenja i iracionalnog već je, naprotiv, reč o značajnom procesu kulturne i institucionalne obnove. Krizi tradicionalnih „modela” društvenog i političkog preobražaja suprotstavlja se mnogo otvorenija kritika i mnogo dublja potreba za istraživanjem suštine onoga što se naziva „treći put”, „evrokomunizam”, „evrosocijalizam” ili, pak, onog što obuhvata pitanja kao što su odnosi između partija i pokreta, između institucija i društva, između širenja demokratije i mogućnosti upravljanja socijalnim i ekonomskim poretom.

Jasno je da sve te pojave i procesi predstavljaju bitne momente „promene” ili „preokreta” koji se odvijao tokom sedamdesetih godina; one su, istovremeno, sadržavale velik i pozitivan potencijal pomešan s rizicima povratka unazad. Svaka od tih pojava trebalo bi da bude pažljivo proučena kako u svojoj specifičnosti tako i s obzirom na vrednosti koje poprima u odnosu na tekuće složene procese.

Želeo sam, ipak, da se osvrnem na ove momente — mada zasad samo *per memoria* — pre nego što pređem na usko političko razmišljanje.

4. Na strogo političkom planu, sedamdesete godine predstavljale su za zapadnu Evropu svojevrsnu razmeđu u okviru koje je različitim bojama bila obeležena prva, odnosno druga polovina decenije. Prvih pet-šest godina karakterisala je klima iščekivanja pothranjivana produženom ekonomskom ekspanzijom iz perioda prethodne dve decenije (a to su bila očekivanja većeg blagostanja, pravednije preraspodele prihoda i usluga, bolje organizacije zajedničkog života, veće demokratije, slobode, građanskih prava i tako dalje), pomešana s napetostima koje su bile rezultat eksplozije novih problema i novih suprotnosti karakterističnih za period zrelog kapitalizma. Odatle je, skoro posvuda, proisteklo naglo okretanje k levisi: ono se, međutim, ispoljavalo (primera radi navedimo program francuske levice s jakim naglaskom na radikalnim zahtevima, zahtevima za upravljanjem, dugačkim spisakom za nacionalizaciju, i tako dalje) u oblicima koji su proisticali iz ideologije perioda pre krize, a po uzoru na pretpostavku o mogućnosti nastavljanja započetog razvitka bez velikih udaraca. Levica je, drugim rečima, isticala svoju kandidaturu za vlast u ime ciljeva koji su postali mnogo ambiciozniji; ali, to su ipak bili ciljevi koji su ostajali unutar evolutivne vizije istorijskog procesa (ili, u okviru ideologije „socijalne” države ili države kao „partnera”), to jest, vizije ili ideologije trajnog pomi-

renja — ili, pak, pomirenja u jednom neograničenom periodu i bez velikih problema — razvoja kapitalizma, proširenja kontrole države nad ekonomskim procesom, potrebe stalnog porasta poreza za javne potrebe ili društvenu potrošnju.

Potrebno je reći da je tokom čitavog prvog perioda te decenije političko okretanje k levisi u svakom slučaju postizalo, bar na ovom kontinentu, značajne rezultate. To je, bez sumnje, na prvom mestu rušenje autoritarnih desničarskih režima i povratak demokratije (u izvesnim slučajevima, sa značajnim uticajem socijalističkih i komunističkih partija) u tri zemlje južne Evrope: Grčku, Španiju i Portugaliju. Ali, i u drugim zemljama postignuti su značajni uspesi (na prvom mestu u Italiji), bilo da je reč o zahtevima radnika, bilo o borbi za demokratiju i građanska prava.

Međutim, malo pomalo, sa sve oštrijim ispoljavanjem krize, levica se u drugoj polovini decenije našla pred rastućim teškoćama. Ne samo što nije bio postignut cilj čak ni tamo gde je on izgledao moguć pa i očekivan (kao, na primer, u Franskoj, Španiji i, u manjoj meri, Italiji), a taj je cilj bio vlada levice ili koalicija sa levicom, već se, u pojedinim slučajevima, na levisi otvarala dramatična kriza (Francuska), u nekima je tradicionalna levica doživljavala veoma težak poraz (Velika Britanija), a u pojedinima je morala preći u opoziciju nakon dugog i neprekinutog perioda učešća u vlasti (Švedska). U praksi, ako se izuzme Austrija, paradoksalno je da su u čitavoj zapadnoj Evropi partije levice poslednjih godina, daleko više nego građanske i konzervativne snage, platile cenu teškoća izazvanih krizom. To je slučaj i sa SR Nemačkom: tu je socijaldemokratija danas izložena mnogo oštrijem napadu, a pri tom je zadržala svoju poziciju u vladi samo po cenu krajnje skromnog uticaja na krizu.

Da li odatle proizlazi da se crvena nit političkog preobražaja sedamdesetih godina u zapadnoj Evropi može pronaći u činjenici da je početkom decenije levica bila u ekspanziji, a da decenija završava u znaku neokonzervativne kontraofanzive i ponovnog buđenja neoliberalizma? Takav zaključak bio bi očigledno suviše pojednostavljen, pa čak i pogrešan: neokonzervativizam i neoliberalizam imaju isuviše kratak domašaj u odnosu na dubinu krize upravljanja ekonomijom i politikom koja sada prožima kapitalistički sistem.

Doduše, istina je da ta kriza postavlja pred oba krila evropskog radničkog pokreta — pred socijaldemokratiju i pred komuniste — nove probleme na koje nije moguće odgovoriti po uzoru na tradicionalne „modele”. I s jedne

i s druge strane posmatrano, postojeće sheme su prevaziđene; tu leži i uzrok teškoća za levicu; međutim, tu — u naporu koji je neophodan da bi se razumeli procesi u toku i da bi se prema njima izgradila politička akcija, u objektivnom zahtevu da se prevladaju ograničenja stare evropocentrističke orijentacije i da se izgradi nova, jedinstvena slika procesa koji vodi k socijalizmu na svetskom planu, na planu sve rasprostranjenijeg zahteva za novom definicijom ciljeva i sredstava za koje se treba založiti — upravo tu leži i prilika da se, nakon šezdeset godina podvojenosti i suprotstavljanja, vežu oba krila zapadnog radničkog pokreta na zajedničkom poslu analize, angažmana i borbe.

Isti, toliko pominjan problem krize tradicionalnih oblika političke organizacije, promena koje su zahvatile kulturna opredeljenja i ideologiju masâ, problem iscrpljenosti pokreta ekstremne politizacije iz 1968. ili neposredno posle 1968. godine, koji su ustupili mesto drugim oblastima angažovanja i interesovanja, ne treba shvatiti pravolinijski, kao znak nepopravljive oseke i zadržavanja *statusa quo*. Naprotiv, sve je to izraz zahteva koji, ako se pravilno shvate, mogu dovesti do novog okupljanja snaga oko ideje promene, i organizovanja pokreta koji je mnogo širi od onog koji danas deluje na polju organizovane političke akcije.

5. Italijanska kriza — kao što je već rečeno — ne može se posmatrati izvan procesa koji su zadesili svetski politički i ekonomski sistem ili, specifičnije rečeno, zreli kapitalizam evropskog Zapada. Razume se, to ne znači da ne treba imati u vidu sve one specifičnosti koje karakterišu italijansku situaciju; štaviše, upravo treba poći od konkretne analize načina na koji je kriza delovala i na koji deluju u postojećim uslovima, da bi se moglo krenuti dalje.

Postoji jedna politička specifičnost koja obeležava razvoj događaja u našoj zemlji: reč je o tome da prvi put u jednom društvu zrelog kapitalizma jedna komunistička partija koja je bila i koja jeste najjača partija na Zapadu, postavlja konkretan problem upravljanja zemljom. To je na polju političkog, ekonomskog i socijalnog zbivanja izazvalo veoma oštre konfrontacije (počev od različitih pokušaja terorističkih napada, do antikomunističke mobilizacije svih umerenih snaga); ali to je, takođe, izazvalo mnogo veće interesovanje za ono što se dešava u Italiji u poređenju s problemima koji se postavljaju na čitavom razvijenom Zapadu.

U zaključku, prilikom razmatranja akcije usmerene na obnovu, proveru i konfrontaciju, što je neosporno

dugotrajan proces treba, polazeći od navedenih polaznih tačaka, imati u vidu sledeće: a) nove karakteristike krize, njenu međunarodnu dimenziju i njen unutrašnji aspekt, procese razbijanja celine ali i osobnosti nove celine koja se stvara, njeno odražavanje na pogled na svet, na političku orijentaciju i ideologiju masâ, kao i na institucije, kulturu i moral; b) pitanje mogućnosti upravljanja — kao sposobnost da se vlada krizom — onakvom kakva se danas predstavlja bilo unutar različitih političkih sistema, bilo u okviru velikih političkih blokova obrazovanih nakon rata (kriza „imperija“), bilo na planu međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa; c) nove probleme koje je preobražaj sedamdesetih godina nametnuo analizi, teorijskoj razradi i osposobljenosti za političku inicijativu snaga koje se oslanjaju na tradiciju radničkog pokreta; d) analizu i suočavanje s drugim alternativnim odgovorima na krizu i ideologijama koje utiču na orijentaciju masâ.

Očigledno, reč je o prilično uopštenom uočavanju pojedinih tema za razmišljanje: razmišljanje kojim u sledećim brojevima ovog časopisa želimo da proširimo ugao gledanja i podstaknemo kolektivno angažovanje na polju analize i rasprave. Ubeđeni smo da upravo veliki preokret u zbivanjima i problemi koji su izbili u prvi plan u poslednjih deset godina, postavljaju pred levicu „na ključnim pitanjima“ problem njene istorijske inicijative, i to u onim društvima zrelog kapitalizma koja su se suočila s kritičnim trenutkom u svom razvoju. To je smisao evrokomunističkih pobuda koje stavljamo u centar našeg istraživanja. Da bi ta inicijativa imala uspeha, neophodno je popuniti praznine i zaostajanja u analizi, i to izuzetnim zalaganjem u cilju upoznavanja realnih procesa koji se odvijaju u sferi ekonomije, politike, kulture i u psihologiji ljudi — procesa koji su promenili i još uvek menjaju društvo [...]

(Giuseppe Chiarante, „Per un dibattito sugli anni settanta“, *Critica marxista*, br. 1. 1980, str. 5—14)

Prevela Ivanka Radovanović

Giuliano Procacci

AKTUELNI PROBLEMI IMPERIJALIZMA I NOVI MEĐUNARODNI POREDAK*

Razvoj nacionalnih oslobodilačkih pokreta jedan je od najvažnijih fenomena ovog veka. Opasno množenje lokalnih ratova i pitanje naoružanja. Značaj pokreta nesvrstanih. Tumačenja imperijalizma i pitanje politike sile. Kriza kapitalističkih modela u trećem svetu. Komunističke i radničke partije i njihovi odnosi s raznim političkim snagama. Kriza nije obavezna etapa u stvaranju novog ekonomskog poretka.

Italijanska komunistička partija prihvatila je poziv Ujedinjene socijalističke partije Nemačke da prisustvuje ovom skupu koji nudi korisnu priliku za razmenu mišljenja i informacija između komunističkih i radničkih partija i oslobodilačkih pokreta, u duhu zaključaka Berlinske konferencije iz 1976. godine. Tom prilikom, ponovo je potvrđena potreba za sve širom međunarodnom solidarnošću, kao i potreba da se svakoj partiji prizna puna samostalnost u određivanju vlastite politike. To je osnovni elemenat za svaku partiju ili pokret koji zaista želi da zastupa stvarne interese radnika i narodnih masa svoje zemlje, kao i da doprinese oslobodilačkom pokretu i borbi za napredak i socijalizam.

Susret kao što je ovaj naš, u kojem svako daje svoj doprinos, i u kojem je svakome priznato pravo da potvrđuje svoje političke pozicije, da prikaže analize i mišlje-

* Izlaganje na naučnoj konferenciji u Berlinu 1980. godine.
— Prim. red.

nja o sadašnjoj krizi i borbama za njeno prevazilaženje, ne može da pretpostavi već pripremljene teze, ne može se zasnivati na rezolucijama, predlozima, zaključcima druge partije ili drugih partija, niti na dokumentima koji bi obavezivali ostale partije. Dakle, smatrali smo ispravnim da susret ne treba da se završi zajedničkim dokumentima, i zauzimanjem stavova, jer bi to smanjilo korist što je donosi raznolikost doprinosa i intervencija koje će biti objavljene i koje će odražavati razvoj rasprave, podrazumevajući i razmimoilaženja što odgovaraju objektivnim situacijama i zaključcima rukovodećih organa pojedinih partija.

S druge strane, dokumenti i rezolucije ne bi bili u skladu s istraživačkim i studijskim karakterom ove konferencije.

Za nas je od preliminarnog značaja pitanje, mada ga ja pominjem tek na kraju kratkog uvoda, da budu isključene polemike — a još više mišljenja koja bi mogla da zvuče kao kritika ili čak osuda — s onim partijama koje nisu u stanju da odgovore niti da prikažu svoje pozicije zbog toga što nisu pozvane ili nisu intervenisale. I na kraju, po mom mišljenju, naš rad bi trebalo da podstiču duh i želja za sučeljavanjem i susretima širim od ovoga koji nas ovde okuplja.

Posle oktobarske revolucije, poraza fašizma i kineske revolucije, sve veći razvoj nacionalnih oslobodilačkih pokreta u Aziji, Africi i Latinskoj Americi bio je bez sumnje, najvažniji istorijski fenomen našeg veka. Biti napredan u dvadesetom veku zavisilo je i zavisi, pre svega, od stava prema ovoj istorijskoj činjenici: to važi i za snage i partije radničkog pokreta.

1909. godine, na kraju svoga dela *Der Weg zur Macht (Put k vlasti)*, Karl Kautsky je ustvrdio: „Kada su Marx i Engels pisali *Manifest komunističke partije*, pred sobom su videli samo zapadnu Evropu kao poprište proleterske revolucije. Danas je to postao čitav svet. Danas se borbe za oslobođenje radnog čovečanstva ne vode samo na Špreji i Seni, već i na Hadsonu i Misisipiju, na Nevi i Dardanelima, na Gangu i Hoanhou... Sreća onome ko je pozvan da učestvuje u toj plemenitoj bici i u toj veličanstvenoj pobedi!”

Stare i nove protivrečnosti

Ovo su, svakako, lepe reči, ali potrebno je utvrditi da socijalizam Druge internacionale čiji je eminentan predstavnik bio Kautsky, nije bio na visini ove birke

jer je, u suštini, ostao zarobljen jednim evropocentri-
tičkim shvatanjem sveta, što ga je sprečilo da se kon-
kretno poveže s antikolonijalnim pokretima. Verujem
da se može tvrditi da komunističkom pokretu pripada
istorijska zasluga što je raskinuo s evropocentričkim
tradicijama Druge internacionale, i da mu je to omogu-
ćilo da uveliko doprinese procesu emancipacije i osloba-
đanja u našem veku, što je izmenilo lice sveta. Nema
bitke, sem nekih izuzetaka, u ovoj velikoj oslobodilačkoj
borbi — od Kine i Kube do Vijetnama — u kojoj komu-
nističke partije nisu sudelovale, ili prema kojoj nisu izra-
zile svoju aktivnu solidarnost u onoj meri u kojoj su
uspele da shvate originalna i nova obeležja.

Međutim, ne spada u običaje radničkog pokreta da
ostaje zadovoljan postignutim uspesima. U stvari, mi
znamo da rešenje starih stvari nove protivrečnosti, i da
to postavlja radničkim partijama i samim nacionalno-
oslobodilačkim pokretima nove zadatke. I baš na tim
novim protivrečnostima i novim zadacima želim da se
zadržim u ovom izlaganju.

Ako bi ko danas uzeo u razmatranje ogromni geo-
grafski prostor trećeg sveta, on bi mu izgledao kao
mozaik nezavisnih država u raznim oblicima i stepenima,
velikih i malih, koje se drže na različitim političkim i
društvenim sistemima. Tu su, najpre, države koje su za
osnovu svoga razvoja postavile socijalistički izbor, zatim
druge koje su, u biti, usvojile kapitalistički model raz-
voja, te neke koje su sledile međuputeve pokušavajući
ostvariti kombinaciju različitih ekonomskih i društvenih
sistema.

Ovim različitim opredeljenjima unutrašnje politike
odgovaraju, ali ne mehanički, i različita opredeljenja
spoljne politike. Ova raznolikost situacija i razvoja prirod-
no odražava sličnu raznolikost tradicija i istorije i, naro-
čito, odražava različit svet u kojem je pojedina zemlja
trećeg sveta ostvarila proces osvajanja nacionalne neza-
visnosti. Ovaj opšti okvir može da trpi, a činjenica je i
da trpi izmene u zavisnosti od načina na koji se u
pojednim zemljama razvija borba između snaga napret-
ka i reakcionarnih snaga — ali, sve u svemu, taj okvir
ostaje istorijska činjenica koja će neminovno dugo tra-
jati.

I s gledišta ekonomskog razvoja i nacionalnog do-
hotka razlike među narodima trećeg sveta su dosta velike.
Posebno su naglašene razlike između zemalja proizvođača
nafte i zemalja koje moraju da uvoze naftu. Veća integra-
cija različitih nacionalnih ekonomija mogla bi da dopri-
nese ubalažavanju ovih razlika; međutim, mora se konsta-

tovat da se takva integracija ostvaruje samo u beznačaj-
noj meri.

Postojanje ovih političkih i socijalnih razlika, kao
i ekonomskih neravnoteža, ima negativne posledice. Stva-
ra se niz trenja i kontrasta, što doprinosi opštem stanju
nesigurnosti i nestabilnosti. Između ostalog, to dokazuje
i činjenica da se poslednjih godina sve više povećavala
trka u naoružanju, koja je u nejednakoj meri zahvatila
i sve zemlje trećeg sveta, i tako, svojim ogromnim ne-
produktivnim troškovima, progutala ogromne sume koje
su mogle da budu namenjene razvoju. Takođe je poznato
da neke zemlje trećeg sveta raspolažu atomskim naoruža-
njem, a da se druge takođe pripremaju da se opskrbe
ovim naoružanjem.

Međutim, činjenica koja najviše zabrinjava jeste ta
da takva oružja ne ostaju uvek neupotrebljena. Posled-
njih godina svedoci smo niza konflikata i lokalnih ratova
a poslednji među njima, koji se upravo vodi, jeste onaj
između Iraka i Irana. Ovakvi su konflikti imali tragične
posledice po narode koji su u njima učestvovali. Ovde
se misli na milione izbeglica u mnogim azijskim i afrič-
kim zemljama, dok opet, mnoga moguća žarišta novih
sukoba postoje širom sveta.

U ovakvoj situaciji, nacionalno osećanje što ga je
osvajanje nezavisnosti opravdano razvilo i ojačalo, pred-
stavlja opasnost da bude uzrok — kao što se to već i
dogodilo — orijentacijama i stavovima nacionalističkog
i šovinističkog tipa. Zatim, opravdani gnev prema imperi-
jalističkoj dominaciji koja je u prošlosti zahvatila većinu
zemalja trećeg sveta, kao i neokolonijalističko izrabljiva-
nje od strane multinacionalnih kompanija kojima te
iste zemlje danas podležu, predstavljaju opasnost da se
pretvore u beskompromisno neprijateljstvo prema čita-
vom kompleksu industrijalizovanih država, uključujući i
socijalističke, i da tako stvore jednu izopačenu viziju
međunarodnih problema a naročito velikih problema de-
tanta i mira. U nekim ekstremnim tumačenjima, ovi
poslednji shvaćeni su kao zavera „supersila” i bogatih
naroda na štetu „prokletih”. Sve ovo samo uvodi u
dalje pogoršavanje međunarodne situacije uopšte.

Dijalog Sever—Jug

Postoji, dakle, u zemljama trećeg sveta niz negativ-
nih fenomena i tendencija koje potpomažu razdor, i bilo
bi pogrešno zatvarati oči i potcenjivati takvu opasnost.
Još bi veća greška bila ne videti kako se ovim negativ-

nim tendencijama suprotstavljaju druge, mnogo jače i sadržajnije, koje se kreću u suprotnom smeru, u smeru solidarnosti i ekonomske i političke saradnje. One se zasnivaju na svesti o svom nerazvijenom položaju, što predstavlja izazov za imperijalističko izrabljivanje, koje je zajedničko svim zemljama trećeg sveta nezavisno od političkog društvenog uređenja i od visine nacionalnog dohotka. Dakle, da bi borba za prevazilaženje ovakve situacije postigla uspeh ona, takođe, mora biti zajednička. Ova svest i solidarnost delimično su našle svoj izraz u nizu organizacija i udruženja među zemljama, čiji je cilj jedinstvena organizovana akcija za zaštitu ekonomskih interesa zemalja-članica na međunarodnom tržištu. Najpoznatija od tih organizacija jeste, bez daljeg, OPEC. Međutim, ovo nije jedini slučaj da se zemlje udružuju na osnovu specifičnih interesa; ali, takve međunarodne organizacije nisu u stanju da zastupaju opšti interes. Za takozvanu Grupu 77 može se reći da nastoji vršiti funkciju zastupanja opštih interesa jer okuplja veliku većinu zemalja u razvoju, a poslednjih je godina postala značajan sagovornik u međunarodnim pregovorima poznatim pod nazivom „Sever—Jug”.

Države koje ova organizacija zastupa traže, između ostalog, da se stabilizuju cene sirovina koje one izvoze, da industrijalizovane zemlje ukinu ili bar smanje zaštitne mere koje ograničavaju uvoz gotovih industrijskih proizvoda iz zemalja trećeg sveta, da se preduzmu mere radi smanjenja zastrašujućeg zaduživanja trećeg sveta u odnosu na industrijalizovane zemlje, kao i da se preduzme reforma čitavog sistema velikih međunarodnih finansijskih organizacija (Svetska banka, Međunarodni monetarni fond) kako bi bile oslobođene uslovljavanja od strane imperijalističkih krugova i Sjedinjenih Američkih Država. Grupa 77 bori se, takođe, za što veću ekonomsku integraciju među zemljama u razvoju. Radi se o ciljevima čija realizacija podrazumeva radikalnu reviziju sadašnje međunarodne raspodele rada u kojoj preovlađuju interesi imperijalizma i multinacionalnih kompanija. Nije slučajno da svi ovi zahtevi sačinjavaju program novog ekonomskog poretka.

Očigledno je da se tako ozbiljan cilj ne može postići samo uspostavljanjem ekonomske saradnje između zainteresovanih zemalja, već je neophodno uspostaviti i političku saradnju. Upravo je to cilj raznih regionalnih organizacija kao što su: OUA, OSA, Islamska konferencija i Arapski savez. Međutim, najviši izraz spremnosti za političku saradnju zemalja trećeg sveta predstavlja pokret nesvrstanih u kome su okupljene skoro sve zemlje

u razvoju, bez obzira na njihovo društveno i političko uređenje. Ovom pokretu pripadaju i neke socijalističke zemlje, a Kuba upravo predsedava pokretu. Nepotrebno je podsećati da je, i pored suprotnosti i rasepa koji postoje i koji se reprodukuju, ovaj pokret uspeo da ostvari visok stepen jedinstva u političkim pitanjima od velikog značaja, na primer, u stavu prema južnoafričkom rasističkom režimu i prema aneksionističkoj politici Izraela, i da sve više uspeva da afirmiše svoj autoritet u velikim međunarodnim organizacijama počevši od Organizacije ujedinjenih nacija. Pokret nesvrstanih predstavlja, dakle, važan faktor detanta i mira, i baš u tome se sastoji njegova velika pozitivna funkcija.

Integracija i saradnja

Panorama trećeg sveta prošarana je različitim i protivrečnim tendencijama. Snagama koje deluju razorno suprotstavljaju se snage što deluju u korist ekonomske i političke integracije. Ova analiza ne bi bila kompletna i pouzdana ako ne bismo uzeli u razmatranje stavove koje zauzimaju imperijalistički krugovi i države, kao i ulogu koju oni imaju svojim uticajem na opisanu situaciju. To je, u stvari, osnovna uloga. Postaviti takvo pitanje znači postaviti problem karaktera i prirode današnjeg imperijalizma, promena koje jesu ili još nisu nastale. Ozbiljan odgovor na ovo pitanje traži od marksista naporan rad i istraživanje, bez predrasuda i shematizma. Ako imperijalizam osamdesetih godina pokazuje, s jedne strane, elemente povezanosti s prethodnim fazama on, takođe, predstavlja i nove aspekte, i to ne samo u odnosu na klasični imperijalizam koji je Lenjin analizirao u svom čuvenom delu iz 1910. godine, već i u odnosu na imperijalizam i neokolonijalizam šezdesetih godina. Bez pretenzija da anticipiramo rezultate jednog istraživanja koje tek treba izvršiti, čini mi se da već sada možemo ustanoviti i staviti na raspravu neke orijentacione tačke.

Pre svega, čini mi se da je neophodna jedna preliminarna napomena. Poslednjih godina u Italiji i u drugim zemljama zapadne Evrope javlja se tendencija širokog i izopačenog shvatanja pojma imperijalizam, što znači da se pod njim podrazumevaju sve manifestacije politike sile i interesnih sfera. Smatram da se radi o tendencioznom i proizvoljnom tumačenju, i da je potrebno držati se marksističkog shvatanja po kome osnovno obeležje imperijalizma predstavlja postojanje neravnopravnog ekonomskog odnosa zasnovanog na kapitalističkom pro-

fitu između zemlje koja vrši i zemlje koja trpi kapitalističko izrabljivanje, odnosa koji mahom potiče iz prošlosti kolonijalne i polukolonijalne dominacije. Ova razlika između imperijalizma i politike sile važna je iz više razloga. Odatle proizlazi da se pojam imperijalizam može primeniti samo u slučaju kapitalističkih zemalja koje su se u prošlosti koristile kolonijalnim izrabljivanjem a koje i sada imaju koristi iz takvog neravnopravnog odnosa. S druge strane, odatle proističe da se mora govoriti o politici sile i interesnim sferama kada je reč o delima takvog karaktera, ali kada to vrše nekapitalističke, ili i socijalističke države.

Ako sada uđemo u srž analize imperijalizma, čini mi se da, pre svega, treba istaći da je stepen političkog i kulturnog uticaja s kojim je imperijalizam raspolagao znatno umanjen. Kako izgledaju daleke godine kada je jedan od najvećih prvaka američke ideologije Walt Rostow objavljivao tendenciozni „nekomunistički manifest” u kojem je narodima nove nezavisnosti ukazivao na kapitalistički model razvoja. Te ambicije i iluzije pretrpele su veliki udarac posle poraza američke agresije u Vijetnamu, a sadašnja zbivanja donela su nove gorke trenutke njihovim nosiocima. U Iranu je kapitalistički model razvoja u potpunosti prihvaćen, došlo je do revolucije, a i Južnu Koreju — jedan od bedema multinacionalnih kompanija — potresaju snažni oslobodilački pokreti. U Latinskoj Americi raste netrpeljivost i jača borba protiv izrabljivanja od strane Sjedinjenih Američkih Država, u naizmeničnim zbivanjima u kojima se ne pojavljuju samo sheme iz prošlosti. Oslabljen spolja, imperijalizam je oslabio i na unutrašnjem planu. Kao što je pokazalo iskustvo vijetnamskog rata, javno mnjenje i sektori samog političkog sveta koji nisu ni malo zemarljivi, u određenim uslovima mogu da vrše značajan pritisak na vlade u cilju preovladavanja razumnih usmerenja i politike detanta. Ovo je značajan elemenat koji se mora imati u vidu kako bi se izbeglo shematsko tumačenje. I pored pretrpljenih poraza i smanjene mogućnosti političkog i kulturnog uticaja, imperijalistički krugovi još uvek imaju priličnu snagu i u stanju su da presudno utiču na svoje vlade. Oni danas ne raspolažu samo instrumentima kontrole i ekonomskog (i ne samo ekonomskog) prodiranja preko velikih međunarodnih kompanija već i mnogo složenijim i suptilnijim sredstvima. Za razliku od klasičnog imperijalizma za koji su zemlje trećeg sveta predstavljale samo tržište s kojeg su uvozili sirovine i na koje su izvozili gotove proizvode, imperijalizam multinacionalnih kompanija vrši velike in-

vesticije u nekim zemljama trećeg sveta, ostvarujući tako proizvodnu aktivnost na licu mesta kao i izvozni tok gotovih industrijskih proizvoda na međunarodnom tržištu. Svakako, to je moguće zahvaljujući bespoštednom izrabljivanju lokalnih radnika ali, istovremeno, ne može se poreći da aktivnosti multinacionalnih kompanija doprinose određenom tipu razvoja, mada je reč o izopačenom razvoju. Međutim, ako pažljivije razmotrimo stvari, lako ćemo uočiti da su proizvodne aktivnosti multinacionalnih kompanija ne samo ograničene na uska područja koja su politički integrisana s američkom interesnom sferom, već da, naročito zbog svojih suštinskih obeležja, nisu u stanju da podstiču rasprostiranje i harmoničan razvoj unutar zemalja u kojima deluju, posebno u pogledu odnosa između industrije i poljoprivrede. Još se manje može reći da su one u stanju da podstaknu procese ekonomske integracije na širim područjima i među raznim zemljama. To potvrđuje činjenica da industrijski proizvodi multinacionalnih kompanija nisu namenjeni domaćem tržištu i da se ostvareni profiti ne reinvestiraju, sem beznačajnog dela, u zemljama proizvodnje. Tipične zone u kojima multinacionalne kompanije vrše svoju delatnost (Tajvan, Singapur, Hong Kong, pa i sama Južna Koreja) izgledaju kao enklave u kojima se sprovodi „industrijska monokultura”, koja se po nekim aspektima ne razlikuje mnogo od „poljoprivredne monokulture” što se još i danas primenjuje u nekim zemljama Latinske Amerike.

Multinacionalne kompanije

Imperijalizam multinacionalnih kompanija prejedira, dakle, mogućnosti realnog samostalnog razvoja područja na kojem deluje i onemogućuje svaku perspektivu ekonomske integracije. Takav imperijalizam potpomaže izolaciju zemalja u kojima deluje, a to znači da povećava njihovu ekonomsku zavisnost. Zbog ovakvih obeležja, imperijalizmu ne samo da nije u interesu da se zalaže za drugačiju međunarodnu podelu rada i za novi međunarodni ekonomski poredak, već suprotno tome, njemu je u interesu da se u ovim pitanjima uopšte ne čine koraci napred. Baš u tom otporu, pa i u odnosu na delimične promene sadašnjih struktura međunarodnog tržišta i u odnosu na prihvatanje potrebe za novim ekonomskim poretkom, treba tražiti duboki razlog neuspeha razvojne strategije sedamdesetih godina, kao i prekida dijaloga Sever—Jug. Neuspesi poslednje konfe-

rencije Unctada u Manili i konferencije Unida u Nju Delhiju, kao i odvijanje nedavne vanredne sednice OUN, poslednja su potvrda intranzigentnosti kojom se multinacionalne kompanije i vlade velikih imperijalističkih sila koje one uslovljavaju, suprotstavljaju aspiracijama i potraživanjima naroda u razvoju.

Nepoverljivi prema težnjama za većom ekonomskom integracijom među zemljama u razvoju i prema reviziji neravnopravnih odnosa koji danas postoje između ovih zemalja i industrijalizovanih zemalja, imperijalistički su krugovi, takođe, nepoverljivi prema aspiracijama političke saradnje koje dolaze do izražaja u pokretu nesvrstanih. Zaključak je ove analize da logika imperijalizma osamdesetih godina ne odustaje od neokolonijalističkog kriterijuma *divide et impera*, već da ga samo osavremenjuje. Iako imperijalizam nije odustao od upotrebe sile i pendreka on, pre svega, teži da — bilo na ekonomskom bilo na političkom planu — potpomogne razarajuće elemente koji deluju unutar zemalja trećeg sveta a zatim, na tendencije pripajanja i solidarnosti. Ovakvom logikom ostvareni su sporazumi u Kemp Dejvidu s ciljem da se sabotira politička saradnja između arapskih zemalja, podstakne ekspanzionistička politika Izraela, kao i politika na takozvanu „kinesku kartu“. Cilj takve politike svakako nije podsticanje Kine u njenim naporima za modernizaciju, već zaoštavanje postojećih sukoba između Kine i SSSR-a, uz sve opasnosti koje iz toga proizlaze za sveukupne međunarodne odnose.

Podstičući centrifugalne i razarajuće sile, i suprotstavljajući se inicijativama i direktnim pokušajima uspostavljanja novog međunarodnog ekonomskog poretka, imperijalistički krugovi ne deluju u prilog detantu i miru, već doprinose sve većim opasnostima koje danas prete čovečanstvu.

U ovakvoj situaciji u kojoj dolaze do izražaja novi i protivrečni aspekti, i s obzirom na promenu strategije i taktike imperijalističkih krugova i multinacionalnih kompanija, i sam problem odnosa između radničkih pokreta i pokreta za nacionalno oslobođenje mora se postaviti iznova. Zato je potreban ozbiljan istraživački rad analiziranja.

Mislim da je neophodno napomenuti da su partije koje su izraz radničkog pokreta međusobno različite i da deluju u raznim uslovima. Postoje radničke partije socijalističkih zemalja koje su na vlasti u svojim zemljama. Postoje komunističke partije kapitalističkih zemalja, a među njima su i evrokomunisti koji su izradili svoje samostalne strategije napredovanja ka socijalizmu,

prilagođene stvarnosti zemalja u kojima deluju, zasnovane na pluralizmu, na osnovu kojih se potpuno samostalno politički opredeljuju. Postoje socijalističke i socijaldemokratske partije koje su u nekim zemljama na vlasti i, na kraju, postoje socijalističke i socijaldemokratske partije koje nisu na vlasti ali zastupaju većinu ili dobar deo radničke klase. Gledano u celini, radnički pokret više ili manje koherentno, u zavisnosti od svog sastava, održava odnose s pokretima za nacionalno oslobođenje. Komunističke partije takve odnose održavaju bilateralno, a neke socijalističke partije preko međunarodnih organizacija kao što je Socijalistička internacionala. Postoje, zatim, pokreti za nacionalno oslobođenje koji su na vlasti, i oni koji to nisu ali se bore da do nje dođu; neki prepoznaju svoje ideale u socijalizmu i marksističkom učenju, dok se drugi pozivaju na oblike socijalizma na nacionalnim, religioznim i drugim osnovama.

Slučaj indijske Kongresne partije po svojoj specifičnosti i značaju zaslužuje posebnu pažnju. U ovakvim uslovima, postaviti problem odnosa između radničkih pokreta i pokreta za nacionalno oslobođenje, u svojoj celini, očigledno ne može da znači delovanje u cilju ostvarivanja nacrtanog organskog jedinstva i pokušaj stvaranja zajedničkog programa, kao ni hipotezu o jednom rukovodećem i organizovanom centru. Suviše su velike razlike između tradicija, ideoloških inspiracija i političkih orpedeljenja raznih partija i pokreta koji bi trebalo da pristupe tom zajedničkom frontu. Ima suviše posebnih legitimnih interesa. Treba, pre svega, imati na umu da su partije koje imaju odgovornost vlasti prirodno navedene na to da vode računa o onim interesima koje one — imale pravo ili ne — smatraju interesima države kojom upravljaju ili vladaju, posebno kada je reč o velikoj sili, i da se ti interesi ne podudaraju uvek — pa čak mogu i doći u sukob — s težnjama pojedinih nacionalnih pokreta. To važi i za socijalističke zemlje.

Novi internacionalizam

Da li ova tvrdnja znači da su mogući samo bilateralni odnosi između raznih radničkih partija i nacionalnih oslobodilačkih pokreta? Sigurno je da oni predstavljaju osnovni elemenat i, prema komunističkim partijama kao što su i u prošlosti činili, oni moraju nastaviti da podržavaju progresivne snage koje deluju u raznim zemljama, razvijajući i potencirajući svoje

odnose na bazi punog poštovanja autonomije nacionalnih pokreta i odbacujući svaki paternalistički i pedagoški stav.

Međutim, iz dosad izvršene analize proizlazi da i u pogledu nekih velikih tema postoji mogućnost širih podudarnosti bilo među različitim partijama industrijski razvijenih zemalja, bilo među nacionalnim oslobodilačkim pokretima bilo, pak, među prvima i drugima. Takva podudarnost može se proširiti i na pokrete drugačije prirode i karaktera. Na prvom mestu mislim na katoličke pokrete kojih ima u mnogim zemljama Evrope i Latinske Amerike, od kojih su pojedini dospeli do zrelog stepena antiimperijalističke svesti. Mogućnost ovakvih podudaranja, naravno pod uslovom samostalnosti pojedinih partija kao i njihovog prava na zasnivanje bilateralnih odnosa može, po mom mišljenju, da potiče iz priznanja da je zajednički interes svih radničkih partija i svih pokreta za nacionalno oslobođenje suprotstavljanje centrifugalnim i razarajućim silama koje deluju u trećem svetu i koje remete sistem međunarodnih odnosa u korist imperijalističkih krugova, kao i podsticanje snaga koje deluju u pravcu pripajanja i ekonomske i političke saradnje, a u interesu detanta, razoružanja i mira. U stvari, to znači da postoji zajednički interes da se podrže zahtevi i potraživanja zemalja u razvoju koje su odmakle u perspektivi novog međunarodnog poretka i da se, tako, podrži pokret nesvrstanih koji predstavlja najjači izraz tih zahteva. Krajnji cilj je upravo prava politička kooperacija radničkog pokreta u celini s pokretom nesvrstanih. IKP misli, pre svega, na ovo kada govori o jednom „novom internacionalizmu”. Međutim, to podrazumeva obaveze i određene napore za sve partije, pre svega poštovanje jedinstva i autonomije pokreta nesvrstanih, kao i uzdržavanje od svakog pokušaja da se takvo jedinstvo naruši odnosno ta autonomija ograniči, kao i napuštanje tumačenja da je pokret nesvrstanih pokret koji je, u stvari, etapa na putu budućeg „svrstavanja”. Iz toga proizlazi da i sami bilateralni odnosi koji se uspostavljaju između pojedinih radničkih partija, naročito kada su u sastavu vlade, i pojedinih pokreta za nacionalno oslobođenje, ne treba da napuštaju opšti princip poštovanja jedinstva i autonomije pokreta nesvrstanih i njegovih članica, već da striktno poštuju principe samoopredeljenja, nemešanja u unutrašnje poslove drugih zemalja, kao i princip da se ne izvozi kontrarevolucija i revolucija.

Nedopustiv je ma kakav pokušaj da se nesvrstana zemlja na bilo koji način „svrsta”, bilo političkim ili

ekonomskim pritiskom, a pogotovo ne vojnom intervencijom. I baš na osnovu ovakvih gledišta i principa, naša je partija na svom XV kongresu zauzela poznate stavove prema intervenciji vijetnamskih trupa u Kampučiji ili prema kineskoj kaznenoj ekspediciji na Vijetnam. Takođe je poznata, a mi je ovde samo potvrđujemo, osuda sovjetske intervencije u Avganistanu, kao i naš zahtev za povlačenje okupacionih trupa u okviru političkog rešenja koje bi garantovalo nezavisnost i suverenitet Avganistana i sigurnost pograničnih zemalja.

Cilj političke saradnje između radničkih pokreta i pokreta nesvrstanih ne podrazumeva samo obaveze negativnog karaktera, to jest, u pogledu onog što ne treba raditi, već i pozitivne obaveze koje se odnose na ono što treba raditi.

Najvažniji i najobuhvatniji od ovih zadataka je zalaganje za što veće učešće posebno onih partija koje imaju odgovornost vlasti u dijalogu Sever—Jug, kao i za odlučniji oslonac borbi naroda na putu razvoja k novom međunarodnom ekonomskom poretku. Da bi se to moglo ostvariti radničke partije se moraju potruditi da prevaziđu stare sheme i podele, i da razrade nove pristupe dramatičnoj realnosti savremenog sveta. Reč je o istraživačkom radu i usavršavanju koje zahteva beskompromisan stav i veliku sposobnost analize, a u njemu treba da budu posebno aktivne radničke partije u zemljama razvijenog kapitalizma. Sa svoje strane, IKP duboko naglašava ovaj zahtev i zauzima se da, u tom cilju, razradi jednu povelju mira i razvoja na čijim se pripremnim materijalima zasniva moje izlaganje. Na kraju, želeo bih da u, tom smislu, skrenem vašu pažnju na neke tačke koje mi izgledaju posebno važne.

Radničke partije koje deluju u zemljama razvijenog kapitalizma treba, pre svega, da steknu punu svest o tome da socijalističke transformacije za koje se bore ne mogu biti koncipirane izvan okvira novog međunarodnog ekonomskog poretka. Ta se svest ne može steći ako se oštro ne odbace koncepcije i iluzije socijaldemokratske tradicije koje su i danas ukorenjene. Mislim posebno na ideju da do ekonomskog razvoja zemalja trećeg sveta može doći putem svojevrsnog efekta koji izaziva širenje i zračenje „prosperiteta” industrijalizovanih zemalja i da je, stoga, bilo kakav uspon ovih poslednjih, čak neki kapitalistički uspon, uslov za rešavanje takozvanog problema nerazvijenosti. Takve ideje i iluzije koje su bile na vrhuncu tokom šezdesetih godina, danas su oštro demantovane aktuelnom krizom kapitalističke ekonomije. Poslednje Brandtovo izlaganje

je, bez sumnje, važan korak na putu ovakve revizije, mada nedovoljan u pogledu konkretnih predloga. Uostalom, ne možemo a da ne konstatujemo da je duh njegovog izveštaja protivrečan u praksi, kao što se videlo na poslednjem zasedanju OUN na kojem je SR Nemačka stala na pozicije SAD u pogledu odbacivanja predloga Grupe 77.

Nije dovoljno osloboditi se pogrešnih koncepcija i iluzija šezdesetih godina. Radničke partije razvijenih kapitalističkih zemalja treba da steknu i svest da činjenica nove i ravnopravnije međunarodne podele rada i novi savremeni međunarodni poredak, podrazumevaju radikalnu prestrukturaciju postojećeg sistema razmene i samih proizvodnih aparata, i da ovo podrazumeva žrtve i odricanja. Otuda, ako radnička klasa i partije koje su njen izraz nameravaju da uzmu u obzir tu prestrukturaciju usmeravajući je u pravcu socijalizma, one moraju i da preuzmu teret žrtava i odricanja koje ona neophodno podrazumeva. U ovom smislu, a ne samo radi rešavanja problema naše nacionalne ekonomije IPK je, za razliku od drugih komunističkih partija Zapada, usvojila parolu ograničenja potrošnje kao suprotstavljanje potrošačkom društvu i rasipništvu šezdesetih godina i kao afirmaciju novog i modernog, racionalnijeg načina proizvodnje i potrošnje zasnovanog na socijalnoj pravdi.

Druga, prevaziđena ali ukorenjena koncepcija koje treba definitivno da se oslobode radničke, a posebno komunističke partije, jeste koncepcija koja proizlazi iz ostataka vizije o katastrofi kapitalizma i svetske ekonomije. Reč je o hitnom i aktuelnom zadatku. Posle naglog razvoja u šezdesetim godinama, kapitalistička je ekonomija ušla u fazu produžene recesije i sve je više izložena opasnostima inflacije, masovne nezaposlenosti i monetarnog haosa. Pored toga, njoj pretili i energetska kriza, što još više otežava ionako mračnu perspektivu.

Bilo bi, stoga, potpuno pogrešno misliti da ova kriza može ostati samo u granicama kapitalističkog sveta. Savremeni je svet, međutim, dospelo do takvog stepena ekonomske međuzavisnosti da kriza kapitalizma ne može a da ne pogodi i sveukupne međunarodne odnose. Ona je odavno zahvatila zemlje trećeg sveta, a danas napada i same socijalističke zemlje. To su pokazali poslednji značajni događaji u Poljskoj obeleženi širokim pokretom radničkih masa, događaji u kojima su se angažovali sami poljski komunisti kroz razmatranje i debatu koja, pored konjunkturnih problema, obuhvata i probleme ekonomskih struktura kao i probleme društvenih i političkih odnosa.

Ove događaje i razmatranja mi pratimo s interesovanjem i poverenjem smatrajući da suveren i nezavisan razvoj socijalističke demokratije, zasnovan na odgovornom učešću radnika i njihovih sindikata, predstavlja osnovni uslov života i socijalističke izgradnje. Ako bi se ekonomska kriza dalje pogoršavala, bio bi uzdrman i sam sistem međunarodnih odnosa, a i uzrok detanta i mira bio bi time prejudiciran.

U ovim uslovima, radničke bi partije teško pogrešile ako bi smatrale da otežavanje aktuelne krize može da predstavlja obaveznu polaznu tačku na putu uspostavljanja novog međunarodnog ekonomskog poretka. Istina je, zapravo, suprotna: samo konkretni koraci k ravnopravnijem međunarodnom poretku mogu da otklone opasnost zaoštavanja svetske ekonomske krize i da potpomognu njeno rešavanje. Radničke partije moraju uvideti da je borba koja se vodi kako bi se izbeglo pogoršanje krize i stvorio novi međunarodni ekonomski poredak, jedan od osnovnih načina rada usmerenog na postizanje detanta i mira koji danas imaju primarni značaj.

Mi, italijanski komunisti, smatramo da u današnjem svetu nad kojim visi pretnja atomskog uništenja, odbrana mira predstavlja apsolutnu vrednost kojoj sve druge vrednosti treba da budu podređene. To je jedna od osnovnih pouka koju nam je ostavio drug Togliatti i mi se nje stalno pridržavamo. „Pre svega — mir“, to je parola kojom se danas predstavljamo našim masama.

Svakako, mi znamo da se očuvanje mira zasnivalo i danas se zasniva i na ravnoteži vojnih blokova i naoružanja. Polazeći od ove realističke konstatacije, ne dovedimo u pitanje pripadanje Italije NATO-u ali smo, u isto vreme, podržali i podržavamo svaki napor za paralelnim smanjivanjem naoružanja, a glasali smo i protiv poslednjih odluka o naoružanju NATO-a. Međutim, takođe smo dali konkretne predloge za ravnomerno i simetrično smanjenje broja raketa srednjeg dometa koje su instalirane, ili treba da budu instalirane u zapadnoj i istočnoj Evropi. Sa zadovoljstvom pozdravljamo nastavak pregovora između Atlantskog i Varšavskog pakta, kao i njihovo povezivanje s prihvatanjem sporazuma SALT 2 i s pregovorima za sve vrste razoružanja.

Međutim, svesni smo da sudbina mira i čovečanstva ne može neprestano zavisiti od ravnoteže blokova i naoružanja i da je, stoga, neophodno uporno raditi na ponovnom uspostavljanju klime poverenja u međunarodnim odnosima, koja bi bila zasnovana na odbacivanju politike sile i sfera uticaja i na principima miroljubive koegzistencije, i koja se ne bi ograničila samo na vojnu

i političku sferu, već bi se proširila i na kulturni život ostvarujući princip slobodnog kretanja ljudi i ideja uklanjanjem ograničavanja i zloupotreba koji danas postoje u mnogim zemljama, pa i u nekim socijalističkim u odnosu na manifestacije otpora.

Potrebno je, pre svega, da ova klima poverenja obuhvati ceo sistem međunarodnih odnosa, bez geografskih ograničenja. Nezamislivo je da bi poboljšanje odnosa Istok—Zapad moglo biti odvojeno od poboljšanja odnosa između Severa i Juga. U praksi, to znači da su jačanje detanta i uspostavljanje novog međunarodnog poretka procesi koji se prepliću i uzajamno uslovljavaju, i stoga se oni moraju nastaviti istim tempom. Šire gledano, može se tvrditi da se dva najveća problema čovečanstva danas — problem rata i problem gladi i nerazvijenosti — moraju rešavati istovremeno, mada je vreme potrebno za njihovo rešenje očigledno različito. To je veliki izazov čovečanstvu danas, i prema njemu se meri snaga i mudrost radničkog pokreta.

Stavljajući u prvi plan borbu za razoružanje, detant i mir, radničke partije ne odustaju od borbe protiv imperijalizma, niti ovu borbu na bilo koji način prigušuju. Naprotiv, one je svode u konkretne okvire odupirajući se logici podela imperijalističkih krugova i oslanjajući se na ono što ujedinjuje sve progresivne i miroljubive snage. Protiv imperijalizma ne može se efikasno boriti na polju koje mu najviše odgovara, a to je upravo polje razdora i uticajnih sfera u duhu mota *divide et impera*, već stvaranjem jedinstvenog terena na kojem se mogu prepoznati i okupiti sve snage zainteresovane za razoružanje, detant, demokratizaciju međunarodnih odnosa i stvaranje novog međunarodnog poretka.

Polje borbe za mir je, u pravom smislu, teren na kojem socijalizam može da napreduje. Njegova osnovna snaga ne sastoji se u vojnoj moći socijalističkih zemalja, već u neiscrpnjivosti privlačnosti ideala pravde i slobode koji su nadahnjivali generacije radničkih pregalaca, i u sposobnosti radničkog pokreta da te ideale ostvari.

(Giuliano Procacci, „Problemi attuali dell'imperialismo e il nuovo ordine internazionale” *Rinascita*, br. 42, 24. oktobar 1980.)

Preveo M. N.

Biagio de Giovanni

KRIZA I LEGITIMIZACIJA DRŽAVE

1. Polazna tačka u Gramscijevim „Sveskama”

Tradiciju italijanskog marksizma prožima istinski zaokret u teoriji o državi. U nju je duboko, i na nov način, uključeno pitanje demokratije. Prevaziđena je i ideja o državi kao „noćnom čuvaru” i, razume se, velika neutralna i agnostička shema u kojoj je htela da se predstavi i legitimizuje liberalna država. Shema odnosa između „političkog” i države postaje komplikovanija. Država se više ne sagledava kao kompaktna stvarnost, kako u smislu dominacije nad društvenim radom tako i u smislu neutralnosti. Gramscijeva problematika hegemonije, u osnovi, raskida i sa shemom ortodoksnog marksizma i sa tumačenjem države kao linearne oblasti neutralizacije. U tom tumačenju obuhvaćen je tok znatnog dela „moderne” istorije države, koji znači prekid odnosa ogleđala između države i privredne strukture. Dok se, u nekim drugim oblastima marksizma, ortodoksnost ispoljava u razradi koncepcije tipa „monopolistički državni kapital”, Gramscijeva misao otvara drukčije polje istraživanja i strategijskog kretanja, beležeći prekid linearnosti u odnosu država—kapital. Ova skica za razmišljanje, u „Sveskama”, eksplicitna je, s jedne strane, za novu mobilnost i specifičnost koju u njima dobija kritika politike, izbor politike kao terena kretanja, gde postaju vidljivi i pomeraju se *odlučujući* odnosi snaga, a, s druge strane, za novost koja se sastoji u tome da (sigurno prvi put u komunističkoj tradiciji) ovde intelektualno pitanje i pitanje uzajamnog prožimanja teh-

nike i politike dobijaju centralno mesto, čime se u najmanju ruku postavlja problem jednog mnogo složenijeg statusa kontradikcije u odnosu na dominantnu logičku shemu Treće internacionale.¹

Ovim se putem ne blokira teorijski prelaz ka jednom manje kompaktnom viđenju forme-države. Treba prevazići sve ono što Gramscijevo viđenje hegemonije prisiljava na shemu klasa—partija—država, čija formalizacija implicuje krutost koja je u suprotnosti s molekularnom i decentralizovanom interpretacijom hegemonije. Ići dalje od Gramscija, a da se pri tom ne izgubi smisao njegove intuicije, implicuje analitičko ispitivanje ove mogućnosti. Aktualnost ovog područja konfrontacije data je: 1) krizom *totalne politike*, 2) delimičnim gubljenjem ekspanzivnosti države, 3) krizom opštih projekata vezanih za menjanje države. Činjenica da se država pokazuje kao direktna oblast kontradikcije, pri čemu je demantovana ortodoksna „marksistička” teza o pojednostavljenoj izgradnji države elementarnim pokretom klase ili natpolitičkim pokretom partije, podrazumeva efektivno javljanje jedne „kritičke” tendencije unutar forme-politike i njeno postepeno odvajanje od svake, eksplicitne ili implicitne, težnje ka neutralizaciji.

2. Deformalizacija države

Država se, od Hobbesa pa do *delimično* Hegela, legitimizirala kao oblik neutralizacije. Ovo ne treba shvatiti jedino u onom smislu koji izrazu „neutralizacija” daje liberalna država u XIX veku. Postoji jedna jača ideja o neutralizaciji, a to je ona koja polazi od Hobbesa i na koju se, u velikoj meri, oslanja Marx. Neutralizacija konflikata koju nameće država tu je snažno obeležena koncentracijom moći koja, u državi, organizuje oblik neravnopravnosti.² Marx se oslanja na ovu ideju neutralizacije kada pravi svoju konstrukciju države kao čistog organa klasne dominacije.

¹ Detaljnije tumačenje *Svesaka* dao sam u radu „Lenin, Gramsci e la base teorica del pluralismo” *Critica marxista*, 3—4, 1976, str. 29—53) i u referatu „Crisi organica e Stato in Gramsci” (objavljenom u *Politica e storia in Gramsci*, radovi sa međunarodnog skupa o Gramsciju, Rim, 1977, str. 221—257.

² T. Hobbes, *De Cive* (Rim, 1979), str. 169: „Ali budući da se pokazalo da je stanje jednakosti stanje rata, pa da je, dakle, nejednakost uvedena uz pristanak svih, ovu nejednakost ne treba smatrati nepravednom ako imaju više oni kojima smo dobrovoljno dali više”.

Neutralizacija ovde nastaje iz invazivnosti forme-države, iz njene sveobuhvatne sposobnosti za „drukcije” i za „opšte”. Država, već na liniji koja ide od Hobbesa do Spinoze, sreće pokret „razuma”, sve do prvih znakova „etatizacije” razuma kao efektivnog terena susreta između ovih dveju „sila”. Ali razum je neutralnost, i mirenje suprotnosti. To je oblast jednake vrednosti i stabilizacije. Na taj način, rast forme i neutralizacija idu jedinstvenom linijom. Forma prenosi u politiku logiku identiteta. Zato sam rekao da je Hegel tu samo delimično umešan, i to tamo gde predlaže „kontradikciju” u vidu pokreta totaliteta. Neutralizujuća forma države isključuje politički konflikt u državi: kod Hobbesa je to izraženo na simboličan način, jer je konflikt sveden na „pobunu”.³ Država-forma nastaje iz formalizma čistih ekvivalencija, tako da Marx naglo u okviru ove sheme pojednostavljuje kritiku političke demokratije. Ali sigurno je da „forma” priziva identitet, a ne kontradikciju. Kada država postane direktno područje kontradikcije, jer politika-država ne uspeva da se održi u okvirima čisto formalne intencije iz koje je iznikla, država gubi formu i onda — u različitim istorijskim situacijama — prisustvujemo morfologiji deformalizacije. Aktualnost Marxove intuicije o ekscentričnom rađanju „političkog”, odnosno o konstituisanju „političkog” iz okvira kritike nekog pojedinačnog znanja i kruga koje ono organizuje, drugim rečima, iz okvira političke ekonomije, sastoji se, dakle, sva u epohalnoj teškoći koju naše vreme ima pri „svođenju” „političkog” na formu-državu; i pored toga što Marxova ekscentrična shema teži svođenju analize forme-države na granice koje čine nerazumljivom upravo složenost dijalektike koja se stvara između „političkog” i države.⁴

Da rezimiram, čini mi se da možemo ponuditi sledeći niz za razmišljanje: 1) forma-država ima tendenciju da obuhvati u sebi jednu logiku identiteta (Hobbes—Spinoza); 2) ta logika identiteta, već u moderno vreme, obračunava se sa „različitim” (Hegelova država-tajna i problematika priznavanja); 3) „različito” se izostrava u kontradikciju; 4) kontradikcija igra eksterno-internu ulogu. Marx prevashodno razvija prvu ulogu. Ali složenost modernog vremena uspostavlja među njima drukciju i više artikulisanu dijalektiku, koja postepeno uvodi

³ *Isto*, str. 175.

⁴ Radi preciznije formulacije ove ideje, vid. moj rad u pripremi u „Scritti” za Cesarea Luporinija, pod naslovom „Il criticismo di Marx”.

to što sam nazvao morfologijom deformalizacije; 5) u marksističkoj tradiciji, politička tematika nastala u vezi s teorijom hegemonije uspeva, bar delimično, da analizu države postavi u ovu perspektivu; 6) „forma” i „kontradikcija” dolaze u direktan odnos, i duh vremena je obeležen upravo tom činjenicom. Završava se „moderna” faza političke misli o državi, u smislu da se snažno začinje jedna dijalektika između „političkog” i države. „Drukčije” pokazuje tendenciju da se kreće u pravcu „autonomije”, a u svakom slučaju da konstruiše nov oblik bremenit specifičnostima. Duh rascepa se vraća, ovog puta bez naboja opštosti koji mu je davala klasna analiza. Sama forma „političkog” iziskuje da bude redefinisana.

3. Pluralizam i kriza dihotomne sheme

Marksistička politička teorija mora, dakle, da razvija svoje razmišljanje u jednoj situaciji u kojoj se mora priznati kriza klasične dihotomne sheme u okviru koje je pretežno tumačen *Kapital*. Ja sam uveren da je *Kapital* veoma daleko od ove mogućne elementarne dihotomne sheme, i da njegova nečuvena „krićka” snaga može biti svedena na jednu mnogo jaču i oštriju sposobnost tumačenja onoga što je sazrevalo u posebnim i gustim krugovima organizovanog života; ali niko ne može osporiti da je u dihotomnoj shemi iscrpljen veliki deo „marksističke” tradicije. Međutim, treba ipak razjasniti da se razmišljanje o pluralizmu može definisati u jednoj perspektivi koja je sasvim drukčija od one koju nameće klasična liberalna i neoliberalna tematika. „Pluralizam” se definiše na nov način u odnosu na pitanje deformalizacije države. Iz tog procesa ne izbija na površinu slika starog „građanskog društva”. Građansko društvo koje je priznavano kao „autonomno” a ne, kao kod Hobbesa, „identično” s državom (ova tradicija počinje od Locke . . .), predstavljalo je *pred-političko*, ili bolje *pred-državno*. Ono je branilo i čuvalo svoj „građanski” karakter od politike i od države.⁵ Ono što se stvara u odnosu na deformalizaciju države uopšte se ne identifikuje u staroj dimenziji pred-političkog, „građanskog”, iako može izgledati tako. To pre izražava „pad” „političkog”, državnog u *drugo po sebi*. Za sobom ima složeni

⁵ Vid. rekonstrukciju ove ideje u N. Bobbio — M. Bovero, *Società e Stato nella filosofia politica moderna*, Milano, 1979 (naročito, Bobbio, „Il modello giusnaturalistico”, str. 17—109).

savremeni pokušaj forme-države da se postavi kao forma neutralizacije *par excellence*, i relativni neuspeh tog pokušaja. To što se fenomen deformalizacije države javlja posle *acmé* i krize neutralizujuće države, nije nikako nevažno u odnosu na njenu prirodu. Funkcija neutralizacije države razvila se naime prema jednom krajnje aktivnom modelu, naročito počev od druge polovine dvadesetih godina u zapadnim društvima. Posledica je očigledna i možemo je izraziti preko precizne formulacije C. Schmitta: „Čim neka oblast postane referencijalni centar, problemi drugih oblasti rešavaju se s njenog stanovišta i dobijaju značaj drugostepenih problema čije se rešenje javlja samo po sebi čim budu rešeni problemi centralne oblasti”.⁶ Aktivizam države učinio je probleme drugih oblasti na neki način „zavisnim” od nje. Razbijanje forme-države razbija ovu linearnost kretanja odozgo na dole, lomi ovaj sistem zavisnosti organizovan oko postepene institucionalizacije društvenog života. Zavisne forme dospevaju u konflikt s dominantnom formom, koja na taj način naglo gubi svoju neutralizujuću funkciju; ali one zadržavaju neke odlike svoje prvobitne zavisnosti, uronjene su u sistem *politika-moć* i *moć-znanje*. Ne predstavljaju, a to treba posebno naglasiti, osvetu stare dimenzije „građanskog”, niti predstavljaju izraz nekog garantističkog vraćanja „pred-političkog”. One su objektivno zahvaćene sveproždirućom tendencijom „političkog”, koja se u njima obnavlja u okviru sheme jedne isključive i isključujuće moći.

Ali, moguće je reći i nešto više o ovoj veoma opštoj morfologiji. Tako ćemo videti da linije po kojima se kreće deformalizacija države nisu ni jednostavne ni jednoznačne. Ne odgovaraju nekoj jedinstvenoj logici, ne dopuštaju da budu podeljene i klasifikovane prema dihotomiji koja proizlazi iz raščlanjenja na fundamentalne klase. Zadržavaju se one dezartikulacije koje je izvršilo političko-državno, a istovremeno i procesi institucionalizacije društvenog života, pomeranje masa na javno-političkom terenu i na terenu birokratskog i profesionalnog znanja, koje smo imali i u vezi s neutralizujućim aktivizmom države. Linije kretanja i krize forme-države susreću se s *ovim* subjektima, koje ovako oblikuje aktivna centralnost političko-državnog. Dominacija forme-države čuva u sebi pretenziju da u opštoj formi stabilizuje kretanje posebnih krugova: da toj vezi podari stabilnost, neophodnost. Najviša tačka ove teorije države data je

⁶ C. Schmitt, „Il concetto di ‚politico’”, u *Le categorie del ‚politico’*, Bolonja, 1972, str. 87—208.

u Hegelovom delu *Osnovne crte filozofije prava* i, u XX veku, Veberovom teorijom države.⁷

Deformacija se susreće s konstituisanjem u gušće oblike posebnih krugova i subjekata koji su im inherentni i koji „žive” u njihovom spletu. S dominacije jednog jedinog oblika nad životom (na različite načine, ova tradicija ide od Hobbesa do Hegela), prelazi se na diferenciranu i odvojenu pluralizaciju mnogostrukih oblika. Marx se uklapa u razumevanje ovog procesa, u smislu da ekscentrični rast „političkog” već implicuje jednu instituciju o diverzifikaciji oblika, o savremenoj mobilnosti „političkog”. Ali on čvrsto ostaje pri jednoj dijalektičkoj krutosti između ekscentrične konstitucije „političkog” i njegove „re-totalizacije”, što ga u velikoj meri vodi u mehanizam država-antidržava.

U novoj situaciji, odmah se zapaža nemogućnost skraćene, direktne „redukcije” političkog na društveno-ekonomsku formaciju. Neutralizujući aktivizam političko-državnog, neverovatna ekspanzija „političkog” na prelazu iz XIX u XX vek, upravljanje posebnim moćima vezanim za institucionalne dezartikulacije „rada” i „znanja”, nova morfologija odnosa između države, političkih partija i „javnog mnjenja”, prodrli su različitim putevima u logiku načina proizvodnje, uspostavljajući neku vrstu primata posebnih oblika, pluralizaciju *mногоstrukih proizvodnih mehanizama*. Počev od ove faze, mora se govoriti o specifičnoj produktivnosti „političkog”. Formiranje „subjekata”, njihovog mentaliteta i njihovog društvenog delovanja, nema dimenziju koja bi bila prepoznatljiva u nekom jednostavnom i *inherentnom* proizvodnom mehanizmu, nego njime upravlja konstitutivni zakon u kojem *političko-državno, političko-institucionalno, „političko” u društvenom i znanje „političkog”* prema specifičnim proizvodnim logikama dele odnos oni kojima se vlada-vladari, oni kojima se upravlja-upravljajući, nudeći otvorena i mnogobrojna povezivanja, u nekoj „vertikalnosti” gde se svaki oblik može *istovremeno* videti i kao „zavisan” i, s druge strane, kao sposoban da koncentriše „moć”.⁸

⁷ Preciznije opravdanje ove teze o povezanosti koju vidim između Hegela i Webera dao sam u knjizi *La teoria politica delle classi nel „Capitale”*, Bari, 1976, str. 125—139.

⁸ I u ovom bi se pravcu mogao analizirati i specificirati termin „složenost”, tj. u smislu raskida svake vertikalne i linearne interpretacije istorije. Hteo bih međutim da naglasim da sam određeniji smisao „složenosti” preuzeo iz diskusije objavljene u J. Habermas, *La crisi della razionalità del capitalismo maturo*, Bari, 1975, str. 144. i dalje.

Proces deformalizacije koji sam pomenuo polazi od ove složenosti, podstaknut je tim prethodnim rastom posebnih „sistema”, ovim skupom odnosa koje je „političko” uspostavilo s drukčijim od sebe. Zbog toga, na zapadu, nema mesta ideji o nekoj opštoj osvetti „društva”, o tome da bi kriza društva mogla stvoriti izgled za neki povratak na staru, pred-političku ideju „građanskog”. Ne. Cela ta „priča”, koja preplavljuje evropsku publicistiku, na desnici i na levisi, čista je ideološka fikcija. Deformalizacija države razbija jedinstvo i stvara pluralizam difuznih moći. Njeno obeležje je kriza granica između starih formi (krugova) *obuhvaćenih* u jedinstvu države, njihove sve veće mobilnosti i istovremeno otpornosti; reč je o mobilnosti koja još više remeti granice među različitim sistemima, u smislu da se invazivnost kretanja unutar jednog od njih snažno oseća u oblastima i zonama koje su *zvanično „daleke”*.

Pluralizam i deformalizacija kreću se, dakle, konvergentnim linijama. Ali, „pluralizam” nije sinonim za „liberalno društvo”. Pluralizam ukazuje na društvo koje se organizuje prema difuznim i mnogostrukim moćima, nastalim iz krize neutralizujuće države, i „konstituisanim” u procesima kontradikcije inherentnim formi-državi. Da bismo razumeli krizu države, opadanje forme kojom je zahvaćena, mislim da moramo uzeti u obzir ovo suštinsko objašnjenje; ne zaboravljajući da ova fenomenologija deformalizacije i pluralizma nastaje iz uzajamnog prožimanja političko-državnog i različitih društvenih sredina, iz kontradikcije između ekspanzije „političkog” i društvenih sistema koji se s njim seku i tangencijalno susreću u fazi postepene autoorganizacije. Na ovim bi osnovama trebalo analizirati novi status kontradikcije.

4. Snaga i znanje

Znanje države se, prvobitno, postavljalo kao znanje totaliteta. Ono je, u svojoj obuhvatnosti, opisano ovim tekstom iz *De Cive*, koje leži u osnovi modernog shvatanja „političkog”: „Izvan države je moć strasti, rat, strah, beda, prljavština, usamljenost, varvarstvo, neznanje, okrutnost; u državi, moć razuma, mir, bezbednost, bogatstvo, sjaj, društvo, prefinjenost, nauke, dobrobramernost.”⁹

U ovoj shemi ocrta se odnos između društva i države koji ide do „predviđanja” hegemonističkih apa-

⁹ T. Hobbes, *naved. delo*, str. 167.

rata „totalne” države i organizacije društvenih subjekata u okviru kejnzijanske države, gde političko-državno postaje oblast neutralizovanja privrednog konflikta. Omasovljeni moderni intelektualni sloj uklapa se u tu perspektivu dokle god se produktivnost znanja i produktivnost države tendencijski podudaraju. Linija koja od Hobbesa ide prema Spinozi i Hegelu — uza sve duboke unutrašnje diverzifikacije koje sadrži — teži zbližavanju ovih dveju „produktivnosti”. Prioritet oblika nad subjektom nagomilava „značenja” i „veze” unutar prvobitne moći u kojoj se konstituše stvarnost. Moć pripada formi jer, kako piše Spinoza u *Etici*, „Bog je imanentni a ne transcendentni uzrok svih stvari”¹⁰ i sve potiče iz njegove „nadmoći”.¹¹ Istorija je deo ove veze koja predstavlja garanciju protiv preteče krize koju treba učiniti marginalnom; kao što kod Hegela — kada ta kriza postaje bliža i vezanija za njegovo izlaganje — „sistem”, iako nastaje iz sasvim nove sposobnosti „obuhvatanja” posebnih formi, razbijajući oštru Spinozinu „potrebu”, ipak potvrđuje garanciju da kretanje stvari neće voditi preko „granice”. Država ostaje kao „težina” ovog aktivnog istorijskog razuma.

Ocrtanu shemu remeti kriza formalizma države, njena sposobnost-snaga da „daje oblik” posebnim krugovima; ukratko, njena teškoća da ostane referencijalni centar neutralizacije u odnosu na druge oblasti. Marx je naslutio ovu situaciju kada je premestio u posebni krug ekonomskog jedan tip konflikta koji proizlazi iz forme-države. Uopšte uzev, ova situacija dovodi u krizu formu i funkciju klasičnog političko-državnog dok kontradikcija postaje deo te forme, razbijajući sistem ekvivalencija koju je ona sačinila. Naime, određujući se kao „kontradikcija” u formi-državi, pokret posebnih krugova sve više implikuje specifičnu produktivnost znanja svakog od njih, izgradnju čvršćih i posebnijih odnosa između znanja svakog od njih i njegove ekspanzione snage. U zapadnim društvima, u različitom obimu, prisustvujemo radikalnoj krizi modernog političko-državnog, koja je već bila implicitna u njegovom odmeravanju s „društvenim” od sebe (Hobbes-Spinoza-Hegel), ali je svakako postala eksplicitna, izražena, u postepenom probijanju granica odvojenog političkog sistema, u prodiranju „snage” (koja, u savremenom svetu, ide uz pridev „politička”, koja postaje propulzioni i organizacioni element posebnih krugova i specifičnih znanja. *Znanje i moć,*

¹⁰ B. Spinoza, *Etica*, Torino, 1978, str. 41.

¹¹ *Isto*, str. 56.

ranije i formalno razdvojeni, i to razdvojeni do te mere da se čak međusobno „isključuju”, sada se preklapaju i postaju vezani zahvaljujući činjenici da lokalna i regionalna širenja znanja i društvenog mozga implikuju, u svojoj mobilnosti i radi definisanja sopstvenih institucionalnih obeležja, jednu produktivnu moć, jednu snagu kretanja, obe izgrađene u skladu s fizionomijom te posebne forme, koja zbog toga nije neposredna negacija „političkog”, nego ga konstruiše shodno novim zakonima kretanja.

Ovde se jasno nazire gubljenje granica političkog sistema. Ovo pitanje je složeno pa ću pokušati da ga iznesem putem shematskog rezonovanja. Jedinstvo političko-državnog ležalo je u njegovoj *veritas*: u tom pogledu, neka nam bude dovoljan Hobbesov tekst na koji smo se gore pozvali: tu dobija oblik stvarni život moderne države. Ali tu se, na istoj liniji, pridružuje Spinozin *Traktat*: „Ako bi, naime, svi ljudi mogli lako da se rukovode samo razumom, i kada bi mogli spoznati koja je najveća potreba i korist države, ne bi bilo nikoga ko ne bi mrzeo podvalu i prevaru nego bi svi, uz najveće poverenje i sa živom željom da ostvare najviše dobro, tj. očuvanje države, poštovali dogovore i gajili vernost, njihov vrhunski sadržaj...”¹² Ta *veritas* u političko-državnom omogućavala je da ono bude polazna tačka i za podelu zadataka i određenje granica, što je definisalo njegovu konstituciju i njegov odnos s drukčijim od sebe, održavajući ovu poslednju vezu sa spoljašnjim svetom van mogućnosti krize. Njegova *veritas* imala je gotovo ontološku osnovu: očuvanje ljudskog roda.¹³ Hobbes i Spinoza, u tom pogledu, zaista su preteče modernog shvatanja „političkog”. Autonomizacija posebnih krugova u odnosu na ovu *veritas*, oduzima joj centralnu osnovu. Ali to nije sve. Taj fenomen odvodi „istinu” države izvan njenih okvira. Odvodi, moglo bi se reći, politiku izvan države, kroz specifičnu produktivnost znanja i institucionalnih krugova. Kriza *veritas* implikuje krizu projektivnosti. Političko-državno bilo je određeno ovom projektivnom funkcijom. Ono je, u tom smislu, samo sebi *postavljalo* granice.¹⁴ Sada se stvar menja, kako „politike” počinju da zadiru u posebnosti, i kako posebnosti izlivaju svoju specifičnu produktivnost u političko-državno. Odlučujući momenat svega ovoga leži u

¹² B. Spinoza, *Trattato teologico-politico*, Firenca, 1971, str. 274—275.

¹³ T. Hobbes, *naved. delo*, str. 128.

¹⁴ *Isto*, str. 133.

činjenici da ove posebnosti, budući prožete snagom, razbijaju jedinstvo političko-državnog i izazivaju ponovno javljanje političke dimenzije u sopstvenom okviru, *mešajući specifičnost i politiku*, ubacujući „ciljeve” i „vrednosti” (*veritas*) u položaje sile. Ovdje se remete stare granice *Države-veritas*, ali se pre svega remete granice političkog sistema, *i politiziraju se drugi slojevi stvarnosti*.

Trebalo bi analizirati novi oblik ovog „političkog”, mereći ga ne prema sopstvenoj autonomiji, nego prema slojevima stvarnosti koji se uvlače u njegovu staru dimenziju preobražavajući je. Pitanje, dakle, nije — kako piše Niklas Luhmann — u činjenici da „politika neprekidno biva suočena s hiperprodukcijom mogućnosti koje treba da dovede u međusobni odnos i uputi uskim kanalima realnih mogućnosti”¹⁵, nego pre svega u teškoći da se ponovno identifikuje *identitet* političkog sistema, njegova određenost i distinkcija; ili, preciznije, u nemogućnosti da se identifikuje onaj „ko” sme da „odlučuje” o distinkciji između oblasti „političkog” i oblasti „nepolitičkog” u situaciji u kojoj su „specifične produktivnosti” postale „snaga”. Dimenzija političkog-snage (moć-participacija) iznutra je povezana sa sistemima proizvodnje, administracije, istraživanja, itd, dakle s raznim posebnim krugovima koji ne sačinjavaju skup opštih veza i funkcija, nego se vezuju za jedan regulativni sistem ciljeva i jedan nivo organizacije razvoja. *Specifično teži da se otrgne od spoljne komande i da, samo, postane „politika”*. Izraz „podruštvljavanje politike”, ma koliko ga mogli smatrati neadekvatnim, nastoji da izrazi ovakvo stanje stvari.

Tendencija je dakle u nesvodljivosti „specifičnog” na „tehniku”. Sada izgleda da je propao napor da se u tehnici iznađe novi referencijalni momenat ovog veka. C. Schmitt piše: „Izraz danas toliko proširenog poverenja u tehniku vezan je samo za činjenicu da se moglo poverovati da je u tehnici identifikovan apsolutno i definitivno neutralan teren”¹⁶. „Specifično”, postavljajući se kao „snaga”, postaje teren borbe. U tom okviru, evropska filozofija nastoji da „tehniku” reši kao nešto drukčije od sebe, nešto što ima „temelj”. Neka nam tu Heidegger bude učitelj.¹⁷ Ali, ni ovdje se ne treba uzdati ni u kakav

¹⁵ N. Luhmann, *Stato di diritto e sistema sociale*, Napulj, 1978, str. 75.

¹⁶ C. Schmitt, *naved. delo*, str. 177.

¹⁷ M. Heidegger, „La questione della tecnica”, u *Saggi e discorsi*, Milano, 1976, str. 5—27.

tip „esencijalističkog” razmišljanja. Odlučujući momenat nije otkriće „temelja” tehnike, nego uspostavljanje, u okviru *specifičnog*, „odnosa hegemonije” čija je karakteristika da su imanentni svakom posebnom području, i da proglašavaju neprimenljivost tehnike kao čiste tehnike. Ipak, ne prihvatam Schmittovu simplifikaciju: „Konačno značenje koje se dobija tek kada postane jasno koji je tip politike dovoljno snažan da bi ovladao novom tehnikom i koje su realne grupacije prijatelj—neprijatelj izrasle na tom terenu”¹⁸. Politika je ovde još uvek shvaćena kao odvojen, autonoman mehanizam predodređen da sledi neku mršavu logiku zatvorenu u sebe. Gubi se iz vida da je tu teren „specifičnog” *umešan u politiku*, čime se prema spoljašnjem svetu stvara (delimično i realna) slika neke „korporacije” koja je zatvorena i koja se rukovodi sopstvenim zakonima. Međutim, masovno se vraća čisto tehničko tumačenje deformalizacije države, kojem pogoduje sve „instrumentalnija” priroda koju dobija savremeno znanje o organizaciji društva. U odnosu na ovaj stav — koji svoj glavni izraz nalazi u funkcionalizmu — treba ponoviti da ne prisustvujemo agnostičkom raspadanju neke centralne „snage”, savremenog načina postojanja *politike kao države*, nego fazi sređivanja i definisanja odnosa sile i moći, koji se javljaju na nov način, i oko novih određenja identiteta.

5. Politika i država

Prema tome, nužan je sledeći razvoj: proces deformalizacije države postaje vidljiv kao izlazak „političkog” iz okvira države. Država, postavši područje kontradikcije, stvara ovu složenu fenomenologiju. „Kontradikcija” teži da se organizuje za sebe, predlažući u sopstvenim okvirima neku dalju dijalektiku između identiteta i kontradikcije.

Pored mogućnosti produbljanja ove dijalektike između „političkog” i države, čini mi se da ovo izaziva razmišljanje koje možemo izraziti u tri tačke:

1. Ova dijalektika ne ukazuje na produbljanje nekog procesa „autonomije” političkog. Naprotiv, ona niče, kako sam već nagovestio, iz krize *harmonije* među posebnim krugovima i državom, i iz prodiranja politike u pojedine specifične sektore, odnosno — ukratko —

¹⁸ C. Schmitt, *naved. delo*, str. 182.

iz krize autonomije „političkog”, iz njenog zapadanja u kontradiktoran odnos s „drukčijim” od sebe.

2. Izlazak „političkog” iz države sigurno ukazuje na krizu „velike politike”. Rekao bih, složivši se s Gramscijem: krizu klasne hegemonije. Sve dok su, u savremenom istorijskom svetu, funkcionisale *velike hegemonije*, „političko” se merilo i oblikovalo prema državi. To, prirodno i pre svega, važi za hegemoniju buržoazije koja je, u fazi nastajanja, ocrtala „političko” kao državu (dve linije, koje počinju od Macchiavellija—Hobbesa, s jedne, i Lockeja, s druge strane, u ovom se podudaraju). Ali, važi i za hegemoniju radničke klase koja se, na svoj način, prepoznala i afirmisala u „državi”.

Ovo dalje dokazuje činjenica da do izlaska „političkog” iz okvira države dolazi u jednoj fazi u kojoj je poremećena dihotomna podela društva na velike klase, i razni društveni subjekti oklevaju da se prepoznaju i da budu prepoznati u fizionomiji velikih društvenih klasa koje klasično opisuje politička nauka, ne samo ona marksističkog korena.¹⁹ Dakle, reč je o krizi hegemonije i krizi političkih strategija koje iz nje slede. Ali ovde do toga ne dolazi zbog afirmisanja neke opšte tendencije ka pluralizmu, nego zbog eksplozije i difuzije tradicionalnog „političkog”, van sopstvenih zvaničnih i datih granica, u efektivnoj organizaciji stvarnosti. Može se reći da prevladavanje „jedinstva” biva zamenjeno dominacijom „kontradikcije”, one iste kontradikcije nastale na terenu države. U tom okviru, za marksističku političku teoriju postaje od suštinskog značaja da se pozabavi sledećim: kako se kriza klasne hegemonije i teškoće prepoznavanja „društvenih subjekata” u velikim „klasama” (koje gotovo navode na pomisao o odgovarajućem procesu *deformalizacije klasa*) odražavaju na opšte teme vezane za „prirodu” države i za socijalističku strategiju preobražaja?

3. Izlazak „političkog” iz okvira države čini manje direktnom vezu između politike *kao* države i kapitalističke društveno-ekonomske formacije, u smislu da su relativna kompaktnost i jedinstvenost forme-države ostavljale čistiji utisak o odnosu kapital—država. Ja ipak mislim da taj odnos nikada nije ni bio ni odnos identiteta ni odnos obrnute proporcionalnosti. Pogotovo mi se čini da se u XX veku otvaraju jedna kriza i jedna kontradikcija u odnosu između kapitala i države, u smislu da širenje političko-državnog, njegova hipertrofija

¹⁹ Upor. zapažanja M. Tronti, „Lo Stato del capitalismo organizzato” u Aa. Vv, *Stato e capitalismo negli anni trenta*, Rim, 1979, str. 67—85.

i mobilnost, bivaju prožeti različitim linijama, koje nisu strogo predodređene logikom nekog načina proizvodnje. Tendencija države da bude država kapitala vezivala se za njegovu „neutralizujuću” sposobnost, koja je odgovarala sledećem zakonu: „podnositi” čak i klasnu borbu, pod uslovom da se ona odvija izvan forme-države.

Kako je država postajala područje konflikta, teren borbe, kontradikcije i razvoja jedne mnogostruke društveno-institucionalne subjektivnosti, oblast intervencije *na* način proizvodnje, njen horizont se počeo definisati kroz istovremeno prisustvo mogućih alternativa, artikulisanih odgovora na društvenu složenost. Na taj način, političko-državno ostaje fundamentalno područje političke inicijative klasa i subjekata zainteresovanih za prodor „političkog” u savremenu društvenu složenost.

Proces deformalizacije države, koji se između ostalog, što nije nimalo beznačajno, odaje kroz izlazak „političkog” iz okvira države, nanovo politizuje „društveno” (počev od „proizvodnih odnosa”, ali ne zaustavljajući se na njima), diverzifikuje i organizuje društveno-institucionalne subjekte u posredne oblike u odnosu na „čista” određenja koja identifikuju logiku jednog „načina proizvodnje”, razbija vertikalnu i ireverzibilnu (odozgo na dole) liniju koja obeležava odnose moći u osnovnoj vezi kapital—rad. Repolitizacija „društvenog” ne ide u prilog ukrućenju odnosa kapital—država, koji doživljava vrhunac u fazi u kojoj neutralizujuća sila država dozvoljava maksimum „čistote” kapitalističkoj *komandi* gledanoj za sebe. Kada političko-državno uđe u oblast drukčijeg od sebe, sve dok ne iziđe iz same državne dimenzije, ne samo da se zamračuje vidljivost odnosa država—kapital, nego sam taj odnos, objektivno, biva doveden u pitanje. Političko-državno vezuje se za drukčiji oblik sopstvenog kretanja, onaj koji je dat činjenicom da je ono trajno područje konfliktnosti i alternativa.

Razume se, ovde nastaje isti problem koji se postavlja za *hegemoniju*. Kao što pitanje hegemonije treba preispitati uporedo s definisanjem deformalizacije i raspada klasa, tako uporedo s objektivnim zalaženjem *hegemonije kapitala nad državom*, postaje manje jasan smisao strategije grupisanja i status koji treba da dobije napor u pravcu „održavanja” društva, upravljanja krizom, njenog preobražavanja u projekt. Ili institucionalizacija kontradikcije postaje jedini neidealistički odgovor? Prihvatanje čistog „pokreta” koji nikad ne prerasta u „državu”?

6. Demokracija i korporativni pluralizam

Deformalizacija države vodi promeni oblika kontradikcije. Izgleda da je ovo neosporno. „Kontradikcija”, nastala na terenu države, odvlači „političko” van okvira države, dimenzionišući se prema određenim i specifičnim oblastima stvarnosti. „Specijalizmi” gube na svojoj „neutralnosti” onoliko koliko se remete i postaju fluidnije granice političkog sistema. U tom smislu, ne verujem da idemo u pravcu neke epohe depolitizacije, mada na taj način može biti mesta zamišljanju krize „velike politike”, odnosno nekog „političkog” koje ima vrednost ako i samo prerasta u „državu”. To je epoha mikromoci ili — da upotrebim Foucaultov izraz — *mikrofizike moći*. Ali, u prilog ovoj situaciji, svakako treba naglasiti njenu sposobnost da „politizuje” nepolitičke oblasti, da — u dimenziji „političkog” obuhvati subjekte koji su ranije bili neutralni jer su u potpunosti bili obuhvaćeni neutralizujućom snagom države, i tako izazove konstituisanje novih ravni kretanja „političkog”.

Habermasova teza o „repolitizaciji” proizvodnih odnosa ide baš u tom pravcu.²⁰ Ali, potrebno ju je proširiti i naterati je da iziđe iz krutosti na koju je primorana. Čini mi se da duh vremena, „problem” vremena, leži u novom obuhvatanju politike „specijalizama” sistemima koje je klasični oblik političko-državnog strogo postavljao izvan granica „političkog”. U tom smislu — i mada obeležena sasvim preciznom perspektivom — Gramscijeva misao ponovo postaje predmet diskusije.

Međutim, obuhvatanje „političkog” specijalizmima ne može se opisati samo kao mikrofizika moći. To da je ovaj fenomen prožet dimenzijom snaga—znanje i ja sam postavio u središte svog razmišljanja. Ali neka dalja i odlučujuća specifikacija, koja bi bar jednom svojom stranom bila u okviru tog tako suvog i oštrog odnosa, leži u činjenici da nova zgusnutost specijalizama, njihov izlazak iz istorijske faze neutralizacije, postavlja — iznutra — pitanje nove spremnosti za kontrolu nad uslovima sopstvene produktivnosti. I same novosti koje prožimaju oblik „kontradikcije” obeležene su ovom situacijom. Obuhvatanje specifičnih oblasti tom kontradikcijom se, bar po jednoj svojoj osobini, izražava u skladu s morfologijom „suprotnosti” u pogledu kontrole nad uslovima produktivnosti, i fizionomije koju „posebni krugovi” dobijaju u svetlu svog prisvajanja „kontrole”.

²⁰ J. Habermas, *Per la ricostruzione del materialismo storico*, Milano, 1979.

„Političko” se ispoljava u obliku borbe za ovu kontrolu. Svaka specifična sredina nastoji da ojača i bliže odredi sopstvenu „nezavisnost”, s jednom čisto vertikalnom krizom odnosa, odozgo nadole, „makrovlasti” forme-države. Ali, ova tendencija implicuje prodiranje „opštosti političkog” u posebne krugove, i to u obliku „moći”, „participacije znanja” vezanog za spoljne sklopove svake specifične sredine, sklopove koji se ocrtavaju oko specifičnog proizvodnog oblika nekog posebnog kruga i oko organizacionog jezgra svakog od njih.

Setimo se određene sredine *pravog oblika* i njenog procesa vandržavne pozitivizacije, izvan klasičnih uslova pravne države; to je proces koji je evropski institucionalizam naslutio još dvadesetih godina (Romano, Hauriou), a koji je danas poprimio ubrzan oblik razvoja. Funkcionalna specifikacija nije više data spolja, pravna organizacija pojedinih proizvodnih „oblika” implicuje „pozitivno” samoodređivanje njihovog funkcionisanja, formalizaciju unutrašnjih odnosa i, u izvesnom smislu, konstituisanje same funkcije komandovanja u tom okviru.²¹ Kao što vidimo, to znači ekspanziju područja formalizacije, uz odgovarajuću redukciju prostora između „života” i „oblika” te, istovremeno, intenziviranje i problematizaciju odnosa između „demokratije” i „odlučivanja”.

U tom smislu moramo — uz simplifikovanje koje se graniči s naglošću i shematičnošću — reći da izlazak „političkog” iz okvira države ponovno u središte problema postavlja pitanje demokratizacije u njenom odnosu s visoko složenim društvom. Razbijanje jedinstva komande stvara, s jedne strane, realnu fenomenologiju difuzne moći a, s druge, unutar te „mikrofizičke” stvarnosti, ponovno s novim intenzitetom postavlja problem demokratizacije. Pominjem ovu duboku i snažnu dimenziju u smislu da se u ovoj fazi pitanje „demokratije” suočava s *formalnim spletom*, gustim, isprepletenim, difuznim, koji definiše specifična područja stvorena iz stare državne racionalnosti, koja više ne odustaju od sopstvene specifičnosti. Pitanje demokratije meri se artikulacijom specijalizama.

A to nije sve. Treba osvetliti nešto još određenije. Sa stanovišta u okviru kojeg specifično područje zahteva kontrolu nad sopstvenom produktivnošću nije doveden u pitanje samo problem demokratije kao takve nego i cela jedna shema fundamentalne moći koja ponovo vodi počecima savremenog „političkog”. Upravo u tekstovima

²¹ Vid. o ovome M. Montanari, „Kelsen tradotto”, u ovom istom broju *Critica marxista*.

u kojima nastaje savremena „Politika”, shema vlasti na kojoj se temelji država izgrađena je u alternativi između „demokratije” i „odlučivanja” i, u širem smislu, između „demokratije” i „znanja”. *De Cive* je jedan od takvih tekstova. Tamo, sa svežom energijom koja svedoči o iskustvu u njegovoj punoj pobjedničkoj snazi, Hobbes se poziva na iskustvo odluke kao *posebno* i *profesionalno* znanje. „Kakav doprinos ovaj veliki broj diskutiranih, s njihovim beskorisnim mišljenjima, može pružiti odlukama a da ne bude reč o prostom ometanju?”²² Ali, u još većem razmeru, ovde je na tapetu shema vlasti kakvu s retko viđenom efikasnošću i pronicljivošću opisuje Weber u predavanju „Politika kao profesija”.²³ To je ona shema moći koja suprotstavlja i međusobno udaljuje one koji vladaju i one kojima se vlada, one koji rukovode i one kojima se rukovodi, kao rezultat i artikulacija razdvajanja direktnih proizvođača od sredstava za proizvodnju (ne samo materijalnih nego i onih vezanih za administraciju, za birokratske funkcije, za istraživanje, itd.)

Ovaj novi nivo kritičnosti ne dolazi spolja u odnosu na efektivnu organizaciju stvarnosti, kao čin svesti jednog „autonomnog” subjekta, nego je istinski isprepleten s umnožavanjem i proširivanjem „proizvodnih” nivoa unutar posebnih krugova (eto u kojem smislu više nije moguće govoriti o „produktivnosti” s onom privilegovanom konstatacijom koju je Marx nazivao „proizvodni rad”), s novom ekspanzijom društvene reprodukcije i njenih različitih momenata razvoja koji postaju profesionalna, društvena, politička suština veoma široke razpeznosti i subjekata. Dakle, i u skladu s upravo razmotrenom perspektivom, izlazak „političkog” iz okvira države nosi u sebi dva zahteva ili dva moguća zakona odvijanja: prvi, vezan za proširenje područja u kojima nastaju odluke koje teže da se vežu za složenost određenih sredina, tražeći „temelj” koji je nadahnut *idejom-snagom* (doslovno) kontrole nad uslovima sopstvene produktivnosti; drugi, vezan za objektivnu prirodu jedne *relegitimizacije „moći”* koja nastaje iz ovog njenog proširenja i približavanja nepolitičkim sredinama, koje takvima proglašavaju oni koji „drže u ruci” jezik i organizaciju zvanično „političkog” sistema.

U mikrofizičkoj redukciji moći, o kojoj govori Foucault imamo i drugu stranu medalje, drugo lice izlaska

²² T. Hobbes, *naved. delo*, str. 174.

²³ M. Weber, „La politica come professione”, u *Il lavoro intellettuale come professione*, Torino, 1966, str. 45–121.

„političkog” iz okvira države: to je razaranje makrovlasti i istovremeno „velike politike”, zatvaranje određenih sredina u grube oklope „korporacija”, čija je mobilnost otporna i neprijateljska samo prema spolja, bar dok ne dođe do kompromisa među čisto korporativnim logikama. I ovde imamo jedan vid savremene istorije države i „političkog” i indiciju o složenosti jednog odnosa, složenosti koju nijedna simplifikacija *Totalitarne države* i *Države-plana* nije uspela da otkloni. Nova istraživanja, koja potiču od Neumanna, o preobražajima države između dvadesetih i tridesetih godina identifikovala su u „korporativnom pluralizmu” referencu i koncepciju primerene i tumačenju takozvane totalne države nacionalsocijalizma.²⁴ Korporativni pluralizam — u toj istorijski određenoj formi — još nije jasno ukazivao na izlazak „političkog” iz okvira države, ali je svakako obeležio jačanje jedne faze u kojoj je država, makar i samo da bi definisala svoju fizionomiju, morala da računa na moći koje su organizovane ili se organizuju u društvu.

7. Može li se vraćanje „političkog” u državu postaviti za zadatak?

Savremeni zadatak radničkog pokreta je da ponovo uspostavi funkciju „velike politike”. Sada treba videti šta to može da znači u dijalektici između „političkog” i države. „Velika politika” je, u današnje vreme, obeležena time što iz „političkog” prerasta u državu. Može li radnički pokret postaviti sebi zadatak da vrati „političko” u okvir države?

Ovo može izgledati kao veliki istorijski paradoks, ako još uvek razmišljamo sa stanovišta starog, anarhističkog i antietatističkog, radničkog pokreta. Ali, paradoks nije očigledan samo u tim okvirima. I pred činom svesti, koji radnički pokret razvija s marksizmom, postoji tendencija ka stvaranju tačke gledišta koja nastaje i razvija se kao neprijateljska, strana, „racionalnosti” države, pa prema tome delimično neprijateljska prema formi savremenog znanja, u velikoj meri izgrađenoj i artikuliranoj u državi. A sa stanovišta „prakse” vladanja, upravo ovaj golemi proces svođenja države na aparat dominacije olakšava prodor ideje o državi-mašini u političku vul-

²⁴ F. Neumann, *Behemoth. Struttura e pratica del nazional-socialismo*, Milano, 1977, naročito str. 59. i dalje.

gatu radničkog pokreta, i u efektivnu stvarnost prve radničke države izgrađene u istoriji sveta.

Dakle, u kojem je smislu moguće postaviti takav zadatak pred radnički pokret u zapadnim društvima, i uopšte svuda gde je u toku politički kompromis između kapitalizma i radničkog pokreta?

Pokušaću da ponudim shematski odgovor razvrstan po tačkama.

1. Poremećen je odnos obrnute proporcionalnosti između kapitala i države u smislu da se *strukture moći* organizovane oko ovih dveju „snaga” gledaju i analiziraju *odvojeno*, i pokreću *različite procese* i subjekte. Kraj neutralizujuće države i konstituisanje „kontradikcije” *unutar—izvan* države, pretvaraju taj odnos u usko područje konfrontacije, u kojem se vodi borba za hegemoniju.

2. Izlazak „političkog” iz okvira države često se tumači u jednoj neogarantističkoj i neoliberalnoj perspektivi (u Italiji, imamo polemiku koju su pokrenuli socijalisti a čiji je najviši naučni izraz Norberto Bobbio), pri čemu se ponovo postavlja pitanje funkcije države kao čiste garantije-podsticaja za mobilnost „specijalizama”. Već sam ukazao na to koji su razlozi što ova teza neprekidno preti da se izokrene u apologiju sopstvene suprotnosti. Specijalizmi su prožeti odnosima moći, unutrašnjim nesimetričnostima, oblastima koje sadrže manje i više složenosti, što sve — preko sve suptilnijih i složenijih posrednika — podseća na shemu formalizacije sveta identifikovanu u Marxovoj teoriji o vrednosti-radu.²⁵ Ne može se, dakle, *eliminirati* funkcija *celine*.

Nju pre treba rekonstruisati, preispitati u odnosu na ovu novu složenost. Čini mi se, dakle, da ne treba ulagati u antiinstitucionalnu vrednost koja je svakako obuhvaćena pojavom izlaska „političkog” iz okvira države. Ta pojava je važan znak novog javljanja složenih oblika, koji bi bili nezamislivi u oblasti stare forme-države, ali iz nje proizlazi zahtev za *vlašću* ovih novih elemenata područjavanja i formalizacije sveta. Dakle, zahtev za novom državom, a ne prepuštanje posebnih oblika sebi samima; otvaranje „sistema” koji je postao kontradiktoran, a ne destruktivna logika antisistema; vladanje krizom od strane radničkog pokreta, a ne suprotstavljanje radničkog pokreta krizi kao „tuđem” problemu.

²⁵ Vid. već citirani rad *Il criticismo di Marx*.

3. Postoji potencijalna kriza u odnosu između demokratije i kapitalizma, koji nisu ni podudarne stvarnosti prema jednačini kapitalizam = „građanska” demokratija, ni stvarnosti koje se organski isključuju. Verujem da se ova kriza kreće u pravcu na koji sam ranije ukazao. Teško je, zbog *oblika* kapitalističkog načina proizvodnje, osloniti se na neku mobilnost „političkog” koja bi proširivala sopstvenu sferu kontrole nad uslovima produktivnosti, dovodeći u pitanje ideal-tipičnu prirodu kapitalizma prema Weberovoj teoriji. Najviše što danas o tome može da kaže politička nauka u nekom kapitalističkom društvu je teza Niklasa Luhmanna o „otvorenom redukcionizmu” koja, međutim, *očajnički* brani „zatvorenu” prirodu političkog sistema, a „otvara se” prema pojednostavljenom i ideološkom viđenju odnosa između sistema-sveta i sistema-čoveka, koje podseća na stavove starog građanskog radikalizma.

4. U tom pravcu, ponovo se, na planu demokratizacije, otvara jedan potencijalni odnos između radničkog pokreta i države. To znači da je današnja sudbina radničkog pokreta da na sopstvena pleća primi pitanje demokratije u novom smislu nagoveštenom velikom složenošću „političkog”, krizom „odlučivanja”, nemogućnošću da se identifikuje neko opšte područje neutralizacije. Dovođenje u odnos *specijalizma* i *politike* predstavlja najodređeniji znak ove današnje sudbine u skladu s genijalnom Gramscijevom intuicijom koju treba proširiti dalje od njenog prvobitnog značenja a koju moramo shvatiti kao temelj jedne nove demokratske organizacije *društvene celine*.

5. Jezgro hegemonije radničkog pokreta ne može biti stara ideja o „radničkoj centralnosti”, kao svetlu kojim je jedna klasa uspevala da razjasni celinu. Ne-instrumentalno viđenje veze između specijalizma i politike moguće je tek ako samo viđenje hegemonije zaočružava jedno „ideološko” poglavlje da bi preraslo u „politiku”. I postaje politika, pretpostavljajući širenje preobražujuće subjektivnosti preko starih granica datih krutošću dihotomne analize. I deformalizacija klase postaje polazna tačka analitičkog razmatranja u pravcu strategijske promene. Jedinstvo se može obnoviti jedino u kritičkom širenju demokratije, u otvaranju prema jednoj složenosti koja bi na kapitalističku formalizaciju sveta odgovorila najvećim mogućim bogaćenjem odnosa između formi i sveta života.

6. Dakle, sudbina je radničkog pokreta da se, van svih presedana, konstituiše kao *politički subjekt*, naglašavajući sopstveno organizovanje u političku partiju no-

vog tipa. Novina ovde leži u činjenici da, baš kao što proleterskom „razumu“ više nije namenjeno da obuhvati razum sveta, kako je predviđala stara boljševička „filozofija“, tako ni u partiju ne treba sabijati logiku nekog potencijalnog totaliteta. Nijedna „strana“ (nijedna klasa, nijedna partija) nema politički zadatak da se u celini preobrazi. Borba za demokratizaciju i za izmenu odnosa moć—odlučivanje, moć—znanje, danas je na sasvim nov način proširena i smeštena u oblasti i šahovske table koje se uveliko razlikuju od „građanskog“ društva i od same međunarodne političke geografije. Radnički pokret može da raste jedino u odnosu na ovu borbu, dakle odbijajući svaku eventualnu sugestiju u pravcu blokiranog rešenja radničke države. Ali, to podrazumeva egzaltiranje preobražajnih potencijala onih snaga i subjekata koji se ne prepoznaju u određenom obliku političke organizacije; podrazumeva, takođe, razumevanje o tome kako to njihovo neprepoznavanje treba da se okrene protiv preostalih isključivosti tradicionalnog političkog oblika radničke partije, u jednoj uzajamnoj i otvorenijoj dijalektici. *Nova država može da bude sačinjena samo od tih složenosti*, samo od tih različitih nivoa formalne organizacije. Dakle, nikakva direktna veza između partije i države, i između partije i klase (tu, baš tu, treba u velikoj meri prevazići Gramscijevo viđenje!), nego mogućnost da „Politika“ ili, bolje rečeno, politike kao tereni na kojima se obrazuju veze i projekti za preobražaj, horizontalno prelaze u različite ravni života (informacija, znanje, javno mnjenje, institucije...) kako bi preuzele istu onu ulogu „očuvanja ljudskog roda“ koju nalazimo u prvobitnom činu rađanja modernog shvatanja „političkog“; ulogu koja danas podrazumeva daleko bogatije i složenije sadržaje.

U ovom okviru se ocrtava i današnja kriza odnosa između radničkog pokreta i lenjinizma. U antagonističkoj dijalektici između pravne države i radničke države, lenjinovski hiperpolitizam je proisticao iz osiromašenja države-aparata za neke etičko-pravne iluzije. Danas, pravna država je mrtva, a radnička država proživljava ogromnu krizu perspektive. Treba, dakle, ići dalje od te kontrapozicije, oceniti je kao istorijski relativnu. Komunistički radnički pokret, u zapadnim društvima, treba, dakle, da postane politički subjekt oslobađajući se od lenjinizma, i prihvatajući, u svom novom bogatstvu, onu dimenziju „političkog“ čijem je ocrtavanju sam doprineo. Izlazak „političkog“ iz okvira države može tako postati uslov za novu legitimizaciju države, radije nego za novo, indiskriminirano egzaltiranje „toka događaja“.

8. Radnički pokret i država

Rekonstituišući efektivan i kritički odnos između radničkog pokreta i države, marksizam i dalje ima da kaže svoje o celom pitanju, o njegovom smislu, koje obuhvata celu jednu istorijsku epohu. Ja se prepoznajem u koncepciji koju je izrazio Antonio Labriola kada je napisao da je kriza marksizma mogla značiti jedino zaustavljanje radničkog pokreta, i da su ove dve stvari u nužno tesnom odnosu.

To je još jedan razlog da ne zatvaramo oči pred krizom; ona postoji. Ona je vezana ne samo za teškoću perspektive *realnog* socijalizma i za teškoću da se ona shvati kroz marksizam; nego je, na za nas veoma direktan i neprijatan način, vezana za problem koji ovde nastojim da raspravim. Svođenje države na kompaktni aparat dominacije — kod Marxa ali naročito, na redukovani i mehanički način, u marksističkoj *vulgati* — odvučlo je marksističku analizu od prodora velikih preobražaja čiji je protagonista savremena država, i od razumevanja mobilnosti te države, njenog odnosa s drukčijim od sebe. Ta krutost je savremenom marksizmu u velikoj meri oduzela pitanja hegemonije.

Sami objektivni procesi i kriza, na više frontova, forme-države, ipak vraćaju sudbinu radničkog pokreta u okviru savremene države. *Unutar* države, posle autentičnog dokaza o kratkom spoju do kojeg je došlo (u tom pogledu, odlučujući značaj imaju kritike jednog „liberalnog“ pravnika kakav je Hans Kelsen) između *ideologije* odumiranja države i stvarne potrebe radničkog pokreta, preraslog u državu, da koristi državnu „mašinu“ takvu kakva je, ne menjajući joj fizionomiju.

Posle ovih istinskih teškoća i neuspeha, marksizam mora umeti da izvrši novi čin istorijske svesti o tom problemu. Na neki način, ovo bogatstvo postoji u njegovim temeljima. Kod Marxa, reduktivna operacija države imala je dvojaku funkciju. S jedne strane, to je tačno, pokretala je odvojenu i negativnu priču teorijske prakse radničkog pokreta u pogledu države; s druge strane, međutim, anticipirala je — gotovo bih rekao — pokret „političkog“ u posebnim krugovima društvene celine, oslobađala „političko“ od jednog zatvorenog odnosa s institucionalnom ravni. Bogatstvo teorijskog marksizma ležalo je, dakle, u njegovim počecima, upravo u činjenici da je on otvarao ovaj novi put kretanja „političkog“. I pored toga što će se, po samo prividnom paradoksu, politička praksa *realnog* marksizma zatvoriti u potpuno idolatrijski etatizam. Dakle, u toj kontradikciji treba

naći pravac istraživanja. Ova mogućnost obeležava fizionomiju radničkog pokreta na zapadu. Pod uslovom da on na svoja pleća preuzima *subverzivno* pitanje demokratije, da se upusti u to otvoreno i opasno more, u kojem bi našao i vezu — koja dolazi izdaleka — s velikom demokratskom strujom građanske misli, i tesnu i nužnu vezu s problemima i kontradikcijama koje je savremena složenost društva otvorila u nekad pojednostavljenom životu klasa i ideja.

Demokratija, u pravcu socijalizma, znači preobražaj odnosa između onih koji rukovode i onih kojima se rukovodi u smislu u kojem je to Gramsci postavio kao problem cele epohe, otvaranja povezanosti sistema s najvišim stepenom društvene složenosti, odnosa koji je ostvariv između „demokratije” i „socijalizma”. U meri u kojoj postoji sposobnost da se savremeno pitanje demokratije svede na ove okvire, istinski se određuje hoće li sudbina biti novatorska ili regresivna. Situacija je otvorena, u smislu da nema nikakvih istorijskih determinizama ili filozofija istorije, koji bi garantovali rezultat. Veliki teret pada na pleća realnog političkog subjekta, na sposobnost kretanja i predlaganja u okviru objektivnog procesa stvarnosti.

(Biagio de Giovanni, „Crisi e legittimazione dello Stato”, *Critica Marxista*, br. 6, 1980, str. 70—87)

Prevela *Cvijeta Jakšić*

Eugenio Somaini

KRIZA LEVICE I NOV ZAMAH NEOKONZERVATIVIZMA U EVROPI. DINAMIKA RASPODELE I POLITIČKO POSREDOVANJE

Izbori nedavno izvršeni u različitim zemljama Evrope (nacionalni i evropski izbori) stvaraju, iako u veoma različitoj meri, utisak opšteg jačanja partija centra ili desnog centra. Da li se može govoriti o jedinstvenoj tendenciji delovanja na međunarodnom planu i, u potvrđenom slučaju, da li je nju moguće svesti, bar delimično, na sklop zajedničkih činilaca? Da li je moguće prepoznati zajedničke elemente u političkom razvoju zemalja zapadne Evrope u poslednjim decenijama i posebice utvrditi da li zaokret u konzervativnom smislu, koji se danas ocrtava, sledi razdoblje nadmoći levice? Da li se to može prepoznati, mada naravno u dosta različitim oblicima, u raznim zemljama zapadne Evrope te da li je u objašnjenju tog razdoblja prepoznatljiv značajan sklop zajedničkih činilaca?

Teza koju na ovim stranicama razvijamo pokazuje da se, pod pretpostavkom pozitivnog odgovora na ova pitanja, mogu pronaći objašnjavajuće pojave i činioci dostojni razmatranja, s obzirom na promišljanje sadašnjih perspektiva levice. Trudeći se oko toga ne tvrdimo da postojanje zajedničkih crta u političkom razvitku evropskih zemalja iscrpljuje njihov konkretan istorijski sadržaj, niti da one neminovno predstavljaju i to sa svake tačke gledišta, najznačajnije pojave, niti smatramo da je ovde izneseno objašnjenje uzrokâ jačanja neokonzervativizma u Evropi i paralelne krize levice jedino i najznačajnije.

1. Da li postoji evropski politički ciklus?

Čine se da značajan blok zemalja zapadne Evrope pokazuje znakove zajedničkog političkog ciklusa u vreme nakon drugog svetskog rata.¹ Ukoliko pogledamo četiri najveće zemlje zapadne Evrope (Veliku Britaniju, Saveznu Republiku Nemačku, Francusku i Italiju) videćemo da se u tri od te četiri države po završetku rata javlja period nadmoći (apsolutne ili relativne) snagâ levice. U Velikoj Britaniji taj se period završava pobedom konzervativaca na izborima 1951, dok se u Francuskoj i Italiji konzervativni zaokret odigrao već ranije (zbog osobitosti koje u tim zemljama ima raspored snaga na levlci) izbacivanjem komunista, a u Italiji i socijalista, iz vlade. U Nemačkoj je taj period političkog ciklusa nemoguće odrediti zbog poznatog razloga što je neposredno nakon rata zemlja okupirana od stranih snaga i što nije imala vlastitu vladu, dok se idućih godina potvrđivanje političke nezavisnosti poklopilo s konsolidacijom deobe zemlje, što je u njenoj zapadnoj polovini, zbog načina na koji je levlca (u stvari samo komunisti) uzela vlast u istočnoj polovini, prouzrokovalo osetnu reakciju protiv čitave levice (u prvom redu antikomunističku, ali i antisocijalističku), pa prema tome (zakasneli) početak političkog ciklusa s razdobljem nadmoći desnice.

Pedesete i rane šezdesete godine na prilično jedinstven način karakteriše nadmoć snaga koje čine vladu, nadmoć partija i koalicija centra ili desnog centra. U ovom slučaju Francuska predstavlja izuzetak, jer je njen politički ciklus uobličen na način karakterističan za zemlje zainteresirane za ratovanje. Francusko iskustvo pedesetih godina doista označavaju dva kolonijalna rata (u Indokini i Alžiru) i vrlo brzo smenjivanje vlada koalicije, koje se mogu definisati kao vlade desnog odnosno levog centra, posle čega je (1958) s dolaskom degolizma i predsedničke republike usledio institucionalni zaokret. Počevši od sredine šezdesetih godina, javlja se niz zaokreta u kojima levlca odnosi prevagu, odnosno u kojima

¹ Različita struktura američkog političkog sistema, u kojoj ne samo da ne postoje partije socijalističke inspiracije ni partije organski povezane s radničkim pokretom, već ni partije koje bi se sa sigurnošću mogle odrediti kao partije desnice ili levice, daje političkom ciklusu u toj zemlji sasvim drugačije dimenzije i odrednice od onih u evropskim zemljama (čiji politički sistemi imaju mnogo zajedničkih elemenata). Ne iznenađuje, dakle, što se faze cikličkog zaokreta u američkom političkom sistemu (iako se integriraju ili tačnije utiču na evropske) ne poklapaju ni vremenski niti u faktorima koji ih određuju sa evropskim ciklusima.

se potvrđuje: u Velikoj Britaniji ponovo jačaju laburisti, koji od 1964. do 1979. godine ostaju na vlasti punih dvanaest godina; u Italiji levl centar u usponu biva prisiljen (mada u protivurečnim izrazima) da uspostavljanje vlastite ravnoteže postepeno pomiče ulevo dajući prostora oblicima otvaranja i konfrontiranja s komunistima, dok na izbornoj razini od 1963. do 1976. neprestano jačaju snage levice, naročito KPI; U Nemačkoj isprva imamo (godine 1966) ulazak socijaldemokrata u vladu u savezu s demohrišćanima (grosse Koalition), zatim, od 1969, još veće pomeranje vlade ulevo, s koalicijom socijaldemokrata i liberala. Čini se da i Francuska postupno poprma zajedničku cikličku sliku, iako sa zakašnjenjem i s iznenadnim prekidom 1968. godine, kada se prvo događa „majska” društveno-politička eksplozija na levlci, zatim politička reakcija na desnici s nadmoćnom pobedom degolističkih snaga na političkim izborima. Početkom sedamdesetih godina i u Francuskoj postaje očigledan pomak ulevo, koji od 1975. do 1978. gotovo da odnosi pobeđu, prvo na predsedničkim izborima a zatim na političkim.

Novu tačku konzervativnog zaokreta nije lako odrediti. Na izborima 1978. godine levlca u Francuskoj doseže visinu koju nije imala nikada posle rata, ali nepostizavanje većine verovatno ukazuje na to da je oseka već otpočela; težak poraz laburista u Velikoj Britaniji 1979. zacelo znači zaokret u politici, odnosno potvrđuje i uopštava ono što su različiti parcijalni izbori već nagovestili; u Nemačkoj, posle riskantne pobeđe socijalliberalne koalicije iz 1976. regionalni izbori i evropski izbori ukazuju na moguću ili čak verovatnu promenu parlamentarne većine; u Italiji na izborima iz 1979. godine odlučno nazadovanje KPI prati neuspeh socijalista. Te pojave u Italiji ipak prati izvestan uspeh radikala i izvestan napredak ekstremne levice. Zbrajajući te snage sa snagama KPI i SPI zaokret udesno čini se manje značajan naročito ukoliko se posmatra isključivo u izbornom smislu. Ipak čini mi se da je opravdano govoriti o porazu levice i o zaokretu političkog ciklusa udesno, jer se pomak u tom smeru odvija unutar različitih partija (naročito unutar demohrišćanske partije) dok se uspeh radikala ogleda manje kao konpenzirajući efekt koji nadoknađuje poraz ostalih snaga levice, a pre kao težnja za naglašavanjem podeljenosti i poteškoća u krilu snaga levice, budući da radikali koji se okupljaju i deklarišu na levlci često prihvataju i obrazlažu onu tematiku i one potrebe koje u drugim sistemima nalaze svoj politički izraz u partijama koje nisu uopšte partije

levice.² Upotreba izraza politički ciklus koja se javlja na ovim stranicama zahteva da bude nešto pojašnjena.

a) Izrazi levica, desnica ili centar u zemljama o kojima smo govorili nemaju uvek isto značenje. Između engleskih laburista, nemačkih socijaldemokrata, francuskih i italijanskih socijalista i francuskih i italijanskih komunista (da uzmemo u razmatranje samo glavne snage levice) postoje razlike koje se ne smeju prenebregnuti. Pronaći u izvesnom paralelizmu različitog uspeha tih partija elemente zajedničkog političkog ciklusa ima smisla jedino u slučaju da su prethodno prepoznate, na istoj razini ili ispod nje, razlike kao i značajni zajednički elementi, ukoliko su ti elementi važni s interpretativne tačke gledišta ciklusa o kojem se govori. Ceo središnji deo ovog članka posvećen je prepoznavanju tih zajedničkih elemenata i objašnjavanju uloge koju su oni odigrali.

b) Odgovarajuće faze ciklusa (a naročito poslednja i pretposlednja, jedine kojima se kanim baviti) predstavljaju u različitim zemljama takve razlike koje se ne mogu prenebregnuti i možda uopšte nisu manje važne od postojećih sličnosti. U Velikoj Britaniji levica ide sama u vladu, iako u njoj ne ostaje bez prekida za vreme celog cikličkog razdoblja koje se ocrtava kao razdoblje nadmoći levice; u Nemačkoj levica ulazi u vlade koalicije i uspeva da u njima preuzme vodeću ulogu; u Italiji deo levice (SPI) ulazi u vladu sa suštinski podređenom ulogom, dok drugi deo (KPI) postupno menja oblik svoje opozicije sve dok u izvesnom trenutku ne uđe u parlamentarnu većinu (ali ne i u vladu); u Francuskoj, konačno, tokom celog razdoblja koje se posmatra sva levica ostaje u opoziciji. Teza, dosta smela, koju ovde nameravam izneti, tvrdi da su, u razdoblju od petnaest godina — od prve polovine šezdesetih do druge polovine sedamdesetih godina — čak i tamo gde levica nije ušla u vladu ili za vreme kada nije bila u vladi, centar i desnica vodili takvu politiku koja se nije mnogo razlikovala od one koju je vodila ili bi vodila levica.³ Može se

² Treba da bude jasno da s ovim primedbama ne želim uopšte da radikale definiram kao partiju ili pokret desnice. Na levcu se nalazi velika većina njihovih slaganja, orijentacija i viđenja vlastite uloge velike većine njihovih predstavnika). Želim naime kazati da uspeh radikala predstavlja znak krize levice koja nije ništa manje ozbiljna ni značajna od pomaka koji se u drugim političkim sistemima dogodio u pravcu jačanja konzervativnih partija.

³ Treba obratiti pažnju na izvesnu sličnost sa gramšijevskim pojmom pasivne revolucije.

prigovoriti da je isto toliko osnovana tvrdnja da je, tamo gde je i kad je došla na vlast, na kraju krajeva, levica vodila istu politiku koju je vodila ili bi vodila desnica. U biti to je teza koja je prevladavala u krilu italijanske (nesocijalističke) levice sve do skorašnjeg vremena. Objašnjavanje navedenog razdoblja kao razdoblja prevlasti (ili vođstva) levice zasniva se na uverenju da se u to vreme dogodio niz društvenih preobražaja koje su pospešili politički stavovi ili orijentacije što su, mada često parcijalno i protivrečno, daleko više odražavali političku filozofiju i pogled na svet levice, od one svojstvene umerenim snagama ili snagama desnice.

Opravdanje ovog uverenja nalazi se takođe u središnjem delu ovog eseja. Da bih ga potkrepio nameravam učiniti samo dve vrste primedaba. Prva je u tome da se tamo gde levica nije ušla u vladu, ili se to dogodilo samo delimično, radi o zemljama (poput Italije) u kojima partije centra ili konzervativne partije imaju takve karakteristike, proizašle iz tradicija katoličke, narodnjačke, ili suštinski neokorporativističke inspiracije, koje im daju mogućnost da među vlastite postavke i u vlastiti program uvrste elemente koji bi u nekom drugom kontekstu bili pre obeležje levice. Druga, koja će naširoko biti razmotrena u završnom delu članka, sastoji se u tome da pogled na svet i sistem vrednosti konzervativnih snaga karakteriše daleko veći eklekticizam i neodređenost no što se to događa ga levcu. Levica je u biti mnogo više zatvorena prema desnici no što je to desnica prema levcu, jer je za prvu skuplje, s obzirom na unutarnju saglasnost i koheziju, da vodi politiku desnice no što je to za drugu da vodi (bar u izvesnim periodima i u iznimnim slučajevima) politiku levice.

c) Iz onog što je rečeno očito je da su u velikoj meri elementi na osnovu kojih se predlaže objašnjenje ciklusa (tačnije njegovih novijih faza) oni isti koji dozvoljavaju da se prepozna ciklička pojava. Predloženo objašnjenje nema, dakle, toliko funkciju da osvetli činioce koji određuju neku pojavu, jasno opažljivu i neovisno od njega, koliko se pretpostavlja u prepoznavanju same pojave. Istim se postupkom povezano iznose objašnjenje i predmet objašnjenja. U tome postoji nesumnjivi fenomen cikličnosti (koji uostalom uopšte nije redak u društvenim naukama). Ova cikličnost nipošto ne znači manjkavost razmatranja koje ćemo izložiti; time se jednostavno podrazumeva da onaj ko bi odbio predloženo objašnjenje ne bi, verovatno, trebao da se muči oko pronalaženja alternative, budući da bi istim argumentima mogao negirati postojanje objašnjene pojave.

Čak i u ovom poslednjem nesrećnom slučaju ne verujem da bi zapažanja izložena na ovim stranicama izgubila svoj značaj, budući se odnose na društvene i političke pojave čije postojanje i značaj ne bi smeli da budu dovedeni u pitanje ni od onih koji će se opredeliti da ih čitaju po drugačijem ključu.

d) Čak i onda kad pristanemo da damo naziv političkog ciklusa pojavama koje se razmatraju, treba imati na umu da upotreba izraza poseduje samo formalnu sličnost sa njegovom upotrebom uobičajenom u društvenim naukama, naročito u ekonomiji. U cikličkim modelima činioци koji određuju analogne faze ciklusa (ekspanzivne ili recesivne) uvek su isti, čak, strogo uzevši, u tim modelima postoji jedna jedina kombinacija snaga čiji relativni intenzitet i vremenska distribucija neposrednih učinaka i interakcija nužno određuju sled faza sa suprotnim predznakom. U analizi koju predlažemo, naprotiv, moramo uočiti važnost kvalitativnih promena bilo u sadržaju faza bilo u činioциma koji određuju prekretnice.

e) Odbijanje čitanja po cikličkom ključu događaja moglo bi najzad biti motivirano odbijanjem da se levica identifikuje sa slikom koja se o njoj stiže na ovim stranicama. Zacelo će mnogi moći da mi prigovore za ograničeno tumačenje pojma levice i odbiju da prihvate tezu, na ovim stranicama implicitnu, da ono što se dogodilo u proteklih petnaest godina koje ovde razmatram otkriva na dosta značajan i tačan način ono što je evropska levica nameravala i mogla da uradi. Naravno, delim mišljenje da treba odbaciti ograničavanje teorijskog i praktičkog horizonta evropske levice na ono polje u kojem su se iscrpli njezina stvarna dostignuća (uz dopuštenje da joj ova doista mogu biti pripisana) i njeni planovi u poslednjih petnaest godina. Analiza na stranicama koje slede krenut će od prilično opsežne definicije (koja je sve pre no reduktivna) sistema vrednosti i ciljeva, zajedničke za različita očitovanja levice.

Moja je teza, naprotiv, da je uspeh i neuspeh levice bio uslovljen činjenicom da su u prvoj fazi neki elementi međusobno tako pozitivno delovali da su pojačavali jedan drugoga, a da je u drugoj fazi niz disfunkcija prekinuo ovu pozitivnu interakciju i uslovio pojavu suprotnosti, odnosno krizu sistema vrednosti same levice. Ove suprotnosti i krize ne mogu se jednostavno likvidirati kao nesrećan splet okolnosti ili kao rezultat stavova i verovanja koji ne odgovaraju društvenoj suštini snagâ levice. Moje je mišljenje, da se u razdoblju koje razmatramo iskustvo levice ne može smatrati neuspehom

ili, još gore, izdajom, već da je odražavalo i značilo prekretnicu u suštinskom skladu s njenim vrednosnim premisima u odnosu na društvene težnje i društvena kretanja. Raskorak između postojećih mogućnosti i stvarnih ponašanja, mada prilično značajan, izgleda da nije bio presudan, naročito ne za onog ko sebi postavlja pitanje šta treba raditi u najskorijoj budućnosti.

To uspelo iskustvo, naravno, ne pruža model za budućnost, iz njega je nemoguće izvući ono što bi politika levice *morala* biti već samo primer što ona *može* da bude, naročito sa stanovišta odnosa između svesne političke intervencije i spontanih razvojnih kretanja društva. Problem iznalaženja drugih puteva (drugog ili trećeg, prema sistemima numerisanja) danas je aktualniji nego ikada i analiza provedena na ovim stranicama u suštini želi da na dramatičan način ukaže na tu neophodnost. Preobražaj (u krajnjem slučaju ponovno utemeljenje) levice ne može ipak biti utemeljen u isuviše apstraktnim terminima ili pozivanjem na problematične ideološke obrasce (stare ili nove), već na osnovu pretpostavke da ono što će biti u velikoj meri određuje ili čak otkriva ono što je već bilo.

2. Sistem vrednosti zajednički snagama levice

U objašnjenju „ciklusa” koje se ovde predlaže presudnu ulogu igra odnos uspostavljen između sistema vrednosti političkih snaga levice i sklopa činilaca i tendencija koje su se samostalno manifestovale u zapadnim društvima. Prepoznati kao postojeći i efektivno delatan jedan temeljni sistem vrednosti nije lak poduhvat, budući da postoje duboke ideološke, strateške i strukturalne diferencijacije među različitim izrazima evropske levice. Težina koja će se pridati sistemu vrednosti, koji bi trebao stvoriti neku vrstu podloge na koju se kaleme razlike i podele, zavisi, naravno, od subjektivnog izbora onoga koji piše i od celokupnog usmerenja analize koja se predlaže. Postoje ipak, po mom mišljenju, neki elementi koji dozvoljavaju uverenje da takva podloga postoji, da je moguće pronaći njeno istorijsko poreklo i da se u različitim okolnostima njeno prisustvo može označiti kao presudan faktor opredeljivanja i ponašanja snaga levice.

Pre svega, jedna istorijska činjenica opravdava pretpostavku postojanja zajedničke podloge: glavne komponente evropske levice imaju svoje ishodište i velik deo svoje istorije u antikapitalističkoj orijentaciji. Zacelo je vremenom cilj prevladavanja kapitalizma nestao ili je

uveliko ublažen u samoj dugoročnoj viziji svojstvenoj gotovo svim snagama evropske levice; ta temeljna promena pogleda na svet i osnovnih istorijskih težnji nije ipak suštinski preinačila sistem vrednosti koji se obrazovao i učvrstio u fazi u kojoj je suprotstavljavanje kapitalizmu bilo dominantno obeležje.⁴ Taj sistem vrednosti nastavio je da deluje, mada na nešto posredniji i složeniji način, kao selektivan kriterij i kao odrednica sistema svaki put kad je bio postavljen problem opredeljivanja oko alternativa koje su ove vrednosti stavljale na tapet. To u velikoj meri vredi i za one partije (kao što je nemačka socijaldemokratija ili bar njena većina) koje su zauvek pristale da deluju u okviru kapitalističkog sistema.

Činjenica što je stvarno ponašanje snaga levice, kad bi preuzele funkcije vlade, katkad protivrećilo tom temeljnom sistemu vrednosti ne negira iznesenu tvrdnju. Pažljiva istorijska analiza mogla bi da potvrdi da su opredeljenja suprotna tim vrednostima naišla ne samo na jak otpor unutar same levice već da gotovo nikada nisu predstavljala primaran izbor snaga levice kad god je postojala alternativa koja je te vrednosti stavljala na tapet. One su najčešće bile rezultat mučnog procesa prilagođavanja na inerciju i otpore neprijateljski raspoložene stvarnosti ili rezultat kompromisa sa snagama različite orijentacije. To potvrđuje i činjenica što su se snage levice, naterane u opoziciju (to jest kada je ublažen problem konfrontiranja sa jednom drugačijom i neprijateljski raspoloženom stvarnošću), najčešće ponovo približile temeljnim vrednostima i za sebe izradile radikalnije programe.

Konačno, mislim da se elementi sistema vrednosti i pogleda na svet koji obeležavaju snage levice mogu rekapitulirati pod sledećim nazivima⁵:

⁴ Ono što se dogodilo jeste u stvari ono što su već početkom ovog stoljeća neki socijalistički mislioci neokantovske inspiracije smatrali, a to je da neka načela, ukoliko se odele od pogleda na svet koji ih je smatrao imanentnima istoriji, kao snage koje deluju i kao tendencije, odnosno njihova usmerenja, treba da se posmatraju jednostavno kao načela etičkog i normativnog karaktera (i samo poimanje sistema vrednosti na ovim stranicama na kraju održava takve postavke). Istorijska evolucija levih snaga, čini mi se, približila ih je kasnije (iako na osetno različit način, od slučaja do slučaja), stavovima koje su lansirali revizionisti neokantovske inspiracije.

⁵ Ovo ovde izloženo nije kompletan prikaz sistema vrednosti levice, već samo i pre svega onog dela sistema, onog pod sistema, koji specifično obeležava i razlikuje snage levice od ostalih političkih snaga. Zato su, dakle, zanemarene druge vrednosti, koje takođe pripadaju tradiciji levice, ali koje su svojstvene i drugim političkim tradicijama i u njima, čak, još više razvijene.

1. *Egalitarizam*. Kao česta težnja da se dovedu u pitanje različiti sistemi političke stratifikacije i da se intervencijski kako bi se umanjile razlike u odnosu na prihod, bogatstvo, uslove sredine (materijalne ili socio-kulturne) ili u odnosu na raspoloživost materijalnih i nematerijalnih sredstava.

2. *Kolektivizam*. Kao težnja koja privilegira: a) solidarne vrednosti i oblike života; b) kolektivne oblike upotrebe sredstava, na primer, prednost razvoja društvene potrošnje u odnosu na privatnu potrošnju; c) oblike masovne političke i društvene akcije, usmerene sistemom zajedničkih ciljeva i oblika identifikacije sa kolektivnom organizacijom.

3. *Sigurnost i stabilnost*. Taj se element nadovezuje bilo na mutualističko-zadugarsku tradiciju koja karakteriše početne faze (i ne samo početne) gotovo svih organizacija koje se povezuju s radničkim pokretom, bilo na duboko negativno iskustvo (učvršćeno u vrsti kolektivnog pamćenja) koje su društvene skupine, najpovezanije sa pokretima levice i njenim političkim i sindikalnim organizacijama, doživele u razdobljima najveće ekonomske i političke nestabilnosti.

4. *Preraspodela moći*. Tradicionalni pravci kojima su snage levice nameravale da izvrše preraspodelu moći idu odozgo prema dole u društvenoj zajednici i od središta prema periferiji državnih organa. Te tradicionalne pravce polako je počeo presecati jedan novi, koji se sastoji u suštinski pluralističkoj podeli moći na različitim razinama i u različitim društvenim segmentima. Za postojanje i snagu zajedničkih elemenata različitih komponenti levice indikativna je njihova sposobnost da se obore neka ideološka pojednostavljivanja i diferenciranja, na koja su se dugo nadovezivale čak i komunističke snage, kao na primer, tradiciju čiji su centralistički elementi ili jako hijerarhizovana vizija političke moći imali ogroman značaj. Konačno, sve više prostora u praksi i u programskim postavkama, čak i na idejnoj razini, zadobijaju oblici decentralizacije vlasti, njenog premeštanja u bazu i njenog razučivanja, što odgovara pluralističkom modelu.

Treba imati na umu da sistem vrednosti vezanih za pojam individualnih sloboda koji, mada nije izostavljen ni iz jednog prtljaga manifestovanja snaga levice, ne karakteriše ih na određeni način no što to vredi za snage koje se pozivaju na liberalnu tradiciju ili na one vrednosti, vezane za koncepciju shvaćanja ličnosti i zajednice koje su, mada postoje u tradiciji levice, ipak snažnije ukorenjene u katoličkoj tradiciji.

5. *Društvena odgovornost u vršenju vlasti* (naročito, ali ne isključivo ekonomske) na uštrb viška autonomije i inicijative i u funkciji toga, razvoj i umnožavanje oblika javne i društvene kontrole nad postojećim centrima moći. Taj vrednosni element doprinosi uz druge još objektivnijeg karaktera, objašnjavanju pojava koje će biti šire analizirane u sledećem pasusu, a odnosi se na činjenicu da je preraspodela moći, o kojoj je gore bilo reči, na kraju krajeva bila zamišljena i ostvarena mnogo više kao širenje moći kontrole nego kao širenje inicijativne moći.

6. *Vizija moći i politike koju bih nazvao racionalističkom*. Na osnovi te vizije država i političke institucije nisu same sebi svrha, odnosno nisu entiteti ili sistemi odnosa koji poseduju vlastitu autonomiju, već suštinski samo oruđa za ostvarivanje društvenih ciljeva. Tu viziju uopšte ne osporava tradicionalna marksistička koncepcija prema kojoj se država nikada ne može smatrati nekim neutralnim sredstvom kojim bi bilo koja skupina i društvena i politička koalicija mogla zagospodariti kako bi ostvarila vlastite ciljeve, već je posreduje logikom ponašanja i mehanizmima izbora koji reflektiraju zahteve postojećeg načina proizvodnje i, u krajnjoj analizi, klasa i skupina koje unutar njih imaju dominantnu poziciju.⁶ Na dosledan način marksistička je tradicija zahtevala da politički instrument bude u potpunosti primeren cilju (prelasku, izgradnji socijalizma ili komunizma) supstitucijom buržoaske države novim tipom države. Ukoliko je istina da su sve snage levice na zapadu napustile pseudomarksističku tezu o neophodnosti da se do temelja sruši postojeća država i izgradi jedna nova, kako bi se ostvarili vlastiti ciljevi, ostaje činjenica da taj prekid s marksističkom tradicijom nije zahtevao napuštanje temeljnih elemenata racionalističke koncepcije moći i politike⁷, a to znači poimanja države i moći

⁶ Čestu konstataciju, o gotovo apsolutnoj prevazi političke moći priznala je lenjinistička tradicija smatrajući da ona uopšte ne protivreči viđenju političke moći kao instrumentalnog i u krajnjoj instanci podređenog elementa. Ovo iskrivljavanje kulta političke moći koju je razvila lenjinistička tradicija proizašlo je iz precenjivanja rezultata kojem je doprinela upotreba političke moći u ostvarenju društvenih preobražaja, a ne iz koncepcije moći kao samosvrhe. To precenjivanje bilo je u biti politički neophodno (u dvostrukom smislu korisnog i neizbežnog) za pokrete koji su težili izvršenju radikalnih promena u zaostalim društvenim i ekonomskim kontekstima.

⁷ Koncepcija koja je u marksističkoj tradiciji bila zajednička s velikim delom političke teorije što joj je prethodila (od prosvetiteljskih misaonih izvedbi) i razvijala se uporedo s njom.

kao instrumenata i politike kao dostignutog znanja, odnosno izrade i upotrebe instrumenata.

7. *Veoma pozitivno vrednovanje ekonomskog razvika*, viđeno ne kao da je ovaj sam po sebi vredan, već kao nešto čime treba upravljati i što treba orijentisati (programirati) u smislu ostvarenja temeljnih društvenih ciljeva. Budući da razvoj nije shvaćen kao samosvrha, njegovo veoma pozitivno vrednovanje logično proizlazi iz činjenice da je količina i složenost društvenih ciljeva, koje tradicija levice priznaje ili stavlja na prvo mesto, bila takve prirode da je stvorila mišljenje kako samo podržavanje stabilnog privrednog razvoja omogućava da se postavi problem zajedničkog ostvarivanja tih ciljeva, a da se ne padne u tešku protivrečnost ili da se ne uzrokuju sukobi koje je teško kontrolisati. Svakako, ukoliko treba priznati da je koncepcija ekonomskog razvoja u stvari instrument za druge ciljeve (kao permisivni uslov ili kao labavljenje stega), ima i slučajeva u kojima se manifestuje težnja da se ona hipostazira kao cilj po sebi.

3. *Društvena kretanja i preobražaji*

Karakteristični elementi sistema vrednosti i pogled na svet levice⁸ omogućili su joj da se uklopi kao dinamičan i pogonski faktor u sklop preobražaja koji su već spontano težili da se ostvare u zrelijim društvima evropskog Zapada. Povezanost (i, u izvesnoj meri eklekticism) ovog sistema vrednosti dozvolila je snagama levice da upriliče niz poticaja i da pokrenu dosta raznorodnih pitanja koja je nametalo samo društvo, dajući im opravdanje i bar delimičnu racionalizaciju, pridonoseći stvaranju institucionalnog konteksta prikladnog da ih prihvati i inkorporira. Politički odgovor na te poticaje i na pitanja nametnuta od društva nagradio je političke snage koje su ga najefikasnije donele (bar u relativnim izrazima). S druge strane, on je doprineo jačanju poticaja i zahteva proisteklih iz društva, kroz izvesnu vrstu pozitivnog kretanja, prekinutog tek onda kada je počeo da se na vrlo uverljiv način pojavljuje niz napetosti i disfunkcija što su pretile da se nagomilaju u krizu takvih razmera što bi moglo da dovede u pitanje različite temeljne elemente tog viđenja i sistema vrednosti levice.

⁸ Treba uzeti na znanje da ti elementi nisu nikako jedini koji karakterišu levicu, ali su jedini koji su u ovoj prilici zamisljivi.

Kretanja i društveni preobražaji o kojima govorim uzeli su vrlo različite oblike u različitim evropskim zemljama i može se kazati da četiri zemlje koje se uzimaju u razmatranje na ovim stranicama adekvatno predstavljaju, bilo s kvantitativne bilo s kvalitativne tačke gledišta, niz diferencijacija koje su se pokazale.⁹ Dublja analiza konkretnih oblika koje su ti preobražaji dobili zahtevala bi, naravno, niz specifičnih rasprava neostvarljivih i zbog prostora i zbog merodavnosti. Ograničicu se na to da prepoznam u sintetskom i jako konceptualizovanom apstraktnom obliku ono što smatram temeljnim preobražajima sa gledišta pojava koje nameravam analizirati.

Empirijski podaci na koje se pozivam u razvijanju ovog pojma takve su prirode da ih je moguće naći u svim razmatranim zemljama: a) promene u preraspodeli prihoda i značajni kvantitativni učinci koje su te promene prouzrokovale, kako u važnosti osnovnih kvota plata i profita i u njemu asimiliranog prihoda tako i u hijerarhiji razine nadnice i plata; b) porast vrednosti i proširenje uloge kolektivnih organizacija (čiji prototip predstavljaju sindikati) koje učestvuju u procesu distribucije dohotka i koje su upletene u složene oblike političkih razmena; c) proširenje sfere kolektivnog pregovaranja, zahteva i primene oblika društvene kontrole nad aktivnostima za koje se pre smatralo da spadaju pod diskrecionu vlast jednog jedinog autoriteta; d) kvantitativna ekspanzija i povećana kvalitativna povezanost javnog sektora i međusobnog odnosa ekspanzije takvog tipa i pojava ponovne preraspodele naznačene u tački a); e) institucionalizacija niza odnosa sudelovanja, pregovaranja, savetovanja i saodlučivanja koji su, s jedne strane, sve više uvukli državni aparat u niz odnosa (na primer, ugovornih), pre smatranih usko privatističkim u vršenju funkcija, što je, s druge strane, uklopilo kolektivne organizacije privatističkog tipa u obavljanje funkcija pre smatranih isključivo javnim; f) politizacija niza odnosa i institucija koje su smatrane isključivo ekonomskima.

Reč je o složenim pojavama (kako je već rečeno, prilično različitim od zemlje do zemlje i u redosledu istorijskih faza). Temeljna pretpostavka ovih zabeleški

⁹ U Italiji i u Velikoj Britaniji, bilo da se radi o društvenim kretanjima bilo o političkim odgovorima na njih, oni se pokazuju, na evidentniji način nego u Saveznoj Republici Nemačkoj, gde se delimice iz istorijskih razloga, a delimice iz strukturalnih, javljaju umerenija društvena kretanja i politički odgovori tradicionalnijeg tipa.

sastoji se u tome da između tih pojava postoji jaka povezanost i da element raspodele i preraspodele igra presudnu ulogu u određivanju oblika i dinamike. Nije mi uopšte namera da fenomenima raspodele dodelim jednoznačnu i isključivu ulogu slučajnog činioca. Teško bi bilo poricati da u određivanju ekspanzije javnog sektora (pojave na koju se mogu svesti mnogi drugi elementi razmatrani u ovim beleškama) nisu igrali presudnu ulogu (kroz mehanizme slične razmeni) zahtevi da se prošire granice mogućnosti spontanog razvoja ekonomije ili jednostavno nastojanje sa samopotvrđivanjem novonastalih elitnih skupina. Ono što mi se čini relevantnim jeste činjenica da je distributivni faktor (shvaćen, uostalom, u prilično bogatijem i razgovetnijem smislu od onog što se odnosi samo na jednostavnu podelu bipolarnog oblika prihoda i moći između glavnih društvenih klasa) uticao i okvalifikovao i ostale faktore (one na koje smo se pre osvrnuli i druge kojih bi se mogli prisetiti): problem konsenzusa postaje zacementiran i dobija posebnu boju u prisustvu velikih zahteva za preraspodelom, proširenih u sve društvene segmente. Problem ekonomskog rasta i ekonomske stabilnosti zacementiran je pod uticajem načina na koji se traži i pronalazi rešenje problema raspodele njegovih plodova. Konačno osvajanje novih pozicija moći od elita ili skupina vlasti jeste još jedan konkretan aspekt samog procesa raspodele.

1) Sada je već sasvim jasno da zapadna društva karakterišu jake napetosti uzrokovane preraspodelom i da je kao rezultat tih napetosti raspodela u celini doživela preobražaje u egalitarnom smislu. Ekonomski kazano, proces preraspodele bio je okarakterisan: a) povećanjem kvote prihoda za radnike koji su u najamnom odnosu na štetu profita i prihoda koje je sam profit asimilirao; b) velikim približavanjem visine prihoda najamnog rada, smanjenjem raskoraka između radničkih i činovničkih plata; c) suženjem lepeze radničkih zarada (odnosno razlika u platama s obzirom na kvalifikaciju, vrstu preduzeća, industrijski sektor, pol i stvarnost) što je daleko očitije kod radničkih no kod činovničkih plata. Te su pojave bile karakteristika svih zapadnih privreda¹⁰, mada su poprimile različite dimenzije, i mada su imale povremeno značajno različit oblik od zemlje do zemlje.

¹⁰ Vid. eseje G. Canulla i R. Schiattrella u knjizi *Casto del lavoro e occupazione*, tom IV iz serije „Occupazione e capacità produttiva. Confronti internazionali. Ricerche di economia applicata del gruppo di Ancona“, urednik P. Alessandrini, Bologna, Mulino, 1978.

2) Uprkos radikalnosti (verovatno bez presedana u okviru istorije kapitalističkih privreda) procesa preraspodele, može se zacelo tvrditi da pritisak na preraspodelu uopšte ne popušta. Trajanje tog poticaja pospešuju različite vrste činilaca, od kojih ovde možemo spomenuti samo neke. U prvom redu pojava sve većeg osveščivanja novih potprivilegovanih skupina (nezaposlenih, sezonskih radnika, žena, itd.) koje u suštini traže novu i očitiju korekciju u daljnjem izjednačavanju. Na drugom mestu zbog činjenice što različite društvene skupine, koje se na razne načine ubrajaju u donje klase ili u više srednje klase u raspodeli prihoda, smatraju da je proces preraspodele koji se odigrao u ovim godinama¹¹ otišao predaleko i da je uslovio nove neravnopravnosti i nerazvijivosti. Konačno, zbog činjenice što jedna prilično velika kvota sredstava nije mogla biti obuhvaćena procesom preraspodele.

Ovde mislim na onu vrstu dobara i sredstava koju je Fred Hirsch nazvao pozicionalnim dobrima¹², to jest onim dobrima koja se iz prirodnih ili strukturalnih razloga ne mogu proizvoditi i reproizvoditi u masovnom obliku i čija je ponuda apsolutno stroga ili prilično neelastična. Među ta dobra mogu se ubrojati prirodni izvori, prostor, retki predmeti, visoki položaji u hijerarhiji, moći ili prestižu. Samo ona nisu mogla doživeti preraspodelu, budući da su apsolutno retka i najčešće nedeljiva, ali su ostala gde su i bila, odnosno još su se više koncentrisala u rukama uskih privilegovanih skupina. Dakle, pojavio se veliki raskorak između suštine procesa preraspodele u egalitarnom pravcu koji je merljiv podacima o raspodeli prihoda, to jest suštinski kupovnom moći dobara koja se mogu neprestano proizvoditi na što široj skali, i procesa raspodele u obrnutom smislu (ili, u najboljem slučaju nepostojanje raspodele u egalitarnom smislu) u odnosu na pozicionalna dobra. Postojanje tog raskoraka dovelo je do toga da su distributivne tendencije dovedene do krajnosti za onaj deo sirovina koji se može ponovo upotrebiti u proizvodnji i koji se stvarno može preraspodeljivati, tako da je ili urodio zahtevom za novim oblicima preraspodele, ili novim kompenzacijskim merama u odnosu na duboke nejednakosti (koje se sada doživljavaju kao teško pod-

¹¹ Proces koji je u više zemalja doveden do krajnjih granica inflacijom i različitim stupnjem pokrića koja su mehanizmi funkcionisanja finansijskog indeksa davali različitim vrstama prihoda najamnog rada.

¹² F. Hirsch, *Social limits to growth*, Harvard, University Press, 1976.

nošljive), a ostaju u tolikim delovima društvenog života i za toliko vrsta materijalnog i nematerijalnog bogatstva.

3) Kako je rečeno u prethodnim odlomcima, traženje sigurnosti zauzimalo je važno mesto u sistemu vrednosti levice. Jedan značajan deo pojava preraspodele odnosno se tačno na način kojim su se u krilu samog društva raspoređivale garancije stabilnosti (prihod, zaposlenost, kupovna moć, itd.), kao obrnuta strana odrednice onih tačaka u kojima je do punog izražaja dolazila nesigurnost, svojstvena imanentno nestabilnom ekonomskom sistemu. I u ovom se slučaju može tvrditi da je veliki deo podređenih klasa, naročito najamni radnici središnjih sektora (u suprotnosti sa perifernim sektorima) privrede, koristio beneficiju osetne preraspodele sigurnosti. Oblici koje je ta preraspodela dobila prilično su poznati. Oni temeljni su sledeći: a) takozvana neelastičnost upotrebe radne snage, koja je učinila razinu i formu zaposlenosti relativno nezavisnim od sudbine proizvodnje (nadnice, kvalifikacije, službe). Naknada za ovaj porast sigurnosti i stabilnosti radne snage središnjih sektora (primarna radna snaga) bilo je povećanje nesigurnosti, nestabilnost uslova proizvodnje i realizacije profita preduzeća i njihove sposobnosti prilagođavanja na oscilacije i na promene u zahtevima tržišta; b) širenje sistema socijalne zaštite, to jest sistema garancije zaposlenosti nezavisno od napredovanja ekonomskog ciklusa (pre svega kroz različite oblike javnog zaposlenja i javnog društvenog podražavanja sistema prekvalifikovanja radne snage) i naročito garancije za prihode nezavisne od zaposlenja (starosne penzije, invalidske penzije, potpore za nezaposlene, dodaci na skupoću, primanja za vreme bolesti, itd.). Razvoj ovih oblika garancija imao je različit oblik i intenzitet u različitim zemljama, ali je njegov značaj, u svakom slučaju, zajednička crta zemalja o kojima raspravljamo, i još šire, svih industrijski razvijenih zemalja Zapada. Naknada za te oblike sigurnosti i stabilnosti prihoda nalazi se u izmenjenoj strukturi budžetskog bilansa društvenog sektora, opšteg povećanja troškova i naročito, u opterećenijoj raspodeli (i naplaćivanju neprestano rastućih društvenih doprinosa) u neprikosnovenosti troškova i njihovom neprestanom porastu.

4) Politizacija i institucionalizacija procesa raspodele dohotka i materijalnih sredstava općenito. Ta politizacija deluje na različitim razinama. S jedne strane, funkcionisanje tržišta sve više biva uslovljeno sklopom obaveza i klauzula definisanih kroz oblike kolektivnog

pregovaranja, kojima rukovode organizacije čija je struktura, čiji su ciljevi i odnosi snaga u pregovaranju uveliko političke prirode; s druge strane, stalno rastuća kvota procesa distribucije prihoda i lokacije sredstava odigrava se u izrazito političkom smislu, to jest formiranjem državnog budžeta i drugih institucija u društvenoj sferi. Zaoštavanje konflikta raspodele o kojem smo pre govorili osetno je ubrzalo ovaj proces. Rezultati politizacije procesa distribucije u ekonomskoj sferi i u društvu doveli su (iz oponašanja i odbrane) do analogne politizacije ostalih društvenih sfera.

Ekspanzija društvenog sektora privrede bila je ujedno (u izvesnom pogledu) rezultat politizacije procesa raspodele i faktor koji ju je zaoštio. Javna intervencija je uglavnom imala za cilj da unese neke nove slobode u sukob raspodele koji je u izvesnim sferama društva postao isuviše zaoštren (stupnjevi slobode su se sastojali bilo u uzimanju sredstava iz drugih sektora, bilo u tome da se otvore novi sigurnosni ventili za napetosti preraspodele), ili da se dadu sredstva i da se pokriju oni sektori društva koji su ostali na marginama ekonomskog procvata ili podele njegovih rezultata (sektori koji su rizikovali da rode krizu i bili faktori nestabilnosti za sistem u njegovoj celosti), ili da se stvore povoljniji uslovi sveobuhvatnog ekonomskog porasta.

Ma kakav bio početni *razlog* (ratio) društvene intervencije ostaje činjenica da je na svakom polju njegovo potvrđivanje među zainteresovanim društvenim skupinama odredilo pojavu, odnosno širenje kolektivnih organizacijskih oblika političke moći (isključivo takvu koja je davala ili negirala konsenzus) tako da uslovljavaju odluke koje su se donosile u političkoj sferi. U stvari, došlo je do uspostavljanja cirkularnog procesa po kojem je politizacija procesa raspodele povećala njegove napetosti i uslovljavala rastuću nužnost društvene intervencije (u kompenzatorskoj funkciji, u funkciji stvaranja komponenti slobode i posredovanja). Odgovor na takve zahteve u smislu povećane ponude javnog intervenisanja uslovio je daljnju politizaciju procesa raspodele, ponovo potpisanju napetost i postavljajući premise za nove zahteve. Zahtev i ponuda javnog intervenisanja neprestano nastavljaju međusobno potpomaganje u procesu koji se podržava sam od sebe.

5) Politizacija procesa raspodele dovela je do osetne preraspodele moći u krilu društva. Preraspodela se sastojala u umnožavanju centara moći i u pojavi novih subjekata. I taj proces može se razumeti samo polazeći od stvaranja i širenja kolektivnih organizacija o čemu je

gore bilo govora. Pojava tih organizacija preobražava raspored moći u krilu društva u dvostrukom smislu. S jedne strane, imamo stvaranje nukleusa moći u samim organizacijama; raspodela moći unutar njih apsorbuje jedan deo zahteva za preraspodelom (moći) koja se stvara u društvu. S druge strane, različite organizacije sudeleuju u međusobnoj konkurenciji u podeli moći u društvu. Čak ni u tom slučaju preraspodela ne uzima strogi oblik igre čiji je zbir nula, to jest osvajanje vlasti od skupina što su se probile, koju su prije držale druge skupine, dok je samovlast ostala nepromenjena bilo u oblicima u kojima se vrši bilo u objektima nad kojima se vrši. Ona se sastoji pre u razlaganju i množenju presudnih momenata u odnosu na same objekte (na kraju krajeva radi se o alokaciji materijalnih sredstava).

U donošenju odluka na različitim razinama faze odlučivanja teže tome da budu što brojnije u odnosu na faze efektivne alokacije i transformacije materijalnih sredstava. Može se, dakle, kazati da se proces upotpunjuje i da se stvarna alokacija sredstava ostvaruje samo u slučaju i u meri u kojoj su u različitim fazama tog procesa učinjena prihvatljiva opredeljenja. Sva opredeljenja koja nisu u skladu sa opredeljenjima izvršenim u ostalim fazama procesa ili su praktički poništena ili, ukoliko se ostvaruju, predstavljaju svojim vlastitim uspehom potvrdu ispravnosti drugih opredeljenja koja u ukupnosti pripadaju istom procesu i prema tome znače njegovu disfunkciju.

Ova neizbežno jaka selektivnost procesa odlučivanja najčešće povlači za sobom preobražaj u prirodi moći, što znači da se moć veta razvija daleko više no što se razvija moć donošenja odluka. Postepeni preobražaj sadržaja moći retroaktivno deluje na činioce koji su ga odredili, jer je raspolaganje pravom veta uglavnom prirodnije za funkcionisanje i ravnotežu neke kolektivne organizacije no što je to raspolaganje pravom donošenja odluka. Uporedo s umnožavanjem prava veta u samom društvu javlja se razvoj centara moći s ulogom posrednika. Te su funkcije neophodne kako bi se procesi odlučivanja upotpunili prevladavajući različita prava veta i dovodeći do usklađivanja niza suprotnih zahteva usmerenih na porast sredstava.

U stvari, može se reći da su poticaji na preraspodelu moći, koji su usledili sličnim poticajima za preraspodelom prihoda i materijalnih sredstava, odredili, s jedne strane, množenje centara moći i važnost donošenja odluka, dakle, proširili rast izvora (moći) koje je trebalo prerasporediti (ublažavajući tim putem napetosti koje

prate svaki proces preraspodele), i da su, s druge strane, odredili stratifikaciju faza donošenja odluka što ide za tim da poveća složenost i selektivnost stvarnog procesa odlučivanja, naglašavajući nesigurnost onih oblika moći sa negativnim sadržajem (veto) kao i onih oblika čija se primena sastoji u vršenju posredničkih funkcija. Oba pravca negativno utiču na razvoj autonomne decentralizovane inicijative (kriza privatnog preduzeća) i onih aktivnih i jednostranih oblika političke moći odlučivanja koji su bliže racionalističkoj viziji moći i politike.

4. Disfunkcije

Očito je da su društvena kretanja i preobražaji o kojima smo govorili u prethodnom paragrafu našli potvrdu i pozitivan odgovor u velikom delu sistema vrednosti koji karakteriše levicu. Dakle, moguće je da se njihovo potvrđivanje poklapa sa uzlaznim političkim razdobljem snaga levice, razdobljem za koje smo videli kako se u nekim zemljama ispoljava u izravnom preuzimanju odlučujuće uloge u samoj vladi, u drugim slučajevima sa osetnim pojačanjem vlastite, iako uvek manjinske, pozicije (u izbornim izrazima ili izrazima političkog uticaja) i konačno činjenicom što su umerene ili desne vladine koalicije morale u više slučajeva primeniti političke mere slične onim koje su leve snage podržavale i koje bi sigurno primenile da su ušle u vladu.

Ono što zahteva objašnjenje jeste kako je delovanje tih procesa i preobražaja, umesto da učvrsti dugo razdoblje prevlasti levih snaga, izgleda iniciralo opšti preokret težnji. Taj se preokret težnji, treba naglasiti, ne bi apsolutno mogao objasniti naglim pomakom snaga levice na još isturenije pozicije, jer bi to značilo gubitak veze s društvenim snagama koje su pospešile njihovo afirmisanje. Čini se da se kriza ispoljava u razdoblju u kojem uopšte uzev snage levice traže konsolidaciju postignutih rezultata i izvršenih preobražaja kao i učvršćivanje veza sa društvenim snagama koje su ih podržavale i bile uz njih.

Razloge preokreta težnji treba najpre tražiti u pojavi ozbiljnih disfunkcija u sistemu društvenih odnosa i institucionalnih struktura koje su se učvrstile poslednjih decenija i u činjenici da društveni zahtev za daljim preobražajima, određen opažanjem tih disfunkcija, izgleda ne nalazi više ni racionalizaciju ni opravdanje u sistemu vrednosti levice.

1) Čini se da proces preraspodele prolazi kroz duboku krizu. Ta je kriza uzrokovana: a) smanjivanjem prostora za akciju preraspodele što se duguje, s jedne strane, činjenici, kako je rečeno, neprestanog rasta onih dobara (pozicionalna) koja se ne mogu proizvoditi na širokoj skali i teško podležu sistematskoj preraspodeli u egalitarnom smislu, bilo time što sam proces porasta proizvodnje dobara koja se mogu preraspodeljivati nailazi na veće poteškoće nego u prošlosti;¹³ b) činjenicom što oblik koji je uzeo proces preraspodele i smer u kome se izgleda odvija stalno sve manje odgovara bilo kojem opštem planu na temelju kojega bi bilo moguće uspostaviti trajno usaglašavanje težnji bilo kojeg bloka društvenih i političkih snaga; c) činjenicom što unutar same radne snage dobijaju na značaju komponente ili skupine (službenici, tehničari) čiji se položaj na lestvici preraspodele prihoda postepeno pogoršavao, pa se te grupe često vrlo snažno protive pokušajima stabilizacije raspodele prihoda i težnje da se ona dalje razvija u egalitarističkom pravcu. Nisu slučajno najgorčeniiji oblici borbe i osporavanja, oni što su prouzročili neuspeh pokušaja politike prihoda, često vukli poreklo iz sindikalnih organizacija u kojima je komponenta tehničara, službenika, i javnih nameštenika (te su skupine polazeći od relativno privilegovanih položaja bile izložene izvesnom propadanju koje je u izvesnim slučajevima bilo čak potpuno) predstavljala većinu; d) konačno, činjenicom da su se instrumenti sposobni da utiču na raspodelu prihoda, najizravnije podložni političkoj kontroli (oni fiskalnog karaktera), pokazali kao sve manje osetljivi na racionalnu kontrolu i sve nesigurniji u svojim distributivnim učincima.¹⁴

¹³ Između ostalog moguće je setiti se: ograničenjâ zbog neposrednog pomanjkanja (na primer energetske izvora ili ostalih strateških faktora ekonomskog razvitka), ograničenjâ (budžeta i plaćanja) koja oblici ekonomske integracije na međunarodnom planu postavljaju mogućem porastu nacionalnih privreda i, na kraju, ograničenjâ (na različite načine povezanih s onima što sam ih malo pre spomenuo) koja dugujemo činjenici da se širi procesi preraspodele na međunarodnoj razini prepliću sa procesima preraspodele koji se odvijaju u okviru jedne nacionalne društvene zajednice preobličavajući njihove rezultate i naglašavajući njihove destabilizacione učinke.

¹⁴ Sporno je da li je progresivni porezni sistem odista progresivan, to jest da li sistem oduzimanja i davanja odista biva raspoređen na klase različite po dohotku na takav način da izvršava preraspodelu čistih beneficija, to veću što je manji prihod u polaznoj tački. Uopšte uzev učinci raspodele poreznih sistema (pod tim mislim na sklop uzimanja i davanja bilo u moneti bilo u naturi) veoma su izvitopereni i teško ih je odgonetnuti u hrpi

2) Posledica ranije prepoznatih činilaca (i još nekih) jeste preobražaj elemenata, čiji je zadatak bio da uvedu fleksibilne stepene u funkcionisanje sistema, u elemente krutosti i u česte izvore poremećaja. I u ovom su slučaju najočitiji primer javni troškovi, koji su u svojem sastavu i u svojim makroekonomskim rezultatima (celokupni deficit, njegov finansijski poremećaj itd.) postali ne samo slabo podložni kontroli već i teško predvidivi¹⁵ ili čak merljivi, te prema tome uzrok potresa i nesigurnosti u celokupnom funkcionisanju sistema.

3) Kao što je već prethodno primećeno preraspodelu moći pratilo je proširenje i komplikovanje procesa odlučivanja, što je učinilo sporijim i nefleksibilnijim odluke o alokaciji sredstava o upotrebljavanju korektivnih instrumenata za poremećaje, a što je u svakoj tački sistema povećalo nesigurnost u odnosu na sadržaje, vremena i načine donesenih odluka na drugim mestima u okviru tog istog sistema.

4) Širenje javnog sektora može proizvesti disproporcije u raspodeli po sektorima privrednog rasta i izvora bogatstva tako da sprečava održavanje stope rasta koja može obezbediti određenu razinu zaposlenosti, odnosno dozvoliti izvesno (makar delimično) ublažavanje napetosti izazvanih raspodelom.

posebnih zakona, privilegija i specijalnih izuzeća čime raspodela cena i beneficija između klasa različitih po prihodu postaje krajnje neravnopravna, a takođe i unutar svake od njih. Sumnja koju su mnogi izrazili da li su ti porezni sistemi doista i sistemski preraspodele u egalitarnom smislu, ne znači uopšte da su oni sa stanovišta raspodele neutralni, već pre da se podela čistih prednosti vrši na vrlo diferenciran način koji je raspršen na lestvici prihoda. Uopšte se može kazati, a to važi u naročito naglašenom obliku, ali ne i isključivom, za Italiju, da je struktura fiskalnog sistema mnogo više istorijska taložina serije intervencija ad hoc, čiji su se efekti nastavili i nakon što su prestali delovati uzroci i zahtevi koji su ih uslovlili, odnosno rezultat, i on nataložen, niza političkih razmena mišljenja pomoću kojih su uvedene diferencije u visini poreza ili odluke o trošku s perspektivom postizanja saglasja izvesnih različito organizovanih skupina.

¹⁵ Taj rezultat može izgledati paradoksalnim, budući da je jaka komponenta inercije i automatizma koja ga karakteriše, ali on se ne čini takvim ukoliko se vodi računa o cikličnoj varijabilnosti ubiranja sredstava, o trajanju, odnosno nesigurnosti dovedenoj do krajnjih granica, sistema trošenja, te neprestanom porastu neefikasnosti tog sistema (u smislu da efektivni trošak nikada ne dostiže granicu odobrenih sredstava i što je celi rasporak veoma promenljiv) i na kraju zbog činjenice što neusklađenost različitih rubrika troškova, njihova arbitrarnost kao i mogućnost manipulisanja kriterijima klasifikacije veoma otežavaju kako čisto tako i privredno značajno spajanje različitih rubrika.

Neujednačenosti se mogu ispoljiti u različitim oblicima (od kojih nijedan nije apsolutno neizbežan ili takav da neminovno rađa prepreke procesu rasta). U svojoj najpoznatijoj verziji¹⁶ teza o neujednačenostima tvrdi da finansiranje društvenog sektora putem poreznog ubiranja rađa smanjenje profita u čistom iznosu poreza (što postaje naglašenije zbog činjenice da zaposleni teže nadoknadi povećanja poreza povećanjem plata, svaljujući gotovo u potpunosti na teret profita opterećenja poreskih povišica, a takvo smanjenje profita izaziva pad kvote investicija i zato dolazi do zastoja u zaposlenosti izvan društvenog sektora, manje stope obnove, odnosno rasta proizvodnje, smanjene međunarodne konkurentnosti — znači do krize platnog bilansa¹⁷ (kojeg često prate oštre inflacione napetosti izazvane promenom stope razmene novca).

Ukoliko širenje društvenog sektora finansira deficit, imamo apsorbovanje ušteda privatnog sektora što, u slučaju sprečavanja ekspanzije prihoda ili njegove preraspodele na štetu plaćenih radnika može dovesti do smanjenja investicione kvote ili do pojave deficita platnog bilansa.

S druge strane, pojava nesrazmera mogla bi se ispoljiti u slučaju u kojem širenje stvarnih komponenata javnog sektora (potrošnje i investicija) određuje simptome poremećaja sposobnosti izvoza i sklonosti ka uvozu sistema. Pojava toga tipa mogla bi proizlaziti iz činjenice što širenje društvenog sektora ne daje mesta, osim u gotovo zanemarljivoj meri, proizvodnji sredstava za izvoz, a sadržaj uvoza javnog troška (mada je obično manji od privatnog troška) ne može se zanemariti. Strukturalni deficit bilansa sa inostranstvom u društvenom sektoru rastao bi, naravno, sa širenjem samog sektora i morao bi neophodno da bude poravnan s odgovarajućim napretkom privatnog sektora. Ostvarivanje napretka takvog tipa moglo bi naići na poteškoće i na gušenja sve dok ne bi izazvalo povratni deficit platnog bilansa i blokiranje rasta.

Može se reći da ispoljavanje inkompatibilnosti između širenja društvenog sektora i rasta sistema nije neizbežno, sve dok postoje marginalne zalihe neiskorištenih sredstava. Ukoliko je pak širenje društvenog sektora toliko

¹⁶ R. Bacon, W. Eltis, *Britain's Economic Problem: too few producers*, London, MacMilan, 1976, str. 28.

¹⁷ Za prilog kritici teze Bacona i Eltisa vid. između ostalog G. Hadzimatheou, A. Skouras, „Britain's Economic Problem: the growth of the nonmarket sector?” i odgovor Bacona i Eltisa u *Economic Journal*, jun 1979, str. 22.

brzo da širenje privatnog sektora ne može ići ukorak s njim i ukoliko ono uzima za sebe i postavlja prepreke, odnosno sputava nabavku sredstava privatnom sektoru,¹⁸ nesrazmera se može ispoljiti, a kad se jednom ispoljila, mogu da dođu do izražaja dalji faktori (kao oni o kojima se pre govorilo) koji teže pojačavanju neuravnoteženosti i pogoršavanju njenih negativnih učinaka. Pošto su se nesrazmere jednom ispoljile i pošto su izazvale krizu platnog bilansa, ponovno uspostavljanje ravnoteže (privremeno eliminisanje neuravnoteženosti) može se postići samo smanjenjem stope rasta. Kako — bilo zbog efekata automatizma u poreznim sistemima, bilo zbog koncepcije koja je još uvek na snazi (kejnzijanskog porekla) u stabilizacionoj ulozi javnih troškova — za vreme recesije ili usporenja rasta relativno opterećenje društvenog sektora u privredi teži povećanju, ponovno dobijanje srazmera događa se u onim okvirima, u kojima se, pošto je prebrođena najljuća kriza, ponovo javlja neizmenjena osnovna nesrazmera između širenja društvenog i privatnog sektora.

Nije uopšte rečeno da se nesrazmere o kojima je bilo reči i inkompatibilnost između rasta društvenog i privatnog sektora ispoljavaju sa neizbežnošću koju im pripisuju neke pristalice antidržavnih i neoliberalnih teza.¹⁹ Isto tako istina je da se nesrazmere toga tipa mogu ispoljiti u nekim zemljama i u nekim trenucima, štaviše verovatnoća da se oni ispolje jeste tim veća što se širenje društvenog sektora i sastav tog širenja više pokoravaju logici koja prethodno uopšte ne vodi računa o vezama i uslovima snošljivosti koji moraju prethodno postojati kako bi se omogućio ujednačeni rast i preostalih sektora.

5) Na institucionalnoj razini može se reći da se između polovine šezdesetih i polovine sedamdesetih godina očitovao opšti neuspeh pokušaja da se proces određivanja raspodele dovede u red usklađujući je sa odgovarajućom stopom rasta, sa ravnotežom bilansa sa inostranstvom i sa visokim prosekom zaposlenosti. Ti su

¹⁸ Određujuća gušenja ili povećanja cena nekih sredstava neophodnih za širenje privatnog sektora.

¹⁹ Treba se setiti, da, ukoliko je širenje društvenog sektora opšti faktor koji se odnosi na sve privrede Zapada, utoliko manje problemi platnog bilansa koji se na nju mogu svesti odnose se na sve zemlje (zacelo, od onih o kojima smo govorili treba izuzeti Nemačku). Tumačenje u odnosu na investicije može biti različito, budući da je njihova visina ispoljila gotovo opšti pad. Bilo bi ipak vrlo smelo smatrati da tu pojavu određuje visoka razina dimenzija društvenog i privatnog sektora i da će ona trajati sve dok ova bude postojala.

se pokušaji sastojali u različitim verzijama politike prihoda koje su eksperimentirane u zemljama zapadne Evrope.²⁰

Oni su predstavljali jedine eksperimente programiranja učinjene u zapadnoj Evropi (ukoliko se izuzme ratno i neposredno poratno razdoblje) i njihov je neuspeh ozbiljno oslabio ideju o mogućnosti programiranja privrednog razvoja. Time zacelo ne želim kazati da eksperimenti učinjeni u politici prihoda iscrpljuju horizont mogućeg programiranja, već jednostavno: a) da je, ne dovodeći na neki način pod kontrolu (ne neizbežno kontrolu tipa dirigovanja ili centralizovanja) proces raspodele prihoda (to jest bez ostvarenja bilo kakvog oblika politike prihoda), praktički nemoguće govoriti o programiranju (još manje o doslednom i organskom sistemu intervenisanja u privredni sistem) i b) da je neuspeh pokušaja kontrole bio toliko radikalno da njegovo tumačenje ne može da se svede samo na očite greške počinjene u stavovima ili na bitan nailazak vanjskih elemenata narušavanja (naročito u sferi međunarodnih odnosa), već ga treba tražiti dublje, na onoj razini koja će ozbiljno staviti na diskusiju sam pojam programiranja u okviru pluralističkog društva.²¹

U krajnjoj analizi logika pokušaja politike prihoda sastojala se: a) u prepoznavanju izvesnog odnosa između

²⁰ Najbogatije i najdramatičnije iskustvo zacelo je englesko ne samo zbog svoje raznolikosti i brzog ređanja pokušaja primene politike prihoda i stalnog menjanja političkog i institucionalnog aparata koji je tu politiku trebao podržati, zbog primetne prisutnosti međunarodnih obaveza i uslovljenosti koje su sistematski preinačavale i iskrivljavale njihov sadržaj, no i stoga što izgleda da se tu, više nego drugde, ispoljila povezanost sudbine političkih pokušaja i političkog ciklusa.

²¹ Može se činiti iznenađujućim da se u neuspehu pokušaja politike prihoda vidi jedan od uzročnika krize levice, budući da je politika prihoda bila uglavnom življe kritikovana na lewici nego na desnici. Moj je utisak da kritike na lewici u mnogo slučajeva nisu bile toliko radikalne kako je to izgledalo na prvi pogled, da one nisu dovodile u pitanje sam pojam politike prihoda, već samo njene oblike i specifične sadržaje koje je ona svaki put uzimala, to jest, te su kritike u stvari bile upravljene u ime drugih oblika politike prihoda (ili programiranja) mogućih ili poželjnih. Dokaz je, u izvesnom smislu, često pretvaranje (bilo bi dovoljno i ovde razmisliti o primeni što ga pruža engleski ili čak italijanski slučaj) ekspanziona politike levica i čak sindikalne levica od protivnika u pristalice politike prihoda. Po-teškoće za lewicu čini mi se da proističu od činjenice što je kriza politike prihoda bila radikalnija od najradikalnijih kritika koje su joj politički bile upućene sa levica, to jest što se pojavila kriza ne samo kritikovanog predmeta, već i kriterija na osnovu kojih je on kritikovan.

raspodele prihoda i investicija privrednog rasta; b) u ostvarivanju društvene saglasnosti oko jednog oblika raspodele prihoda (ne samo na razini kvota plata i profita već i hijerarhije u platama) koji bi na temelju kriterija naznačenih u tački a) dozvolio zadovoljavajuću stopu rasta; c) u dodeli, delimično samom rastu, a delimično upotrebi poreznog instrumenta u korektivnoj funkciji (u dvostrukom smislu uzimanja i utroška) uloge koja je trebala ostvariti daljnje ispravljanje preraspodele što se pokazalo nespojivim sa ostvarenjem pre navedenih uslova; d) na kraju krajeva, u dodeli zadatka instrumentima prisile da osiguraju poštovanje pravila igre u slučaju da izostane spontana saglasnost zainteresovanih strana.

Propusti i protivurečnosti praktički su se pokazali u svakom od četiri navedena momenta: a) primećivanje odnosa raspodele i rasta stalno se preobličavalo nadolaskom vanjskih faktora koje nije bilo moguće kontrolisati (kriza platnog bilansa, valutne krize, vanjske uslovljenosti koje su nametali verovnici, slabljenja nacionalnog suvereniteta, energetske krize i promene u cenama, zavisne od međunarodne razine); b) društvena saglasnost oko bilo kakvog oblika raspodele prihoda pokazala se mnogo težom u ostvarivanju no što se pre smatralo, budući da je proces preraspodele dobijao oblike i stalno uslovljavao sve nepredvidljivija reagovanja, i sve manje podložnom kontroli; c) raspolaganje poreznim instrumentima kao korektivom u krajnjoj instanci pokazalo se, kako smo videli, varljivim; d) upotreba sredstava prisile postala je neizbežna zbog toga što je do spontanog slaganja dolazilo u daleko manjoj meri od predviđenog, što je izazvalo reakcije i još bržu propast saglasnosti, dok se ta sredstva nisu pokazala ujedno slabim, odvratnim i štetnim.

Kriza levice nije posledica slabljenja objektivnih društvenih poticaja i činjenica koje su odredile njen uspon (izgleda da ti faktori zadržavaju i čak pojačavaju svoju važnost) nju ne dugujemo prvenstveno ni činjenici da ti poticaji nailaze na sve veći otpor izvana (kako se to doista i događa). Do nje pre dolazi zbog toga što su poremećaji o kojima je napred bilo govora uzrokovali javljanje protivurečnosti sistema vrednosti u pogledu na svet levice, izazivajući izbijanje neusklađenosti egalitarnog pravca i protivurečnosti u pravcima preraspodele te stavlajući na diskusiju sam pojam mogućnosti programiranja ekonomskog i društvenog razvoja i racionalističku koncepciju moći i politike.

Taj sistem vrednosti i pogled na svet dozvolili su levisci da ostvari, izravno ili neizravno, dinamično posre-

dovanje u odnosu na spontana društvena kretanja (i na taj su način vršili ujedno i propulzivnu i stabilizatorsku ulogu za sistem u celosti).

Ali upravo u institucijama koje najneposrednije otevljuju funkciju posredništva kriza se ogleda u najuočljivijem obliku. Ukoliko posmatramo dve temeljne institucije političkog i društvenog bloka levice, partiju i sindikat, simptomi krize odmah su uočljivi.

Kod sindikata kriza izgleda oštija u centralnim instancama, tamo gde se vrši posredovanje među različitim sektorskim komponentama i kategorijama sindikata i između sindikalne organizacije u svojoj celokupnosti, te ostalih organizacija privrednog i političkog sistema: središnji nivo preduzetničkih organizacija, partija, državnih organa. Oblik te krize nije toliko jednoznačni gubitak moći centralnih instanci sindikata u korist ostalih instanci (na primer perifernih), naprotiv, u izvesnom smislu proces koncentracije moći u samom sindikatu neprestano deluje (ako ništa drugo, kao prirodni odraz neprestanog porasta, značaj zadobija pregovaranje sa centralnim instancama političke moći), koliko se ona ispoljava u disfunkcijama (kontradikcija i, u krajnjem slučaju, paraliza) u domenu ovlašćenja koja ostaju široka i znatna.

Za političku partiju, naročito za masovnu partiju, s jedinstvenom ideologijom, doslednom i potpunom političkom orijentacijom i organizacionom strukturom koja je istovremeno čvrsta i jednoobrazna, izgleda da se kriza, s jedne strane, sastoji u opadanju sposobnosti da se ostvari integracija i čak sama snošljivost prema različitim društvenim zahtevima specifičnog karaktera kao i sa različitim sektorskim kretanjima u samom društvu i, s druge strane, sa opštom akcijom, finaliziranom, koja dugoročno obeležava partiju. Izgleda da politička kultura, što se izražava kao opšti označitelj unutar partije, i postaje sve parcijalnija i reduktivnija u odnosu na jednu drugu kulturu koja na nesređen i razlomljen način izbija u različitim segmentima društva, što ima za posledicu da se sposobnost identifikacije članova sa organizacijom stalno sužava.

5. *Nov zamah neokonzervativizma*

Čini mi se da zamah neokonzervativizma treba čitati ne zaboravljajući krizu levice kao pozadinu analiziranu na prethodnim stranicama. Sve to u dvostrukom smislu budući da konzervativci teže da privremeno saberu neza-

dovoljstva, pokazujući rezultat gubitaka (u apsolutnom i relativnom značenju) procesa preraspodele (prihoda i moći) nastao prošlih godina, te da se okoriste činjenicom da kriza vođstva sistema vrednosti levice podstiče, pored javljanja novih vrednosti (koje predstavljaju vrstu slobodnog prostora za sukob desnice i levice) i ponovno vraćanje na tipične konzervativne vrednosti (nesocijalističke i neegalitarne) koje su bile zatrpene na razini masovne svesti teorijskom i praktičnom prevlašću vrednosti levice.

Ovde treba ukratko nabrojati celokupni sklop elementa koji karakterišu neokonzervativno viđenje i temeljne političke ciljeve koji izgleda iz njega proizlaze.²²

1) *Antiegalitarizam*. Pozitivno etičko vrednovanje jednakosti, koje smatra pravičnim da sposobniji ili spretiniji posvemašno uživaju plodove svoga uspeha, prati uverenje da samo sistem koji je dovoljno jak i isključiv u pobudama može da motiviše upotrebu snaga i sredstava neophodnih za privredni razvitak.

2) *Antikolektivizam* kao preferiranje individualnih oblika društvene akcije iskorištavanja bogatstva (u skladu sa parolom novog kancelara — ministra finansija — Geoffreya Howea „putting choice back into the pockets of the people“.²³

²² Engleska, jedina zemlja u kojoj je doista došlo do autentične prekretnice u konzervativnom smislu, sada daje najpotpuniju i najdosledniju verziju konzervativnog programa. Drugi zanimljiv primer je Francuska, gde se konzervativni pravac izgleda potvrđuje u znaku kontinuiteta više nego u znaku reakcija na prethodnu afirmaciju levice. Francuska je bila jedina zemlja koja je u poslednjih dvadeset godina neprestano imala vlade centra ili desnice, no ona je isto tako i zemlja u kojoj je došlo do neizravnog vođstva snaga levice, to jest desnica je asimilirala vrednost i ciljeve koji pripadaju tradiciji levice a to se odigralo nerazgovetnije no u drugim zemljama. Potvrda tog propuštenog neizravnog vođstva proizlazi iz činjenice što se francuska levica približila, polovinom sedamdestih godina, ulasku na vlast s jednim programom (Zajednički program) još radikalnije alternativnim u odnosu na postojeći sistem (čak i na *welfare state*) od programa levice bilo koje druge zemlje. Radilo se o veoma volontarističkom programu, na svoj način utopijskom, koji je sadržavao elemente ostvarljive u budućnosti kao i tradicionalne vrednosti iz priljaga levice (programi samoupravljanja i programi podruštvljavanja, vrlo sadržajna lista nacionalizacija, itd.). Perspektiva zajedničkog programa bila je suštinski skok (delom skok u mrak, na šta nas asocira njegova propast do koje je došlo i pre mogućnosti da bude iskušan) a mnogo manje pokušaj racionalizacije (kao što su to programi ostalih levih snaga) odnosa tradicionalnih vrednosti levice i stvarnih društvenih procesa koji su ubrzali ili zahtevali njezinu afirmaciju.

²³ „Staviti mogućnost izbora u džepove naroda“.

3) *Preferiranje spontanih i nekontrolisanih mehanizma selekcije*. Čini se da ta ideja prevazilazi čak središnji pojam da tržišni mehanizam, selekcionišući i privilegujući (u to većoj meri što je sistem dinamičniji)²⁴ naj-sposobnija preduzeća i pojedince, neprestano podiže efikasnost i inovativnu sposobnost sistema u celosti²⁵ i bar pokušava da odgovori na zahteve za preraspodelom prihoda i moći, koji se obrazuju unutar društvene zajednice.

Videli smo na prethodnim stranicama kako su oblici u kojima je došlo do ostvarenja procesa preraspodele usloveli i umnožavanje skupina koje drže vlast i upotrebljavaju je kako bi izvršili preraspodelu prihoda i moći, te kako je to dovelo do stvaranja mehanizma zbog kojeg je ponuda i potražnja mera preraspodele paralelno rasla, ali da se druga nikada nije uspjela prilagoditi prvoj, ostavljajući nepromenjene (ili čak povećavajući) napetosti izazvane preraspodelom, dakle, ostavljajući zahteve nezadovoljenima.

Neokonzervativna reakcija čini se da se zasniva na sledećim elementima. Prvi se sastoji u uverenju da je proces preraspodele nestabilan, jer neprestano rađa preterane zahteve u odnosu na raspoloživu ponudu.

Drugi je sadržan u stavu da je politizacija mehanizma raspodele (i društvenih odnosa uopšte) glavni izvor te nestabilnosti.²⁶ Za levicu je politizacija odnosa (javnom intervencijom, politikom poreza, politikom prihoda itd.) predstavljala pokušaj da se mehanizmi koji su proizvodili neprihvatljive rezultate korigiraju u smislu jednakosti, ili da se u proces koji je prepušten sam sebi izgledao veoma nestabilan uvedu izvana elementi stabilnosti. Prema proceni neokonzervativaca rasuđivanje je radikalno preokrenuto. Teza koja se implicitno podržava sastoji se: a) u tome da politizacija mehanizama moći uključuje lomljenje političke moći; b) da se neizbežno obrazuje rastući zahtev za političkom moći budući da je moć

²⁴ Veoma je poučno u ovoj prilici pročitati odbranu, što je u ime razvoja daje Schumpeter za elemente monopola koji karakterišu preduzeća (upor. *Capitalism, Socialism and Democracy*, naročito poglavlja VI i VII, London, Allen and Unwin, 1943). Legitimizacija koju izvodi Schumpeter izgleda veoma aktualna s neokonzervativnog gledišta, u kojem se na pesimizam austrijskog ekonomiste o mogućnosti preživljavanja kapitalizma nadovezuje optimizam.

²⁵ Čini se da je ponovno javljanje bioloških teorija o uzrocima nejednakosti označilo širenje izvesne vrste društvenog darvinizma sa naglašenim vrednovanjem mehanizama selekcije koji su više-manje prirodni.

²⁶ Osim što je nepoželjna jer teži da ograniči krug individualne slobode.

postala presudni elemenat u određivanju opredeljenja i rezultata raspodele; c) da taj zahtev zadovoljavaju vlade koje dopuštaju ili legitimizuju izvesne oblike moći koji predstavljaju protivtezu traženju saglasnosti; d) da tako postignuta ili povećana moć biva neizbežno upotrebljena (na defanzivan, odnosno ofanzivan način) u sukobu oko preraspodele koji se tako neprestano ponovo pothranjuje ili čak pogoršava. Zahtev za preraspodelom u neokonzervativnom viđenju mnogo je više aspekt izvesnog oblika borbe za opstanak u kontekstu neprestanog porasta politizacije nego znak aspiracije drugačijeg uspostavljanja poretka sa pravednijom raspodelom izvora (prihoda i moći).

Treći je u stavu da se element političke moći ne može izbaciti iz sistema društvenih odnosa, da njegov najpoželjniji oblik predstavlja oblik koncentracije i specijalizacije (prema tradicionalnoj liberalnoj teoriji o podeli moći) umesto oblika dislokacije moći iz baze na periferiju ili pluralističkog lomljenja na sled skupina koje vrše pritisak.

Odgovor na zahtev za preraspodelom je, dakle, dvostruk. S jedne strane, računa se s tim da će se progresivnom depolitizacijom postići smanjenje zahteva, s druge strane, u meri u kojoj zahtev neprestano nadmašuje ponudu (a to se čini neizbežnim kroz prilično dug prelazni period), veruje se u strože delovanje mahanizama selekcije zahteva kako bi se ustanovilo kome i u kojoj meri treba da pripadne raspolaganje sredstvima čija ponuda suštinski ostaje neizmenjena.

To su, u krajnjoj analizi, mehanizmi konkurencije i sukobljavanja. Izgleda da se za neokonzervativce postavlja problem kako da selektivni mehanizmi konkurentskog tipa (prihvatanjem zajedničkih pravila igre) nadvladaju mehanizme konfliktnog tipa. A kako preobražaj drugih u prve ne može biti ni potpun ni brz, izgleda da neokonzervativne postavke moraju prihvatiti neizbežnost vrlo visokog proseka konfliktnosti u samom društvu i da, prema tome, moraju ići na uvođenje niza zaštitnih mera za sprečavanje opšteg sukoba, odnosno izbegavanje rizika raspada društvene zajednice. Iz toga proističe stav „zakon i red“ shvaćen ne u smislu opšte normalizacije (što bi doprinelo ublažavanju efikasnosti selektivnih mehanizama) već pre u smislu primene selektivnog oblika izvanredno strogih sankcija. Izgleda da je implicitni princip za kojim se teži sledeći: veoma stroge kazne za ona ponašanja koja ozbiljno dovode u pitanje društvenu koheziju, nepostojanje sankcija kad se radi o lokalizo-

vanim oblicima konfliktnosti, odnosno daleko blažim, ili takvim koji se mogu shvatiti kao konkurencija.²⁷

4) *Antietatizam*. Sirenje javnog sektora ocenjuje se ujedno kao rezultat i kao uzrok niza disfunkcija kojima se pridaje presudan značaj za tumačenje aktualne krize zapadnog društva: u opštem gubitku efikasnosti proizvodnog sistema, u porastu konfliktnosti i politizacije društvenih odnosa, u neprestanom stvaranju nesrazmera, gušenja ili zapreka razvojnog procesa. Zato je prirodno da suženje javne intervencije i javne odgovornosti predstavlja ključ kojim se prema prilici služe programi neokonzervativaca. Oblici te antietatističke reakcije (za koju na jasan i sistematičan način daje primer budžet i programska orijentacija nove konzervativne engleske vlade)²⁸ su sledeći: a) smanjena odgovornost privredne politike, predimenzioniranjem ciljeva kao što su: prosek zaposlenosti, odnosno ciklička stabilizacija (koji su osim toga postali vrlo problematični u uslovima nepovoljne međunarodne situacije s visokom dozom nestabilnosti), smanjenje broja instrumenata intervencije, odnosno umerenost u njihovom primenjivanju;²⁹ b) reprivatizacija, ukoliko je moguće, javnih preduzeća i usluga; c) smanjenje javnih troškova i značajno suženje funkcija države u smislu osiguranja; d) opšte smanjenje poreza, naročito onih koji pogađaju najviše slojeve prihoda (ovo je očiti znak napuštanja ili čak obrta egalitarnog usmerenja i mera kao i težnji za preraspodelom za kojom je išla porezna politika u prethodnom periodu), što se postiže bilo smanjenjem direktnog poreznog opterećenja, bilo povećanjem (u celini manjim) indirektnog poreza, bilo osetnim smanjenjem progresivnosti direktnog poreza; e) svoprijateljstvo prema oblicima društvene kontrole ili svođenju u okviru pravila privredne aktivnosti.

Past će u oči, da smo se u prethodnim odeljcima pozivali na temeljni sistem vrednosti da bismo objasnili

²⁷ Mada mi saznanja kojima raspolazemo ne dozvoljavaju da produbim argument, čini mi se da insistiranje neokonzervativaca (i ne samo njih) na specijalnim zakonima, specijalnim organima i selektivnom pooštrenju kazni ide u naznačenom pravcu.

²⁸ Upor „Britain's budget: big risks, smamm mistakes” u *The Economist*, 16. jun 1979.

²⁹ Treba misliti na neomonetarističke stavove koji obično uživaju priličnu naklonost u neokonzervativnim krugovima i koji predviđaju suštinsko svođenje privredne politike na monetarnu (ili bar podložnost ograničenja monetarnog tipa u upotrebi ostalih sredstava privredne politike) i oslanjanje na monetarnu politiku za dugoročne kriterije i ciljeve uz odbijanje da se ista primenjuje kao korektiv za neuravnoteženost ili cikličke krize.

najprije potvrđivanje, a zatim krizu levice koja je usledila, a da u objašnjavanju sadašnjeg uspona neokonzervativnih snaga nismo insistirali na tome da prethodno ustanovimo još jedan celokupan sistem vrednosti, ograničivši se da prepoznamo, u suštinski negativnim obeležjima, momente odbijanja vrednosti levice i da iz toga izvučemo programske orijentacije koje bi trebalo da rukovode akcijama konzervativaca u sledećim godinama. Verovatno se moglo izvesti i nešto slično onom što je prethodilo u objašnjavanju sudbine levice, kako bi došli do toga da formulišemo predviđanja o verovatnoj sudbini desnice usporedbom sistema vrednosti neokonzervativaca i sistema levice, te stupnjeva kompatibilnosti, funkcionalnosti i prilagodljivosti koje oni pokazuju u odnosu na ispoljene težnje i na probleme uzrokovane međusobnim uticajima različitih društvenih dinamika. Odbijanje da to uradimo nije bilo slučajno. Dugujemo ga činjenici što je zajednička idejna matrica u odnosu na neokonzervativne snage, izgleda, slabija i siromašnija elementima od one koja je zajednička snagama levice³⁰, a takođe i zato što za svaku od njih, uzetu pojedinačno, sistem temeljnih vrednosti igra manju ulogu nego za levicu u usmeravanju akcije i u delovanju u svojstvu ograničavajućeg kriterija u času opredeljivanja.

Neokonzervativnu politiku, ali uglavnom i onu konzervativnu, izgleda određuje prilična doza eklekticizma (potvrda toga je i činjenica što su u prošlosti konzervativne snage uspele da usvoje i u vlastite programe uključe elemente koji su proizlazili više ili manje neposredno iz idejne matrice levice). Taj eklekticizam, odnosno pragmatizam, čini se, ne nedostaju ni u sadašnjoj fazi, u kojoj neokonzervativni programski pravci dobijaju boje radikalnog zaokreta i odlučnog prekida (bar u nameri) sa pređašnjom politikom.

Pozicije levice, čak i kad im se može pripisati pragmatizam, strukturalno obeležava značajan uticaj normativnih elemenata i temeljnih vrednosnih sudova. Kriterij vrednovanja uspeha levih snaga poziva se na sistem vred-

³⁰ Zacemento nije nevažna činjenica da konzervativne partije nemaju uopšte zajedničku istorijsku matricu ni sa idejnom ni sa društvenim gledišta, kao što to imaju partije desnice. U nekim zemljama (Italija i Nemačka) umerene ili konzervativne partije imaju suženo, ali ne i eliminisano, poreklo, odnosno komponentu veroispovedi, zbog težnje za sekularizacijom koja je upravo u toku (naročito zbog dejstvovanja elemenata koji se približavaju modelu neokonzervativizma obrazloženom na prethodnim stranicama), dok su u drugim zemljama (Engleskoj i Francuskoj) konzervativne partije odvajkada potpuno laičke.

nosti koji nema opravdavajuću funkciju u postojećoj društvenoj stvarnosti, već stalno predlaže njezinu kritiku i pokazuje pravce preobražaja. Ostvarivanje saglasnosti i održavanje zadovoljavajuće razine funkcionisanja sistema, ma kako bilo neophodno, nije dovoljno da zajamči pozitivno vrednovanje politike levice od onih koji je sprovode ili podržavaju. Za konzervativne snage, naprotiv, (bar u meri u kojoj su one sekularizovane, a u biti i za one, iako posredno, veroispovedničkog porekla) sistem vrednosti koji usmerava politička opredeljenja nije transcendentan u odnosu na društvenu stvarnost, već velikim delom u njoj nalazi opravdanje.

Ukoliko ove procene važe, iz toga proizlazi da je za određivanje politički konzervativnog pravca na kraju krajeva dovoljno pronaći uslove koji dozvoljavaju dalje funkcionisanje sistema i njegov rast uz najmanji mogući kvalitativni preobražaj temeljnih mehanizama. Ne name-ravam uopšte tvrditi da vrednosni sudovi (vrlo diskriminativnog tipa) ne postoje u pogledu na svet i, prema tome, u samom iznalaženju kriterija efikasnosti i funkcionalnosti konzervativnih snaga, već jednostavno da su te vrednosti tako reći ugrađene u postojeće, to jest da one nemaju ni transcendentni karakter niti kritičku funkciju u odnosu na postojeće.

Iz svega rečenog proizlaze dve značajne posledice relevantne za vrednovanje mogućnosti kojima konzervativne snage raspolažu u ostvarivanju vlastitog prestiža u bliskoj budućnosti. Radi se o mogućnosti da uđu u vladu, odnosno da zadobiju prevagu tamo gde je nemaju, te da tu prevagu održe tamo gde su je osvojile. Prva tvrdnja sastoji se u tome što eklekticizam koji obeležava neokonzervativne pozicije može, barem u načelu, ovima dozvoliti da u vlastitom pogledu na svet naprave prostora i da, mada delimično, u vlastite programe unesu niz novih potreba (pošto su ove razbijene na delove i sektore i pošto im je amputirana udarna snaga, odnosno alternativne mogućnosti).

Već je naglašeno da neokonzervativne pozicije predviđaju postroženje društvenih mehanizama selekcije zahteva. Prema tom viđenju svi individualni ili kolektivni subjekti u definitivnom oblikovanju vlastitih potreba i težnji imaju legitimno pravo da sudeluju u utakmici, uz jedini uslov da prihvate ishod neminovno stroge selekcije. Nije, prema tome, uopšte potrebno da se preliminarno odredi hijerarhija potreba, odnosno društvenih snaga koje ih izražavaju, a još manje da se donese odluka o legitimitetu tih potreba. Dok se za snage levice politički problem u stvari temelji na tome kako ostvariti

prethodno slaganje oko kriterija opredeljenja (upravo legitimiteta i prioriteta), za konzervativne snage politički je problem donekle jednostavniji, budući da se u suštini svodi na to kako ostvariti slaganje oko prihvatanja rezultata izazvanih mehanizmima selekcije zahteva. Budući da su rekviziti saglasnosti, neophodni konzervativnim snagama, relativno manje strogi, iz toga proizlazi veća elastičnost i mogućnost raspolaganja većim manevarskim prostorom u uspostavljanju bar trenutnih kompromisa u nizu društvenih i političkih kretanja u pojedinim sektorima, koji na najneposredniji način izražavaju specifične društvene zahteve.

Druga je posledica da, s obzirom na mršav i nepotpun karakter zajedničke idejne matrice različitih komponenti konzervativnih snaga, neuspeh jednog političkog projekta ili nedoslednost pogleda na svet, koja iza toga stoji, ne deluje retroaktivno izazivanjem krize vrednosti i ne pretvara se lako, kako se to događa sa snagama levice, u faktor političkog razdora. Kriza vrednosti, kriza identiteta ili kriza svesti predstavljaju isključivo nasleđe onih snaga i onih subjekata koji poseduju velik prtljag moralnih vrednosti i koji mu pridaju veoma važnu ulogu u usmeravanju političke akcije.

Poslednja razmatranja mogla bi ostaviti utisak da se neokonzervativnim snagama pripisuje sposobnost da ostvare nadmoć u odnosu na levicu kroz relativno dug period. U stvari, imam utisak, uprkos nekih nesumnjivih prednosti koje koriste neokonzervativci, da je njihov politički položaj obeležen jakim elementima nesigurnosti i neizvesnosti te da će elementi te vrste još jače doći do izražaja ukoliko bi doista neokonzervativne snage odnele prevagu. Čini se da su se te snage opkladile u mogućnost da ostvare, kroz relativno kratko vreme i bez izazivanja isuviše odlučnog otpora, operaciju davanja drugačijih dimenzija društvenom sektoru i depolitizaciji društvenih odnosa (naročito njihovih aspekata preraspodele) što će, takođe, dovesti do uspostavljanja uzlaznog ciklusa, do ubrzanog rasta, porasta efikasnosti i apsorbovanja zahteva za preraspodelom, porastom opšteg blagostanja i zamenjivanjem mehanizama konfliktnog tipa selektivnim mehanizmima konkurentskog tipa.

Nezadovoljstvo mnogih društvenih skupina postojećim modelom može neokonzervativcima garantovati samo privremeno slaganje. Znači, može omogućiti zadobijanje većine ili dobru izbornu potvrdu i, verovatno, izvesnu podršku za vreme prve faze iskušavanja neokonzervativne politike. Pošto je prevaziđena ta faza, uspeh operacije zavisi od toga koliko će se alternativni model

konzervativaca pokazati sposoban da jamči rast i boljša efikasnost sistema, od opšte saglasnosti koje taj pretpostavljeni uspeh može da donese i od snage otpora na koje nailazi proces depolitizacije društvenih odnosa. Svaki od tih prelaza dosta je nesiguran, dok je praktički sigurno da će se sve faze operacije odigrati (ili da bi se mogle odigrati) u klimi nimalo manje bremenitoj sukobima od one kroz koju su prolazile najteže faze nadmoći levice. Na poteškoće konzervativaca sem toga ukazuje činjenica da neuravnoteženost, poremećaji, gušenja i nastupanje recesije, koje karakterišu međunarodni privredni kontekst, ne daju naročito dobre pretpostavke za uspeh produktivističkog aspekta operacije i aspekata efikasnosti.

Prostor ovog članka ne dozvoljava da se dođe do nekih povezanosti u odnosu na moguće efekte zastoja (ako ne i potpunog sloma) neokonzervativnog usmerenja. Može se tvrditi da, uprkos slabosti i krhkosti neokonzervativne strategije i mogućnosti koje ona otvara za inverziju političkog ciklusa u korist levice (makar kratkotrajnu), problem krize evropske levice, protivrečnosti koje su proizašle iz njenog sistema vrednosti (protivrečnosti, koje nisu urođene, već izazvane sredstvima kojima se te vrednosti želelo postići i institucijama u kojima su se one dobro ili loše očitovale) i disfunkcije društveno-političkog sistema što ih je premoć levice istorijski izrazila, ostaće dugoročan problem. Kao problem on će zahtevati radikalno kritičko preispitivanje bilo sistema vrednosti bilo institucija koje iz njega proizlaze. To preispitivanje neće moći da izbegne uslovljenost činjenicama da će troma i rasprostranjena materijalnost institucija, koju su doneli društveni preobražaji u poslednjim decenijama, neizostavno otkriti vlastito kretanje i vlastitu inertnost, uveliko nezavisnu i otpornu na preispitivanje i ispravke programirane u političkom centru.

(Eugenio Somaini, „Crisi della sinistra e ripresa neoconservatrice in Europa. Dinamiche distributive e mediazioni politiche”, *Critica marxista*, br. 5, 1979, str. 17—47)

Prevela Jasna Tkalec

Luciano Gruppi

DA LI SE MOŽE GOVORITI O EVROPSKOM „POLITIČKOM CIKLUSU“?*

Eugenio Soamini u broju 5 iz 1979. *Critica marxista* pozvao je na zanimljivo, da ne kažem neophodno razmišljanje: da preispitamo da li je u posleratnom periodu došlo do smene političko-ekonomskih „ciklusa” relativno zajedničkih u zemljama kapitalističke Evrope, te da se zapitamo ne postoje li zajednički ekonomski i politički uzroci ovih „ciklusa”.

Ne može se poreći, čini mi se, da Somaini ima pravo kad primećuje da „izbori nedavno izvršeni u različitim zemljama Evrope (nacionalni i evropski izbori) stvaraju, iako u veoma različitoj meri, utisak opšteg jačanja partija centra i desnog centra” (str. 187). Činjenice ipak treba „raščlaniti”, primetio bih. I pored rezultata izbora u Velikoj Britaniji, Portugaliji, Italiji, treba razmotriti i rezultat suprotnog smera značenja, u Francuskoj — u izborima za organe uprave, i u političkim izborima u Austriji.

Isto tako treba „raščlaniti” rezultat izbora u Portugaliji. Nazaduje socijalistička partija, jasne socijaldemokratske orijentacije u današnjem značenju toga izraza, a značajno napreduje komunistička partija. Socijalistička partija nazaduje zato što je popustila pritisku desnice na planu reformi, počevši od agrarne reforme, i što je razočarala nade 25. aprila. U Španiji imamo napredak komunističke partije.

Somaini, da budemo do kraja precizni, usredsređuje pažnju na četiri najveće evropske zemlje (Veliku Britaniju, Saveznu Republiku Nemačku, Francusku i Italiju),

* Tekst na koji se odnosi Gruppijeva kritika preveden je u ovom broju *Marksizma u svetu*, str. 187—219. — *Prim. red.*

no pošto je ustanovio izvesno slaganje među njima, najpre levice u afirmaciji a zatim i konzervativnih snaga, odmah mora razbiti to jedinstvo primećujući da izuzetak u pravilnosti tog političkog „ciklusa” čini Savezna Republika Nemačka, gde napreduju socijaldemokrati, dok su francuski događaji navodno izuzetni, što pokazuje afirmacija degolizma. Dva izuzetka u četiri slučaja... Da li je onda moguće govoriti o zajedničkom „ciklusu”?

Moja se primedba sastoji upravo u tome: da li je moguće, uz sav oprez koji Somaini ne propušta da upotrebi, služiti se konceptom „ciklusa” u odnosu na političke procese koji imaju neosporno ekonomsko ishodište i to takve prirode da mogu sugerisati da se izvesne pravilnosti relativno ostvaruju u ekonomiji, ali ne i u politici?

Duboko sam uveren da je veza ekonomija—politika u zapadnoj Evropi veoma čvrsta i da ovde nisu moguće one subjektivne „jakobinske” intervencije, koje su se mogle pokušati u ruskoj revoluciji i u drugim zemljama istočne Evrope (uvek po ceni koja nam je poznata). Ali koliko god veza između ekonomije i politike bila tesna, ne izgleda mi da se ekonomski „ciklus” smesta prevodi u analogan proces na političkom planu. Dapače, relativno homogeni ekonomski procesi mogu dati mesta veoma različitim političkim zbivanjima zbog specifičnosti političkih snaga koje deluju u različitim zemljama, zbog različite društvene stratifikacije i zbog različite nacionalne ekonomske situacije (treba imati na umu značajne slabosti razvoja u Italiji, ili rašireno postojanje sitne industrije).

Slaba tačka slike što nam je daje Somaini nalazi se upravo u tome što je usmerio pozornost na procese ekonomsko-društvenog karaktera zanemarujući specifične političke snage.

Štaviše, on govori o nekoj opštoj levisi, a čini se da ne primećuje kako je ona, u Italiji i Francuskoj, podeļjena na dve vrlo različite snage, na komuniste i socijaliste. Ova istorijska pojava karakteriše povest evropske levice od 1919—1920. nadalje. Karakteriše je i u onim zemljama gde komunističke partije imaju neznatnu snagu (Savezna Republika Nemačka, Velika Britanija), ali gde socijaldemokratska i laburistička partija moraju da sraunjuju račune s evropskim državama socijalističkog pravca i s komunističkim partijama drugih nacija na Zapadu.

Pošto je otpala svaka ozbiljna distinkcija između te dve partije radničkog pokreta, lakše je podržavati tezu za koju njen autor kaže da je „dosta smela” (str. 190), a

meni izgleda sasvim pogrešna, prema kojoj u razdoblju od petnaest godina, od prve polovine šezdesetih do druge polovine sedamdesetih godina, čak i tamo gde levica nije ušla u vladu ili za vreme kada nije bila u vladi, centar i desnica vodili su takvu politiku koja se nije mnogo razlikovala od one koju je vodila ili bi vodila levica" (*isto*). Želi se kazati da je objektivna nužnost vršila toliki pritisak da nijedna snaga nije mogla da se izvuče (ili da se potpuno izvuče)? To se još nekako i može prihvatiti. Ali da ostanem na onom što najbolje znam, na Italiji, izbor *centrizma* bio je konstitucionalno neadekvatan, što svakako ne bi bio da je levica imala reč. Leve snage postavile bi zacelo problem agrarne reforme, pitanje juga, njegove industrijalizacije (dobro ili loše — to je drugo pitanje). Te je probleme centrizam, i zatim levi centar, izigrao: agrarna reforma svodi se na zakon—nagodbu; sam levi centar zaustavlja se pred napoličarstvom; ostaju industrijski polovi Juga, umesto istinske industrijalizacije (bar pokušane); pozdravlja se emigracija, od 1950. gotovo do kraja 1960, kao spasonosni izlaz. Čini se da Somaini ne zna da je politika levog centra doživela zastoj 1964, a zatim, da je 1975—1976. učinila kvalitativni skok pomakom cele zemlje ulevo. On piše: „U Italiji deo levice (SPI) ulazi u vladu sa suštinski podređenom ulogom, dok drugi deo (KPI) postupno menja oblik svoje opozicije sve dok u izvesnom trenutku ne uđe u parlamentarnu većinu" (*isto*). Zar proces proističe iz promenjenog stava KPI? Zar o promeni odnosa snaga, koja se javlja kao rezultat političke borbe i političke inicijative, ne treba voditi računa? Iz tih zapažanja (a to nisu sva) čini mi se da Somaini izvodi zaključak da u Evropi ne postoje snage levice koje nisu socijaldemokratske; da je to prirodno, dapače dobro. Dala bi mu za pravo opaska da je „cilj predvladavanja kapitalizma nestao ili je, uveliko ublažen u samoj dugoročnoj viziji svojstvenoj gotovo svim snagama evropske levice" (str. 193—194). „Gotovo" ... laburistima i nemačkoj socijaldemokratiji, ili KPI i KPF?

Objektivni uslovi mogu da udalje cilj ostvarenja socijalizma, ali zar se napor da se na nov način spoji demokratska borba sa borbom za socijalizam, što ga je učinila KPI, zar se nova veza što se stvara između borbe za reforme i za konstituiranje novog bloka političke moći svodi samo na reči? Zacelo, niko ne zaboravlja poteškoće da se programski stavovi provedu u konkretnu akciju, niti slabosti i propuste koji su pratili naš napor da u tome uspemo. Ali da je naša politička akcija ostala u krugu koji pisac označava, ne vidi se kako bi centralna

pozicija demolrišana mogla biti dovedena u krizu; a u krizu je doveden blok političke moći koji je upravljao Italijom od maja 1947. do juna 1976. Somaini gleda na skup tradicionalnih *vrednosti* radničkog pokreta (jednakost, kolektivizam, itd.) koje su ostale prisutne ali odvojene od konteksta konkretnog političkog delovanja. U jednoj veoma važnoj opasci primećuje se da se dogodilo ono što su početkom stoleća preporučivali socijalisti neokantovske inspiracije: odvajanje temeljne inspirativne vrednosti od konkretnog političkog delovanja (*isto*). Izgleda da autor uopšte ne kritikuje ni jednu činjenicu gde se događa ono što on podržava (*isto*). Značajno je da među te vrednosti on ne unosi vrednost individualnih sloboda, koje ostavlja liberalnoj tradiciji. *Individualne slobode* neka. Ali među vrednostima koje je radnički pokret prihvatio danas se nalaze političke slobode i to od trenutka kad je radnički pokret u Italiji stao na čelo borbe za njihovo ponovno osvajanje, širenje i prihvatanje.

Tačno: ovde nema mesta za teze VIII Kongresa KPI, ni za zaključke do kojih su došle, na sasvim samostalan način i na osnovu vlastitog iskustva, komunističke partije različitih evrotskih zemalja. Za ono što bez navodnika nazivamo evrokomunizmom. Odatle treba poći po mom mišljenju. Autorova razmatranja o verovatnoj krhkosti konzervativnog poleta u zapadnoj Evropi čine mi se oštroumna i uverljiva. Pravilno je i prepoznavanje *ekonomsko-društvenih procesa*: „promene u preraspodeli prihoda", jačanje značaja uloge kolektivnih organizacija (sindikata); širenje društvenih suprotnosti, i tako dalje (upor. str. 198). Ali, ne radi se samo o objektivnim pojavama. Niti su, ponavljam, politički ishodi tih procesa analogni u različitim zemljama. Pojava i učvršćivanje tih procesa, nisu, prema autoru, uzrok obrta u težnjama (u političkom „ciklusu") koji se odigrao u poslednjem razdoblju. Uzrok toga „treba najpre tražiti u pojavi ozbiljnih disfunkcija u sistemu društvenih odnosa i institucionalnih struktura koje su se učvrstile poslednjih decenija i u činjenici da društveni zahtev za daljim preobražajima, određen opažanjem tih disfunkcija izgleda ne nailazi više na racionalizaciju i opravdanje u sistemu vrednosti levice." (str. 204)

Takvo predstavljanje problema i takva teza mogu se braniti samo gledajući na one zemlje gde je „levica" dugo vremena bila na vlasti, kao što je Velika Britanija (laburisti), Savezna Republika Nemačka (socijaldemokratija). „Stavljajući na diskusiju — nastavlja autor svoje razmišljanje, sam pojam mogućnosti programiranja eko-

nomskog i društvenog razvoja i racionalističku koncepciju moći i politike" (str. 210) u zemljama kao što su Italija i Francuska to se dogodilo pod vođstvom snaga koje sa levicom imaju malo zajedničkog (i za vreme levog centra kod nas, zbog podređene pozicije socijalističke partije). Ali treba pitati o kojoj se levici radi i u zemljama poput Velike Britanije i Savezne Republike Nemačke, jer ono što treba staviti pod sumnju jeste upravo sposobnost socijaldemokratije da izgradi alternativu političke linije i političke moći, da stavi na diskusiju ekonomski sistem. To je kritika koju socijaldemokratiji ne upućujemo od danas i koju smo u uravnoteženijim izrazima, ali suštinski ništa manje strogim no u prošlosti, uputili i na našem XV Kongresu. Što se tiče Francuske čini se da se diskusija usmerava na jednu drugu tačku: sposobnost levice da nametne „zajednički program" u izuzetnim pitanjima i da ga prilagodi razvitku situacije. Što se tiče Italije protivrečnost je postojala: između odgovornosti „u vladi" koju je preuzela KPI, ulazeći u parlamentarnu većinu — ali već u fazi suzdržavanja — i stvarnih poluga moći koje je držala u rukama (dapače, nije držala u rukama kako bi odgovorila svojim zadacima). Ovo, je rezultat sasvim izvanredne situacije, nestabilne ravnoteže odnosa snaga između demohrišćana i KPI nakon 20 juna. Ti su odnosi dozvoljavali demohrišćanima da budu sami u vladi, ali ne i da vladaju bez KPI; a KPI nisu davali dovoljno snage da nametne vlastitu prisutnost u vladi.

Razgovor treba preneti na političke snage. Teme poleta levice teme su njenog jedinstva. Ravnoteža između recipročnih snaga komunističkih i socijalističkih partija predstavlja problem i čini stvarne poteškoće, a ipak smo uvereni da je u utakmici koja će od njih biti vodeća snaga radničkog pokreta predodređena da pobedi ona koja se bude bolje znala zauzimati za neophodnost jedinstva, a to znači za sveobuhvatne interese radničkog i demokratskog pokreta, iznad posebnih interesa partije. Onaj ko ume da bude „jedinstven za obojicu".

Problem je kako biti jedinstven na evropskoj razini. Kako se sučeliti sa podeljenostima koje otvaraju breše na levici između komunista, socijalista i socijaldemokrata i sa problemima koji otvaraju breše među komunistima, u vezi s Evropskim parlamentom i proširenjem Evropske ekonomske zajednice.

Teme jedinstvenosti mogu postati teme o odnosu Evrope i Trećeg sveta, teme o nerazvijenim predelima Evrope (naš Jug i ne samo on). Velika opšta tema borbe za razoružanje i za mir koja mora biti neprekidni osnov-

ni predmet borbe u sledećim godinama. Za neke od ovih tema jedinstvo levice je daleko od toga da bude ostvareno, i zato je teško da ona dobije nov polet. Treba ipak kazati da rascep potresa sve političke snage Evropske zajednice. Ova je bila sposobna da daje život zajedničkom tržištu, ali ne i programiranju privrede. Pred krizom, hvatanje ukoštac svake države s vlastitim problemima dovedeno je do krajnosti. A upravo pred krizom nameće se, naprotiv, novim intenzitetom neophodnost programiranja akcija na zajednički način, kako bi se iz nje izašlo. To vredi naročito u odnosu na monetarnu nesređenost i na problem energije. Zemlje OPEC-a pokazale su, čini mi se, kratkovidost u trci za neposrednim vlastitim profitom, što ih je sprečilo da nađu zajedničku platformu u naftnoj politici. To se dogodilo i zato što kapitalistička Evropa nije nikada uspela da nađe racionalan i uverljiv odnos prema arapskim zemljama i prema zemljama Afrike i Azije uopšte. Evo još jedne teme s obzirom na koju treba tražiti jedinstvo akcije.

Da zaključim, istraživanje se ne može svesti na ekonomsko-društvenu razinu, već ga treba izvesti na razini političkih snaga, znači iz mnogo izdiferenciranih i mnogo konkretnijih analiza.

(Luciano Gruppi, „Si puo parlare di un ‚ciclo politico' europeo?" *Critica marxista*, br. 1, 1980), str. 41—45)

Prevela Jasna Tkalec

Kritike koje Luciano Gruppi upućuje mom članku „Krizna levica i nov zamah neokonzervativizma u Evropi”, čini mi se, mogu se rezimirati na sledeći način: 1) pojam ciklusa pripada ekonomskoj sferi, ali ne i političkoj. Politička analiza, čini se da sugerira Gruppi, mora voditi računa o nacionalnim razlikama i o partijskim specifičnostima takvog karaktera da čine nemogućim nalaženje elemenata zajedničkog ciklusa u različitim zemljama. 2) Razlike između evropskih levica, bilo u različitim zemljama bilo unutar svake od njih, tolike su da razgovor o analogijama uloga koje su odigrale snage levice u Evropi čine arbitrarnim. Posebno, Gruppi mi pripisuje stav da je cela evropska levica socijaldemokratska i ukazuje mi na očiglednu netačnost sličnog suda. 3) Zaneamarujući te razlike, čini mi se da Gruppi smatra nelegitimnim svaki govor o periodu relativne moći levice u zemljama i za ona razdoblja kada je levica bila u manjini i kada su njeni značajni segmenti ostali u opoziciji.

Trudiću se da na te tri kritike odgovorim u nadi da ću uspeti ne samo da odbranim legitimnost pojma političkog ciklusa već i da tačno odredim njegove granice.

1) Budući da ekonomska nauka jedina među društvenim naukama raspolaze dovoljno preciznim pojmom ciklusa, proizlazi da je teza o političkom ciklusu *a priori* podozriva na ekonomizam (tim više ukoliko je predlažu ekonomisti). Po mom mišljenju teza (ili bolje hipoteza cikličnosti omogućava da se shvate neki problemi i neka preplitanja društveno-ekonomskih i političkih pojava. Ona uopšte nema nameru da predloži niti cikličku interpre-

taciju niti pretežno ekonomsko objašnjenje političkih pojava uopšte.¹

Očito je da ne postoji nikakav kriterij *a priori* da se ustanovi koje društveno-ekonomske i koje političke pojave treba da budu analizirane, a koje treba u analizi spojiti. S moje strane, smatrao sam da mogu raspoznati neke društveno-ekonomske pojave okarakterisane očitom povezanošću i međuzavisnošću s političkom sferom čiji put u različitim zemljama pokazuje bilo izvestan paralelizam bilo izvesnu sličnost sa cikličkim oblikom. Te su pojave suštinski: promene u raspodeli prihoda (koje su karakterisale, sa delimičnim izuzetkom SAD, sve zapadne zemlje od polovine šezdesetih do polovine sedamdesetih godina;² promene u sistemu industrijskih odnosa; promene u raspodeli moći u različitim delovima društveno-ekonomskog sistema; promene u strukturama, na razini participacije i u oblicima delovanja kolektivnih organizacija koje treba da predstavljaju interese društvenih skupina i društvenih klasa; širenje i razvoj oblika političkog posredovanja u društvenim konfliktima i promene koje je ono izazvalo u odnosu na ulogu države i na razvoj samih konflikata. Promene do kojih je došlo u ovim sferama imale su različit intenzitet i različite oblike od zemlje do zemlje, a čini mi se, u svakom slučaju, da se u razdoblju između šezdesetih i sedamdesetih godina temeljno usmerenje promena poklapalo u većem delu evropskih zemalja.³ To poklapanje usmerenja mislim da čini značajnom izvesnu analogiju u razvoju odnosa snaga (u usko političkom ili čak izbornom smislu) između dve temeljne skupine koje se mogu ustanoviti sabirući, s jedne strane, snage socijalističkog (i komuniste) i laburističkog porekla, a s druge strane, političke snage verispovednog ili umerenog karaktera. Lično smatram takvo

¹ Da ne bi bilo nesporazuma treba precizirati da pojam političkog ciklusa na koji se pozivam nema ništa zajedničko sa homonimnim konceptom političkog ciklusa koji je prvobitno predložio Kalecki, a u novije vreme različiti ekonomisti (najviše američki). Kod ovog poslednjeg hijerarhijski poredak (bar s eksplikativnog stanovišta) između ekonomije i politike čak je suprotan ekonomskim interpretacijama političke teorije, budući da se objašnjenje ekonomskog ciklusa traži u promeni pravca ekonomskih politika izazvanih pojavom ograničenja i istekom rokova određenih u isključivo političkoj instanci.

² S tim u vezi vid. podatke i analize J. D. Sachsa, „Wages, Profits, and Macroeconomic Adjustment: a comparative study” u *Brookings Papers on Economic Activity*, 1979, br. 2, koja razmatra slučajeve sedam najvećih industrijskih zemalja Zapada.

³ To je pretpostavka koja čini temelj opšteg utiska koji se stiče iz istraživanja kao što je ono Croucha i Pizzornoa, *Conflitti in Europa*, Milano, Etas libri, 1978.

sabiranje legitimnim i unutar izvesnih granica, korisnim,⁴ ali moram priznati da koincidencije i paralelizam između pravaca po usko političkim pokazateljima koji se odnose na sabrane snage postoje, iako nisu (bar u razmatranim razdobljima) od krupnijeg značaja. Pomaci u odnosima snaga pogodni su da se čitaju u obliku političkog ciklusa samo u slučaju da se pored njih ustanove značajni preokreti u društveno-ekonomskim faktorima o kojima sam gore govorio. Drugim rečima, moguće je govoriti o usko političkom ciklusu (izbornom) samo kao o refleksu, ublaženom i složenom, u odnosu na ciklus koji obuhvata elemente društveno-ekonomskog sistema, povezanog jakim vezama međuzavisnosti sa političkim sistemom. Jednostavno razmatranje političkih pojava (ponašanja i odnosi snaga između partija) samo od sebe ne bi sugerisalo ideju o društveno-političko-ekonomskom ciklusu već legitimno prepoznavanje (za koje mislim da je prilično jasno za onog ko ima izvesnu orijentaciju u očitavanju pojava), kod tog poslednjeg ciklusa, izvesne sklonosti da se nađu elementi susretanja i u usko političkoj sferi. Izvesno je, sem toga, da u toj poslednjoj sferi deluju faktori i da se ispoljavaju težnje koje nemaju ništa zajedničkog sa cikličkom pretpostavkom.

2) Razmišljanja koja sam već izneo u prethodnoj tački čini mi se da dozvoljavaju da dam odgovor na drugu primedbu. Stav da postoje duboke razlike između različitih manifestacija evropske levice predstavlja prilično poznato osporavanje. Moja teza ne govori o jednoj već izvršnoj tendencioznoj homogenizaciji snaga levice, već jednostavno: a) da je niz poticaja i kretanja otvorio prostore za političke snage levice dopuštajući im da dobiju nove uloge i da prošire i pojačaju stare; b) da su, kako bi pokrile te prostore i kako bi imale te uloge, snage levice mogle ili morale više crpsti iz onog dela njihovog prtljaga (definisano kao sistem vrednosti, kao pogled na svet i kao političko-organizaciona sredstva) koji ih je činio sličnima nego iz onog dela koji ih je diferencirao. Razlike su ostale i, u različitoj situaciji,

⁴ Pojednostavljivanje grupisanja snaga na desnici i na levisi može da se ne dopadne i sigurno je reduktivno u odnosu na interpretativne sheme, koje na primer razlikuju komunističke snage, socijalističke i socijaldemokratske, laičko-usmerene, katoličke i veroispovedne, reakcionarne i fašističke. Shema sa svega dve varijante zacelo ne može voditi računa o velikom broju pojava koje mogu da budu interpretirane u shemama sa više varijabla, no isto je tako istina i suprotno: koji put sheme sa mnoštvom varijabla ne dozvoljavaju da se opaze pojave i faktori koji postaju evidentni tek upotrebom jednostavnijih shema.

mogu se ponovo pokazati (kao što to uostalom već čine); ono što se ispoljilo je pre svega delimična i privremena konvergentnost u kretanju. Zacelo i u ovoj fazi delimične konvergentnosti nisu izostale diferencijacije i nisu ni mogle izostati. Različite su bile tradicije, programi, institucionalno ustrojstvo i, čak i u svojim sličnostima, društveni poticaji koji su otvarali prostore i stimulisali nove uloge; rezultat su bili različiti odgovori, mere i oblici i kojima su uloge i prostori bili pokriveni (najpoznatija razlika ali ne i jedina sastoji se u činjenici da su neke uloge bile odigrane dok su snage levice bile u opoziciji, a druge tek⁵ kad su došle na vlast). Vrsta zajedničkog dinamičnog nazivnika koju sam spomenuo čini mi se da se može definisati kao kombinacija reformizma i radikalizma sa utopističkim tragovima. Bilo bi neprecizno (iako ne i posve pogrešno) okvalifikovati ga socijaldemokratskim. To bi moglo dovesti (bar u komunističkoj terminologiji koja izrazu socijaldemokratski pripisuje osobiti smisao, što u potpunosti ne odgovara značenju koje on ima u drugim političkim kulturama i u drugim zemljama) do potcenjivanja radikalnog elementa, koji je upravo bio veoma prisutan. Teško je ustanoviti u kojoj je meri taj radikalni element bio izrazito antikapitalistički (osim u svesti nekih političkih avangardi). Moje je mišljenje da nijedna politička snaga nije imala (a nije se ozbiljno ni potrudila da izradi) organski povezan i realističan projekt prevazilaženja kapitalizma⁶, već da su snage levice manje-više preinačile, racionalizirale i legitimizirale zahteve i poticaje koji su prevazilazili kapitalističke okvire ili ulazile u osetna protivrečja sa nizom zapreka i ograničenja što su proizlazila iz zahteva za njegovom funkcionalnošću i stabilnošću.

3) Teza koju zastupam i prema kojoj je: a) u razdoblju od polovine šezdesetih do polovine sedamdesetih godina levica vršila suštinsko vođstvo i b) politika koju su umerene snage primenile u tim zemljama i za vreme tih perioda u kojima su se nalazile (na ekskluzivan način ili sa značajnom pozicijom) u vladi, ne bi bila mnogo drugačija od one koju je ili bi primenila levica, jeste zacelo *smela* i u mnogome preterana. Moja namera

⁵ Ovo „tek“ ukazuje na činjenicu da je, na primer, za vreme prilično dugog perioda vladanja laburističke partije sindikalno krilo laburističke partije bilo u opoziciji.

⁶ To uopšte ne znači pripisavati tim snagama pozitivno vrednovanje niti neograničeno prihvatanje kapitalizma.

zaceo nije bila da sugerisem suzenje programa i politike na osnovi zajednickog opsteg pojma *welfare state*.

Ono što sam nameravao da kažem jeste jednostavno da su društveni poticaji i zahtevi bili shvaćeni, zamišljeni i usmereni po sistemu vrednosti, interpretativnim kategorijama i organizacionim shemama jače vezanim za tradiciju levice nego drugih političkih snaga. Prema jednoj koncepciji moći koja je danas na snazi (shvaćena kao redukcija kompleksnosti) presudna faza za njeno vršenje sastoji se u prepoznavanju i davanju imena društvenim problemima na koje treba dati politički odgovor. Niz zahteva i mogućnosti manje-više se svesno odbacuju, pre no što se ispolje u političkom obliku, dok se izraziti politički konflikt ispoljava oko pitanja čije je izbijanje i vrednovanje već plod radikalne selekcije. Moje je mišljenje da su u izvesnom broju područja vrednosne kategorije i vrednosni sudovi levice pribavili filter za selekcioniranje problema, da je leвица odlučila koji su problemi s kojima se vlade (bile one desne ili leve) moraju suočiti. I sam se zaokret u konzervativnom smislu, čini mi se, pre ispoljio u pretpolitičkoj fazi prepoznavanja i vrednovanja problema no u fazi izrazitih odnosa snaga. Da iznesem svega dva primera: do pre kratkog vremena postaviti u političkim terminima problem fabričkog rada značilo je pre svega postaviti problem otuđenja, repetitivnosti, prenapetih ritmova rada, štetnosti itd. Danas isti termin kao političke probleme odmah evocira probleme produktivnosti, pokretljivosti, izostanaka. Isto se tako problem demokratije osećao kao prisutnost elementa autoritarizma, neadekvatnih mogućnosti kontrole, nedovoljnog sudelovanja u mnogim sferama društvenog života, dok danas pre svega evocira probleme disfunkcija u procesima odlučivanja i procesima sudelovanja, probleme preterane politizacije, nadmoći organizacija u odnosu na pojedince.

Budući da su društveni zahtevi bili primećeni i formulisani uglavnom preko kategorija levice, bilo je prirodno da snage levice uspostave uži kontakt sa pokretima i sa organizacijama koji su te zahteve izražavali na političkom terenu. Može se dakle reći da su vlade (desnice ili levice) imale za društvene sagovornike skupine i organizacije koje su pripadale zoni političkog i kulturnog uticaja levice.

Dodao bih na kraju, da su se, u fazi u kojoj su se razvili novi oblici moći i novi prostori za intervenisanje i donošenje odluka, snage usmerene na obnovu ili snage reformističke orijentacije našle u položaju relativne pred-

nosti u odnosu na snage vezane za tradicionalne i utvrđene koncepcije i metode.⁷ Zaključujući, verujem da se može govoriti o relativnom vođstvu levice (i zatim njenom opadanju) pozivajući se na dosta povezano i složeno viđenje političkih procesa i političkog sistema. Da upotreblim terminologu Almonda i Verba⁸ nadmoć levice bila je najznačajnija na razini *inputsa* političkog sistema (izražavanja i organizacije zahteva) i takve prirode da je osetno uticala na rezultate procesa i kad je nije pratilo neposredno kontrolisanje mehanizama koji ostvaruju *outputs* (legislativni vladini i administrativni aparati).

(Eugenio Somaini, „Ciclo economico e ciclo politico”, *Critica marxista*, br. 1, 1980, str. 47—51)

Prevela Jasna Tkalec

⁷ Treba imati na umu prostore koje su novi zakoni, na primer, u materiji radnih odnosa ili u potvrđivanju nove pravne kulture ili novih interpretacija starih institucija, otvorili za akciju brojnih i ratobornih uprava.

⁸ G. A. Almond i S. Verba, *The Civic Culture*, Princeton, 1963.

S. M. Miller

OSAMDESETE GODINE I LEVICA: JEDAN AMERIČKI POGLED*

Za razliku od šezdesetih i sedamdesetih godina, osamdesete godine počinju na neobičan način. Očekuju se potresi, ogromne neizvesnosti i nevolje. Naravno, i dve prethodne decenije bile su u znaku uznemirenosti i iznenađenja — nemir 1968. godine i nastojanje OPEC-a bile su pojave od ne malog značaja. Ostale decenije ili ere započinjale su lažnim uverenjem o tome kako će svet izgledati u narednim godinama. Nekoliko ih je donelo sa sobom i duh promene. Ali, duboki poremećaji dolazili su u najvećoj meri neočekivano, nenajavljeno. Za razliku od toga, sada se svi slažu da će osamdesete godine karakterisati velike, iako nejasne, teškoće.

Ovo nespokojstvo važno je i samo po sebi, ali i kao odraz vidljivog nagomilavanja problema i jednog krajnje uznemirenog sveta. Osećanje neizvesnosti je prevladajući početni kontekst, u kome je realno prosuđivanje zamračeno, a ekonomisti bivaju oprezniji no što je njihova navika — što sve dovodi do brzih i velikih zaokreta u javnom mišljenju. U ovakvoj situaciji, levica se suočava s velikim teškoćama, jer ne zna kako da se orijentiše u odnosu na jedan neizvestan svet; ona želi da izbegne apokaliptička predviđanja, tu ponovo oživljenu opsenu levice, ali ipak veruje da može doći do preokreta, uznemirenosti i radikalnih promena.

Široko rasprostranjena, uznemirujuća neizvesnost u pogledu sadašnjice iziskuje izbegavanje krutih pravaca

* Zahvalan sam na pomoći Donaldu Tomaskovic-Deveyu, te Ralphu Milibandu i Michaelu Useemu na komentarima.

akcije. Umesto toga, biće nužna ogromna fleksibilnost i osetljivost; to zahteva tumačenje onoga što bi se moglo smatrati osnovnim linijama razvoja u osamdesetim godinama. Izvesno je da će se najveći deo ovog eseja pokazati kao poznata stvar; njegov potencijalni doprinos sastojao bi se u tome da se određena pitanja stave u izvestan slobodan okvir — čak ako i nedostaje teorijska konstrukcija. Iako se on usredsređuje na iskustvo Sjedinjenih Država, a u manjoj meri i Velike Britanije, neke tvrdnje mogu se primeniti i na druge zemlje. U svakom slučaju, ono što će se dešavati sa SAD snažno će uticati i na mnoge druge zemlje. Ali, osamdesete godine će na vrlo različite načine doživeti i tumačiti Azijci, Afrikanci ili Južnoamerikanci, pa čak i Italijani ili Francuzi. Ja se zbog toga unapred izvinjavam zbog pristrasnog stavljanja SAD u središte eseja.

Razmišljanja o budućnosti

Kako misliti o budućnosti? Predviđanja u pogledu budućnosti uglavnom se oslanjaju na tri pristupa. Jedan metod koristi se kristalnom kuglom, gde hrabri ili ludo odvažni zaviruju u nejasnu budućnost i predviđaju događaje koji su daleko od toga da budu vidljivi u sadašnje vreme. Za marksistu, naglasak je na protivrečnostima ili, prema rečniku funkcionističke sociologije, na strukturnom naprezanju i slaboj artikulaciji unutar ekonomije, i između ekonomije i države. Neki marksisti ispoljavaju nesrećnu sklonost da smatraju da je opadanje kapitalizma neizbežan tok izazvan protivrečnostima. Mada je Marx naglašavao takve tendencije, malo suprotstavljenih sila se može razlikovati. U najvećoj meri, dedukcija se izvodi iz marksističke ekonomske analize. „Slučajnosti” imaju malu ulogu u ovoj perspektivi. Ovakav metod analize predstavlja jedan oblik radikalnog funkcionalizma.

Način predviđanja koji se koristi isprekidanim linijama ucrtava na njih već ispoljene trendove i projektuje ih u budućnost s istim, povećanim ili nižim stopama promene. Pojednostavljena predviđanja mogu nas odvesti u apsurdnosti tehnološkog determinizma Hermana Kahna iz perioda njegovog početnog intelektualnog lutanja, kada se usredsredio na otkrivanje tendencija koje se mogu projektovati ili na probijanje neumoljivih trendova, umesto na napregnutost političkih i ekonomskih teškoća. Jedan komplikovaniji pogled transponuje projekcije pravih linija putem primene prikrivenih stan-

darda koji utiču na predviđanje. Tako će način na koji posmatramo osamdesete godine biti, u stvari, refrakcija načina na koji posmatramo sedamdesete. Upravo kao što su potrebe sedamdesetih dale ton i oblik tumačenjima šezdesetih, tako će potrebe osamdesetih dati ton onome šta mislimo o sedamdesetim godinama i o uticaju koji će one imati na osamdesete. Na primer, ako prevlada postavka da su SAD bile suviše slabe i kolebljive na međunarodnoj sceni, na početku 1980. godine biće široko rasprostranjeno gledište da se u osamdesetim godinama verovatno može očekivati snažnija i odvažnija spoljna politika. Ako prevlada uverenje da se Amerikanci nisu dovoljno trudili da čuvaju energiju i da smanje svoj životni standard da bi se uhvatili ukoštac s nastalim problemima, onda postoji velika verovatnoća da će se prihvatiti prinudni putevi za sniženje životnog standarda. Ono što postane priznata mudrost o tome šta je bilo pogrešno u prošlosti, utiče na ono šta se čini u kasnije vreme. Ako generali napadaju poslednji rat, političari ili ekonomisti napadaju ono što oni tumače kao pogrešno na poslednjim izborima ili u političkim odlukama. Stare politike nikad ne umiru; one se uvek nanovo rađaju kao svoje antiteze.

Jedno važno pitanje u pogledu načina predviđanja putem projektovanja jeste koju jedinicu vremena treba projektovati? Da li bi trebalo posmatrati samo sedamdesete godine i pokušati utvrditi koja bi se kretanja u osamdesetim mogla akcentirati? Da li bi trebalo posmatrati period od šezdesetih do kraja sedamdesetih godina? Ili, pak, decenije nisu podesni periodi za strukturalno mišljenje? Da li bi posleratni period od 1945. godine trebalo da bude u središtu naše zainteresovanosti za tumačenje? Ili bi kao osnova za projiciranje trebalo da posluži duži period vremena? Pošto smatram da se tekuće unutrašnje promene u velikoj meri razilaze od politike vlada u periodu posle drugog svetskog rata, moju pažnju privlači ovaj duži period.

Može se biti kritičan u pogledu pristupa predviđanju putem projektovanja prošlosti, a da se ne prihvati nužno kristalna kugla. Postoji i treći način pogađanja budućnosti, znatno ograničeniji od dva prethodna pristupa, ali ga većina marksista prezire. Polazi se od teze da su dugoročna i srednjoročna kretanja u najvećoj meri oblikovana kratkoročnim kretanjima. Umesto da se usredsređuje na dominirajuće trendove ili tendencije, ili da se koristi kristalnom kuglom, ova orijentacija stavlja naglasak na to da kratkoročne aktivnosti i posledice oblikuju ono što se u retrospektivi ispostavlja kao sred-

njoročno ili dugoročno. Jedna varijanta ovog pristupa odbacuje mogućnost predviđanja daleke budućnosti, s obzirom da se kratkoročna zbivanja nagomilavaju jedno na drugo, i da na nepredvidive načine utiču na naredna zbivanja. U jednoj manje ograničenoj varijanti, moguće je raspoznavati značajne tendencije koje leže u osnovi tih zbivanja, iako se priznaje da dugoročno kretanje strukturiše kako način na koji se ove tendencije specifično manifestuju i modifikuju, tako i njihove moguće posledice. Radikalni mislioci zaobilaze ove varijante zbog toga što one stavljaju naglasak na važnost kratkoročnog. Mada se ovaj esej koncentriše na dugoročne tendencije, mislim da je uvek važno da se obrati pažnja na nužnosti trenutka, na kratkoročne pritiske, događaje i zbivanja koji se razvijaju u dugoročnije posledice.¹

Naglasak na dugoročne snage umesto na događaje pripisuje se ekonomskom determinizmu ili radikalnom funkcionalizmu. Ono što se specifično dešava posmatra se kao da je tako strukturisano određenim dugoročnim napreznjima, protivrečnostima ili procesima da nikakva alternativa ili akcija neutralizovanja ne može delovati. U radikalnom funkcionalističkom pristupu, koji je u izvesnom periodu bio vrlo popularan, jedna od čistih tvrdnji jeste: „Nije slučajno što...“ U jednom visoko diferenciranom društvu kao što su SAD, često se dešavaju slučajnosti ili nepredviđenosti, a „sistem“ je labavo artikulisan, tako da ono što se dešava u jednom delu društva može biti izolovano od drugih delova. U visoko dinamičnim, složenim i diferenciranim društvima, uzajamne akcije nisu uvek jednostavne, neposredne, određene ili ne-

¹ U razmišljanju o strukturalnim kretanjima u osamdesetim godinama, bilo bi korisno razmisliti i o tome šta se 1970. godine moglo predviđati o kursu razvoja u sedamdesetim godinama. U kojoj meri su slučajnosti (ili barem njihovo tačno vremensko određivanje) kao što je, na primer, formiranje OPEC-a, bile od presudnog značaja za ono što se dogodilo? Da li su posledice Watergatea nešto što se nije moglo unapred predvideti? Da li je u sedamdesetim godinama inflacija bila neizbežna ili se mogla izbeći da se nije produžio rat u Vijetnamu, ili da Nixon nije pokušao da svoj ponovni izbor osigura pregrevanjem privrede 1972. godine? Da li je neuspeh vlada Heatha ili Wilsona-Callaghana u nastojanjima da poboljšaju privredu bio neizbežan? Da li je neuspeh mogao biti manje izražen? (Roy Bennett i ja govorili smo o mogućnosti neke akcije tipa OPEC-a u eseju u kojem smo kritikovali knjigu Harryja Magdoffa *The Age of Imperialism*, ali nismo verovali da će do toga doći svega tri godine kasnije i u jednoj gotovo inflatornoj situaciji. Određivanje vremena zbivanja zaista znači veliku razliku. — „Does the US Economy Require Imperialism?“, *Social Policy*, septembar-oktobar i novembar-decembar 1970.)

promenljive. U razmišljanju o budućnosti, dakle, važno je distancirati se od poznate greške iz sedamdesetih godina — od previše determinističkog radikalnog funkcionalizma.

Šta se desilo u sedamdesetim godinama?

Sedamdesete godine bile su karakteristične po izuzetnim ekonomskim teškoćama. Došlo je do inflacije, povećana je nezaposlenost. Pojavilo se novo ekonomsko iskustvo, bar kad je reč o posleratnom kapitalističkom svetu — pojava stagflacije, povećanje cena uz ekonomsko opadanje. Nemirno i uznemiravajuće ekonomsko stanje verovatno će preovlađivati i najvećim delom osamdesetih godina.

Tokom sedamdesetih godina oslabilo je poverenje u sposobnost države da rešava ekonomske i socijalne teškoće. Korupcija je postala vidljivija, naročito u Sjedinjenim Državama. Ovo opadanje i legitimnosti države i poverenja u njenu sposobnost verovatno će se nastaviti. Država će sve više morati da se usmerava na rešavanje dnevnih problema, i biće joj vrlo teško da bude efikasna.

Mada je privatna privreda poslovala dosta slabo, uvažavanje biznisa u javnosti, bar u SAD, nije opadalo tako brzo kao što se produbljivala i širila kritika na račun vlade.

Levičarske grupe zabeležile su dosta šarolik bilans, ali sigurno ne tako velike uspehe kakvi bi se mogli očekivati u uslovima poremećenih ekonomskih kretanja. Mada su imale uspeha u nekim lokalnim akcijama u obe zemlje i bile su u stanju da mobilišu značajne grupacije u SAD u nekim određenim pitanjima — kao što su, na primer, amandman o jednakim pravima (za žene), narušavanje čovekove sredine ili sigurnost posla — nisu imale mnogo uticaja na makroekonomske odluke. Zapravo, krajem te decenije ekonomska politika premestila se na novi kurs u prilog biznisa, što je ozbiljno pogodilo radnike i siromašne. Antiratni pokret imao je u Sjedinjenim Državama izvesnog uticaja, ali nije u potpunosti shvatio prirodu tog uticaja. Na primer, gnev zbog „upada“ u Kambodžu verovatno je ograničio neke aktivnosti koje su nameravali da sprovedu Nixon i Kissinger.

Opšta slika, bar u Sjedinjenim Državama, pokazuje da je levica najvećim delom neusmerena i da se u njenom bilansu nalaze samo ograničeni uspesi. Istaknute

akcije bile su porast feminističkih grupacija i grupacija okupljenih oko pitanja čovekove sredine i energije, ali takve proste interesne organizacije ne slede uvek politiku leve niti, gledajući uopšteno, deluju harmonično.

Raspoloženje kao sadržina

Duboko osećanje neizvesnosti vrlo je rašireno na početku osamdesetih godina: rat ili mir; kratkoročna ili dugoročna inflacija, odnosno deflacija, izvesne mere domaćeg mira ili buntovni javni izlivi? Osećanje je ne samo pesimističko u opštem smislu — stvari će biti još gore — nego pokazuje i veliki gubitak poverenja u političku i administrativnu sposobnost vlade da raščisti tamne oblake koji su se nadvili.

U kakvim okolnostima raste neizvesnost? Onda kada postoji izvesno osećanje da se dešavaju velike promene koje nisu u potpunosti ni oblikovane ni vidljive; kada na reagovanje vlade na promene i opasnosti utiču mnogi unutrašnji i spoljni razlozi koji teku u međusobno suprotstavljenim pravcima; kada izgleda da se institucionalizovana politička aktivnost malo ili pojednostavljeno odnosi prema važnim pitanjima; kada postoji velika verovatnoća katastrofe u čovekovoј sredini, bio to zemljotres ili katastrofa nuklearnog ili hemijskog porekla, čak i ako je verovatnoća nagle promene u nekoj posebnoј sredini mala; kada uznemirujuća i značajna zbivanja mogu da se dogode na tako mnogo mesta i na tako mnogo načina kao što je, na primer, prekid snabdevanja naftom s Bliskog istoka ili bankrotstvo finansijski prezaduženih zemalja trećeg sveta koje ne pripadaju OPEC-u.

U takvim okolnostima slabi osećanje o kontroli nad ličnom sudbinom i poverenjem u efikasnost nacionalne akcije. Sama po sebi, neizvesnost je značajna ekonomska, politička i psihološka okolnost. Ona može biti i zloslutan politički znak, koji poziva na brza rešenja putem vojne akcije. Ili, ona može da izazove velike i brze zaokrete u javnom mnjenju, tako da istaknute nacionalne ličnosti mogu naglo dobiti ili izgubiti podršku za svoje akcije. *Raspoloženje postaje sadržina, pa i kontekst.* Zahtevi za stabilnošću, redom, tradicijom i efikasnošću mogu postati privlačne krilatice bez obzira na njihovu prinudnost ili prazninu. Vreme neizvesnosti može biti opasno doba koje traži himeru poretka i poverenja ili, pak, može biti period u kome je kreativnost visoka, imaginativnost neopterećena, a politički pokreti bujaju, kako teške okolnosti iziskuju nove i hrabre mere. Ova

neizvesnost zahteva nedeterministički pogled. Ono što će se desiti biće u izvesnoj meri oblikovano onim što levičarske grupe rade.

Ali, sigurno ne u potpunosti. Ovaj esej usredsređuje se na moguće posledice heterogenosti među nacijama i unutar nacija, na borbe, „izvan nacije” — „unutar nacije”. Ne samo da opada hegemonija SAD, već su i interesi kapitalističkih zemalja sve jasnije konfliktni i zaoštreni. Za mnoge nacije sve je više nemirno i uznemiravajuće pitanje šta predstavlja nacionalni interes, naročito kada se interesi međunarodno orijentisanih preduzeća i malih firmi sve oštrije sudaraju. Naravno, borba između nacija i unutar njih nije ništa novo. Novo je to da je svetski „sistem” u teškoćama i da su mnoge zemlje u isto vreme prinuđene da se suoče s pitanjem koje je vrlo sporno, s pitanjem kako da se nose sa svojim akutno rastućim problemima opadanja političkog konsenzusa i oštih ekonomskih teškoća. Pošto domaći ekonomski problemi duboko obuhvataju i svetske ekonomske i političke odnose, spoljne i unutrašnje borbe međusobno se isprepliću snažnije nego u mnogim drugim periodima.

Pitanje se u najvećoj meri sastoji u tome šta je „nacionalni interes”? Na jednom nivou, to je pitanje koje radikalni pokreti stalno pokreću. Na drugom nivou, to je pitanje koje oni nedovoljno razjašnjavaju. Ovaj period neizvesnosti prinudiće levičarske grupe da razjasne svoje perspektive ili da i dalje opadaju.

Neki pisci s levece nastoje da dokažu da američke nacionalne ekonomske interese predstavljaју interesi multinacionalnih korporacija. Sve što je potrebno multinacionalnim kompanijama potrebno je i američkoj kapitalističkoj ekonomiji. Taj pogled, naravno, predstavlja ono što tvrdе multinacionalne kompanije u svim kapitalističkim zemljama — ne vodeći računa o tome da će njihovi interesi uvaliti zemlju u ekonomsku propast. Ta prividna konvergencija ne čini da je ova analiza levece *ipso facto* pogrešna, ali bi trebalo da ona bude povod da se ponovno preispita ova tvrdnja, ili da se bar oštrije diferencira od samoreklamerske propagande multinacionalnih kompanija, njihovih plaćenika i nekritičnih ekonomista koji se povode za „šarenim gajdašem” tržišta. Ova analiza ne pruža, takođe, ni pravce akcije, bar kratkoročno gledano, za pridobijanje podrške alternativnim pravcima razvoja.

MEĐUNARODNA SCENA

U ovom odeljku najpre se razmatraju odnosi među kapitalističkim zemljama, zatim odnosi SAD—SSSR i, konačno, neka pitanja trećeg sveta.

Zategnutosti među kapitalističkim zemljama

Nakon lansiranja sovjetskog Sputnjika 1957. godine, koji je pokazao da iznenađujuća tehnološka sposobnost Sovjetskog Saveza nadmašuje sposobnost Sjedinjenih Država, američki istoričar William Appleman Williams napisao je članak o implikacijama činjenice da Sovjetski Savez postaje vodeća nacija u istraživanju svemira. Mada je sam članak predstavljao razočarenje, njegov naslov nije. On je bio proročanski: „Američki vek, 1946—1956”. Sjedinjene Države i svet bore se da se suoče i prežive opadanje američke hegemonije i reagovanja na to opadanje od strane SAD, SSSR i ostalog dela sveta.

Erozija se dešava tokom dugog perioda i nastaviće se možda još duže vremena. Opadanje američke supremacije ne znači nužno da raste sovjetska dominacija.² Osim toga, to opadanje nije postojano i neprekidno. Moć SAD može povremeno rasti ili se njeno opadanje može usporiti, dok će se u drugim periodima ono možda ubrzati. Dugoročno opadanje je očigledno; ipak, mora se obratiti pažnja na tekuće napore da se obnovi američka dominacija putem avanturističkih akcija, i na to da ona ostvaruje privremeni hegemonistički uticaj.

Sužavanje američke supremacije otkriva se na sledećim pitanjima: Sjedinjene Države proizvodile su 1945. godine možda jednu polovinu ukupnog proizvoda kapitalističkih zemalja; 1980. godine, možda jednu trećinu.³ Američki dolar nalazi se u teškom položaju kao svetska rezervna valuta, a SAD više ne mogu prisiljavati ostali deo sveta da prihvati njihov izvozni deficit.

Poraz u Vijetnamu je najočiglednija vojna manifestacija opadanja moći SAD. Možda je još važnije bilo stva-

² Redakcijski uvodnik „US Foreign Policy in the 1980s” na dobar način razbija uverenje da međunarodni odnosi predstavljaju igru čiji je zbir ravan nuli, pri čemu opadanje moći SAD nužno znači dobitak za moć SSSR; *Monthly Review*, XXXI, br. 11, april 1980, str. 1—12.

³ Vid. R. W. Wilson, „The End of the American Era”, *New Society*, 24. april 1980. Sličnost Johnsonovog i Williamsovog naslova pokazuje koliko dugo je teklo (ili je bar predviđeno) to opadanje.

ranje i razvoj OPEC-a, okončanje ere niskih cena energije, i inflatorni pritisci i pretnje nestašicom koju su stvorili proizvođači nafte. Nova energetska era iziskuje duboke promene u zapadnom kapitalizmu.

U periodu dominacije SAD bilo je očigledno da većina kapitalističkih zemalja ima slične ekonomske i političke interese: podsticanje ekonomskog razvoja, ekspanzija spoljne trgovine, održavanje niskih cena sirovina, stabilni kursevi valuta, mobilnost kapitala, povećanje obima i uticaja vlade kao ekonomskog regulatora, ekspanzija državne socijalne politike kako bi se postigao unutrašnji konsenzus. Na početku osamdesetih godina, ne samo da su se pojačali unutrašnji nesporazumi u mnogim zemljama nego se ruši i prividno zajedništvo interesa kapitalističkih zemalja. Američki kapitalistički saveznici nisu uvek spremni da slede američko vođstvo, kao što je, na primer, bio slučaj s reakcijom na pitanje držanja talaca u Iranu, što pokazuje neprekidno opadanje dominacije SAD u kapitalističkom svetu a, takođe, i u trećem svetu.

Izrastanje Zapadne Nemačke i Japana u velike ekonomske sile navelo je neke političko-poslovne lidere da osnuju i razviju Trilateralnu komisiju za unapređivanje saradnje, zajedničkih akcija i zajedničkog udela u teretu koji pritiska „veliku trojku”. Trilateralizam je i dalje u najvećoj meri simboličan, ali on predstavlja značajnu indikaciju da Sjedinjene Države više nisu ona sila koja drži kontrolu čak ni u kapitalističkom svetu.

Mogu li SAD, Zapadna Nemačka i Japan da sarađuju i da usklade svoju politiku kako bi ostvarili zajedničku korist? Taj cilj je krajnje teško ostvariti, s obzirom da SAD vrše pritisak da se smanji uvoz japanske robe. Kao što je John Maynard Keynes istakao u svojoj knjizi *The General Theory of Employment, Interests and Money* (Opšta teorija zaposlenosti, interesa i novca, 1936), zemlje koje nemaju punu zaposlenost imaju velike teškoće da dozvole slobodan uvoz, koji bi mogao dalje povećavati nivo nezaposlenosti. Obnovljene ekonomske teškoće SAD i drugih kapitalističkih zemalja verovatno će pojačati sukobe među „velikom trojkom”, s obzirom da svako od njih teži da održi nivo domaće zaposlenosti.

Jedan važan način na osnovu koga Sjedinjene Države održavaju svoj trilateralni status u odnosu na Zapadnu Nemačku i Japan jeste da im služe kao najamna sila u određenim trenucima. U američkoj pobuni protiv Britanije, Britanci su unajmili najamničke snage da se bore za njih. Na sličan način, samo na mnogo višem i vodećem nivou, Sjedinjene Države služe kao „štit” za odbranu Zapadne Evrope i Japana od „sovjetske opasnosti”, obez-

beđujući ne samo protivtežnju pretnji nuklearnim oružjem nego i znatne kopnene snage i rukovodeći kadar za snage NATO-a. Shodno tome, Zapadna Nemačka i Japan mogu održavati svoje izdatke na niskom nivou. Uporedo s posrtaњem američke privrede, američka vojna aktivnost čini da je trilateralizam privlačan, te ojačava oslabljeni politički značaj Sjedinjenih Država. Ukoliko hladni rat oslabi, ili ukoliko ekonomska cena trilateralizma bude za Zapadnu Nemačku i Japan suviše visoka, onda bi verovatno mogla da izbije na površinu prikrivena konkurencija među „velikom trojkom”.⁴

Nije verovatno da bi se mogao ostvariti trilateralizam u smislu podeljenih, usaglašenih troškova i akcija među „velikom trojkom” uz nastavljanje američkog vođstva, ali s presudnijom ulogom ostala dva partnera. Među „velikom trojkom” postoje velike zategnutosti. Sovjetski Savez može pokušati da zaigra na kartu ovih zategnutosti, kako bi umanjio dominaciju SAD; antiamerikanizam bi mogao porasti; SAD bi mogle pokušati da putem snažnih ekonomskih i vojnih manevrisanja prinude Zapadnu Nemačku i Japan da se pridržavaju američkih smernica. Raskid trilateralizma bio bi težak udarac za SAD.

Teškoće bi se mogle još više povećati ako bi došlo do sukoba između „velike trojke” i drugih kapitalističkih zemalja. Heterogenost kapitalističkih država čini teško mogućim da trilateralna „koordinacija” s uspehom vrši posredničku ulogu pomirenja između interesa „velike trojke” i drugih kapitalističkih zemalja. Jedna slabija, manje uspešna grupa kapitalističkih zemalja — Britanija, Italija, niz zemalja juga Evrope — verovatno će ustanoviti da je za njih teško da prihvate politiku „velike trojke”. Njihove potrebe iziskuju povećanje zaštite od uvoza, sniženje cena hrane (za razliku od politike Evropske zajednice), planski razvoj određenih grana industrije, svetski privredni razvoj i rast kako bi se održao nivo zaposlenosti, kao i zamašan javni sektor radi unutrašnjeg mira.

⁴ Američko ekonomsko i političko slabljenje teklo je uporedo s njenim intelektualnim i akademskim opadanjem. U pedesetim godinama, smatralo se da su društvene nauke u SAD vrlo razvijene. To je uvek bila velika greška ili nesporazum; danas je ona potpuno zastarela. U sedamdesetim godinama, američka sociologija (i literatura) više nije bila dominantna, jer je došlo, na primer, do pojave francuskog strukturalizma, a u osamdesetim godinama SAD će biti još više bačene u zasenak. U podjednakoј meri, intelektualni i akademski razvoj i ponašanje slede isti tok.

Heterogenost kapitalističkog sveta još više je produbljena skorašnjom pojavom satelitskih kapitalističkih zemalja ili zemalja koje služe kao izvozna platforma.⁵ Hongkong, Tajvan, Južna Koreja, Singapur, pa čak i neke veće zemlje kao što je Brazil, postaju stecište prerađivačkih firmi čiji kapital i kontrola dolaze iz velikih kapitalističkih zemalja. Sasvim suprotno klasičnom Lenjinovom obrascu imperijalizma, koji obezbeđuje težišta za prerađivačke proizvode kolonijalnih sila, ovi satelitski kapitalistički sistemi proizvode prerađivačka dobra radi prodaje na tržištima kolonijalnih zemalja.

Jeftina radna snaga, labavo zakonodavstvo i specijalne poreske olakšice služe tome da privuku prerađivačku industriju iz tradicionalnih kapitalističkih zemalja u ove nove industrijske baze, koje i dalje čini teška mešavina industrijalizovanih gradova i još uvek velika seoska osnova.

U starijim kapitalističkim zemljama, naročito u SAD, ovo ima razorne posledice. Čitavi regioni bivaju dezindustrializovani, pošto se mnoga industrijska preduzeća (ili njihovi delovi) iseljavaju ili doživljavaju pad da bi ponovo započela rad u satelitskim zemljama. Objašnjenje za ovo jeste da zakoni tržišta, u ovom slučaju svetskog tržišta, moraju nadvladati i da će, dugoročno gledano, starije kapitalističke zemlje izvršiti ekspanziju na novim poljima visoke tehnologije, te da će time obezbediti zaposlenost, a takođe i uravnoteženost platnog bilansa.

Ovakva tvrdnja je vrlo sporna. Verovatnije je da će doći do visokog, neprekidnog nivoa nezaposlenosti, što će još dalje ugroziti napore koji se ulažu da se održi slobodna trgovina i mobilnost kapitala.

Ukoliko bi veće kapitalističke zemlje smanjivale izvoz kapitala u satelitske kapitalističke zemlje ili uvoz proizvoda iz tih zemalja, satelitske zemlje našle bi se pred velikim ekonomskim teškoćama. Mogu se pojaviti novi režimi, koji bi bili više zaokupljeni sopstvenim unutrašnjim nacionalnim razvojem. Čak i bez pritiska spoljnih ograničenja na kapital i izvoz, neujednačen ekonomski razvoj u ovim satelitskim zemljama verovatno će u nastupajućoj deceniji dovesti do unutrašnjih nemira. S obzirom da su zapadne investicije u ovim zemljama vrlo velike, postoji znatna verovatnoća intervencije.

Ekonomski razvoj i rast u šezdesetim i sedamdesetim godinama doveo je do ogromne ekspanzije trgovin-

ske razmene među zemljama i do pojave novih trgovačkih zemalja, naročito satelitskih kapitalističkih zemalja. Veoma je sporno da li mnoge kapitalističke zemlje mogu imati efikasnu unutrašnju politiku koja bi mogla da zadovolji ekonomske i političke potrebe i da, pored toga, budu tako snažno angažovane u spoljnoj trgovini. Među „velikom trojkom“, Zapadna Nemačka je u tom pogledu bila dosad najuspešnija, zbog spremnosti nemačkih radnika da prihvate sporiji porast svojih nadnica kako bi se zaustavila inflacija i poboljšala nemačka konkurentnost. Japan već prolazi kroz određene teškoće napreznja zbog unutrašnjih pritisaka za povećanjem nadnica i socijalnim poboljšanjima. SAD imaju najveće teškoće u održavanju ili razvijanju efikasnog konkurentskog statusa na mnogim poljima, a sada se to najizrazitije pokazuje u automobilskoj industriji. Slabije kapitalističke zemlje takođe pate od toga, a i satelitske kapitalističke zemlje mogle bi se naći u teškoćama.⁶

Nastavljanje velikog angažovanja u ekspanziji spoljne trgovine prouzrokuje sve veću napreguntost u unutrašnjoj ekonomiji ili politici većine kapitalističkih zemalja. Očigledna kapitalistička potreba jeste da se na neki način reguliše svetska trgovina. Multinacionalne banke i korporacije, međutim, strahuju da bi svako ograničavanje slobodnog kretanja moglo da se proširi, i da pogodi i njih. Zbog toga će u mnogim zemljama, a sasvim očigledno u SAD, doći do velikih rasprava u pogledu protekcionizma, selektivne kontrole, kvota i slično. Dok je kembridžka grupa za ekonomsku politiku sačinila studiju o selektivnosti uvoza i odliva kapitala kad je reč o Velikoj Britaniji, koja je iznenađujuće slaba i nepotpuna u pogledu ovih pitanja, u drugim zemljama — ponovo u SAD — nedostaje pristup i analiza levice. Pojedini sindikati podstiču delimični protekcionizam, kao u proizvodnji čelika i automobila, ali tek predstoji da se sačini široko zasnovana analiza problema spoljne trgovine. Spoljna trgovina biće jedno od primarnih ekonomskih i političkih pitanja u osamdesetim godinama; grupe s levece nisu pripremljene da se s ovim suoče, bilo analitički ili politički. Neki sindikati utvrđuju svoju politiku time što podržavaju regulisanje spoljne trgovine i investiranja, ali dugoročni interesi radnika još

⁶ Stepem uspeha Evropske zajednice u sistematskom smanjivanju proizvodnje čelika, kapaciteta pa, prema tome, i zaposlenosti kod svojih članica, biće dobra indikacija sposobnosti kapitalističkih zemalja da usaglase svoje aktivnosti i da se bave svojim dugoročnim problemima.

⁵ Richard Barnett i Ronald Mueller, *Global Reach: The Power of the Multinational Corporations*, New York, Simon and Schuster, 1974.

nisu proučeni. Moje je mišljenje da je velika ekspanzija trgovine uznemirujuća pojava, i da iziskuje izvesnu selektivnost kako bi se omogućilo dejstvo unutrašnje ekonomske politike. Na ovo pitanje vratiću se kasnije, u poglavlju o unutrašnjim pitanjima.

Sve u svemu, kapitalističke zemlje imaju različite i konkurentske interese u situaciji kada se u američkom kišobranu javljaju široke poderotine. Trilateralizam teži tome da zakrpi pukotine među „velikom trojkom“, dok OECD pokušava da poveže zajedno sve glavne kapitalističke zemlje. Borba oko razvoja i očuvanja nacionalnih ekonomskih interesa svake zemlje u kontekstu ogromne i napregnute svetske ekonomske mreže, biće jedna od izraženih karakteristika osamdesetih godina. Vodeće poslovne interesne grupe i većina ortodoksnih ekonomista imaju jednostavno rešenje za slobodnu trgovinu. Alternativa na tekućoj sceni jeste delimični protekcionizam koji bi se primenjivao onako kako se budu ispoljavali vidljivi problemi jedne ili druge grane industrije. Neki pisci s levece opsednuti su „svetskim ekonomskim sistemom“, ali sve dosad nisu uspeli u tome da ga smatraju jednim od osnovnih pitanja političkog obrazovanja i akcije levece. Do ovog dolazi delimično i zbog mehaničke interpretacije svetskih ekonomskih aktivnosti i zanemarivanja sukoba u kapitalističkim zemljama, kao i između njih.

*Rivalitet SAD—SSSR?*⁷

Sredinom 1980. godine drugi hladni rat zamenio je kvazi-detant. Zategnutost odnosa između SAD i SSSR vrlo je izražena na početku decenije. Ona se može smanjiti tokom sledećih deset godina; u stvari, verovatno je da će bar prva polovina osamdesetih godina proteći u znaku oživljenih manevara u pogledu novog pristupa. Nije sigurno, međutim, da će takvi napori voditi nekom

⁷ Pri usredsređivanju na pitanja i simptome hladnog rata nisu, uglavnom, razmatrani unutrašnji problemi Sovjetskog Saveza i Istočne Evrope, a Kuba i Kina su zanemarene. Heterogenost socijalističkih zemalja dosta je značajna i zaslužuje pažnju. Istočna Evropa i Sovjetski Savez suočavaju se s ozbiljnim ekonomskim teškoćama. One su uhvaćene u protivrečnost između potrebe ili želje za kontrolom kojom bi se savladala inflacija, usmerile investicije i ograničile nejednakosti, i potrebe za labavijim centralističkim planiranjem radi povećanja efikasnosti i potrošačke osetljivosti. Prioriteti usmeravanja sredstava i efikasnosti poslovanja često se međusobno sukobljavaju.

stanju poput detanta, niti to znači da će biti izbegnuta vojna i politička konfrontacija, s obzirom da takvi pritisci mogu biti važni elementi u pregovorima. Period zategnutosti verovatno će se nastaviti, što će narušavati međunarodne odnose i dominirati u unutrašnjoj ekonomiji i politici.

Drugi hladni rat, onako kako se on sada razvija, razlikuje se u mnogim značajnim pogledima od prvog hladnog rata, koji se odigravao, grubo uzevši, u periodu od berlinske krize 1947. godine do podizanja berlinskog zida.

Prvo, u šezdesetim i sedamdesetim godinama rivalitet između SAD i SSSR jasno se pomerio s koncentrisanja na Zapadnu i Istočnu Evropu, kao što je bilo pedesetih godina. Malo je onih koji danas očekuju da bi sovjetske trupe mogle u talasu nasrnuti, i preko Nemačke stići do Francuske; Berlin više nije ona tačka koja tako izarzano strši kao u pedesetim godinama, kada dve Nemačke nisu mogle da uspostave *modus vivendi*. Američko prihvatanje sovjetske invazije u Čehoslovačkoj definitivno je označilo ono što je već bilo jasno, to jest, da SAD nemaju nameru da „umanjuju“ sovjetsku hegemoniju nad Istočnom Evropom (mada bi Jugoslavija mogla biti sporno područje). Pojava evrokomunizma, naročito u Italiji, gde je Komunistička partija otvoreno kritična u odnosu na mnoge sovjetske spoljne intervencije, srušila je uverenje o monolitnom komunizmu u strah od „pete kolone“ komunističkih partija u Zapadnoj Evropi.

Poprište borbe sada se nalazi u trećem svetu. Vijetnam, Etiopija, Iran, Avganistan postali su scena najnovijih vojnih i političkih sukobljavanja SAD i SSSR (pri čemu je Kina veoma angažovana protiv sovjetskog uticaja u jugoistočnoj Aziji). Korejski rat je, naravno, bio početak premeštanja sučeljavanja iz Evrope, ali je gotovo potpuno prenošenje rivaliteta u azijske i afričke perimetre poslednjih godina zaista frapantno.

Vijetnam, u kome su bile američke snage, i Avganistan, sa sovjetskim trupama — to su bile jedine dve situacije u kojima su dve velike sile neposredno i otvoreno angažovale svoje sopstvene trupe u borbama u trećem svetu. Voditi borbu preko posrednika često je vrlo teško, što može dovesti do toga da dve velike sile sve više koriste svoje sopstvene trupe. Ako se SAD i SSSR budu neposredno angažovale u borbama u trećem svetu, među njima će se veoma pojačati zategnutost odnosa.

U Evropi su, dakle, sfere uticaja i moći prilično jasno razgraničene i poštovane. U trećem svetu, stvari

ne stoje ni izbliza tako. Velike sile nastojeće da izvuku koristi iz unutrašnjih sukoba u zemljama trećeg sveta i povremenih konflikata među njima. Upravo tu postoje velike opasnosti. U najvećem delu trećeg sveta, ekonomski uložiti dve velike sile nisu naročito veliki.⁸ Ovo naročito važi za SSSR. Glavni, upadljivi i uznemiravajući izuzetak je, naravno, Bliski istok. To je područje gde će dolaziti do glavnih manevara za osvajanje nadmoći između SAD i SSSR. Iako nuklearni rat između SAD i SSSR nije verovatan, moglo bi doći do mnogih drugih vrsta bitaka.

Drugo, spor koji tinja između SSSR i Kine mogao bi se pretvoriti u ratno stanje, naročito ako SAD budu zaigrale na „kinesku kartu” i podsticale Kinu na borbu protiv Sovjetskog Saveza, ili ako SSSR bude preventivno reagovao na ovu pretnju. Sadašnje kinesko rukovodstvo verovatno se neće angažovati u nekoj provokativnoj akciji, ali sovjetska vojna snaga proteže se onoliko koliko izgleda da kinesko—sovjetska granica predstavlja opasnu zonu za obe strane. Sovjetski Savez mogao bi igrati na „američku kartu” protiv Kine, tako što bi pregovarao o vrlo tesnom detantu sa SAD, ali ovo izgleda malo verovatno. Glavna poenta sastoji se u tome da je Kina važna u američko—sovjetskim odnosima, a njena je uloga promisljiva.

Treće, i SAD i SSSR imaju nevolje sa svojim saveznicima. U najmanju ruku, Japan, Zapadna Nemačka i Francuska odbijaju da slede ono što njima često liči na avanturističku politiku SAD, naročito kada o tome saznaju kao o svršenoj činjenici. Postoji značajna verovatnoća spoljnopolitičkih sukoba u okviru kapitalističkih nacija, a ona će i dalje rasti ako SAD budu sledile avanturističku i agresivnu politiku kakvu zastupaju mnogi njeni vodeći političari. Moglo bi doći i do razvoja nezavisne spoljnopolitičke linije, u nešto preinačenom obliku.

Istočnoevropske zemlje nalaze se u sve većim ekonomskim teškoćama, naročito otkako se cene sovjetske nafte približavaju cenama na svetskom tržištu. Ovi pritisci dalje će oslabiti političku legitimnost njihovih vlada.

⁸ Ja znam da je ovakva tvrdnja tuđa mnogim misliocima s levece. Umesto neke šire rasprave, mogu ukazati čitaocima na moje i Roy Benettovo neslaganje s analizom Harryja Magdoffa u knjizi *The Age of Imperialism*. Iako su podaci u člancima zastareli, oni ipak ukazuju na drugačiji oblik analize i diferenciranju učesnika u trgovini i odliva kapitala. Vid., „Does the US Economy Require Imperialism?”, *Social Policy*, septembar—oktobar i novembar—decembar 1970; takođe vid., *A Neo-Imperialism Critique: Does the Rich Nation Need the Poor?*, *Policy Papers*, New York University Centre for International Studies, 1971.

Moglo bi doći do suprotstavljanja sovjetskom spoljno-političkom vođstvu ako bi ono bilo nametnuto trupama ili snižavanjem životnog standarda.

Četvrto, ni SAD ni SSSR ne nalaze se u dobrom položaju zbog povećanja vojnih izdataka. U SAD opada ekonomski rast i nanovo oživljava opasnost inflacije, što bi još više pothranilo povećani vojni izdaci. Sovjetski Savez ima teškoća da održi ili poboljša životni standard i da postigne efikasnu proizvodnju. Ekonomska i politička cena za brzo povećavanje vojnih izdataka biće visoka za obe strane.

Predviđanja da SAD ne mogu ekonomski podneti veliku, novu vojnu aktivnost bez smanjenja životnog standarda, tek počinju da se ostvaruju. Ali, to se sve više razaznaje i moglo bi postati aktivna politička snaga u zategnutim odnosima između SAD i SSSR. Neki bi mogli tvrditi da je vojni avanturizam jedan od načina da se uznemireni duh stanovništva odvuče od sopstvenih domaćih nevolja. Ali, malo je verovatno da takva taktika može danas doprineti zdravlju države ili privrede. Spoljna agresija koju bi sprovela američka vlada mogla bi podstaći unutrašnje neprijateljstvo.

Glavna cena rata, ili približavanja ratu, sastoji se u tome da većina zemalja može, u jedno vreme, da pokloni pažnju samo jednom glavnom problemu. Ako se SAD angažuju na intenzivnom i skupom vojnom izgrađivanju i jačanju, njihova sposobnost da se efikasno bave rastućim ekonomskim i socijalnim problemima dalje će opadati. Ovo, verovatno, podjednako važi i za SSSR.

Peto, spoljna politika SAD i američki javni stavovi nalaze se u krajnje fluidnom i često opasnom stanju. Mada često šovinistička, postoji takođe i jedna tendencija povlačenja iz političkih eksplozija. Smešna ocena predsednika Cartera da je sovjetska invazija Avganistana proizvela najtežu krizu posle drugog svetskog rata nije propraćena u punoj meri onakvim podsmehom kakav zaslužuje. U stvari, došlo je do izvesnog trenutnog podgrevanja ratničkih emocija. Ali, treba primetiti dve stvari. Prvo, mere protiv SSSR-a koje su iz toga proistekle bile su krajnje slabe — ograničenje materijala koji se mogu izvoziti iz SAD (ali ne i iz zemalja saveznica), bojkot moskovske Olimpijade i napor da se dobije odobrenje Kongresa za vrlo ograničeno vojno regrutovanje. Ove slabašne mere pokazuju granice američke moći. Drugo, avganistanska kriza brzo je nestala iz sfere javnog interesovanja, a žagor glasova o detantu se ponovo pojavio.

Ne želim da umanjujem američko ratno huškanje, ali ono je „povremena stvar“, koja se često vremenom neutralizuje u velikoj želji da se izbegne rat. Odgovorni za politiku moraju, takođe, da uzmu u obzir mogućnosti i štete od frontalnog otpora punom regrutovanju i vojnoj službi u nekom nepopularnom oružanom sukobu i ratu u inostranstvu.

Ova razmatranja vode me zaključku da će se SAD i SSSR angažovati u raznim vidovima manevrisanja u nemirnim situacijama, stvarajući nestabilne uslove za druge zemlje i namećući teške štete zemljama trećeg sveta koje postaju bliska ratna poprišta. U prošlosti su se SAD i SSSR najvećim delom nalazili u različitim i nepodudarnim fazama svojih želja za popuštanjem zategnutosti, zaustavljanjem daljeg naoružavanja i slično. Kada su, pak, dve sile imale donekle slične faze u svom razvoju, bio je zabeležen izvestan napredak u popuštanju zategnutosti. Unutrašnje ekonomske potrebe mogu naterati dve sile da tokom osamdesetih godina stupe u razu koja bi im bila više zajednička.

Zapadna Evropa mogla bi da igra važnu ulogu ukoliko bude zauzela nezavisniju poziciju u odnosu na SAD nego u prošlosti. Znaci ovakvog kretanja postoje u 1980. godini. Da li će se ova tendencija dalje razvijati zavisi o proceni Zapadne Evrope kakve su njene potrebe za američkim zaštitništvom. U svakom slučaju, mnoge grupe u Zapadnoj Evropi, a ne samo levičarske, verovatno će imati dovoljno prostora za zastupanje nove politike.

Grupe s leve u većini zemalja nemaju, na žalost, dobro razrađeno i razvijeno stanovište u pogledu borbe između SAD i SSSR. Na primer, levičarske grupacije u SAD imaju izvestan dvosmislen odnos prema hladnom ratu i Sovjetskom Savezu. S jedne strane, one odbacuju američke vojne izdatke, imperijalizam, intervenciju i hegemoniju, ne samo zbog toga što je to nedemokratski, nego i zbog toga što uznemirujuće deluje na svetsku scenu i što predstavlja glavnu ratnu pretnju. Nije naročito teško (a sigurno ne i nepopularno u krugovima leve) biti kritičan u pogledu Sjedinjenih Država. A šta da se učini sa Sovjetskim Savezom? Ne bi trebalo da bude nikakvih sumnji u pogledu odbacivanja intervencije u Čehoslovačkoj ili Avganistanu, ali kakve su implikacije poteza sovjetske moći po detant i slabljenje hladnog rata? Uzmimo jednu potpuno američku perspektivu — da li napad na vojne izdatke može počivati samo na tome da se odbacuje beskorisnost i neefikasnost ovih ogromnih troškova? Kakva je razumna vojna sila za

SAD? Kakvi se ustupci, kompromisi ili žrtve moraju učiniti, ili pak odbaciti, radi detanta? Kakav je američki (ili sovjetski) „nacionalni interes“ u zemljama trećeg sveta, ako on postoji? Ako jednostrano razoružanje ne predstavlja adekvatan odgovor na hladni rat i nuklearnu bombu, da li apsolutno neangažovanje u trećem svetu predstavlja adekvatnu poziciju?

Ovo su, svakako, uznemirujuće formulacije, ali težnja leve za širokom i dubokom političkom podrškom i korisnim nastavljanjem detanta treba da se suoči s ovim pitanjima, i da razvije široku intelektualnu i političku poziciju odgovora na to kako bi hladni rat mogao da oslabi i da odnosi između SAD i SSSR uđu u takvu fazu koja bi bila od manje štete po dve sile i manje destruktivna za treći svet.

Levičarske grupe nemaju neko bogato intelektualno nasleđe iz koga bi crple elemente razumnog rasuđivanja o ovim pitanjima. Umesto toga, one su u analiziranju međunarodnih odnosa često pribegavale jednostranom ekonomskom determinizmu. Takav pristup je sigurno od pomoći, mada ne u potpunosti, za razumevanje odnosa sa zemljama bogatim naftom (prisetimo se politike SAD prema Izraelu); međutim, najveći deo onoga što se događa na drugim mestima u svetu u osnovi se ne dovodi u vezu s dostupnošću značajnim sirovinskim bazama. Geografska područja koja se nalaze na strateškim pozicijama su važna i onda kada nude malo u pogledu ekonomskih bogatstava. Postavke kao što su pretnje sistemu, ravnoteža snaga, sfere uticaja — koje imaju izvesnu političku, a ponekad i dugoročniju orijentaciju — mogu imati znatan uticaj na međunarodne odnose. Složene osamdesete godine iziskivaće ovo šire shvatanje.

Nastavljanje korisnog detanta zahteva takav pogled na međunarodne odnose koji bi se znatno razlikovao od pozicija SAD i SSSR. Pre dve decenije, ministar inostranih poslova Poljske Rapacki zastupao je privlačnu politiku smanjivanja vojnih pretnji u centralnoj Evropi. Takva politika nije dobila onakvu podršku zemalja Zapadne Evrope kakvu je zasluživala (mada je nagovestila neka kasnija kretanja). U osamdesetim godinama, verovatno je da će se pojaviti novi predlozi koji imaju sličnu težinu. Iako leвица, a celini uzev, nije imala nekog većeg uticaja na spoljnopoličke odnose, ona može pomoći da se neke zapadnoevropske zemlje okrenu nezavisnijoj politici, koja bi mogla dosta da utiče na popuštanje zategnutosti.

Treći svet sve je više izdiferenciran. Položaj zemalja bogatih naftom znatno se razlikuje od položaja zemalja Sahela, zemalja koje se nalaze na očajnom nivou i imaju malo izgleda za bilo kakva poboljšanja. Između tih krajinosti postoje zemlje koje imaju zamašnu prerađivačku industriju, uporedo s ogromnim siromaštvom i u seoskim i u gradskim područjima. Njihova industrijska dostignuća nisu dovoljno zapažena, delimično zbog toga što pokazatelj razvoja koji se najčešće uzima u obzir, bruto nacionalni proizvod po glavi stanovnika, predstavlja slabu meru za zemlje s visokom stopom nataliteta. Unutrašnje zategnutosti u ovim zemljama su znatne, s obzirom da prerađivački sektori koji se nalaze u ekspanziji ne eliminišu siromaštvo, već ga čak mogu i povećati.

Na pogoršavanje unutrašnjih zategnutosti utiče težak međunarodni ekonomski položaj mnogih zemalja trećeg sveta. Zavisnost novih industrijalizovanih sektora zemalja trećeg sveta o kolebljivim i sve proširenijim svetskim tržištima na koja iznose svoje proizvode postaje bolno jasna u vreme svetske ekonomske stagnacije. Ove zemlje zavise o spoljnim tržištima. Kada dođe do sužavanja svetskih ekonomskih aktivnosti, one se sa svojim proizvodima ne mogu okrenuti nekom većem domaćem tržištu.

Na početku osamdesetih godina mnoge od ovih zemalja su još više u opasnosti zbog tereta ogromnih međunarodnih dugova. Kako se njihovi ekonomski uslovi pogoršavaju, otplaćivanje ovih dugova postaje sve manje verovatno. Vlade zemalja čije ih banke finansiraju (prvenstveno su angažovane banke zasnovane na američkom kapitalu) ili Međunarodni monetarni fond nesumnjivo će preduzimati korake za spasavanje banke u slučaju da dođe do većih neizvršenja novčanih obaveza. Dodatna cena za takve zemlje trećeg sveta biće nametanje tipičnih oblika deflatorne politike Međunarodnog monetarnog fonda, što dalje podstiče unutrašnje političke napetosti. Osim toga, nesumnjivo je da će biti obustavljeni privatni zajmovi iz kojih se finansira najveći deo uvoza nafte zemalja trećeg sveta čim postane jasno da je njihov položaj rizičan. I u ovom slučaju, smanjenje domaće potrošnje može dovesti samo do socijalnog i političkog nemira u ovim zemljama.

Neki ortodokсни pisci izložili su skicu takve budućnosti koju zajednički dele zemlje u razvoju i razvijene zemlje. Prema njima, razvijene zemlje će se lišiti svojih starijih prerađivačkih industrijskih preduzeća, počev od tekstila do televizije, i investiraće u zemljama trećeg

sveta da bi ih osposobile za proizvodnju jeftinijih proizvoda koji predstavljaju glavni deo potrošačkog standarda Zapada. Industrijska preduzeća s visokom tehnologijom, zasnovana na kompjuterima i automatizaciji, postaću ekonomska osnova razvijenih zemalja, onako kako one budu prelazile u novi stadijum industrijske proizvodnje. U izvesnom ograničenom vidu, ovaj proces može se zapaziti u razvoju satelitskih kapitalističkih zemalja ili zemalja koje služe kao izvozna platforma, o čemu smo ranije raspravljali. Ali, ovaj proces sigurno nije ni ujednačen ni efikasan. Otpor sindikata dezindustrijalizaciji pojedinih regiona ili sektora starijih kapitalističkih privreda verovatno će dalje jačati onako kako bude rasla nezaposlenost. Nastavljanje zapadnog investiranja nije sigurno. Kapitalna ulaganja u trećem svetu biće usmerena tamo gde su najveće dobiti, tako da pojedinačni „uspeh“ trećeg sveta u ovakvom obliku industrijalizacije zavisi o uspehu postignutom u međusobnoj konkurenciji putem održavanja poreza i nadnica na niskom nivou. Ishod će opet biti politička i socijalna nestabilnost, kako kod onih koji su na dobitku tako i kod onih koji su na gubitku. Neke satelitske kapitalističke zemlje će oslabiti, pošto će ih druge zemlje trećeg sveta nadmašiti. U svakom slučaju, novi talasi investiranja u prerađivačku industriju ne garantuju da će postojati unutrašnji mir u trećem svetu.

Treći svet biće prinuđen da se pridruži kapitalističkim zemljama na ekonomskoj vrtešci. Kakva će biti reakcija tih zemalja? Mogu li dugoročniji zajednički interesi zemalja trećeg sveta da dovedu do zbližavanja i efikasnih koalicija? Mogu li proizvođači sirovina da organizuju kartele za određivanje cena kao što su to učinile zemlje OPEC-a? Može li treći svet da se organizuje tako da ostalom delu sveta nametne jedan novi međunarodni ekonomski poredak? Dosad je postignut samo ograničen politički uspeh. Jedna duboka, produžena recesija u kapitalističkim zemljama dalje će podrivati ekonomsku snagu svih potencijalnih kartela proizvođača trećeg sveta. SAD i druge kapitalističke zemlje će se, nesumnjivo, suprotstaviti novim kartelima proizvođača na znatno agresivniji i efikasniji način nego što su to učinili u pogledu inicijativa OPEC-a.

Treći svet bi se mogao organizovati protiv ekonomske i političke intervencije kapitalističkog Zapada ili Sovjetskog Saveza. Regionalni savezi, mada u Latinskoj Americi dosad još nisu efikasni, a trenutno su neostvarivi u južnoj Aziji, imali su uspeha u Africi. Posebno uzev, izgleda da je organizovanje afričkih zemalja u pitanju

građanskog rata u Rodeziji/Zimbabveu bilo presudan činilac u obezbeđivanju pravednog i relativno miroljubivog prenošenja vlasti na crnačku vladu. Da li će ovakav oblik političkog saveza biti ponovo uspešan i u drukčijim okolnostima — nije sigurno. Regionalna saradnja među zemljama trećeg sveta, umesto njihovog grčevitog otimanja o zapadne investicije, može doprineti uspostavljanju kontrole nad njihovim sopstvenim razvojem.

Međutim, verovatnija razvojna strategija biće istrajnost u tome da se izgrade i održe nacionalni i konkurentni ekonomski i politički savezi u trećem svetu. S obzirom na ekonomsku nužnosti o kojima smo prethodno raspravljali, neposredna budućnost mnogih zemalja trećeg sveta je sumorna. Unutrašnje političke i ekonomske napetosti će se, bez sumnje, povećavati. Borba za političku vlast, uslediće, gotovo neizbežno, kao posledica ekonomskih teškoća koje će verovatno doživeti većina zemalja trećeg sveta, a sasvim sigurno one koje se bezuspešno nadmeću za dobijanje zapadnih investicija. Kao i u prošlosti, tendencija razvoja u mnogim zemljama trećeg sveta biće pojava levo orijentisanih buntovnih pokreta s različitim nivoima masovne podrške, koji će se suočavati s opozicijom lokalnih i međunarodnih kapitalističkih snaga. Često će nestabilna unutrašnja situacija u mnogim zemljama trećeg sveta uticati na to da snage s leve teško mogu da se odluče koju unutrašnju grupu da podrže. Rivalitet SAD i SSSR komplikovaće orijentaciju i poglede domaćih grupa.

Na snagu uticaja mnogih ovih pokreta delovaće spoljna politika SAD, koja se trenutno nalazi u zbrci. Stari pobornici hladnog rata, koji se izjašnjavaju u prilog neposredne vojne intervencije, vode borbu protiv novog soja spoljopolitičkih stručnjaka koji zastupaju znatno uravnoteženiji pristup. Poslednji događaji u Nikaragvi i Salvadoru najjasnije pokazuju ovaj zaokret u spoljnoj politici SAD. U Nikaragvi, nakon dugogošnjeg podržavanja surove i nepopularne vlade, SAD su povukle svoju finansijsku i političku pomoć Somozinom režimu, kada se pokazalo neizbežnim da će koalicija levičarskih ustaničkih snaga osvojiti vlast. U Salvadoru, opet, SAD su nedavno sprečile jedan desničarski državni udar i zahtevale da vlada koja je na vlasti uvede agrarnu i bankarsku reformu (premda sa nepoznatim posledicama), pre nego da dozvole da ova zemlja sledi put koji je upravo utvrđen u Nikaragvi. U spoljnoj politici SAD (barem u ovom trenutku) uvidelo se da se borba protiv „neprijatelja” ne može naprosto voditi, bilo neposredno ili preko zastupnika, do smrti, već da se treba povući i raskinuti

veze kada se čini da je poraz neizbežan. Ovo je lekcija koja je suviše kasno izvučena iz iskustva s Vijetnamom. Intervencija se više ne može tako lako prihvatiti, niti tako lako sprovesti kao pedesetih godina.

Može se računati na to da će SAD nastaviti da se preko svojih surogata suprotstavljaju većini levičarskih pobuna, ali izgleda manje verovatno da će se neposredno angažovati u dugotrajnim vojnim intervencijama. „Hirurške zahvate”, kao što je, na primer, neuspeo pokušaj oslobađanja talaca u Iranu, SAD će verovatno preduzimati u vremenima političkih potreba. Da li će nekoliko prvih ovakvih manevara, koji liče na igre „kauboja i Indijanaca”, moći da se okvalifikuju kao „uspesi” ili ne, uticaće na buduće američke vojne intervencije u trećem svetu.

UNUTRAŠNJE NAPETOSTI

Zaokret ka rekapitalizaciji

Završena je posleratna era. U periodu od pedesetih do početka sedamdesetih godina zabeležen je ekonomski napredak i razvoj socijalnog sektora. Kejnzijsansko upravljanje potražnjom putem monetarne i fiskalne politike bilo je usmereno na stimulisavanje i regulisanje ekonomije, dok su verzije države blagostanja Williama Beveridgea dovele do ekspanzije javnih programa, tako da je „socijalna nadnica” postala važan deo — u čuvenoj frazi Richarda Titmussa — individualnog „upravljanja nad izvorima i vremenom”.

U SAD i Velikoj Britaniji razvila se nova društvena ideologija. To je drastičan zaokret u odnosu na razvoj u okviru ideologije države blagostanja; ta tendencija teži prestrukturisanju privrede. Njen cilj je „rekapitalizacija kapitalizma”⁹ i ona uključuje: 1) smanjenje važnosti javnog sektora, povezano s rekapitalizacijom u političko-ekonomskom smislu, pri čemu privatno preduzeće postaje relativno važnije što više opada javni socijalni sektor; 2) podsticanje investicija u privatnom sektoru, uz očekivanja da se to ostvari u izvoznim prerađivačkim sektorima putem povećanja ušteda, pa time i sredstava za investicije, kao i putem nižeg oporezivanja dobrostojećih i korporacija — što predstavlja rekapitalizaciju u

⁹ S. M. Miller, „The Re-Capitalisation of Capitalism”, *Social Policy*, novembar—decembar 1978. Jedna ranija verzija pojavila se u *The Journal of Urban and Regional Research*, 1978.

fizičkom smislu kapitala, povećanu i produktivniju sposobnost. Ovi ciljevi se postavljaju i slede u vreme kada se snažni inflatorni pritisci obuzdavaju usporavanjem ekonomskog rasta.

S rekapitalizacijom idu i sledeći ciljevi: a) smanjenje normativnog regulisanja biznisa, koje očigledno onemogućuje produktivnost i konkurentnost (na primer, zahtevi u pogledu zaštite na radu u fabrikama), b) prekovremeni rad, koji sadrži porast realnih nadnica radi podsticanja veće konkurentnosti američkog i britanskog izvoza na svetska tržišta i smanjenja privlačnosti uvoza koji obara cene domaćih proizvoda.

Sa snažnim i neprekidnim pritiskom inflacije, rekapitalizacija se nudi i kao jedan od načina za borbu s ovom pretnjom. Povećanje investicija dovešće do povećanja produktivnosti što će, sa svoje strane, uticati na sniženje troškova po jedinici proizvoda, a ovo će dovesti do nižih cena. Ova orijentacija se sada naziva „ekonomija ponude“, za razliku od „ekonomije potražnje“ kejnzijanizma. Ona se nudi kao da nije postojao monopol, i kao da je cene određivalo automatsko konkurentsko tržište, koje je sada narušeno maglovitim zahtevom — iza kojeg stoji vlada — da se nadmaše kapaciteti radi povećanog snabdevanja robama, i kao da kejnzijanizam nije u praksi obezbedio glavne elemente za smanjivanje oporezivanja da bi se stimulisalo investiranje.

U osnovi strategije rekapitalizacije leži raskid s desničarskom, socijaldemokratskom liberalnom njudilovskom i Keynes-Beveridge modom koja je preovlađivala u posleratnoj Britaniji i Americi. Očekivanja su bila usmerena na to da će kejnzijansko upravljanje potražnjom povećati ekonomski kolač i proizvesti „punu“ zaposlenost, ili bar zaposlenost na visokom nivou. Ovaj uvećani ekonomski kolač obezbedio bi veće kriške svima, dok bi se finansiranje ekspanzije javnog društvenog sektora putem oporezivanja — stvaranje „države blagostanja“ — koristilo za poboljšanje položaja onih koji se nalaze na dnu i obezbedilo „paket socijalne nadnice“ ili prihod za socijalno staranje i transfer novca, što bi bilo od koristi za radničku ili srednju klasu.

Ovaj brak Keynesa i Beveridgea bio je usmeren na to da se očuva socijalni mir putem proširene potrošnje. Taj spoj je u principu uspeo, mada dosta šaroliko. Životni standard velike većine je poboljšan; vlada je unapredila školstvo, penzije, stambene uslove; relativni broj onih koji su bili u teškom siromaštvu verovatno je smanjen. Ovo je dovelo i do znatnog proširenja uloge vlade, do važnih promena u poslovanju preduzeća, s ob-

zirom da je oporezivanje pogodilo politiku biznisa. S druge strane, nije dovelo do smanjenja mnogih nejednakosti, nego je čak stvorilo nove.

„Kapitalizam humanog lica“ — „Nikad vam nije bilo tako dobro“, parola Macmillana iz 1959. godine — „miroljubiva revolucija“, kao što su to neki propagandisti nazvali, predstavljalo je značajnu političku snagu. To je pružalo izvor legitimnosti za posleratni kapitalizam: svako je trebalo da ima koristi od toga, a siromašni možda najviše od svih, kao što je u slikovitoj predstavi Johna Kennedyja rastuća plima (ekonomskog razvoja) ponela sve čamce (uključujući, kao što se verovalo, i crvotočne čunove siromašnih). Kapitalizam više nije imao surove čeljusti i kandže kojima razdire i guta svoje najamne robove u mračnim, đavolskim žrvnjevima. Bio je blistav, pun nade i poboljšavao je uslove većine ljudi. Kejnzijanizam je pretpostavio uspešno ekonomsko poslovanje, a Beveridge — društvo socijalnog staranja.

Ovaj političko-ekonomski pogled imao je svoj značajan tok i redosled. Iako je Britanija imala manje uspešan razvoj posleratnog kapitalizma od SAD, Zapadne Nemačke, Japana, Francuske, životni standard je, ipak, i u ovoj zemlji zabeležio napredak. Ali, socijalni mir nije u potpunosti ostvaren. U šezdesetim godinama SAD su doživele rasne sukobe; Britanija je doživela mnogobrojne štrajkove na nacionalnom i lokalnom nivou. U glavnim crtama, međutim, socijaldemokratska liberalna strategija bila je efikasna. Potresi poput onih do kojih je došlo maja 1968. godine u Francuskoj nisu dublje ili trajnije skrenuli ovu politiku s njenog kursa.

Socijaldemokratska strategija nalazi se sada u velikim teškoćama, a vodeći poslovni krugovi i mnogi ekonomisti ubedili su političke lidere da je rekapitalizacija, zajedno s deflacijom ili usporenim rastom, najpogodniji kurs za nastojanja da se odstrani tvrdoglava inflacija i da se poboljšaju sumorni dugoročni ekonomski izgledi. Ova teza sastoji se u tome da je usporeni rast, čak ako i rezultira u neposrednom opadanju životnog standarda, nužan u borbi za savladavanje inflacije; mora se podnostiti visok nivo nezaposlenosti, a u izvesnim trenucima mora čak da bude i podstaknut od strane vlade ukoliko se želi obuzdati inflacija. Visoki profiti koji bi se ostvarili putem smanjenog oporezivanja i zamrzavanja porasta nadnica nužni su da bi se podstaklo investiranje i da bi se time povećala industrijska proizvodnja. Antiinflaciona kampanja iziskuje da se smanje vladini izdaci kako bi odgovarali smanjenim prihodima od poreza; smanjenje javnih službi nužna je posledica svega toga. Implicitna

socijalna kompaktnost posleratne ere, izgrađena u okviru strategije Keynes-Beveridge, okončana je, bar za duži period.

Antiinflatione akcije nisu ograničene samo na drakonske mere deflacije. One su povezane s određenom politikom povećanja industrijske proizvodnje putem ponovne privatizacije nacionalnog bruto proizvoda, to jest, smanjenjem procenta bruto nacionalnog proizvoda koji se ostvaruje preko države. Rečnik koji počinje da se upotrebljava govori o „reinvestiranju“, novoj fizičkoj sposobnosti industrije. Treba stimulisati fizičko investiranje u privatne koncerne da bi se povećala produktivnost i međunarodna konkurentnost. Ovo podrazumeva ekspanziju kapitalizma, privatnu kontrolu ekonomske aktivnosti, pri čemu multinacionalna preduzeća i banke imaju prednost. U toku je krupna ekonomsko-političko-socijalna promena.

Osamdesete godine započinju, dakle, u znaku napora da se ponovo podgreje kapitalizam svaljivanjem tereta na ogromne delove stanovništva — usporenim povećanjem realnih nadnica, povećanom nezaposlenošću i smanjenjem javnih službi i transfera. Kakav će biti ekonomski i politički kurs ovakve politike tokom ove decenije? Postoji verovatnoća da će obustave rada, koje je Britanija doživljavala tokom šezdesetih i sedamdesetih godina, karakterisati obe zemlje, s obzirom da je zbog sporadičnog političkog otpora i ekonomskih teškoća prilično teško održati dugoročnu politiku.

Glavne teškoće vrteće se oko pitanja kako da se preduzeća i ekonomske aktivnosti oslobode raznih vidova sputavanja ili strogog normativnog regulisanja. Teza je ovde ta da je vlada nesposobna, a da se putem dejstva tržišta mogu bolje postići ciljevi potrebnog investiranja, povećanja produktivnosti, ekspanzije izvoza i obuzdavanja inflacije. Malo je verovatno da će ova politika moći bezbedno i glatko da uplovi u svoje odredište.

Strategija rekapitalizacije javlja se u periodu u kojem postoje snažni inflatorni pritisci. Tada se javlja potreba da se zaustavi inflacija i izvrši prestrukturisanje ekonomije. Ostvarenje jednog od ova dva cilja predstavljalo bi veliki podvig; istovremeno ostvarenje oba cilja iziskuje izvanrednu sreću, ekonomsku veštinu i političku pomirljivost.

Smanjenje oporezivanja korporacija i imućnih radi povećanja profita i ušteta, u nadi da će to dovesti do povećanja proizvodnog investiranja — verovatno će imati drukčije rezultate od onih kojima se teži. Umesto da dođe do podsticanja investiranja u prerađivačkom sektoru,

rezultat će biti manje korisna ekonomska aktivnost. Krupne špekulacije (kao u slučaju procvata trgovine nekretninama u Britaniji), neproizvodno investiranje u ostalim sektorima izvan prerađivačkog, kao i odliv kapitala u rentabilnija inostrana odredišta, verovatno će biti konačni rezultat ukoliko se ne ograniči kretanje kapitala.

S obzirom da takav odliv kapitala u inostranstvo sprečava povećanje domaćih investicija i produktivnosti, javiće se vrlo zamašni pritisci da se trgovina podvrgne regulisanju radi unapređenja izvoza, i obeshrabrivanja uvoza i odliva kapitala. Suparničke želje različitih poslovnih i bankarskih grupa doći će u sukob i dovesti do toga da će biti vrlo teško održavati ovu politiku na njenom kursu.

Jedna od osnovnih protivrečnosti u strategiji rekapitalizacije sastoji se u tome što se ona propoveda u raspoloženju — što manje normativnog regulisanja tim bolje, pa neka tržište onda izvodi svoje čarolije. Ovaj pogled uživa dosta široku podršku, koja opada ako od toga imaju koristi samo neke industrijske grane. Ali, potrebe tekuće situacije iziskuju selektivnost, povećanje perspektiva za izvoz u specifičnim granama industrije koje mnogo obećavaju u pogledu izvoza. Opasnosti od špekulacija, odliva kapitala i uvoza, kao i potreba da se razvijaju industrijske grane s nejasnim kratkoročnim ali dobrim dugoročnim izgledima, zahtevaju kanalisanje investicionih fondova i obuzdavanje uvoza.

U osamdesetim godinama doći će do dvojake vrste borbe: a) između selektivnosti i specifičnih subvencija, i jedne sveobuhvatne neselektivnosti, podsticaja za nemešanje, i b) između selektivne kontrole uvoza i „slobodne trgovine“. Zaštita domaće industrije od uvoza podrazumeva povećanje cena, ali, takođe, znači održavanje domaćih preduzeća i zaposlenja, bar kratkoročno gledano. Nametanje carina ili uvoznih kvota znači izlaganje opasnosti od odmazde drugih zemalja koje bi mogle da ugroze izvoz i sposobnost banaka, koje su sve više međunarodnog karaktera, da usmeravaju svoj kapital onako kako one same žele. Ali, bez kontrole ili subvencija neka bi preduzeća propala; potencijalno važna industrijska preduzeća možda se ne bi mogla razvijati.

Do izvesnog nevoljnog, sporog kretanja ka selektivnosti doći će tokom ovog desetleća kada se pokaže da su sveobuhvatna rešenja neefikasna. Pozicija levice u odnosu na ova teška pitanja uvek je problematična, i takva će sve više biti u ovoj dekadi. Levici, a i sindikatima, nedostaje koherentan pogled o tome kako da se u okviru kapitalizma dođe do situacije u kojoj bi se unapredio položaj

radnika i siromašnih bez probijanja kapitalističkih institucionalnih formacija i mentaliteta.

Druga grupa protivrečnosti obuhvata pregovore o nadnicama ili klasnu borbu. Naime, ključna stvar u okviru napora ka rekapitalizaciji, antiinflacionoj borbi i zalaganju u prilog izvoza jeste zamrzavanje povećanja realnih nadnica. Postoji obilje mera koje su na raspolaganju ili u izgledu: visok, neprekidni nivo nezaposlenosti „disciplinuje” sindikalne rukovodioce i članove, i nagoni ih da se priklone i prihvate niža povećanja. Niska stopa rasta koja dolazi kao rezultat ograničenja u pogledu priliva novca prisiljava poslodavce da odbacuju povećanja nadnica; ograničenja koja sprovodi vlada (ili povlačenje zaštitnih mera) dovode do toga da sindikalno organizovanje i pregovaranje postaje sve teže; zahtevi za niskim minimalnim nadnicama neće pomeriti stope nadnica s dna, a raspoloženje i spremnost korporacija da izdrže duže štrajkove imaće dugoročno obeshrabrujuće dejstvo na sindikate uopšte.

Strategija rekapitalizacije mogla bi se suočiti s daljim nizom teškoća koje proističu iz interesa multinacionalnih korporacija. Na žalost, analize levice nisu bile od pomoći u razumevanju heterogenosti korporacija. Mnogi marksisti govore o „kapitalu” kao da je reč o nekom glumcu. Ovaj antropomorfizam zamagljuje važnu stvar da se specifični delovi (ne frakcije) kapitala pokreću na određen način i od strane određenih preduzi- mača ili menadžera. Ova diferencijacija kontrole nad vrstama i nivoima kapitala vrlo je važna.

Delovati, opet, tako kao da kapitalističkom privredom dominira hiljadu velikih preduzeća, i pripisati ostalim američkim preduzećima da pripadaju slabom „konkurentnom kapitalističkom sektoru”, znači potcenjivati značaj investicija, zaposlenosti i politike onih značajnih preduzeća koja su izvan hiljadu najvećih. Najnovije marksističke analize opsednute su multinacionalnim korporacijama i zamaglile su političke i ekonomske struje.

Pristup koji zastupa tezu o rekapitalizaciji i antiinflacionoj borbi prikazuje ih kao da su one od koristi za sva preduzeća. Ali, sva preduzeća nemaju koristi od slobodne trgovine, s obzirom da mnoga od njih ugrožava uvoz ili je, pak, malo verovatno da mogu biti uspešni izvoznici. Dalje, niska stopa rasta radi savlađivanja inflacije znači da će mnoga srednja ili sitna preduzeća trpeti posledice i da će biti likvidirana, s obzirom da nemaju dovoljno sredstava da igraju na kartu dugoročnog razvoja, kao što to mogu učiniti veća preduzeća.

Jedna od mogućnosti u osamdesetim godinama jeste i ta da će se interesi sitnih ili srednjih preduzeća, kao i onih preduzeća koja rade u specifičnim sektorima, možda razilaziti s važnim elementima strategije rekapitalizacije i antiinflacione borbe. To je već očigledno u naporima da se ograniči uvoz u nekoliko sektora. Ako se interesi specifičnih vrsta preduzeća budu sve više sukobljavali s diktatima strategije rekapitalizacije i antiinflacione borbe, od čega će prvenstveno koristiti imati veća preduzeća i korporacije, i ako se ti specifični oblici preduzeća budu tako organizovali da vrše pritisak u pravcu promena — što predstavlja jedno veliko „ako”, nema sumnje — tada će možda postojati mogućnosti za zajedničku akciju kako bi se nametnula ekspanzivnija politika, koja bi imala za rezultat viši nivo zaposlenosti kao nusprodukt opstanka ovih preduzeća.¹⁰

Ono što ne bi trebalo zanemariti u ovom ispitivanju mogućeg razjašnjavanja ekonomske strategije do koje dolazi u Britaniji i Sjedinjenim Državama jeste finansijska nestabilnost banaka i korporacija. Najveće američke banke sada ostvaruju više od polovine svojih profita u inostranstvu. Kao što su istakli John McKinlay i Don Devey, one su veoma angažovane u investiranju u zemljama trećeg sveta, koje imaju slabe izgleda i mogućnosti za otplatu zajmova. Verovatno nije nikad u širim razmerama ni postojao neko ko bi se mogao okvalifikovati kao bankar-džentlmen konzervativnog kova; danas je jasno da su bankari bezobzirni špekulanti koji izmišljaju nove načine da stvaraju novac, proklinjući rizike koje to obuhvata. Centralne banke nastoje da spreče promašaje i neuspehe banaka, ali bi iznenađan i širok slom špekulativne manjine u nekoj krhkoj situaciji mogao preokrenuti politiku i destabilizovati neke kapitalističke privrede. Mada se takvo tvrđenje ne odnosi na depresiju iz 1929. godine, kada je postojala stopa nezaposlenosti od 20%, ono zaista ukazuje na osetljivost na pritiske kojoj su podložne mnoge kapitalističke privrede, i na ozbiljnu teškoću da se s uspehom održi dosledna ekonomska politika.

Drugi mogući slučaj za Sjedinjene Države jeste prekid toka nafte s Bliskog istoka, ili veliki skok njenih cena. Mada SAD usporavaju svoju stopu rasta potrošnje nafte i mogu pokrenuti i druge izvore energije, njihova zavisnost o inostranoj nafti ostaće još nekoliko godina

¹⁰ O značaju malih i srednjih preduzeća raspravlja se u članku S. M. Millera, „Notes on Neo-Capitalism”, *Theory and Society*, II, br. 1, 1975.

vrlo velika. Vojna intervencija na Bliskom istoku mogla bi preseći dotok nafte, ili bi neki nagli talas povećanja cena nafte mogao potpaliti surovu inflaciju.

Tokom vremena, antiinflatorna politika vodiće kontroli cena i nadnica, nadjačavajući stanovište o „slobodnom tržištu”. Pored problema snabdevanja naftom i njenih cena, monopolitičko diktiranje cena u najvećem delu industrije utiče na njihov rast. Očigledno, pritisci na nadnice takođe bi imali odraza na cene (ukoliko to mnogohvaljeno povećanje produktivnosti ne bi neutralizovalo povećanje troškova rada). Takođe je od značaja reakcija političara na pritiske masa, izražena u vidu stimulanja privrede radi smanjenja nezaposlenosti, povećanja dohodaka i poboljšanja izgleda za ponovni izbor.

Političke reakcije

Dosadašnja rasprava ostavila je po strani važnost politike, stavljajući umesto toga naglasak na ekonomske strukture i snage. Uspeh politike rekapitalizacije i antiinflatione borbe u velikoj meri zavisi o njihovoj političkoj prihvatljivosti. U tom pogledu, ta politika započinje deceniju s impresivnim dostignućima.

Prvo od njih je široko prihvaćena tvrdnja da se mora žrtvovati poboljšanje životnog standarda ukoliko se želi poboljšanje poslovanja privrede. U Sjedinjenim Državama, uviđanje da je došao kraj ere jetfine energije dovelo je do politički značajne karakterizacije osamdesetih i daljih godina kao „doba oskudice”. U ovo teško vreme „ograničenja”, što je još jedna popularna krilatice, mora se prihvatiti smanjenje. U bliskoj budućnosti predstoji niži životni standard, ili bar niži porast životnog standarda nego u prošlosti. Očekivanja su smanjena.

Ova analiza često se prikazuje kao radikalna, naročito od strane onih koji su privučeni kontrakturnim levičarskim stilom i načinom života, ali ne i isključivo od njih. To što će imati manje, tvrdi se, navešće ljude da žive jednostavnije, temeljnije i dublje. Sasvim suprotno klasičnom marksizmu, prističe da će oskudica pre voditi do pozitivne transformacije negoli obilje. Ovo shvatanje ne bavi se time čiji životni standard ne treba da raste, kako će se donositi odluka, kako će se teret prestrukturisanja podjednako rasporediti, kao ni drugim pitanjima raspodele i moći koja, jednim delom, karakterišu radikalnu analizu. Moto da „ne postoji ništa loše što Amerika ne može rešiti smanjenjem očekivanja”, sve

se više prihvata i ublažava reakcija prema politici iz koje proističe visoka nezaposlenost, niži realni dohodak, smanjenje javnih službi i slično. Tehnika dobijanja pristanka razvija se strahovito brzo. Konzervativna i neokonzervativna misao doživljava u Sjedinjenim Državama slavlje, čemu su, u izvesnoj meri, doprineli i masovni mediji. Kako nova ideološka hegemonija osvaja teren, američki liberalizam i socijaldemokratija desnog krila doživljavaju sumrak, a konzervativna misao nailazi na akademsko priznanje kao mudrost višeg stepena i kao praktičniji savet.

Važan element konzervativne ideologije jeste to da su vlade, naročito nacionalna vlada, nesposobne, rasipne i preglomazne. Ni liberali ni levica nemaju adekvatan odgovor na ovu tvrdnju. U zaključnom poglavlju raspravljamo o ovom pitanju.

Reklo bi se da grupe s leveice nemaju pravog odgovora na teškoće sadašnjeg perioda. Njima nedostaje politički privlačna, ekonomski životvorna, kratkoročna ekonomska orijentacija. Ovakva tvrdnja ne podrazumeva da bi levica morala da ponudi neki detaljan program specifičnih oblika politike. Ali, da bi dobila podršku, ona bi se morala pokazati sposobnom da se uhvati ukoštac s važnim pitanjima. Gospođa Thatcher, van svake sumnje, greši kada je reč o tome kako se treba hvatati ukoštac s inflacijom, ali ona ipak nudi neki put. Levica, bar u Sjedinjenim Državama, izgleda slaba i nespretna u odnosu na pitanje inflacije. Oni s leveice koji kao rešenje nude kontrolu, suočavaju se sa snažnim argumentima u pogledu njene neefikasnosti i nevestine vlade. Slabo levičarsko i liberalno reagovanje na takve tvrdnje ima malo izgleda da zadobije podršku.

Pitanje se ne odnosi samo na inflaciju, već na mnogo dublje zasnovane teškoće levičarskih i liberalnih socijaldemokratskih ekonomskih analiza i političkih pravaca. Kejnzijanska shema, kako na analitičkom nivou tako i na nivou politike, nalazi se u zbruci, slabeći uverljivost liberalno-desničarskih socijaldemokratskih preporuka. Marxove ekonomske analize bile su zasnovane na razvoju (britanskog) kapitalizma devetnaestog veka i nedostajala im je specifičnost i neposrednost. Postoji orijentacija da se kritikuje politika establišmenta, umesto da se ponude ozbiljne alternative toj politici. Poziv na nacionalizaciju industrije nema neku široku privlačnost i ne bavi se važnim pitanjima inflacije. Međutim, neke promene se dešavaju. U Britaniji, više nego u SAD, javljaju se neke temeljnije ili radikalnije kratkoročne analize ekonomske

politike, ali one nisu obuhvatne. Postoji potreba za kratkoročnom ili srednjoročnom politikom koja bi se kretala u pravcima transformacije i izgrađivanja podrške, što nije nimalo lak zadatak.

Odblesci kratkoročne ili srednjoročne orijentacije postaju očigledni: pravična kontrola cena, nadnica i profita, zajedno s monetarnom kontrolom, umesto da joj služi kao zamena; kontrola uvoza i odliva kapitala, zajedno s naporima na svetskom planu da se ublaže zabrinjavajuće posledice prevelikog oslanjanja na međunarodnu trgovinu; nadzor nad investicijama kako bi se osigurao razvoj određenih sektora, uz napuštanje politike stimulisanja sveukupnih ušteda i investiranja, i prelazak na selektivnu ekspanziju onih sektora koji bi mogli da služe ciljevima dugoročnog ekonomskog rasta i zapošljavanja; uključivanje radnika u odlučivanje u velikim preduzećima, uporedo s preraspodelom rada. Uopšte uzev, učiniće se korak ka tome da se utiče ne samo na nivo bruto nacionalnog proizvoda, već i na njegovu sadržinu i način na koji se stvara. U stvari, razvijaće se radikalna ekonomija ponude, prestrukturiranje industrije i makro—mikro politike, kao suprotstavljanje konzervativnom pristupu opštih većih profita, neselektivnih investicija i produktivnosti.

Proći će dosta vremena dok se ovaj pristup tehnički i politički ne razvije. Verovatno je da će bar u prvoj polovini osamdesetih godina veliki teret politike rekaptalizacije i antiinflacione borbe biti svaljen na radničku klasu i siromašne. Postoji i jedno „ali” — sadašnja ideološka hegemonija mnogih konzervativnih postavki mogla bi biti zbrisana kao rezultat reagovanja na posledice ovakve politike.

Sniženi standard života, izneverene nade, visoka nezaposlenost, naročito među mladima, mogu dovesti do snažnih reakcija. Socijalna politika osiguranja za slučaj nezaposlenosti, stručnog osposobljavanja, javne pomoći ili dodatnih olakšica, predstavlja izvestan društveni stabilizator. Koliko će ti oblici politike biti efikasni u ublažavanju nezadovoljstva nije sasvim izvesno; kako osamdesete godine budu tekle oni bi mogli biti smanjeni i pružati manje prostora za ekonomske gubitnike ili za političku bezbednost od nasilja i nemira, što su elementi konfrontiranja u vanizbornoj političkoj aktivnosti. Verovatno je da će država preduzimati napore da podese socijalnu politiku, kako bi se prilagodila privremenim izbornim pritiscima ili pritiscima konfrontacije. Ako ekonomska politika bude donekle uspešna, postoji više prostora za prilagođavanje i manja verovatnoća za snažnu

opoziciju. Obim otpora prema gubicima koje će trpeti mnoge grupe u tom slučaju nije izvestan.

Snažne reakcije na zbivanja i opšte izražena srdžba u osamdesetim godinama mogu dovesti do uznemirenosti. U mnogim američkim gradovima mogla bi se dogoditi „duga, topla leta”, otpor crnaca i Hispanjolaca. I Britanija bi mogla doživeti urbane nemire, naročito ako policija bude vršila pritisak na manjinske grupe. Jedna važna nova mogućnost sastoji se u tome da visoka i neprekidna stopa nezaposlenosti, kako među belcima tako i među manjinskim grupacijama, može dovesti do akcija konfrontacije. Možda je za SAD najvažnija mogućnost slabljenja radničkih štrajkova.

Iako postoje mogućnosti izbijanja nereda i nemira, verovatno je da će oni biti sporadični i ograničeni, dovodeći samo do manjih promena. Jedan od razloga za ograničene izlive nezadovoljstva bila bi činjenica da konzervativne vlade i politička klima jasno pokazuju da bi cena za smanjenje buntovnih aktivnosti bila previsoka. Na fini način, ova atmosfera smanjuje verovatnoću da neka iskra zapara uzburkanu noć. Drugo, manjinska područja koja su doživela destrukciju kao rezultat pobune, retko — bar u Sjedinjenim Državama — doživljavaju neka slična iskustva u narednim godinama. Ako ovom uopštavanju ima mesta, onda bi broj područja u kojima ne bi uspelo sprečavanje izbijanja nemira bio znatno ograničen. Treće, znatno su porasle politička i policijska prefinjenost u onemogućavanju ili smirivanju nemira.

Ova tri razloga ukazuju na ograničen broj i obim pobuna. Drugo je pitanje da li će reagovanje na pobunu izazvati značajne promene u stanju uznemirenog stanovništva. Jedan od razloga za sumnju da će doći do značajne promene jeste taj da su takvi izlivi nezadovoljstva lokalnog karaktera i da nisu sinhronizovani. Pitanja kao što su osnovna diskriminacija, siromaštvo i nezaposlenost, mogu ležati u osnovi razloga za pobunu, ali je detonator obično neposrednog i lokalnog karaktera, na primer, specifični činovi policijske surovosti. Ne treba mnogo učiniti da bi se srdžba stišala, naročito zbog toga što njome nisu izraženi neki dalekosežni zahtevi, a buntovne zajednice nisu organizovane tako da bi mogle da nastave borbu na osnovnim pitanjima. Ako takvo nezadovoljstvo bude izraženo na nacionalnoj osnovi, uznemirenost se može stišati blagim vladinim merama smirivanja kao što su, na primer, povećanje izdataka za javnu pomoć ili privremeno zapošljavanje na javnim

radovima, uz niske nadnice. U odsustvu nekog iznuđenog pitanja i političkog centra, verovatno je da će takva socijalna ublažavanja dovesti ne samo do smirivanja zategnutosti, već i do pocepanosti lokalne podrške otporu. Vlade još i dalje imaju jako mnogo manevarskog prostora.

Ukoliko se ne pojave novi oblici taktike i novi odnosi ravnoteže između „spontanih“ akata pobune i efikasnog nastavljanja organizacionih oblika, i ukoliko represivne akcije ne rezultiraju u događajima koji mobilišu velike mase, osamdesete će se godine u retrospekciji uglavnom karakterisati kao ispoljeno problematično pomirenje, a ne kao vreme buntovnih događaja koji narušavaju ravnotežu.¹¹

Značajnije područje nemira mogli bi biti štrajkovi i fabričke sabotaze. Jedna struja u američkom biznisu spremna je da ide do krajnjih granica i da se konfrontira sa sindikatima, tražeći od njih da se odreknu dostignuća koja su izborili tokom niza godina. Druga preduzeća su manje spremna da se suoče s opasnošću dugotrajnih štrajkova. Postoji verovatnoća da bi na početku ove decenije moglo doći do teških, krvavih štrajkova, a zatim do sporazuma između biznisa i sindikata koji bi se zasnivao na nižem nivou očekivanja od strane sindikata i njihovih članova.

I u Britaniji i u Sjedinjenim Državama ključ za uspeh ekonomske politike koja je usmerena na probleme inflacije i prestrukturisanja zavisi od spremnosti dela stanovništva koji bi bio pogođen tom politikom da živi s njom u dužem periodu. Intenzivni nemiri među radnicima i masovno nezadovoljstvo stanovništva smetali bi ostvarenju ove politike. Dominantan politički moto osamdesetih godina biće hvatanje ukoštac s ovim pritiscima, uz nastojanje da se istovremeno održi strategija rekapitalizacije.

Pokreti

Na početku osamdesetih godina politička vitalnost u SAD ispoljava se na drugim pitanjima. Ni sindikati ni crnačke organizacije nisu borbeni ni efikasni. Akcije članova sindikata verovatno će poprimiti razne oblike bunta, dok će crnačke zajednice biti zapljusnute talasom gneva, ali će biti bez vođstva. Tekući politički život

¹¹ Vid. raspravu o ovoj tvrdnji u časopisu *Social Policy*, maj—jun i septembar—oktobar 1980.

odvija se oko feminističkih pitanja, i pitanja čovekove sredine i lokalne zajednice.

Sva tri ova pokreta u suštini pokreću osnovna pitanja transformacije. Feministički pokret se suočava s diskriminacijom zapošljavanja, a u SAD taj pokret, osim toga, proširuje analizu i politiku putem izgrađivanja jedne teze o „uporedivom radu“, koja ide dalje od principa „jednaka plata za jednak rad“ ili „jednak pristup do zaposlenja“, tražeći da se priznaju razlike u platama na raznim poslovima za koje se zahtevaju slični nivoi stručnosti. Prevelika koncentracija žena na takozvanim „ženskim poslovima“ dovodi do toga da se na tim poslovima održavaju niže nadnice od „muških nadnica“ za koje nije potreban nikakav viši nivo stručnosti.

Radikalni feministički pokret ukazuje na fundamentalne zategnutosti koje postoje u prirodi produkcije i reprodukcije. Da li su rutinski rad i hijerarhija jedini ili čak i najefikasniji načini organizovanja rada? Na koji način patrijarhalna porodična struktura nanosi štetu svim članovima porodične jedinice? Do nekih važnih promena došlo je u svesti i muškaraca i žena, uprkos jakoj reakciji i pokretu protiv abortusa. Neke delove ovog pokreta sada pokreću najdublja pitanja strukturalne i psihološke promene. Feministički pokret suočić se sa značajnim teškoćama u osamdesetim godinama, i oštro će se usredotočiti na pitanja zapošljavanja. U nekim pitanjima dobiće široku podršku, jer su ona usmerena na to da svima donesu neki boljitak, kao što je, na primer, napor da se „povrati mirna noć“, naime nastojanje usmereno na zaštitu žena (i muškaraca) od napada na gradskim ulicama u noćnim časovima. S druge strane, privreda koja je u opadanju daće podršku argumentima da žene treba da ostanu kod kuće i da se brinu o svojim porodicama. Ali, u situaciji kada se nastavlja niska stopa nataliteta, a u lošim ili neizvesnim ekonomskim uslovima možda čak i opada, zahvaljujući novim pogledima mnogih žena, i kada se procenat žena u plaćenju radnoj snazi povećava, ova teza verovatno ne može biti ubedljiva. Ali, smanjene mogućnosti za zapošljavanje mogu učiniti da se koncentrisanost na porodicu pretvori u iznuđenu alternativu za mnoge žene.¹²

¹² Opadanje stope nataliteta može imati za rezultat nedostatak radne snage krajem ove decenije. Da demografi nisu predviđali da će se tako nešto desiti, više bih verovao da će se to zaista i desiti. Uprkos lošim rezultatima i bilansu demografskih predviđanja, demografski činioći su važni, a zapostavljeni su u analizama leveice. Jedan od vrlo važnih činilaca svakako je porast broja porodica s jednim roditeljem.

Visok nivo nezaposlenosti i povećana konkurencija za ograničeni broj dobrih radnih mesta verovatno će imati za rezultat slabljenje pozitivne akcije za otvaranje novih radnih mesta za žene. Možda će se povećati konkurencija za posao s crncima, isto kao što i podela između dobrih i loših radnih mesta postaje sve raširenija i dublja. Prestrukturisanje industrije verovatno će dovesti do smanjenja broja radnih mesta za radnike početnike, proširiti nejednakosti među radnim mestima i dovesti do toga da unutrašnje napredovanje bude teže. Podeljeno tržište u izvesnom periodu visoke nezaposlenosti stvara ozbiljne zategnutosti. Može se desiti da početna dostignuća ostvarena u pogledu smanjenja diskriminacije za pošljavanja žena mogu biti narušena u osamdesetim godinama, ukoliko politički pritisci organizovanih grupa žena ne postanu snažniji.

Pokret za zaštitu sredine privukao je mnoge ljude. Mada je često napadan da predstavlja pokret srednje klase u pitanjima potrošnje a ne proizvodnje on, ipak, neposredno obuhvata i proizvodna pitanja u slučaju zaštite na radu i zdravstvene zaštite. Pokret za zaštitu sredine je takođe vrlo širok i bavi se čitavim nizom pitanja zagađivanja vazduha i vode, opasnosti od nuklearne energije, deponovanja otrovnih otpadaka. Taj pokret predočava većini ljudi potencijalne opasnosti, čak ako oni i nisu voljni da ih uočavaju. Pokret za zaštitu sredine pokreće fundamentalna pitanja prava sadašnjih i budućih generacija na zdravu i bezopasnu sredinu, kao i postizanja ravnoteže između materijalnih dostignuća i bezbednije sredine.

Postoji i veliki broj drugih različitih okupljanja. Ali zadržaću se na urbanim socijalnim pokretima, lokalnim ili susedskim organizacijama. Peter Dreier¹³ je tvrdio da je relativno više ljudi obuhvaćeno ovakvim aktivnostima nego što je broj onih koji su prethodnih godina učestvovali u političkim ili polupolitičkim organizacijama u Sjedinjenim Državama. Prema njegovoj tezi, američka situacija ipak se ne odlikuje apatijom, uprkos opadanju učešća u izbornoj politici. U drugim zemljama urbani socijalni pokreti su važni, mada na prelasku u osamdesete godine počinju da jenjavaju.

Snaga ovih pokreta leži u njihovoj lokalnoj bazi; ali to može takođe biti i njihova slabost. Oni mobilisu ljude oko neposrednih, bliskih, vidljivih, ličnih pitanja. Oni su često „protiv” pokreta, i pre nastoje da spreče

¹³ „Socialist Incubators”, *Social Policy*, X, br. 5, maj—jun 1980.

da se nešto desi nego što zastupaju neki program pozitivne akcije. Obično su kratkog veka. Onda kada se izbore za ono za šta su pokrenuti, kada zabeleže uspeh ili neuspeh na nekom pitanju, oni se raspuštaju, postaju samo prazna ljuštura ili imaju organizacioni oblik ali bez aktivnih pristalica. Oni su mali po svom obimu, naginju tome da se ne povezuju s drugim organizacijama, nedostaje im nacionalni program i izbegavaju akcije na nacionalnom nivou. Formiraju se u susedstvu, iz njegovih redova, i za njega deluju.

Neke od ovih organizacija u SAD koje su orijentisane na lokalnu zajednicu kao što su, na primer, *Massachusetts Fair Share* i *Ohio Public Interest Campaign* izgleda da su prevladale mnoge od ovih teškoća. One su aktivne tokom dužeg perioda i zabeležile su značajna dostignuća; ne bave se samo jednim, već većim brojem pitanja kao što su, na primer, zatvaranje fabrika, prilagođavanje cena goriva ili saobraćajni signali; one postaju politički efikasne i razvijaju širi politički i ekonomski program rada. Mogu postati potencijalna politička snaga, mada trenutno izbegavaju pristrasnu izbornu politiku. Ovo će se svakako izmeniti kako se njihovi članovi budu kandidovali za izborne položaje, što već počinje da se dešava, kao i onda kada među svoja pitanja uključe pravo glasa i zakonodavna pitanja.

Mnoge od tih uspešnih organizacija koncentrisane su na lokalne zajednice bele radničke i niže srednje klase, a izbegavaju ona društvena pitanja koja mogu izazvati podelu, kao što je rasno pitanje, zatim javna pomoć ili abortus. Do izvesnog organizovanja dolazi i u crnačkim i siromašnim zajednicama. Ekonomski i politički pritisci u osamdesetim godinama verovatno će olakšati takvo organizovanje.

Glavni problem u osamdesetim godinama jeste da se grupisanja u lokalnim zajednicama dovedu na pozicije nacionalnog ekonomskog i političkog programa, a da se oslabi njihova snaga u lokalnim zajednicama. Ovo nije laka stvar, jer se pokret može ucahuriti u svojoj lokalnoj zajednici ili izgubiti svoju bazu ako zaluta u koridore moći.

Velika nada koju pruža pokret lokalnih zajednica jeste u tome što on demonstrira mogućnost da građani lokalnih zajednica ostvare nove oblike demokratske participacije. Teme su decentralizacija i „ovlašćenje”. Jedna od teškoća mogla bi biti da oblici decentralizacije i lokalne zajednice ne budu iznutra demokratski i na njima manipulišu organizatori, uprkos svojim dobrim namerama, s obzirom da imaju izvesnu različitu orijentaciju

od članova lokalne zajednice. Neke organizacije koje spadaju među uspješnije imaju vrlo konvencionalnu organizacionu strukturu. Drugi problem sastoji se u tome da prenošenje ovlaštenja ili kontrole na lokalnu sredinu može imati za rezultat neke lokalne isključivosti, kao na primer, držanje po strani nepoželjnih etničkih grupa, pružanje otpora naporima za ostvarenje desegracije i slično. Ove sumnje ne bi trebalo da zamagle potencijalne mogućnosti pokreta lokalnih zajednica u uticanju na politički i ekonomski život i u demonstriranju novih organizacionih oblika.

Verovatno je da će ti pokreti imati neprekidnog uspeha u osnovnom organizovanju lokalnih zajednica zbog krajnje grube, nerazumne politike biznisa da eksploatiše potrošače stalnim podizanjem monopolističkih cena, i da narušava stabilnost zajednice zatvaranjem fabrika bez konsultovanja s radnicima ili zajednicama, kao i zbog vladine politike smanjivanja javnih izdataka i javnih službi. Uspesi u takvim borbama mogu ohrabriti lokalno orijentisane organizacije i podstaći ih da prošire svoje poglede i izgrade nacionalni politički i ekonomski program. Međusobno povezivanje organizacija lokalnih zajednica, do čega sada dolazi, kao i njihovo povezivanje s nacionalnim organizacijama i pitanjima, naročito u pogledu ekonomske politike koja se bavi inflacijom i zapošljavanjem, biće ključno organizaciono pitanje za levicu.

Ova tri pokreta o kojima smo ovde ukratko raspravljali, a naročito prva dva, često se opisuju kao jednostrano orijentisani pokreti koji se bave samo jednim pitanjem. Za njih se smatra da su preuski usmereni, zбо toga što najvećim delom nisu povezani s nacionalnim političkim partijama, što se bave uglavnom specifičnim problemima na specifičnim mestima i ne vrte se isključivo oko pitanja radnog mesta. Ali, nije ispravno da se ti pokreti nazivaju jednostranim ako, na primer, feministički pokret obuhvata preko 50% stanovništva i ako se proteže na širok spektar problema.

Postoje dva suprotna gledišta kad je reč o ovim pokretima. Pozitivno gledište, u prilog ovih pokreta, polazi od toga da oni ostvaruju zamašna dostignuća za značajne delove stanovništva ili da im, pak, smanjuju moguće gubitke; podignuta je svest — ljudi koji su bili neaktivni postaju aktivni i razvijaju organizacione sposobnosti; oni služe kao model za demonstriranje socijalističkih oblika, ukazujući kako bi trebalo da izgleda jedan bolji svet; tokom vremena specifične ili lokalne akcije povezaće se na širim, nacionalnim ekonomskim

i političkim pitanjima kad bude jasno da se problemi ne mogu rešiti na lokalnom nivou. Mišljenje suprotno ovome jeste da se ove aktivnosti međusobno sukobljavaju, da utiču na podeljenost etničkih i rasnih zajednica, da znače rasipanje energije, da se stišavaju na lokalnom nivou i imaju malog uticaja na širenje pokreta. To jest, oni ne utiču na prestrukturisanje drugih političkih okupljanja i pokreta.

Važna tendencija koja se zapaža u okviru svakog od ovih pokreta jeste da se priznaje potreba za proširivanjem, kako bi se suočili s nacionalnim ekonomskim pitanjima. (Pokret za zaštitu sredine u SAD obuhvata i jednu organizaciju koja se zove „Zaštitnici sredine za punu zaposlenost“, koja se neposredno dotiče širokih ekonomskih pitanja, težeći da udruži zabrinutost za zaštitu sredine sa zainteresovanošću za ekonomska pitanja i da ih ne tretira kao međusobno konkurentna pitanja.) Mnogi rukovodioci feminističkih pokreta bave se širokom ekonomskom politikom koja utiče na mogućnosti zapošljavanja. Ovakve tendencije nisu dominantne, ali su svi izgledi da će one postati snažnije u situaciji kad se ekonomski uslovi budu pogoršavali.

Dve institucionalizovane snage zaobišli smo, na neki način, u prethodnoj raspravi: sindikate i političke partije. Njihovo delovanje imaće značajan uticaj na ova tri pokreta, pa i šire. Sindikati u SAD prolaze kroz proces važnih promena otkako rastu sindikati iz neproizvodnih sektora, i otkako ženski članovi sindikata i članovi iz manjinskih grupacija postaju sve mnogobrojniji. U teškim ekonomskim okolnostima verovatno je da će se oni suočiti s borbenom korporativnom opozicijom, pošto veća preduzeća budu pokušavala da unište toleratno područje sporazumevanja koje je dominiralo krajem pedesetih i tokom šezdesetih godina, kako bi povratila neka od onih dostignuća koja su sindikati izborili. Kao što je ranije istaknuto, verovatno je da će se unutrašnji sukobi u okviru sindikata proširiti u meri u kojoj korporacije budu pojačavale svoj otpor povećanju nadnica ili poboljšanju, pa čak i održavanju postojećih radnih uslova. Neki sindikati, možda čak i većina njih, verovatno će se usredsrediti na borbu protiv unutrašnjih razmimoilaženja i stišavanja poslodavaca, ali već postoje znaci da će bar manji broj sindikata nastojati da proširi svoje programe¹⁴ i potraži saveznike među drugim pokretima. Verovatno

¹⁴ Uprkos tome što je levica u neposrednoj prošlosti nipodaštavala sindikate, ALF-CIO je bio u prvim linijama fronta u pogledu mnogih ekonomskih i socijalnih pitanja, a George Meany,

vatan oblik uzajamne pomoći predstavljajući zajednička akcija na specifičnim pitanjima, umesto nastavljanja ili proširivanja koalicija, jer se programi akcija sindikata i drugih pokreta uzajamno ne dotiču i ne dopunjuju, a međusobne sumnje su i dalje snažne.

Mogućnost da dođe do promene na širokoj osnovi putem političkih partija nije mnogo verovatna. Prvo, može li leвица, ili čak i liberalno orijentisano krilo, da se izbori za trajnu podršku Demokratske stranke? (U nešto drukčijem smislu, ovo isto pitanje može se primeniti i na Laburističku stranku.) Drugo, može li njen program biti osnova za pobjedu na izborima? I, treće, ako bi pobjedila na izborima, da li bi ta stranka bila sposobna da sprovede svoj leво orijentisani program bez znatnijeg razvodnjavanja? Sprovedenje jednog levičarsko-liberalnog programa iziskuje široko i snažno osećanje simpatija i podršku stanovništva, kao i slab otpor biznisa (zbog toga što kompanije uočavaju izvesne dobiti koje proističu iz politike levice, kao u slučaju predloga Keynes-Beveridge). Malo je verovatno da će se u osamdesetim godinama steći ovi uslovi, osim ako ekonomija ne padne na tako niske grane da se razbiju tekuće konvencionalnosti ekonomske politike i političkog života.

Dve snage koje nisu institucionalizovane mogle bi u osamdesetim godinama biti važne. Jedna, koja je već pomenuta, jeste borbenost i nasilje na rasnoj liniji, što bi moglo dovesti do političkog poremećaja, naročito u pogledu SAD kao „lidera slobodnog sveta”. Drugu snagu predstavljaju nove pobune protiv nezaposlenosti, socijalnih programa (na primer, novi pokreti za socijalna prava), ili spoljnopoličkih i vojnih akcija (za primer, neuspela vojna intervencija na Bliskom istoku). Ne moramo se slagati sa svim tvrdnjama Francesca Foxa i Richarda Clowarda u knjizi *Poor People's Movements* (Pokreti siromašnih ljudi) da bismo priznali uticaj koji može imati neka neinstitutionalizovana akcija. Ona može izazvati potrese u političkom životu — naročito za neku hegemonističku silu kojoj je potrebna unutrašnja kohezija radi spoljnih avantura. Iako se vreme i specifični karakter ovog buntovnog potresa ne mogu predvideti, verovatno je da će do njega doći tokom teških osamdesetih godina. Trebalo bi priznati, kao što je prethodno

njegov bivši predsednik, odmah je na početku bučno napao politiku Carterove vlade da ide na štetu radnika i siromašnih slojeva. Progresivni savez, alijansa koju predvode sindikati i u kojoj se nalaze sindikalisti, pobornici zaštite sredine i manjinske grupe, predstavlja drugi primer sindikalnog vođstva na tekućoj američkoj političkoj sceni.

pomenuto, da su sada vlade mnogo bolje i strategijski i poziciono pripremljene da se nose s takvim potresima nego što su bile pre jednog desetleća. Ali, čak i potencijalna mogućnost takvih akcija može poremetiti veliki deo organizovanog političkog života.

Konačno, leвица kao organizovana politička snaga može uticati na intenzitet i karakter političkog života u osamdesetim godinama. Sledeća, zaključna razmatranja bave se nekim pitanjima s kojima se suočava leвица.

Leвица

Na početku ove decenije očigledna su dva iznenađujuća pravca razvoja. Loše ekonomsko stanje, za koje se obično smatra da doprinosi jačanju podrške levice, nije izazvalo takve posledice. Mnogima izgleda da su levičarske grupe sektaške, neefikasne ili na sporednom kolu, odnosno irelevantne u odnosu na ekonomske i socijalne teškoće današnjice. (Zapazite sledeće: „irelevantni” je bio snažan epitet koji su koristili radikali u šezdesetim godinama; sada se on koristi protiv radikala.) Izgleda kao da leвица nema pristup koji uliva poverenje. U isto vreme, pokazuje se da je javnost kritična prema postojećim političkim partijama, političkim liderima, kao i biznisu, vladi i sindikatima. Nezadovoljstvo je snažno i široko rasprostranjeno, ali leвица ne uspeva da na to reaguje. Prema tome, ova rasprava ne odnosi se samo na male radikalne grupice i partije u SAD, nego i na znatno veći broj pojedinaca koji stoje na pozicijama i ubeđenjima stare i nove levice, koji zadržavaju radikalne poglede, ali se osećaju kao politički beskućnici.

Drugi neočekivani tok razvoja jeste da je intelektualni život levice živ, zanimljiv i instruktivan, za razliku od njenog političkog života. Analize i istraživanja levice danas su mnogo prodorniji i manje dogmatični nego što je slučaj s literaturom iz tridesetih godina, u svakom slučaju u SAD, a verovatno i u Britaniji i Francuskoj. Poslednjih godina, u proučavanju i istraživanju na mnogim poljima ona je ostvarila mnoga krupna dostignuća i ima uticaja na ortodoksnu naučnu rad. Ovo naročito važi za istorijsku analizu. Ne bih želeo da dovedem sebe u situaciju da ovaj period opisujem kao neko zlatno doba radova levice, ali već i površan pogled na dela iz tridesetih godina ukazuje na krupna dostignuća, mada još ima u izobilju dedukcionizma i tekstualizma marksističke Biblije.

Ali, sve bogatiji korpus levice¹⁵ ostaje uglavnom nepovezan sa zanimljivim akcijama današnjice. Ovo se ne odnosi na neka socijalistička feministička dela i na druge izuzetke koji postoje kao što je, na primer, rad Instituta za radničku kontrolu. Ali, ukupna politička praksa, na primer, širenje grupacija lokalnih zajednica u SAD, nije povezana s radikalnim teorijskim radom. Urbane socijalne pokrete proučavaju, dodao bih, mnogi sociolozi i planeri koje je stimulisao Manuel Castells. Povezanost ovakvih istraživanja s akcijama vrlo je slaba u SAD i Britaniji.

Povezivanje teorije i akcije predstavlja stari apel. Dve stvari koje se često zapostavljaju biće u osamdesetim godinama naročito važne. Jedna se sastoji u tome što često (najčešće?) akcija prethodi teoriji i utiče na nju; oni koji su skloni teoriji tada reaguju tako što nastoje da razjasne prethodne i tekuće akcije, i da raspravljaju o alternativama i posledicama. Praksa nije nikad neki prosti derivat teorije. Često je teorija zaćasnela reakcija na „spontanu akciju”, mada može u kasnijem razvoju biti važna.

Drugo pitanje koje se zapostavlja jeste činjenica da se često — kada se raspravlja o raskoraku između teorije i prakse — kritikuju intelektualci i akademski krugovi što zbog svoje nespremnosti, nesposobnosti, arogancije ili klasnih predrasuda ne utiču na prevazilaženje tog raskoraka. Ovo su važna pitanja, koja su često na meti, ali najveći deo teškoća nastaje ili zbog toga što se akcioni pokreti smatraju suviše zauzetim da bi pokušali da se povežu s intelektualcima, ili što ne znaju kako da to učine ili, pak, žele da ih iskoriste jedino na propagandistički ili sektaški način, odnosno ne poklanjaju pažnju tome gde dolazi do akcije ili organizovanja (mentalitet „akcija—akcija”), tako da ima malo potrebe da se pokuša shvatiti šta se to dešava ili šta bi moglo da se desi. Do raskida na liniji teorija—praksa—praksis, dolazi, dakle, na dva pitanja, a ne samo na jednom. Iako ne verujem u magičnu moć ove veze, ona predstavlja važnu sponu koja nije efikasno uspostavljena u vreme kada započinju osamdesete godine.

Rascep između teorije i prakse ima i neposredan značaj. Jedna važna struja levičarske teorije naglašavala

¹⁵ Ja namerno kažem „levica” umesto „marksistički” ili „marksizam” da bih podvukao da analizu ne treba shvatati ili definisati, kao u marksističkoj tradiciji, tako da bude važna i korisna za radikalne političke pokrete. Ta vrsta krutog pogleda je ovaploćeno sektaštvo.

je poslednjih godina ulogu države u pomaganju monopolskog kapitala i značaj pitanja legitimnosti države. Ovakva orijentacija vodi ka snažnoj kritici vlade i znači potvrdu slabljenja podrške koja se pruža državi kao instituciji. S druge strane, strategija rekapitalizacije ima za rezultat sužavanje javnih socijalnih izdataka. Levičarske grupe bore se onda za to da se barem održi nivo vladinih službi. Ali, teorijska perspektiva govori o snažnim napadima na ove službe i, opšte uzev, na liberalne ili socijaldemokratske vlade. Nije nikakav paradoks biti kritičan u pogledu neadekvatnih, prinudnih ili preuzetih javnih službi i, uprkos tome, smatrati da su one potrebne i da ih treba braniti. Ali, teorijska analiza i politička retorika nisu se suočile s praktičnom situacijom odbrane i zaštite javnih službi od krupnih smanjenja, dok se u isto vreme osuđuje kapitalistička država.

Odbrana od smanjenja socijalnih službi — bar u SAD — nije bila naročito promišljena ili politički mudra. Podrška merama sadržanim u Predlogu broj 13, na osnovu kojih se smanjuju oporezivanje i javni socijalni izdaci, pokazuje široko rasprostranjeno nezadovoljstvo u pogledu funkcionisanja države blagostanja, njenog ekonomskog tereta i njene reputacije. U ovim kritikama podjednako učestvuju liberali i radikali. Država blagostanja mora se uzeti u zaštitu u isto vreme kada se i kritikuje. Programi socijalnog staranja moraju se menjati, ali istovremeno i braniti. Sindikati javnih službenika, bar u SAD, sporo su razaznavali novi politički teren i potrebu za poboljšanjem u javnim služabama, što nikaćo ne treba da bude samo nastavljanje prakse iz prošlosti. Ni levica ni liberali nisu predložili neke šire promene.

Ova poslednja rečenica ukazuje na dva važna problema. Prvi se sastoji u tome što se potvrđuje da liberali, socijaldemokrati s desnog krila i radikali mogu imati sličnu zainteresovanost za javne službe. Takav pogled vodi pitanjima koalicionić aktivnosti, zajedničkih akcija, prevazilaženja podele između liberala i radikala u nekoj opasnoj situaciji, naročito za siromašne. (Ranije je napravljeno jedno poređenje sukoba interesa multinacionalnih preduzeća i manjih kompanija. Mogu li ove male kompanije da se vežu za društveno korisne programe?) Prastaro, nerešeno, možda i nerešivo problematično pitanje uloge reforme ponovo je došlo u prvi plan. Šezdesetih godina, u SAD je „reforma” bila jedan od atributa za mnoge na levisi. U osamdesetim godinama, to bi moglo predstavljati samo uzaludnu nadu. Svaka

era mora se suočiti s pitanjem reforme u izvesnom specifičnom, konkretnom, istorijskom smislu. To će u osamdesetim godinama biti primarno pitanje, mada imam utisak da mnoge radikalne grupe klize prema reformi i koaliciji s manje radikalnim grupama, čak i ako njihove (implicitne) teorije ne objašnjavaju ovakvo njihovo ponašanje.

Drugi problem sastoji se u tome što se liberali i radikali nalaze u intelektualnoj defanzivi. Kao što sam ranije rekao, oni nemaju neki politički privlačan, ekonomski životvoran program alternativa u odnosu na državu blagostanja ili na ekonomsku politiku. Nacionalizovanje jednog preduzeća ili sektora nije usmereno na rešavanje pitanja inflacije ili obezbeđenja zaposlenosti. Ni kontrola cena i nadnica ne može da rešava pitanja o kakvoj je vrsti razvoja reč. Nedostatak privlačne alternative predstavlja neposrednu manu.

Za radikale (a takođe i za liberale i socijaldemokrate) dugoročnije pitanje predstavlja vizija boljeg društva kome oni teže. Birokratski, autoritarni socijalizam je odbojan, ako čak nije i teren za opasni hladni rat. Neprivlačni socijalizam nudi putem nacionalizacije malo mogućnosti za preobražaje. Modeli prinudnih komuna Kine, Kube i Tanzanije, koji su nekad bili veoma privlačni mnogima sada su sasvim izgubili svaki sjaj. Gde je „dobar socijalizam“?

Slika nije potpuno sumorna, jer izgleda da se javljaju vizije decentralizovanog socijalizma. One su često naivne kada je reč o potrebi za centralizovanom ekonomskom i političkom aktivnošću. Koje bi industrijske grane ili regione trebalo pomagati u njihovom razvoju? Ili, kako ograničiti nejednakosti ako nema pokušaja da se izgleda naše regionalne neuravnoteženosti? Pobornici decentralizacije zanemaruju pravilo Bertrama Grossa da svaki akt decentralizacije zahteva neki akt centralizacije i obrnuto. Perspektiva pobornika decentralizacije implicira veću demokratiju, ali mala mesta mogu takođe biti prinudna i autoritarna, a ponekad čak lično više zastrašujuća nego veliki, bezlični pritisci.¹⁶

Uprkos ograničenjima koja stoje pred pobornicima decentralizacije, oni nastoje da utvrde perspektivu preobražaja, viziju društva koje je privlačno samo po sebi, a ne predstavlja samo krpljenje onog što je primetno

¹⁶ Problemi malih, komunalno orijentisanih okupljanja i pokreta ispravno su analizirani u: John Case i Rosemary Taylor, izd., *Coops, Communes and Collectives*, New York, Pantheon, 1979.

loše u delovanju kapitalističke privrede. Potrebna je neka vizija ovakve vrste, čak ako osamdesete godine i budu najvećim delom proticale u znaku neposrednih, aktuelnih pitanja zaštite najteže pogođenih delova stanovništva, sprečavanja razornih ratova ili ekoloških katastrofa.

Verovatno će u osamdesetim godinama biti zabeleženo mnoštvo zanimljivih eksperimenata (na primer, stanje i položaj radničke kontrole kojom se nastoji menjati radni proces, a takođe i zaštita sigurnosti posla). Ovim se ništa ne dodaje nekoj socijalističkoj viziji, ali to može biti ogledno i demonstraciono polje nebirokratskog, demokratskog, ekonomski efikasnog i pravednog društva. Jedan od krupnih zadataka — koji su radikali sve dotedavno izbegavali — jeste napor da se nauči kako da se one organizacije koje su zasnovane na nekom širokom planu izgrade ili prenesu u humane i ljudske okvire. Istraživanje i transformacija birokratije kao prvenstveni socijalistički program u pogledu decentralizacije ne može biti odgovor za sve.

Ovaj esej ostaće zabeležen po tome što je jedan od malobrojnih političko-ekonomskih članaka napisanih u osamdesetim godinama — i o tim godinama — koji ne upotrebljava reč „kriza“. Naravno, da li neka kriza nastaje ili ne zavisi delimično i o definiciji tog izraza. Ali, ja izbegavam rasprave oko definicija. Ono što izgleda važnije jeste da uprkos svojim ekonomskim teškoćama britanski i američki kapitalizam neće doživeti velike političke napetosti ukoliko ne bude snažne opozicije prema ekonomskoj politici. Da li će do toga doći — veliko je, mada ne i jedino pitanje osamdesetih godina.

Levica treba da nauči kako da se bavi razvojnom politikom i snagama rekapitalizacije a da to doprinese mobilizaciji opozicije. Do nemira može doći bez obzira na to šta levica bude činila, a čak i najprikladniji naponi levice možda neće moći da usmere i oblikuju taj nemir. Ali, jasno je koji su zadaci levice — da osigura put za raumevanje pitanja koja se otkrivaju, da pomaže organizovanje akcija, da izgradi viziju jednog boljeg društva. Paul Sweezy i Perry Anderson zasebno su istakli da društveni sistemi ne propadaju iznenada; drugi sistemi postepeno ih zamenjuju tokom vekova. Gledano u toj perspektivi, osamdesete godine su vrlo kratak period. Ali i pored toga, verovatno je da će one biti presudan period, jer će možda doći do duboke promene svesti, a životni standard biti prihvaćen kao nužan i pravičan; privatna preduzeća mogla bi doći do većeg izražaja, a poluge kontrole nad njima bi mogle biti eliminisane;

predlozi i programi levice mogli bi postati još marginalniji kao neefikasni i nepraktični. Ovo neće biti mali zaokreti. Mada se javljaju mnoge korisne aktivnosti, leвица je loše pripremljena za ovu novu i neizvesnu ekonomsku i političku fazu. Ali, događaji i političko organizovanje mogu dovesti do radikalnog pokreta u osamdesetim godinama.

(S. M. Miller, „The Eighties and the Left: An American View”, *The Socialist Register 1980*, The Merlin Press, London, 1980) str. 44—76.

Preveo Teodor Olič

Samuel Bowles

TRILATERALNA KOMISIJA — DA LI SE RAZILAZE PUTEVI KAPITALIZMA I DEMOKRATIJE?

Mesec dana pre nego što su banke preuzele u svoje ruke poslove grada Njujorka i započele na tom mestu rasturati državu blagostanja, David Rockefeller sazvaio je odabrani skup izvršnih direktora multinacionalnih korporacija, istaknutih političkih ličnosti iz Sjedinjenih Država, Evrope i Japana, kao i nekoliko sindikalnih rukovodilaca, radi razmatranja pitanja „prekomerne demokratije” od koje pate razvijene kapitalističke zemlje. Ovaj sastanak, održan u Kjotu maja 1975. godine, privukao je u to vreme malo pažnje u štampi. Ali, tada je nastala Trilateralna komisija — grupa koju su osnovali pokrovitelji ovog skupa okupljeni oko Rockefellera — kao sablasna pojava u američkoj politici. U vreme skupa u Kjotu, među njenim članovima nalazili su se ljudi koji danas zauzimaju položaje ministara inostranih poslova, finansija i odbrane, zatim položaj glavnog savetnika predsednika SAD za nacionalnu bezbednost, kao i položaj potpredsednika i predsednika SAD.

Ljubitelji zavera počeli su da ispredaju nove priče namenjene zastrašivanju odraslih. Levičari, fascinirani onim što im nedostaje — moći — posvetili su se pažljivom posmatranju i proučavanju članova i izjava Trilateralne komisije. Komandni vrhovi korporativnog establišmenta i vrhovi državne moći okupljeni na jednom mestu da bi zajednički razmatrali ono što izaziva njihovu zabrinutost — sama ta slika dovoljna je da prefignjenije političke naučnike izbaci sa scene za čitavu jednu deceniju i da na njihova uporišta pošalje bacače

bombi. To je skoro sasvim dovoljno da i vulgarni marksizam postane ponovo cenjen.

Povezanost s vlašću tako je neposredna, a antidemokratska tendencija izveštaja Komisije *Kriza demokratije*, (*The Crisis of Democracy*, New York University Press, 1975), do te mere neprerušena, da dovodi u iskušenje da se uzdržimo od drugog čitanja i pustimo nepogrešive dokaze da govore sami za sebe. Kada se u jednom dokumentu jadikuje zbog opadanja „legitimnosti prinude, discipline, tajnosti i obmane“, i kada se zastupa teza o „modernizovanju demokratije“ u interesu „mogućnosti upravljanja“ i „solventnosti“, jedva da nam je i potrebno da se posavetujemo s nekim političkim naučnikom da bi nam rekao šta to znači. Ali, kao i obično, čitanje između redova donosi ploda: analiza ekonomskih uzroka koji su doveli do toga da se pripadnici vladajuće klase sve dvosmislenije odnose prema demokratiji, pomoći će nam da razumemo zašto značaj Trilateralne komisije može još dugo trajati i posle okončanja predsedničkog mandata Jimmyja Cartera.

Bilo bi pogrešno smatrati da je izveštaj Komisije deo plana Carterove igre u pogledu Amerike. Istina, Carter se veoma pohvalno izrazio o radu Komisije tokom dve godine otkako je objavljen izveštaj o takozvanoj mogućnosti upravljanja. Ali, barem neki članovi Carterovog tima mogli su pripadati dosta glasnoj opoziciji prema izveštaju koji se pojavio na sastanku u Kjotu.

Ovaj izveštaj Komisije nije neki shematski program javne politike, već predznak nove ideološke klime. Iako kapitalistička klasa nije spremna da se odrekne političkog sistema koji joj je dugo vremena dobro služio, teško je ne zapaziti drugačije misli o demokratiji izražene u izveštaju Trilateralne komisije. Grupa koja ga je objavila — bez obzira na njene nedostatke — uključuje glavne izvršne funkcionere krupnih banaka (*Bank of America*, Rockefellerova banka *Chase Manhattan*, naravno, i *Wells Fargo*); glavne industrijske korporacije (*Bendix*, *Coca-Cola*, *Texas Instruments*, *Exxon*, *Kaiser*, *Hewlett-Packard* i *Caterpillar Tractor*); istaknute sindikalne rukovodioce (I. W. Abel iz Sindikata radnika čelične industrije, Leonard Woodcock iz Sindikata automobilskih radnika i Lane Kirkland iz centrale AFL-CIO), a takođe i dosta izvršnih funkcionera masovnih medija i „stvaralaca javnog mišljenja“ da bi se stvar grupe bolje rastumačila (*Time*, *Inc.*, *Columbia*, *Broadcasting*, *the Brooking Institution*, *the Cornegie Endowment for In-*

ternational Peace, časopis *Foreign Policy*). Vladajuće klase Japana i Zapadne Evrope zastupljene su podjednako dobro (*Barclays Bank*, *Bank of Tokyo*, *Fuji Bank*, *Banque de Paris et des Pays-Bas*, *Fiat*, *Toyota*, *Royal Dutch Petroleum*, *Mitsubishi*, *Hitachi*, *Sony*, *Financial Times*, *Die Zeit*).

Da bismo dozvali u sećanje neku sličnu grupu „privatnih građana“ koja bi se mogla porediti s ovom grupom, makar bila i manje globalna, treba se podsetiti na one — npr. Andrew Carnegie, Mark Hanna, William Howard Taft, Samuel Gompers i drugi — što su se u godinama pre prvog svetskog rata okupili pod okriljem Nacionalne građanske federacije da bi trasirali novi kurs razvoja korporativnog kapitala koji je bio u usponu i koji se suočavao sa svojim prvim ozbiljnim izazovom od strane borbenog radničkog pokreta.

Izveštaj Trilateralne komisije o „mogućnosti upravljanja demokratijom“ sastoji se iz jednog zajednički napisanog uvoda i zaključka, kao i tri duža eseja. Esej o Sjedinjenim Državama, čiji je autor Samuel Huntington, politički naučnik s Harvarda i vijetnamski jastreb, identifikuje izvor problema već u svom uvodnom pasusu: šezdesete godine bile su „decenija demokratskog talasa i ponovnog potvrđivanja demokratskog egalitarizma“. Kasnije, Huntington to privlačno naziva „periodom strasnog ubeđenja“, i nada se da će u narednim godinama više doći do „ubeđene pasivnosti“. „Vitalnost demokratije u Sjedinjenim Državama u šezdesetim godinama dovela je do izvesnog snažnog porasta vladine aktivnosti i snažnog opadanja vladinog autoriteta.“ Ovaj problem još je jezgrovitije izložen u eseju o Evropi: politički sistem je „preopterećen učesnicima u zahtevima“. Ovde prevladuje žargon sociologije, ali je poruka dovoljno jasna: „preopterećenost“ plus „delegitimacija“ jednako je „krizi demokratije“.

Budžetske cifre dosta objašnjavaju ovu priču o preopterećenosti a njih je, pre nekoliko godina, dobro uočio i analizirao iz marksističke perspektive James O'Connor u svojoj knjizi *Fiscal Crisis of the State* (Fiskalna kriza države). U periodu od 1960. do 1976. godine, federalni budžetski izdaci za zdravstvo, obrazovanje i socijalno staranje (osim isplata socijalnog osiguranja) rasli su po stopi koja je bila tri i po puta veća od stope rasta prihoda federalnog budžeta. Javno mnjenje oštro se okrenulo protiv vojnih izdataka pa je, prema Huntingtonu, „postojala sveopšta tendencija da se u ogromnoj meri povećaju vladini izdaci namenjeni obez-

beđenju novčanih primanja i drugih olakšica za određene pojedince ili grupe u okviru društva, umesto da se povećaju izdaci namenjeni potrebama nacionalnih interesa *vis-à-vis* spoljnih okolnosti ...”

Brzi razvoj sindikalnog organizovanja i povećana borbenost radnika zaposlenih u državnoj službi još više će — plaši se Huntington — pogoršati ovaj trend. On ima razloga da bude zabrinut, jer je članstvo u sindikatima među zaposlenima u državnoj službi udvostručeno u periodu od 1964. do 1972. godine, dok je ukupno članstvo sindikata u tom periodu povećano samo za 14%. U 1961. godini zabeleženo je 28 štrajkova javnih službenika, a 1973. godine čak 386, što je više nego u sektoru transporta ili u bilo kojoj industrijskoj prerađivačkoj grani.

Šta izaziva najveću zabrinutost Trilateralne komisije...

...Opadanje poverenja u glavne institucije

Procent javnosti koja izražava „vrlo mnogo poverenja“ u:

	1966.	1973.	Promena (1966—1973)
Federalnu izvršnu vlast	41	19	— 22
Kongres	42	29	— 13
Vrhovni sud	51	29	— 18
vojsku	62	40	— 22
krupne kompanije	55	29	— 26
organizovani rad	22	20	— 2
visoko obrazovanje	61	44	— 17
štampu	29	30	+ 1
televizijske vesti	25	41	+ 16

„Delegitimacija” je poprimila oblik oštrog povećanja antiautoritarnih stavova. Huntington beleži: „Ljudi se više ne osećaju na isti način obavezni na poslušnost prema onima koje su ranije smatrali višim od sebe bilo po godinama, položaju, statusu, stručnosti, karakteru ili talentu.” Ovaj proces, ako bi trebalo verovati ispitivanjima javnog mnjenja, započeo je mnogo pre Watergatea i nadživeo je politički nemir iz šezdesetih

i početka sedamdesetih godina. Poverenje javnosti u glavne vladine institucije doživelo je veliki pad (vid. tabelu).

S padom naklonosti prema izvršnoj vlasti, Kongresu, Vrhovnom sudu, a takođe i prema svemu ostalom osim masovnih medija, nastavilo se i procentualno opadanje izlaženja na glasačka mesta birača s pravom glasa. Taj udeo dostigao je najniži nivo za poslednjih dvadeset pet godina prilikom izbora Cartera, za koga je glasalo samo 28% ukupnog biračkog tela. Deo ovog opadanja očigledno se zasniva i na ispoljenim sumnjama javnosti prema vladi. U pregledima koji su dati u okviru istraživanja Trilateralne komisije, na primer, procent dela javnosti koja je smatrala da „vladom u velikoj meri rukovode malobrojni krupni interesi” neprekidno i istrajno se povećavao od 18% u 1958. godini, do 53% u 1972. godini. Međutim, ostali oblici političke participacije (demonstracije, članstvo u organizacijama izvan partija i slično) su povećani.

„Prekomerna demokratija znači smanjenu mogućnost upravljanja” — tvrdi se u radnom papiru pripremljenom za sastanak u Kjotu. Huntington se priseća da je „Truman bio u stanju da upravlja zemljom uz saradnju relativno malog broja pravozastupnika i banaka iz Wall Streeta... a (krajem šezdesetih godina) ovo više nije bilo moguće”. Ovu „smanjenu mogućnost upravljanja” autori zaključnih razmatranja u izveštaju smatraju naročito zloslutnim znakom u eri „ekonomske oskudice, inflacije i mogućeg dugoročnog ekonomskog opadanja”.

„Nametanje ‚tvrdih’ odluka kojima se nameću ograničenja bilo kojoj glavnoj ekonomskoj grupaciji teško je u bilo kojoj demokratiji”, piše Huntington. Kontrolisanje radne snage naročito je ozbiljan problem. Zajednički napisano zaključno razmatranje nastavlja se na sledeći način: „Odgovorni sindikalni rukovodioci koji imaju efikasan autoritet među svojim članovima predstavljaju manje izazov za autoritet nacionalnih političkih rukovodilaca nego što su izvestan preduslov za ispoljavanje autoriteta tih rukovodilaca. Ako su sindikati dezorganizovani, ako je njihovo članstvo buntovno, ako ekstremni zahtevi i divlji štrajkovi predstavljaju uobičajenu svakodnevicu, utvrđivanje i primena nacionalne politike nadnica postaju nemogući.”

Podjednaku nevolju čini, prema Huntingtonu, to što „vlada koja nema autoriteta i koja je privržena zamašnjim unutrašnjim programima, ima malo sposobnosti... da nametne svom narodu žrtve koje su možda nužne da

bi se mogla baviti spoljnom politikom i odbranom". Tako se „opadanje američke moći i uticaja u svetskim poslovima” neposredno povezuje s „krizom mogućnosti upravljanja”.

Predlozi koji se daju u izveštaju u pogledu pravnog uspostavljanja „ravnoteže između mogućnosti upravljanja i demokratije” verovatno su manje važni nego analiza koja im služi kao podloga. Ali, oni ukazuju na neke moguće političke inicijative. Predominantni cilj jeste ponovna potvrda političkog vođstva kako unutar razvijenih kapitalističkih zemalja, tako i na spoljnoj areni. Čvrsto se zastupa teza o ekonomskom planiranju. Mora se postići potpunija ravnoteža između masovnih medija, koji se označavaju kao „opoziciona” snaga, i vlade. Prvi amandman o zaštiti medija mora se preispitati i promeniti u svetlosti „širih interesa društva i vlade”. Vlada mora biti u stanju da obezbeđuje „pravo i mogućnost da zadrži informacije na izvoru”. Ako se novinari ne bi dobrovoljno pridržavali ovih ograničenja, — kako mračno nagoveštava radni papir iz Kjota — „alternativa bi mogla biti vladino regulisanje”.

Dalje širenje visokog obrazovanja — koje autori smatraju jednim od glavnih izvora strasnog ubeđenja — mora se smanjiti. Obrazovne institucije moraju se dovesti u vezu s „ekonomskim i političkim ciljevima”, bilo putem izmene „njihovih programa, kako bi se rukovodili obrascima ekonomskog razvoja i mogućeg zapošljavanja u budućnosti”, ili putem „programa... kojima bi se smanjivala očekivanja novog zapošljavanja”. Konačno, da bi se savladalo nezadovoljstvo na poslu, poslodavci bi se morali usredsrediti na izmene uslova na radnom mestu, umesto na učešće radnika u odlučivanju, s obzirom da ovaj drugi kurs donosi opasnost da bi „levičarski članovi sindikata” mogli to „iskoristiti, a da i pored toga ne postanu nimalo umereniji”.

Politička analiza Trilateralnog izveštaja sama po sebi pruža svetskoj kapitalističkoj klasi dovoljno razloga da razmatra mogućnost da „odsvira” demokratiji. Ali, stvarni podsticaj proističe iz zajedničke ekonomske i političke krize poznog kapitalizma — što je problem o kojem izveštaj jedva da ima ikakvih nagoveštaja. Priroda ove krize mogla bi se rezimirati tako što bi se naznačile tri uzajamno povezane protivrečnosti.

Prva protivrečnost: smanjenje stope rasta kapitalističke privrede zaoštrilo je sukob između dva glavna kapitalistička cilja koja se postavljaju pred državu: da pomaže akumulaciju kapitala i da ovekoveči vladajuće

društvene ustanove i klasne odnose. Realna godišnja stopa rasta bruto nacionalnog proizvoda (valorizovanog zbog inflacije) iznosila je prosečno 3,9% u deceniji od 1959. do 1968. godine, a opala je na 2,4% u periodu od 1969. do 1976. godine. Usporeni ekonomski rast značio je stagnaciju ili opadanje nivoa životnog standarda za najveći deo stanovništva i, sve donedavno, niske profitne stope. U 1974. godini, čisti profiti korporacija, po odbitku poreza, bili su po realnoj vrednosti niži nego u bilo kojoj godini od 1958. naovamo; po svom udelu u bruto nacionalnom proizvodu, čisti profiti korporacija (po odbitku poreza) dostigli su najniži nivo od drugog svetskog rata naovamo.

U situaciji kada kapitalistička privreda (u najmanju ruku) privremeno nije u stanju da ispuni očekivanja, napori države usmereni na socijalna poboljšanja postaju sve urgentniji. Ali, ono što je država mogla da uradi u šezdesetim godinama da bi „legalizovala” društveni poredak — proširenjem obrazovanja, održavanjem nivoa dohotka i slično — kapitalisti sada smatraju skupim dankom oduzimanja od profita i preprekom za proces akumulacije kapitala. Tokom četvrt veka, u periodu od 1948. do 1973. godine, federalni, državni i lokalni izdaci za obrazovanje, zdravstvo i socijalno starenje rasli su dva puta brže nego čisti profiti korporacija (po odbitku poreza).

Čak i posle značajnog oporavka profita 1975/76. godine, izdaci za društvene službe iznose čak tri puta više od iznosa čistih profita korporacija. Smanjenje izdataka za društvene službe može doprineti povećanju profita — time što bi se smanjilo oporezivanje korporacija i snizile nadnice, s obzirom da smanjenja na socijalnom planu, u školstvu i drugim alternativama za zaposlenost, prisiljavaju ljude da rade za bilo koju platu koju mogu dobiti; ali to smanjenje istovremeno ubrzava proces opadanja poverenja u društveni poredak.

Druga protivrečnost: tokom čitavog dvadesetog stoleća proces kapitalističkog razvoja i rasta iziskivao je stalno povećanje ekonomske intervencije države, kako bi mogla da reguliše konkurenciju, da održi sveukupnu visoku potražnju, da poboljšava loše stanje u društvu i savladava nezadovoljstvo. Ali, proces kapitalističkog razvoja takođe je gotovo eliminisao sitna preduzeća, porodičnu poljoprivrednu proizvodnju i samostalni stručni ili zanatski rad, uništavajući na taj način ekonomsku osnovu ovih grupacija na koje je kapitalistička klasa istorijski računala kao na jedan od oslonaca za dobijanje izborne podrške.

Iako nema izgleda da se neki novi Robin Hood ustoliči u Ovalnom kabinetu*, sablast intervencionističke države i većine radničke klase teško može biti uteha, kao što će vam bilo koji britanski ili italijanski kapitalista reći. Problem nije nov. E. L. Godkin je pozvonio na uzburu u svojim čuvenim člancima o klasi i demokraciji u listu *Nation*, početkom sedamdesetih godina prošlog stoleća. Slabljenje *laissez-faire* države, kao i strah od klasno zasnovane politike, podstakli su prelazak od demokratskog liberalizma radikalnih republikanaca iz vremena nakon građanskog rata ka elitističkom „liberalizmu” pokreta za lokalne reforme na prelasku iz jednog u drugi vek, ili još skorije, ka zastupanju antiegalitarnosti teze o „meritokratiji” vezane uz takve „nove konzervativce” kakvi su Seymour Martin Lipset, Daniel Bell, Irving Kristol i Daniel Patrick Moynihan.

Treća protivrečnost: široko rasprostranjena svetska mobilnost kapitala (i, u manjem obimu, radne snage) dovela je do internacionalizacije ekonomske aktivnosti, i veoma smanjila sposobnost svake nacionalne vlade da upravlja sopstvenom ekonomskom aktivnošću. Najupečatljiviji primer za ovo je neefikasnost domaće protivciklične politike u prisustvu značajne mobilnosti kapitala. Za četvrt veka, svetska dominacija SAD pružila je samo mali obim ekonomskog, političkog i vojnog vođstva. Ali, ekonomska čuda Japana i Nemačke i poraz SAD u Vijetnamu okončali su bilo kakve pretenzije koje su SAD mogle imati da postanu zamena za svetsku državu.

Akumulacija kapitala na svetskom planu iziskuje održavanje političkog poretka, koordinaciju nacionalnih ekonomskih politika, relativno slobodnu trgovinu i međunarodnu monetarnu stabilnost. Ali, sama internacionalizacija kapitala uticala je, u ne malom stepenu, na ponovnu pojavu policentričnog svetskog kapitalističkog sistema, u kome nijedna država ne može pojedinačno imati neku odlučujuću vodeću ulogu. Osim toga, veoma neujednačene stope ekonomskog rasta čak i među vodećim kapitalističkim zemljama dovele su do toga da one izuzetno teško mogu održati trajnije političke aranžmane. U ovakvim nestabilnim ekonomskim okolnostima, „prekomernost demokratije” kod kuće sputava i moć i fleksibilnost vlade SAD u pogledu intervencija u svetu, te na taj način umanjuje šanse da se postigne

* Kabinetu predsednika SAD — *Prim. prev.*

rešenje koje bi bilo povoljno za američki kapital — ili, zapravo, bilo kakvo stabilno rešenje uopšte.

Kao i u slučaju Nacionalne građanske federacije pre tri četvrtine veka, najrazvijeniji deo kapitalističke klase ponovo je snažno artikulisao svoju ideološku i programsku osnovu novog poretka. Sličnost je više nego formalna — 1909. godine, prvi predsednik te Federacije je napisao: „Naši neprijatelji su socijalisti u redovima radnih ljudi i anarhisti u redovima kapitalista”. Trilateralna komisija predstavlja određeni pokušaj da se okupe političke snage — krupni kapital i što veći deo organizovanog rada koji se može privoleti — kako bi se „racionalizovala” američka privreda pomoću planiranja pod dominacijom kapitala i u sprezi s drugim vodećim kapitalističkim zemljama, kako bi se povratio poredak i rentabilnost svetskog kapitalističkog sistema. S obzirom na verovatnu široku opoziciju koju će izazvati ova strategija borbe protiv ekonomske stagnacije, reči Zbigniewa Brzezinskog u uvodu izveštaja o mogućnosti upravljanja mogu biti sasvim prikladne: „Biće nužno”, napisao je on, „da građani naših demokratija preispitaju osnovne premise i funkcionisanje naših sistema”.

Možemo unapred računati na određenu reakciju konzervativnijih i manje internacionalno orijentisanih delova kapitalističke klase. Ta reakcija će se verovatno usredsrediti na opoziciju prema planiranju. Predvodnici takve tendencije mogu pokušati da iskoriste liberalistička i nacionalistička osećanja kako bi izgradili novi savez krupnog kapitala s drugim posednicima imovine i s radnicima za „odbranu” industrijskih grana ugroženih uvozom. Verovatnom ekonomskom programu tog saveza — *laissez-faire* kod kuće i najnoviji merkantilistički protekcionizam u pogledu inostranstva — nedostaje bilo kakav stimulans za borbu protiv ekonomske stagnacije. Ekonomska ekspanzija u ovom programu iziskivala bi povećanje profita putem značajnih smanjenja nadnica, a takođe i smanjenja socijalnih službi. Ovakav kurs mogao bi u priličnoj meri dovesti do otvorenog napada na organizovani rad koji bi, u slučaju da bude uspešan, mogao utrti put „drugom životu” američkog kapitalizma pod neofašističkim pokroviteljstvom.

Postoji li treća alternativa? Mogu li radni i drugi ljudi da se ujedine u pogledu odbrane demokratije i njenog proširivanja na radno mesto? Da li bi takav pokret mogao razviti program racionalizacije i podmlađivanja američke privrede prema svojim uslovima? Ova pitanja nisu proizvod utopističkog razmišljanja; njih je

nametnula — pre nego što bismo se čak i usuduli na neki odgovor — uslovna priroda korporativne liberalne privrženosti demokratiji koja se tako potpuno otkriva u izveštaju Trilateralne komisije.

Kapitalizam i demokratija, nikad srećan par, možda su već dospeli u situaciju da im se putevi razilaze. Iako se ishod može teško predvideti, obrisi borbe mogu se u neodređenim crtama naslutiti: nada u ostvarenje demokratije u Sjedinjenim Državama leži u odbacivanju kapitalizma i u mobilizaciji moći radnih ljudi za izgradnju socijalističke alternative.

(Samuel Bowles, „The Trilateral Commission — Have Capitalism and Democracy Come to a Parting of the Ways?“, *US Capitalism in Crisis*, The Union for Radical Political Economics, New York, 1978, str. 261—265)

Preveo Teodor Olič

Villiam K. Tabb

DOMAĆA EKONOMSKA POLITIKA POD CARTEROM: PEČAT TRILATERALIZMA

Jedna od tema koja se provlači kroz ovaj tekst jeste da tekuća kriza predstavlja nešto više od prostog cikličnog opadanja, i čak više od pojave čitave serije kratkoročnih ciklusa koji se tesno nadovezuju jedan na drugi. Slabost oporavaka i silina opadanja ukazuje na to da je posredi nešto drugo, a ne samo normalan ciklični proces kapitalističkog ekonomskog oblika. Kriza se ovde posmatra kao dugotrajna pojava, kao strukturalna kriza srodna onima iz sedamdesetih godina prošlog i dvadesetih godina ovog veka. U sadašnjim istorijskim okolnostima država igra sve samosvesniju intervencionističku ulogu, u izvesnoj meri upravlja oblikom koji kriza poprima i koristi se na klasno svestan način raznim oblicima vladine politike, da troškove prilagođavanja prebaci na pleća običnih ljudi u njihovoj ulozi radnika, poreskih obveznika i primalaca socijalne pomoći. U ovom pogledu bilo je veoma mnogo rasprava o političkim inicijativama Trilateralne komisije i o potrebi da se formuliše levičarska alternativa za odbojni korporativizam. U ovom radu raspravljaju o domaćoj [američkoj — *prim. red.*] ekonomskoj politici u kontekstu ovog procesa preobražaja.

Možda još i dalje ima očekivanja da će izbor Cartera za predsednika doneti onakav ekonomski napredak kakav smo imali kada je Kennedy nasledio Eisenhowera, kao i ono što nam je doneo posleratni ciklus od osam godina pod Trumanom (uspon), osam godina pod Eisenhowerom (tromost), samo godina pod Kennedyjem-John-

sonom (uspon), osam godina pod Nixonom-Fordom (teški dah). Ovi šesnaestogodišnji ciklusi imaju izvesnu površnu logiku: glasajte za demokrate. Mislim da reč „površna” predstavlja tačnu karakterizaciju — ne samo zbog toga što je prosperitet za vreme vlade demokrata bio praćen ubrzanim rastom vojnih izdataka, neuporedivo bržim nego što su bile stope rasta za vreme vlade republikanaca, već i stoga što je stavljanje naglasaka na neku od ovih partija funkcionalno samo u smislu uslova cikličkih pojava kapitalističkog razvoja. Politika je odražavala, a ne uzrokovala ove cikluse. Svedočanstva o merama štednje koje su pokrenuli liberalni demokrati od jedne do druge obale, o „politici manjeg”, o smanjenim očekivanjima i stezanju kaiša, možemo videti od industrijskog severoistoka do verzije s zen-ukusom guvernera Browna u Kaliforniji.

Ja ću zastupati tezu da se ekonomska politika Carterove administracije uklapa u globalne težnje trilateralizma; da Carter nije ni konzervativan ni liberalan u tradicionalnom smislu ovih kategorija, da je pokrenuo ekonomsku politiku koja je sasvim različita od liberalizma blagostanja jednog Kennedyja ili Johnsona i ide znatno dalje od konvencionalnih budžetskih kresanja i favorizovanja posebnih interesa koje su praktikovali Nixon i Ford.

U prvom delu opisaću konzervativno-liberalni ćorsokak i dokazivati da su ovi tradicionalni polariteti dijalektički sjedinjeni. U naredna dva odeljka raspravljajući o novoj kombinaciji starih instrumenata i o pojavi novih oruđa koja su razvile ove „novije nove ekonomske nauke”. Prva je prodiranje moći radne snage i realnih nadnica i uspostavljanje jedne nove tampon grupe u stanovništvu SAD. Druga je neprekidno zalaženje u vode korporativnog planiranja i usvajanja kontrole nadnica, cena i investicija. Na kraju, raspravljajući o izgledima za jednu alternativnu budućnost.

Konzervativno-liberalni ćorsokak

Carter je implicitno prihvatio konzervativnu tvrdnju administracije Nixona i Forda da je povećanje vladinih izdataka za „neproizvodne” aktivnosti inflatorno. Ovo stanovište ukazuje da kejnzijizam predstavlja jednostranu politiku stalnog prevelikog stimulanja. Prema ovom shvatanju, dobre namere moraju ustupiti mesta „realizmu”; jer, ako proširujemo vladine izdatke i pru-

žamo sve više i više našim građanima, javiće se dve vrste problema. U onoj meri u kojoj kroz javni sektor protiče više sredstava, manje ostaje na raspolaganju privatnom preduzeću. U onom stepenu u kome se stvara sve veći i veći deficit na tržištima novca, privatne korporacije su ili prinuđene da plaćaju više (a ovo, naravno, obeshrabruje investiranje i prenosi se na potrošače preko viših cena) ili bivaju u potpunosti izbačene s finansijskih tržišta zbog toga što vlada može da ih nadjača boljom ponudom. Na taj način, s razvojem javnog slabi privatni sektor.

Drugi argument je podjednako važan za konzervativce: u stepenu u kojem vlada povećava razna socijalna davanja, proširuje nadoknadu za slučaj nezaposlenosti obuhvatanjem dužeg perioda besposlice, obezbeđuje bonove za ishranu i tako dalje, ona podriiva podsticaje za rad. „Podsticaj za rad” bio je ranije nazivan i „bič gladi”. Bilo pod kojim imenom da se uzme, oni američki radnici koji se suočavaju s alternativama nedovoljno sigurnog i neprijatnog rada, ili moraju da rade pod prinudnim uslovima niskih nadnica, mogu imati manje sklonosti prema radu na poljima od izlaska do zalaska sunca, ili prema radu za šivaćom mašinom u zagušljivoj radionici, ili prema pranju sudova u prljavoj kuhinji elegantnog hotela. Dejstvo države blagostanja na podsticaje za rad privlači veliku pažnju. U meri u kojoj su poslovi slojevito razvrstani, a skala plaćanja utvrđena hijerarhijski, povećanje minimalnih nadnica za poslove početnika ima duboke posledice. Da bi se ponovo uspostavile prvobitne razlike u plaćanjima, moraju se podići druge nadnice. Tako, na primer, ako na raspolaganju bude značajan broj slobodnih dobro plaćenih radnih mesta u javnom sektoru, to će izazvati pravu pustoš na tržištu radne snage za poslove koji se manje plaćaju. Ovim se objašnjava suprotstavljanje Humprey-Hawkinsovom zakonu u njegovom prvobitnom obliku, kao i šira podrška (mada još dosta ograničena) koju dobija taj zakon u svom uškopljenom obliku koji se sada razmatra.

Konzervativci ističu — a ja ponovo mislim da su u ovom pitanju u pravu — da u periodima trajnije pune zaposlenosti opada radnička disciplina, smanjuje se produktivnost radnika i postoji snažan pritisak da se nadnice povećaju. Postavimo to drugačije: u vreme kada postoji širok raspon izbora raspoloživih radnih mesta, stope napuštanja posla rastu na radnim mestima koja

su najviše izložena ugnjetavanju i niskim nadnicama, a svi radnici osećaju više pouzdanja zahtevajući poboljšanje platnih razreda i bezbednije uslove rada. Oni se međusobno šire i otvorenije dogovaraju o usporavanju ritma rada, znajući da im zbog toga uprava može malo šta učiniti. U situaciji kada je privreda u procvatu a knjige porudžbina pune, štrajkovi su za upravu znatno skuplji, a za radnu snagu manje potrebni. Prisustvo Marxove rezervne armije nezaposlenih i opasnost da se mimo sopstvene želje postane regrut te armije, dovodi do poboljšanja držanja radnika u smislu za koji uprava nalazi da je u skladu s višim profitima. Iako su duge recesije skupe za kapital, povremena, isprekidana zaposlenost je manje štetna i može biti čak i korisna. Končno, s gledišta profita, težnja je da se proizvodi uz manje troškove. Prema tome, sve dok postoje tržišta, za kapital je u celini bolje da se nadnice održavaju na niskom nivou. Kejnzijanska logika sastojala se u tome da se smanje porezi kako bi se izgradila kupovna moć; konzervativci radije vole da nadnice drže na niskom nivou i da povećavaju granice i raspone profita.

Ovaj pravac razmišljanja vodi postavci o političkom ciklusu biznisa, u kome je uvedeno opadanje da bi se disciplinovala radna snaga. Javno se to prikazuje u drukčijem smislu: deflatorska politika je potrebna radi borbe protiv narasle spirale nadnica i cena, s obzirom da u periodu pune zaposlenosti radnici nalaze snage da se bore za povećanje nadnica, da nadoknade povećanje cena i da na idealan način idu ispred njega. A pre nego što povećanja nadnica dosegnu stepen na kome mogu ugroziti profite u onoj meri u kojoj se takvi troškovi rada više ne bi mogli dalje prebacivati na potrošače, pritisak biznisa iziskivaće — a vlada će inicirati — deflatorsku politiku koja stvara više nivoa nezaposlenosti.

Liberalno kejnzijansko shvatanje predstavlja izazov za konzervativnu poziciju u čitavom nizu suštinskih stvari. Na teorijskom nivou, kejnzijanci tvrde da su deficitni za vreme recesije od pomoći, zbog toga što povećavaju sveukupnu potražnju i održavaju u usponu proizvodnju i profite. Još pragmatičnije, oni pretresaju i dokazuju opravdanost analize stagnacije. Gde bi se SAD nalazile da nije bilo snažne federalne intervencije i izdataka za ostvarenje programa izgradnje međudržavnih američkih autoputeva, odlaganja dugovanja u okviru programa FHA (Federalna uprava za stambena pitanja) i VA (Uprava za veterane), vojno-kosmičkih izdataka?

Da li bi posleratna ekonomska ekspanzija, izražena u naglom razvoju prigradskih naselja, automobilizma, vojnog jačanja, bila tako uspešna dovodeći do svetske supremacije SAD i hvaljenog američkog načina života?

Naravno, rešenja su bila raznorodna. Sadašnja bolest proističe od kure lečenja straha pred stagnacijom u periodu posle velike depresije. Vojni se izdaci, u dugoročnom smislu, pokazuju kao parazitska izraslina na ranije zdravoj građanskoj ekonomiji, s obzirom da proždiru investicione fondove i koriste mnoge od najboljih naučnih umova da bi proizvodili predmete koji veoma malo znače za američki standard života. Mobilnost je takođe značila bolestan oblik širenja prigradskih naselja, urbanog raspadanja, degradacije čovekove sredine, zagađenja i modela rasipničkog korišćenja energije.

Na domaćoj sceni, posleratni obrazac razvoja putem ekspanzije prigradskih naselja i izgradnje autoputeva doveo je do povećanja prodaje proizvoda glavnih američkih kompanija, od *General Motorsa* do *General Electrica*. Ova tržišta, ukoliko i nisu totalno zasićena, sigurno su ograničena, s obzirom da njihovi proizvodi nisu više dostupni prihodima mnogih Amerikanaca. Posedovanje nove kuće, na primer, pokazuje se kao neostvarljiv cilj za najveći deo mladih porodica.

U izvesnoj meri, ovi su trendovi neutralizovani nizom privremenih mera, kao što su stvaranje kreditnih izvora i povećavanje zajmova, a takođe i krhkom svetskom kreditnom strukturom. Ova „rešenja” sada ograničavaju političke opcije. Razmotrimo sledeće.

— Potrošački krediti koji se isplaćuju u ratama (isključujući hipoteke) su 1950. godine bili manji od 15 milijardi dolara. Već 1965. godine taj dug iznosio je preko 70 milijardi dolara, a 1975. godine preko 160 milijardi dolara, što predstavlja neverovatno brz porast zaduženja američkih porodica.

— Samo u jednoj godini od 1960. naovamo federalni budžet bio je uravnotežen. Dok se deficit još pre samo nekoliko godina kretao oko 3 do 4 milijarde dolara, u 1975. godini on je iznosio više od 40 milijardi dolara, i dodatnih 60 milijardi godinu dana kasnije. Ali, mi se nalazimo u teškoj dilemi da biramo između dva zla, jer bi usporavanje stope povećanja zaduženosti značilo rizik od depresije. Druge zemlje su u sasvim očajnom stanju i uspevaju da odgode totalni bankrot samo zbog toga što SAD stoje iza njihovog duga.

— Postoji i nova realnost — podizanje cena energije i hrane. Podizanje cena energije predstavlja zajed-

nički domen burnog braka između OPEC-a i Sedam sestara*, dok je podizanje cena hrane sve više monopol SAD. Dolazi, takođe, kraj dugom posleratnom periodu evropskog oporavka, obnove i brzog porasta izvoza. Svet-ski kapaciteti su, bar privremeno, nadmašili potražnju — uprkos zamašnoj operaciji kreiranja novih kredita od strane nacionalnih vlada, međunarodnih finansijskih organizacija i privatnih banaka, pri čemu ove posleduje posluju na sve uzdrmanijem evropskom valutnom tržištu.

U takvim uslovima, konzervativni pristup ima izvesnu površnu uverljivost u svetu mobilnosti kapitala i globalnih korporacija. Upravo kao što, u okviru SAD, severoistok mora da „održava poreze i nadnice na niskom nivou” da bi se destimulisala bekstva preduzeća (alternativa je da se pređe na društvenu kontrolu investicija i proizvodnih odluka), tako i države moraju da ostanu konkurentne ili da pretrpe poraz na međunarodnom planu pred privlačnijim područjima za kapitalističko investiranje.

Socijalna nadnica predstavlja dohodak u obliku transfera i u naturi koje obezbeđuje vlada — u širokom rasponu područja zdravstva, stanova, obrazovanja, dodatnih primanja starih lica i drugog. Ukoliko bi ekonomski višak društva mogao biti prebačen iz domena potrošnje radničke klase u ruke kapitalista, ovo bi imalo za posledicu povećanje kako sadašnjih stopa profita tako i izgleda za profite u budućnosti. Smanjivanje birokratije i savladavanje neefikasnosti „velike vlade” predstavljaju sjajne ciljeve, ali oni su pre ideološki plašt nego stvarni razlog za fiskalni konzervatizam. SAD opterećene porezima postale su prijemčivije za „ekonomiju manjeg” i oprezne u odnosu na krupne stavke vladinih izdataka. Ovo odražava ne samo smanjenu želju za službama jedne osetljivo organizovane države blagostanja već pre predstavlja odraz svesti da vlada jeste neefikasna, da stopa iskorišćenja i dobiti od dolara koji pritiče iz poreza jeste daleko niža nego što bi trebalo da bude. Ali, ako „velika vlada” ima svoje loše strane, ona ima i važne prednosti za kapital. A ako su poželjni viši profiti, oni se u dugoročnom smislu ne mogu nužno garantovati snižavanjem realnih nadnica i nametanjem veće discipline radnoj snazi. Stoga Carter teško da je spreman da ukine kejnzijsku stimulaciju,

* Sedam najvećih petrohemijskih kompanija. — *Prim. red.*

kako bi to neki nerazumni konzervatizam mogao sugerisati. Umesto toga, on se opredelio da na način koji je zasnovan na klasnim predrasudama neposrednije nego onaj njegovih prethodnika, usmerava vladinu ekonomsku politiku ne samo u pravcu prostog jačanja procesa akumulacije uopšte — što je bila politika svih predsednika od Franklina Roosevelta — nego i na finansiranje strukturnog preobražaja svetske ekonomije, putem jačanja sposobnosti multinacionalnih kompanija zasnovanih na američkom kapitalu da investiraju na svetskom planu uz minimalne restrikcije, i to na način koji je koordiniran uz maksimum stabilnosti u mlađim partnerskim zemljama Japana i Zapadne Evrope. Zadatak se ne sastoji u tome da se ostvari ekspanzija ekonomije, jer se to ne može lako učiniti i jer bi to značilo potpaljivanje fitilja burne inflacije i opasnost od kraha sistema. Umesto toga, zadatak leži u tome da se osigura hegemonija i šira kontrola multinacionalnog kapitala zasnovanog na američkom kapitalu, uz istovremeni preobražaj domaće ekonomije. U ovom kontekstu, Carterova ekonomija se odnosi kritički prema tradicionalnim kejnzijsancima. Stvar nije u tome da kejnzijsanci nisu bili „u pravu” u prošlosti, koliko u tome da su njihovi recepti (iz trilateralne perspektive) pogrešni za sadašnjicu.

Uz rizik da se učinim donekle mehanički orijentisan, ukazao bih da su i liberali i konzervativci napola u pravu. U periodu u kojem nema ekonomskog rasta ili je taj rast spor, demokrati su u pravu kad troše ogromne sume novca, stimulišu ekonomiju, pokrivaju deficite i aktivno intervenišu. U periodima inflacije, republikanci su u pravu kad upozoravaju na opasnosti naraštanja piramide duga, rasipničkih vladinih izdataka, kao i na potrebu za disciplinom. Na veliku žalost ekonomista, u „novijim novim ekonomskim naukama” — koje su bile nužne zbog tekuće krize — jedna polovina istine i druga polovina istine ne daju kao zbir celu „istinu”. Bez brzog porasta zaduživanja i inflacije, SAD bi bez velike nužde nepotrebno trpele više stope nezaposlenosti, neiskorišćenosti i praznog hoda proizvodnih kapaciteta. Kejnzijsizam može imati svoje duboke i možda nesavladive probleme, ali konzervativna alternativa obećava permanentnu oskudicu i štednju i konačnu duboku depresiju.

*Udaranje po radnoj snazi:
preduslov za strukturni preobražaj*

Ono što bih nazvao trilateralним pristupom domaćoj ekonomiji jeste težnja za novom politikom koja nastoji da se izvuče iz čorsokaka koji sam opisao, da prihvati novo kombinovanje starih instrumenata i da razvije nove instrumente. Ona, u osnovi, teži da stvori prostor za preobražaj američke ekonomije. Taj prostor za promene stvoren je, kako se kaže u umesnoj izreci jednog visokog administratora za cenu i nadnice iz Nixonovih godina, „udaranjem po radnoj snazi“, prinudnim smanjenjem realnih nadnica američkih radnika i smanjenjem službi i delatnosti koje su oni očekivali od svoje vlade. Smanjeno očekivanje, „politika manjeg“, blago zanemarivanje, predstavljaju trajne elemente politike od koje se očekuje da omogući prestrukturisanje odnosa. Ciljevi leže u tome da se stvori kapital za modernizovanje sve zastarelijih fabričkih kapaciteta SAD i da se proizvodnja premesti sa severoistoka, koji se odlikuje visokom sindikalnom organizovnošću i snažnim političkim zahtevima, zatim da se razviju novi energetske izvori putem dodele najvećih vladinih bespovratnih subvencija u istoriji SAD (petrolejskim kompanijama), da se precorijentiše naš transportni sistem i da se stvori prostor za izvesni šumpeterovski tehnološki prodor. Ključni elementi establišmenta prihvatili su, u suštini, dugoročni pravac razmišljanja nekih radikalnih ekonomista, i traže načine da snize troškove proizvodnje i stvore uslove za pokretanje novog talasa ekonomske ekspanzije. Carterovu politiku mi razumemo u toj svetlosti.

Tokom svoje kampanje za predsedničku nominaciju, Carter se ozbiljno trudio da sebe učini prihvatljivijim za liberalne elemente u svojoj partiji. Govorio je o poreskoj reformi i punoj zaposlenosti. Govorio je protiv „političke i ekonomske elite“. U svom pristupnom govoru na demokratskoj konvenciji izneo je ono što je, po njegovim rečima, bila „populistička“ poruka. U kampanji čiji je cilj bio da se prikaže neposredno poreklo i proisticanje iz *New Deal*a Fraklina Delano Roosevelta, Carter je nastojao da učvrsti ovu predstavu. Ali, kada je bio izabran, naimenovanja u njegovom kabinetu oslanjala su se, u velikoj meri, na posvećene članove establišmenta. On je održao mnogobrojne i dobro reklamirane sastanke s glavnim nosiocima moći. Izvršni funkcioneri korporacija, sumnjičavi u pogledu „neodgovornih“ demokrata, bili su pozvani da se sastanu s Carterovim eko-

nomskim savetnicima i s demokratima na čelu ključnih komiteta za poreze i banke u Kongresu, kako bi u ovo bili uvereni.

Uprkos primerima simboličnog populizma, Carter se veoma sporo kretao na području reformi poreskog sistema i socijalnog staranja, nacionalnog zdravstva i drugih prioriteta iz liberalnog programa. Ispostavilo se, ukratko, da je on fiskalni konzervativac.

U stvari, ništa od ovog ne bi trebalo da zbunjuje. Najbolji način na koji treba gledati na Cartera, jeste po mom mišljenju, taj da je on sledio, mada na donekle zamršen način, politiku koja je prethodno izložena — pokušavajući da stvori uslove za prestrukturisanje i, iznad svega, za disciplinovanje američke radne snage. Kao što je već ukazano, ova politika prethodila je Carteru. (Prisiljavanje na niži životni standard prethodilo je, takođe, povećanju cena od strane OPEC-a.)

Ovde je na delu važna dijalektika. Mada su transnacionalna tela za donošenje odluka i formalno uvedena, nacionalna država je važan intervencioni mehanizam, koji posreduje želje globalno orijentisanog kapitala i njegovih sukoba sa sitnijim, lokalno, regionalno ili nacionalno orijentisanim kapitalom, s jedne strane, i s radničkom klasom, s druge. Borbe koje se vode oko carinskih zaštita, ograničenja mobilnosti kapitala i državnih subvencija moraju se posmatrati u ovom smislu. Na primer, neki proizvođači televizora u SAD protive se tome da budu zaštićeni od uvoza „inostranih“ televizijskih aparata, upravo zato što *su oni* ti inostrani proizvođači koji koriste jeftinu radnu snagu da bi opsluživali tržište SAD iz inostranstva. Za radnike, takođe, država se nalazi na onom nivou na kojem se vode važne borbe. Država je ta koja kaže da se mora zavesti kontrola nadnica i da mora doći do smanjenja socijalnih službi. Objasnjenje za ovo jeste da treba ostati konkurentan. Na taj način, globalizacija na području donošenja odluka preko sve mobilnijih multinacionalnih korporacija ima uticaja na radnike i sitne proizvođače na način na koji su to odredile nacionalne vlade. Radnički pokret je paradoksalno prinuđen da se ujedinjuje s radnicima svih zemalja, ne zbog uzbudljivih polemika, nego zbog materijalnih potreba u eri monopolskog kapitala. Nacionalna država predstavlja takav sistem jurisdikcije preko kojeg kapital disciplinuje radnu snagu i podstiče grupe radnika na međusobne sukobe. Time što se bore protiv smanjivanja izdataka za socijalne potrebe, protiv nastojanja da se ograniči pravo na štrajk i tome slično, radnici po-

kreću zahteve koji čine klasnu poziciju državnog aparata jasnijom. Političke borbe i klasna borba postaju jedno.

Ovo je naročito tačno ukoliko svest o jednom drugom ključnom procesu postane opštija. Postoji ciklus regionalnog osiromašenja koji sve više pogađa velike delove SAD, gotovo na isti način na koji pogađa i siromašnije zemlje. Proces industrijalizacije poljoprivrednih zemalja ili pojedinih delova tih zemalja, kao što su Portoriko ili Meksiko s druge strane Rio Grande, predstavlja proces prodiranja kapitala u područje niskih nadnica, uspostavljanja infrastrukture iz vladinih sredstava, izgradnje fabrika i uvođenja mehanizama za eksploataciju lokalne radne snage. Tokom vremena, kako se apsorbuje višak radne snage iz tog područja, kako se radnici organizuju i zahtevaju veći udeo u višku svog proizvoda, kako prodor kapitalističkih odnosa podiže troškove života a time i nadnice koje su potrebne da bi se stvorilo više radnika, kako se sve više i više stvari mora kupovati u okviru novčane ekonomije (hrana se više ne može individualno proizvoditi, stanovi se moraju iznajmljivati ili kupovati od građevinskih kompanija iil vlasnika nekretina), tako se i preduzeća preseljavaju u ta nova područja, ostavljajući jedan depresirani region koji više ne može da zadovolji svoje potrebe. Prestanak investiranja u velikom delu industrijskog severoistoka predstavlja proces sličan upravo opisanom.

Povećana međuzavisnost svetske ekonomije jeste najvažniji pojedinačni činilac u sadašnjem istorijskom periodu. Posle perioda brze ekspanzije svetske ekonomije, zasnovane na izvozu i na razvijenim svetskim tržištima, dospeli smo u situaciju u kojoj ne može baš svako da se razvija na osnovu izvoznih viškova. Japanu i Zapadnoj Nemačkoj ide dobro, ali su Britanija i Italija u stvarnim nevoljama. Upravo kao što američki severoistok vodi utakmicu sa „sunčanim pojasom” (*Sunbelt*), tako čine i sve druge zemlje koje predstavljaju deo međunarodne podele rada.

Trilateralna ekonomska politika postaje svesna ovih trendova depresije i teži da se dođe do „optimalizacije”, s obzirom na oštra „ograničenja” kapitalizma koji je u opadanju. Stvar je u tome da se prigrabi što je moguće veći komad kolača, a kriza svetskog kapitalizma istovremeno nudi i takvu potrebu i takvu mogućnost. Oni žele da to učine u situaciji kada sprovode kurs međunarodne stabilnosti putem prefinjenog trilateralnog pregovaračkog procesa. Ovo obuhvata dva vrste orijentacije politike.

Održavanje niskih nadnica

Tri zapažanja o ovoj „novijoj” ekonomskoj politici pomažu da se razjasni njen uticaj na odnos između kapitala i radnika. Prvo, u okviru svojih mogućnosti, ona uspešno deluje. S obzirom na krizu (reč je o vrlo oštroj i dubokoj krizi), kapital SAD prolazi dobro. Drugo, radnoj snazi SAD ide vrlo loše. Pošto više nisu mladi partner u imperijalističkim avanturama, američki sindikati — a još više ogromna većina neorganizovanih radnika — postaju žrtve krize, a dovedeni su takođe u situaciju da budu žrtveni jarac za krizu s čijim uzrocima i izbijanjem nemaju baš mnogo zajedničkog. Treće, životni standard najvećeg dela američkih radnika nastaviće da zaostaje za rastom korporativnih profita i prioriteta. Ispitajmo svako od ovih pitanja.

Govori nam se da se nadnice u SAD moraju održavati na uzdi a socijalni izdaci smanjivati zbog međunarodne konkurencije. Klackalica komparativnih prednosti između SAD i drugih kapitalističkih zemalja predstavlja vid međunarodne ekonomije koji zaslužuje pažnju. Upravo kao što američka monetarna politika ne može izbeći a da ne poklanja punu pažnju uticaju i posledicama interesnih stopa i raznih vidova monetarne politike u američkim finansijskim obračunima, na isti način relativne stope inflacije nadnica utiču na bilans trgovinskih obračuna. Od najvećeg je značaja stepen u kome američki troškovi rada rastu po bržoj ili sporijoj stopi od stope rasta kod naših glavnih trgovinskih partnera. Glavni deo objašnjenja koje je administracija predsednika Forda iznosila na ekonomskom području sastojao se u tome da se podjednako snize i nadnice i socijalna nadnica, kako bi se delovalo u prilog američkog biznisa. Korisno je, prema tome, ispitati trendove nadnica i postaviti ih, zatim, u komparativni međunarodni kontekst. Navešću, u širokim izvodima, neke podatke iz finansijske štampe koji ovome mogu poslužiti kao dobar dokaz.

U jednom fascinantnom uvodniku pod naslovom: „1976 — godina kompromisa za radnu snagu”, *Business Week* od 1. decembra 1975. godine je primetio da je pet osnovnih industrijskih grana (automobilska industrija, proizvodnja transportnih vozila, guma i elektroopreme i građevinarstvo) došlo u situaciju da pregovore o kolektivnim ugovorima vode u uslovima koji bi, s obzirom na moć sindikata u granama o kojima je reč, „trebalo da budu pravi košmar za industrijske odnose”. Uvodnik počinje time što primećuje: „Jedna stvar je sigurna. Sin-

dikati govore o ogromnim povećanjima nadnica kako bi nadoknadili eroziju dohotka koja teče od 1973. godine. U periodu od januara 1973. do jula 1975. godine, indeks potrošačkih cena pokazuje porast od 27,1%, dok su prosečne zarade radnika u industriji po jednom času rada porasle samo za 20,2%. Sindikalni rukovodioci nalaze se pod ogromnim pritiskom svog članstva da istovremeno pokrenu pitanje obuzdavanja inflacije i sigurnosti posla". Ali ne brinite, kaže *Business Week*, korporativni rukovodioci su optimistički raspoloženi u pogledu postizanja kolektivnih ugovora na relativno niskom nivou. Sindikalni rukovodioci zabrinuti su kako da radnike ubede u prihvatanje loših ugovora. Evo malo gatanja: „Radnička umerenost od vremena kada je istekla kontrola na početku 1974. godine predstavlja određen nagoveštaj. Umesto naglog porasta, povećanje nadnica je iznenađujuće zaostajalo za inflacijom u poslednjih dve do dve i po godine." To jest, u situaciji kada postoji visok nivo nezaposlenosti, radnici su zahvalni da imaju posao, ne žele da rizikuju da ga izgube i nedostaje im pouzdanje da vrše pritisak za veće nadnice.

Godinu dana kasnije, štampa biznisa imala je istu ovakvu priču. Tako, *Citibank Newsletter* od decembra 1976. kaže o 1976. godini: „Mnogi prognozeri strahovali su da bi brzo povećanje troškova rada moglo podstaći porast sveukupne stope inflacije, imajući u vidu da su radnički rukovodioci nastojali pripremiti teren za argumentaciju da su nadnice zaostajale za inflacijom tokom poslednje tri godine... [ali] Nasuprot situaciji da je stopa nezaposlenosti skoro 9%, stopa povećanja kompenzacije bila je daleko umerenija nego što se uopšte i predviđalo”.

Važno je primetiti da ne samo što raspoloživi podaci nisu davali za pravo teoriji inflacije po kojoj za sve treba „kriviti sindikate” nego je, takođe, i štampa biznisa u potpunosti priznala da je to tačno. Slična analiza objavljena je u *Morgan Guaranty Survey* decembra 1976. godine. kako bi se objasnili rekordno visoki korporativni profiti. „Važan doprinos tom boljem rezultatu predstavljao je stepen umerenosti u inflaciji nadnica, koji je iznenadio mnoge analitičare.” Kada pišu samo za svoje čitaoce, takvi časopisi biznisa odbacuju uticaj troškova rada i skupih štrajkova koji remete rad, ističući da neradni dani koji su proistekli iz obustave rada predstavljaju, na kraju krajeva, samo mali deo (manje od polovine jednog procenta) ukupnog radnog vremena u ekonomiji SAD. Iako može biti od važnosti da široka

javnost poveruje kako pohlepa radnika izaziva ekonomske krize, takvo objašnjenje odbacuju ozbiljni analitičari iz finansijskih krugova.

Možda je takva umerenost došla posle dužeg perioda radničkih dobitaka. Ne, to nije bio slučaj. Očekivanje da će u 1976. godini radnici tražiti veće dobitke bilo je zasnovano na „potrebi a ne pohlepi”, kao što je istakao W. J. Usery, Jr, direktor Federalne službe za posredovanje i pomirenje. Prosečni radnik imao je te godine najnižu kupovnu moć za poslednjih deset godina, te je radnicima bilo krajnje nužno da to nadoknade. Nije potrebno ni pominjati da oni u tome nisu uspeli. Tokom poslednje četiri godine (1972—1976) novčane nadnice povećane su za 28%, ali su više cene i porezi označili pad kupovne moći prosečne radničke zarade za 9%.

Podaci Biroa za popis stanovništva pokazuju sledeće: dok su 1962. godine upravni kadrovi zarađivali 27% više nego radnici, 1974. godine zarađivali su 49% više; a dodatna primanja u vidu posebnih olakšica za neproizvodno osoblje koja obezbeđuju poslodavci čine da povećana razlika postaje još izraženija. Ova menadžersko-administrativna grupa povećava se po obimu i kupovnoj moći, stvarajući ono što je *Business Week*, nazvao „novo dvoslojno tržište za potrošačka dobra”.

Gornji sloj sastoji se iz reda onih s fakultetskom diplomom koji rade kao šefovi u administrativnim i uslužnim poslovima. Iako su deo uprave, oni predstavljaju rastući sloj bolje plaćenih radnika čija se funkcija sastoji u tome da omogućе da proizvodnja teče bez teškoća, ili obavljaju tehničke, prodajne ili druge vrste poslova u okviru neproizvodnog rada. Jasno je da je jeftinije proširivati redove upravnih kadrova i zaposlenih u društvenoj kontroli u vreme dok se održavaju jeftinije nadnice ostalih radnika na nižem nivou. Stvara se jedna nova srednja klasa koja ima relativne privilegije i veći udeo u postojećoj stratifikaciji i hijerarhijskim oblicima organizacije.

U isto vreme, upadljiva potrošnja navodi ostale da zahtevaju slično obilje; ove nove potrošačke proizvode priželjkuje takođe, i opšta radna snaga. Jedna od posledica širenja novih proizvoda i brzih promena u stilu života jeste da se povećavaju troškovi života i da je potreban sve veći iznos sredstava da bi se osigurao odgovarajući standard. Zajedno s povećanim iznosom dodatnih davanja i olakšica, naročito zdravstvene nege, što je nekad bila ekskluzivna „privilegija” izvršnih funkcio-

nera, pritisci na nadnice su oštri. Čini se da sve više raste nivo osnovne nadnice koja je potrebna za održavanje životnog standarda radničke klase. Ovo je možda jedan od važnijih razloga zbog kojeg korporativni sektor smatra da je reč o pravoj plimi nadnica koja ima za rezultat permanentnu inflaciju, ili osnovnu inflaciju od 5 do 6%, što se i dalje uporno održava uprkos visokom nivou nezaposlenosti.

Pojava dvoslojnosti odgovara brazilskom modelu, u kojem je brzi ekonomski rast omogućen zauzdavanjem nadnica, boljim korišćenjem netradicionalnih izvora radne snage (urbanizovanjem seljaka u jednom slučaju, zapošljavanjem žena i omladine i regionalnim premeštanjem industrije iz područja visokih nadnica, u drugom slučaju). Drugi element predstavlja uspostavljanje veće tampon grupe srednje klase koja se sastoji od bolje plaćenih profesija, a nastaje proširivanjem broja plaćenih službenika koji nadziru slojeve radnika na nižoj lestvici. Posrednička uloga ove grupe ogleda se u njenim korporativnim političkim i društvenim stavovima.

Klasifikovanje na osnovu statističkih trendova kako bi se izdvojilo kretanje koje odgovara brazilskom modelu teško je izvodljivo zbog međuregionalnih obrazaca. Industrija se iseljava s područja severoistoka, gde su više nadnice, na jug, zapad i jugozapad. Ukupno uzev, ovo znači povećanje jednakosti u raspodeli dohotka, ako se uzme samo za sebe. U klasnom smislu, to predstavlja napor kapitala da snizi izdatke za nadnice. Na rasnom frontu, fabrike se ne grade u onim područjima juga koja su pretežno crnačka, nego tamo gde preovlađuju antisindikalni stavovi. To se čini uglavnom izvan velikih gradova i izvan crnačkih zajednica, koje su počele da shvataju važnost kolektivne akcije u rasnim pitanjima, pa onda izvesne pouke lako primenjuju i na borbe na radnom mestu. Međuregionalna konkurencija, kao što su etnička, rasna ili polna podeljenost, nastavlja da igra ključnu ulogu u zauzdavanju organizovanja radničke klase. Iako opšti napad na radnički dohodak pojačava potrebu za klasnim jedinstvom, u odsustvu jasne levičarske analize i pokreta on može da vodi poziciji žrtvenog jarca i povećanju unutrašnjih klasnih zategnutosti (pokreti upereni protiv školskih autobusa, abortusa, pozitivnih akcija, „novog prava“, predstavljaju slučajeve o kojima je ovde reč).

Ka korporativnom planiranju

U toku su, kako sam istakao, dva važna kretanja: prvo, napor da se nametne deflacija životnog standarda radničke klase, uz istovremeno proširivanje udela profita. Drugo, da se stvori osnova za korporativni oblik ekonomskog planiranja. Ono što se pri tom odvija može se, možda, opisati kao nesvestan petogodišnji plan. Za razliku od sovjetske varijante, koja je veoma iscrpno razrađena, Carterov plan, prema mojim saznanjima, nije nigde objavljen. On ne obuhvata neki jasan, prost pristup, nego etapnu strategiju zasnovanu na najverovatnijem scenariju koji bi trebalo da bude primenjen u tri stadijuma.

Prvi od ova tri stadijuma je već opisani, plašljivi kejnzijanizam, sa stavljanjem naglasaka na stišavanje biznisa tako što će mu se dati ono što želi, na smanjivanje očekivanja i na privikavanje javnosti na žrtve. Drugi stadijum, onaj koji bi trebalo očekivati pre izbora 1980. godine, jeste da se podstakne ekonomija na načine na koje smo, na žalost, već navikli. Ovo postavlja osnovu za treći stadijum: izvestan oblik kontrole nadnica i cena kao jedini put da se obuzda inflacija koja iz toga proističe. Vremenski, ovi stadijumi nisu unapred određeni. Mnogi događaji koji se ne mogu predvideti utićuće na politiku. Ipak, mislim da postoji logika koju će biti teško izbeći.

Kratkoročno gledano, Carterova administracija mogla je ostaviti po strani razgovor o kontroli nadnica i cena. Ali, ako bi se ekonomske nedaće nastavile, došlo bi do povratka na to — prvo, do rasprave o smernicama, a onda do suptilnijih pregovaranja i primene odgovarajućih procedura, što je dugo vremena postojalo u gotovo svim zapadnoevropskim kapitalističkim zemljama. Reč je o tome koliko dugo SAD mogu podneti da izbegavaju formulisanje nekih vrsta i oblika politike dohotka, koja će ograničiti povećanje nadnica i cena pod vladinom regulativom. I krupni biznis i organizovani rad nepopustljivi su kad je u pitanju takav korak, a to čine iz gotovo podjednakih razloga. Bez obzira da li im danas ide dobro ili loše, oni stoje ispred sitnog biznisa i neorganizovanog rada; formulisanje ko šta dobija moglo bi možda da predstavlja zasecanje u njihove pozicije relativne privilegovanosti.

Ja mislim da će otpor prema toku formulisanja planiranja biti što god je moguće duži. Međutim, postoje svi razlozi da se veruje, na osnovu evropskog iskustva,

da je neizbežan neki oblik centralizovanije vladine intervencije. Da bi došlo do prilagođavanja međunarodnim rivalstvima, oblici međuvladinih pregovora moraju se neprekidno razvijati.

To zahteva trilateralna težnja da se na delikatan način pokušaju izgladiti rivalstva između kapitalističkih nacionalnih država, takođe, to zahteva potreba prestrukturisanja domaćih ekonomija da bi se učinile međunarodno konkurentnijim. Otvoreno je pitanje da li bilo šta od ovog može da deluje čak i uz veću vladinu intervenciju. Rivalstva su se zaoštrila, a teški pregovori o pojedinih posebnim uslovima trgovine — od pilića i cipela u prošlosti, do televizora i čelika danas — prete da dovedu do raspada delikatnog tkiva prilagođavanja koje stratezi trilateralizma pokušavaju da povežu u celinu. Na domaćoj sceni, može za trenutak izgledati da je uzemireni radnički pokret u SAD i Britaniji pod kontrolom, ali kapital može biti manje optimističan kada je reč o Italiji i Francuskoj. U „uspešnim” slučajevima, vlada je odigrala vodeću ulogu u procesu prestrukturisanja.

Za mnoge od onih koji stvaraju politiku u SAD, pravi model predstavljaju zemlje kao što su Švedska i Nemačka koje su, usprkos vrlo različitim političkim sistemima, bile sposobne da se pomoću kontrole pregovora o nadnicama neprekidno i efikasno modernizuju, uz pristanak radne snage, zbog toga što obezbeđuju punu zaposlenost i održavaju akumulaciju na kontinuiranoj osnovi. Sve donedavno ovakvo pregovaranje dejstvovalo je veoma dobro.

Ekonomska politika trilateralizma je svugde više ili manje ista — investicioni krediti i ostali oblici subvencioniranja korporacija radi modernizovanja njihovih fabričkih kapaciteta i to, u najvećoj meri, prema uslovima privatnog sektora, zatim — nešto stimulacija, nešto kontrole nadnica i cena, nešto planiranja. Tačna kombinacija svega ovoga stvar je je konkretne situacije u datoj nacionalnoj državi u dato vreme. Pritisak je, kao što sam tvrdio, usmeren na sekularističko povećanje svih ovih oblika intervencije države. Tvrдио sam, takođe, da je uloga nacionalne države dvojaka: da subvencionise i da disciplinuje radnu snagu. Očigledan paradoks sastoji se u tome da onako kako korporacije prerastaju državne granice i pokušavaju da svaku državu tretiraju samo kao jedan profitni centar u svom globalnom poslovanju one se, takođe, u još većoj meri oslanjaju na državu da bi u svakoj zemlji disciplinovale radnike. Nacionalni program štednje znači posredovanje nadležnih

funkcionera koji rade na tome da se snize realne nadnice radnika u svakoj zemlji. Upravo kao što se Južna Karolina nadmeće u konkurenciji s Misisipijem i Masačusetsom da bi pridobila za sebe izgradnju novih fabrika, to isto čine Španija, Britanija i Italija. U poredu s povećanjem međunarodne mobilnosti kapitala ne smanjuje se važnost nacionalne države za kapital. Policijska moć države nadopunjuje ekonomsku politiku. „Realizam” je ideološki plašt za smanjenje nadnica. Nastojanje da se radnička klasa sveta podeli i da se pojedine njene grupe podstaknu na međusobno sukobljavanje i borbe predstavlja klasnu sadržinu nacionalne politike štednje.

Jedna značajna grupa liberalnih ekonomista, radničkih rukovodilaca i izvršnih direktora korporacija okupila se na zajedničkom sastanku tokom kriznog perioda 1974—1975. godine i pojavila se s tog sastanka kao „Inicijativni komitet za ekonomsko planiranje”. Ta grupa je prvo vodila rasprave, a onda je i formalno podnela svoj predlog u pogledu planiranja. Pre svega, bilo je to objašnjenje planiranja ali, gledano u širim potezima, i predlog koji bi — u slučaju da se usvoji — preorijentisao SAD u pravcu pristupa evropskog stila u pogledu vladinog planiranja. Predlog je naišao na impresivnu podršku: Wassily Leontief i Robert Roosa, Henry Ford II i Leonard Woodcock, ljudi koji su vrlo istaknuti u Wall Streetu i u upravnim odborima korporacija, a i kao vodeći akademski ekonomisti. Kako se ekonomija navodno oporavljala, njihova „inicijativa” je bleдела. Zbog podrške liberalne kaste i prividne uverljivosti njenog glavnog argumenta (da će prikupljanje informacija o mogućim potrebama, promišljeno raspravljanje i demokratsko utvrđivanje prioriteta, značiti zdraviju ekonomiju nego što bi predstavljala alternativa da se o tome ne razmišlja i da se ne prikupljaju informacije o potrebama i izvorima), protivnici su bili pod teškim pritiskom da se intelektualno usprotive — mada su osećali da taj naizgled neškodljivi predlog, kojem nedostaju bilo kakvi elementi prinuda, predstavlja, u stvari, samo probni balon i paravan, i da će posle toga sigurno uslediti formalniji postupci.

Ja sâm moram raskinuti s ovim tobožnjim planerima javnog interesa, ne zato što sumnjam u njihove iskrene namere, već zato što mislim da je planiranje paravan korporativizma. Iako globalne kompanije s pravom strahuju od izvesnih restrikcija koje bi proistekle iz takvog formulisanja koordinacije između krupnog biznisa, „ve-like vlade” i vrhova rada, u poređenju sa sadašnjim

manje strukturisanim radnim aranžmanom one će, ta-kođe, biti u velikoj meri dominantan element u bilo kakvom nacionalnom planiranju — upravo kao što su to bile u odborima NRA (Nacionalna uprava za ekonomsko ozdravljenje), ili kao što su njihovi pandani danas u Evropi. Na kraju krajeva, sistem je kapitalistički, čak i ako je privatni profit ponekad ograničen u interesu tog sistema. Članovima sindikata bilo bi bolje nego neorganizovanim radnicima; njih bi predstavljali funkcioneri za koje se pretpostavlja da govore u ime svih radnika. Ali, oni radnici koji nisu u sindikatima — a oni čine gotovo osamdeset odsto celokupne radne snage — ne bi bili u centru pažnje i zainteresovanosti hijerarhije AFL-CIO, koja bi nastavila da vrši pritisak za povećanje nadnica organizovanih radnika. Čak bi i članovi sindikata mogli postati bespomoćniji; njima bi bilo vrlo teško odupreti se zahtevu da se odreknu svog glavnog oružja, štrajka, radi nacionalnih interesa (kako to ne bi uticalo na poremećaj proizvodnje i išlo na štetu javnog blagostanja).

Umesto da bude organizovana na opozicionoj osnovi, radna snaga bi se javljala kao interesna grupa sebično zainteresovana za svoja privatna dostignuća na račun zjedničkog dobra. S druge strane, korporacije bi insistirale na većem investiranju radi otvaranja novih radnih mesta i povećanja proizvodnje, za veće dobro „svih“.

Liberalni pobornici planiranja nadaju se da bi mogli ostvariti uticaj na ciljeve planskog aparata i da bi ga mogli preokrenuti i usmeriti u istinski odgovornim i važnim pravcima: rekonstrukcija gradova, ponovna ruralna obnova i razvoj depresiranih područja, stvaranje centara za dnevnu negu i staranje, itd. U izvesnom smislu oni su u pravu; planski mehanizam bio bi odgovoran političkom sistemu i dejstvovao bi bolje nego nereformisani kapitalizam, čije su odlike anarhija tržišta u njegovom modernom obliku, kojim dominiraju krupne korporacije i izvlače najveće koristi iz porasta proizvodnje u periodima ekspanzije, a imaju potrebna sredstva da u periodima opadanja duže izdrže od sitnih konkurenata. Ali, da li je to najbolje što možemo učiniti? Meni se čini da će Jimmy Carter, tokom sledećih pet godina, biti u stanju da ubedi američki narod da to jeste najbolje što se može učiniti. Borba će se voditi uglavnom između dalekovidnih liberala u Trilateralnoj komisiji, koji imaju tehničko zaleđe u Brookings institutu, na jednoj strani, i Udruženja za trgovinu i industriju sitnijih kapitalista, uz podršku Američkog instituta za preduzetništvo, na drugoj strani.

Jedna alternativna alternativa

Ono čime se ovakva vrsta politike dohotka ili korporativnog planiranja uopšte ne bavi jeste kakve bi ekonomske ciljeve trebalo slediti. Moglo bi se pouzdano predvideti da će se ovi mehanizmi iskoristiti da se izbace sa scene tekući modeli prioriteta investiranja i potrošnje. Ipak, zbog nepotrebnih i rasipničkih troškova održavanja naduvane strukture kapitala i razvojnog modela zasnovanog na intenzivnoj potrošnji energije, svi su izgledi da će se nastaviti stagflacija. Čini se da je jasno da će progresivne snage imati priliku da artikulišu alternativnu viziju razvoja — viziju koja odgovara našoj potrebi da sačuvamo izvore, da stimulišemo proizvodno korišćenje radne snage koje će više zadovoljavati potrebe nego što je sada slučaj, i da razvijamo svrsishodnije oblike kolektivne potrošnje i zajednice.

Jedna takva alternativa predstavlja logički sinonim za tradicionalni zakon o prestrukturisanju prioriteta, koji svako od nas može izrecitovati napamet. Ako je teza koju ovde postavljam ispravna — da se puna zaposlenost onemogućava i sprečava zbog toga što kapital radije želi da ima rezervnu armiju rada kako bi održavao nadnice na niskom nivou, kao i zbog razvoja dvoslojne ekonomije, pri čemu stimulans koji bi bio u stanju da učini dosta za niži sloj istovremeno stimuliše inflaciju zahvaljujući monopolskoj moći i povećanom apsorbovanju viška od strane gornjeg sloja — onda neposredno stvaranje novih radnih mesta predstavlja razuman pristup ka razvijanju ovog strukturalnog modela. Ako su radnici u raznim zemljama dovedeni u situaciju da se međusobno sukobljavaju i bore jedni protiv drugih da bi ostvarili nove ustupke od strane kapitala, a pri tome ustupaju sve više i više, i dobijaju sve manje i manje, onda je alternativni model razvoja zakasnio. Dalje, učešće u prihodima — decentralizovano na nivo lokalne zajednice za finansiranje, na primer, zdravstvenih i obrazovnih ustanova i centara za negu dece koji su pod kontrolom i upravom lokalnih zajednica — podstiče aktivnosti koje se odlikuju uštedom energije i intenzivnim radom, pa je tako poželjno po sebi i za sebe.

Sigurno je reč o nekoj bolesti koja iskrivljuje osnovna ekonomska i druga fundamentalna pitanja zdravog razuma ako se sugeriše da je za ekonomiju zaštita čovekove sredine loša stvar, a da su vojni izdaci dobri. Čini se da tradicionalni liberalni argumenti na ovom području pogađaju u srž same stvari. Savet za očuvanje

kvaliteta čovekove sredine saopštava da bi, bez programa zaštite sredine koji se ostvaruju tokom 1976. godine, stopa nezaposlenosti bila viša za 0,4%, odnosno bilo bi nezaposleno oko 400.000 radnika više. Ostale procene govore o tome da su stvarni efekti izdataka za privatne i javne programe zaštite sredine oko jedan milion dodatnih radnih mesta za američku radnu snagu. Ovo, naravno, ne sprečava da privatna preduzeća, koja strahuju da bi njihovi profiti mogli biti ugroženi ograničenjima zasnovanim na ekološkim razlozima, tvrde da bi radnici i potrošači bili oštećeni merama konzervacije.

Industrija za proizvodnju flaša, konzervi, sokova, stakla i metala potrošila je prošle godine najmanje četiri miliona dolara da bi se borila protiv zabrane bacanja flaša. Iako se u jednoj studiji Federalne rezervne banke predviđalo da takva zabrana ne bi uticala na cene i da bi dovela do čistog dobitka u novim radnim mestima, proizvođači flaša u Masačusetsu poslali su svoje zaposlene na glasačka mesta s ispisanim parolama „Spasite moj posao”. Nacrt zakona o flašama bio je odbačen ne samo u Masačusetsu nego i u Koloradu (ipak je prošao u Mejnu i Mičigenu). Pitanja nuklearne energije i njenog korišćenja takođe su imala isti ishod, s obzirom da su korporacije i kompanije za korišćenje te energije saopštile glasačima da bi bez jeftine energije kompanije morale prestati s radom. Sindikati su se često priključivali upravama u naporima kojima je cilj da se unapredi „bolja poslovna klima”.

Bezobziran odnos prema prirodnim vrednostima sredine umanjuje kvalitet života i vodi egzodusu onih koji mogu da odu u druga područja. Gubici zbog ovog su dosta veliki. Preduzeće koje proizvodi škodljive hemikalije i time zagađuje vazduh uzrok je da ljudi koji žive u blizini fabrike moraju sve češće da kreću svoje kuće, peru odeću i automobile, i da češće čiste prašinu i metu kuće. To preduzeće koristi ljudska pluća kao filter — bez ikakvih troškova po sebe, ali bez pristanka nas ostalih. Korišćenje zastarele, opasne i loše održavane opreme može preduzeće manje koštati, ali njegovi radnici snose cenu tih dodatnih profita. Prvi „proizvod” preduzeća nije samo onaj predmet koji ono prodaje, već i narušena sredina i pogoršano zdravlje radnika i onih koji stanuju u tom području. Neke ovakve štete i gubici mogu se izražavati i u dolarskim vrednostima — nadraženje očiju, rak, bela bolest pluća (silikoze), crna bolest pluća i tako dalje. Iako je učestanost i postotak takvih

spoljašnjih znakova izmerljiv, preduzeće radije smatra da je njegovo „pravo” da drugi plaćaju za njega.

Na socijalnom nivou, uzmimo u obzir i razmotrimo odluku da se nosioci obveznika isplate i da se smanje socijalne službe u gradu Njujorku. Porast stopa kriminala i upotrebe droge (a takođe i raspada porodica, mentalnih bolesti i samoubistava) može se dovesti u uzajamnu vezu s ovom odlukom. Među profesijama i strukama čiji se posao naglo razvija nalaze se naročito bravari, instalateri alarmnih uređaja protiv provalnika, treneri policijskih pasa, cveta posao iznamljivanja policajaca i slično. Sve se to uključuje u bruto nacionalni proizvod, ali se kvalitet života pogoršava. Moramo se sigurno osećati krajnje neugodno kada nam se na osnovu mere bruto nacionalnog proizvoda kaže da takvi izdaci poboljšavaju naše blagostanje.

Upravo kao što sredstva i oruđa za sprečavanje zagađivanja predstavljaju „rasipništvo”, dok su godišnje promene modela, planirana zastarelost pojedinih proizvoda i proširivanje liste novih proizvoda „dobri”, društvo biznisa bi isto tako htelo da poverujemo da i novac koji se troši kao pomoć ljudima takođe predstavlja rasipanje, a sredstva za postavljanje naoružanih stražara i ograda za odbranu od očajnih ljudi — dobra. Postoje alternative za samouništavajuću politiku subvencionisanja ovih ogromnih korporacija i za model ponašanja koji one iziskuju, a koji se odlikuje po rasipanju energije, štetnosti po čovekovu sredinu i društvenoj neodgovornosti. Ali liberalna kritika, isto tačna, ne ide dovoljno daleko. Ona se ne suočava s nužnošću — ne reforme, već radikalnog prestrukturisanja.

Verovatno je da će se pojaviti neka razumna treća snaga u ovoj borbi, ali to je daleko od izvesnog. Prisustvo treće snage mogla bi da bude jedna antikorporativna levica koja ima korene u četiri glavne akcione grupacije koje su, bar dosad, pokazale malo interesa da se ujedine — Naderski populistici (zastupnici potrošača i akcione ekološke grupe); organizacije za akciju u lokalnim zajednicama (građanska prava, pokret žena, stambeni pokret, korporacije za razvoj lokalnih zajednica); levičarske grupacije (ostaci „nove levice” i disidenti iz sektaških partijskih formacija); progresivni sindikalni i radnički funkcioneri, kao i individualni otpadnici u konzervativnijim sindikatima, borbene grupacije članstva, crnačke grupacije, itd. Mogućnost za grupisanje jednog takvog antikorporativnog pokreta je ogromna. Teško je, ipak, predvideti stupanj na kome će se on mobilisati u

jedinstveniji, ideološki koherentniji i politički efikasniji instrument društvene promene. Stvar se ne sastoji samo u tome da se razvije alternativna analiza, socijalizam ukorenjen u iskustvu SAD koji govori jezikom radnih ljudi ove zemlje i osećanjem za njihove potrebe. Nije to, prosto, niti stvar izrastanja trezvenog, realističnog, efikasnog rukovodstva. Upravo kao što je i korporativizam s kojim se taj pokret suočava proizvod nastao u uslovima duboke i dugotrajne krize u kojoj se zemlja nalazi, tako će se kaliti i opozicioni pokret.

Ako se događaji i dalje budu razvijali onako kako oni sada teku u Evropi i trećem svetu, a tvorcima američke politike budu nastavili da sistematski staju uz sile reakcije, kao što su učinili u Čileu, Vijetnamu, Grčkoj i Južnoj Africi, nastaviće se proces gubljenja legitimnosti sistema Sjedinjenih Država, njihovih političkih partija i ekonomskih institucija. Kako se država blagostanja rastaće, i kako radnici uviđaju da se od njih traži da u ime realizma podnose žrtve za žrtvama, može se desiti da se „politika manjeg” počne podvoditi pod sumnju na širokoj osnovi. Ovaj period je nemiran upravo zbog toga što izgleda da je potreban baš takav veliki skok. Snage koje predstavlja Trilateralna komisija imaju alternativu: pitanje je da li se demokratska alternativa može postaviti da predstavlja izazov takvoj korporativnoj budućnosti — alternativa za simbolični populizam i korporativnu dominaciju.

Ukoliko se prihvati teza da najveći deo inflatornog pritiska potiče od sadašnjih modela potrošnje u kojoj dominiraju trajna potrošna dobra, tada nema nikakvog smisla da se oblik stimulacije usmerava prvenstveno ka gornjem sloju naše dvojne ekonomije, kao što je danas slučaj. Takav model ne predstavlja za većinu Amerikanaca nikakvu prednost; on jedino vodi neprekidnoj stagflaciji. Sve dosad, orijentacija da se upotreba sredstava usmerava prema ljudima smatrana je od strane liberala kao stvar prioriteta. Mislim da postoji snažan dokaz da takav model upotrebe sredstava predstavlja takođe bolji pravac i u makroekonomskom smislu. Džinovske korporacije, naravno, stoje nepomirljivo protiv toga. Ono što je sada na kocki, u dubokom smislu reći, jeste proba demokratije. Ako se sledi Carterova korporativna politika, to će biti poraz za većinu Amerikanaca. Socijalizam, koji nije više ni izbliza samo san, javlja se u sadašnjem spletu okolnosti kao najbolja realistična alternativa.

Da remiziram. Model ekonomskog razvoja koji zastupaju ekonomisti glavne matice, uključujući i mnoge liberale, ne predstavlja izazov za modele rasipničkog korišćenja sredstava, za kontinuirani nizak nivo ukupne zaposlenosti radne snage u našoj zemlji, ili za odsustvo masovne participacije. Izgleda da konzervativna logika — izvestan suludi realizam stezanja kaiša, smanjenih očekivanja, trijaže i planiranog opadanja — pridobija značajnu podršku na račun liberalnog kejnzijanizma. Alternativni model ekonomskog razvoja koji bi zadovoljavao ljudske potrebe i postavio na prvo mesto socijalne ciljeve, izvodljiv je i znatno zdraviji s ekonomskog stanovišta. Umesto subvencionisanja kapitalno intenzivnog razvoja džinovskih korporacija, u kojima sve manje i manje radnika proizvodi sve više i više dobara koja se ne mogu prodati, otvaranje radnih mesta mora biti radno intenzivno i demokratski utvrđeno. Takav model razvoja predstavlja, takođe, i očuvanje izvora i prirodnih bogatstava, nasuprot korporativnom modelu razvoja koji predstavlja rasipanje energije i znači ekološku katastrofu. Socijalna pravda je efikasna u smislu realnih dugoročnih potreba. Jedna opšta tendencija ovakve vrste bila bi od pomoći za većinu Amerikanaca. Iako bi najviše pomogla potlačenim grupama, ona ne predstavlja neko posebno izdvajanje ili zahtev; tako ona ujedinjuje umesto da razjedinjuje. Postoji jedan problem, a nepotrebno je isticati da to nije mali problem, koji se sastoji u tome da takav predloženi model budućeg ekonomskog razvoja mora da se sukobi s korporativnim kapitalizmom, mora oteti od njega višak koji bi globalne korporacije radije želele da prenesu u Brazil ili Južnu Koreju. Veza je takođe, na žalost, suviše jasna i po tome što se spoljna politika SAD upinjala da održi na vlasti one vlade koje obezbeđuju stabilnost niskih nadnica nametnutih policijsko-državnim merama. Radnici celog sveta moraću da se ujedinjuju. Naši radnici u SAD, na neki način, zaostaju iza radnika trećeg sveta i evropskih radnika. Ako je tačno ono što je ovde izneto, možda će se sve više dešavati to da se umesto pasivnog stava prema proizvodnom procesu, u okviru kojeg se samo zahteva veća preraspodela posle obavljenog rada, počnu razvijati u SAD takvi socijalni pokreti koji će biti sve više prinuđeni da se usmeravaju i na pitanje kontrole nad proizvodnim procesom. Dakle, siromaštvo će se prevazilaziti, ne prvenstveno pomoću transfera dohotka, već na prvom mestu putem produktivnog uključivanja ljudi u društvo.

Alternativa levice traži društvenu kontrolu odluka o investiranju, ponovno osvajanje društvenog viška koji sada za sebe prisvajaju globalne korporacije, kao i kraj prestrukturisanja zasnovanog na premisama i željama kapitala. Negativni ciljevi obuhvataju okončanje procesa dezinvestiranja u starijim regionima, zaustavljanje problema koji proističu iz suviše brzog razvoja u drugim regionima, kao i smanjivanje zagađenja čovekove sredine, besmislenog uništavanja prirodnih blagodeti i iscrpljivanje izvora koji se ne mogu obnavljati i popunjivati. U pozitivnijem smislu, demokratska socijalistička vizija sastoji se u tome da se obnovi društvena i ekonomska infrastruktura zajednice — lokalna vlast, škole kojima upravljaju roditelji, učenici i nastavnici, fabrike kojima upravljaju radnici, stručnjaci i potrošači. Društveni višak omogućava takav razvoj, a korporativno rešenje — kao što sam prethodno pokazao — tehnički je daleko problematičnije. U Evropi se savez levice bori da izgradi i objavi zajednički program. Neposredni zadatak u SAD je prostiji. Sastoji se u tome da se mogućnost demokratskog socijalizma stavi na dnevni red rasprave.

(William K. Tabb, „Domestic Economic Policy under Carter: The Imprint of Trilateralism”, u: *US Capitalism in Crisis*, The Union for Radical Political Economics, New York, 1978, str. 265—275)

Preveo Teodor Olič

Michael Kazin

POBEDA DESNICE I NAŠ ODGOVOR

Reaganova pobjeda i ubedljivi uspjesi desničarskih kandidata na državnim i lokalnim izborima povukli su sasvim novu liniju u američkoj politici. Državni liberalizam neće više biti tema o kojoj se organizuju javne rasprave; obećanje o smanjenju socijalne bede putem povećanja federalnih izdataka neće više biti osnovna tačka unutrašnjepolitičkog programa kandidata koji učestvuju u izbornoj trci. New Deal vizija dobročiniteljske države koja interveniše na domaćem planu, potpomognuta ekspanzijom tržišta i vojnom silom u inostranstvu, potisnuta je u stanje oronulog ideala kojem je privrženo demoralisano izborno telo.

Desnica je na vlasti. Za levičare je iskušenje predviđati da će Reagan, Kongres i njihovi korporativni podržavaoci biti potpuno nesposobni da dovedu do stabilnosti. U ovoj analizi Reagan nasleđuje Carterove probleme: bolesti kapitalističkog društva u opadanju. Žestoka međunarodna konkurencija, sve starija proizvodna struktura, povećani nedostatak izvora, kao i politika interesnih grupa u okviru desnice, zajednički će prouzrokovati brzi krah reganizma. Tada će se muzički akordi pesme iz predsedničkih fotelja — koja je tokom poslednjih dvadeset godina pevana sve više frustriranoj publici — ponovo nastaviti, ali ovog puta s demokratima koji će pobediti.

Rezultati izbora, svakako, ne označavaju potpuno odobravanje ideologije desnice, a još manje komponovanog programa apostolâ zlobe i straha — od Williama

F. Buckleya do Jerryja Falwella. Mnogi od onih 26% birača s pravom glasa koji su omogućili Reaganovu lavinu i koji su zbacili s vlasti kongresne liberale, izabrali su desnicu kao plod svog besa protiv očiglednih neuspeha onih koji su odgovorni za krojenje politike. Njihovo nezadovoljstvo je promenljivo i skloni su da se usmerava protiv onih koji se nalaze na vlasti, bez obzira kojoj političkoj vrsti pripadali.

Međutim, malo je verovatno da će Reagan i njegovi savetnici delovati kao dogmatski militaristi, čime bi bili izvrgnuti podsmehu i ranom porazu. Nova administracija uključuje prefinjene poznavaoce javnog mnjenja, a takođe i ideologe koji mogu da konsoliduju novu moć desnice. Pod njihovim vođstvom, Reagan i Kongres će skresati federalne programe koje koriste najmanje vidljive grupe i koje imaju najmanje mogućnosti da se odbrane od takvog poteza, dok će zadržati programe zdravstvene zaštite starih lica i socijalnog osiguranja. Zahtevaće od svojih prijatelja u multinacionalnim telima da slede mere discipline cena, dok će uklanjati barijere koje stoje na putu mobilnosti kapitala i daljeg podrivanja sindikalnih prava. Osuđivaće verbalnu zbnjenost svojih najmoralističnijih podržavalaca, dok će naimenovati socijalne reacionare u federalne klupe, a možda će pokušati i da u Kongresu proguraju amandman protiv abortusa. Predlagaće konferencije na vrhu sa Sovjetima ili na Srednjem istoku, dok će širom otvarati fiskalne brane za CIA i polufašističke režime u trećem svetu.

Pobeda desnice prouzrokovalaće značajno povećanje ljudske bede. Ljudi koji veruju u racionalnost „ograničenog” nuklearnog rata sada drže pod kontrolom vojnu sferu. Počev od žena, koje će snositi posledice ograničenja prava na abortus, zatim radnika koji će udisati još više kancerogenih čestica zbog toga što OSHA (Uprava za profesionalnu bezbednost i zdravlje u Ministarstvu rada) postupa po diktatima korporacija, pa sve do borbenih elemenata u Centralnoj Americi koji će stradati kao žrtve pokolja od strane onih koji saraduju sa Stejt departmentom, izbori 1980. godine imajuće mnogo teže i neposrednije posledice nego što ih može izraziti fraza poput one o „sumraku liberalizma”.

Reaganova politika može ipak zabeležiti — bar u početku — značajan stepen uspeha i prihvatanja u narodu. Nova administracija će, u svojim nastojanjima da bude odlučna i programatska kako bi pokazala da razume probleme „prosečnog radnika i domaćice”, kao i da bi ujedinila kapitalističke snage na osnovu arsenala do

užasa razvijenog oružja, imati uz sebe najmoćnije institucije u Sjedinjenim Državama na čiju će saradnju moći da računaju. Levica može biti ključna snaga u suprotstavljanju ovoj opasnosti i u izgrađivanju jedne koalicije radikalno-demokratskih snaga u takmičenju za vlast. Ali, najpre moramo odbaciti izmišljenu postavku da će jedna politička snaga, koja je godinama planirala da se domogne upravljanja državom, nespretno baratati i iskoristiti svoju prvu povoljnu priliku zbog neznanja ili ideološke krutosti.

Ako treba da se borimo protiv ljudi i ideja koji u svojim rukama drže kontrolu nad nacionalnom vladom, potrebno je da shvatimo zašto je liberalizam postao toliko nepopularan i kakvu je ulogu u tom procesu odigrala levica. U isto vreme, moramo se suočiti s teškim pitanjem strategije — kako u pogledu izgrađivanja masovnih pokreta, tako i u pogledu budućih izbora — i u isto vreme odbaciti pozerstvo i podeljenost koji tako često stvaraju nevolje levice.

Vrhunska organizaciona sposobnost nove desnice i neprincipijelna i neartikulisana odbrana bilansa Carterove administracije bili su neposredni razlozi poraza liberalizma 1980. godine. Međutim, koreni debakla demokrata leže u nesposobnosti liberalnih političara da se prilagode situaciji i uhvate ukoštac s opadanjem moći Sjedinjenih Država i pojavom pratećih problema (inflacija i očuvanje „nacionalne časti” su ključni među njima), kao i to što nemaju neku viziju koja bi mogla da uveri Amerikance da će ovi neuspesi biti brzo prevaziđeni.

Godine 1968. predsednička kampanja Georgea Wallacea prva je pokazala da se antagonistička reakcija protiv davanja građanskih prava crnačkom narodu razvila u opšitije nezadovoljstvo prema liberalnom rukovodstvu. Čovek iz Alabame osvojio je glasove miliona pripadnika severnjačke „bele etničke grupe” — kako u radničkoj tako i u „novoј srednjoj klasi” — svojom naklonošću tradicionalnim društvenim etičkim vrednostima i žestokim optužbama elitističkih državnih upravljača. Liberali su oporezivali srednje slojeve, kako za vođenje rata u Indokini tako i za smirivanje urbanih geta, ali nisu imali uspeha ni u jednoj od ovih politika.

Wallaceova ratoborna retorika i slabo prikriveni razizam učinili su od njega nezgodnog čoveka za lidere glavnih partija, ali njegova „populistička” kritika liberalizma pogodila je u pravu žicu mnoge koje nije privlačila njegova anticrnačka predstava. Godine 1972.

McGovernov nedostatak bilo kakvog programa u pogledu radnika, njegov zapaženi pacifizam i njegova opšta identifikacija s novom levicom, dalje su otuđili mnoge bele glasače koji su uvek glasali za Demokratsku stranku. Mada je i do poraza Sjedinjenih Država u Indokini i do prve provale cena benzina došlo za vlade republikanaca, krivica je pala na liberale zbog toga što su oni i dalje bili dominantna politička snaga u zemlji. „Da smo tamo otišli sa svim onim što imamo, Vijetkong ne bi nikad imao pravu šansu”, glasilo je opšte raspoloženje. Ogromna popularnost koju je stekao film *The Deer Hunter* (Lovac na jelene) predstavlja dokaz o neprekidnom verovanju da je rat u Vijetnamu bio konfuzni sukob koji su odgovorni političari mogli dobiti da su odlučno primenili silu. Antiarapsko i antiiransko podstrekavanje proističe iz sličnog straha da nas neki nepoznati tuđini pljačkaju i ponižavaju. Godine 1980. malo birača je želelo rat, ali je većina jasno osećala ogorčenje zbog nesposobnosti administracije da demonstrira američku moć na međunarodnom planu.

Carter je pokušao da prevaziđe rastuće konflikte time što se prikazivao kao umereni centrista koji može da se efikasno nosi sa složenim problemima, pri čemu u tom procesu ne nanosi štete nijednoj društvenoj grupi. Ipak, nedostatak koherentnog programa oslabio je njegove napore da uveri stanovništvo da u svojim rukama ima kontrolu nad krizama inflacije i opadanja nacionalne moći. Osim toga, Carter je nailazio na opoziciju i zbog toga što je delovao kao simbol bespomoćnosti u vreme kada su sve glavne političke snage priznavale potrebu odlučnog rukovodstva. Pošto nije postojao ideološki ili programski fokus u Beloj kući ili u Kongresu, nova desnica krenula je da popuni vakum.

Od kraja šezdesetih godina ideje nove leveice, crnačkog pokreta i feminizma usvojili su liberali odgovorni za krojenje politike, kako bi opravdali svoja dela. Iako su protesti leveice često efikasno otkrivali i ukazivali na hipokriziju i brutalnost lidera nacije, nismo imali niti smo posedovali strateške zamisli kako da taj protest pretvorimo u institucionalizovanu politiku. Na taj način, neki od najkontraverznijih elemenata državne politike prvobitno su formulisani delimično kao prihvaćena reakcija na socijalne pokrete iz šezdesetih i početka sedamdesetih godina: pozitivna akcija (prednost u zapošljavanju za pripadnike određenih manjinskih društvenih grupa), prevoz školske dece, podrška za ERA (Amandman o jednakim pravima polova) i pravo na abortus,

regulisanje zaštite čovekove sredine, OSHA, pa čak i politika „ljudskih prava”.

Međutim, liberali koji su zastupali ove elemente politike i birokrati koji su morali da ih sprovode nisu imali nikakvu strategiju kojom bi mogli da odgovore na nezadovoljstvo ljudi koje je Nixon nazvao „nema većina”. Svetska hegemonija, uporedo s povećanjem obima socijalnog staranja, nije se mogla garantovati bez rizika od svetskog rata, s jedne strane, i ogromnog povećanja poreza, s druge. Sa svoje strane, levica je bila suviše kulturno odvojena od bele većine i suviše usredsređena na ekonomsko definisanje društvenog konflikta da bi izvukla bilo kakve koristi iz porasta antiliberalnih osećanja i antidržavnog raspoloženja. Nova desnica uletela je u tu brešu, sa svojom vizijom i političkom veštinom koje su, inače, nužne da bi se dovelo do preobraćanja masa.

Iznenadujuće pobede desničarskih kandidata na nedavnim izborima nisu bile samo reakcija na iscrpljenost liberalne ideologije i neuspeh liberalnih i centrističkih administracija. Nova desnica mora se ocenjivati kao politički pokret koji ima snažna, energična stanovišta o mnogostranoj krizi savremenog kapitalizma. Nedavno napredovanje desnice u Sjedinjenim Državama (i u Zapadnoj Evropi) „zasniva se na zajedničkim temama — samopouzdanju, produktivnosti, antidržavnom raspoloženju, antibirokratizmu, vrlinama porodice i zajednice — koje u suštini nisu ‚desničarske’ po svom karakteru i koje izazivaju široku zainteresovanost u gotovo svim klasama stanovništva”.¹

Ogromna snaga nove desnice leži u artikulaciji jevanđelijske populističke vizije s imperijalnim tonovima. Ne izrodivši se samo iz nedavnog nezadovoljstva, ona izražava represivnu stranu protestantske demokratske ideologije koja je pratila burnu ekspanziju Sjedinjenih Država u devetnaestom veku. Mada je vizija nove desnice reakcionarna, ona ipak donosi sa sobom (kratkoročno gledano) izvesnu optimističku protivtežu doktrinama o „nacionalnom žrtvovanju” i „dobu ograničenja”. Koalicija koju su izgradili Franklin Roosevelt i njegovi savetnici počivala je na uverenju da Sjedinjene Države mogu izbeći krah sistema i omogućiti radnicima i sitnim proizvođačima da dele plodove jednog reformisanog ekonomskog poretka. Poklonici slobodnog tržišta koji ispu-

¹ David Plotke, „Facing the 1980s”, *Socialist Review*, br. 49, januar—februar 1980, str. 23.

njavaju Reaganovu administraciju govore istim jezikom proizvodne renesanse i patriotskih napora.

Ovo stoji u oštrom kontrastu s oportunizmom koji, u vidu pragmatizma, označava stav mnogih demokratskih političara. Odmah posle izbora, predstavnik liberala Morris Udall rekao je predstavnicima štampe: „Demokratska partija se preispituje. Videćete novu generaciju onih koji rešavaju probleme, a ne ideologa.”² Razni ljudi tipa Jacka Kempa i Jessa Helmsa poseduju više političke inteligencije. Oni govore s pozicija borbenog idealizma kojeg čini fundamentalno hrišćanstvo, vera u čisti kapitalizam i snage desničarskih masovnih pokreta. Levičari koji su pre desetak godina zastupali svoje doktrine sa žestinom i beskompromisnim žarom trebalo bi da budu prvi među onima koji priznaju ubedljivu moć takvog političkog moralizma. Nova desnica će narastati i po snazi i po popularnosti ukoliko joj se ne suprotstavi jedan alternativni pokret koji svoje tvrdnje zasniva na principijelnoj osnovi, a takođe i na političkim mogućnostima.

Kako republikanska desnica počinje da reorganizuje nacionalnu državu, levica se bori da iznađe neku strategiju za svoje oživljavanje. U stvarnosti, jedinu masovnu levicu čine reformistički pokreti koji su nastali krajem šezdesetih godina i razvili se tokom poslednje decenije. Neki od buntovnika — feministički i homoseksualni pokreti, mešavina grupacija za zaštitu čovekove sredine i antinuklearnih grupacija, kao i čitava mreža grupa za građansku akciju — izvanredno su se razvili tokom sedamdesetih godina, kako po obimu i snazi tako i po teorijskoj koherentnosti. Pokret za crnačko oslobođenje, koji je bio katalizator svih drugih oblika borbe šezdesetih godina, pocepao se i po socijalnoj i po ideološkoj liniji i sada ima malo uticaja u nacionalnoj politici. Osim toga, postoje značajna čvorišta aktivista na radnom mestu, čija snaga u okviru pojedinih preduzeća i industrijskih grana raste i opada onako kako dolazi do zaokreta u ekonomiji i akcijama sindikalnih rukovodilaca. Delimično pod prinudom zahteva iz baze, a delimično iz potrebe suprotstavljanja agresivnim napadima organizacija poslodavaca, rukovodioci nekoliko važnih nacionalnih sindikalnih organizacija su se „prometnuli” u stvarne socijaldemokrate. Na žalost, propali su napore za stvaranje jednog zajedničkog programa ili izborne strategije.

² *San Francisco Examiner*, 5. novebar 1980.

Aktivisti u svim ovim pokretima naučili su veoma mnogo o preprekama koje stoje na putu promene i o taktikama kako se u nevolji treba organizovati nakon što su prebrodili period široko rasprostranjenog političkog cinizma. Ipak, delotvorna levica predstavlja izvestan zbir pokreta zasnovanih samo na jednom cilju, čiji su međusobni mostovi ili privremeni ili, pak, ne postoje.

Reaganova administracija će verovatno težiti tome da utiče na dalju podelu ovih pokreta — obraćajući se jednima, dok će istovremeno aktivno gušiti druge. Dok oblikujemo naš program i strategiju, levica će u narednim godinama biti na probi: kako grupa onih koji su privrženi određenom cilju reaguje na napade koji su usmereni na njihove pandane u drugim sličnim grupama. Da li će buntovnici u *Teamsters' Union* (Sindikat vozača kamiona) govoriti u okviru svojih grupa o pravima na abortus? Da li će se članovi NOW (Nacionalna organizacija za žene) suprotstavljati zakonodavstvu kojim treba da se osakati sindikalno organizovanje? Izgrađivanje budućih multiprogramskih koalicija zavisice od odgovora na ova pitanja.

Ali recipročno samoodržanje, bez obzira s koliko se svesti bude sprovodilo, neće moći samo po sebi da se suprotstavi ofanzivi desnice. Kakve alternative postoje za levicu tokom vladavine reganizma?

Postavka o pokretanju i organizovanju demonstracija, kako lokalnih tako i u prestonici, deluje privlačno kao glavni put za odbranu dostignuća koje je levica postigla, kako u oblasti zakonodavstva, tako i u nacionalnoj kulturi od vremena New Deala. Protestni marševi mogli bi predstavljati neposredan metod za manifestovanje izvesnog vidljivog prisustva levičarskih gledišta i mogli bi da ujedine progresivne grupacije svih vrsta koje su zasnovane na jednom određenom cilju. Postoji, svakako, potreba da se pokaže najveća moguća snaga levice, a Reagan i Kongres će sigurno dati dovoljno povoda različitim progresivnim snagama da istraju u svojoj srdžbi i neposrednoj mobilizaciji.

Međutim, u odsustvu jednog pokreta odozdo koji bi imao izvesne izgleda da izmeni nacionalnu politiku, strategija masovnih protesta nije uopšte nikakva strategija. Pozivanje bataljona levice na kratkotrajne demonstracije nasilja biće bitno ako Reagan preduzme neku vojnu akciju u trećem svetu ili ako Kongres usvoji pogrešno nazvani „Amandman o humanom životu”, ili neka druga narušavanja ključnih demokratskih dostignuća. Ali, politika koja se ograničava samo na masovne proteste, pa

čak i na nered, samo odlaže uzimanje u obzir i računanje na izborna opredeljenja s kojima će se levice suočiti 1982. godine i kasnije. To takođe podgreva iluzije da oni koji kontrolišu državu čine nešto više od običnih kozmetičkih promena u znak reagovanja na opoziciju koja se može izraziti *samo* na ulicama.

Svaki odgovor levice koji ne stavlja u sâmo središte izbornu aktivnost osuđen je na kratkotrajno i nesrećno postojanje. Većina Amerikanaca misli ozbiljno o političkim i društvenim pitanjima samo u vezi s političkim izbornim kampanjama, i mnogo su više otvoreni pogledima protiv hegemonije kada ih levičari izražavaju u tom kontekstu.

Godine 1980. Građanska partija preduzela je odlučan napor da snažno oglasi antikorporativnu politiku na nacionalnoj areni. Barry Commoner i LaDonna Harris bili su izražajni i energični kandidati koji su impresionirali publiku svojim argumentima, u širokom rasponu kako optužbi tako i rešenja. Prvi put posle kampanje Progresivne partije iz 1948. godine, mnogi liberali i većina levičara ozbiljno su prihvatili kandidaturu jedne radikalne partije.

Ipak, broj glasova koje su dobili Commoner-Harris bio je beznadno nizak: samo 100.000 glasova više nego što je Liberterska partija, uz minimalnu kampanju, osvojila 1976. godine. Napor Građanske partije da se progresivnim snagama prikaže kao „rešenje od pet odsto” sada izgleda smešan. U stanju izvesne potištenosti, koje se može uporediti s Wallaceovom kampanjom iz 1948. godine, verovatno je čak i većina levičara koji su tokom izborne kampanje podržavali Građansku partiju glasala na kraju za Cartera. Pitanja koja proističu iz ovog iskustva predstavljaju ista ona pitanja koja su mnogi kritičari postavljali u vreme kada je Građanska partija i osnovana: da li je moguće izgraditi neku treću partiju sve dotle dok demokrati i republikanci drže u svojim rukama moć nad kandidatima koji imaju neke izgleda i dok se uzajamno smenjuju u državnom aparatu na svim nivoima? Da li „realističan izbor” neće uvek biti „manje zlo”?

Oni koji se zalažu za organizovanje treće partije levice „iz naroda” kritikuju rukovodstvo Građanske partije što je u svemu računalo na javno popularisanje i na mogućnost da se osvoji dovoljan broj glasova kako bi se partija, kao nacionalni glas, izborila za ugled i poštovanje. Mada je sprovedena strategija očigledno doživela neuspeh, čisto lokalne izborne kampanje koje vo-

de manje partije suočavaju se sa sličnim preprekama. U područjima u kojima treće partije imaju izvesne razumne izgleda da osvoje pobjedu, one obično dovode do pocepanosti glasova naprednih birača, gotovo osiguravajući izbor najkonzervativnijeg kandidata u izbornoj trci.

Nedavno osnivanje Nacionalne crnačke nezavisne političke partije može značiti stvaranje jednog centra ponovo osnažene crnačke levice i udaljavanje političkog dijaloga u velikim gradovima od politike koja je implicitno rasistička. U svim područjima u kojima desnica još ne predstavlja pretnju za kontrolu koju drže demokrati, lokalistički naglasak na postojeće i moguće treće partije pomaže da se izgrade osnove za okupljanje aktivista. Međutim, kao sveukupna opšta strategija, on vodi blokirajuću treću partiju isto toliko sigurno kao što to čini i neka predsednička izborna kampanja.

Iako John Anderson nije bio važniji činilac u izbornoj trci 1980. godine, njegov primer — primer poštenog nezavisnog čoveka što se uzdiže iznad partija koje su u dosluhu — mogao bi se slediti u budućim izbornim kampanjama. Privlačeći sebi mnogo onog istog entuzijazma studenata i liberalnih stručnjaka kao što je učinio McCarthy 1968. godine (mada bez impulsa jednog anti-ratnog stanovišta) Anderson je zagolicao pažnju mnogo većeg broja ljudi nego što je stvarno glasalo za njega. Jedna dobro poznata politička „ličnost” kao što je Jerry Brown, pothranjivanjem iste predstave o duhovno svojstvenom progresivnom čoveku, mogla bi mnogo uspešnije da učestvuje u nekoj sličnoj izbornoj kampanji ukoliko, kao i Anderson, ne može da se izbori za nominaciju svoje sopstvene partije.

Levičari ne bi smeli s prezirom da odbacuju takve kandidate, uprkos njihovim prilagođenim, posredničkim metodima. Umesto neke treće partije koja predstavlja samo mali skup aktivista, individualni kandidati koji imaju bilo sasvim neznatne ili javno nepoznate veze s postojećim organizacijama mogu postati korisna „oruđa” za iznošenje u javnost mnogih predloga levice u pogledu pitanja na nacionalnom nivou. Problem je u tome kako odrediti na koji način će neka izborna kampanja za ovog ili onog kandidata prosvetiti birače, i kakve su šanse da će kandidat slediti svoju progresivno usmerenu platformu ukoliko bude izabran. Principijelnije ličnosti s levog krila obe partije — kao što su, na primer, Ron Dellums ili William Winpisinger — mogli bi takođe pokrenuti nezavisne izborne kampanje koje bi mobilisale

i aktiviste i napredne birače. Takvi napori morali bi se individualno ocenjivati kao deo procesa obnavljanja masovnih pokreta. Kampanja koja može da zadobije javnu naklonost i značajan broj birača, može takođe poslužiti kao transmisija za formiranje jedne radikalno-demokratske partije, jedne radničke partije američkog stila, koja bi imala snažna antimilitaristička i profeministička staništa.

Zasad, međutim, sindikati i drugi neophodni elementi jedne koalicije levice, koji su na poslednjim izborima izgubili mnoge svoje liberalne podržavaoce u Kongresu i zakonodavnim telima država, okupiće se oko Demokratske partije radi samoodržanja, uprkos teorijske privlačnosti koju ima ideja o „radničkoj partiji”. Na taj način, socijalisti moraju uzeti u obzir ovaj potencijal progresivnog izazova pred kojim se nalazi diskreditovano rukovodstvo ove političke organizacije, kojoj je i dalje privrženo mnogo više Amerikanaca nego bilo kojoj drugoj organizaciji.

Bitka da se ostvari kontrola nad Demokratskom partijom zahtevaće žestoko sukobljavanje s političarima čiji se planovi u pogledu američkog društva ne razlikuju izrazitije od Reaganovih. Daniel Moynihan, Henry Jackson i drugi „neokonzervativci” su vešti taktičari koji će iskoristiti svoje savezništvo s funkcionerima AFL-CIO i demokratima s Juga da ubede javnost da su levičari anahroni ideolozi koji nemaju iza sebe neko izborno telo. Ovi „tvrdokorni realisti” snažno će se odupirati pokušajima za ujedinjene, na jednoj progresivnoj platformi, aktivista raznih pokreta zasnovanih na jednom cilju, a u svojoj bici imaće podršku uticajnih medija.³ Mnogi demokrati na rukovodećim položajima — koji nisu uzori principa u burnijim vremenima — održavaće konzervativnu liniju iz straha da ne budu žigosani kao pristalice „velike vlade”.

Da bi se suprotstavili ovom svrstavanju, levičari koji deluju u okviru Demokratske stranke moraću da učine znatno više nego da samo uvode program koji je na prihvatljivim linijama za Demokratski socijalistički organizacioni komitet i za Građansku partiju. Potrebno je preispitivanje ideoloških pretpostavki, kako za socijaliste koji izrastaju iz odvojenosti levičarskih interesnih grupa, tako i za liberale čije je željene ciljeve odbacilo izborno telo.

³ „Moynihan Vows to Resist a 'Cadre' of Kennedy Backers from the Left”, *New York Times*, 12. novembar 1980. naslovna strana.

Prvo, levičari nemaju osećanje za prioritete među svojim mnogobrojnim dobro razrađenim idejama o restrukturisanju ekonomije, očuvanju čovekove sredine i razvijanju takvih izvora energije koji mogu da se obnavljaju. Liberalistička naklonost socijalnim pitanjima sukobljava se na nekim tačkama sa zainteresovanošću feminističkog pokreta. Osim toga, uopšte ne postoji jedinstvo na međunarodnom planu, u vreme kada anti-sovjetsko raspoloženje i opšta ksenofobija predstavljaju prvenstvene uzroke porasta masovne osnove republikanaca. Progresivni pokreti morali bi se ugledati na taktičku veštinu nove desnice, usredsređujući se na ona pitanja i političke kampanje, kao i ona geografska područja, gde mogu da zabeleže zapažene pobeđe.

Drugo, levica ne nudi neku koherentnu alternativu za državni liberalizam u nastojanju da ostvari svoje ciljeve. Čak i levičarski zagovornici koji se nalaze na samom rubu uspostavljene politike — kao što su, na primer, Eleanor Smeal (iz NOW), William Winpisinger i kongresmen Ronald Dellums — najvećim delom se žale na ono što država *ne čini* za njihova izborna tela. Mi nemamo nikakav program koji bi se obraćao ekonomskim strahovanjima onog dela stanovništva koji učestvuje na izborima i koji sada samo sluša desničare kako govore o svom poreskom teretu i nepravdi inflacije. Prefinjene teorije o ulozi države trebalo bi da se izvuku iz teorijskih časopisa (uključujući i ovaj naš)* i da se koriste u izgrađivanju razumljivih alternativa za birokratsku moć. Iako operativna demokratska vlada može sada predstavljati samo nešto malo više od vizije, država koja izlazi u susret potrebama koalicije radnika, siromašnih slojeva i progresivnih masovnih pokreta, može imati smisla kao neki prelazni cilj. Mi moramo imati strategiju za formiranje takve koalicije — uključujući i kampanju za preokretanje regresivnog poreskog sistema i za usmeravanje državnih investicija u obezbeđivanje zapošljavanja u nevojnom sektoru.

Treće, levičari treba da otklone predstavu koja se zadržala iz „šezdesetih godina” da su bez korena i da su antiamerički nastrojeni, da su ljudi čija se jedina odgovornost sastoji u tome da se brinu o čistoti svojih sopstvenih uverenja. Mi moramo govoriti s autoritetom sindikata, komunalnih grupa i univerziteta u kojima radimo, umesto da budemo neizdiferencirani „radikali” ili

* Naime, *Socialist Review*. — *Prim. red.*

„aktivisti“. Najbolja odbrana protiv draženja crvenom maramom, koja će se zasigurno pojačati — kako unutar tako i izvan redova Demokratske partije — jeste jačanje našeg identiteta putem antikorporativnih, društveno tolerantnih vidova populističke ideologije.

Postoji jedno demokratsko jezgro u sadašnjoj popularnosti misli antidržavnog raspoloženja. Amerikanci su ozlojeđeni na vladu koja uzima njihov novac i onda im laže o tome šta time postiže, dok se građansko društvo na sve strane raspada. Parola koja obuhvata „zajednicu, porodicu i zemlju“, koju s velikim uspehom koriste pripadnici nove desnice kao što je, na primer, Jack Kemp, donosi sa sobom jednu istinu za koju bi levičari morali da se s oduševljenjem bore: građani a ne birokrati su najbolji tumači narodne volje i jedini koji obezbeđuju vlast naroda. Naš zadatak sastoji se u tome da definišemo ove parole u demokratskom, feminističkom i antiimperijalističkom smislu, a ne da ih odbacujemo kao krilatice reakcije.

Populizam je, naravno, jedan varljiv zbir uverenja. U američkoj istoriji, „volja većine“ je suviše često bila rasistički zatrovana, a predstavljala je takođe i igračku u rukama ambicioznih demagoga kakvi su Joe McCarthy i Huey Long. S druge strane, levičari su se jedino izborili za status predstavnika naroda za čije se interese oni bore onda kada njihovi zahtevi imaju narodni i demokratski karakter, koji se prostire dalje od uske tvrdnje o „klasi“. Vitezovi rada u devetnaestom veku, etnički socijalisti pre prvog svetskog rata, lideri pokreta za građanska prava i feminističkih pokreta u najnovijoj prošlosti — svi oni su ustajali protiv onih koji uzurpiraju vlast većine i zalagali se za viziju demokratske participacije i plemenitih ljudskih odnosa.

Ideološki projekt sastoji se sada u tome da se srdžba koja se ispoljava u antidržavnom raspoloženju mnogih Amerikanaca usmeri protiv ekonomske i političke moći — glavnih vinovnika društvene krize. Mada je poverenje u korporacije izgubljeno u isto tolikoj meri koliko i poverenje u državu, opozicija protiv korporacija može se mnogo lakše aktivirati. Malo Amerikanaca veruje da se može boriti protiv „krupnog biznisa“ (putem izbora ili drugim sredstvima) i pobediti. U skladu s Predlogom broj 13 i drugim odredbama koje iz njega proističu, oni znaju da mogu iskoristiti svoje biračko pravo da zadaju teške udarce „velikoj vladi“. Korporativna sila razašilje svakog dana svoje mučiteljske samostitke potrošačima i radnicima. S obzirom na to što

zavisimo od kompanija u pogledu naših nadnica, naših proizvoda i usluga, nije čudo što zdrav razum govori da se jedan takav monolit može samo podnositi, a da mu se ne može pružiti kolektivni otpor. Kampanje da se putem državnog zakonodavstva obuzda raseljavanje industrijskih pogona i da se ostvari javna kontrola nuklearne i hemijske industrije poprimaju sve veći značaj u tekućim okolnostima.

Ako se prihvati važnost izborne aktivnosti, šta se dešava s onom većinom stanovništva koja ne učestvuje na izborima? Kakav bi za njih morao postojati podsticaj da se u ovo uključe? Jasno je da većinu odraslih građana koji retko kad ili nikad ne izlaze na izbore neuporedivo više sačinjavaju mlađi i siromašniji birači, a još češće pripadnici raznih manjinskih grupa, nego što su to uobičajeni birači. Ovo je razumljivo, s obzirom da ne postoji neka partija koja govori njihovim jezikom i o onom za šta su oni zainteresovani. „Iz svega proističe“, piše William Dean Burnham, „da će politički sistemi koji nema organizovanu levicu radničke klase biti obeležen ozbiljnom apstinencijom među nižim klasama.“⁴

Međutim, nova runda protesta i stvaranja lokalnih organizacija koje će iz njih proizaći, teško da će dovesti do neke magične formule za ostvarenje prava i moći najpotlačenijih sektora stanovništva. Masovni pokreti kojima nedostaje efikasna moć teško su uspevali da opstanu, te su ostvarivali daleko prolazniji uticaj u Sjedinjenim Državama. Gušenje radikalnih elemenata i njihovo prihvatanje u sredini, uz pružanje takvih nagrada ostalima koje dalje utiču na podeljenost, bio je model koji je primenjen u odnosu na Populiste posle spajanja kandidatskih lista 1896. godine, zatim na industrijske sindikate u tridesetim i četrdesetim godinama ovog veka, kao i na crnački pokret iz šezdesetih godina. Značajno masovno podizanje glasa protiv Reaganove administracije očigledno je od vitalnog značaja za perspektive levice, možda za čitav preostali period do kraja ovog veka. Međutim, takvi pokreti će se verovatno obraćati odvojenim slojevima radničke klase i srednjih sektora. Ukoliko se oni ne budu međusobno povezivali izvesnom zajedničkom izbornom strategijom koja će poprimiti nacionalno vidljive oblike, različite grupe levice biće lak plen procesa cepanja i dezintegracije.

U vreme kada ovo izdanje ide u štampu (početak decembra 1980. godine), pobeda desnice podstakla je

⁴ „American Politics in the 1980s“, *Dissent*, proleće 1980, str. 165.

proteste u univerzitetskim centrima i iziskuje izgrađiva-
nje jedne nove progresivne koalicije. Raspoloženje trezve-
ne nužnosti širi se među svima onima koji cene ozbilj-
nost ofanzive desnice. S „umerenim“ demokratima koji
primenjuju ono što je C. Wright Mills jednom nazvao
„ludačkim realizmom“, samo idealisti široke levice ima-
ju želju da iznesu jednu alternativnu budućnost za ame-
rički narod. Međutim, nužnost ovog zadatka ne bi sme-
la da nas spreči u tome da jasno analiziramo kako ko-
rene opšte krize tako i naše odsustvo spremnosti da se
suočimo s njom. Kao što je Alan Wolfe nedavno napi-
sao, „Reganizam daje levici ono što bi moglo biti njena
poslednja šansa; da li ona koristi prednosti koje nudi
ova prilika sasvim je druga stvar”.⁵

(Michael Kazin, „The Right's Victory and
Our Response”, *Socialist Review*, br. 55,
januar—februar 1981, str. 7—19)

Preveo Teodor Olič

⁵ Symposium on the 1980 Election, *The Nation*, 22. novem-
bar 1980, str. 534.

Willi Semmler

O NOVIJIM TENDENCIJAMA U TEORIJI I PRAKSI AMERIČKE PRIVREDNE POLITIKE¹

I. Uvod

Diskusiju o privrednoj politici u SAD od sredine
sedamdesetih godina sve više određuje jedna tema: opa-
dajuća stopa rasta produktivnosti rada u industriji
SAD i sve manja sposobnost američkih firmi da
konkurišu u međunarodnim razmerama u poređenju sa
zapadnoevropskim i japanskim preduzećima. To je bio
glavni problem pred kojim se našla Carterova vlada, a
biće i glavni problem Reaganove vlade.

Brojne studije pokušavaju da dokuče i objasne uz-
roke i razmere pada u razvoju produktivnosti. Sud koji
je u najvećoj meri usaglašen glasi: „Dok su Sjedinjene
Države imale najvišu stopu rasta među industrijskim
nacijama u vremenu od 1870. do 1950, relativna stopa
rasta bila je ispod proseka u periodu od 1950. do 1965,
a najniža stopa rasta bila je u vremenu od 1965. do
1971” (Kamrany/Chereb 1979, 166).^{*} Stopa rasta pro-
duktivnosti rada opadala je i dalje u toku sedamdesetih
godina: stopa rasta produktivnosti rada pala je od 1973.
do 1976. na 0,5% (Denison 1979, 2), pa je zatim ponovo

¹ Za diskusije o ranijim verzijama ovog članka, koje su mi
bile od velike pomoći, hteo bih da zahvalim pre svega A. Shaik-
hu, D. Gordonu, J. Rogersu, J. Hoffmannu, E. Altvateru i drugim
kolegama s *New School for Social Research* u Njujorku i s
Freie Universität u Berlinu. Autor poseduje dugačku verziju ovde
odštampanog članka s opširnim ekonomskim podacima.

^{*} Vid. bibliografski prilog. — *Prim. red.*

počela da raste. U posleratnom periodu američki kapitalizam je još imao dvostruko viši nivo produktivnosti nego evropske zemlje. Na primer, Francuska je 1950. imala društveni bruto proizvod po glavi stanovnika koji je iznosio samo 58% društvenog bruto proizvoda u SAD, a SRN je 1950. dostigla samo 50% društvenog bruto proizvoda po glavi stanovnika u poređenju s nivoom u SAD (*Statistical Abstracts* 1979, 894). Ta razlika između privrede SAD i evropskih privreda sve više se smanjuje u toku šezdesetih i sedamdesetih godina. Krajem sedamdesetih godina ta je nadmoć produktivnosti privrede SAD nad evropskim privredama, posebno nad zapadnonemačkom, ali i nad japanskom, drastično smanjena. Većina empirijskih studija o ekonomiji SAD ukazuje na to da je, u suštini, opadanje internog obrazovanja kapitala, praćeno opadanjem stope rasta tehničkog napretka, prouzrokovalo smanjenje sposobnosti za konkurenciju u međunarodnim razmerama (Denison 1979, Kamrany/Che-reb 1979, Feldstein 1973. i novije publikacije instituta *Brooking*).²

Dok je privreda SRN u toku pedesetih i šezdesetih godina još imala prosečne stope rasta obrazovanja kapitala od 6 do 9% (Altwater/Hoffmann/Semmler 1980, 96), prosečne stope rasta kapitala u SAD još su bile ispod 5%. Krajem pedesetih do sredine šezdesetih godina one su opale čak na 3—4%, i — najzad — sedamdesetih godina smanjile su se na 3,5%, a od 1975. do 1978. na 2,9%. I stopa rasta kapitalskog intenziviranja proizvodnje daleko je ispod te stope rasta u SRN. U toku pedesetih i šezdesetih godina u SAD iznosi oko 2,5—3%, a zatim sedamdesetih godina opada na 2% i, najzad, na 1%, dok u SRN stope kapitalskog intenziviranja stalno prelaze 5%, a sedamdesetih godina rastu i dalje (Altwater/Hoffmann/Semmler 1980, 91). S druge strane, uporedo s opadanjem *interne* akumulacije kapitala u SAD, rapidno rastu investicije velikih američkih koncerna u *inostranstvu*. Godine 1951. američki koncerni su imali 6 milijardi dolara investicija u inostranstvu, a 1973. već 73 milijarde dolara. A inostrane direktne investicije kao udeo u društvenom bruto proizvodu porasle su s 4,5% (1974) (Seltzer 1978, 38). Nasuprot tome, udeo inostranih direktnih investicija u društvenom bruto proizvodu za SRN je u toku pedesetih godina bio gotovo zanemar-

² Drukčiju poziciju zastupa, na primer, D. Gordon (1980), koji polazi od toga da je porast neproizvodnog personala koji se bavi nadzorom u velikim firmama prouzrokovao opadanje produktivnosti rada sedamdesetih godina.

ljiv, a i 1973. iznosio je samo 3,5% (Jonas 1976, *Statistisches Jahrbuch* 1976).

Istina, taj proces opadanja sposobnosti američkih koncerna, koji operišu u zemlji, da konkurišu u međunarodnim razmerama zaustavljen je sedamdesetih godina još drastičnijim devalviranjem dolara, ali je, uprkos tome, već tih sedamdesetih godina pokazao sledeće rezultate:³

— Evropske konkurentske zemlje su u velikoj meri podigle svoj zaostali *nivo produktivnosti*, koji se kod njih zapaža još posle drugog svetskog rata. Na primer, 1977. Francuska je, u poređenju s nivoom SAD, dostigla već 88% društvenog bruto proizvoda po glavi stanovnika, a SRN već 95% (*Statistical Abstracts* 1979, 894). Otad se razlika između SAD i njih i dalje smanjivala, pa u mnogim industrijskim granama već sedamdesetih godina postoji veća produktivnost rada nego u SAD (Mayer 1973).

— Udeo SAD u ukupnom svetskom izvozu smanjuje se od (1960) 15,9% na (1977) 10,7%, dok udeo SRN u ukupnom svetskom izvozu raste s (1950) 3,5% na (1977) 10,5%. Ta promena u učešću u izvozu bila bi još vidljivija ako bi se posmatrao samo izvoz prerađivačke industrije. Od 1964. do 1977. SRN povećava svoje učešće u svetskom izvozu industrijskih proizvoda s 19,3% na 20,8%, a učešće SAD u tom istom razdoblju opada s 21,5% na 15,9%. Sad je SRN prevazišla SAD i postala vodeći izvoznik industrijskih proizvoda, naročito investicionih dobara. Opadanjem stopa rasta produktivnosti, koje su 1973—1975. postale negativne, porastom stope nezaposlenosti na 8% 1975, a oko 6—6,5% u drugoj polovini sedamdesetih godina i oko 8—8,5% početkom osamdesetih godina, kao i porastom stopa inflacije (1974. već 11%) — stope rasta *realne najamnine* američkih radnika prvi put u posleratnoj istoriji američkog kapitalizma postaju negativne (1973—1975. oko 0,3%). Prosečna realna najamnina američkih radnika je 1980. niža nego pre 15 godina, a životni standard širokih slojeva američkih radnika pao je ispod nivoa životnog standarda radnika u evropskim konkurentskim zemljama.

— Ali usled smanjivanja konkurentske prednosti privrede SAD i usled povećanja *trgovinskog deficita* i *deficita u platnom bilansu* (trgovinski bilans je negativan od kraja šezdesetih godina, a platni bilans je bio ne-

³ O opadanju konkurentske sposobnosti ekonomije SAD i o internim političkim posledicama tog opadanja vid. Markovits/Ertman 1980.

gativan još ranije), dolazi do postepene detronizacije US dolara kao valute u internacionalnom prometu. Godine 1971. ukinuta je zlatna konvertibilnost dolara, a 1973. čvrsti kursevi valuta. Činjenica da su SAD izgubile ekonomsku premoć na svetskom tržištu odražava se i u tome što *dolar gubi vodeće mesto*. — Još jedan ozbiljan problem predstavljaju stope inflacije, koje su od sedamdesetih godina narasle do dvocifrenih brojeva. Dvocifrene stope inflacije ne mogu se, međutim, izvesti ni iz porasta najamnina (najamnine su stagnirale, pa je realna nedeljna najamnina američkih radnika niža nego pre 15 godina), ni iz državnih deficita, ni iz porasta količine novca, a ne samo iz povećanja cena petroleja — nego ih, naprotiv, treba objasniti nedovoljnim porastom produktivnosti američke industrije (Okun/Perry 1978. i Houthacker 1979).

U toku tog procesa erozije konkurentske sposobnosti SAD počev od šezdesetih godina zapaža se i pojava takvog porasta internacionalizacije proizvodnje, porasta međunarodne pokretljivosti kapitala i (negativne) uloge međunarodnog spekulantskog kapitala, da novčana i fiskalna politika — kako su to konstatovali i ortodokсни ekonomisti i politekonomisti — više nisu dovoljni instrumenti za regulisanje američke privrede. Kejnzijska politika *demand-managementa*, koja je uvedena pod Kennedyjem 1961, a pedesetih godina nije primenjivana uprkos visokoj kvoti nezaposlenosti, do sredine sedamdesetih godina bila je kamen temeljac američke privredne politike. Osim toga, još 1971. pod Nixonom dopunjena je politikom cena i dohotka. A u celom tom razdoblju fiskalna politika uvek je bila bitan instrument privredne politike. Samo je *novčana politika* — koju su sprovodile uglavnom *Federal Reserve Banks* pojedinačnih država — uobličavana prema monetarističkom uzorku. Ta kejnzijski orijentisana privredna politika, koja je sve više korišćena kao politika stabilizacije nasuprot porastu nivoa cena, pretpostavljala je kao datu veličinu rast proizvodnje, produktivnosti i akumulacije kapitala u zemlji i inostranstvu. A upravo tu su se — kao što smo već pokazali — dogodile bitne promene, koje su postale težak problem američke privredne politike sedamdesetih godina. Već diskutovane promene unutrašnjih uslova privrednog razvitka, kao i promene spoljašnjih uslova i porast međunarodne pokretljivosti kapitala, naročito američkih multinacionalnih koncerna, pohotljivost međunarodnog spekulantskog kapitala, sve više su smanjivale mogućnost regulisanja američkog kapitalizma politikom regulisanja tražnje.

Jedan uticajan predstavnik američkih kejnzijanaca ovako opisuje situaciju u SAD 1980. godine:

„... uloga SAD u svetskoj ekonomiji znatno se izmenila. Sirenje tehnologije, povećana pokretljivost kapitala i industrijalizacija u drugim zemljama jako su uzdrmali dominantni položaj Sjedinjenih Država na mnogim od njihovih tradicionalnih tržišta, a jačanje finansijskih centara u inostranstvu smanjilo je zavisnost inostranstva od dolara. Danas postoji otvorenija konkurentska svetska ekonomija, s visokim stepenom zavisnosti jednih zemalja od drugih.” ... „Jako povećana uloga spoljašnjih faktora u toku sedamdesetih godina... izazvala je dilemu u politici regulisanja tražnje” (Bosworth 1980, 36, 39).

S obzirom na ove promene unutrašnjih i spoljašnjih uslova privrednog razvitka SAD, kejnzijska stabilizaciona politika pokazala se nedovoljno efikasnom u makroekonomskom usmeravanju proizvodnje, zapošljavanja i nivoa cena. Zato je već sedamdesetih godina u SAD nastao spor o nužnosti i efektivnosti kejnzijske stabilizacione politike, kojim bih se ovde najpre pozabavio.

Ortodoksnija američka diskusija o teoriji privredne politike vodi se na dva nivoa (ocenom koju američki sindikati daju o privrednoj politici pozabaviću se u poslednjem delu): prvo, u diskusiji se postavlja pitanje *mikroekonomske baze makroekonomije* i, drugo, u sporu se postavlja pitanje *nužnosti i efektivnosti* same makroekonomske stabilizacione politike.

Kako na prvom tako i na drugom nivou neoklasični/monetaristički predstavnici ekonomske teorije vode žestoke borbe s kejnzijsancima i neokejnzijsancima.

II. 1. O mikroekonomskoj bazi makroekonomije

Prvi nivo diskusije o stabilnosti ili nestabilnosti kapitalističkih tržišnih privreda odnosi se na pitanje adekvatne mikroekonomske baze makroekonomije. Keynesova teorija i tradicionalna makroekonomija iz udžbenika posleratnog perioda pretežno su apstrahovale pitanje mikroekonomskog ponašanja preduzetnika i potrošača u makroekonomskoj stabilizacionoj politici države. Ne samo što se kod Keynesovog načina posmatranja pretpostavljalo da su strana proizvodnje i strana ponude date, nego se nije postavljalo pitanje da li ponašanje pojedinačnih preduzeća ili gusto koncentrisanih koncerna, koji internacionalno operišu, pri makroekonomi-

skom usmeravanju pokazuje takve reakcije koje pomažu ostvarenju makroekonomskih ciljeva. Tobin, poznati američki kejnzijanac, ovako opisuje ovo gledište kritike: „Jedno gledište je... da tradicionalna makroekonomska teorija pati od nedostatka čvrstih mikroekonomskih temelja. Ponašanja makromodelâ... nisu potpuno oslobođena optimizacije posredstvom individualnih agenata...” (Tobin 1978, 1). Na nivou diskusija o mikroekonomskom utemeljenju makroekonomije sada zapažamo tri stano- višta.

1) Neoklasični, prema Walrasu orijentisani *teoretičari opšte ravnoteže*, tvrde da su cene na svim tržištima fleksibilne i da tržišni sistem, ako nesmetano djeluje, stvara ravnoteže ponude i tražnje na svim tržištima. Ali, priznaje se da na tržištu rada ima „tržišnih nedostataka”. Ti tržišni nedostaci na tržištu za radnu snagu kao robu izazivaju pojavu da cene, tj. ovde najamnine, nisu dovoljno fleksibilne, ili da je za prilagođavanje na uravnotežene najamnine potrebno više vremena, tako da za duži period može doći do suviška u ponudi radne snage, tj. do nezaposlenosti (Solow 1979). Faktori koji su razlog tih tržišnih nedostataka u pogledu radne snage kao robe su u očima teoretičara sledeći: *monopolska moć sindikatâ* (tj. sindikalno organizovanje radnika — još Pigou, Hicks tridesetih godina); *traganje* radnika na tržištu rada (Phelps 1970) i dugoročni *ugovori* između radnika (ili sindikatâ) i preduzeća (ugovorna teorija tržišta rada, Fisher 1977, Baily 1978, Pool 1976).

Po neoklasičnim teoretičarima ravnoteže, usled ovih faktora najamnine su nefleksibilne i ne prilagođavaju se uravnoteženim najamninama kod kojih bi ponuda i tražnja za radom bile uravnotežene. Posledica može biti kejnzijanska ravnoteža uz nedovoljnu zaposlenost.

2) Međutim, ove neoklasične teoretičare ravnoteže, koje kejnzijanci gotovo i ne shvataju ozbiljno, podržava jedna nova grupa pristalica Walrasa, koja ozbiljno shvata kejnzijanske analize neravnoteže i nestabilnosti, ali želi da ih postavi na mikroekonomsku (valrazijansku) osnovu. Ove *kejnzijanski orijentisane* pristalice Walrasa odbacuju fikciju uravnotežene razmene — kupovine i prodaje robâ — i analiziraju razmenu u slučaju postojanja neuravnoteženih cena. Njihova koncepcija je da se trgovina i prodaja robe — pa i radne snage — odvija po cenama koje nisu uravnotežene. Može se pretpostaviti da su sve cene, pa i najamnine, za razmenske procese *date* i, *kratkoročno, striktno*. Još samo reakcije na količinu određuju ponašanje tržišnih agenata — na primer, ponašanje preduzeća koja maksimiraju profit i

prodavaca radne snage koji maksimiraju korist. Kao što je pokazao niz teoretičara (Barro/Grossmann 1971, Mainvaud 1977, Grandmont/Leroque 1977, Clower 1965, Leijonhufvud 1968, Benassy 1975, Fisher 1977), u slučaju kratkoročno datih i striktnih cena i najamnina može se uspostaviti: ravnoteža na tržištima dobara (u slučaju striktnih cena, preduzeća proizvode samo određene količine, i kad kapaciteti nisu iskorišćeni); ravnoteža štednje i investiranja (po Keynesovoj zamisli, prilagođavanje štednje i investiranja dešava se posredstvom menjanja dohotka, a ne posredstvom kamatne stope), i neravnoteža na tržištu rada, tj. nedobrovoljna nezaposlenost.

Ovi teoretičari dosledno izvedu Keynesovu ravnotežu — koja uključuje neravnotežu na tržištu rada — na tlu neoklasične teorije opšte ravnoteže. Ali, pretpostavlja se da je dominantan mehanizam upravo mehanizam prilagođavanja cena. Iako je ovaj stav problematičan za kejnzijance — budući da pretpostavlja takvo ponašanje firmi, odnosno potrošača, koje maksimira profit i korist (što kejnzijanci odbacuju) — ipak je, čini se, jedna tačka (potkrepljena mnogim empirijskim istraživanjima — Semmler 1979) realistička pretpostavka: naime pretpostavka da su cene kratkoročno striktno.

3) Upravo tu tačku uzima treća grupa teoretičara kao bitnu za svoje mikroekonomsko utemeljenje makroekonomije. Ta treća grupa teoretičara, koju možemo nazvati *postkejnzijancima*, polazi od dalekosežnog oligopolizovanja u prerađivačkoj industriji (Sylos-Labini 1969, Weintraub 1979, Eichner 1976, Harcourt 1977). Na osnovu ove pretpostavke, koju pokušavaju da utemelje teorijom cena, mogu se analizirati Keynesovi multiplikatorski i akceleratori prosci kao količinski procesi koji bitno utemeljuju nestabilnost kapitalizma. Ako na tržištima preovlađuju oligopolske cene, kolebanja u investicionoj delatnosti preduzeća (a kolebanja u investicionoj delatnosti bila su za Keynesa centralna tačka analize konjunktura) pretvaraju se u kolebanja proizvodnje, zaposlenosti i dohotka, a kretanja cena ne mogu da predstavljaju suprotna kretanja. Čini se da je empirijska činjenica kratkoročne striktnosti cena i u ovoj teoriji realistička pretpostavka. Svakako, problematično je da li se striktnost cena mora obrazlagati oligopolskom polaznom tačkom (Semmler 1979).

Iako diskusija o mikroekonomskom utemeljenju makroekonomije, nije doduše, neposredno relevantna za mere privredne politike, ipak se, polazeći odatle, nužnost stabilizacione politike obrazlaže (kejnzijanci) ili osporava (neoklasiци/monetaristi).

II. 2. Nužnost i efektivnost stabilizacione politike

Za privrednu politiku je, svakako, mnogo relevantnija od diskusije o mikroekonomskom utemeljenju makroekonomije bila diskusija o *nužnosti i efektivnosti* stabilizacione politike, vođena sedamdesetih godina. Na osnovu već prikazanih iskustava u primeni kejnzijanizma, počev od Kennedyjeve ere, stabilizaciona politika je sve više postajala meta napada konzervativne strane. Kao što je poznato, i na ovom nivou diskusije glavni oponenti kejnzijanaca bili su neoklasici/monetaristi.

a. Monetaristi i rational-expectation-škola

Poznato je da je monetarizam polazio (Friedmann 1968) od toga da:

— ekonomski sistem u slučaju fleksibilnih cena naginje samoregulaciji;

— da je nepostojana novčana politika i fiskalna politika (na primer, šezdesetih i sedamdesetih godina u SAD) najpre dovela do nepostojanog privrednog razvitka;

— da postoji samo kratkoročan *trade-off* između nezaposlenosti i inflacije (Phillipsova krivulja), tj. u slučaju adaptivnog prilagođavanja tačnim stopama inflacije dugoročno ne bi postojao nikakav *trade-off*, pa se prirodna stopa nezaposlenosti ne može eliminisati;

— državna politika tražnje (finansirana ili izdavanjem hartija od vrednosti ili stvaranjem novca), ili će samo raspirivati inflaciju ili će potiskivati privatne investicije (*crowding out*), i

— samo politika konstantne količine novca može stabilizovati privredni proces (Friedmann 1968).

Mnoge teorijske i ekonomske studije, koje je anticipiralo monetarističko stanovište, trebalo bi da potkrepe, pre svega, odbacivanje *nužnosti* državne stabilizacione politike (Modigliani 1977). Većina nije osporavala da bi stabilizaciona politika mogla biti efikasna, samo je tvrdila da ona izaziva pogrešna *dejstva* (izazivanje nestabilnosti). Međutim, u novije vreme ne samo monetaristi nego i ultrakonzervativan pravac ekonomske teorije žestoko napada stabilizacionu politiku (Barro 1974, Lucas 1973, Sargent/Wallace 1976, Sargent 1976, Muth 1961). Ta nova škola, koja sebe naziva *rational-expectation-škola* ili *new classical macro-economics*, osporava i mogućnost *efektivnog* uticaja novčane i fiskalne politike na prirodnu stopu nezaposlenosti. Ovaj pravac, koji još kritikuje

monetarizam zato što on prihvata efektivnost stabilizacione politike, pokušava da opsežnim ekonomskim testovima potvrdi, pre svega, dve sledeće teze:

— *Prvo*, novčana politika nema efekte na stopu nezaposlenosti ako učesnici na tržištu delaju u uslovima racionalnih očekivanja. Ako porast količine novca posredstvom politike količine novca prouzrokuje povećanja cena, koja sindikati ili radnici potpuno anticipiraju u svojim zahtevima za najamnikom, izostaće dodatne dobiti za preduzeća, pa ta politika nema efekta na stopu nezaposlenosti.

— *Drugo*, tvrdi se da ni *fiskalna politika* nema efekta na ukupnu tražnju, pa time ni na nivo zaposlenosti. Ako se dodatna državna tražnja u slučaju deficitarnog trošenja finansira izdavanjem državnih hartija od vrednosti (Mundel 1971, 13), a ovaj porast državnog duga kod učesnika na tržištu ima taj efekt da oni anticipiraju buduća povećanja poreza, izostaće i efekti na ukupnu tražnju, pa se prirodna stopa nezaposlenosti ne može promeniti. Slične efekte imaće i finansiranje dodatne državne tražnje stvaranjem novca.

Dakle, dok su monetaristi osporavali samo nužnost stabilizacione politike, ali ne i efektivnost — novi, veoma konzervativno orijentisani predstavnici hipoteze racionalnog očekivanja osporavaju *nužnost i efektivnost* prirodne politike.

b) Odgovor kejnzijanaca

Izazvani konzervativnom i ultrakonzervativnom kritikom, kejnzijanci su morali preći u protivnapad. Pri tom su im centralne teze bile (Blinder/Solow 1973 i 1974, Tobin, 1978, Modigliani 1977, B. Friedmann 1978):

— Isključiva novčana politika — a naročito politika konstantne količine novca — ne može efektivno eliminisati inherentne nestabilnosti tržišnog sistema ili struje (*supply shocks*) tržišnog sistema koje dolaze spolja (Modigliani 1977).

— Fiskalna politika je bitan instrument stabilizacione politike, a — u uslovima nedovoljno iskorišćenih kapaciteta — potiskivanje privatnih aktivnosti (investicija) fiskalnom politikom samo je minimalno (Blinder/Solow 1973. B. Friedmann 1978).

— Pretpostavka da se kod učesnika na tržištu može izazvati racionalno očekivanje, dakle pretpostavka da učesnici na tržištu mogu dugoročne trendove cena i količina dokučiti posredstvom stalnih ekonometrijskih te-

stova, pa i za vreme svih poremećaja — ta pretpostavka je neodrživa. Kako pretpostavka stalnih prognoza uravnotežavanja cena posredstvom tržišnih agenata tako i hipoteza da kolebanja u prirodnoj stopi nezaposlenosti potiču samo od onih kolebanja u ponudi rada na koje privredna politika ne može uticati — nerealističke su hipoteze za kejnzijanski način mišljenja (Tobin 1978).

Čak ni posle ove najnovije diskusije o nužnosti i efektivnosti privredne politike, u kojoj se sve više postavljalo pitanje solidne mikroekonomske baze makroekonomije, kejnzijanci nisu ustuknuli. U privrednoj politici SAD u toku sedamdesetih godina, na primer, zahvaljujući svojoj delatnosti kao stručnjaka za „Joint Committee” u Kongresu, u *Council of Economic Advisors*, u uticajnim institucijama za ekonomsko istraživanje (*Brookings Institution, National Bureau of Economic Research*), kejnzijanski orijentisani teoretičari su dokazali da još imaju jači uticaj nego monetaristi. Sami monetaristi samo donekle utiču u centralnim bankama pojedinih država i u *Federal Reserve Board*. Međutim, uprkos toj kejnzijanskoj ponovnoj uspešnoj odbrani stabilizacione politike, i uticajni kejnzijanci su se približili monetarističkom programu. U redovima kejnzijanaca, osobito kod jedne jake konzervativne frakcije, sve više se izražava skepsa kad je posredi pitanje da li stabilizaciona politika u uslovima koji se menjaju u privrednoj politici SAD — kao što je preplitanje privrede SAD s privredama drugih zemalja, porast međunarodne popustljivosti kapitala, opadanje sposobnosti za međunarodnu konkurenciju — uopšte još ima smisla i efekta, ili se, naprotiv, politika usmeravanja tražnje mora dopuniti ili zameniti politikom unapređivanja proizvodnje i ponude.

Ovi ekonomisti, koji su potekli iz sâmog kejnzijanskog pravca i više su orijentisani prema ponudi, bili su veoma uticaini u toku sedamdesetih godina pod Carterovom administracijom, i to ne samo među liberalnim članovima Kongresa i u *Joint Committee* u Kongresu nego i u sindikatima. Kao što je već pomenuto, oni sve više pažnje posvećuju pre svega poziciji SAD na svetskom tržištu. Teze tih konzervativnih kejnzijanaca mogu se sažeti u pet tačaka:

— Nasuprot monetaristima i predstavnicima hipoteze racionalnog očekivanja, oni se čvrsto drže funkcije stabilizacione politike, naročito fiskalne politike. Ali oni vide da su izmenjeni uslovi pod kojima bi ta politika mogla biti efikasna. S obzirom na opadanje sposobnosti

za konkurenciju, s obzirom na međunarodne međuzavisnosti, permanentan deficit platnog bilansa i pad dolara, kao i s obzirom na istovremeni porast nezaposlenosti i inflacije, kejnzijanska politika usmeravanja tražnje dolazi do svojih granica.

— S konzervativnim monetaristima zajedničko im je shvatanje da je od šezdesetih godina ekonomija bila prekomerno regulisana, prekomerno stimulisana, i da su tržišni agenti, naročito preduzeća, bili previše opterećeni bremenom regulisanja, a visoki porezi sprečavali stvaranje kapitala koje je bilo nužno sedamdesetih godina. Finansijski troškovi državne intervencije, naročito u sferi zaštite čovekove sredine, socijalnog osiguranja, bezbednosti na radu, zdravstva, transporta i komunikacija (*Economic Report of the President*, 1980, 119) previše su opteretili obrazovanje kapitala i sprečili povećanja produktivnosti. Industriju bi trebalo osloboditi regulisanja (avionske kompanije, transportna industrija, železnica) i smanjiti državne intervencije.

— Konzervativni kejnzijanci polaze od toga da je primena stabilizacione politike radi snižavanja stope inflacije u sadašnjim uslovima previše riskantno sredstvo za privrednu politiku. Kao argument se navodi da bi samo jaka i dugotrajna kriza snizila stopu inflacije i sâme najamnine, ali da su troškovi takve krize previsoki, pošto bi istovremeno opali investicije i obrazovanje kapitala, kao i dugoročna produktivnost rada, a time bi se američki položaj na svetskom tržištu još više pogoršao.

— Stoga ovi teoretičari, koji su više orijentisani prema ponudi, ne misle da je nova recesija nekakvo sredstvo za otklanjanje problema u američkoj privredi, nego da takvo sredstvo može biti samo forsirano obrazovanje kapitala i povećavanje stope rasta produktivnosti rada. Da bi se to postiglo, trebalo bi izmeniti strukturu poreskog sistema i obrazovanje kapitala unapređivati jevtinim kreditima (progresivno otpisivanje, odbacivanje dvostrukog oporezivanja vlasnika akcija, podsticanje na povećanu štednju — Bosworth 1980, Feldstein 1973). Faza rapidnog obrazovanja kapitala ne samo što bi ponovo podigla produktivnost i poboljšala položaj SAD na svetskom tržištu nego bi i snizila stopu inflacije. (U stvari, ti ekonomisti su već podneli empirijske studije u kojima se konstatuje negativna povezanost stope rasta produktivnosti i stope inflacije — Houthakker 1979.)

— Naravno, u takvoj fazi rapidnog obrazovanja kapitala i rasta valjalo bi uvesti kontrole najamnina i cena

da bi se zaustavio njihov porast. Pošto se odbacuje druga alternativa — recesija kao sredstvo otklanjanja problema, ovo je sasvim dosledno stanovište.

Stanovište tih teoretičara, koji su više orijentisani prema ponudi i koje bih nazvao konzervativnim kejnzi-jancima, naišlo je na odjek kod ekonomskih savetnika Predsednika i kod članova Kongresa, ali je delimično ušlo i u privrednu politiku Carterove administracije, praktikovanu u poslednje vreme (vid. III deo).

c. *Supply-side ekonomisti*

Kao što je već pokazano, teorijske su se koncepcije o privrednoj politici u toku sedamdesetih godina sve više udaljavale od shvatanja orijentisanih prema tražnji i približavale zamislama orijentisanim prema ponudi. Tu su promenu orijentacije privredne politike šezdesetih i sedamdesetih godina posebno radikalno sproveli neokonzervativni neoklasični ekonomisti, koje predstavlja, recimo, *Hoover Institut of Stanford University* u Kaliforniji i *American Enterprise Institut* u Vašingtonu. Taj novi, sad veoma snažan pravac u teorijskim diskusijama o privrednoj politici, već je šezdesetih i sedamdesetih godina u svojim brojnim člancima i knjigama napao kejnzi-jance. A taj novi pravac — čiji predstavnici sebe nazivaju *supply-side*-ekonomistima — postao je veoma uticajan zahvaljujući tome što je, u suštini, formulisao Reaganov izborni ekonomski program, a i dalje je merodavno određivati buduću praktičnu privrednu politiku Reaganove administracije — naročito novčanu, budžetsku i poresku politiku. Predstavnici tog pravca su, na primer, Ture 1976, Laffer 1979, Roberts 1978, Mundel 1971, Wanniski 1978. Popularne verzije programa *supply-side*-ekonomista dao je naročito Laffer 1979. Njihov radikalno neokonzervativni program može se sažeti u tri tačke:

— Po njihovom shvatanju, kejnzi-janski orijentisana poreska i rashodna država dovela je do opadanja produktivnih aktivnosti. Napada se ne samo na sve veća poreska opterećenja produktivnih aktivnosti nego i na rashode države, naročito na transfer-plaćanja (u suštini na *welfare*-rashode). U koncepcijama ovog veoma rasprostranjenog konzervatizma u ekonomskoj teoriji, pojavljuje se sad „nerad” ne samo kao „lično izabran” nego i kao ogromno opterećenje produktivnih aktivnosti.

— Drugi napad je uperen protiv državne anticiklične politike tražnje. Anticiklični rashodi u okviru stabilizacione politike su, po viđenju neoklasičnih *supply-side*-ekonomista, „inflacioni porezi” (Mundel 1971, 33) za vlasnike produktivnih resursa. Osim toga, ti anticiklični rashodi su, po njima, i ekonomski neefikasni, jer bi finansiranje izdataka (posredstvom povećanja porezâ smanjili bi se podsticaji za rad i investicije u krizi, pa bi dejstvovali prociklično) posredstvom finansiranja deficita (izdavanje papirâ državnog duga) dovelo do *crowding-out* privatnih investicija. *Demand-management*, po njihovom mišljenju, ne samo što je neefikasan nego i *pojačava* recesiju ili krizu.

— Po njihovom shvatanju, privredna politika mora početi, u suštini, od ponude. Tu se ovi novi *supply-side*-ekonomisti ponovo pozivaju na Sayovu teorem — da proizvodnja stvara tražnju. (Ovde se ponovo zaboravlja da to može da važi samo kod privrede bez novca.) Stoga je glavna tačka njihovog privrednog programa zahtev za radikalnim snižavanjem poreza. Ipak, poresko rasterećenje za produktivne aktivnosti, ne bi, posredstvom porasta ukupne tražnje u kejnzi-janskom smislu, povećalo proizvodnju, zaposlenost i dohodak, nego posredstvom jačanja podsticaja na produktivne aktivnosti, pošto bi snižavanjem poreza porasli neto dohoci od takvih aktivnosti. Stoga, po njihovom mišljenju, do pune zaposlenosti ne bi doveli efekti tražnje pri snižavanju poreza, nego efekti na aspekt proizvodnje. A i državni deficiti, prouzrokovani snižavanjem poreza, u dužem roku bi se smanjili povećanom proizvodnjom, zaposlenošću, dohotkom i državnim prihodima.

Dok i kejnzi-janci (pa i oni konzervativni) i sindikati žestoko kritikuju ovo previše pojednostavljeno viđenje savremenog američkog kapitalizma, populistička komponenta u analizi ovih *supply-side*-ekonomista pomogla je ovim ekonomistima da steknu znatnu popularnost i podršku (naročito u američkoj srednjoj klasi), pa će njihov program pretežno određivati i praktičnu privrednu politiku za vreme Reaganovog predsedničkog mandata. Pre nego što se pozabavim budućom praktičnom privrednom politikom Reaganove administracije, ukratko ću izneti karakteristike Carterove privredne politike.

III. O praksi privredne politike u SAD

a) O privrednoj politici Carterove administracije

Iako je Carter još 1975. godine došao na predsjednički položaj s programom da se podigne nivo zaposlenosti, njegove predstave o ciljevima privredne politike veoma su se izmjenile u toku poslednjih godina. Njegova budžetska politika se sve više pretvarala u konzervativnu *austerity*-politiku, koju su kritikovali monetaristi i konzervativni kejnzijanci. Primat stabilizacije politike sve više je postajao suzbijanje inflacije. Ali, samu privrednu politiku nisu toliko određivali monetaristi ili ultrakonzervativni predstavnici hipoteze racionalnog očekivanja, ili čak *supply-side*-ekonomisti, koliko — kao što smo već pomenuli — konzervativni kejnzijanci.

Hteo bih da u nekoliko tačaka rezimiram privrednu politiku Carterove administracije (uporedi *Council of Economic Advisors* 1980):

Prvo — neke primedbe o novčanoj i budžetskoj politici. Carter je još u potpunosti koristio instrumente stabilizacije politike. Naročito je posredstvom sukcesivnih kresanja budžeta i stroge novčane politike trebalo zaustaviti porast inflacije i pad dolara. Ali redosled *mera novčane politike* bio je određen više vanprivrednim zahtevima (pad dolara), nego suzbijanjem inflacije, mada su se tim merama želeli postići istovremeno i interni efekti. Tako je, na primer, u oktobru 1979. diskontna stopa povećana na 12%, a stope najmanjih rezervi na 8%. *Prime rate* je u decembru 1979. podignuta na rekordnu visinu od 15%, a isto tako su porasle i kratkoročne kamate. U martu 1980. sprovedene su još strožije mere. Trebalo je da se kontrolama kredita smanje potrošački krediti, da se povećanjem stopa najmanjih rezervi na 10%, a povećanjem diskontne stope na 20% smanji ponuda novca, da se podignu kamatne stope i privuče inostrani novčani kapital, pa da se spreči pad dolara i povećanje stope inflacije na 18%, koliko se očekivalo u ovoj godini. *Prime rate* je zatim porasla na 20%, a usled toga su ne samo rapidno opale industrijske investicije nego je i cela građevinska industrija zapala u duboku krizu. Doduše, *prime rate* je u leto 1980. ponovo opala, ali je zatim, posredstvom novih mera novčane politike, porasla u decembru 1980. na 21%.

Budžetsku politiku je već od 1977/78. godine određivao pokušaj da se kresanjima budžeta sukcesivno ponovo smanji budžetski deficit veći od 70 milijardi dolara,

nastao usled krize 1975. godine. Dok su deficiti 1975. još iznosili 70 milijardi dolara, 1976. još više od 60 milijardi, godine 1977. pali su na 37 milijardi, 1978. na 26 milijardi, 1979. porasli na 27 milijardi, a za 1980. već se opet prognozira više od 40 milijardi dolara. Bitne oblasti u kojima je kresan budžet bile su u toku ove poslednje dve godine program vaspitanja i obrazovanja, zdravstvo (*Medicaid* i *Medicare*), gradski i komunalni programi i *welfare*-rashodi (potpora nezaposlenima, socijalno obezbeđenje). I u Carterovom programu za 1981. a još više u budžetskom programu Senata, predviđeno je već znatno povećanje vojnog budžeta (Carter sa 146,3 na 150 milijardi, Senat na 155,7 milijardi dolara).

Drugo — pod uticajem konzervativnih kejnzijanaca istovremeno se diskutovalo o programu za poboljšanje konkurentske pozicije SAD na svetskom tržištu. Govorilo se o „čistoj industrijalizaciji” SAD. Trebalo je da taj program stimuliše privatno obrazovanje kapitala i da ubrza porast produktivnosti. Trebalo je radi toga ubrzati istraživanje i razvoj i predvideti poreske olakšice za obrazovanje kapitala (*investment tax credit*, snižavanje poreza na dohodak, ubrzano otpisivanje).

Treće — konzervativni kejnzijanci, koji su upozoravali na opasnost da će stobilizaciona politika izazvati drastičnu krizu zato što su troškovi drastične recesije previsoki, nisu mogli potpuno doći do izražaja u Carterovoj administraciji. I Carter i njegovi ekonomski savetnici, kao i konzervativna većina u Kongresu i u Centralnoj banci (u kojoj je ove poslednje godine sedeo predstavnik stroge novčane politike, Volker) davali su prednost programu *austerity*, da bi recesijom stabilizovali kretanje cena i najamnina. Alternativa, koju su favorizovali mnogi kejnzijanci, imala je samo delimično pristalice.

Četvrta tačka dobija važnost u ovom kontekstu. Usled delimičnog raskidanja konsenzusa između američkih sindikata i velikih koncerna u toku sedamdesetih godina — a posledica su bile niže stope rasta, zaoštrena inostrana konkurencija i neznačajnije profitne marže — bilo je nužno planirati korporativističke strukture (kao, na primer, *Pay-Advisory-Board*, ali i *Price-Advisory-Board*), da bi se sprečilo potpuno rasikdanje konsenzusa. Ali ove korporativističke tendencije (*Economic Report of the President* 1980) ovde više nisu rezultat progresivnog kejnzijanskog privrednog planiranja (kao u Evropi u posleratno doba), nego su rezultat krizne situacije i *austerity*-politike. Nove korporativističke strukture (tri-

lateralne komisije za ugrožene industrijske grane) bile su predviđene naročito planiranim programima čiste industrijalizacije.

Protiv tog programa Carterove administracije, koji doduše nije prouzrokovao krizu američke privrede 1980. godine s oko 8,5% nezaposlenih, ali je doprineo da se kriza zaoštri, ustali su liberalni kejnzijanci, Kennedyjevo krilo kod demokrata i pre svega sindikati, potrošačke organizacije i intelektualna opozicija. U mnogim tačkama (na primer, u fiskalnoj politici i u pokušaju sužavanja moći sindikata) Carterova administracija je već vodila privrednu politiku koja nije mnogo različita od Reaganovog programa privredne politike. (Zato nije ni čudo što je Reagan u svojoj izbornoj kampanji uspeo da ili neutralizuje tradicionalnu bazu Demokratske partije — sindikate i manjinske grupe — ili napravi rascjep u toj bazi, pa da konačno i dobije na izborima za predsednika.)

b) O privrednoj politici Reaganove administracije

Reaganovom pobedom još više je pojačan konzervativni trend u američkoj privrednoj politici. Konzervativni i neokonzervativni predstavnici američke ekonomske teorije — *supply-side*-ekonomisti — sada će, u svojstvu Reaganovih savetnika, bitno određivati buduću privrednu politiku SAD. Mada je u Reaganovom taboru kako za vreme predsedničke kampanje tako i za vreme formiranja nove vlade, još bio vidan izvestan oprečan odnos između starih umerenih konzervativaca (kao što su A. Greenspan i G. P. Schultz) i radikalnih neokonzervativaca (kao što su Ture, Laffer, Roberts, Mundel), ipak su, konačno, mladi neoklasično orijentisani *supply-side*-ekonomisti postali glavni faktor u određivanju Reaganovog privrednog programa. Njihova glavna tačka programa je *okončanje diskrecione stabilizacione politike* i dugoročno orijentisano *smanjenje „opterećenja” ponude*. Kao i monetaristi i predstavnici hipoteze racionalnog očekivanja, oni su zagovornici stroge novčane politike, da bi se smanjile dvocifrene stope inflacije, a osim toga su i zagovornici drastičnih poreskih sniženja i kresanja budžeta, da bi se višim neto prihodima na proizvodne faktore posebno stimulisala ponuda.

Pojedinačno su planirane sledeće mere:

— Bitna tačka programa *supply-side*-ekonomista je drastično *smanjenje poreza*, da bi se pojačala motivacija za rad i povećale investicije kapitala. Republikanski kongresmeni su takođe u Kongresu već podneli predlog za-

kona za 30-procentno snižavanje poreza na dohodak — za sledeće tri godine (*Kemp/Roth-Tax Bill*). Osim toga, planira se ubrzano otpisivanje, krediti za investicije, za istraživanje i razvoj, kao i snižavanje poreza na dobit od kapitala. (Populistički orijentisan program *generalnog* snižavanja poreza na dohodak, koji je Reagan zastupao za vreme izborne kampanje, verovatno će se, pod sadašnjim jakim pritiskom „korporacija”, sve više menjati u korist poreskog rasterećenja profita kapitalističkih društava.)

— Doduše, *supply-side*-ekonomisti pretpostavljaju da će usled obnovljene proizvodnje i investicija opet porasti poreski prihodi države (a time će se ponovo smanjiti deficit), ali da kratkoročno treba *kresati budžet*, da bi se sprečio rapidan porast budžetskih deficita s odgovarajućim povećanjima cena. Kresanja budžeta se naročito planiraju u oblasti *welfare-rashoda*, transfer-plaćanja i državnih subvencija za programe zapošljavanja i obrazovanja (CETA). (Istovremeno treba povećati vojne izdatke radi ponovnog uspostavljanja američkog primata u svetskoj politici, tako da zasad niko ne zna na koje će se druge oblasti odnositi nova kresanja budžeta.)

— Shodno teoriji *free-market-economy*, smeru se oslobađanju privatne industrije od *regulisanja* (na primer, u energetske oblasti odbacivanje *Windfall-Profit-Tax* za petrolejske koncerne) i ukidanje opterećenja privatnih preduzeća dažbinama za zaštitu čovekove sredine i zdravlja. Isto tako se planira i odbacivanje smernica najamnina-cena, uvedenih pod Carterom, da bi se omogućio veći razmah *free-market-economy*.

— U odnosu na *tržište rada* predviđene su nove *drastične izmene zakona*. Da bi se pojačala konkurencija među zaposlenom i nezaposlenom omladinom i izgledi za posao za manjine, treba smanjiti najniže najamnine za omladinu i ograničiti transfer-plaćanja. Osim toga, postepeno treba ukinuti *Davis/Bacon Act*, koji je implicirao garanciju za najamninu sindikalno organizovanih radnika u građevinskoj industriji.

— Strogom novčanom politikom treba sukcesivno *smanjivati stopu rasta novčane ponude*, da bi se snizile dvocifrene stope inflacije i stabilizovala međunarodna vrednost dolara. *Supply-side*-ekonomisti i Reaganovi savetnici diskutuju i o vraćanju na Zlatno važenje u međunarodnom monetarnom sistemu (Mundel).

Na ovaj radikalni program, koji je orijentisan prema *supply-side* i u mnogim tačkama liči na program Thatcherove, ali ima više populističkih komponenti (kao

što je, na primer, generalno snižavanje poreza na dohodak), kejnzijanci su dosad reagovali samo vrlo uzdržano. Glavne tačke njihove kritike su: ekspanzivni efekti programa koji je orijentisan prema *supply-side* neće biti naročito značajni, stopa inflacije će i dalje rasti usled snižavanja poreza i odbacivanja smernica najamnina-cena, a budžetski deficit će porasti umesto da opadnu. Doduše, Reaganovi savetnici pokušavaju da već izvuku pouke iz neuspeha u Engleskoj i da, uz dugoročno orijentisan neklasičan program, donesu i kratkoročno orijentisan *emergency and recovery-program*, ali se izgledi za ostvarenje takvog programa ne mogu smatrati naročito realnim. Stoga mnogi kritičari već prognoziraju da će se povlačenjem državnih intervencija, državnih regulisanja i kejnzijanske stabilizacione politike socijalne suprotnosti pod Reaganom toliko zaoštriti da će SAD u toku osamdesetih godina doživeti nove pobune manjinskih grupa.

IV. Alternativne predstave američkih sindikata

Pošto, nasuprot SRN, u SAD ne postoji opsežna i organizovana diskusija o alternativama privredne politike, a nema ni formulisanih alternativnih programa, u ovom poslednjem delu rezimiraju u nekoliko tačaka alternativne predstave američkih sindikata i vaninstitucionalne američke levice, o kojima se diskutuje još od konzervativnog zaokreta u Carterovoj privrednoj politici.

Dok su sindikati u toku ranih sedamdesetih godina bili orijentisani još isključivo prema kejnzijanskom regulisanju tražnje kao sredstvu za očuvanje zaposlenosti, u toku sedamdesetih godina prošli su kroz takve procese koji su doveli do izvesne izmene njihovog programa. I oni su, kao i konzervativni kejnzijanci, videli deficite američke ekonomije ne samo u aspektu tražnje nego i u aspektu proizvodnje i ponude. Ali, po njihovom mišljenju, uglavnom su veoma koncentrisani multinacionalni američki koncerni izazvali ovaj problem kad je u pitanju proizvodnja. Međutim, odgovori koje su sindikati (ili uglavnom AFL/CIO) davali na probleme američke ekonomije krajem sedamdesetih godina, na privrednu politiku Carterove administracije i *supply-side*-ekonomista bili su pretežno još kejnzijanski i kratkoročno orijentisani (*Statement of Dr. R. Oswald*, 25. mart 1980. i 6. maj 1980).

Žestoku opoziciju — pre svega u Kongresu — usmerili su već protiv Carterovog programa kresanja budžeta,

protiv njegovog programa politike visokih kamata i favorizovanja privatnih preduzeća uz poreske olakšice (*invest tax credit*). Umesto suzbijanja inflacije posredstvom teške privredne recesije (koja se uvodi *austerity*-politikom naročito u oblasti socijalnog blagostanja i socijalnih usluga), sindikati su se već pod Carterom založili za program ekspanzivnog budžeta i politike niskih kamata, koji bi trebalo da smanji nezaposlenost i poveća produktivnost. Naročito bi fiskalnom politikom trebalo, *prvo*, povećati zaposlenost u javnom sektoru, unaprediti stambenu izgradnju, stvoriti posebne programe za obrazovanje i pribavljanje posla za manjine, proširiti pomoć nezaposlenima i subvencionirati finansijski slabe i teškim krizama pogođene gradove i komune i, *drugo*, usmeriti investicije ka takvim oblastima gde su u toku sedamdesetih godina zapaženi posebno veliki deficiti (oblast usluga, energije, stambene izgradnje, proizvodnje životnih namirnica, javnog transportnog sistema, zdravstvenih usluga).

Sindikati su svoj zahtev za ekspanzivnom fiskalnom politikom u doba porasta stopa inflacije zasnivali na argumentu da se stope inflacije u toku sedamdesetih godina ne mogu obrazložiti ni porastom najamnina ni budžetskim deficitima. Osim toga, samo produktivne investicije mogle bi suzbijati porast stope inflacije i poboljšati pozicije u međunarodnoj konkurenciji.

Radi sprečavanja porasta cena, povezanog s takvim ekspanzivnim programom, trebalo bi i dalje uvoditi *kontrolu cena* — a ako je potrebno i kontrole najamnina — koje bi kratkoročno suzbijale porast stope inflacije. Posebno bi trebalo uvesti kontrole porasta cena u onim glavnim oblastima koje su u toku ovih poslednjih godina pretežno dovodile do porasta troškova života, dakle za cene životnih namirnica, cene energije, za gradnju kuća i stambenog prostora, kao i za oblast zdravstvenih usluga, pošto su tu nastupila najveća povećanja cena. Međutim, da ne bi došlo do snižavanja rasta ponude, trebalo bi da država podstiče produktivne investicije u ovim oblastima. S druge strane, taj program kontrole inflacije uključio je ne samo kontrolu cena nego i kontrolu dohotka od kapitala (dividendi, profita, kamata i drugih oblika dohotka od kapitala, kao što su prekomerno visoke menadžerske plate, itd.).

Analiza američkih sindikata pokazala je da su uglavnom veoma koncentrisani, diverzifikovani i internacionalno mobilni američki koncerni američkoj ekonomiji stvorili probleme u pogledu proizvodnje. Američki kon-

cerni su od kraja pedesetih godina realizovali produktivne investicije pretežno u evropskim konkurentskim zemljama ili u zemljama s niskim najamninama. Stopa rasta produktivnosti američkih filijala multinacionalnih koncerna opala je (upor. industriju čelika i automobila). Na osnovu ove činjenice američki sindikati su u toku poslednjih godina od države sve više zahtevali *protekciozizam za američke industrije i radnike*. Trebalo bi:

— ograničavati i kontrolisati internacionalne investicije američkih koncerna,

— pojačati restrikcije uvoza za određene industrijske grane (uvođenje kvota, na primer, u uvoz automobila), i

— prisiliti inostrane koncerne da, umesto da izvoze u SAD, tu grade industrijske pogone.

Kao što se vidi, sindikatima nije bilo stalo samo do kontrole uvoza nego i do *kontrole mobilnosti kapitala*. Svakako, za to je zahtevana samo državna kontrola. Zahtev za kontrolom mobilnosti kapitala u okviru velikih kapitalskih društava bio je jedan od zahteva koji su sve više isticale druge grupe izvan AFL/CIO — a koje saraduju sa savezima sindikata (upor. *Progressive Alliance* i *Bluestone/Harrison* 1980). Zahtev za kontrolu mobilnosti kapitala istaknut je naročito kao reakcija protiv pojave prestanka rada filijala velikih koncerna, koja je učestala od početka sedamdesetih godina, posebno na industrijalizovanom severu i severozapadu SAD (*Bluestone/Harrison* 1980). Dugoročno gledano, to je sigurno pravilan zahtev sindikatâ, ali je u vreme izbijanja krize 1980. bio nedovoljno realan, pošto je usled krize došlo do prestanka rada, uz masovna otpuštanja 10 000—20 000 radnika (recimo, u automobilskoj industriji i industriji čelika).

Pored ovih glavnih tačaka sindikalnih alternativnih programa za prevazilaženje krize i nezaposlenosti, u diskusiji je bilo, naravno, i drugih — ubuduće sigurno veoma relevantnih — zahteva kako sindikatâ tako i vaninstitucionalnih levičara, pokreta potrošača, *community-movements* i političkih grupa. AFL/CIO, i još više jaki progresivni pojedinačni sindikati (*UAW* i *Machinists*), diskutovali su i o zahtevima za *skraćanje radnog vremena* kao sredstvu podizanja nivoa zaposlenosti (skraćanje radne nedelje, produžavanje odmora). Drugi zahtevi su bili: stvaranje sistema upozorenja pre pretećeg prestanka rada, proširivanje sindikalne „reprezentacije” u *board* koncerne, proširivanje u preduzeću na osnovu kongresnog zakonodavstva (reforma *Wagner-Act* iz 1935)

i nacionalizovanja petrolejskih koncerna. Međutim, usled nejedinstvenosti američkog sindikalnog pokreta u okviru AFL/CIO i u pojedinim sindikatima izvan AFL/CIO, ili nije postojao jedinstven konsenzus u pogledu takvih zahteva, ili su sindikati bili nemoćni da ove zahteve popularišu u javnosti, ili da izgrade strategiju za njihovo ostvarenje.

Kao rezime može se reći da su sindikalne alternativne predstave počev od konzervativnog zaokreta u američkoj privrednoj politici bile u velikoj meri *kratkoročno orijentisane*. A tamo gde su sindikati tematizovali i analizirali problem proizvodnje i ponude (naime, šta se i kako proizvodi), nisu vođene diskusije o takvim strategijama koje bi mogle proširiti društvenu kontrolu na proizvodnju i ponudu. To je, u suštini, prepuštano rukovodstvu preduzeća.

Većinom se intelektualci, male političke grupe i vaninstitucionalna leвица bave *dugoročnijim problemom proširenja kontrole radnikâ i sindikatâ na proizvodnju i ponudu* posredstvom *economic democracy* (*Carnoy/Shearer* 1980) i *workplace democracy* (planiranje investicija, društvena kontrola investicija, proširivanje oblika participacije radnika u pogonu, radnička kontrola, radnički *management-committees*), kao i zahtevom za proširenje javnih preduzeća stvaranjem model-pogona kojima upravljaju radnici, planiranjem industrijskih naselja i komunalnih uređenja, što bi bilo delo komuna i radnika (instituti za ekonomske alternative u Vašingtonu), stvaranje proizvođačkih i potrošačkih zadruga. Ali uticaj tih ljudi na politički *značajne* alternativne programe u SAD sada je još sasvim minimalan, mada već postoje čvrste veze s progresivnim pojedinačnim sindikatima — *UAW* i *Machinists* (*Progressive Alliance*), koje ubuduće mogu biti vrlo značajne. U celini uzev, te alternativne koncepcije kako sindikata tako i levih intelektualaca nisu formulisane u svesti proizvođača i sa stanovišta proizvođača (kao što je to, na primer, slučaj u evropskoj diskusiji o alternativnoj privrednoj politici), nego su, pre, nastale kao rezultat nadovezivanja na potrošački i *community-movement*, koji je sve više jačao od privredne krize tridesetih godina.

Međutim, drugo je pitanje koliko alternativni zahtevi sindikatâ i intelektualaca, koji postaju sve glasniji od sredine sedamdesetih godina, imaju izgleda da se bar delimično ostvare. U vezi s tim valia reći da je američki sindikalni pokret sada toliko slab da su izgledi za ostvarenje takvih alternativnih programa zaista minimalni.

Sadašnji proces slabljenja američkog sindikalnog pokreta, ne samo kao rezultat razdvojenosti i iscepanosti američkog radništva po raznim etničkim grupama i kao rezultat sadašnje krize i masovne nezaposlenosti nego i kao rezultat proširivanja antisindikalnih zakonskih mera na nivo federacije i na nivo pojedinačnih država (na primer, uklanjanje *Davis/Bacon Act*), vrlo je drastičan. Ali slabost američkog sindikalnog pokreta je takođe posledica sistematskih strategija rukovodstva da se preduzeća „desindikalizuju”, kao što je i posledica pojave novih, neorganizovanih industrijskih grana (sektor usluga). Broj članova američkih sindikata opada od šezdesetih godina, tako da je sada u sindikate organizovano manje od 20% američkih radnika. Uz to, sadašnja kriza s masovnim otpustanjima u automobilskoj industriji i industriji čelika dovela je do drastičnog smanjivanja baze članstva odgovarajućih sindikata. Niti je zapažena neka jaka opozicija Carterovoj privrednoj politici poslednjih godina, niti poznavaoći američkog sindikalnog pokreta očekuju da sindikalne alternative za Reaganov program postanu praktično relevantne. Američki sindikalni pokret je sada u poziciji koja mu ne omogućava da makar minimalno ostvari alternative privredne politike ili da bitno utiče na nove privredno-političke koncepcije za čistu industrijalizaciju SAD. Takođe se ne očekuje da će taj pokret moći da pruži neki veći otpor novoj, Reaganovoj privrednoj politici, orijentisanoj prema *supply-side*.

LITERATURA

- AFL/CIO 1979, *Resolution adopted by the Thirteenth Constitutional Convention of the AFL/CIO*, Washington D. C. November 1979.
- Baily 1978, M. N. Baily, *Stabilization Policy and Private Economic Behavior*, in: *Brooking Papers on Economic Activity* No. 1.
- Barro 1974, R. J. Barro, *Are Government Bonds Net Wealth?* in *Journal of Political Economy* November/December 1974.
- Barro/Grossman 1971, R. J. Barro/H. J. Grossmann, *A General Disequilibrium Model of Income and Employment*, in: *American Economic Review*, March 1971, 61 (1).
- Benassy 1975, J.-P. Benassy, *Neo-Keynesian Disequilibrium Theory in Monetary Economy*, in: *Review of Economic Studies* October 1975, 42 (4).
- Blinder/Solow 1974, A. S. Blinder/R. M. Solow, *Analytical Foundations of Fiscal Policy*, in: *Brooking Institution, The Economics of Public Finance* Washington.
- Blinder/Solow 1973, *Does Fiscal Policy Matter?* in: *Journal of Public Economics* 2.

- Bluestone / Harrison 1980, B. Bluestone / B. Harrison *Capital and Community. The Causes and Consequences of Private Disinvestment*, A Progressive Alliance Publication, Washington D. C.
- Boddy / Crotty 1975, R. Boddy / J. Crotty *Class Conflict and Macropolicy: The Political Business Cycle*. in: *RURPE* Vol 7 No. 1. (Spring 1975).
- Bosworth 1980, B. P. Bosworth *Economic Policy*, in: J. A. Pechman (ed.), *Setting National Priorities, Agenda for the 1980s*, The Brooking Institution.
- Carnoy / Shearer 1980, M. Carnoy / D. Shearer, *Economic Democracy. The Challenge of the 1980s* (M. L. Sharpe) New York.
- Clower 1965, R. W. Clower, *The Keynesian Counterrevolution: A Theoretical Appraisal*, in: F. H. Hahn / F. R. R. Brechling (eds.) *The Theory of Interest Rates* London.
- Council of Economic Advisors 1980, *Economic Report of the President* January 1980, Washington.
- Eichner 1976, A. S. Eichner, *The Megacorp and Oligopoly Microfoundations of Macroeconomics*, Cambridge/England.
- Feldstein 1973, M. Feldstein, *Tax Incentives, Corporate Savings and Capital Accumulation in the United States*, in *Journal of Public Economics* April 1973.
- Feldstein / Summers 1977, M. Feldstein / L. Summers, *Is the Rate of Profit Falling?* *Brooking Paper on Economic Activities* No. 1.
- Fisher 1977, St. Fisher, *Long-Term Contracts, Rational Expectations, and the Optimal Money Supply Rule*, Vol. 85, No. 1.
- Friedman, B. 1978, B. Friedman, *Crowding Out or Crowding In. The Economic Consequences of Financing Government Deficits*, Discussion Paper No. 655, Harvard Institute of Economic Research, Cambridge/USA.
- Friedman, M. 1968, M. Friedman, *The Role of Monetary Policy*, in: *The American Economic Review* March 1968, 58.
- Gordon 1981, Gordon, D. *Capital-Labor, Conflict and the Productivity Slowdown*, in: *American Economic Review, Papers and Proceedings*, May 1981.
- Grandmont / Laroque 1977, J.-M. Grandmont / G. Laroque, *On Temporary Keynesian Equilibrium*, in: G. C. Harcourt: *The Microeconomic Foundations of Macroeconomics* London 1977 (Macmillan).
- Harcourt 1977, G. C. Harcourt (ed.) *The Microeconomic Foundations of Macroeconomics*, London 1977.
- Hill 1979, T. P. Hill, *Profits and Rates of Return Organization for Economic Co-Operation and Development*, Paris.
- Houthakker 1979, H. S. Houthakker, *Growth and Inflation Analysis by Industry* in: *Brooking Papers on Economic Activity*, No. 1.
- Joint Economic Committee 1979, *Mid-Year Review of the Economy: The Outlook for 1979*, Washington.
- Jonas 1976, R. J. Jonas, *Auswirkungen des weltwirtschaftlichen Strukturwandels auf die Arbeitsmarkt-entwicklung in der BRD*, in: H. Heideman (Hrsg.): *Wirtschaftsstruktur und Beschäftigung*, Bonn-Bad Godesberg.
- Kamrany / Chereb, Kamrany, N. M. / Chereb, D. M., *Productivity Performance of the United States*, in: Kamrany, N. M. / Day, R. H. (eds) *Economic Issues of the Eighties*, Baltimore 1979 (John Hopkins).

- Knight 1975, E. Knight, *Economic Policy and Inflation in the United States*, A Survey of Developments from the Enactment of the Employment Act of 1946 through 1974. A Study prepared for the use of the Joint Economic Committee, Congress of the United States, April 7, 1975.
- Laffer 1979, *An Equilibrium Rational Macroeconomic Framework*, in Kamrany/Chereb ...
- Leijonhufvud 1968, A. Leijonhufvud, *On Keynesian Economics of Keynes*, Oxford.
- Lovel 1978, M. C. Lovel, *The Profit Picture*. Trends and Cycles, Brooking Papers of Economic Activity No. 3.
- Lucas 1973, R. E. Lucas Jr., *Some International Evidence on Output-Inflation Trade-Offs*, in: American Economic Review vol. 63.
- Maddison 1964, A. Maddison, *Economic Growth in the West*, New York.
- Mayer 1973, Mayer, H., *Die Technologische Lücke zwischen der Bundesrepublik Deutschland und den Vereinigten Staaten von Amerika*, Tübingen.
- Malinvaud 1977, E. Malinvaud, *The Theory of Unemployment*, Reconsidered, Oxford.
- Markovits / Ertman 1980, Markovits, A. / Ertman, Th., *Das „Modell Deutschland“, Eine Herausforderung für die U. S. A.*, in: Prokla Helf 41.
- Modigliani 1977, F. Modigliani, *The Monetarist Controversy or, Should We Forsake Stabilization Policies?*, in: American Economic Review.
- Mundel 1971, Mundel, R. A., *Monetary Theory, Inflation, Interest and Growth in the World Economy*, Pacific Palisade (Good year).
- Muth 1961, J. F. Muth, *Rational Expectations and the Theory of Price Movements*, in: Econometrica Vol. 29.
- Nordhaus 1974, W. O. Nordhaus, *The Falling Share of Profits*, Brooking Papers on Economic Activity, No. 1.
- Okun/ Perry 1978, Okun, A./Perry L. (eds.), *Inflation*. Brooking Institute, Washington.
- Phelps 1970, E. S. Phelps (ed.), *Microeconomic Foundations of Unemployment and Inflation Theory*, New York.
- Pool 1976, W. Pool, *Rational Expectations in the Marco Model*, in: Brooking Papers on Economic Activity No. 2.
- Roberts 1978, Roberts, C. P. *The Break down of the Keynesian Model*, in: Public Interest.
- Sachs 1979, J. D. Sachs, *Wages, Profits and Macroeconomic Adjustment*. A Comparative Study in: Brooking Papers on Economic Activity No. 2.
- Sargent 1976, Th. J. Sargent, *A Classical Macroeconometric Model for the United States*, in: Journal of Political Economy Vol. 84, No. 21.
- Sargent / Wellace 1976, Th. J. Sargent /N. Wallace, *Rational Expectations and the Theory of Economic Policy*, in: Journal of Monetary Economics (2).
- Seltzer 1978, R. Seltzer, *The Development of Crisis in the United States*, in: Economic Education Project of the URPE: U. S. Capitalism in Crisis New York.
- Semmler 1979, W. Semmler, *Competition and Monopoly Power*. Theories and Empirical Evidence A Reconsideration of the Center of Gravity Concept of the Classical and Marxian Political Economy Washington, (im Erscheinen).
- Shaikh 1979, A. Shaikh, *Proftrate in the U. S.*, (unveröff. Manuskript), New York.
- Solow 1980, R. M. Solow, *On Theory of Unemployment*, in: The American Economics Review March 1980.
- Sylos-Labini 1969, P. Sylos-Labini, *Oligopoly and Technical Progress*, Cambridge / Mass.
- Statement of Dr. A. Oswald (AFL/CIO) 1980, *Statement of Dr. A. Oswald (AFL/CIO) to the Joint Economic Committee on Inflation*, (Research Office of the AFL/CIO), March 25, 1980.
- Statement of Dr. A. Oswald (AFL/CIO) 1980/2, *Statement of Dr. A. Oswald (AFL/CIO) on the National Economy*, (Research Office of the AFL/CIO), May 6, 1980.
- Statistical Abstracts 1979, U. S. Department of Commerce, *Bureau of Census*, Statistical Abstracts of the United States, Washington, D. C.
- Statistisches Jahrbuch 1976, *Statistisches Jahrbuch 1976*, Statistisches Bundesamt, Wirtschaftskunde für die BRD.
- Tobin 1978, J. Tobin, *Asset Accumulation and Economic Activity*. Reflections on Contemporary Macroeconomic Theory, Yrjö Jahnsson Lectures 1978, (unveröff. Manuskript).
- Weintraub 1979, E. R. Weintraub, *Microfoundations*. The Compatibility of Microeconomics and Macroeconomics, Cambridge/England.
- Weisskopf 1979, Th. E. Weisskopf, *Marxian Crisis Theory and the Rate of Profit in the Post-War U. S. Economy* in: Cambridge Journal of Economics No. 3.
- Wanniski 1978, Wanniski J., *The Way the World Works*, New York (Basic Books).

(Willi Semmler, „Zu neueren Tendenzen in der Theorie und Praxis der amerikanischen Wirtschaftspolitik“, *Prokla*, br. 42, 1981, str. 57–76)

Prevela Olga Kostrešević

intervju

POSLE 1968: DRŽAVA, POKRETI I DRUŠTVO U SR NEMAČKOJ

Intervju Massima De Angelisa s Clausom Offeom

Svih ovih godina rasprava o pokretima koji su bili aktivni na političkoj sceni u nemačkom društvu dovođena je u vezu s pokretom 1968. godine. Uostalom, ta pojava nije bila samo nemačka. Glavni uzrok ovome treba po mom mišljenju, potražiti u činjenici da taj datum u stvari označava prekretnicu od istorijskog značaja za društvene i političke odnose, i to ne samo na evropskom tlu. Staviše, jasno je da su mnogi tada postavljeni problemi ostali i dalje nerešeni i da su pokreti i zahtevi koji su se svih ovih godina pojavljivali vukli svoje korene, manje ili više svesno, iz istog tog kulturnog i političkog iskustva. Čini mi se da se danas mogu analizirati prirodna i politički značaj pokreta koji su se javili u Nemačkoj tih godina, ne ograničivši se samo na tu godinu njihovog nastanka već uočavajući i neke nove aspekte. Pođimo, dakle, od onog vremena i tadašnjih problema da bismo shvatili šta se potom zbilo u ovih deset do dvanaest godina, i šta se to zbiva danas.

U prvom redu, uveren sam da nijedan od tada postavljenih problema nije do danas rešen. Tehnokratska modernizacija svih uslova života otišla je napred, a samim tim i svakodnevna represija državnog aparata. Na međunarodnom planu godina 1968. je, s ratom u Vijetnamu, doprinela rađanju svesti o snazi i opasnosti američkog imperijalizma. U svakom slučaju, poslednjih godina on u suštini niti je oslabio, niti je izgubio na svojoj pretećoj opasnosti, mada danas ne nastupa s tako otvo-

reno agresivnim i militarističkim oblicima kao u ono vreme. Najzad, kriza „države blagostanja”, kraj mita o neograničenom prosperitetu, nisu bili zaboravljeni već su, štaviše, naišli na nove potvrde.

Što se tiče pokreta studenata i mladih onog vremena, neke od njihovih bitnih karakteristika odražavale su na svoj način, u pozitivnom i negativnom smislu, dijalektiku politike onih godina. U SRN taj pokret je imao jasno antiinstitucionalni karakter. To je, uostalom, bila logična posledica antiautoritarne kulture, koja se razvila još u prethodnoj deceniji.

Po toj svojoj prirodi, koja je očigledno imala osnovu u malograđanskom mentalitetu, ona je napadala birokratiju, državnu administraciju i, uostalom, sve odnose koji su omogućavali oblike prinude ili, jednostavno rečeno, „poredak”. Imajući u vidu te sadržaje, antiautoritarna priroda ove kulture koja se ulila u pokret 1968. godine stvorila je situaciju u kojoj su problemi vezani za oblast nadgradnje društva bili od prioritarnog značaja u odnosu na one vezane za sferu proizvodnje i ekonomskih odnosa uopšte. Ta činjenica, ta radikalizacija antiinstitucionalnog faktora objašnjava onda, u SRN, teškoću da se uspostavi veza između ovog pokreta i borbe radničkih partija. Između ostalog, KP je bila slaba i ilegalna.

Želim sve to da istaknem zbog posledica koje su nastupile kasnije. Staviše, rezultat takvog odnosa je primitivna organizacija. Odbojnost u razmišljanju o tehnikama organizacije dovela je do toga da se pokret sukobi s društvenom zakonitošću prema kojoj sve socijalne borbe moraju imati složenu i stabilnu organizaciju kojom nastupaju u sukobu s protivnikom. Ta ograničenost je izazvala brzo osipanje i atomizaciju pokreta.

S druge strane, naglasak koji je bio stavljen na onaj faktor nadgradnje izuzetno je doprineo obogaćenju naredne decenije novim sadržajima i potvrdama, kao što ćemo pokazati na narednim stranicama. Ova isključivost je, međutim, početkom sedamdesetih godina postavila granicu i izazvala porast poverenja u socijaldemokratiju.

Godine 1968. se govorilo: važnije je preobraziti svest radničke dece u duhu antiautoritarizma, nego se boriti za veće plate radničke klase u celini. Takva tvrdnja, koja je sadržavala i element istinitosti, kada je postala neprikosnoven, preobrazila se u grešku. Ultralevica, želeći da se približi pitanju eksploatacije i represije *pre nego* što je načela problem proizvodnih odnosa, u stvari je omo-

gućila socijaldemokratiji da te probleme drži izvan rasprave o odnosima proizvodnje.

Neuviđanje da je mogućnost promene u sferi nadgradnje bila neposredno vezana za preobražaj u oblasti proizvodnje, bio je onaj drugi element, zajedno s prethodno pomenutim problemom organizacije, koji je vezao ruke pokretu i omogućio jačanje socijaldemokratije.

Obećane reforme nisu se u međuvremenu ostvarile, bilo zato što su mogućnosti i želje za reformama bile ograničene, bilo zato što je kriza 1974. godine u velikoj meri ograničila manevarski prostor. Bilo je nekih pokušaja reformi u spoljnoj politici i u obrazovnom sistemu, ali tu je došlo do jakih otpora ekonomskih faktora. Sledilo je potom kratak period reformi „koje nisu mnogo koštale”, kao na primer zakon o razvodu, koji je imao izvesne pozitivne efekte u meri u kojoj je doprineo buđenju javnog mnjenja. Pa ipak, oko 1974. godine reformistički val se iscrpeo.

*Upravo tada, posle povlačenja reformističkog uzleta iz perioda prve polovine sedme decenije, može se uočiti jačanje novih pokreta koji se, mada se oslanjaju na antiautoritarni pokret iz 1968. godine, ipak kvalitativno razlikuju i po obliku i po svojoj sadržini. Mislim u prvom redu na *Burgennitiativen* — to jest na „građanske inicijative”.*

Upravo to. „Građanske inicijative” su bile veoma značajna pojava u SR Nemačkoj. Ti pokreti predstavljaju u izvesnom smislu nečistu savest reformizma socijaldemokratije i ukazuju na granice na koje je naišao pokušaj preuzimanja impulsa koji su potekli iz pokreta. Oni ukazuju na proširenje i produbljivanje jaza između građana i institucije, na porast nepoverenja ljudi u aktivnost političkih partija. Reč je o pokretima koji su imali specifične i ograničene ciljeve, analogno nekim američkim iskustvima. Te su se inicijative u prvom redu odnosile na lokalne uprave i ispoljavale posebnu osetljivost u odnosu na probleme ekologije, energije, urbanizacije, politike obrazovanja. Važno je da su one u odnosu na političke partije ispoljavale jaku i borbenu autonomiju. To je na izvestan način protivpokret koji nije politički organizovan i koji rađa, produbljuje i proširuje jaz između, s jedne strane, spontane i neformalne i, s druge, institucionalizovane političke akcije.

Da bi se shvatio značaj ove pojave, dovoljno je imati u vidu da su tih godina pomenuti pokreti okupljali

mnogo veći broj ljudi nego sve postojeće političke partije zajedno. Te inicijative često potiču iz onih institucija koje su u političkoj teoriji dotada smatrane marginalnim sa stanovišta formiranja političke volje stanovništva. To su crkve — posebno protestantska — univerzitet, *mass-media*, u izvesnoj meri i sindikati. Pa čak i u odnosu na te institucije odnos je nov i odlikuje ga duboka autonomija. Na primer, kada je pre izvesnog vremena došlo do jake mobilizacije u pogledu ekologije, vladalo je opšte uverenje da će se sindikati oko toga angažovati služeći kao most prema institucijama; s obzirom da se to nije desilo, nastupila je jaka reakcija slabljenja uticaja sindikata u izvesnim sektorima društva.

Kao ni studentski pokret, ni „inicijative građana“ nisu proleterski pokreti, mada imaju veoma široku bazu, i prihvatili su ga mnogo širi slojevi nego što je to pokret mladih. Te „inicijative“ su stvarno doprinele da u mase prodre svest da u ovom društvu postoje dominantni interesi koji bivaju zadovoljeni samo ako nalaze put posredovanja između politike i institucija, dok neki drugi interesi ili problemi to ne uspevaju, jer ih pome-nute institucije zaobilaze. Naznake tog saznanja vidljive su i u načinu pisanja štampe.

Istini za volju, neke od ciljeva tih pokreta apsorbovao je politički sistem, mada samo mali broj, i to sa zakašnjenjem. To se odnosi, na primer, na pojedina pitanja ženskog pokreta, na inicijative protiv širenja nuklearnog naoružanja, kao i na različite regionalne autonomističke pokrete koji su sada veoma rašireni u SR Nemačkoj.

Čak i u Italiji, posebno među mladima, svedoci smo pojava političkog osvešćivanja koje u centar pažnje postavlja ova nova pitanja. Možemo li pokušati da malo preciznije definišemo karakter ovih pitanja?

Uporedo s klasnim sukobima, javljaju se novi oblici sukoba koji u prvom redu zahvataju vrednosni sistem. Sve to, dodao bih, ima veze s pojačanim interesom koji je, od 1968. godine, obuhvatio oblast nadgradnje. Govoreći o toj promeni vrednosnog sistema, različiti istraživači društva tvrde da duhovne potrebe nematerijalne dobiti postaju vrednosno značajnije u odnosu na one koje se zasnivaju na materijalnim potrebama, na socijalnoj sigurnosti i ekonomskoj dobiti.

Reč je, dakle, o učešću, jednakosti i razvoju individue u intelektualnom, fizičkom i estetskom smislu. Sve

je to, bez sumnje, u vezi s društvenim napretkom i blagostanjem koje se u jednom dugom periodu razvijalo na Zapadu. Treba takođe primetiti da društveni subjekti koji su te vrednosti postigli nisu spremni niti raspoloženi da ih se odreknu u periodu ekonomske krize, pa čak i u vreme permanentne recesije. Možemo govoriti u izvesnom smislu o nepovratnoj promeni. Setimo se samo pokreta javnog mnjenja povodom kvaliteta i strukture gradskog života. Setimo se samo svih onih pokreta koji su se u proteklih deset godina okupili na osnovu generacijske, polne, rasne ili regionalne bliskosti. Oni ne dovode u pitanje samo tradicionalnu politiku i njene utvrđene sadržaje već ukazuju i na propuste čitave jedne linije modernizacije društva. Treba, najzad, reći da ti pokreti, koji imaju ishodište u klasi, mogu naći čvrste zajedničke tačke s problemima koji se sve otvorenije postavljaju u pokretu radničke klase, a koji zahvataju uslove rada. Najzad, ako ovi pokreti mogu biti definisani kao postmaterijalistički, oni istovremeno imaju materijalnu težinu, koju treba istaći. Oni, u suštini, dovode u pitanje čitav način proizvodnje — počev od uticaja koji vrše na prirodne ljudske činioce društvenog života.

Ti pokreti u budućnosti — pod sadašnjim okolnostima — mogu potencijalno dići na viši stepen postojeće suprotnosti između društvenih zahteva i ekonomskog porotka. Kako se sve to odražava na probleme demokratije, političkih partija i države?

Pre svega, treba reći da je cilj tih pokreta svih ovih poslednjih godina bio istovremeno predmet pojačane državne intervencije. Država tako sve više interveniše u sferi fizičkog i ljudskog materijala društvenog procesa. Energija i sirovine, obrazovni sistem, zdravlje, demografska kontrola, regionalna podela, razvoj pokrajina, urbanizacija, slobodno vreme — sve su to sfere kojima je upravljala institucionalna aktivnost države. Suočeni sa sve većom institucionalizacijom svakodnevnog života, svedoci smo istovremenog produbljanja jaza između formalne i neformalne sfere života u društvu i politici.

U stvari, kada je reč o oblicima posredovanja i o donošenju institucionalnih odluka, zapažamo pojavu porasta tendencije da se to postigne skrivenim kanalima i sporazumima, vanparlamentarnim putem, koji je retko opravdan, često po uzorima koje možemo definisati kao neokorporativističke, odnosno uz gotovo nikakvo učešće zainteresovanih društvenih snaga za odluke koje su već dogovorene negde „na vrhu“. Na takvu pojavu građani

odgovaraju na svoj način — povlačenjem iz institucionalnih kanala političkog posredovanja. Otuda politika, bilo kao oblik borbe bilo kao vid institucionalnog posredovanja, ima tendenciju da se pretvori u oblike delovanja i odlučivanja koje je sve više neformalnog karaktera i međusobno nepovezano.

Sve to dovodi do paradoksalnog ishoda da, dok država i institucije šire područje svoje intervencije, veza između države i građana postaje samo fizička, a tradicionalni oblici političkog i institucionalnog posredovanja, počev od partija, postaju sve nesposobniji da obavljaju svoju ulogu. To nosi u sebi veliki rizik na demokratiju i partije čija je budućnost tesno povezana s mogućnošću institucija da se otvore prema mnoštvu interesa i učesnika koji treba da na njih povratno utiču, a koji su danas iz njih isključeni. I umesto toga — partije i političke snage koje upravljaju institucijama u društvu teže da šire ideje, da stvaraju javno mnjenje, prema kojem, da bi se upravljalo sistemom, treba neizostavno isključiti one slabe segmente društva i njihove interese i sprečiti koliko je god moguće puno ispoljavanje demokratije. U zamenu za to, održavala bi se postojeća ekonomska stabilnost.

Razlika između formalnih i neformalnih sektora postaje sve jasnija, razlike i politička selektivnost postaju sve otvoreniji, što je u svakom slučaju u vezi sa sužavanjem granica manevarskog prostora za razvoj kapitala. Očigledan pokazatelj takvog razvitka je svakako pokret kao što je bio *berufsverbot* — izbacivanje iz sindikata, otpuštanje levičarskih novinara. U Nemačkoj je, dakle, postojala tendencija opšteg pogoršanja, izbacivanje iz institucija, dakle tendencija zatvaranja, a ne otvaranja.

Kakve je neposredne posledice sve to imalo na odnose između političkih snaga?

To ju gurnulo desnicu ka polarizaciji političke situacije. Poslednjih godina umnogostručili su se pokušaji napada na Socijaldemokratsku partiju, posebno oko institucionalnih pitanja: osporavani su zahtevi i programi te Partije. Politički sistem je bio podeljen na dve linije: jedna, dublja, koja je podelila neformalni sektor (mislim na one „inicijative građana“) od onog formalnog, i druga, unutar formalnog sektora, koja je odražavala sve jači sukob konzervativaca i socijaldemokrata. Strategija demohrišćana je očigledno usmerena na povezivanje socijaldemokratije s neformalnim političkim sektorima. Jasan primer takvog opredeljenja i pokušaj da se to pri-

meni jeste rasprava o mladim socijaldemokratima, takozvanim *Jusosima*, koji su, međutim, prošli dug put kritičkog odnosa prema socijaldemokratiji. Program *Jusosa*, poznat pod nazivom „dvostruka strategija“ održava u stvari želju da se istovremeno deluje i unutar i izvan institucionalnih kanala. Demohrišćani tvrde da partija koja ima tako očigledne veze s neformalnim segmentima društva poseduje sumnjive sposobnosti da izgradi sistem. U tom smislu dešava se nešto neobično: polarizaciji na desnici ne odgovara ona na levisi. Socijaldemokratija, međutim, dobro zna da bi u sadašnjoj situaciji, u postojećoj političkoj i kulturnoj ravnoteži snaga, naginjanjem levisi platila skupu cenu: uputili bi na njen račun optužbe da želi da uništi ekonomsku bazu, da poremeti međunarodne odnose i oslabi premoć Savezne Republike Nemačke u Evropi. Tako se ona pomera udesno izazivajući, prirodno, poremećaje u bazi društva.

U kolikoj meri, po tvom mišljenju, pokreti koji deluju u društvu mogu uticati na te političke odnose?

Mislim da oni u svakom slučaju odražavaju nepoverenje, u najmanju ruku posredno, prema celokupnoj političkoj i ekonomskoj organizaciji evropskog društva. Teško je, međutim, predvideti kakav će smer vremenom poprimiti to nepoverenje i kako ono može politički uticati. Reč je u svakom slučaju o protestnim pokretima koji su lišeni odgovarajućih teorija o društvu i koje čak sadrže analize o putevima integracije u sadašnji sistem. Uostalom, kao što sam rekao, one oko sebe okupljaju veoma heterogene društvene slojeve: ekstremiste i studente, progresiste i konzervativce, nastavnike i naturiste. Snaga tih pokreta je u neposrednoj mogućnosti otvaranja krize u političkom sistemu. Dovoljno je setiti se pojedinih izbora za pokrajinske skupštine, prilikom kojih je aktivnost ekoloških pokreta onemogućila liberalima da imaju kvorum dovoljan da u njemu imaju svoje predstavnike. Takvi slučajevi izazivaju neposredne reakcije u odnosima između partija.

Postoji takođe jedna pojava koja čak i kod nas ima sama po sebi odlučujući značaj, s obzirom na to što je ono u suprotnosti sa samom biti kapitalističkog sistema u kojem su priznati samo oni interesi koji su regulisani ugovorom i koji deluju u oblasti tržišne privrede. Problem je, dakle, u tome kako, nasuprot formalnoj sferi, dati moć onom milionu nezaposlenih ljudi koji bi mogli braniti sopstvene interese. Evo jednog primera kako je ova problematika ozbiljno razmatrana: pre izvesnog vre-

mena Ministarstvo za tehnološka istraživanja je financiralo obimna sociološka ispitivanja radi predviđanja razmera potencijalnih sukoba koji bi mogli u budućnosti biti u osnovi političkih kretanja u oblasti tehnologije, i mogućnosti sprečavanja takvih problema. Mir je, izgleda, samo na površini. Čak i zato što uvek postoji tendencija da najslabija karika u političkom sistemu, na primer, Liberalna partija, potpomaže takve proteste kako bi pojačala sopstvene šanse, a to zatim izaziva jačanje tenzija u sistemu postojećih partija.

U zaključku bih rekao da postoje tri bitna faktora koja u najvećoj meri izazivaju krizu sadašnjeg društveno-političkog poretka, a koji, po mom mišljenju, vuku korene iz pokreta 1968. godine, mada su u međuvremenu doživeli značajne promene: produbljivanje jaza između baze i nadgradnje (pod tim podrazumevamo jaz između obrazovanja sistema i uslova rada), polarizacija između institucionalizovanih političkih sistema i neformalnih sektora u društvu i udaljenost sindikalnog pokreta od pokreta građana.

U vezi s ovim poslednjim, koji su to problemi, po tvom mišljenju, pred kojima se nalazi levica u Saveznoj Republici Nemačkoj, posebno ona radnička?

Odgovor bi bio dug. Ograničiću se da pomenem samo neka pitanja koja mi se čine značajna.

Pre svega, za nas je i dalje središnje pitanje odnosa između intelektualaca i radničke klase. S jedne strane, reč je o tome kako levi intelektualci mogu svojim radom učiniti da radničkoj klasi budu jasniji oni zahtevi borbe za socijalizam koji su prisutni u različitim oblicima njihove svakodnevne borbe, i to na način koji bi radničkoj klasi omogućio da sama bolje artikuliše sopstvena politička htenja. S druge strane, neophodno je da one bitne interese ugrožene merama kao što su *berufsverbot* shvati i odbrani radnička klasa i sindikati.

Trenutno među studentima, nastavnicima, intelektualcima postoji tendencija da sarađuju sa sindikatima i da pokušaju pronaći prostora u okviru sindikata. To se dešava i stoga što u Saveznoj Republici Nemačkoj ne postoje radničke partije u kojima su dominantne socijalističke snage. Postoje socijalisti unutar socijaldemokratije, koja međutim kao partija nije socijalistička. Kada je reč o Komunističkoj partiji, mada tu ne postoje jasne razlike, ona, s obzirom na svoj program, na svoje metode organizacija, na svoju tradiciju i istoriju, ne bi

danas mogla biti instrument borbe nijednog masovnog pokreta. Takva pojava na planu partija čini i situaciju u sindikatu zaostalom, s obzirom na to što su tamo i borci socijalisti strogo kontrolisani. Nisu retki slučajevi da grupe levičara bivaju jednostavno izbačene ili uklonjene s rukovodećih mesta. Stoga je danas bitno shvatiti suštinu onoga čemu nas je naučila istorija poslednjih godina — a to je da bez čvrstih institucionalnih kanala, protestni pokreti ne mogu dati zadovoljavajuće rezultate. Upravo zbog toga sindikati mogu u postojećoj situaciji u SR Nemačkoj odigrati značajnu ulogu.

Da li su poslednjih godina sindikate zahvatile značajne promene?

Tu i tamo, od sindikata do sindikata. Došlo je do pozitivnih kretanja na planu formiranja kadrova, obrazovanja odraslih, mada je sindikat u velikom zaostatku kada je reč o stručnom usavršavanju. Uočljivi su i znaci sve veće osetljivosti u vezi s problemom globalne strategije i ekonomskog razvoja.

Ti si se osvrnuo na sadašnju političko-kulturnu klimu u SR Nemačkoj. Oko kojih tema se vode rasprave u nemačkoj kulturi u poslednje vreme?

Bilo je različitih političkih i teorijskih rasprava poslednjih godina oko pitanja demokratije i slobode. Ti su pojmovi upotrebljeni radi definisanja prirode naše republike, za razliku od totalitarnih sistema Istočne Evrope i nasuprot fašističkoj prošlosti zemlje.

U poslednje vreme, međutim, jedinstvo demokratije i slobode dovedeno je pod znak pitanja zahvaljujući velikom broju konzervativnih intelektualaca koji su želeli da suprotstave ova dva pojma. Bilo je pokušaja da se jasnije razdvoji sloboda od demokratije, posebno one koja evoluirala u pravcu socijalizma.

Ravnoteža i saglasnost između ovih dvaju pojmova bili su, dakle, prekinuti zahvaljujući konzervativcima. Oni su čak tvrdili da slobodu treba braniti ne samo iznutra nego i spolja, i to u suprotnosti ne samo s istočnim zemljama već i s onim latinoameričkim, pa i Italijom i Francuskom. Ti konzervativni intelektualci su lansirali ideju da Savezna Republika Nemačka treba da postane oaza slobode i stabilnosti u Evropi, nasuprot onim zemljama koje su pod uticajem socijalizma i demokratije — kao totalitarnih tendencija. Na tim se idejama zasniva, s jedne strane, Straussova politika, a

s druge, kampanja distanciranja od komunista i svakog tipa ekstremističkih osporavanja.

Ovaj pokret intelektualaca postao je veoma jak poslednjih četiri do pet godina, tako da se čak govorilo o jednoj *tendenzwende* — o promeni duha vremena. Ali 1972—1973. godine, kada su pojedine elemente iz pokreta 1968. godine preuzeli socijaldemokrati, suprotan pokret je postao već prilično jak, toliko jak da je čak mogao s uspehom da se suprotstavi reakcionarnoj ofanzivi, posebno u oblasti ekonomske politike, imajući pri tom podršku mnogih intelektualaca, publicistike, i drugih sredstava masovnih komunikacija.

Može li se ukratko osvrnuti na brojne teorije krize koje su izrasle iz socioloških istraživanja poslednjih godina i kakva je njihova trenutna uloga?

Zanimljivo je u vezi s tim reći kako je šezdesetih godina, posebno krajem te decenije, levica prednjačila u analizama na tom području, gradeći teorije krize kapitalističkog sistema: bile su to klasične teorije o ekonomskim krizama i nove teorije o krizi poretka i racionalnosti zrelog kapitalizma, o čemu je sve do pre nekoliko godina govorio i Habermas. Zanimljivo je da danas u Saveznoj Republici Nemačkoj na lewici niko ne govori o jednoj opštoj teoriji krize. Iskustvo i saznanje o tome, o dugotrajnoj recesiji, očigledno je prisutno, ali niko ne pokušava da izradi teorije o svemu tome. Samo konzervativci imaju takvu teoriju. Inicijativa u razmišljanju i poimanju krize je, dakle, prešla s levice na desnicu. Veliki broj engleskih i američkih knjiga u kojima se s konzervativnih pozicija govori o nemogućnosti upravljanja društvom imao je uspeha u SR Nemačkoj.

Za konzervativce se glavno pitanje i glavna teškoća u sistemu moderne kapitalističke države sastoji u tome što sva pitanja, sva iščekivanja i sve odgovornosti u upravljanju takvim društvom znatno nadilaze mogućnosti bilo kakve vlade da njime rukovodi. Posledica se onda sastoji u nemogućnosti da se masa društvenih zahteva svede u realne okvire kako bi se uspostavila ravnoteža između onoga što se od sistema očekuje i onoga što on može efektivno da pruži. Po tom konzervativnom određenju krize, da bi se uspostavila ravnoteža neophodno su izvesne strukturalne promene.

Na prvom mestu neophodno je ponovno vraćanje u privatne ruke izvesnih funkcija i usluga koje danas obavljaju aparati javne uprave. Pojedine socijalne usluge iz

okvira delovanja države blagostanja trebalo bi bar u izvesnom obimu ponovo vezati za tržišni mehanizam. Poslednjih godina mnogo se govorilo o ograničenjima socijalne države, čije delovanje, prema tome, ne bi trebalo da bude prošireno, već naprotiv suženo. Drugo važno pokrenuto pitanje jeste pitanje kontrole nad onim mestima i funkcijama koje nose viša socijalna očekivanja: to su mesta i procesi socijalizacije. Tu je značajno kako su neka područja društva na koje je ostavila traga godina 1968. sada postala predmet analize konzervativnog protivudara, koji pokušava, na primer, da nametne kontrareforme na području obrazovanja i novih, slobodoumних sadržaja. To je ofanziva koja pogađa škole, univerzitete, radio-televizijske centre, pozorišta i tako dalje.

Na trećem mestu, postoji pokušaj delovanja na oblast političkih procesa kojima se onemogućava upravljanje. Stoga stvaranje odluka treba da se artikuliše na onom stupnju kompetencije na kojem je saznanje „istine” nezavisno od političkih interesa. Reč je, što je jasno, o tehnokratskom pristupu, po uzoru na američke modele, gde izuzetan značaj imaju tehnička i naučna specijalizacija, i čiji je cilj propagiranje i stvaranje opšte saglasnosti za prihvatanje nužnosti zaostale ekonomske politike. Ali „istina” o kojoj govore konzervativci ne odnosi se samo na područje nauke u širokom smislu te reči već se potvrđuje i u sferi prava. Na primer, Ustavni sud se u poslednje vreme više puta umešao u oblast upravljanja pokušavajući da nametne ograničenja njegovoj političkoj akciji. Između ostalog, vođena je velika kampanja protiv zajedničkog upravljanja, koje je proglašeno protivustavnim. Sve je to, kao što sam rekao, rezultat konzervativnog pristupa krizi. Na lewici — ako ostavimo po strani sada već klasičnu analizu krize kapitalizma koju je razradila Komunistička partija — razvijena je sledeća teza: danas, s obzirom na ekonomsku nestabilnost, prisutna je tendencija da se suzi prostor za političke sukobe u okviru demokratskih struktura, a samim tim mogući su impulsi ka transformaciji u pravcu autoritarizma uz porast političke represije. Takva analiza može se dovesti u vezu s onom konzervativnom tezom o „nemogućnosti” upravljanja. Moglo bi se, drugim rečima, kazati da su u krizi institucije koje treba da *podstaknu* konflikte, a takođe i one koje treba da ih *razreše*, zbog čega postoji istovremeno objektivna naklonjenost autoritarizmu kao i nemogućnost upravljanja.

Vratimo se sada prethodnom razgovoru o krizi politike posredovanja. Kakve su promene već uočljive, ili se mogu predvideti, u vezi s partijama u SR Nemačkoj?

Shematski prikazano, može se reći da u SR Nemačkoj postoje različite mogućnosti u vezi s partijama i njihovim odnosom prema krizi. Tako, na primer, postoji mogućnost povratka velikim koalicijama koje su, međutim, u SR Nemačkoj doprinele pojavi antiinstitucionalnog pokreta iz 1968. godine. Druga mogućnost je polarizacija za koju se izjasnila desnica, ali ne i socijaldemokrati i liberali. Treća mogućnost jeste usitnjavanje: usitnjavanje saglasnosti koje je dosad vezivalo takozvane radničke partije koje su prikupljale veliki broj glasova.

Zašto pretpostavljaš mogućnost takvog usitnjavanja?

Zato što je pojam sveobuhvatne partije u krizi, i sve veći broj ljudi ne oseća da ga takva partija predstavlja. S druge strane, u odsustvu jedne klasne partije koja bi sopstveni identitet i politički program gradila na svom odnosu s jednom homogenom socijalnom bazom, suočeni s takozvanim „krajem ideologije”, izlaz iz krize mogao bi poteći iz usitnjavanja, odnosno, razmenjivanjem triju partija, sistemom od sedam-osam partija. Uostalom, ima pokazatelja koji na to ukazuju. Postoje, na primer, ideološke i praktične suprotnosti između demohrišćana i socijaldemokrata, ali isto tako i između različitih struja u socijaldemokratiji, koje su, u najmanju ruku, isto toliko ozbiljne koliko i one koje razdvajaju partije međusobno.

Stoga bih rekao da se u bliskoj budućnosti, ne može predvideti bilo kakav model koalicije. Ali zato postoje težnje ka ograničenoj polarizaciji, kao i jasni pokazatelji skorašnjeg usitnjavanja i tendencija ka gubljenju identiteta velikih partija.

Četvrta mogućnost sastoji se u pojačanim pokušajima ljudi da puteve političkog izražavanja i političke borbe potraže izvan okvira organizovanih partija. To je upravo onaj tip socijalnih pokreta, čak i onih organizovanih oko crkve, masovnih medija i sindikata o kojima smo ranije govorili. I to je značajna pojava koju treba imati na umu.

U zaključku bih želeo da naglasim da je ovde reč samo o izvesnim pretpostavkama i tendencijama, mada smatram korisnim da ih se pomene i o njima razmisli. Pokazatelji krize su brojni i neuhvatljivi. Pojedine stvari zavisice od razvoja ekonomske krize, na primer, u po-

gledu društvenih odnosa i svesti ljudi, kao i od opredeljenja pojedinih partija. Ono što me zabrinjava jeste to što konzervativci imaju strategiju u odnosu na društvo, dok socijaldemokratiji nedostaje jedna realna protivstrategija. Niko, međutim, ne može pouzdano predvideti ono što će se dogoditi u bliskoj budućnosti.

(„Dopo il sessantotto: Stato, movimenti, società nella Rft. Intervista con Claus Offe”, *Critica marxista*, br. 1, 1980, str. 15—25)

Prevela *Ivanka Radovanović*

KRIZA HEGEMONIJE, „PASIVNA REVOLUCIJA” I NOVI SUBJEKTI

Intervju Alfreda Sensalesa
s Christinom Glucksmann

Krajem sedamdesetih godina vidljive su mnoge zabrinjavajuće pojave koje govore o krizi „države blagostanja”, o teškoći levice da se sa njom suoči na adekvatan način, o kontraofanzivi umerenih i konzervativnih snaga. Ali, sedamdesete godine su iznad svega bile i godine dubokih promena koje su uzdrmale postojeću ravnotežu i dovele do preokreta u odnosu radničke klase i njenih organizacija, do pojave novih, potencijalno revolucionarnih društvenih subjekata...

Pre nego što pređemo na razmatranje problema strukturalnih promena koje su karakterisale kapitalistički razvoj sedamdesetih godina, treba reći da je njihov koren u Francuskoj, i uopšte u Evropi, rezultat onih pojava koje su bile tipične za „talas iz 1968. godine”, koji je predstavljao novi, kvalitativni skok u klasnoj borbi za istorijski preokret, s obzirom na to što je na nov način postavio pitanja prakse, granica i sadržaja politike.

Želela bih da ukažem na dva aspekta koji mi se čine najznačajnijim u tom procesu: 1) pojava novih socijalnih i intelektualnih subjekata: mladi i žene. Reč je o istorijskoj pojavi koja će neosporno imati sve veći značaj u našem društvu; 2) unutrašnji preobražaj radničke klase u skladu s novim oblicima borbe.

Čini mi se da ova dva momenta ukazuju na jednu suštinsku pojavu: na pojavu sveopšte kapitalističke eksploatacije. To omogućava da radnička klasa nije više izdvojena, već da stiže jednu novu političku dimenziju

u okviru novih ekonomskih borbi, borbi protiv hijerarhije i drugih oblika vlasti, kao i protiv kapitalističke podele rada.

Godine 1968—1969. razotkrile su dvostruku krizu: na prvom mestu *krizu imperijalizma*, koju su obeležili uspeh revolucije na Kubi, kineska revolucija i vijetnamski narodnooslobodilački pokret. Takvi događaji doprineli su da se antikapitalistička svest intelektualaca i novih generacija formira na nov način, koji više nije bio transmisija, da se tako izrazim, klasičnih modela radničkog pokreta. Na drugom mestu je *nepovratna kriza „sovjetskog modela”*, i to ne više samo u međunarodnom pogledu, što je bio slučaj još 1956. godine, već i na planu ideje o obliku unutrašnjeg preobražaja društva. Već tada se postavio problem odnosa demokratije i socijalizma, kao i problem obnove sadržaja i prakse socijalizma. Ali, pošto nije postojao jedan savršeno efikasan i sveobuhvatan odgovor koji bi pružio organizovani radnički pokret, već početkom sedamdesetih godina javio se, uporedo s produblivanjem ekonomske krize kapitalizma, jedan novi fenomen, naročito uočljiv od godine 1974—1975. Govorim o jednoj suprotnoj tendenciji — prisutnoj u tom istorijskom preokretu, koji možemo definisati onim Gramscijevim terminom „pasivna revolucija”, i koji je (u knjizi R. Debrea objavljenoj u Francuskoj 1978. godine pod naslovom: „Skroman prilog raspravi i zvaničnoj proslavi desetogodišnjice”) bio upotrebljen da označi onaj impuls koji je vodio funkcionalnim promenama radi novog strukturisanja kapitalizma.

Da bismo objasnili kretanja i suprotne tendencije iz sedamdesetih godina, nesumnjivo je značajno kritičko razumevanje 1968—1969. godine, ali kao što si i ti sama naglasila, takav kritički odnos moguć je samo ako se pođe unatrag, tragajući za strukturalnim promenama koje su se desile šezdesetih godina, obuhvatajući, na primer, odnose grada i sela, fabrike i društva, ulogu države i tako dalje. Kakvu je analizu na bazi tih procesa razradila francuska leвица?

Marx je smatrao da je Francuska uvek bila klasičan model klasnih borbi. Polazeći od toga, rekla bih da Francuska poslednjih godina predstavlja klasičan model neuspeha dveju strategija: one koja je 1968. godine nastupila s hipotezom o „manevarskom ratu”, i one o „jedinstvu levice” koju je sledila istorijska leвица (Francuska komunistička partija) i koja je ipak doživela potpuni poraz deset godina kasnije. Treba se zapitati o razlo-

zima ovih neuspeha i svratiti pažnju na analizu strukturalnih promena kapitalizma. Maja 1968. godine pojavio se nov oblik krize, koji nije mogao da se tumači klasičnom marksističkom terminologijom. To je začelo ideju o neadekvatnosti klasične marksističke koncepcije krize. Koje su se to promene u razvoju kapitalizma u Francuskoj desile šezdesetih godina, pa i pre tog perioda? Mislim da postoje bar tri.

Prvo, od 1955. godine prešlo se na novu fazu u razvoju monopolističkog kapitalizma, a zahvaljujući sve otvorenijoj intervenciji države u mehanizme proširene društvene reprodukcije. To je pratio proces reorganizacije rada, jačanje pojava tejlorizacije i razvoj proizvodnih snaga u skladu sa zahtevima kapitala, to jest pasivna revolucija proizvodnih snaga. Treba reći da je takav razvoj monopolističkog kapitalizma, koji je uticao na promene osobina radničke klase u Francuskoj tokom degolizma, pratio jedan veoma značajan proces, koji treba shvatiti kako bismo bolje razumeli problem mladih; to je proces nagle urbanizacije. Upravo je u vreme degolizma država intervenisala stvarajući ono što će se nazvati „rešavanjem pitanja prostora”, i što će uticati na promenu Francuske: od jedne relativno ruralne zemlje iz godina 1955—1956. ona je postala zemlja s karakteristikama nagle urbanizacije.

Druga značajna strukturalna promena tiče se države, to jest onog tipa države koji je stvorio degolizam i koji se u najširem smislu te reči razvio u okviru zrelog kapitalizma.

Pitanje naglog razvoja novih funkcija države u periodu zrelog kapitalizma neosporno je jedno od suštinskih teorijskih pitanja savremenog marksizma. Mislim, na primer, na razmišljanja Louisa Althussera, Habermasa, Offea, O'Connora i tako dalje. Kakva je, po tvom mišljenju, bila uloga države u Francuskoj u vreme degolizma, odnosno žiskardizma, i koje su bile granice teorijske analize marksista o toj temi?

Država se u Francuskoj razvila zahvaljujući sposobnosti degolizma da omogući uspon finansijske oligarhije kao dominantne grupacije kapitala unutar države. Naglašavam ovo unutar države zato što smatram da je objašnjenje koje je dala teorija o državi monopolističkog kapitalizma — prihvatimo li Althusserove kritičke opaske — pojednostavljen pristup, jer se zadovoljava instrumentalnim tumačenjem odnosa između velikih monopola i države.

Uporedo s tim došlo je do izvesnog oblika „pasivne revolucije” u državi. Degolizam je omogućio pojavu novih oblika buržoaske politike karakterističnih za razvijeni kapitalizam: politike plebiscita (*plebiscitary politics*) i tehokratske birokratije. Ovi novi oblici korišćenja ideologije u masovnim medijima i strukturama države u značajnoj meri su doprineli promeni odnosa između građanskih „partija” i države, u razvoju pojedinih oblika proizvodnje i potrošnje, u organizaciji političkog konsenzusa.

„Francuski maj” je neuspeo pokušaj stvaranja jedne partije na osnovama populističke demagogije, na upotrebi vlasti stvorenoj masovnim medijima, na harizmi jednog vođe, na izvesnom obliku intervenišuće države. Što se države tiče, čini mi se da je taj proces važan, jer odražava francuski model „pasivne revolucije”, kojoj u Italiji odgovara, kako se meni čini, koalicija levog centra. Takva politika je u Francuskoj izazvala promenu podele rada u državi, tehokratsku profesionalizaciju politike, to jest birokratski i centralistički razvoj državnog aparata, u izvesnom smislu „jakobinski”, koji je, pokušajem podržavljenja građanskog društva pokušao da utiče na ekonomski ciklus, da kontroliše prostor, socijalne uslove i radničku klasu.

Ova strukturalna promena u državnom aparatu stvorila je nove odnose između politike i ekonomije, između politike i društva, između države i građanskog društva. Upravo sam želela da ukažem na ove morfološke promene kada sam govorila o širenju države i o dijalektičkom odnosu između „pasivne revolucije” i hegemonije kao pasivne „antirevolucije”.

U tom smislu ne slažem se s načinom na koji L. Althusser razmatra pitanje države (u *Raspravi o državi*, Bari, De Donato, 1978. godine). Ima tu, neosporno, i elementa s kojima se u potpunosti slažem: marksizam kao otvorena teorija, nužnost povratka marksističkoj kritici politike, tome bih dodala nužnost povratka feminističkoj državi, i čitave one ekonomske teorije koja kritikuje socijalizam koji ne vodi računa o ravnopravnosti među polovima), nužan oblik dijalektike u odnosu između politike u širem smislu i države. Ali van toga, u pristupu pitanju države, počevši od kritike građansko-pravne politike, tvrditi da je razlika (prisutna u radovima zrelog Marxa) između države i građanskog društva pitanje ideologije prava građanskog društva, i da je širenje države uvek postojalo te je nemoguće utvrditi strukturalne periodizacije u istoriji razvoja države — zar to ne znači na indirektan način stvaranje praznine u raz-

matranju ovih kategorija, umesto da se analiziraju promene u državi?

Proces rasta države, njeno uplitanje u oblast kapitalističke akumulacije građanskog društva vraća nas jašnoj analizi političkih i socioekonomskih procesa: pasivne revolucije u sferi kapitala, nova politička praksa građanske klase tipična za „državu blagostanja”, klasne suprotnosti i novi oblici sukoba vezani za razvoj države (mislim na analize Offea, O'Connora, Habermasa ili Foucaulta). Tokom čitavog jednog perioda ponovno javljanje kritičko-teorijske dimenzije u marksizmu išlo je nasuprot economicističkoj i mehanicističkoj varijanti, koja je bila produkt deformacija marksizma u periodu Treće internacionale. Čini mi se da je danas, nasuprot tome, neophodno izbeći problem suviše ideološki politizirane analize društvene reprodukcije i države.

Nalazimo se pred jednim u suštini teorijskim problemom: promene u strukturi društva otvaraju nove suprotnosti u državnom aparatu. Upravo tu je razlog onome što se razvilo 1968. godine, kao antiautoritarni i anti-hijerarhijski trend koji je zahvatio čak i radničku klasu.

Koji je treći oblik promene na koji si ukazala?

Treći veliki oblik promene tiče se preobražaja države u užem smislu reči, to jest države kao uprave, kao aparata represije, u širi oblik države koji zavisi od promena u odnosu između baze i nadgradnje. Ovde ne mislim da se zadržim na problemu nadgradnje u onom njenom vidu koji je, na primer, u centru razmatranja O'Connora u knjizi *Kriza fiskalne politike države*, gde se veoma insistira na širokoj društvenoj nadgradnji, po mom mišljenju, posebno na nivou aparata ideološke reprodukcije. Govorim o krizi legitimnosti, o hegemoniji u Gramscijevom smislu reči, o velikim aparatima ideološke reprodukcije koji su enormno porasli poslednjih godina, i u tom smislu želim da dotaknem problem univerziteta, studenata, učenika — i, uopšte, problem intelektualaca.

Da bismo stvorili sliku tog ogromnog porasta nadgradnje u odnosu na bazu, možemo se poslužiti ciframa: u Francuskoj je 1961. godine bilo 230 000 studenata; 1967—1968. godine ih je 500 000. U toku tih šest godina broj studenata je udvostručen: naravno, proširenje baze za školovanje nije obuhvatilo one najviše eksploatisane slojeve, radničku klasu, i naravno da je ono u najvećoj meri obuhvatilo nove srednje slojeve i sitnu građansku inteligenciju, koja je posle univerziteta potpuno onemo-

gućena da krene dalje. Tako dolazi do snižavanja profesionalnog nivoa i do intelektualne prosečnosti. Tu je i poreklo eksplozije koja je zahvatila studente u svetu, i koja je zahvatila u značajnoj meri ne samo obrazovni sistem već i čitavu sferu kulture zahvaljujući pojavi masovnog broja intelektualaca koji će izmeniti i samu suštinu pojma socijalističkog preobražaja na Zapadu.

Verujem da je ovaj razvoj, koji sam pokušala da analiziram, potpuno izmenio podelu, stvorenu još u vreme liberalnog kapitalizma, između sfere privatnog i javnog života. Ova podela između privatnog i javnog izgleda da je vezana za instituciju porodice, koju ne možemo jednostavno svesti na aparat ideološke transmisije države, mada je tačno da je razvoj „intervenišuće države” praćen onim što se može nazvati „porodičnom državom”, da se poslužimo izrazom Laure Balbo.

Na shvatanje ovakvog razvoja stvarnosti nadovezuje se pojava feminizma, koji predstavlja osporavanje onog tradicionalnog građanskog shvatanja politike kao oblasti delovanja države, štaviše, delovanja političkih partija.

U zaključku bih rekla da su tri velike strukturalne promene prethodile događajima iz 1968. godine: jedna koja je zavisila od oblika razvoja kapitalističkog sistema i promena u radničkoj klasi; druga koja je bila u vezi s oblikom države; i, najzad, ona koja je zahvatila promene u odnosima između baze i nadgradnje, i koju vezujem za prethodne dve.

Rekla si da je ova decenija obeležena neuspehom dve strategije: one koja je tokom „maja” vodila borbe „levičara”, i strategije ujedinjenja levice (levi centar). Koje su po tvom mišljenju granice i greške koje su dovele do tih neuspeha?

Prvi model strategije koji želim da analiziram je onaj koji se javio u okviru pokreta 1968. godine, u Francuskoj, a prihvatile su ga i izvesne struje organizovane ulatralevice, više nego drugi organizovani pokreti. Govorim o onim shvatanjima po kojima je kriza 1968. godine bila jedna vrsta generalne probe, koja je, prema modelu klasične lenjinističke analize, mogla dovesti do jedne nove 1917. godine. Taj prvi strateški model bio je primenjen u određenim oblicima borbe — mislim, na primer, na barikade — kao i u frontalnom napadu na sve oblike buržoaskog ugnjetavanja, na državu, na građanski univerzitet, na građanski obrazovni sistem. Tako se proširila ideologija sukoba koja podseća, da upotrebimo Gramscijev izraz — na „manevarski rat”. Ta strateška

shema dovela bi danas, prema nekim tumačenjima, do poraza 1968. godine, a u suštini je ojačala desnica, vrlo brzo (pod ovim podrazumevam rezultate političkih izbora iz te godine) što je dovelo do toga da se govori o izneverenoj revoluciji. U prvom planu tih razmišljanja je shvatanje da je moglo doći do preuzimanja vlasti — da se tada stvorio savez studentskog pokreta, pokreta intelektualaca i radničkog pokreta — što se, međutim, nije dogodilo. To je onaj ugao gledanja na politiku prema kome se vlast preuzima u trenutku postojanja vakuma, što je blisko klasnom shvatanju revolucionarnih kretanja, bez obzira da li je reč o trockističkoj ili maoističkoj varijanti. U suštini, po mom mišljenju, nikada nije došlo do krize države, kao sfere vlasti građanske klase. Uostalom, dobro smo videli kako su De Gaullov odlazak, potom njegov povratak, reorganizacija represivnog aparata, i politički izbori — pokazali uolikoj meri je revolucionarna iluzija izvesnih varijanti marksizma iz 1968. godine bila lišena osnova.

Imajući to na umu, kakva je bila strategija radničkog pokreta i levice? Ono što je očigledno i što mi se čini da se jasno pokazalo poslednjih godina u vezi s neuspehom saveza levice jeste ograničenje parlamentarnog upravljanja i politike odozgo, i sukoba između politike i društva.

Čini mi se da smo bili nesposobni da shvatimo duboku dinamiku pokreta i da uočimo da je pitanje koje se postavljalo bilo pitanje novog tipa saveza, a ne više onog „ugovornog“, kao što će to biti učinjeno kasnije, potpisivanjem „zajedničkog programa“. Činjenica je da problem nije više bio u tome da pojedinci pristupe pravim vrednostima, kao i u onim isto toliko poznatim economicističkim obrascima prema kojima je socijalno biće intelektualaca prvenstveno zainteresovano za ekonomske zahteve. Naprotiv, nije se vodilo računa o onome što je bilo jasno 1968. godine: intelektualci su politički subjekti koji u sebi nose ideju obnove komunističke tradicije i strategije borbe.

Da se pozovem na izraze koje je upotrebljavao Foucault, čini mi se da je došlo do promene: tip humanističkog intelektualca postao je, kako Foucault kaže, „intelektualac stručnjak“, koji doživljava politiku ne kao nešto spolja u odnosu na svoj rad. Razumeti šta su intelektualci iz mase — znači shvatiti da politika u zreлом kapitalizmu nije isključivo ideološkog karaktera, čemu se oni obraćaju, već da je ona nešto što se njih neposredno tiče, s obzirom na to što rade u institucijama, a ne samo na univerzitetima, što pripadaju celini

društvene proizvodnje, odnosno da je tu reč o državnom aparatu i ideološkim aparatima.

Mislim da je ovih poslednjih deset godina nedostajala mogućnost da se stvori jedan savez, blok vlasti između radničke klase i njenih zahteva, s jedne strane, kao na primer dimenziju borbi za slobodu u okviru borbe protiv eksploatacije, i, s druge strane, novih zahteva intelektualaca koji nisu više obuhvatali samo oblast kulture i nauke.

Zar ti se ne čini da je to posledica shvatanja razvika i ekonomske krize, koji su još vezani za stare pokazatelje i stoga nesposobni da shvate novi odnos između subjekta i objekta, između ekonomije i politike.

U stvari, još se ponavljaju iste greške koje ukazuju na potrebu prihvatanja činjenice da smo suočeni s novim tipom krize, a to je kriza hegemonije. Nju ne treba izjednačavati ni s pojavama neofašizma, ni s nekom novom katastrofom, pa ni s revolucionarnom krizom, ali ona podrazumeva strategiju koja bi objedinila „manevarski“ i „pozicioni“ rat. To bi, postojanjem jednog pokreta, omogućilo stvaranje hegemonije osvajanjem onoga što Gramsci naziva „različitim utvrđenjima vladajuće klase“, koja zavise od države, i koja uslovljavaju odnos između građanskog društva i države. Ono što želim da kažem jeste da ako su se u Francuskoj jasno ispoljili istorijski neuspeh saveza levice i odgovornost FKP i FSP, jasno je da smo bili nesposobni da, u ovoj deceniji, povežemo strategiju promene višepartijskog parlamentarnog sistema, zasnovanog na kulturnom i ideološkom pluralizmu, s novim socijalnim pokretima koji su se pojavili 1968. godine i koji su se posle 1968. razvijali, jer su zato postojale mogućnosti.

Ono što je zajedničko svim tim pokretima (i zbog čega smo bili nesposobni da nadržavamo onaj tradicionalni oblik političke borbe radničkog pokreta) jeste njihov zahtev za prevladavanjem prakse, pojma i granica politike. Kada jedan pokret deluje na bazi politizacije društva (a može se reći da je to bio slučaj sve do 1975. godine), ako se ne ostvari hegemonija, takav pokret se, bilo na ideološkom bilo na socijalnom planu, uporedo s produbljivanjem kapitalističke krize, preobrazu u pokret privatizacije politike. Hoću da kažem da, u suštini, ako je savez levice dospao u krizu, to se desilo zbog njegove nemoći da osvoji hegemoniju u građanskom društvu, i da s tih pozicija ponudi program novim društve-

nim pokretima, bez obzira na njihove možda sasvim utopijske i protivrečne osobenosti, koje ne treba prihvatiti kao takve.

Dolazimo, rekao bih, do tema koje se neposredno odnose na raspravu koja se poslednjih meseci vodi u Italiji, a pokrenuta je teškoćama s kojim se suočava radnički pokret u vezi s potrebom „vladanja” situacijom, koja se začela 20. tog juna, a nije okončana još od 3. juna 1979. godine.

Po mom mišljenju, to je problem koji je prisutan i u Italiji: možda zavisi od činjenice što su i radnički pokret i evrokomunističke partije (evrokomunizam je jedan od odgovora koji u ovoj deceniji predstavlja istorijski korak napred, ali koji je još uvek izraz protivrečne i problematične stvarnosti, s obzirom na to što je demokratski put, koji ne bi bio ni staljinistički ni socijaldemokratski, još neispitan) zatočeniči jedne koncepcije politike koja, ukoliko se ne identifikuje s državom, u svakom slučaju predstavlja ideju vuke administracije i upravljanja društvom. Drugim rečima, mislim da nam je potreban potpuno drukčiji pojam politike, a to bi bio pojam hegemonije, onako kako je to Gramsci shvatio. A u odgovoru na najnovija Althusserova razmišljanja, rekla bih da je opasno verovati kako partija treba uvek da ostane izvan države, u skladu s modelom partije kao „protivdržave”, a ne kao snage hegemonije. Istinski problem je da ostanemo unutar (države), pod uslovom da budemo na izvestan način i spolja; to znači, da vodimo dvostruku borbu, to jest da budemo uvek na pravoj udaljenosti od aparata države, kao što je pisao Poulantzas. Mislim na ono što je rekao — da treba istovremeno biti partija vlasti i partija borbe. Takođe smatram da partija borbe podrazumeva razvijanje koncepcije politike koja ne podrazumeva samoupravljanje, odnosno rukovođenje državom.

Ti si veoma jasno istakla da je suštinski problem u marksizmu danas neophodnost da se na adekvatan način analizira kriza hegemonije koja danas prožima buržoaziju, a koja se začela naročito posle 1968. godine. Ti na taj način koristiš kategoriju iz Gramscijevog opusa, koju i u Italiji, uz pojam „organske krize”, upotrebljavaju određeni marksistički pravci. Nasuprot tome, pojedini intelektualci koji se oslanjaju na frankfurtsku školu, upotrebljavaju kategoriju „kriza sistema”. Koje su razlike između ovih pojmova i kakav je njihov značaj?

Nisam govorila o „organskoj krizi”, već o krizi hegemonije kao elementu jednog procesa promene države, odnosno promene države kao vladajućeg aparata na ono što sam nazvala „proces širenja države”. Čini mi se da se između ove analize i one koju daje *frankfurtska škola* pojavljuje zajednički imenitelj, pod pretpostavkom da je kriza hegemonije — što stoji — istovremeno i kriza legitimitnosti sistema i kriza u odnosu između građanskog društva i države. Ali, želela bih da pomenem i izvesnu nedoumicu kada je reč o pojmu „proširenje države”, koja se sastoji u onom shvatanju da su partije, po sebi, sastavni delovi države, a što se može razumeti analizom odnosa između proširene države i pojma pasivne revolucije. Tako se izbegava nedoumica u koju upada Althusser kada kaže: „Država je uvek proširena i otuda treba da se klone nesporazuma oni koji smatraju da je to pojava najnovijeg vremena, mada je reč samo o novom terminu. Menjaju se samo pojavni oblici, a ne i sama suština.” U tom smislu treba veoma jasno razlikovati dva teorijska i politička shvatanja o proširenju države: 1) ono širenje koje je po tipu evolutivno i reformističko i koje u državi vidi njen klasni sadržaj i svodi je na „instrument” monopola; i 2) širenje koje je po tipu revolucionarno (Gramsci), a koje jasno omogućava reformulisanje strategije kontinuiranog rušenja države, njenih unutrašnjih suprotnosti i materijalne sile njenog upravljačkog aparata.

Moglo bi se, najopštije rečeno, opisati da je širenje države rezultat određenog načina organizacije društva, koje državi obezbeđuje sve više ekonomskih i socijalnih funkcija. Boreći se protiv tako strukturisane države, njenih funkcija rukovođenja i upravljanja društvom, radnički pokret bi se suprotstavio onom tipičnom političkom sadržaju države — a to je njena veza s monopolima.

U analizi ovog problema vi u Italiji ste otišli mnogo dalje, zahvaljujući priložima u raspravi o nemačkoj Vajmarskoj republici (mislim na radove Rusconija i Marramaoa). Ono što mi se učinilo veoma značajnim u Rusconijevoj analizi Hilferdingovih radova iz perioda 1926—1928. godine jeste ono veoma dobro tumačenje Hilferdingovih analiza organizovanog kapitalizma i svega onoga što ta kategorija podrazumeva: na primer, model integracije partije u državu. On takođe objašnjava kako je, u teoriji i praksi širenja države, funkcionisala socijaldemokratska partija u Vajmarskoj Nemačkoj, odnosno, da citiramo Althussera, kao ideološki aparat države. Taj model integracije omogućava koegzistenciju pojma

države kao instrumenta oslobođenja i demokratizacije, s pojmom države kao aparata u kome su još prisutni korporativistički i monopolistički elementi. Drugim rečima: postoji jedna economicistička i instrumentalna verzija tumačenja proširenja države koja odgovara analizi iz perioda Druge internacionale. Međutim, Gramscijev pojam proširenja države predstavlja revolucionarni odgovor na Hilferdingove analize, s obzirom na to što uočava povezanost tog pojma, u velikoj meri, sa strukturalnim promenama kapitalizma tridesetih godina, o kojima on svakako ne razmišlja u okviru kategorije organizovanog kapitalizma, već na način kako je to prikazao u *Amerikanizmu i fordizmu* odnosno pojmom pasivne revolucije. Otuda smatram da proširenje države pretpostavlja novu definiciju odnosa između politike i ekonomije, kao i celokupnog aparata hegemonije, ali iznad svega, podrazumeva novu definiciju odnosa transformacije države i pasivne revolucije. U tom smislu sam govorila da proširenje države podrazumeva osporavanje legitimnosti, što bi se moglo dovesti u vezu i sa pojmom krize hegemonije. Nemoguće je stoga o proširenju države govoriti u okviru kategorijalnog sistema jedne liberalne teorije (građansko društvo — politička država), već je potrebno skrenuti pažnju na probleme novog strukturisanja klase i vladajućeg bloka. U tom je smislu ovaj koncept proširenja države blizak tumačenju koje nalazimo u radovima Poulantzasa o državi zrelog kapitalizma; on tvrdi (u svetlu pojava koje su se javile u različitim državnim aparatima u toku sloma evropskih fašističkih diktatura: u Portugaliji, Grčkoj, Španiji) da je država zbir odnosa snaga koje deluju na svim nivoima u društvu. Otuda, ako sam povodom ove decenije, a posebno u vezi sa 1968. godinom, upotrebila pojam kriza hegemonije, a ne onaj klasični lenjinistički pojam „revolucionarna kriza”, to je stoga što sam želela da ukazem da smo suočeni sa jednim novim tipom krize. To nije revolucionarna kriza u lenjinističkom smislu koja pretpostavlja strategiju frontalnog sukoba; a sami smo se verovali da nije došlo do „kraha države”, mada smo videli da su klasne suprotnosti ostavile dubok trag na državu. Isto tako, godina 1968. nije bila ni nešto sasvim različito od revolucionarne krize koju je Gramsci analizirao u vreme pojave fašizma. Nije to bila ni situacija slična onoj iz 1929. godine. Suočeni smo, dakle, sa nečim sasvim novim što pretpostavlja strategiju u kojoj bi se istovremeno primenili i manevarski i pozicioni rat, s obzirom na to što su odnosi između političkih snaga u stanju trajno nestabilne i nerešene ravnoteže.

Pokušajmo da skrenemo pažnju na posledice koje bi za radnički pokret mogle proisteći iz nepotpunog razumevanja krize hegemonije u kojoj se našao. Kakav rizik postoji za radničku klasu evropskog Zapada u vezi s ovim saznavnim ograničenjima?

Mislim da je opasnost od jedne takve situacije bila podcenjena, pogotovu od trenutka kada je počeo kontrapad obeležen prvo postojanjem napetosti, a potom jednom vrstom politike okruženja snaga političke alternative, komunista. Danas, po mom mišljenju, i u Italiji postoji opasnost u vidu socijaldemokratizacije radničkog pokreta. Hoću da kažem da ako „istorijski kompromis” treba da predstavlja strategiju borbe za vlast, on ne može da ne podrazumeva i kritiku političkih snaga koje deluju u okviru države. Inače se dolazi do „pasivne revolucije” odozgo, i do gubljenja ekspanzivne moći hegemonije revolucionarnih snaga, ili pak do vertikalnog konsenzusa, koji od mase zahteva samo aklamiranje jednog tipa vladanja, ili pak dolazi do pogrešne identifikacije funkcije upravljanja i funkcije političkog rukovođenja. To je ono izjednačavanje koje Gramsci kritikuje kao izjednačavanje države sa vlašću, odnosno države sa jednim određenim tipom državne vlasti.

U Francuskoj neokarterovska strategija žiskardizma je upravo jedna vrsta pasivne revolucije, sa konfuznim povratkom koncepta liberalne ekonomije. Tu postoji mešavina autoritarizma i državnog reformizma, što je, uostalom, pokušaj koji u Evropi ima interesantne pojavnne oblike (mislim, na primer, na „revoluciju” koja se desila u SR Nemačkoj, gde je Socijaldemokratska partija postala masovna partija).

Posle krize, to jest u godinama 1966—1967. u Francuskoj i Italiji je došlo do izvesnog gubljenja hegemonije u redovima mladih (posebno među studentima), ali isto tako i u svim onim slojevima sa margine društva koji su bili isključeni iz tradicionalne političke igre. Mislim da smo svedoci sve većeg udaljavanja od svakog revolucionarnog modela, ali na način različit od onog koji se desio 1968. godine, kada se sa revolucijama u „trećem svetu” — sa Che Guevarom, Ho Chi Minom i događajima koji su se desili u Kini — novim generacijama pokazalo i postalo nemoguće da se pozitivno odnose prema realnom socijalizmu sovjetskog tipa, odakle je revolucionarna svest dobijala jake impulse.

Danas međutim prisustvujemo onome što je Dominique Lecourt nazvala „propašću marksističke političke

umišljenosti intelektualca i novih društvenih slojeva". U Francuskoj je to dovelo do izvesnog oblika antimark-sizma „novih filozofa", što se kod intelektualaca odra-zilo u vidu regresije na oblike moralizma kamijevskog tipa, dok je ranije bilo mnogo više okretanja u pravcu politizacije njihove svesti. Ono što najviše smeta jeste ponovno javljanje oblika liberalističkog moralizma, a otu-da i „individualan otpor" (disidentstvo), kao parodija onoga što je u istočnim birokratskim državama rezultat realnog otpora, a što je zahvaljujući *masovnim medijima* steklo veliku popularnost. Ovaj se individualni otpor zasniva na kritici svakog rešenja i oblika revolucionarne prakse, a u Francuskoj ima svoj osnov u metafizičkom odnosu prema državi (verujem da je danas u Francuskoj u usponu jedna neoliberalnoliberterska kultura. Ono što je zanimljivo jeste da kod nas postoji tradicija u tom smislu: mislim, na primer, na Tocquevillea, ali isto tako na kontrarevolucionarne struje devetnaestog veka koje su napadale prosvetiteljstvo, francusku revoluciju i de-mokratiju kao, navodno, totalitarne.

Ne potcenjujem uopšte nužnost odbrane ljudskih prava, ali nisam za zloupotrebu onoga što se naziva „rađanje ideologije zapadnog disidentstva". Ukratko: to je moralni neoliberalizam. U francuskoj verziji — to je izazvalo jednu vrstu preokreta onoga što je 1968. godine predstavljalo hiperpolitiziranost, kada se sve smatralo politikom: privatni život, arhitektura, itd. Sada, među-tim, postoji jedna vrsta opšte privatizacije društvenih problema. Pod vidom nove moralne svesti stvara se jedna *elita* koja tvrdi da govori u ime naroda.

Proces o kome govoriš u vezi sa Francuskom ispo-ljio se i u Italiji, u različitim vidovima i oblicima. Pre bi se reklo da tu nije u pitanju eksplozija „kulture dis-identstva", već da smo suočeni sa tendencijom u kojoj se suprotstavljaju društveno i političko, privatno i javno — uklatko: postavljaju se problemi različiti od onih koje navode „novi filozofi".

U Italiji je taj fenomen poprimio različite forme: i tu je postojala određena inverzija. Pa ipak, mislim da je potrebno zapitati se gde su društveni i politički koreni tih pojava, a takođe i gde su uzroci nesposob-nosti levice, na prvom mestu Komunističke partije. Mislim, međutim, da je u Italiji proces „razotkrivanja" političke dimenzije u društvu otišao daleko ispred. Svim onim problemima koji su ranije bili privatna sfera (brak,

seksualnost, ženska emancipacija, a pod emancipacijom ne podrazumevam samo borbu protiv eksploatacije već i borbu protiv svih oblika ugnjetavanja u vidu ideologije, nasilja, patrijarhalnosti, falokratije), svim tim pitanjima, u svim fazama razvoja pokreta, bio je dat jedan politički objektiviziran sadržaj.

U suštini postavilo se političko pitanje uspostavlja-nja dijalektičkog odnosa prema novoj političkoj svesti sposobnoj da se obračuna sa totalitetom ugnjetavanja i eksploatacije u našem društvu. Nije tu bilo samo reči o povlačenju u sferu privatnog i o politiziranju potreba. Možda se moglo i bolje odgovoriti na ta pitanja. Ipak, verujem da se van tog okvira može primetiti da je na celom Zapadu došlo do pojave značajnih fenomena. S jedne strane, kriza klasičnog pojma građanske indi-vidualnosti onako kako je ona bila formirana u okviru individue-subjekta, a s druge, kriza individue poslodavca u smislu njegovog prava i poimanja.

Krizu klasičnog pojma individualnosti nalazimo u Nietzscheovom delu. Nije slučajno što se jedan broj pripadnika nove generacije u Francuskoj prepoznaje, to jest nalazi sebe u krizi o kojoj je pisao Nietzsche. Ali, treba reći da je ideja koja se javlja kod Nietzschea sadržana u ideji da je ova kriza građanske individual-nosti vezana za mehanizam lišenosti subjektiviteta, a to podrazumeva da je ono što se dešava u svesti samo privid. Tako tretiran problem otvorio je put novom shva-tanju subjekta koji nalazimo kod Freuda. Zato je zabri-njavajuće to što marksizam u svojoj istoriji koja nad-rasta političke fenomene današnjeg vremena nije sveo račune u vezi s ovom problematikom. Svaka kritika morala — uvek je i kritika ideologije. Ali ona nikada suštinski nije obavljena: uvek je u radničkom pokretu postojao izvestan oblik moralizma potekao u izvesnom smislu iz katoličanstva. Činjenica je da je borba protiv normi kao vrste ugnjetavanja došla naknadno, uz pokret za oslobođenje žena. Moralizam je uvek, s jedne odre-đene tačke gledišta, bio hrišćanski i muški shvaćen. Sve u svemu, marksizam se nikada nije razračunao sa na-stankom morala kojim se Nietzsche bavio.

Svi ovi problemi na koje ukazuješ, kao i teškoće na koje su široki evropskih intelektualaca-mark-sista nailazili, stvorili su ubeđenje da se može govoriti o krizi marksizma. Na stranu ove ocene, — koji su do-prinosi drugih kulturnih struja u razmatranju onih pita-nja pred kojima je marksizam ostao politički nemoćan?

Činjenica je da se nikada nismo suočili sa nekim problemima, otvorili put novim teorijskim razmatranjima, koja se pojavljuju u Francuskoj, na primer, u radovima Foucaulta. Cilj njegove analize je da pokaže da je u današnjem društvu široko rasprostranjena strategija molekularne moći; može se reći da se on nedovoljno bavi realnom praksom koju norme podržavaju, te da dolazi do izvesnog cepanja između molekularne strategije moći i državne vlasti; verujem, međutim, da je on sasvim u pravu kada pokazuje da oblici moći karakteristični za kapitalističko društvo ne počivaju jednostavno na mistifikacijama ili na ideologiji, već su rezultat institucionalnog i normativnog poretka. Njegovo razmišljanje je posebno zanimljivo u onim delovima gde govori da su ti mikrofizički odnosi moći takvi da van terena na kome postoji zakon ugnjetavanja postoji sfera u kojoj funkcionišu „norme” i da upravo one proizvode stvarnost, odnosno informišu subjekat. Iako se, kao što to čine marksisti, Foucaultu mogu uputiti mogle zamerke, jer u izvesnom smislu prenebregava centralno pitanje moći države kao takve, ipak smatram da bi bilo dobro razmotriti naše praznine i zaostajanje kada je reč o krizi građanske individualnosti i kritici društvenih normi. Uostalom, preko pitanja normi može se na određen način približiti pitanju staljinizma. Nije slučajno što se oblici neostaljinizma u zemljama birokratskog autoritarnog socijalizma danas više ne ispoljavaju u vidu represije masa u gulagu, već se odvijaju kao procesi normalizacije u psihijatrijskim bolnicama. Analiza staljinizma je, po mom mišljenju, u zaostatku, bez obzira što je intervencija u Pragu doživela osudu (i mada je to značajan preokret, datum koji je označio pojavu onoga što će se kasnije nazvati evrokomunizam). Tada međutim nisu bili izvučeni svi zaključci, niti se ušlo u dubinu značaja te intervencije. Sva revolucionarna društva, kada su se učvrstila, nisu uspele da odgovore na pitanje države i sloboda. Ne postavljati pitanje — znači ne ići suviše duboko u pravcu autentične destaljinizacije, bilo na polju unutarpartijske demokratije, bilo na planu razumevanja i demokratije uopšte.

Začudile su me mnoge analize o odnosima između klasa i o državi, koje sam proučavala. To su analize stvaranja jedne boljševičko-staljinističke ideologije; ali pitanja, kao na primer ono koje razmatra „političku funkciju moralne norme”, kao sredstva za opravdanje moći i instrumenata normalizacije, dovođenja u red, društvene kontrole nad subjektima — obično se ne razmatraju.

A ne razmišljajući o njima, postajemo izrazito nemoćni pred subjektivnošću koja se često izražava u veoma grubim oblicima i anarhističkim odbacivanjem normi i organizacija koji se, između ostalog, nadovezuju na problem nezaposlenosti i stvaranje marginalnih grupa, što dovodi do podvajanja između društva i klasične politike radničkog pokreta i društvenog konteksta u kome deluje. To je centralna tema kako marksističke filozofije tako i istorije kao nauke.

Pitanje primene sile nije samo ideološko, niti pokazuje vezu sa tradicijom, već je rezultat krize i stvaranja marginalnih grupa. Sa te tačke gledišta, pitam se nije li tu reč o dvojnoj socio-političkoj logici: jednoj klasičnoj, koja prodire u smisao sve veće demokratizacije (pod ovim se podrazumeva i stepen razvoja društva), i drugoj, logici masâ, koja je rezultat društvenog porasta marginalnih grupa i urbanizacije, pogoršane sve većom nezaposlenošću, inflacijom i nejednakim uslovima na tržištu rada, posebno kada je reč o ženama. Ne proizvodi li ova dvojna logika sasvim kontradiktorne posledice na planu države, u meri u kojoj ona sama pokazuje tendenciju da oslobodi oblike socijalizacije-desocijalizacije, protiv i izvan države i svih postojećih političkih organizacija? U ovakvoj krizi autonomije politike, ili, da se izrazimo još jasnije, u situaciji u kojoj politika posebno zahvata mlade i žene, posebno feministkinje, izgleda mi da je neodložno napuštanje određenih formi proučavanja države u terminima racionalnosti, legitimnosti ili obnavljanja poretka. Nije li država pri tom faktor razgrađivanja građanskog društva, ili depolitizacija konflikata, koja ojačava svoje autoritarno-državotvorne aspekte, čak i kada oni pokušavaju da se predstave u reformističko-liberalnim odnosima, kao što je to slučaj u vreme D'Esteigna?

Neophodno je detaljno proučiti ono što Claus Offe naziva „selektivnost u odnosu na klasnu pripadnost političkih institucija”, to jest pavila političke integracije, odnosno isključivanja i njihovo funkcionisanje, naime obnavljanje u vreme krize. Sadašnje političke suprotnosti koje se oblikuju u sferi države (čudno je to prožimanje parlamentarne demokratije i porast autoritarizma) izgleda mi kao da imaju tendenciju jačanja određenih procedura isključivanja iz institucija koje još više produbljuju suprotnosti između društva i politike. Moramo se potruditi da marksizam funkcioniše kao istinska i prava teorija kritike moći, a ne kao oblik „pravdanja postojećeg”, bez obzira na formu. Bez sumnje se na

kraju ove decenije nalazimo pred značajnom istorijskom prekretnicom i to *moramo* imati u vidu. U tom smislu čini mi se najznačajnijim razvijanje jedne nove ideje politike koja ne bi bila, niti bi se zasnivala na ideji dominacije ili ideji administrativnog rukovođenja, već na ideji revolucionarne hegemonije.

(„Crisi di egemonia, „rivoluzione passiva” e sogetti nuovi, Intervista con Christina Glucksmann”, *Critica marxista*, br. 1, 1980, str. 26—40)

Prevela *Ivanka Radovanović*

prilog

PROTIV IMPERIJALIZMA, ZA DRUŠTVENI PROGRES

Međunarodna naučna konferencija u Berlinu

SOCIJALIZAM, MIR I SLOBODA SU NEODVOJIVI

Bez obzira na boju, nacionalne tradicije, način mišljenja, iskustvo i društveni i politički sistem u kojem žive, ljudi širom sveta imaju mnoge slične probleme. Danas je među njima najvažniji očuvanje i konsolidovanje mira. Od njegovog rešenja zavise, u krajnjoj liniji sudbina društvenog progressa i sam opstanak čovečanstva.

KLJUČNI IMPERATIV NAŠEG VREMENA

Danas, rekao je *Dimitrij Stanišev*, sekretar Centralnog komiteta Bugarske komunističke partije, čovečanstvo ima realnu mogućnost da spreči rat i najzad ukine eksploataciju, kolonijalizam, rasizam, glad i zaostalost.

Epohalne promene koje su otpočele trijumfom velike oktobarske socijalističke revolucije, borbe potlačenih naroda i безусловna pomoć koju su im pružale socijalističke zemlje i međunarodni komunistički i radnički pokret, ubrzali su pad imperijalističkog kolonijalnog sistema. Nije daleko dan kada će pasti i poslednji bastioni rasizma i aparthejda. Narodi koji su zbacili jaram kolonijalizma imaju važnu ulogu u sve žešćoj borbi protiv reakcije i imperijalizma. Pokret nesvrstanih povoljno utiče na međunarodne odnose.

Danas su osnovni faktori društvenog progressa dosledna politika mira i saradnje koju vode socijalističke

zemlje i njihova stalno rastuća moć. Dalja izgradnja novog društva u ovim zemljama, pokret radničke klase u kapitalističkom svetu, konsolidacija nacionalne i ekonomske nezavisnosti zemalja u razvoju, stvaranje novog međunarodnog ekonomskog poretka i konačno rešenje globalnih problema s kojima je suočeno čovečanstvo — zahtevaju očuvanje mira, sprečavanje novog svetskog rata koji bi bio termonuklearna katastrofa. Upravo zato je Todor Živkov, prvi sekretar Centralnog komiteta Bugarske komunističke partije, izjavio na zasedanju Svetskog komiteta za mir u Sofiji 1980: „Danas problem mira stoji iznad klasnih, ideoloških, političkih i drugih razlika, pošto je to problem čitavog čovečanstva, problem opstanka civilizacije i ljudske rase uopšte.”¹

Činjenica da je detant postao preovlađujuća tendencija u međunarodnim odnosima i uspesi revolucionarnih, oslobodilačkih pokreta izazvali su strah imperijalističke reakcije, koja još uvek u ratu vidi jedini način da porazi socijalizam i uguši borbu naroda protiv modernih oblika kolonijalizma.

Nedavno su rukovodstvo NATO pakta i američka vlada inicirali nekoliko koraka u pravcu izmene strateške ravnoteže u svoju korist i oživljavanja hladnoratovske atmosfere. Trka u naoružanju ne služi imperijalizmu samo da bi parirao socijalističkoj zajednici već i da bi zaustavio društveni progres u zemljama u razvoju, da bi držao ove zemlje u svojoj sferi uticaja i uvlačio ih u proces militarizacije i u oružane sukobe.

Maoistička Kina objektivno ima ulogu saveznika imperijalizma postulirajući neizbežnost novog svetskog rata i pokušavajući da uveri vođe zemalja u razvoju da ostanu na „jednakoj udaljenosti” i od imperijalizma i od realnog socijalizma.

Upravo zbog toga borba za mir postaje neodvojiva od klasne borbe na međunarodnoj sceni, od pokreta za društveni progres. Zbog toga danas je, više no ikad, nužno ojačati i učvrstiti jedinstvo triju glavnih revolucionarnih struja u borbi za mir, detant i razoružanje.

BKP i socijalistička Bugarska smatraju svestranu političku i diplomatsku podršku nacionalnooslobodilačkim pokretima i materijalnu (uključujući i vojnu) pomoć narodima zemalja u razvoju sastavnim delom svoje spoljne politike, primenom principa proleterskog internacionalizma.

¹ *Radničko delo*, 28. septembar 1980.

Velika vrednost materijalističke koncepcije društvenog razvoja, rekao je *Roberto Gigano*, član Centralnog komiteta Komisije za organizaciju Partije radnog naroda Etiopije, u tome je da je demonstrialno legitimitet istorijskog optimizma i veru u ljudske vrednosti. Polazeći od toga, zastupamo okupljanje čovečanstva oko njegovih objektivnih istorijskih interesa. Ovo podrazumeva borbu protiv imperijalizma, koji je izvor svih zala što nam lebde nad glavama, uključujući ratove i krize. Marksističko-lenjinistička analiza savremene istorijske epohe pokazuje da se, kad je reč o ovom pitanju, klasni interesi proletarijata podudaraju s interesima čitavog čovečanstva.

Pod vođstvom Mengistua Haile Mariama herojski narod Etiopije danas vrši svoju dužnost boreći se protiv imperijalizma pred jednim od njegovih ključnih geopolitičkih bastiona. Jasni antiimperijalistički kurs naše revolucije vidi se, pre svega, na političkoj areni. Podsetimo se da je decembra 1974. Privremeni vojni administrativni savet objavio da će se njegove političke smerice zasnivati na socijalizmu. Od tada smo preduzeli značajne korake u ovom pravcu. Naravno, morali smo proći kroz razdoblje konfuzije i burnih rasprava pre nego što smo došli do lucidne formulacije programa nacionalnodemokratske revolucije.

Jasno je zbog čega ističemo političke aspekte naše revolucije: da bi bila dosledno antiimperijalistička, njena avangarda moraju biti radnička klasa i njena partija. Društveno-ekonomskim reformama koje je sproveo Privremeni vojni administrativni savet stvoreni su uslovi za ostvarenje narodne demokratije u Etiopiji. Dostignuća naše revolucije jasno se vide u našoj spoljnoj politici i u međunarodnim odnosima. Ni žestoka imperijalistička propaganda ni oružana intervencija njegovih zastupnika neće pomeriti narod i vladu Etiopije s njihovog antiimperijalističkog stanovišta.

Imperijalizam, koji nikada nije prestao da kuje zavere protiv naše revolucije, sada je stavio u pokret reakcionarni režim iz Mogadiša. Sjedinjene Države uspele su novcem da otvore put u Somaliju i da obezbede baze u Berberi i Kišmaju — što izaziva krajnju zabrinutost u redovima onih koji se bore za mir, napredak i demokratiju. Ovo je pretnja etiopskoj nezavisnosti i suverenitetu i ozbiljan izazov miru i bezbednosti. Uprkos intriga i sabotazama koje imperijalizam smišlja protiv etiopske revolucije, snage mira na međunarodnoj sceni stalno su na našoj strani u duhu internacionalističke solidarnosti. Mi, sa svoje strane, verni ovim principima,

povećavamo diplomatsku i materijalnu pomoć snagama koje se bore za nacionalno oslobođenje. Revolucionarna Etiopija, čvrsto uverena da je njena borba neodvojivi deo svetske borbe za mir, nezavisnost i socijalizam, još jednom ističe svoju nepokolebljivu privrženost svim narodima i snagama koji se bore za emancipaciju i mir.

Martha Buschann, član Prezidijuma Nemačke komunističke partije, kazala je, iznoseći osnovne principe politike njene partije, da NKP pridaje veliki značaj nacionalnooslobodilačkim pokretima i antiimperijalističkoj borbi zemalja koje su se oslobodile kolonijalizma. I oni i radnička klasa Savezne Republike Nemačke imaju zajedničkog neprijatelja — imperijalizam. To je razlog što u praktičnoj politici, rekla je Martha Buschann, NKP povezuje odlučnu odbranu nacionalnih interesa radnog naroda SRN s doslednom akcijom u duhu proleterskog internacionalizma i iskazuje svoju solidarnost sa svim borcima protiv imperijalizma.

Najvažniji cilj naših akcija je očuvanje i učvršćenje mira. Gde god buknu li sukobi koje raspiruje imperijalizam, oni se ne tiču samo direktno umešanih naroda nego i svih nas. Pravedno rešenje ovakvih konflikata zahteva zajedničke napore.

Politički i ekonomski, SRN je postala jedna od vodećih država svetskog kapitalističkog sistema. Kao najveća vojna snaga u Zapadnoj Evropi i najvažniji saveznik SAD, ona ima ključnu poziciju u NATO paktu i jak uticaj na strategiju ovog agresivnog vojnog bloka. Stav SRN se nedavno jasno pokazao u vezi s opasnim pokušajima SAD da zaoštri međunarodnu situaciju. Vlada SRN je glavna snaga koja stoji iza odluke NATO-a o unošenju novih američkih nuklearnih projektila u Evropu, što ima za cilj izmenu postojeće relativne ravnoteže snaga u korist NATO-a. Kao što je svima poznato, federalna vlada se slaže s novom američkom nuklearnom strategijom, iako je svesna da će, ukoliko se ona proširi na Zapadnu Evropu, naše zemlje i narodi postati nuklearni taoci SAD, a da će pretnja nuklearnom agresijom protiv Sovjetskog Saveza i drugih socijalističkih zemalja, samim tim, postati ozbiljnija. Kad je reč o ovom vitalnom pitanju, snage mira se suprotstavljaju koaliciji svih partija zastupljenih u Bundestagu. Najreakcionarnije snage SRN, čiji je zastupnik CDU/CSU, zanemarile su svoju odgovornost prema narodu i sve više se upinju kako bi opravdale trku u naoružanju mitom o postojanju pretnje s Istoka, pa neumorno vode svoje klevetničke kampanje protiv socijalističkih država.

Zapadnonemački imperijalizam postao je jedan od glavnih eksploatora zemalja u razvoju. Zapadnonemački koncerni su povećali ulaganja, ali i izvlačenje sirovina iz Afrike, Azije i Latinske Amerike i osnažili svoje pozicije na tržištima ovih kontinenata. Monopoli i vlada organizuju neokolonijalnu eksploataciju. Oni su saveznici fašističkih i rasističkih režima u pokušaju da zaustave progresivan razvitak trećeg sveta. Vladajuća klasa SRN tako dolazi u sve oštrijem konfliktu s interesima nacija u razvoju, s njihovom pravednom borbom protiv neokolonijalizma, njihovim zahtevom za ravnopravnim odnosima u trgovini, s poštovanjem njihovog suvereniteta i njihovim neotuđivim pravom na nezavisno korišćenje nacionalnog bogatstva.

Guy Simon, generalni sekretar Sejšelskog narodnog progresivnog fronta, podsetio je učesnike Konferencije da je njegova zemlja stekla nezavisnost 1976, ali da je kurs vlade bio jasno neokolonijalistički. Od sredine 1977, kada je promenjen kabinet, o nacionalnoj politici odlučuje Ujedinjena narodna partija Sejšela, koja je baza za osnivanje Sejšelskog narodnog progresivnog fronta. Na unutrašnjem planu se teži socijalističkom razvoju i pružanju jednakih mogućnosti svim građanima, a u međunarodnim odnosima njegova se politika može rezimirati kao nepristajanje uz vojne blokove i borba za pretvaranje Indijskog okeana u zonu mira. Sejšeli su rešeni da i dalje bezuslovno slede ovu politiku. Mi smo, rekao je Guy Simon, protiv vojnog prisustva stranih država na ostrvima Indijskog okeana i podizanja vojnih baza na njima. Naša se Partija zalaže za ukidanje vojnih baza širom sveta. Iskreno se nadamo da će narodi, ne samo u našem regionu nego i širom sveta, podržati ovu politiku orijentisanu ka miru, demokratiji i društvenom progresu.

Solidarni smo s borbom za slobodu koju vode Palestinci, narodi Namibije i Zapadne Sahare, kao i s nacionalnooslobodilačkim pokretima. Onima koji se bore protiv svih oblika imperijalizma neophodna je podrška svih progresivnih snaga.

Jose Vargas, član Centralnog komiteta Partije radnika i seljaka MAPU iz Čilea, posvetio je svoje istupanje problemima stvaranja širokog antiimperijalističkog fronta. Promenama koje su se tokom protekle decenije dogodile na svetskoj sceni zahvaljujući detantu, rekao je, uklonjena je ratna opasnost, stvoreni su povoljni uslovi za društveni progres i omogućen značajan rast revolucionarnih snaga. Pri svemu tome, čovečanstvo je danas

suočeno s ozbiljnom opasnošću zbog promene u globalnoj strategiji imperijalizma, koji traži izlaz iz duboke krize koja ga je zahvatila.

Političko jedinstvo snaga koje se protive ovom kursu mora biti osnovna briga i centralni zadatak revolucionarnog pokreta. Nužno je stvaranje širokog fronta za borbu protiv politike najagresivnijih reakcionarnih kapitalističkih krugova. Neophodan je dijalog sa svim zastupnicima pokreta za mir, pa i s onima iz severnoameričkog društva.

Borba za mir i detant zahteva saradnju s predstavnicima demokratskih i progresivnih struja, zahteva stvaranje zajedničke antiimperijalističke strategije. Postizanje ovog cilja podrazumeva obezbeđivanje promena u odnosima u radničkom pokretu, koji su postali zategnuti. Zatim je neophodno stvoriti novi pristup religijskim pokretima, koji postojano ispoljavaju svoju potencijalnu spremnost da se bore za promene. Borba za mir i demokratiju mora postati zajednički zadatak miliona ljudi i žena bez obzira na razlike u stanovištima i uverenjima.

Danas postoje uslovi za stvaranje širokog fronta za mir i detant, uprkos svim teškoćama i pored opasnosti kojom preti avanturistička imperijalistička politika. Pred revolucionarnim snagama otvoriće se široke perspektive budu li im akcije realistične i koordinirane.

Posve je jasno u kojoj je meri pokret za mir i detant značajan za Latinsku Ameriku. Ponovni zaokret ka hladnom ratu ozbiljno bi ugrozio napore za ujedinjenje demokratskih struja. Klima detanta omogućava ovim snagama, koje su pristupile demokratskom taboru posle zaokreta koji je na našem kontinentu započeo sredinom sedamdesetih godina, da se konačno oslobode uticaja imperijalizma. Ovo je važan uslov za uspeh narodnodemokratskog stupanja revolucije u Latinskoj Americi, jer je to u našim uslovima jedan od najsigurnijih puteva u socijalizam. Mi u Čileu tragamo za načinom kako da se obori diktatura, jer za nas bez toga ne može biti napretka u pravcu demokratije i socijalizma. Naš je cilj stapanje triju paralelnih procesa. To su: borba masa, postizanje političkog jedinstva svih progresivnih snaga i podsticanje demokratskih tendencija u vojsci. Jedino se ujedinjavanjem boraca za progres mogu stvoriti uslovi za nacionalni, demokratski, antifašistički ustanak kao konkretan oblik narodnog pokreta za zbacivanje diktature.

U uslovima koji preovlađuju u Čileu postaje sve vitalnije stvaranje i sprovođenje jedne koherentne poli-

tike, koja bi se mogla protivstaviti zajedničkim akcijama reakcije i imperijalizma. Osnova ove politike mora biti široki pokret za demokratiju, mir i detant.

Seydou Cissoko, generalni sekretar Centralnog komiteta Afričke partije nezavisnosti Senegala, kazao je da uporna nastojanja imperijalizma da promeni ravnotežu snaga u svetu u svoju korist i pokopa detant predstavljaju opasnost za bezbednost naroda. Tvrdnje o „sovjetskoj opasnosti“, kojima se imperijalistički krugovi koriste radi opravdanja svojih opasnih akcija, apsurdne su. Dobro je poznato da Sovjetski Savez i druge socijalističke zemlje slede spoljnu politiku mira i da istupaju s mnogim inicijativama za smanjenje međunarodne zategnutosti i ostvarenje razoružanja. Rastuća ekonomska i odbrambena moć socijalističke zajednice služe stvari mira i obuzdavanja vojnog avanturizma imperijalista. Da socijalizam nema tako veliki uticaj na sređivanje međunarodnih problema, čovečanstvo bi odavno bilo gurnuto u novi svetski rat.

Afrika je jedna od meta agresivne politike imperijalizma i stoga smo direktno zainteresovani za sve predloge koji se tiču demilitarizacije, zabrane upotrebe nuklearnog oružja i gašenja svih žarišta rata i zategnutosti.

Opasnosti od američkih raketa u Evropi i od vojno-političkih blokova i vojnih baza širom sveta blisko su povezane. Danas je narodima sveta lakše da razlikuju borbu za mir od neprijatelja međunarodne bezbednosti. To su im omogućili: diplomatija mira što je slede Sovjetski Savez i druge socijalističke zemlje, njihove zajedničke akcije s antiimperijalističkim snagama, akcije koje pomažu otkrivanju onih koji stvarno povećavaju međunarodnu zategnutost. Ova konstruktivna politika dokaz je jasne svesti socijalističke zajednice o svojoj istorijskoj odgovornosti za rešavanje savremenih globalnih problema. Prihvatanje teorije o „supersilama“, koju propovedaju buržoaski mudraci i kineski vođi, i usvajanje pozicije „podjednake udaljenosti“ od SAD i Sovjetskog Saveza — ravno je neosnovanom optuživanju SSSR-a za trku u naoružanju i upotrebi prve socijalističke zemlje sveta kao podupirača moći imperijalizma.

Kinesko je rukovodstvo odbacilo klasni pristup međunarodnom razvoju i priklonilo se pružanju podrške najagresivnijim imperijalističkim krugovima čija se politika podudara s Maovim hegemonističkim ambicijama. Agresija protiv socijalističkog Vijetnama i podrška kineskih rukovodilaca imperijalističkom posezanju za suverenitetom nezavisnih nacija uveravaju narode zemalja u razvoju da Kina vodi avanturističku spoljnu politiku.

Ona time onemogućava zajedničku borbu svetskih revolucionarnih snaga i zbog toga moramo odbaciti njenu spoljnu politiku, kao i imperijalističku agresivnu i vojnu politiku.

Pa ipak, sadašnji opasni zaokret u međunarodnim odnosima ne povlači nužno promenu u svetskoj ravnoteži snaga, jer budući da zakoni kapitalizma ne vladaju više neometano svetom, pravac događaja sve manje zavisi od imperijalističkog diktata. Danas na svim kontinentima deluju snažne i aktivne društvene snage sposobne da spreče ostvarenje ratnohušakačkih planova imperijalizma i osiguraju detant i razoružanje. Ovaj se moćni pokret razvija u front borbe za antiimperijalističku obnovu sveta.

KO PODSTIČE VETAR HLADNOG RATA?

Henry Winston, predsednik Komunističke partije SAD, rekao je da su SAD, od 1946. do 1979. godine, potrošile na naoružanje više od dva trilion dolara. Ova suma bila bi dovoljna za uklanjanje slamova i geta u SAD, za namirenje 400 biliona dolara duga zemalja u razvoju i za pravi početak uspostavljanja novog ekonomskog poretka. Međutim, američka vlada i državno-monopolističke grupacije koje je podržavaju drukčije su je iskoristili: ova zaprepašujuća svota potrošena je na proizvodnju nuklearnih bombi, MX i Peršing raketa, zatim za proširivanje postojećih i stvaranje novih vojnih baza u Portoriku, na ostrvu Diego Garsija i u Somaliji.

Zvanični američki stav o razoružanju najotvorenije je formulisao Walt Rostow: SAD su spremne da priznaju sadašnje teritorijalne granice socijalističke zajednice ukoliko ova, za uzvrat, bude spremna da prizna teritorijalne granice imperijalističkog sistema. Američki vladajući krugovi smatraju da ovaj sistem obuhvata čitavi nesocijalistički svet, te stoga svaku socijalističku podršku revoluciji i narodnooslobodilačkom pokretu ma gde u svetu smatraju mešanjem i kršenjem miroljubive koegzistencije.

Porazi u Zalivu svinja i u Vijetnamu jasno su pokazali da SAD nisu u stanju da ma gde podignu barijeru oslobodilačkim pokretima. Zbog toga je, za neko vreme, spoljna politika SAD odslikavala kompromis između zaštitnika direktnog mešanja radi gušenja revolucionarnih eksplozija i političara koji su za prilagođavanje novoj političkoj realnosti. No, krajem sedamdesetih godina američka se diplomatija ponovo okrenula politici

sile i pretnje. U ovom je kontekstu posebnu ulogu odigrala iranska revolucija, za koju je američki imperijalizam bio u potpunosti nespričan. Karterova administracija je bila uverena da je šahov režim čvrst i sposoban da zaštiti američke interese u ovom krucijalnom značajnom regionu. Pad odlično naoružane Pahlavijeve diktature pokazao je svu pogrešnost američkog oslanjanja na represivne režime i [dokazao] da revolucija može ugroziti čak i najsnažnije saveznike SAD. Posle šahovog pada SAD su započele stvaranje jedinica za munjevite akcije i [upustile se u] proizvodnju oružja u do sada neviđenom obimu.

Istoriaj će zabeležiti revolucionarne akcije avganistanskog naroda za odbranu svog nacionalnog suvereniteta i odgovor sovjetskog naroda na njihov poziv za pomoć kao jedan od najupečatljivijih izraza uzajamnog patriotizma i proleterskog internacionalizma. Upravo to objašnjava bes klike Carter—Brzezinski i odlaganje SALT-a 2, bojkot Olimpijade i obustavu isporuka žita SSSR-u. Međutim, ovaj pokušaj (koji su podržali Peking i Pakistan) uništenja avganistanske revolucije u samom početku i pretvaranja ove stare zemlje u još jednu karičku u lancu vojno-špijunskih baza na južnim granicama SSSR-a takođe se završio porazom.

Postoji veza između naroda koji su osnova naše nacije i naroda Azije, Afrike i Latinske Amerike. Ona je u zajedničkoj borbi protiv zajedničkog izrabljivača; protiv gladi u Africi i Aziji, u Misisipiju i Džordžiji; za jedinstvo naše radničke klase i nacionalnooslobodilačkih pokreta u zemljama u razvoju i u socijalističkim zemljama.

Snage koje potkopavaju detant širom sveta — rekao je *Yousef Faisal*, zamenik generalnog sekretara Centralnog komiteta Sirijske komunističke partije — održavaju zategnutost na Bliskom istoku, sprečavaju oslobođenje okupiranih arapskih teritorija, suprotstavljaju se zahtevima palestinskog naroda i onemogućavaju uspostavljanje pravednog mira u ovom regionu. Situacija na Bliskom istoku upečatljiv je primer povezanosti borbe za mir i socijalizam i borbe protiv imperijalizma, za nacionalno oslobođenje. Agresivnost i neprijateljsko držanje imperijalizma prema oslobođenju najočividniji su u ovom delu sveta. Borba za prevlast na Bliskom istoku, pomagana izraelskom agresivnom politikom, izdajničkim Sadatovim režimom i arapskom reakcijom, deo je globalne strategije američkog imperijalizma. Cilj mu je direktna vojna kontrola nad izvorima i transportnim arterijama nafte, gušenje palestinske revolucije, bacanje Sirije na kolena

i, dugoročno gledano, slamanje arapskog nacionalno-oslobodilačkog pokreta. SAD grozničavo grade nove vojne baze u Egiptu, Omanu, Somaliji i Saudijskoj Arabiji. One šalju svoje snage za munjevite akcije u Persijski zaliv i izvode zajedničke vojne vežbe s Egiptom i Saudijskom Arabijom. Kempdejevski sporazumi bili su samo deo imperijalističkih planova. Ostalo se sastojalo u pokušaju da se nametne tzv. evropska inicijativa izneta u Deklaraciji EEZ samita u Veneciji.

U borbi protiv imperijalizma i cionizma, za savez sa snagama napretka i socijalizma, Sirija ima avngardnu ulogu na Bliskom istoku. SAD, Izrael i arapska reakcija vrše na Siriju sve veći pritisak, organizuju unutrašnje zavere i finansiraju terorističke i subverzivne aktivnosti bandi muslimanskog bratstva. U ovoj situaciji sirijska vlada je preduzela izvanredno značajan korak nametnut logikom borbe i zakonitosti savremenog svetskog razvoja: sklopila je sporazum o prijateljstvu i saradnji sa Sovjetskim Savezom. Ovo je istorijski događaj ne samo za Siriju nego, isto tako, i za druge arapske zemlje i izvor vere mnogim snagama nacionalnooslobodilačkih pokreta, jer pokazuje da savez sa SSSR-om omogućava očuvanje i jačanje nacionalne nezavisnosti i razvitak u pravcu društvenog progresa. Sirijski narod i snage ujedinjene u Nacionalnom progresivnom frontu rešene su da čuvaju svoje društveno-ekonomske tekovine i jačaju arapsko—sovjetsko prijateljstvo.

U Siriji jača uverenje da je za gušenje spoljne i unutrašnje zavere nužno slomiti društveno-ekonomsku osnovu imperijalizma i reakcije i dokinuti ekonomsku prevlast parazitske bružoazije i njen uticaj na državnu politiku. Podjednako je važno voditi ekonomsku politiku u skladu s vitalnim interesima masa i podizati njihov životni standard. Štaviše, naša Partija pridaje veliki značaj jačanju oslonca na radni narod i jačanju uloge Nacionalnog progresivnog fronta. Uprkos svim teškoćama, smatramo da arapski pokret za nacionalno oslobođenje napreduje. Sve je jasnija njegova antiimperijalistička orijentacija i on zadobija sve progresivniji karakter.

Dvadeset četvrti kongres Komunističke partije Kanade — rekla je *Jeannette Walsh*, član Centralnog izvršnog komiteta Komunističke partije Kanade — zaključio je da reakcija sprovodi svoju ofanzivu u nekoliko pravaca, od kojih je jedan postizanje vojne premoći nad socijalističkim zemljama, a drugi slabljenje borbe za nacionalnu nezavisnost. Imperijalizam pribegava svim sredstvima, pa i vojnim, da bi primorao zemlje u razvoju da se pokore neokolonijalnoj eksploataciji. Dakle, ako

umesto da se ujedine protiv američkog imperijalizma, Iran i Irak zarate zbog starih pograničnih sporova, onda od toga koristi imaju jedino agresivne snage u svetu. SAD grade vojna postrojenja u Egiptu i Izraelu i povećavaju svoj vojni potencijal u Persijskom zalivu da bi sprečile pojavu nezavisne palestinske države i imale špijunske baze i odskočne daske protiv Sovjetskog Saveza.

Kanadska vlada je, na žalost, nedavno počela da preinačava svoju spoljnu politiku. Udvostručeni su vojni izdaci, daje se veća podrška NATO-u i NORAD-u (Severnoamerička vazдушna odbrana). Kanada je od velikog američkog koncerna poručila sasvim nekorisne vojne avione, koji će poreske obveznike koštati tri biliona američkih dolara.

Ova tendencija u spoljnoj politici suprotna je kanadskim interesima. U našoj su zemlji akcije za mir i detant, protiv imperijalizma i reakcije, povezane ne samo s nacionalnooslobodilačkim pokretima drugih zemalja već i s našom borbom za vlastitu nezavisnost.

Preuzimanjem obaveze u NATO-u za povećanje vojnog budžeta od 3% godišnje, vlada smanjuje izdatke na socijalna davanja i ulaganja u smanjenje nezaposlenosti i smanjuje realne plate zaposlenih. Ona odbija da unese u kanadski Ustav odredbu koja bi franko-kanadskoj naciji garantovala pravo na jednakost i nacionalno samoopredeljenje.

Komunistička partija Kanade teži ujedinjavaju svih snaga mira u našem društvu, posebno u sindikatima i u franko-kanadskom pokretu, da bi se na vladu izvršio pritisak da se vrati politici detanta i nacionalne nezavisnosti. Pozdravljamo sve snažniju podršku koju ovom kursu daje Nova demokratska partija (socijaldemokrati). Ona zvanično zagovara kanadsko istupanje iz NATO-a i NORAD-a, iako izgleda da su neki od njenih vođa spremni da povuku ovaj zahtev, koji je ključni element borbe za kanadsku nezavisnu politiku mira.

Duboko smo razočarani činjenicom što je u sadašnjoj nestabilnoj međunarodnoj situaciji kinesko rukovodstvo postalo otvoreni saveznik SAD i protivnik Sovjetskog Saveza kao i nacionalnooslobodilačkih pokreta koje ne mogu da polpotizuju. Komunistička partija Kanade odbacuje laž o podjednakoj agresivnosti SAD i SSSR-a koju šire zastupnici desnih snaga, maoisti, i neki dobrodušni ali loše obavešteni ljudi.

Tserenpeliyn Balkhazhav, član Centralnog komiteta i rukovodilac odeljenja u CK Mongolske narodne revolucionarne partije, govorio je o agresivnoj spoljnoj politici

kineskih hegemonista. Dok raspiruju međunarodnu zategnutost, rekao je on, imperijalističke i druge reakcionarne snage koriste se neistinom o „sovjetskoj opasnosti“ kao kamuflažom. Neki narodi prećutno pristaju na tu klevetu i prevaru s konceptima o „suverenitetu“ i „nemešanju“. Što se Mongolije tiče, politika pekinških vođa direktna je opasnost za našu nezavisnost i suverenitet. Maoisti neprekidno i otvoreno iznose svoju nameru o aneksiji Mongolije. Ove su deklaracije odskora praćene vojnim pripremama i ekonomskim pritiskom. U sadašnjoj teškoj međunarodnoj situaciji, Mongolska Narodna Republika smatra da je odlučno odbacivanje ove politike osnovni uslov borbe za jačanje mira i kriterijum principijelnog stava komunista.

Oleg Borisov, profesor, doktor istorijskih nauka, kazao je da je poslednjih godina kinesko rukovodstvo usmerilo svoju politiku ka zemljama u razvoju i borbi naroda protiv kolonijalizma i neokolonijalizma. Peking drastično smanjuje svoju ekonomsku i vojnu pomoć ovim zemljama, koncentrišući je na one zemlje koje imaju ključnu ulogu u njegovim planovima za prodiranje u ovaj ili onaj region sveta. Jer, za pekinške vođe zemlje u razvoju nisu subjekti aktivne antiimperijalističke borbe, već samo objekti hegemonističke manipulacije. Peking pokušava da iskoristi izvesne sličnosti društveno-ekonomskih struktura u Kini i drugim zemljama Azije i Afrike za nametanje svog modela revolucije. Pravo lice kineskog modela demonstrirala je „kulturna revolucija“: rezultate pokušaja njenog širenja na druge zemlje svet je sagledao na primeru Indonezije 1965. i u krvavoj vladavini Pol Potovih mesara u Kampučiji. Upravo se ovaj „ideal“ preporučuje zemljama u razvoju. Peking sada svoj osnovni cilj vidi u izolaciji nacionalnooslobodilačkih pokreta od socijalističkih zemalja i međunarodnog komunističkog pokreta, koji su najlojalniji i najdosledniji saveznici svih snaga koje se bore za mir, progres i nacionalno oslobođenje.

Zahi Karkabi, sekretar Centralnog komiteta Komunističke partije Izraela, kazao je da je velika oktobarska socijalistička revolucija podstakla kolonijalne narode Azije i Afrike na borbu za nacionalno oslobođenje. Pobedom nad fašizmom u drugom svetskom ratu i formiranjem socijalističke zajednice stvoreni su uslovi za uspešan razvoj nacionalnooslobodilačkih pokreta, koji su jedna od glavnih revolucionarnih struja našeg vremena. Kolonijalni sistem se raspao. Na svim etapama borbe, narodi koji su se borili u Aziji, Africi i Latinskoj Ame-

rici dobijali su stalnu pomoć socijalističkih zemalja. Prirodno je, takođe, što je revolucija u Avganistanu, kada su je napale spoljne snage koje su organizovali i njima rukovodili američki imperijalizam i pekinški vođa, dobila internacionalističku pomoć Sovjetskog Saveza. Komunistička partija Izraela solidariše se s avganistanskom revolucijom i slaže se s akcijama za njenu odbranu.

Dajući karakteristiku pokreta za ekonomsku nezavisnost i radikalne društvenoekonomske promene u Egiptu i Siriji šezdesetih godina, Zahi Karkabi je rekao da je američki imperijalizam upotrebio rukovodeće krugove u Izraelu za vođenje agresivnog rata protiv ovih zemalja 1967. godine. Ovaj je korak smislila vlada SAD radi obaranja antiimperijalističkih režima u Egiptu i Siriji i nanošenja udarca arapskom pokretu za nacionalno oslobođenje. Staviše, i izraelski vlastodršci su imali svoje ciljeve: teritorijalnu ekspanziju i rešavanje palestinskog problema u svoju korist.

Izraelska agresija nije uspela da obori antiimperijalističke režime u Egiptu i Siriji. Uprkos tome, uz američku pomoć Izrael i dalje pod okupacijom arapske teritorije i ignoriše legitimna prava arapskog palestinskog naroda.

Protivno svim očekivanjima izraelskih rukovodećih krugova, borbu arapskog palestinskog naroda posle agresije iz 1967. godine priznao je i podržao ceo svet. Na Zapadnoj obali i u pojasu Gaze Palestinci, pod vođstvom PLO, otpočeli su herojski otpor izraelskoj okupaciji.

Poslednjih godina Izrael je pojačao svoju agresivnu politiku da bi silom zaustavio revolucionarni proces na Bliskom istoku. Kada je Sadat izdao borbu za nacionalnu nezavisnost i postao sluga američkog imperijalizma, stvoren je plan za stvaranje jednog regionalnog vojnog bloka uz učešće Izraela i Egipta.

Da bi podržala ovaj nacrt, američka je vlada namestila kempdejvidske razgovore i sporazume, čiji cilj nije bilo postizanje miroljubivog rešenja na Bliskom istoku i pravednog rešenja palestinskog problema, nego stvaranje egipatsko—izraelskog vojnog bloka, izgradnja vojnih baza u ovim zemljama, gušenje nacionalnih prava arapskog naroda i zadržavanje palestinskih teritorija pod izraelskom okupacijom pod izlikom „administrativne autonomije“. Na ovoj teritoriji vlada tiranija. Delujući nekažnjeno, Izrael sprovodi surove vojne operacije i u južnom Libanu.

Govoreći o situaciji u Izraelu, Zahi Karkabi je primetio da Beginova vlada gubi podršku masa. Njena je

politika pretrpela neuspeh, a ekonomska kriza dobija takve razmere da vlada sve otvorenija pribegava fašističkim metodama u borbi protiv opozicije. U ovim teškim uslovima, Komunistička partija Izraela vodi borbu protiv kempdejvidskih sporazuma, formiranja regionalnog vojnog bloka i tzv. izaelsko—egipatskog mira. Mi se zalažemo za pravedan i razuman mir zasnovan na povlačenju Izraela u granice iz 1967. godine i stvaranju palestinske države uz izraelsku.

NAPAD IMPERIJALIZMA MORA SE ODBITI

Abdulla al-Rashid, član komiteta Fronta za nacionalno oslobođenje Bahreina, izjavio je da američki militarizam u poslednje vreme otvoreno zaoštrava međunarodnu zategnutost, gurajući svet na ivicu nuklearne katastrofe. Posledica sve oštrijih sukoba u našem delu sveta može biti izbijanje takvog jednog rata. Kao i čitavo svetsko mnjenje, i nacionalnooslobodilački pokreti u Persijskom zalivu i u državama Arabljanskog poluostrva imaju sve razloge za zabrinutost zbog iračko—iranskog rata. Kakvi god da su mu uzroci i posledice, odgovornost za ovaj ratni sukob u krajnjoj liniji snosi američki imperijalizam. On i njegovi NATO-saveznici jedini su baštinici ovog konflikta.

Persijskom zalivu i Arabljanskom poluostrvu još nikada nije pretela ovako velika opasnost. Sada je to opasnost od eksplozije koja može imati veoma ozbiljne posledice na međunarodnu situaciju. Učvršćivanje američke vojne prisutnosti u ovom regionu negativno utiče na unutrašnju situaciju u svim zemljama ove oblasti, pošto doprinosi jačanju reakcionarnih režima. Vladari Bahreina, recimo, koriste današnje stanje za brutalizaciju terora i policijskih progona patriota. Predvođena britanskim „stručnjacima”, tajna policija kontroliše život nacije, otvoreno krši Ustav i ljudska prava i ukida demokratske slobode. Mnogi su patrioti —komunisti, pripadnici nacionalnog pokreta i religijske opozicije, kao i vođi radničke omladine i kulturnih organizacija — izloženi stravičnoj torturi i, veoma često, umiru u zatvoru. Dok široki slojevi našeg naroda žive u siromaštvu — nepismeni i pogođeni visokim troškovima života, u lošim uslovima stanovanja, u uslovima nezaposlenosti — vlada troši ogromne svote na tajnu policiju. Strani monopoli pljačkaju naša prirodna bogatstva, potkopavaju našu ekonomiju, moralno nas razaraju i zagađuju našu prirodnu sredinu.

Danas svojim osnovnim ciljem smatramo nacionalnodemokratsku revoluciju radi nacionalnog oslobođenja i rešavanja niza drugih zadataka. Najznačajniji među njima su: jačanje političke i ekonomske nezavisnosti Bahreina, uklanjanje vojnih baza s naše teritorije, poništavanje „bezbednosnih” (pa i tajnih) sporazuma s imperijalističkim i reakcionarnim državama i obuzdavanje dominacije stranih monopola. Ovo se može ostvariti samo radikalnim društveno-ekonomskim reformama, nezavisnom antiimperijalističkom i antiratnom spoljnom politikom i ravnopravnom saradnjom sa zemljama našeg regiona i čitavog arapskog sveta, sa svim državama, a napose sa zemljama socijalističke zajednice i njihovim predvodnikom Sovjetskim Savezom.

Majed Abu Sharar, član Centralnog saveta Palestinske oslobodilačke organizacije, rekao je da je palestinski pokret za nacionalno oslobođenje važna komponenta arapskog oslobodilačkog pokreta i da on održava tesne veze sa svim snagama mira i revolucije. Ovo omogućava da odbijamo napade američkog imperijalizma, cionizma i arapske reakcije, da se aktivno suprotstavljamo interesima imperijalizma na Bliskom istoku i preduzimamo akcije za okončanje pljačke našeg nacionalnog bogatstva i za zaštitu legitimnih prava palestinskog naroda.

Imperijalizam i neokolonijalizam i dalje teže svojim ciljevima — suprematiji, eksploataciji i opresiji i gušenju prava naroda na samoopredeljenje. Arapski svet oseća akutne posledice ovakve politike. Naš narod je proteran s rodne grude i njegova se zakonita nacionalna prava ignorišu. Snage imperijalizma, uz pomoć Izraela i arapske reakcije, služe se svim sredstvima da bi ubile našu revoluciju. Zbog toga se mi borimo i jačamo naše savezništvo sa svim progresivnim snagama širom sveta.

Imperijalizam je i dalje opasnost za mir, on eskalira trku u naoružanju na štetu dobrobiti čovečanstva, provocira lokalne vojne sukobe i pljačka bogatstvo drugih naroda. Uprkos tome, postoji pouzdana brana ovoj bezobzirnoj politici. Zahvaljujući svojoj vezanosti za svetski revolucionarni pokret, arapski oslobodilački pokret je u stanju da se odupre besnim naletima imperijalizma.

Palestinska revolucija dosledno se bori protiv cionističkog neprijatelja. U savezu s progresivno-patriotskim pokretom Libana, onemogućili smo da izraelski napadi na južne delove ove zemlje donesu očekivane rezultate. Aktivni otpor ne prestaje, mada je to bila namera kempdejvidskih sporazuma. Palestinsko stanovništvo na okupiranim teritorijama oduprlo se nametanju „administrativne autonomije”. Sve je snažnija svakodnevna borba

protiv zavojevača. To je omogućilo održanje nacionalnog jedinstva i jačanje statusa PLO kao jedinog autentičnog predstavnika palestinskog arapskog naroda. Stvorili smo privremeni politički program i bolje naučili da razlikujemo saveznike od neprijatelja.

Nedavno se značajno promenio politički stav Sirije, koja je potpisala ugovor o prijateljstvu i saradnji sa Sovjetskim Savezom. Ovaj je dokument izraz podrške ne samo Siriji nego i palestinskoj revoluciji i svim narodima našeg regiona.

Savez palestinskih boraca za oslobođenje, Sirije i patriotskih snaga Libana pretvorio se u jedinstven i trajan front koji se dosledno odupire manevrima agresora i zaverama imperijalističke reakcije.

Front odbijanja i konfrontacije ostaje najkorisnija institucija arapske solidarnosti. Sada mu se pružaju nove mogućnosti za jačanje unutrašnje organizacije i za uspešnije delovanje.

Pojava i konsolidacija progresivno-demokratskih režima u Narodnoj Demokratskoj Republici Jemenu, Avganistanu i Etiopiji značajna je podrška Frontu odbijanja i konfrontacije. Uspeh iranske revolucije, koja je smrvila bastion SAD u našem regionu, od ogromne je važnosti za ceo arapski oslobodilački pokret.

Od kada je, pre 20 godina, Kipar stekao nezavisnost, američki imperijalisti pokušavaju da se mešaju u njegove unutrašnje stvari, kazao je *Agamemnon Stavrou*, zamenik člana CK Progresivne partije radnog naroda Kipra (AKEL). Dugoročno posmatrano, mešanje američkog imperijalizma dovelo je do vojnog udara i invazije, kao i okupacije severnog dela zemlje od strane turskih trupa.

Imperijalizam ne smatra Kipar suverenom državom, nego lansirnom rampom za nuklearne projekte, mostobranom protiv arapskog oslobodilačkog pokreta i Sovjetskog Saveza. U sklopu plana o zadobijanju vojne premoći i stavljanja našeg regiona i čitavog sveta pod svoju dominaciju, SAD učvršćuju svoje prisustvo u vojnim bazama u Akrotiri i Dekelii. Američki su imperijalisti različite zone proglasili svojim „sferama od vitalnog interesa” i na osnovu toga neosnovano prisvojili pravo na preuzimanje kolektivnih ili pojedinačnih akcija u ovim oblastima. SAD i NATO stvaraju jedinice za munjevitke akcije. Dolazak na vlast diktatorskog režima u Turskoj i pritisak na Grčku, koji je doveo do odluke njene vlade o pristupanju NATO-u, deo su avanturističkih planova ovog vojnog bloka.

Ova politika očevidno ugrožava nezavisnost i suverenitet istočnomediteranskih država, posebno Kipra, mir

i detant u ovoj oblasti. Danas je neophodnije no ikad tesno povezivanje borbe za društveni progres s borbom za mir, i povezivanje delovanja snaga koje se bore za nacionalnu nezavisnost s naporima svih onih snaga koje se suprotstavljaju ekspanzionističkim težnjama imperijalizma.

Cilj antisovjetske kampanje koju vodi imperijalistička propaganda jeste narušavanje jedinstva naroda. Kiparski komunisti odbacuju takvu politiku, jer ona predstavlja opasnost za njihovu malu zemlju i stvar mira i detanta. Antiimperijalističku solidarnost smatramo glavnim zadatkom i moćnim oružjem borbe za društvenu emancipaciju i socijalizam.

Sledeći marksističko-lenjinističko učenje i načela internacionalizma, AKEL dosledno podržava sve progresivne snage širom sveta i jača svoje veze s protivnicima imperijalizma i njegovih zločinačkih planova. AKEL je uveren da samo jedinstvo revolucionarnih snaga može stvoriti uslove za primenu rezolucija OUN o Kipru i za društveni progres u našoj zemlji.

Neuspeh kempdejevskih sporazuma i „administrativne autonomije” još jednom su potvrdili ispravnost stava naše Partije o nacionalnom jedinstvu, kazao je *predstavnik Jordanske komunističke partije*. Narod Jordana dosledno se protivi sporazumima i, uprkos brojnim subverzijama, Izrael nije u našim redovima našao izdajnike ni saradnike. Zahvaljujući solidarnosti patriotskih snaga u arapskom svetu i progresivnih država koje pripadaju Frontu odbijanja i konfrontacije, postojanosti palestinskog otpora i nacionalnog pokreta u Libanu, kao i stavu naših prijatelja u celom svetu — kempdejevska politika pretrpela je neuspeh.

Naša Partija i mase s okupiranih teritorija svesni su da američko-izraelsko-egipatski vojni savez predstavlja kobnu pretnju svetskom miru. Na Bliskom istoku se učvršćuju vojne baze, a tzv. jedinice za munjevite akcije su u pripravnosti za napad na progresivne nacionalne pokrete.

Američki imperijalisti i njihovi saveznici sada pokušavaju da namegnu arapskim narodima, Palestincima pre svega, novu vrstu nagodbe s agresorom. „Evropska inicijativa” sadrži neke pozitivne elemente, no u suštini je samo faksimil dokumenata iz Kemp Dejvida. Iako za padnoevropske sile njihovi vlastiti interesi primoravaju da vode politiku koja nije sasvim identična američkoj, svesni smo da su one samo podređeni partneri SAD.

Za sada je inicijativa još u rukama imperijalista, a poziciji arapskih naroda nedostaje žestina. Ova je situa-

cija izuzetno opasna kako za naš narod tako i za svetski mir. Mora se preuzeti inicijativa od SAD i njenih saveznika. To, međutim, prevazilazi snagu regionalnog oslobodilačkog pokreta i zahteva zajedničku akciju svih revolucionarnih snaga našeg doba.

Da bi se poništili kempdejvidski sporazumi i razbio savez neprijatelja, arapske progresivne snage i režimi okupljeni oko Fronta odbijanja i konfrontacije moraju se ujediniti u odlučnoj borbi protiv imperijalizma, cionizma i arapske reakcije.

Naša Partija je svesna ogromne snage saveza triju svetskih revolucionarnih stanja. Moć naših saveznika, prvenstveno socijalističke zajednice predvođene SSSR-om, presudan je faktor koji hladi usijane glave u Izraelu i u SAD koje ga podržavaju, koji obuzdava reakciju ne dopuštajući joj ostvarenje njenih zlokobnih planova na Bliskom istoku. Da bi naš region prestao da bude žarište ratne opasnosti, nužno je priznati palestinskom narodu pravo na samoopredeljenje, pravo da se vrati na rodnu zemlju i tamo formira vlastitu nezavisnu državu pod rukovodstvom Palestinske oslobodilačke organizacije, koja je njegov jedini zakoniti predstavnik.

SOLIDARNOST PROGRESIVNIH SNAGA

Maurice Rakotobe, član Političkog biroa Kongresne partije za nezavisnost Madagaskara, govorio je o značajju borbe za mir. Naveo je deo iz intervjuja Didiera Ratsirake, predsednika Demokratske Republike Madagaskara, koji je izjavio da su dve osnovne i stalne njegove preokupacije mir i razvoj, pošto je, možda, razvoj postao novo ime mira. Predsednik je izrazio svoju veliku zabrinutost, jer bez mira razvoj nije moguć. Sve dok bude postojala ratna opasnost, čak će i mogućnosti razvijenih industrijskih zemalja da sarađuju i u većoj meri pomažu zemlje trećeg sveta biti ograničene.

Međunarodna situacija u svemu opravdava ovakvu zabrinutost. Koristeći se izmišljotinom o sve većoj „sovjetskoj opasnosti“ kao pretekstom, američki vođi oživljavaju hladni rat i pospešuju trku u naoružanju. U afričkim, bliskoistočnim i jugozapadnim azijskim zemljama imperijalizam, koji je u agoniji, pribegava svim raspoloživim sredstvima ne bi li usporio društveno-ekonomski progres koji ugrožava nekontrolisani pristup kapitalizma sirovinskim izvorima i izvorima energije.

Odmah po svom osnivanju, naša je Partija proklamovala da su pozitivna neutralnost i uzajamno poštova-

nje suvereniteta i nezavisnosti — za male zemlje kao što je Madagaskar — osnova na kojoj uspostavljaju odnose sa svim narodima. Povelja malgaške socijalističke revolucije, koju je naš narod usvojio 1975. godine, zasniva se na dvama osnovnim načelima: nesvrstanosti i odbrani nacionalnog suvereniteta.

Malgaški narod nikada neće zaboraviti ulogu internacionalističke solidarnosti u njegovoj dugoj, teškoj i povremeno krvavoj borbi za nacionalnu nezavisnost. Na konferenciji šefova nesvrstanih zemalja u Havani predsednik Madagaskara je rekao: „Moramo ozbiljno priznati da su socijalističke zemlje naši objektivni saveznici u borbi protiv imperijalizma, neokolonijalizma i rasizma. Štaviše, zemlje socijalističke zajednice nikada nas nisu svodile na kolonije. Da nije bilo socijalističkih država, imperijalisti bi rascepkali treći svet i podelili ga između sebe. Bez podrške socijalističkih zemalja, nacionalnooslobodilački pokret bi teško izvojevao pobedu.“²

Kongresna partija za nezavisnost Madagaskara uvek je bila na strani potlačenih naroda koji se bore protiv imperijalizma. Na IX kongresu 1980. godine rečeno je: „Međunarodna situacija nalaže svakom građaninu, svim državnim liderima i svim partijama i organizacijama kao obavezu — odbranu mira i rezultata ostvarenih u procesu razoružanja. Težnja za obnovom hladnog rata u međunarodnim odnosima je ta koja imperijaliste nagoni da se, po svaku cenu, mešaju u unutrašnje stvari nekih zemalja, da stvaraju vojne baze, podstiču sukobe u nekim delovima sveta i šire antikomunističku i antisovjetsku propagandu.“

Partija izražava svoju zabrinutost zbog sve većeg vojnog prisustva u Indijskom okeanu i u Persijskom zalivu, bezrezervno podržava predloge predsednika Didiera Ratsirake za konferenciju na vrhu u Tananariti o pretvaranju Indijskog okeana u zonu mira i poziva sve progresivne snage sveta da pomognu uspešnom ostvarenju ove inicijative.

Hong Long, šef odeljenja u Komisiji za teorijska istraživanja Centralnog komiteta Komunističke partije Vijetnama, uporedio je imperijalizam s oktopodom čiji se neki pipeći stežu oko kolonijalnih naroda, a drugi oko proletarijata u njihovim sopstvenim zemljama. Zato je vijetnamski narod, vodeći dug oslobodilački rat protiv francuskog kolonijalizma, uvek osećao svoje duboke veze

² *Discursos pronunciados en la VI Conferencia de jefes de estado o de gobierno de los paises no alienados*, La Habana, 3—9. IX 1980, str. 472.

s revolucionarnim pokretom francuskog radnog naroda. Tokom borbe protiv američkog neokolonijalizma uspostavile su se veze između vijetnamske revolucije i pokreta američkog radnog naroda koji se borio za svoja vitalna prava, za demokratiju i društveni progres. Uvek je postojalo nerazrušivo jedinstvo između nas i zemlje oktobarske revolucije i drugih socijalističkih država.

Danas naša Partija dosledno proširuje saradnju sa Sovjetskim Savezom i čitavom socijalističkom zajednicom i jača vojnu solidarnost sa svojim susedima — Laosom i Kampučijom — s pokretima za nacionalno oslobođenje i društveni napredak u Africi, Aziji i Latinskoj Americi, kao i s radnim ljudima Zapadne Evrope i Severne Amerike. Pekinški lideri su pokušali da iskoriste Pola Pota i Jenga Sarija radi raspirivanja rata u jugoistočnoj Aziji ne bi li se dokopali Vijetnama. No, mi smo na ovaj pokušaj odgovorili razornim udarcem, odbranivši svoju nezavisnost i pruživši pomoć bratskom narodu Kampučije da okonča genocid koji je vladao njihovom zemljom. To je bila naša internacionalistička dužnost. Vijetnam će povući svoje trupe iz Kampučije kada joj više ne bude pretila agresija Kine i drugih reakcionarnih snaga, ili kada to zatraži kampučijska vlada.

Naša Partija, kazao je *Olavi Poikolainen*, član Političkog biroa CK Komunističke partije Finske, čini sve što je u njenoj moći da objedini finsku radničku klasu i čitav radni narod u borbi protiv krupnog kapitala i oligarhije koju on podržava, za veću demokratiju i društvenu emancipaciju i socijalizam. Pridajemo veliki značaj Lenjinovoj tezi o tome da će svi narodi ići u socijalizam sopstvenim putevima i da revolucije ne mogu slediti jedan jedini model. Od podjednake je važnosti fundamentalni marksističko-lenjinistički postulat da su bit i sadržaj socijalističkih revolucija uvek određeni opštim zakonitostima. Ovo nisu neka „pravila“ odvojena od života, već naučno dokazani praktično provereni zaključci koje, nepotrebno je reći, treba kreativno primenjivati. Uvereni smo da će finski put u socijalizam zavisi od pravca revolucionarnog procesa i volje finske radničke klase. Toj smo klasi odgovorni za uspeh borbe koju vodi Komunistička partija Finske.

No, bilo bi pogrešno misliti da je finski kapitalizam naš jedini protivnik. Potpuno smo svesni da on ima podršku svetskog imperijalizma čija je glavna moć danas koncentrisana u SAD. Različite veze postoje između njega i finskog krupnog kapitala i mi, finski komunisti, shva-

tamo svoju internacionalističku odgovornost i značaj solidarnosti revolucionara širom sveta.

U poslednje vreme reakcionarne snage, na prvom mestu vlada SAD, narušavaju principe Završnog dokumenta iz Helsinkija. To je opasna i antinarodna politika. Ona vodi intenzifikaciji trke u naoružanju i stvaranju novih sistema oružja, za šta je dokaz odluka NATO-a da u Evropi instalira američke rakete srednjeg dometa. Narodi žele napredak i mir. Prodori nauke i tehnologije otvaraju široke materijalne i socijalne perspektive čovečanstvu. Na današnjem stupnju znanja prvi put je stvorena mogućnost da se zadovolje osnovne potrebe ljudi širom sveta. No, ekonomski i politički interesi imperijalizma guraju svet u trku u naoružanju, ugrožavaju prirodnu sredinu i pogoršavaju situaciju u zemljama u razvoju. Globalni problemi mogu se rešiti samo uklanjanjem ratne opasnosti i nuklearne katastrofe, onemogućavanjem nastojanja imperijalizma i neokolonijalizma da potčine zemlje i narode i ograničavanjem i slamanjem dominacije međunarodnog monopolskog kapitala. Svakom narodu i svakoj zemlji mora se garantovati mogućnost da razvija svoj društveni sistem i ekonomiju u skladu sa sopstvenim željama, bez spoljnog mešanja.

Da bi se ubrzali procesi napretka u zemljama u razvoju, od vitalnog je značaja restrukturisanje međunarodnih ekonomskih veza i modifikovanje principa svetske trgovine. Sva diskriminacija i nejednakost u ovoj sferi moraju se ukloniti u skladu s načelima novog međunarodnog ekonomskog poretka, koja su prihvatile Ujedinjene nacije. Takvi su, po mišljenju Komunističke partije Finske, neodložni zadaci antiimperijalističke borbe i uzvišeni ciljevi jedinstvenih akcija pokreta radničke klase i pokreta za nacionalno oslobođenje.

Predstavnik Komunističke partije Turske govorio je o dvama frontovima na kojima se bori njegova Partija. Prvo i najvažnije, rekao je on, borimo se za odbranu nacionalne nezavisnosti. Kapitalizam koji se razvija u Turskoj u robovskoj je zavisnosti od svetskog imperijalizma, zbog čega je Turska pretvorena u privesak međunarodnog mehanizma kapitalističke reprodukcije. Drugo, turski se komunisti bore za obezbeđenje radikalnih društvenih promena bez kojih Turska ne može biti istinski nezavisna. Sada je ekonomska kriza u Turskoj dostigla nezapamćene razmere: inflacija se kreće godišnje po stopi od 100%, između četiri i pet miliona ljudi je nezaposleno, bruto nacionalni proizvod ne raste, a dugovanja u inostranstvu penju se na dvadeset milijardi američkih dolara. Ovo sve osiromašuje i upropašćava radne

ljude, ali donosi profite šaci nacionalnih monopola povezanih s imperijalizmom. Samo demokratska revolucija može prekinuti ovaj proces; ona treba da proistekne iz zajedničke borbe svih antiimperijalističkih, antimonopol-skih društvenih i političkih snaga, s radničkom klasom. Proizvodne snage se mogu razvijati i otvarati put u socijalizam jedino dalekosežnim promenama u skladu s interesima radnih masa.

Ne može se ostvariti istinska nacionalna nezavisnost Turske bez njene socijalne emancipacije, pa se bit pokreta za nacionalnu i socijalnu emancipaciju vidi u borbi protiv imperijalizma. U uslovima koji preovlađuju u Turskoj, imperijalizam je i spoljni i unutrašnji porobljivač zemlje i radnog naroda.

Borba za nacionalnu nezavisnost i društveni progres je najuspešnija u uslovima svetskog mira. To je uverenje koje dele ne samo komunisti i druge revolucionarne i demokratske snage nego i imperijalisti takođe. Upravo zbog toga, nastojeći da sačuva svoje pozicije, međunarodna reakcija kreće u globalnu konfrontaciju sa socijalističkim zemljama i u direktni napad na nacionalno-oslobodilačke pokrete. Nova strategija na kojoj radi Pentagon od sredine sedamdesetih godina predviđa povećanje međunarodne zategnutosti i nasilno gušenje svakog pokreta za socijalno i nacionalno oslobođenje. S ovom su strategijom povezane pripreme SAD za mešanje u iransko—irački sukob. Ona je vidljiva, isto tako, i u pokušajima izvoza kontrorevolucije i nametanja čvrste ruke u unutrašnjim stvarima zemalja u razvoju, kakav je slučaj i udar u Turskoj.

Nacijom sada upravlja tzv. Nacionalni savet za bezbednost, sastavljen od pet generala, koji u svojim rukama imaju svu zakonodavnu i izvršnu vlast, a delaju po instrukcijama NATO-a. SAD im postavljaju zahteve koji su u suprotnosti s nacionalnim interesima naše zemlje, ali su omogućili povratak Grčke u vojnu organizaciju NATO-a i, na taj način, Egejsko more u celini doveli pod kontrolu ovog saveza. Štaviše, uz pomoć hunte, imperijalisti se nadaju da će sprečiti mirno i pravedno rešenje kiparskog problema i ovo ostrvo pretvoriti u vojnu bazu NATO-a. Uspostavljanje vojne diktature u Turskoj ponovo je ugrozilo mir na Bliskom istoku, pa i u Evropi.

Komunistička partija Turske uvek je imala važnu ulogu u pokretu za mir koji okuplja sve demokratske snage nacije. U skladu s principima marksizma-lenjinizma i proleterskog internacionalizma, naša će Partija i dalje koristiti sve snage za borbu za nacionalno oslo-

bođenje i društvenu emancipaciju, protiv imperijalizma i nacionalne buržoazije koja saraduje sa stranim monopolima.

Nadine Garcia-Acebedo, saradnik Ekonomskog odeljenja Centralnog komiteta Francuske komunističke partije, izjavila je da nikako ne može ostati ravnodušna pred činjenicom da se ogromni fondovi troše u vojne svrhe, a više od milijardu ljudi je nedovoljno ishranjeno, dok gotovo 50 miliona, od kojih je jedna trećina dece, svake godine umiru od gladi. Za francuske komuniste je, rekla je ona, borba za mir i razoružanje neodvojiva od borbe protiv siromaštva. Narodima je nužna saradnja, a ne konfrontacija i rat.

Rešavanje problema zemalja koje su se oslobodile kolonijalne dominacije ne može se ograničiti na pomoć za tekuće potrebe, mada je i ona takođe neophodna. Štaviše, pomoć ne sme biti politički uslovljena. Ova se pitanja moraju rešavati fundamentalno, borbom protiv imperijalizma, protiv multinacionalnih kompanija koje pljačkaju bogatstva zemalja u razvoju.

Imperijalizam je prodaju hrane pretvorio u element svoje strategije. Američki i zapadnoevropski vladajući krugovi koriste se svojim povlašćenim položajem u trgovini i finansijama kao i monopolom koji imaju u proizvodnji nekih vrsta hrane, mašina i druge opreme da bi zaustavili progres u zemljama u razvoju. Ova taktika uneta je u agrarnu politiku Zajedničkog tržišta, što upropašćava francusku poljoprivredu. U ovom kontekstu smatramo da je od najveće važnosti voditi borbu za bolje životne uslove i za razvoj francuske ekonomije i kulture u tesnoj povezanosti s borbom svih naroda za mir, s borbom za nacionalnu i socijalnu emancipaciju.

Mahmud Ahmed Nagashi, član Centralnog komiteta Jemenske socijalističke partije, zadržao se na problemu strateškog savezništva u okviru glavne revolucionarne struje.

Mir je pretpostavka društvenog progressa, jer omogućava koncentraciju svih materijalnih i ljudskih potencijala za ostvarenje pretpostavki uspešnog društveno-ekonomskog razvoja. Nasuprot miru, međunarodna zategnutost postavlja političke, ekonomske, ideološke i psihološke prepreke na tom putu. Zbog toga je mir u interesu svih naroda koji se bore za slobodu, ukidanje svih oblika nacionalne i klasne opresije, a za društvo jednakosti i socijalne pravde. I pored ideoloških i političkih razlika, široki društveni slojevi smatraju mir neophodnim uslovom za ostvarenje njihovih nada o uki-

danju eksploatacije čoveka po čoveku. Da bi se mir očuvao i učvrstio, nužno je rekonstruisati međunarodne odnose na demokratskim osnovama, na principima jednakosti i uzajamne koristi. To je, međutim, u suprotnosti sa samom prirodom kapitalističkog sistema, čija je egzistencija neodvojiva od pljačke i eksploatacije. Otuda agresivnost imperijalističke politike.

Za pobjedu progresivnih snaga od ogromnog historijskog značaja je strateško jedinstvo triju struja svetskog revolucionarnog pokreta. Imperijalizam je zajednički neprijatelj i socijalističkih zemalja i naroda koji se bore za nacionalno oslobođenje. Zbog toga je čvrsti savez među njima tako važan u borbi za nezavisnost, demokratiju, mir i socijalizam. Nacionalni i internacionalni aspekti ove borbe suštinski su povezani.

Po našem je mišljenju važno istaći klasnu bit i ideološke korene „levih“ i desno-oportunističkih koncepcija i parola kao što su „oslanjanje na sopstvene snage“, „savez siromašnih protiv bogatih nacija“ i „neutralnost u borbi između dveju supersila“. Cilj ovih koncepcija je slabljenje savezništva revolucionarnih snaga; upravljene su protiv velikog Sovjetskog Saveza i njegove slavne Komunističke partije, koji su pouzdani zaštitnik svih snaga slobode i progresa širom sveta. Odbacujemo ovakva stanovišta i prihvatamo principe proleterskog internacionalizma uvereni da se interesi socijalističke zajednice poklapaju s interesima onih koji se širom sveta bore za oslobođenje i progres.

Jose Lava, član Centralnog komiteta Komunističke partije Filipina, rekao je da njegova Partija smatra borbu za mir i detant, za okončanje trke u naoružanju, pre svega strateškom, primarnim zadacima svetskog revolucionarnog pokreta. Nedavni događaji, posebno objavljivanje nove nuklearne strategije Sjedinjenih Država, zahtevaju od nas da učinimo sve što je u našoj moći kako bismo zaustavili ratne huškače. Samo globalni pokret, koji bi obuhvatio i časne državnike kapitalističkih zemalja, može sprečiti imperijaliste i njihove kineske saveznike da za svoje ekspanzionističke ciljeve zloupotrebe sadašnji opasni iračko—iranski oružani sukob, što bi moglo dovesti do nuklearne katastrofe.

Američki se imperijalizam još nije pomirio sa svojim porazom u Indokini. Pošto vojnim sredstvima nisu uspele da ostvare željene ciljeve, američke transnacionalne korporacije sada pokušavaju da svojim sredstvima steknu dominantne pozicije u zemljama ASEAN-a. Težnja im je destabilizacija situacije u Indokini i izolacija zemalja ovog regiona od njihovih prirodnih saveznika —

Sovjetskog Saveza i ostalih zemalja socijalističke zajednice. U sprovođenju svoje politike u jugoistočnoj Aziji američka vlada traži podršku Japana i tesno saraduje s pekinškim vođima.

Na osnovu podrške koju je jednom pružila zemljama Indokine u njihovoj borbi za nacionalno oslobođenje, Kina traži uspostavljanje svoje hegemonije u ovoj oblasti. Pošto je pretrpela poraz u Vijetnamu i Laosu, Kina je za kratko uspela da ostvari svoj cilj u Kampučiji. Ali je nezapamćeni genocid pekinških marioneta prouzrokovao ustanak kampučijskih patriota. Zbačen je omraženi režim uz pomoć Vijetnama, na čijim granicama je klika Pola Pota, koju su podsticali Kinezi, vršila stalne provokacije. Vijetnamsku pomoć Kampučiji za oslobođenje od bande zločinaca Kina je iskoristila kao izgovor za invaziju. No, pekinški vođi nisu uspjeli da „Vijetnamu održe lekciju“ kako su se nadali. Da bi izbegla ozbiljne gubitke, Kina je bila primorana da povuče svoje trupe.

SAD i Kina tražile su od zemalja ASEAN-a da zahtevaju povlačenje vijetnamskih trupa iz Kampučije i da insistiraju na tome da OUN i dalje priznaje Pol Potov režim. Uprkos svim pretnjama i političkim potezima, promene u Kampučiji su ireverzibilne. Zbog vijetnamske politike miroljubive koegzistencije i saradnje u odnosima sa zemljama ASEAN-a i svetske osude Pol Potovog režima brže je priznata Heng Samrinova vlada.

Komunistička partija Filipina slaže se s pomoći koju je Vijetnam pružio narodu Kampučije i osuđuje neprincipijelnu invaziju Kine na Vijetnam. Podržava sovjetski čin solidarnosti s avganistanskom revolucijom i poziv SSSR-a za mirno rešavanje sukoba između Irana i Iraka kao i mere koje se predlažu radi onemogućavanja zloupotrebe ovog sukoba bilo kao izgovora za mešanje u unutrašnje stvari zaraćenih strana ili drugih država u oblasti Persijskog zaliva, bilo kao izgovora za veću vojnu prisutnost u tom delu sveta. Komunistička partija Filipina izražava svoju solidarnost s borbom zemalja Azije, Afrike, Latinske Amerike i Kariba, sa svim drugim boricima protiv fašizma, rasizma, aparthejda i cionizma.

PROTIV NOVE OPASNOSTI

Opšta politička situacija u svetu, rekao je *Klaus-Dieter Heiser*, član Izvršnog biroa Partije socijalističkog jedinstva Zapadnog Berlina, oduvek je bila od velikog značaja za naš grad, koji je kapitalistička enklava u

centru socijalističke NDR. Tu gde se socijalizam i kapitalizam graniče, od vitalne važnosti je borba za mir i detant, protiv politike konfrontacije i povećavanja zategnutosti. U stvari, Zapadni Berlin može imati budućnost samo ukoliko prestane trka u naoružanju, bude postignut sporazum o razoružanju i ukoliko budu odbačeni novi opasni planovi imperijalizma. Naša je komunistička dužnost da, ne štedeći napore, razobličavamo laž o „pretnji s Istoka“, da ukazujemo na stvarne izvore pogoršavanja međunarodne situacije i uverimo radne ljude da bez njihove borbene akcije neće biti onemogućeni vojni planovi američkog imperijalizma.

Polazište naše Partije u nastojanju da stvori pokret za mir u Zapadnom Berlinu je da su mir i socijalizam isto tako nerazlučivo povezani kao što su to imperijalizam i rat. Skorašnju sve veću međunarodnu zategnutost nije izazvala sovjetska pomoć Avganistanu nego politika imperijalističkih, posebno američkih, agresivnih krugova. Politiku protivnu detantu u Evropi očigledno vodi NATO. To se veoma jasno oseća u Zapadnom Berlinu, koji se koristi kao središte neprestanog mešanja u unutrašnje stvari socijalističkih zemalja. U našem smo gradu nedavno bili svedoci novog talasa provokacija i kleveta protiv NDR, koja dosledno vodi konstruktivnu politiku mira i detanta, što podrazumeva i normalizaciju odnosa s našim gradom.

Četvorni sporazum o Zapadnom Berlinu, potpisan 1971. godine, daje čvrstu osnovu za dobrosusedske odnose sa NDR i pruža razboritu osnovu budućeg razvoja našeg grada. Pa ipak, do danas vladajući krugovi nisu učinili ništa da iskoriste ovu mogućnost. Naprotiv, oni sistematski izigravaju centralnu odredbu sporazuma po kojoj ovaj grad nije deo SRN i ona njime ne može upravljati.

U posleratnom periodu stanovnici Zapadnog Berlina okusili su gorke plodove hladnog rata. Politika detanta donela nam je mnogo dobra i upravo stoga su akcije onih koji se bore za mir i razoružanje sve borbenije. Komunisti, socijaldemokrati, hrišćani i vanpartijski protiv se odluci NATO-a o instaliranju američkih raketa srednjeg dometa u Evropi. Međusobna saradnja pretvara se u koordinirani pokret.

U antiratne akcije uključuju se i sindikati, koji su najveće organizacije radničke klase u našem gradu. Mnogi sindikalisti smatraju kontrolu naoružanja i razoružanje ne samo vitalnim problemima čovečanstva već i načinom da se poboljšaju materijalni i socijalni uslovi života radnih ljudi i da se sačuva posao. Naša Partija

doprinosi širenju antiratnog pokreta i konsolidaciji saradnje svih njegovih učesnika i trudi se da utiče na ciljeve i sadržaj ovog pokreta.

Danas je svet na raskršću, kazao je *Arne Jørgensen*, član Centralnog odbora Komunističke partije Norveške. Ako ne zaustavimo ujdurme imperijalizma i ne onemogućimo programe trke u naoružanju, može nastupiti ratna katastrofa. Uputstvo broj 59 američkog predsednika primer je ciničnog nepoštovanja ljudskih prava. Da bi se odgovorilo na to, neophodno je okupljanje svih snaga mira i njihova energična akcija protiv strašne ratne opasnosti.

Pristupajući NATO-u 1949, Norveška je to učinila uz nekoliko važnih rezervi. Norveška vlada dala je izjavu o vojnim bazama uveravajući SSSR da nikada neće dopustiti da se naša teritorija upotrebi u agresivne svrhe i da neće potpisati nikakav ugovor s drugim silama o stranim vojnim bazama u Norveškoj osim u slučaju opasnosti od napada na nju ili pretnji na njenim granicama. Ova su jemstva tokom proteklih godina uglavnom prekršena. U Norveškoj su američkim novcem postavljani brojni radioelektronski monitorski sistemi koji služe za održavanje komunikacija među američkim nuklearnim podmornicama. Duž naše obale nalaze se rezervoari za naftu, skladišta municije i hrane za američke i NATO mornaričke snage, a širom zemlje vojni aerodromi NATO-a. Sve češće se vojne vežbe NATO-a održavaju u Norveškoj, a vlada je pristala da finansijski učestvuje u sistemu vazдушnih upozorenja i kontrole.

Upravo sada se ponovo krši jemstvo da u našoj zemlji neće biti stranih vojnih baza. Planira se skladištenje teške opreme za 10.000 američkih mornara na norveškoj teritoriji (za slučaj izbijanja neprijateljstava). Ovo je ozbiljno uznemirilo norveško javno mnjenje. Čak i pristalice NATO-a priznaju da je ovo skladištenje u suprotnosti s norveškom politikom o vojnim bazama i nuklearnom oružju, ali i sa samim nacionalnim interesima. Neki građanski političari zahtevaju usredsređivanje napora na postizanje opšteg razoružanja u duhu Akcionog programa, koji je usvojila Generalna skupština Ujedinjenih nacija 1978. Oni smatraju da trka u nuklearnom naoružavanju mora biti uspojena ili zaustavljena, pogotovo u Evropi, i da se mora vršiti pritisak kako bi detant ponovo postao realnost na našem kontinentu. Norveška može doprineti ovoj važnoj stvari preduzimanjem koraka u pravcu jačanja uzajamnog poverenja.

Planovi o skladištenju oružja, odluka NATO u Brise-lu o instaliranju novog nuklearnog oružja u Evropi i,

poslednje no ne najmanje važno, uputstvo broj 59 američkog predsednika — uzbudili su mnoge Norvežane. Shvatili su da će se Norveška pretvoriti u vojni mostobran prema Sovjetskom Savezu u „nepokretni nosač aviona”. Stoga nije čudno što se formiraju mnogobrojni akcioni komiteti protiv skladištenja oružja u Norveškoj, i to se dešava na širokoj političkoj osnovi. Javno mnjenje postaje sve aktivnije u svom zalaganju za mir, što s dubokim zadovoljstvom uviđaju norveški komunisti i druge snage koje se godinama bore protiv agresivnih planova američkih imperijalista, za detant, razoružanje i nacionalnu nezavisnost.

Miroljubiva koegzistencija dopušta traženje onog društvenog sistema koji najbolje odgovara interesima radnih ljudi. Kad je reč o ovome, komunisti nisu ni u kakvoj nedoumici. U našem se delovanju rukovodimo naučnom teorijom Marxa, Engelsa i Lenjina i činimo sve što je u našoj moći kako bismo osigurali uspeh socijalizma u našoj zemlji. U borbi za detant, razoružanje i trajni mir spremni smo da sklopimo savez sa svima onima koji uviđaju da svet stoji na raskršću i da agresivni planovi imperijalista moraju da se osujete.

Uprkos napretku koji su postigle snage progresa rekao je *predstavnik Narodnog fronta za oslobođenje Omana*, imperijalizam i međunarodna reakcija i dalje se služe istim izgovorima s namerom da odlože konačnu pobedu borbe potlačenih naroda, da dobiju na vremenu i nastave s pljačkom zemalja u razvoju.

Marionetski režim u Omanu je revnosni branilac vojnog prisustva SAD u našem regionu. U nekim slučajevima, propaganda špekuliše s opasnošću od subverzije — tankeri za prevoz nafte koji tonu u Hormuskom tencu; u drugim se slučajevima koristi lažima o „komunističkom prodoru” u oblast Persijskog zaliva. Pod ovim i sličnim izgovorima Bliski istok pretvoren je u centar koncentracije američkog oružja kakve ovde nije bilo od završetka drugog svetskog rata. Na ostrvlju koje pripada Omanu i u našim teritorijalnim vodama danas ima 12.000 američkih vojnika. Uz to su prisutne i egipatske vojne jedinice, koje je Sadat poslao kao pomoć svom savezniku, sultanu Qabusu bin Saidu.

Piste i podzemna skladišta, skloništa i hangari kao i drugi objekti upravo se intenzivno proširuju i izgrađuju na omanskom ostrvu Masiri pod nadzorom američkih i britanskih vojnih stručnjaka. Ostrvska luka je modernizovana i proširena. Na osnovu sporazuma koji su SAD i Velika Britanija potpisale sa Qabusom, Masira, nekad beznačajna britanska pomorska stanica, postala

je zajednička američko—britanska strateška baza. SAD i NATO ovom ostrvu pridaje važnu ulogu u Indijskom okeanu i tzv. bezbednosti koja obuhvata Diego Garsiju i američke baze u jugoistočnoj Aziji. Masira je određena za bazu američke Pete flote i odskočnu dasku jedinica za munjevitke akcije. Posle potpisivanja kempdevidskih sporazuma i pada šaha u Iranu, čine se intenzivni naponi kako bi britanska vladavina u Omanu i zavisna politika sultana Qabusa poslužile za pretvaranje naše zemlje u bazu NATO i vojnih trupa SAD. Narodni front za oslobođenje Omana koncentriše svoje napore na stvaranju jedinstvenog narodnog fronta na širokoj osnovi. Da bismo postigli ostvarenje naših ciljeva, rešeni smo da se koristimo svim oblicima borbe, uključujući i oružanu.

Narodni front za oslobođenje Omana zahteva povlačenje stranih trupa i ukidanje vojnih baza, garantovanje demokratskih sloboda svim slojevima naroda, oslobađanje političkih zatvorenika, nezavisnu spoljnu politiku — na osnovama nezavisvanja za vojne blokove — i rešavanje glavnog problema arapskog naroda: palestinskog pitanja.

Izražavamo svoju duboku zahvalnost socijalističkoj zajednici, sa Sovjetskim Savezom na čelu, koja je istinski prijatelj naroda što se bore, na pomoći i podršci. Narodni front za oslobođenje Omana pridaje veliki značaj savezništvu sa socijalističkom zajednicom, sa partijama radničke klase u kapitalističkim zemljama i pokretima za nacionalno oslobođenje.

Ulaskom kapitalizma u novu fazu njegove opšte krize javljaju se nove opasnosti, posebno opasnost od daljeg aktiviranja desnih, reakcionarnih snaga, kazao je *Jan Fojtik*, sekretar CK Komunističke partije Čehoslovačke. U SAD jača militarizam, a imperijalisti stvaraju i održavaju žarišta zategnutosti u raznim delovima sveta. Takva nam situacija nalaže budnost i strogo klasni stav prema tekućem razvoju. Oni kojima je stalo do mira i društvenog progresa ozbiljno su zabrinuti zbog nervoznog i često potpuno nepredvidljivog delovanja američke vlade, kao i njenog korišćenja svakog izgovora za povećavanje američke vojne prisutnosti na svim kontinentima. Radi obezbeđivanja „vitalnih američkih interesa u ma kom delu sveta” Carter je naredio stvaranje specijalnih jedinica, a vojne intervencije i direktnu podršku kontrarevoluciji odredio kao njihov zadatak. Ovaj korak je sastavni deo globalne strategije usmerene na postizanje vojne nadmoći koja američkom imperijalizmu treba da omogući nametanje volje drugim narodima. Sovjetski Savez i sve druge zemlje Varšavskog ugovora, kao i

ostale snage koje se bore za mir a protiv imperijalizma, zauzeli su odlučan stav protiv američkog vojnog kursa. To je razlog da reakcija smišlja stalno nove suptilne načine kako bi napala naše jedinstvo, sejala neslogu i nepoverenje. Ona podstiče nacionalističke strasti da bi razjedinila progresivne i revolucionarne partije i pokrete, da bi zabila klin između naroda socijalističke zajednice i zemalja koje su se oslobodile kolonijalne potčinjenosti. U ovome pekinški hegemonisti imaju nedostojnu ulogu saveznika imperijalizma.

Buržoaska propaganda na sve načine pokušava da diskredituje odlučne klasne internacionalističke akcije revolucionarnih partija i pokreta, njihovu međusobnu saradnju i uzajamnu pomoć. Bratska pomoć koju socijalističke zemlje pružaju narodima koji su krenuli putem nekapitalističkog razvoja trn je u oku našim protivnicima. Ova pomoć — u ekonomiji, zdravstvenoj zaštiti, obuci kadrova i odbrani tekovina revolucije — demonstrira prednosti odnosa zasnovanih na uzajamnom poštovanju i poverenju i dokaz je vitalnosti internacionalističke solidarnosti.

Napadi na ovu pomoć, pod izlikom odbrane „suvereniteta“ i „nezavisnosti“ lišenih njihovog klasnog sadržaja su apsurdni. Bivši kolonijalisti, uzurpatori i tlačitelji, koji su neprekidno u krvi gušili otpor masa, iznenada su postali revnosni zagovornici suvereniteta i nezavisnosti onih koje su stolecima držali u lancima.

Vika oko „očuvanja suvereniteta“ je ili cinizam i hipokrizija koji služe kamufliiranju pravih interesa imperijalizma, ili zaprepašćujuća i štetna naivnost. Neklasni pristup nacionalnom suverenitetu i odbacivanje principa proleterskog internacionalizma na osnovu tvrdnje da su postali anahronizam, nanose ozbiljnu štetu revolucionarnom pokretu. Neki odbacuju internacionalizam „u korist suvereniteta i nezavisnosti“ uz argument da je to jedini način da svaka zemlja slobodno odlučuje o specifičnim oblicima svog socijalističkog razvoja. Ali niko nikog ne sprečava da gradi novo društvo u skladu s lokalnim uslovima. Istorija je pokazala da postoje opšte zakonitosti socijalističke izgradnje i da na duge staze odstupanje od njih uvek povlači odvajanje od socijalizma, ugrožavajući ne samo nacionalne specifičnosti novog sistema već i samo njegovo postojanje. To proizlazi iz čehoslovačkog iskustva. Zaključci koje je naša Partija izvukla iz ovog iskustva izneti su u dokumentu „Pouke kriznog razvoja u Komunističkoj partiji Čehoslovačke i u društvu posle XIII kongresa KPC“.

Uveren sam da ova pitanja treba otvoreno i temeljno pretresati, ne samo zbog toga što su predmet oštre polemike. Zainteresovani smo za uspešan razvoj svetskog revolucionarnog procesa i antiimperijalističke borbe i svesni da slabljenje ma kog sektora našeg fronta neizbežno utiče na sve ostale.

OSLOBODILAČKA BORBA I REALNI SOCIJALIZAM

Mnoga istupanja na Konferenciji dotakla su se neraskidive veze između socijalističkih zemalja i pokreta za mir i nacionalno oslobođenje. Predstavnici bratskih socijalističkih država govorili su o svojoj solidarnosti s boricima za nezavisnost i o pomoći zemljama koje su se oslobodile kolonijalizma. Predstavnici zemalja u razvoju, uključujući i one koje su krenule putem socijalističke izgradnje, isticali su da realni socijalizam ovim zemljama služi kao primer za rešavanje složenih nacionalnih problema: društvenih, ekonomskih, političkih i kulturnih.

NOVI POTENCIJALI REVOLUCIONARNOG POKRETA

Ne treba zaboraviti, kazao je *Jesus Montane Oropesa*, član CK Komunističke partije Kube i šef Odeljenja za međunarodne odnose CK, da je velika oktobarska socijalistička revolucija odbranu mira smatrala ključnim političkim zadatkom tada mlade sovjetske države. Dan posle trijumfa boljševika Lenjin je potpisao čuveni istorijski Dekret o miru, u kome je rečeno da je nastavak imperijalističkog rata najveći zločin protiv čovečanstva, a zaraćenim stranama je upućen poziv da obustave prolivanje krvi i počnu razgovore o zaključivanju pravednog i demokratskog mira.

Lenjinovi teorijski zaključci o istorijskoj potrebi i korisnosti politike miroljubive koezistencije za stvar socijalizma postali su stvarnost. Iz dubokih promena koje su se u svetu dogodile posle drugog svetskog rata rodilo se novo međunarodno pravo. Organizacija Ujedinjenih nacija prva je međunarodna institucija u istoriji koja se zasniva na načelima jednakosti i suvereniteta. Miroljubiva koezistencija priznata je za kamen temeljac rada OUN, a očuvanje mira kao njihov najviši cilj.

Poraz fašizma, sve veći prestiž Sovjetskog Saveza i nastanak socijalističke zajednice povoljno utiču na situa-

ciju u svetu. U njenim okvirima oslobodilačka borba kolonijalnih naroda, polukolonijalnih i zavisnih zemalja dobija novu dimenziju. Ravnoteža snaga u svetu menja se u korist mira i progresu, a detant je zamenio hladni prvi sekretar Centralnog komiteta Komunističke partije „Tvrdimo... da je detant postao moguć tek posle duge Kube, rekao je u izveštaju Prvom partijskom kongresu: „Tvrdimo... da je detant postao moguć tek posle duge borbe, tokom koje su fundamentalne mogućnosti i celishodnost miroljubive koegzistencije među zemljama s različitim društvenim sistemima, koje je formulisao Lenjin u periodu stvaranja prve socijalističke države, bili prihvaćeni uprkos žestokom otporu najreakcionarnijih imperijalističkih krugova.”

Neko vreme posle Helsinške konferencije činilo se da rečnik i metodi hladnog rata pripadaju prošlosti. Ipak su prvosveštenici imperijalizma pokušali da iskoriste detant za ostvarenje svojih interesa, interpretirajući ga kao očuvanje *statusa quo* na međunarodnoj sceni, navodno proisteklo iz prećutnog kompromisa dvaju sistema. Ovo tumačenje daleko je od realnosti, jer je u principu suprotno stavu komunista. Lenjin je pisao u *Vojnom programu proleterske revolucije*: „Ugnjetena klasa koja ne teži za tim da nauči rukovati oružjem, da poseduje oružje, takva ugnjetena klasa zaslužuje jedino da bude ugnjetavana, zlostavljana i tretirana kao rob. Mi ne smemo, ako nećemo da se pretvorimo u buržoaske pacifiste ili oportuniste, zaboraviti da živimo u klasnom društvu i da iz njega nema i ne može biti drugog izlaza osim klasne borbe.”³

Danas su socijalističke zemlje, međunarodni radnički i nacionalnooslobodilački pokret i druge progresivne snage u stanju da onemogućie planove reacionarnih militarističkih krugova. Ranije revolucionari nisu imali tu mogućnost, pa im je rat bio nametan. Međutim, iskustvo detanta pokazuje da se to može sprečiti. Snage napretka i mira ojačale su i stekle neophodno iskustvo. Pri svemu tome, da bismo ostvarili naš cilj, moramo biti jedinstveni i koordinirati naše akcije. Revolucionarni internacionalizam mora postati najbitniji princip naše politike.

Velika oktobarska socijalistička revolucija, kazao je *Francisco Polit*, član Centralnog komiteta Komunističke partije Ekvadora, pretvorila je zaostalu carističku Rusiju u moćnu zemlju oslobođenu eksploatatora i eksploati-

³ V. I. Lenjin, *Izabrana dela*, tom I, knjiga druga, „Vojni program proleterske revolucije”, bez imena prev., Kultura, Beograd 1949, str. 441.

sanih, siromaštva, nezaposlenosti, nepismenosti, društvene nepravde i društvenih zala od kojih pate kapitalističke zemlje.

Narodi koji slede put koji je otvorila oktobarska revolucija idu iz uspeha u uspeh. Na čelu sa SSSR-om, socijalistička zajednica pomaže drugim narodima bratski i bezinteresno, ne postavljajući nikakve uslove koji bi ograničavali njihov suverenitet.

Ugnjetači se nikada neće dragovoljno odreći svojih nezakonitih privilegija. Oni se za svoje privilegije drže čvrsto, brutalnim i kriminalnim metodima. Na ovaj se način danas ponašaju reakcionarne snage predvođene imperijalizmom Jenkija.

Imperijalizam se trudi da preživi preteći svojim protivnicima nuklearnim ratom. Buržoaska propaganda besramno optužuje Sovjetski Savez — glavnog zaštitnika mira i istinskog prijatelja svih naroda — da ima agresivne namere. Imperijalizam hoće da okleveta i uništi SSSR, kao što je to jednom pokušao Hitler. Pekinška kamarila, koja je izdala svoj narod i socijalizam, na sličan način podstiče na rat. Zbog toga je borba za mir danas naš najvažniji zadatak.

Mir se ne može postići pravljjenjem ustupaka agresorima, kršenjem principa. Politika pomirljivosti dovela je do Minhena. Ta vrsta „mira” neizbežno mora voditi ratu i porobljavanju naroda. Našoj je planeti potreban pravi mir zasnovan na neširenju nuklearnog oružja i okončanju trke u naoružanju, što bi bio prvi korak ka opštem i potpunom razoružanju. Sovjetski Savez stalno iznosi ove predloge kako bi se agresija isključila iz međunarodnih odnosa. Mir se mora zasnivati na detantu i miroljubivoj koegzistenciji zemalja s različitim društvenim sistemima, a sporovi između država moraju se rešavati pregovorima. Osuditi Sovjetski Savez zbog pomoći koju je pružio avganistanskoj revoluciji, koju imperijalizam pokušava da uguši, ili optuživati Vijetnam koji je pomogao kampućijskom narodu da zbaci zločinački režim Pola Pota — danas je isto što i stati uz reakciju, koja traži izgovor za izazivanje novih vojnih sukoba. Mir je najplemenitiji među našim ciljevima. Potrebu za njim shvataju najrazličitije snage, milioni ljudi širom sveta, bez obzira na religiozna ubeđenja, ideološka opredeljenja, nacionalnost ili klasnu pripadnost.

Moja zemlja, Ekvador, izložena je imperijalističkom tlačenju i dominaciji Jenkija. Zbog toga mi, ekvadorski komunisti, rukovođeni načelima marksizma-lenjinizma, usmeravamo svoju borbu protiv imperijalizma a za mir i društveni progres. Godine 1980. navršilo se 150 godina

postojanja Republike Ekvador i 200 godina od rođenja Josea Joaquina Olmeda, slavnog sina našeg naroda, velikog patriote i pesnika koji je veličao borbu za slobodu, i stopedesetgodišnjica smrti Simona Bolivara i maršala Antonia Josea de Sucre. Istorija nas podseća na istorijske bitke za slobodu i uči da se one moraju voditi do konačne pobede. Mi komunisti borimo se za istinsku nezavisnost naše zemlje, za njenu društvenu i nacionalnu emancipaciju, što će učiniti mogućim prelazak u socijalizam i komunizam, u društvo pravde i blagostanja.

Monzon Keita, član Nacionalnog saveta Narodno-demokratskog saveza Malija, istakao je da su, zbog svoje prirode i krajnjih ciljeva, borba za mir i socijalizam i borba za nacionalnu nezavisnost protiv imperijalizma istovetne. I socijalističke zemlje i zavisne države bore se protiv ugnjetavanja, protiv istog i zajedničkog neprijatelja — snaga rata i imperijalizma.

András Gyenes, sekretar Centralnog komiteta Mađarske socijalističke radničke partije, rekao je da je detant povoljno uticao na borbu triju glavnih revolucionarnih struja našeg vremena. Ipak, odnedavna su se imperijalisti usredsredili na to da promene ravnotežu snaga u svoju korist, zaustave proces detanta i čak ga izokrenu. Planovi SAD i NATO-a predviđaju eskalaciju trke u naoružanju, povećanje američke vojne prisutnosti u raznim neuralgičnim regionima sveta i dalje povećanje proizvodnje nuklearnog oružja, te ugrožavaju sudbinu čovečanstva i svetski mir.

Socijalističke zemlje i Mađarska Narodna Republika među njima čine sve da spreče pogoršavanje međunarodne situacije i pomognu smanjenju postojeće zategnutosti. Naša zajednica ne teži vojnoj nadmoćnosti. Ona je zainteresovana za vojnu ravnotežu, za jednaku bezbednost uz smanjenje nivoa naoružanja. Socijalističke zemlje, međunarodna radnička klasa i nacionalnooslobodilački pokret teže istom cilju: stvaranju situacije u kojoj imperijalizam neće ugrožavati čovečanstvo i u kojoj će kako narodi tako i pojedinci imati mogućnosti za kreativan razvoj. Uvereni smo da revolucionarne snage naše epohe mogu zajedničkim naporima obezbediti čovečanstvu prelaz iz „carstva nužnosti u carstvo slobode“ (Friedrich Engels).

Na XII kongresu naše Partije, marta 1980, ponovo je istaknuto da mi želimo prijateljske odnose sa zemljama u razvoju zasnovane na zajedničkim interesima i uzajamnoj solidarnosti. Mađarska vlada u trgovini s ovim zemljama primenjuje preferencijalne tarife koje je preporučio UNCTAD, a prema 26 zemalja ukinula je sve

carinske barijere. Pomažemo, koliko možemo, obuku stručnjaka iz zemalja u razvoju. Nekoliko hiljada mladih ljudi iz ovih zemalja steklo je više ili srednje stručno obrazovanje u Mađarskoj. Stotine mađarskih stručnjaka rade u Africi, Aziji i Latinskoj Americi. Mađarska jača svoje veze i s nesvrstanim zemljama. Cenimo i podržavamo njihovu borbu protiv kolonijalizma i neokolonijalizma kao i njihove napore za ukidanje diskriminacije i segregacije, za sprečavanje rata, otklanjanje ratnih žarišta, obuzdavanje trke u naoružanju, za okončanje međunarodne zategnutosti i unapređivanje miroljubive koegzistencije država s različitim društvenim sistemima.

MSRP (Mađarska socijalistička radnička partija) pridaje veliki značaj stvaranju i konsolidaciji veza između komunističkih i nacionalnodemokratskih partija u zemljama u razvoju. U raznim oblicima koje podrazumeva, međupartijska saradnja otvara put boljem poznavanju situacije u partijama, čini pristupačnim akumulirano iskustvo i pomaže stvaranje zajedničkih stavova. Naša Partija se trudi da mađarskom narodu omogući da sazna i da razume probleme i teškoće zemalja u razvoju.

MSRP čini sve za jedinstvo snaga koje se bore za socijalizam, nacionalnu nezavisnost i mir. Naše polazište je da je svesno jačanje veza između socijalističkih zemalja i revolucionarnih pokreta radničke klase i pokreta za nacionalno oslobođenje ključ uspešnog razvoja revolucionarnog procesa u našoj epohi.

Borba za nacionalno oslobođenje dobija sve jasniji socijalni sadržaj, a antiimperijalističke akcije poprimaju nove oblike. Iz ovog proističe potreba za fundamentalnijim i teorijskim radom i generalizacijama koje bi olakšavale praktičnu političku aktivnost.

Feroze Mohamed, član Centralnog izvršnog komiteta Narodne progresivne partije Gvajane, rekao je da je pojava prve socijalističke države i potonje formiranje svetske socijalističke zajednice nesumnjivo izvršilo jak uticaj na svetski revolucionarni proces i doprinelo dezintegraciji kolonijalnog sistema. Slom tog sistema jedna je od najizuzetnijih karakteristika istorije posle drugog svetskog rata. Narodi Azije, Afrike, Latinske Amerike i Kariba izvojevali su političku nezavisnost. Nije slučajno što su se ove važne promene odigrale u razdoblju bez globalnog rata.

Za mnoge od novooslobođenih zemalja jedan od najneodložnijih zadataka je prevazilaženje kolonijalnog nasleđa: zaostalosti, bolesti i neznanja. Neke od ovih zemalja odbacile su kapitalistički put razvoja i opredelile se za put prelaska u socijalizam. One se oslanjaju na

bogato iskustvo socijalističke zajednice, izučavaju ga i računaju na sveobuhvatnu podršku svojih prijatelja. Ovu pomoć smatraju bitnom za ostvarivanje kako neposrednih tako i dugoročnih društveno-ekonomskih ciljeva.

Uspješno napredovanje zemalja u razvoju umnogome zavisi od njihove unutrašnje stabilnosti i od međunarodne klime. Pokušaji destabilizacije, iscrpljujući sukobi i ratovi koje podstiču imperijalizam i njegove marionete, nanose štetu interesima zemljama u razvoju i imaju za cilj obrtanje pozitivnih procesa i onemogućavanje napora koje ove zemlje čine da bi ojačale svoj nacionalni suverenitet i učvrstile ekonomsku nezavisnost.

I Karibi su jedan od delova sveta gde je popuštanje međunarodne zategnutosti praćeno značajnim društvenim promenama. Socijalistička Kuba i sve veće poštovanje koje ona u svetu uživa i dalje utiču kao živ primer i moguća alternativa za društvene, ekonomske i političke probleme koji muče zemlje ovog regiona. Imperijalistički krugovi SAD upravo zato poklanjaju veliku pažnju Karibima. Njihovi se prsti osećaju u sve prisutnijem nasilju i pomoći desnim snagama na Jamajci, u pokušajima ubistva Mauricea Bishopa, premijera Grenade, kao i u sve intenzivnijoj represiji u nekim centralnoameričkim i karipskim zemljama.

Pod providnim izgovorom o sovjetskom vojnom prisustvu na Kubi, mornarica SAD je održala vojne vežbe u zalivu Gvantanamo; ubrzo posle revolucije u Grenadi objavljeno je formiranje jedinica za zajedničke akcije u Karibima, što će, prema izjavi vlade SAD, povećati sposobnost da se odgovori na svaku opasnost kojoj bi režim u ovom regionu mogle izložiti revolucionarne snage.

Gvajana se ističe kao živi primer karipske zemlje koja je podlegla imperijalističkim mahinacijama. Završeno je kratko razdoblje, u prvoj polovini sedamdesetih godina, kada je oprezno sproveden antiimperijalistički kurs. Obratan proces je uveliko u toku.

Pogoršanje međunarodne situacije i povećanje zategnutosti ne služe interesima naroda Kariba. Naprotiv, samo ih onemogućavaju u ostvarenju njihovih istinskih aspiracija i zaustavljaju društveni progres. Sve jasnije uviđamo ispravnost Lenjinovog učenja o važnosti mira i miroljubive koegzistencije.

Zemlje koje se, kao naša, bore za nacionalnu nezavisnost moraju shvatiti da su borbe za mir i socijalizam ne samo povezane i isprepletene s njihovom nego i da su neophodne za izvršavanje neodložnih društvenih, ekonomskih i političkih zadataka koji pred njima stoje.

Simeon Simeya, sekretar Partije jedinstva i nacionalnog progressa Burundija, izrazio je duboku zahvalnost njegove Partije socijalističkim zemljama na njihovoj solidarnosti s borbom nekadašnjih kolonijalnih naroda, na pomoći koju im pružaju u održanju i jačanju njihove nezavisnosti. Nikada nećemo zaboraviti, rekao je, plemenitu podršku socijalističkog sveta i demokratskih i revolucionarnih snaga onima koji su oružanom borbom branili svoje pravo na ljudsko dostojanstvo i nacionalnu nezavisnost.

Imperijalizam igra opasnu igru s vatrom. Žalimo, rekao je *Simeon Simeya*, što su se neke zemlje pridružile ovoj igri ulaskom u bratoubilačke ratove koji mogu ići u prilog jedino imperijalistima. Istinski uspeh predstavlja pobjeda nad siromaštvom, bolešću, nepismenošću i zaostalošću.

NA OSNOVU UZAJAMNE POMOĆI I POŠTOVANJA

Leonte Rautu, član Političkog izvršnog komiteta Rumunske komunističke partije, rekao je da — s obzirom na značaj i brzinu društvenih i političkih promena, njihovu dijalektičku povezanost i međuzavisnost, kao i sve veću diversifikaciju uslova u kojima deluju revolucionarne snage — komunističke partije moraju pronaći rešenja za mnoštvo potpuno novih problema s kojima ih suočava savremenost, moraju stvaralački analizirati nove procese i fenomene i izvući zaključke za strategiju i taktiku.

Ukidanje zaostalosti i ogromnih ekonomskih nejednakosti među zemljama od posebnog su značaja u nizu kardinalnih problema našeg vremena. Rumunska komunistička partija smatra da podela sveta na bogate i siromašne nacije, kao posledica kolonijalne i neokolonijalne vladavine, predstavlja objektivnu realnost modernog sveta. Zbog toga je imperativ — radikalna izmena strukture međunarodnih odnosa i uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog poretka.

Uvereni smo da antiimperijalistička borba treba da dobije odlučnu podršku socijalističkih zemalja, komunističkih i radničkih partija, revolucionarnog pokreta i svih progresivnih demokratskih snaga. Ponosni smo što naša Partija i naš narod aktivno pružaju i proširuju pomoć herojskim narodima Angole, Mozambika i Zimbabvea i drugim zemljama u Africi, Aziji i Latinskoj Americi.

Niti ko ima pravo da izvozi kontrarevoluciju da bi zaustavio razvoj neke zemlje niti ko ima pravo da joj nameće demokratske revolucionarne promene. Štaviše, marksizam odbacuje ideju o izvozu revolucije. Solidarnost s nastojanjima da se izvrše strukturalne društveno-ekonomske reforme mora se zasnivati na priznavanju prava revolucionarnih snaga u svakoj zemlji da same reše teške probleme izgradnje novog društva u skladu s voljom i interesima naroda.

Razvoj međunarodnih događaja sve jasnije pokazuje da su kršenja principa nezavisosti, suvereniteta, jednakosti i nemešanja u unutrašnje stvari drugih država osnovni uzrok zategnutosti i konflikata u svetu. Ovi sukobi proističu iz imperijalističke politike sile i diktata, iz borbe da se svet подели na interesne sfere i da se konsoliduje dominacija nad drugim državama. Osnovni ciljevi zajedničke borbe snaga socijalizma, mira i progressa su uništenje zaliha nuklearnog oružja u Evropi i širom sveta, osiguranje razoružanja i vojnog detanta, smanjenje vojnih budžeta i oružanih snaga, uklanjanje vojnih baza na teritorijama drugih zemalja, raspuštanje vojnih blokova i primena odredbi Završnog dokumenta iz Helsinkija.

Danas, više no ikad, mora se sve činiti da se premoste postojeće razlike između nekih socijalističkih zemalja na osnovama naučnog socijalizma i načela nemešanja, uzajamnog poštovanja i saradnje. Uvereni smo da se moraju izbegavati sve akcije koje bi mogle izazvati pogoršanje ovih odnosa. To će još više doprineti miru i detantu i osiguraće međunarodni prestiž bratskih država.

Dosledno zastupamo razvoj saradnje s komunističkim i radničkim partijama i drugim zemljama, kao i novi tip jedinstva, naime jedinstva u različitosti uzimajući u obzir specifične situacije u kojima su se revolucionarne borbe odvijale i otud proistekli različiti oblici i metodi njihovog delovanja. Ovo podrazumeva dalje unapređivanje razmene iskustava i stavova u duhu potpune jednakosti i uzajamnog poštovanja autonomije svake partije i njenog isključivog prava da potpuno samostalno stvara svoju politiku i revolucionarnu strategiju i taktiku.

Zaki Khairi, član Političkog biroa CK Iračke komunističke partije, izrazio je uverenje da je danas, više no ikad, zemljama koje su odbacile kapitalistički put razvoja neophodan savez sa socijalističkom zajednicom, posebno sa Sovjetskim Savezom, i praktično proverenim

iskustvima zemalja realnog socijalizma. Prelazak u socijalizam je nezamisliv bez uzajamne pomoći i bliskog savezništva sa socijalističkom zajednicom. Ipak, uspeh antifeudalne i antikolonijalne nacionalnodemokratske revolucije i direktnog prelaza na socijalističke promene konačno zavisi od zrelosti preduslova u određenoj zemlji, od zrelosti subjektivnih i objektivnih faktora i, takođe — a to je veoma značajno — od toga ko ima vodeću ulogu u restrukturisanju društveno-ekonomskih odnosa.

Radnička klasa i njena marksističko-lenjinistička avangarda su jedina snaga koja može igrati ovu rukovodeću ulogu i dovesti do kraja demokratsku revoluciju, te nakon toga direktno preći na ostvarivanje socijalističkih zadataka.

Buržoaski i sitnoburžoaski nacionalizam su kal u koji revolucionarne, pa čak i socijalističke demokratije, lako tonu. Primer za to je kineska politika, koja se degenerisala pod uticajem sitno-buržoaskih nacionalista i njihovih hegemonističkih ambicija i želje da budu velika sila.

Ako je birokratska buržoazija na vlasti, javni sektor privrede pod njenim rukovodstvom može imati jedino državno-birokratski, buržoaski karakter. To nam pokazuje primer zemalja OPEC-a, naročito Iraka, u kome kapitalistička klasa, živeći parazitski od javnog sektora, raste neverovatnom brzinom, a programi razvoja koriste se za izgradnju vojno-industrijskog kompleksa.

Preduslovi izgradnje socijalizma su određeni minimalni nivo društveno-ekonomskog razvoja i hegemonija radničke klase pod vođstvom njene marksističko-lenjinističke partije. Završna faza demokratske revolucije označava stvaranje revolucionarno-demokratske države i napredak u pravcu ekonomske nezavisnosti, očuvanje nacionalne nezavisnosti i pretvaranje javnog sektora u osnovu novog društveno-ekonomskog sistema od strane revolucionarno-demokratske države. Kao što je govorio Lenjin, ovaj sistem još nije socijalizam, ali više nije ni kapitalizam. Osigurati radničkoj klasi rukovodeću ulogu u revolucionarno-demokratskom režimu nužan je uslov i osnova za direktan prelaz u socijalističku fazu revolucije.

U Iraku moramo okončati završnu fazu demokratske revolucije, stupanj koji otvara put izgradnji socijalizma. Ali, da bi početak ove izgradnje bio moguć, narodna revolucija mora izvojevati konačnu pobjedu pod vođstvom radničke klase i njene partije. Poznato nam je da se ova rukovodeća uloga ne može prosto predložiti ili nametnuti saveznicima kao prethodni uslov. Do nje se dolazi odluč-

nom požrtvovanom borbom i stvaralačkom primenom lenjinističke strategije u specifičnim nacionalnim uslovima.

Abdoulaye Diallo, opunomoćeni ambasador predsednika Gvineje i predstavnik Demokratske partije Gvineje, rekao je da se njegova Partija u svome delovanju dosledno rukovodi principima koji su podređeni i primereni interesima naroda. Njena je politika oduvek bila prožeta duhom proleterskog internacionalizma. Na toj osnovi je i započeta naša borba za nacionalno oslobođenje: najpre u sindikalnom pokretu koji je delovao u saradnji s drugim afričkim organizacijama i uz dragocenu pomoć komunističkih partija socijalističkih država kao i progresivnih organizacija iz kapitalističkih zemalja.

Uspeli smo, uprkos teškoćama. Partija je svoju pažnju usredsredila, pre svega, na stvaranje obrazovnog sistema, u čemu su nam pomoć pružili Sovjetski Savez i druge socijalističke zemlje. Danas našom zemljom upravljaju mladi nacionalni kadrovi, a mi smo, zauzrat, u situaciji da pomognemo drugim afričkim državamā, Mozambiku, na primer, gde sada rade gvinejski nastavnici i lekari. Naši stručnjaci rade i na Sejšelskim ostrvima i u Gvineji-Bisao. Pružajući pomoć ovim zemljama, mi i sebi pomažemo. Nijedna zemlja ne može sebe smatrati slobodnom i nezavisnom dokle god na svetu postoji i jedna jedina kolonija. Činimo sve napore da oslabi pritisak imperijalističke agresivnosti i da se on obuzda, jer on je prepreka na putu zemalja u razvoju. Po mome mišljenju, bogatstva Afrike i celog sveta treba upotrebiti za zajedničko dobro svih naroda. Sukobi koje priželjuje imperijalizam neće izbijati među narodima zbog otkrića uranijuma, fosfata ili nafte na ovoj ili onoj strani granice. Moramo svi, afričke zemlje posebno, biti krajnje oprezni kad je reč o ovom pitanju. Borimo se za uklanjanje svih postojećih ili namerno izazvanih ratnih žarišta na našem kontinentu. Nastojanja da se narodi međusobno suprotstave i dalje traju u Zapadnoj Sahari, Čadu i drugim delovima Afrike. Demokratska partija Gvineje to osuđuje.

Na ovoj je Konferenciji s pravom isticano da treba povećavati pomoć zemljama koje su započele izgradnju socijalizma. Ovde je od izvanredne važnosti odabrati delotvorna sredstva i oblike pomoći takvim zemljama kako bi im se omogućilo oslobađanje od pritiska imperijalizma. U velikom broju problema socijalističke izgradnje najznačajniji je stvaranje materijalne baze novog društva. Zemljama koje su krenule putem socijalističkog razvoja neophodni su metali, cement i oprema.

No, ukupna potrebna količina metala ili cementa ne može se uvoziti. Kolika god bila pomoć socijalističkih i drugih država, zemlje u razvoju ne mogu dobiti svu željenu opremu. Nepotrebno je reći da ćemo nešto uvoziti, ali ostatak moramo proizvoditi sami. Moramo kombinovati naše napore sa socijalističkim državama i zajednički doći do najboljeg rešenja za istraživanja rudnog blaga i eksploataciju energetske izvora, kao i za finansiranje takvih projekata. Potrebni su nam koherentni, pouzdani planovi. Bez postojanja čvrste materijalne baze nema izgradnje socijalizma. Sve dok ne budemo podigli životni standard naroda, imperijalistička propaganda će tvrditi da zemlje koje grade novo društvo nisu sposobne da prebrode siromaštvo. To je laž, i da bi je čovek uvideo, dovoljno je da pogleda životni standard u socijalističkim zemljama i da se podseti odakle su neke od njih krenule u izgradnju socijalizma.

ZAJEDNIČKI FRONT PROTIV KAPITALA I IMPERIJALIZMA

Mnogo toga je rečeno o problemu usklađivanja pokreta radničke klase u kapitalističkim zemljama i borbe potlačenih naroda Azije, Afrike i Latinske Amerike za nacionalnu nezavisnost i jednakost, protiv neokolonijalizma. Delegati su ukazali da je jedinstvo na ovoj osnovi dragocen činilac uspeha antiimperijalističkog pokreta u zemljama u razvoju koji, isto tako, doprinosi uspehu demokratskih akcija progresivnih snaga i napora za uspostavljanje jedinstva radnog naroda u imperijalističkim tvrdnjama.

PROBLEM OBJEDINJAVANJA SNAGA

Otto Janacek, član Centralnog komiteta Komunističke partije Austrije, kazao je da se donedavno radnički pokret Austrije bavio gotovo isključivo „evropskim” problemima. To je bilo posledica, s jedne strane, činjenice da je Austro-Ugarska bila jedina evropska velesila bez prekomorskih kolonija i, s druge, slabih ekonomskih veza Austrije sa zemljama Azije, Afrike i Latinske Amerike. Dok je na borbu ovih naroda uticaj pokreta radničke klase Austrije bio beznačajan, ne može se reći da obrnut uticaj nije postojao. Akcije protiv imperijalizma, za nacionalno oslobođenje i društveni progres, snažno deluju na demokratsko mnjenje u Austriji.

Ovaj se uticaj počeo osećati šezdesetih godina u akcijama solidarnosti s vijetnamskim narodom. Protestni pokret pružio nam je mogućnost stvaranja prvog u istoriji širokog akcionog fronta protiv američkog imperijalizma. Mada je rukovodstvo SPA (Socijalističke partije Austrije) svojim članovima zabranilo, pod pretnjom disciplinskog kažnjavanja, saradnju s komunistima, ipak se zid koji postoji među našim partijama tresao za vreme demonstracija protiv vijetnamskog rata. Protesti protiv zločina Pinochetove diktature u Čileu bili su sledeća prilika za zajedničke akcije. Mnogi su socijalisti (posebno mladi) i levi katolici gledali s naklonošću na napore čileanskih demokrata pod Allendeovom vladom; ovi elementi austrijskog društva bili su zaprepašćeni vojnim udarom. U pokretu solidarnosti, koji je stvoren u Austriji neposredno posle udara u Čileu, komunisti su, ovog puta zvanično, saradivali sa socijalistima i katolicima. Ovo je bio prvi pokret u kojem smo postigli jedinstvo akcije. Rukovodstvo SPA se više nije usudilo da svome članstvu preti sankcijama.

Godine 1980. front solidarnosti s Čileom postigao je svoj glavni uspeh, što je uticalo na sve aspekte austrijskog unutrašnjeg života. Komunistička štampa je otkrila javnome mnenju činjenicu da je vlada sklopila ugovore o isporuci Pinochetu više od 100 tenkova „pogodnih za ulične borbe“, kako ih opisuju austrijski isporučioци. Kako bi opravdali pogodbu, šefovi nacionalizovanih preduzeća i kancelar Kreisky tvrdili su da poslovi moraju da se izvrše, dodajući da bi čileanska vlada ionako dobavila šta joj treba od neke druge vlade. Štaviše, oni smatraju da bi neutralnost Austrije bila ugrožena ako ona ne bi proizvodila dovoljne količine oružja i da njena industrija municije ne bi bila u stanju da posluje bez gubitaka kad ne bi imala strana tržišta. Pogodba je toliko razjarila javno mnjenje da je — posle demonstracija u Beču, u kojima su učestvovalе hiljade mladih komunista, socijalista i katolika zajedno — vlada bila prinuđena da odustane od projekta.

Komunisti su dosledno u prvim redovima onih koji se bore za detant i razoružanje u Austriji. Protivimo se isporukama oružja tiranima i ustajemo protiv aktivnosti reakcionarnih medija koji se koriste rasističkim metodama da bi diskreditovali nacionalnooslobodilačke pokrete. Insistiramo da neutralna Austrija istupi protiv trke u naoružanju i identifikuje snage koje je podstiču, to će reći američke imperijaliste i stratege NATO pakta. Pored toga, možda ćemo pojačati otpor pokušajima meša-

nja u konflikte van Evrope koje čini agresivni severno-atlantski pakt i nastojanjima da se i Austrija uvuče u te konflikte na ovaj ili onaj način.

Rene Theodore, generalni sekretar Jedinствене partije haičanskih komunista, rekao je da imperijalizam još ima iste karakteristike koje je isticao Lenjin. Nastavlja se koncentracija kapitala i nastaju novi džinovski monopoli, poznati kao transnacionalne kompanije; u neokolonijalizmu je izvoz kapitala, takođe, osnovni mehanizam dominacije i eksploatacije naroda. Krediti i finansijska „pomoc“ imperijalista postaju kamuflirani načini za sticanje profita, podsticaj za izvoz robe, oružja i kapitala. Ni agresivna priroda imperijalizma nije se promenila. On stvara sve veću napetost, podiže vojne baze na stranom tlu i formira invazivne snage za „obezbeđivanje“ svojih interesa u raznim delovima sveta.

Poslednjih godina, za vreme ozbiljne krize kapitalizma, monopoli i njihove supstancirane kompanije prodiru više no ikad u zemlje u razvoju, privučeni jeftinom radnom snagom i poreskim olakšicama. Na Haitiju smo svedoci fuzije nacionalne radne snage i obimne američke proizvodnje. Haiti postaju dodatak ekonomije SAD, a posledica je nezapamćena eksploatacija radnog naroda. U međuvremenu se prazni državna blagajna. Dugovanje su veća od prihoda za gotovo 60%. Zbog toga su SAD, Kanada, SR Nemačka i Izrael otišli tako daleko da su stvorili posebnu komisiju — čime je zemlja, u stvari, stavljena pod starateljstvo. Komisija odlučuje o sudbini ekonomskih projekata i dodeli sredstava; drugim rečima, ona je Haiti pretvorila u nezvanični protektorat. Ne čeka li ista sudbina i druge zemlje koje su još izložene neokolonijalnoj zavisnosti?

Javno mnjenje naše zemlje sve otvorenije insistira na oslobađanju od svega što ograničava nacionalni suverenitet, na zbacivanju Duvalierove autokratije i sprovođenju društvenih promena u interesu radnika i seljaka.

Reakcija mobilise svoje snage za protivstavljanje naraslom demokratskom pokretu. Imperijalizam kuje zlokobne planove o pretvaranju nekih delova Haitija u skladište nuklearnih otpadaka; on zagađuje područje Kariba i onemogućava pregovore o novom međunarodnom ekonomskom poretku, a pri svemu tome neke tzv. demokratske i patriotske organizacije govore o „dobrim namerama“ imperijalizma.

Smatramo da je, radi slamanja kontrarevolucionarne strategije imperijalizma koja ugrožava svetski mir, neophodno uspostavljanje saradnje i borbene solidarnosti

revolucionarnih partija i naroda kako na regionalnom tako i na međunarodnom planu.

Eoin O'Murchu, član Nacionalnog izvršnog komiteta Komunističke partije Irske, govorio je o problemima nacionalnosti i o borbi za socijalizam u njegovoj zemlji, napomenuvši da, po mišljenju nekih vođa irskog radničkog pokreta, aktivno učešće u nacionalnom pokretu za nezavisnost u irskim uslovima predstavlja skretanje od borbe za socijalizam; kažu da radnička klasa treba da se ograniči isključivo na neposredne ekonomske probleme. Sinn Fein, iz Radničke partije, sada otvoreno pozdravlja prisustvo stranih multinacionalnih kompanija, dajući im prednost u odnosu na domaći monopolni kapitalizam. Komunisti, naprotiv, odbijaju svaki kompromis s imperijalizmom. Mi branimo nacionalno jedinstvo, jer bez slobode naše zemlje nema napretka ka socijalizmu.

Buržoaska propaganda vodi nezapamćenu klevetničku kampanju protiv socijalističkih zemalja. Medija, koja ih optužuju za sve vrste nepostojećih političkih represija, ignorišu stvarno postojeću represiju, torturu zatvorenika i nepriznavanje građanskih prava u Severnoj Irskoj. Omalovažavaju se ekonomski uspesi socijalizma. Istovremeno buržoaska propaganda flertuje s evrokomunizmom. Postavljamo pitanje vrednosti tog „komunizma“ koji ne brani nacionalni suverenitet Irske i ne uključuje se u borbu za demokratiju. Nasuprot tome, socijalističke su zemlje podigle svoj glas na međunarodnoj areni protiv britanske vladavine u Severnoj Irskoj. Stvar pravde i demokratije u Irskoj nesebično pomažu socijalističke zemlje, a zapadni vladajući krugovi taktički podržavaju britanske zahteve u Severnoj Irskoj.

Giuliano Procacci, član Centralne kontrolne komisije Italijanske komunističke partije, rekao je da, po njegovom mišljenju, iz analize ekonomske i političke situacije u zemljama u razvoju, njihovih međusobnih odnosa i politike vodećih kapitalističkih zemalja, koja je odraz prirode savremenog imperijalizma — slede značajne posledice koje se tiču veze između radničkog i nacionalnooslobodilačkih pokreta.

Radnički pokret čine razne partije koje deluju u različitim uslovima. To su vladajuće partije socijalističkih zemalja i komunističke partije kapitalističkih zemalja, uključujući i evrokomunističke partije, koje su izabrale sopstveni put u socijalizam u skladu s realnošću njihovih zemalja. Osnovni princip njihove strategije je pluralizam, na čijoj bazi razne partije autonomno prave vlastite političke izbore. Uz njih, tu su i vladajuće i nevladajuće socijalističke i socijaldemokratske partije, koje

predstavljaju većinu ili znatan deo radničke klase njihovih zemalja. Radnički pokret održava dvojake odnose s nacionalnooslobodilačkim pokretima: samo na bilateralnoj osnovi (komunističke partije) ili preko međunarodnih organizacija, kao što je Socijalistička internacionala (socijalističke partije).

Organizacije nacionalnooslobodilačkog pokreta takođe se međusobno razlikuju zavisno od uslova u kojima deluju. Neke su na vlasti, a neke se bore za nju; neke prihvataju ideale socijalizma i marksističko-lenjinističko učenje, neke ne.

U takvim bi uslovima bilo očividno pogrešno zahtevati organsko jedinstvo radničkog i nacionalnooslobodilačkog pokreta i pokušavati stvoriti zajednički program, da ne govorimo o uspostavljanju jednog rukovodećeg i organizacionog centra. Razlike u tradiciji, idealima i političkoj orijentaciji partija i pokreta o kojima je reč suviše su velike da bi se mogao stvoriti jedinstveni front.

Ipak, kada su u pitanju značajni pojedinačni problemi, moguće je znatnije približavanje radničkih partija industrijskih kapitalističkih zemalja i nacionalnooslobodilačkih pokreta. Ovim bi procesom mogli biti obuhvaćeni i pokreti drukčije vrste, recimo katolički pokreti Evrope i Latinske Amerike, koji se svesno suprotstavljaju imperijalizmu. Ovakva usklađenost (u kojoj svaka partija zadržava svoju autonomiju i pravo da održava bilateralne odnose), rekao je Procacci, moguća je iz sledećih razloga: sve radničke partije i oslobodilački pokreti imaju svoj udeo u pružanju otpora centrifugalnim trendovima u zemljama u razvoju koji sistem međunarodnih odnosa deformišu u korist imperijalizma i, samim tim, pomažu nastojanja svih zastupnika jedinstva i ekonomske i političke saradnje za unapređivanje detanta, razoružanja i mira.

Podrška zahtevima za stvaranje novog međunarodnog ekonomskog poretka i pokretu nesvrstanih u skladu je s našim zajedničkim interesima. I više od toga — mi smo zagovornici stvarne političke saradnje radničkog pokreta kao celine i nesvrstanog pokreta. To je ono što IKP uglavnom podrazumeva pod „novim internacionalizmom“. Ovi zadaci, međutim, povlače za sobom određene obaveze partija: poštovanje autonomije nesvrstanog pokreta, odustajanje od svih pokušaja razbijanja njegovog jedinstva i pokušaja da se ograniči njegova autonomija kao i odbacivanje shvatanja da je nesvrstanost samo korak ka budućem „svrstavanju“. Na ovim se principima zasnivaju bilateralni odnosi između partija radničke klase (posebno vladajućih) i pokreta za nacio-

nalno oslobođenje. Pravo na samoopredeljenje i princip nemešanja u unutrašnje stvari drugih zemalja moraju se strogo poštovati, a ne sme se dopustiti izvoz ni kontrarevolucije ni revolucije.

Nedopustivi su pokušaji da se ma koja nesvrstana zemlja uvlači u ma koji vojni blok sredstvima političkog ili ekonomskog pritiska, da ne pominjemo vojnu invaziju. Zbog toga je XV kongres naše Partije zauzeo poznate stavove o vijetnamskoj vojnoj intervenciji u Kampučiji i o kineskoj kaznenoj ekspediciji u Vijetnamu. Isto tako je poznato — a ovde to opet potvrđujemo — da IKP osuđuje vojnu intervenciju Sovjetskog Saveza u Avganistanu i da insistira na povlačenju okupacionih trupa i pronalaženju političkog rešenja koje bi garantovalo kako nezavisnost i suverenitet Avganistana tako i bezbednost susednih zemalja.

Procacci je izjavio da je neophodno odbacivanje onog što je nazvao zastarelim viđenjem kapitalizma i svetske ekonomije, jednog viđenja koje je uhvatilo čvrstog korena u radničkim i, posebno, u komunističkim partijama. Početkom sedamdesetih godina kapitalistička ekonomija je ušla u razdoblje produžene recesije praćene inflacijom, masovnom nezaposlenošću i monetarnim potresima; energetska kriza postala je ozbiljna opasnost. Pri svemu tome bilo bi pogrešno verovati kako će ova kriza uticati samo na kapitalistički svet. Ekonomska međuzavisnost zemalja je tolika da kriza mora uticati na celinu međunarodnih ekonomskih odnosa.

Procacci je kazao da IKP skida sa sebe svaku odgovornost s obzirom na kritike upućene u ovoj diskusiji partijama i pokretima koji ne mogu da odgovore na njih, jer ne prisustvuju Konferenciji.

Analizirajući neke pokazatelje opšte krize kapitalizma sedamdesetih godina, *Rene Urbany*, predsednik Komunističke partije Luksemburga, istakao je da monopoli u zemljama Zajedničkog tržišta povećavaju pritisak na svoje vlade, krnje prava sindikata i kastriraju sistem „participacije”. Ova se tendencija jasno vidi u radu luksemburškog parlamenta. Svojim delovanjem u okviru vanparlamentarnih organizacija i organa „društvenog učešća”, predstavnici kompanija usmeravaju ekonomsku, socijalnu i fiskalnu politiku zemlje i formiranje njenog budžeta u pravcu prebacivanja celokupnog tereta krize na pleća radnih ljudi, uz istovremeno osiguravanje visokih profita za monopole.

Urbany je govorio i o posledicama koje bi uspostavljanje nove, ravnopravne međunarodne podele rada moglo imati za radničku klasu industrijskih kapitalističkih

zemalja. Neki smatraju da bi radi rešavanja ovog problema radničke partije morale ubediti radne ljude da snize svoje materijalne zahteve i tako omogućе finansiranje temeljne promene strukture podele rada, te da usvoje razumnije oblike potrošnje i proizvodnje. Ovo stanovište je neodrživo. Politika skromnosti, materijalnog ograničavanja radnih ljudi industrijskih kapitalističkih zemalja samo bi olakšala delovanje monopolske buržoazije. Upravo stoga smatramo svojom dužnošću, kao partija radničke klase u jednoj kapitalističkoj zemlji, da mobilisemo radne ljude protiv prevlasti monopola, protiv politike koju oni vode u uslovima krize. Ovo smatramo našim doprinosom naporima da se uzdrma i skrši međunarodni uticaj monopola i okonča neokolonijalna eksploatacija.

Na ovoj je Konferenciji konstatovano, kazao je Urbany, da je svetski razvoj mnogostran i protivrećan. Doista, i najodlučnijem čoveku je u sadašnjoj složenoj situaciji teško da formira stav. U našim zemljama masovni mediji namerno pogrešno predstavljaju uzroke, značenje i posledice tekućih procesa. Da bi znali za šta ili protiv čega treba da se bore, radnici i narod moraju znati ko su predstavnici snaga progresa i mira, a ko snaga reakcije i rata. Kako neko može ispravno da prosuđuje kada se spoljna politika socijalističkih zemalja iskrivljuje do neprepoznavanja a Sovjetski Savez osuđuje zbog internacionalističke pomoći koju je pružio Avganistanu na direktan zahtev vlade te zemlje? Kako mogu radni ljudi jasno da sagledaju današnje procese u svetu kada su zasuti tvrdnjama o postojanju „protivrečnosti” između revolucionarnih partija na vlasti i onih koje to nisu, između socijalističkih zemalja i nacionalno-oslobodilačkih pokreta? Svesno ili ne, ove su tvrdnje — a, na žalost, one se mogu čuti i u radničkom pokretu — usmerene na to da zamagle najbitniji sukob našeg doba: sukob revolucionarnih snaga i imperijalizma.

Mi nedvosmisleno odbacujemo ovakav pristup, jer je u suprotnosti s naučnom i istorijskom istinom i deformiše internacionalističku politiku antiimperijalističke solidarnosti koju vode komunističke partije zemalja socijalističke zajednice. Ne smemo dozvoliti da se u očima masa izjednače socijalističke i imperijalističke zemlje i njihovi savezi, niti da agresor i njegova žrtva imaju isti tretman. S dosledno klasnog stanovišta, kineska agresija protiv Vijetnama i pomoć vijetnamske armije kampučijskom narodu u njegovoj borbi za slobodu ne samo što su različiti nego i neuporedivi i suštinski suprotni fenomeni. Dok je kineska intervencija bila

tipičan znak pekinških ekspanzionističkih težnji, pomoć vijetnamskog naroda Kampučiji predstavljala je primer istinskog proleterskog internacionalizma na delu. Kao partije koje predvode borbe naših naroda, želimo obimnije međudelovanje u rešavanju osnovnih problema. To znači da moramo radnim ljudima ukazivati kako se i po čemu politika socijalizma u potpunosti razlikuje od imperijalističke politike i politike drugih reakcionarnih snaga.

Borba za mir, protiv imperijalističke dominacije, odvija se u različitim oblicima u ekonomskom i političkom životu Australije — rekao je *Tom McDonald*, član Sekretarijata Centralnog komiteta Socijalističke partije Australije. Ona obuhvata industrijske i druge akcije vezane za životni standard, blagostanje i druge socijalne probleme, kao i mnoge akcije protiv rasizma, represivnih vojnih režima kao što je čileanski, zatim protiv indonežanske agresije na Istočnom Timoru, kineske u Vijetnamu, itd. Drugi problemi u kojima se australijski narod konfrontira s imperijalizmom obuhvataju zaštitu prirodne i čovekove sredine od zagađivanja, kontrolu naših nacionalnih energetske i drugih izvora, pravo na rad, odbranu demokratskih sloboda i priznavanje prava narodu Aboridžina.

Treći kongres Socijalističke partije istakao je potrebu stvaranja jednog širokog antiimperijalističkog i antimonopolističkog pokreta, u kojem bi jedinstvena radnička klasa imala odlučujuću ulogu. U australijskim uslovima, ovo zahteva, kao suštinski preduslov, stvaranje jedinstvenog fronta marksista-lenjinista i Australijske laburističke partije. Smatrajući to korakom u ovom pravcu, SPA želi da razvije saradnju i zajedničke akcije sa različitim snagama levice koje imaju antiimperijalistički stav.

Po mišljenju *Kostasa Batikasa*, zamenika člana CK Komunističke partije Grčke, dolazak na vlast vojnog režima u Turskoj i otvorena podrška koju mu pružaju NATO i EEZ još su jedan dokaz da imperijalistički sistem predstavlja stalnu opasnost za mir, progres i demokratiju. Najnoviji događaji iznova pokazuju u kojoj je meri stav NATO-a i Zajedničkog tržišta neprijateljski prema socijalizmu.

Upravo u ovom kontekstu neke od ideja o prelasku u socijalizam, koje zastupaju predstavnici evrokomunizma, zvuče posebno utopijski. Istina, oni se ne slažu oko toga da li je članstvo njihove zemlje u NATO paktu prednost ili nedostatak. Što se pak tiče Zajedničkog tržišta, oni su jedinstveni u uverenju da bi ono ne samo

dopustilo izgradnju novog društva u nekoj od zemalja članica nego da bi i „garantovalo“ tu izgradnju. Nastojanja ove vrste da se marksizam „približi“ sadašnjosti nisu nimalo ubedljiva.

ZA JEDINSTVO KOMUNISTA NA PRINCIPIJELNOJ OSNOVI

Frans van Liempt, član Sekretarijata CK Komunističke partije Holandije, kazao je da je i samo osnivanje njegove Partije povezano s učešćem holandskih komunističkih u borbi za nacionalno oslobođenje kolonija. Ovaj borbeni savez postojao je još pre prvog svetskog rata. On datira od vremena Tribunista u Holandiji i Socijal-demokratskog udruženja u Indoneziji. Posebno je dugotrajna saradnja holandskih komunističkih i Komunističke partije Indonezije, čija je šezdeseta godišnjica obeležena 1980. Bili smo na strani indonežanskih drugova tokom njihove borbe za nacionalnu nezavisnost protiv holandskih kolonizatora i pomogli smo im u odbrani avgustovske revolucije 1945. protiv oružane intervencije.

Odnosi dveju partija nisu oslabili ni posle udara 1965. godine, u koji je bila umešana CIA. Holandski komunisti, pisao je *Tekad Rakyat*, časopis Komunističke partije Indonezije, odigrali su izuzetnu ulogu u svim fazama borbe indonežanskog naroda za nezavisnost, mir i društvenu pravdu.

Indonežanska revolucija pretrpela je ozbiljan udarac. No, ni avgustovska revolucija 1945, ni Bandunška konferencija, ni uloga Indonezije u pripremama za Prvi samit nesvrstanih — ne mogu se izbrisati iz savremene istorije: oni su obeležili međunarodne odnose. Indonežanski reakcionari mogu se pokazati kao opasni instrument američke imperijalističke politike u ovom strateški izuzetno važnom regionu. Na to ukazuje kako zločini iz 1965. tako i oni počinjeni kasnije, protiv naroda Istočnog Timora. Uprkos tome, Suhartov režim se ne usuđuje da javno podrži politiku SAD. To je zasluga društvenih snaga ove zemlje i revolucionarnih ideja koje i dalje žive u duši indonežanskog naroda i njegovoj borbi. Jača opozicija diktatorskom režimu, a podržavaju je progresivne snage celog sveta. Zajednička borba je jedini put da Indonezija povрати svoju miroljubivu ulogu u međunarodnim odnosima.

Činjenica da se nestabilni korumpirani režimi održavaju na vlasti u Latinskoj Americi, na Bliskom istoku

i u Aziji stalni je izvor napetosti i opasnosti za mir. Desne snage neokolonijalizma u Holandiji rado govore o „nedeljivosti detanta“. Pod ovim izgovorom se svaki sukob u svetu koristi kao alibi za oslobođenje imperijalizma od odgovornosti za pogoršavanje međunarodnih odnosa i opravdavanje pokušaja SAD da Evropu pretvore u potencijalnu pozornicu nuklearnog konflikta. Zbog toga naša odgovornost u borbi za mir postaje veća. Holandski komunisti uviđaju da im je dužnost da se identifikuju s narodima zemalja u razvoju radi rešavanja krupnih problema današnjice. Oni se slažu s predlogom Fidela Castra za formiranje fonda za pomoć ovim zemljama u iznosu od trista milijardi američkih dolara.

Damian Pretel Martinez, član CK Komunističke partije Španije i član Centralne komisije za političko obrazovanje, rekao je da je opasnost od nuklearnog rata koja lebdi nad čovečanstvom jedan od najozbiljnijih problema današnjice. Neophodno je postići obustavu vatre između Iraka i Irana, dveju zemalja koje se nalaze u delu sveta u kome se situacija toliko pogoršala da podseća na nekadašnji sukob na Balkanu. Velesile se bore za nove pozicije na srednjem istoku i postoji opasnost da se sukob proširi i na druge zemlje.

Imperativ očuvanja mira je raspuštanje vojnih blokova, zabrana stvaranja novih, uklanjanje vojnih baza sa stranih teritorija i povlačenje svih trupa stacioniranih u njima. KPŠ se odlučno protivi pristupanju naše zemlje NATO paktu, jer bi taj korak verovatno prouzrokovao novu napetost i pogoršanje međunarodne situacije. Mi, španski komunisti, energično se borimo protiv instaliranja novih američkih raketa u Evropi. KPŠ se izjašnjava za politiku aktivne neutralnosti, miroljubive koegzistencije i poboljšanje odnosa s evropskim, latinoameričkim i afričkim zemljama, posebno mediteranskim. Sredozemlje treba da postane more mira, bez stranih ratnih brodova i atomskog oružja.

Svima je poznat stav KPŠ prema događajima u Avganistanu. Uvereni smo da je poštovanje nacionalne nezavisnosti odlučujući faktor ne samo očuvanja mira već i daljeg uticaja socijalističkih ideja na veliku istorijsku borbu naroda za oslobođenje od imperijalizma.

Za očuvanje mira i bezbednosti na našem kontinentu neophodno je jedinstvo akcije. To se u prvom redu odnosi na komuniste i socijaliste, kako na nacionalnom tako i na međunarodnom planu. No, ove bi snage trebalo, isto tako, da sarađuju sa socijaldemokratima, kato-

licima, sindikatima i svima koji podržavaju demokratske i progresivne tendencije u želji da se, bez obzira na politička ili religijska uverenja, bore protiv opasnosti od novog svetskog rata.

Sa ovog stanovišta se odnosimo pozitivno prema obnovi odnosa između KPŠ i KP Kine, pošto se naši odnosi s partijama od kojih se razlikujemo zasnivaju na uzajamnom poštovanju i nezavisnosti. Upravo se zato protivimo korišćenju ove naučne konferencije za napade na partije koje na njoj ne učestvuju.

Pokret nesvrstanih igraće sve važniju ulogu u borbi za mir pod uslovom da uspe u očuvanju svoga identiteta, tj. svog autonomnog i nezavisnog delovanja.

Komunisti Španije solidarni su s borbom naroda za nacionalno oslobođenje, protiv imperijalističkih agresora, kolonijalizma i neokolonijalizma. Solidarni smo s borbom naroda Zapadne Sahare. Pod vođstvom Fronta POLISARIO, istinskog predstavnika njihovih nacionalnih interesa, započeli su odlučnu borbu za oslobođenje svoje teritorije i sticanje suvereniteta i nezavisnosti. Slična osećanja gajimo i prema herojskom narodu Palestine, koji nastavlja istrajnu antiimperijalističku borbu pod vođstvom Palestinske oslobodilačke organizacije, pravo branioca njegovih težnji. Isto tako, izražavamo našu solidarnost s južnokorejskim narodom, s našom latinoameričkom braćom — Čileancima, koji se bore protiv Pinochetove diktature, radnim narodima Salvadora i Gvatemale, Bolivijcima i Paragvajcima, patriotima Argentine i Urugvajca, i Nikaragvajcima koji su krenuli novim putevima društvenog progresu.

Potom je Pretel istakao da revolucionarni proces treba da budu primereni uslovima koji preovlađuju u određenoj epohi kao i okolnostima u datoj zemlji. Evrokomunizam je, kazao je on, pokušaj približavanja marksizma današnjici, uz očuvanje njegovih stvaralačkih i naučnih principa. Smatramo da dalekosežne promene koje se odvijaju u današnjem svetu i, posebno, radikalne promene čiji je vesnik bila velika oktobarska socijalistička revolucija — mogu učiniti evrokomunizam savršeno sposobnim da zaživi.

Naši ideološki protivnici se usredsređuju na to da spreče sjedinjavanje triju glavnih struja revolucionarnog pokreta i njihovo učešće u svetskom razvoju, rekao je *Ib Nørlund*, član Političkog biroa i Sekretarijata CK Komunističke partije Danske. Imperijalisti bi želeli da stvore podele upravo onde gde postoji podudarnost interesa progresivnih snaga. Oni poriču postojanje nekih

protivrečnosti, suštinski nerešivih, a opisuju ostale koje se mogu razrešiti kao antagonizmi.

Buržoaska propaganda tvrdi da su pokreti za mir i za nacionalno oslobođenje nespojivi. To je pogrešno. Nema trajnog mira dok se nacijama bude odricalo pravo na samoopredeljenje i slobodu. Suverenitet svake zemlje u vođenju njenih unutrašnjih poslova, izgradnji društvenog sistema i odbrani nezavisnosti jedno je od načela miroljubive koegzistencije koje ni u kom slučaju ne ovekovečava *status quo* potlačenih naroda. Pokušaji da im se nametne „konzervacija“ društvenih odnosa povećali bi nestabilnost i zategnutost, što bi lako moglo da posluži kao plodno tle za izbijanje oružanih sukoba.

„Novi“ vid ideoloških napada na manifestacije solidarnosti sa nacionalnooslobodilačkim pokretima je i ideja da su ovi pokreti prerano krenuli u borbu, da im još vreme nije i da je, stoga, najrazumnije da odustanu od dalje borbe. Ovo je stara priča. „Nije trebalo da se prihvatamo oružja“ — bila je Plehanovljeva reakcija na prvu rusku revoluciju, a Kautsky je napadao oktobarsku revoluciju, jer se dogodila pre „oportunog“ momenta. Danas je svaki uspeh narodnih revolucija praćen ovakvim primedbama; jedan od najskorijih primera je pokušaj diskreditovanja avganistanske revolucije (i, samim tim, i pomoći koju je dobila, posebno internacionalističke koju predstavlja ograničeni kontigent sovjetskih oružanih snaga). Poziv za „napuštanje“ Avganistana i njegovo prepuštanje kontrarevoluciji u ime miroljubive koegzistencije predstavlja upadljivo deformisanje ovog načela međunarodnih odnosa, zasnovanog na priznavanju činjenice da je izbor društvenog sistema unutrašnja stvar jednog naroda.

Takođe se tvrdi da su nespojivi interesi radničke klase kapitalističkih zemalja i nacionalnooslobodilačkih pokreta. Razlike u životnom standardu koriste se kako bi proletarijat industrijskih zemalja bio prikazan kao eksploatator naroda zemalja u razvoju. Radnim ljudima kapitalističkih zemalja se u kontekstu krize nafte priča da su „obojeni krivi za sve“, a narodima trećeg sveta da je za sve odgovoran „običan čovek“ industrijskog „severa“. Pa ipak, objavljeni statistički podaci nesumnjivo dokazuju da petrolejski monopoli zapravo izvlače korist iz krize nafte. Oni eksploatišu i radnike industrijskih zemalja i narode zemalja u razvoju. Monopoli iz obeju grupa zemalja izvlače višak vrednosti, a njegov veći deo još uvek stvara proletarijat industrijskih zemalja. Upravo je stoga od izuzetne važnosti da pokret za stvaranje novog ekonomskog poretka ide ruku pod

ruku s antiimperijalističkom borbom radnih ljudi kapitalističkog sveta.

Štaviše, imperijalisti pokušavaju da suprotstave pokret za nacionalno oslobođenje i realni socijalizam. U tu svrhu koriste se teorijom o „bogatim i siromašnim zemljama“, „Severu i Jugu“ itd. Izjednačavanjem imperijalističkih i socijalističkih zemalja, buržoaska propaganda želi da unese konfuziju u nacionalnooslobodilački pokret s obzirom na njegovu ulogu u međunarodnoj klasnoj borbi. Tako se skreće pažnja s činjenice da postojanje socijalističkog sveta i pokreta solidarnosti omogućava širenje i napredak pokreta za nacionalno oslobođenje. Indikativno je da ta ista buržoaska propaganda koja bi volela da „eliminiše“ razlike između socijalizma i imperijalizma oštricu svojih napada protiv Sovjetskog Saveza i drugih socijalističkih zemalja upravlja baš protiv aktivne solidarnosti koju pružaju pobedonosnim nacionalnooslobodilačkim revolucijama. To sigurno dokazuje da stvarna razlika nikako nije između „Severa“ i „Juga“.

Važnost akcija antiimperijalističke solidarnosti u našim zemljama prevazilazi granice pružanja pomoći pokretima za nacionalno oslobođenje. Mnogi ljudi, posebno mladi i žene, počinju da sagledavaju nehumanu prirodu neokolonijalizma. U početku, motivacija njihove aktivnosti može biti apstraktno humanistička, ali čim spoznaju činjenice, počinju shvatati nužnost antiimperijalističke borbe, i to ne samo u dalekim zemljama već i u njihovoj sopstvenoj. Ovo predstavlja osnovu za zajedničku borbu, za jedinstvo akcije različitih političkih snaga. Da bi ostvarili ovaj cilj, komunisti ne smeju prestati da objašnjavaju. Moramo koncentrisati naše napore, a ne zagovarati izolaciju pojedinih partija opravdavajući je posebnim uslovima u okvirima specifične „evropkomunističke“ strategije; ova teza je, po našem uverenju, pogrešna i teorijski i praktično. Jedina garancija uspeha našeg pokreta je jedinstvo, čvrsto jedinstvo na principijelnim osnovama.

Georges Batal, član Političkog biroa CK Libanske komunističke partije, govorio je o putevima u socijalizam i njegovim „modelima“. Podsetio je na Lenjinovu postavku o tome da prelaz u socijalizam može da se odvija mirnim putem samo ukoliko su tlačitelji pretходно neutralisani politički i vojno. Buržoaska demokratija ni u kom slučaju nije nužna odlika kapitalizma; ona se mora izboriti u neprekidnim bitkama. Kao ni druga društva s antagonističkim klasama, ni buržoasko društvo ne može, po samoj svojoj prirodi, bez represije;

diktatura je oblik vlasti koji mu je inherentan. Demokracija u kapitalističkoj zemlji samo je posledica postojeće klasne konfrontacije. Tamo gde ne može da vlada drugim metodama, buržoazija čini sve da bi se koristila demokratijom praveći od nje dogmu i sugerisući narodu da je buržoaska demokratija najdragoceniji posed. No, to traje samo neko vreme. Kada demokratija za kapitaliste postane stvarno opasna, oni je uguše bez imalo oklevanja. To važi kako za pojedine zemlje tako i za svet u celini. Demokracija uvek ima klasni sadržaj. Ova Lenjinova postavka, kao i druga fundamentalna načela stvaralačkog i naučnog marksizma, i danas je relevantna i važeća.

Mi komunisti ne smemo ovo zaboraviti kada vladajućim krugovi imperijalističkih zemalja zloupotrebljavaju kontrolu nad masovnim medijima za klevetanje zemalja realnog socijalizma. Usredsređivanjem na nerešene probleme i iskrivljavanjem stvarnosti nipodaštavaju se ove zemlje, predstavljaju kao „monstrumi” koji namerno izvirgavaju podsmehu osnovna ljudska prava, protive se svim slobodama itd. Ponavljanje ovih neistina u ma kom obliku ili pod ma kojom „plauzibilnom” izlikom po našem mišljenju predstavlja pristajanje uz imperijaliste i odbacivanje klasnog pristupa.

Pa ipak, upravo narasle snage socijalističke zajednice su ono što je prouzrokovalo novu ravnotežu međunarodnih snaga, što je imperijalizam prinudilo da prihvati miroljubivu koegzistenciju i u velikoj meri obuzda svoju agresivnost prema nacionalnooslobodilačkim pokretima. Imperijalisti se nikako nisu pomirili s takvim stanjem. Nastoje da unište tekovine progresivnih snaga i da svim sredstvima podignu zid između zemalja u razvoju i socijalističke zajednice, koja je njihov pouzdani saveznik u borbi za nezavisnost. Pod varljivim izgovorom „očuvanja” suvereniteta, zemlje koje su se oslobodile kolonijalne tiranije prinuđene su da izaberu „pasivnu neutralnost” i vode politiku „podjednake udaljenosti” od imperijalističkih i socijalističkih zemalja. Lozinke maoista koje su preuzeli i buržoaski političari isto su toliko demagoške koliko i visokoparne. Bez čvrstog saveza sa socijalističkom zajednicom i svetskim proletarijatom ne može biti ni stvarne nezavisnosti ni antiimperijalističke borbe. Što se našeg dela sveta tiče, Libanska komunistička partija smatra ovaj savez jednim od osnovnih uslova za okončanje krize u arapskom nacionalnooslobodilačkom pokretu.

Vlade imperijalističkih sila troše ogromna sredstva na gušenje legitimnih težnji naroda miru, detantu i ne-

mešanju u unutrašnje stvari drugih zemalja. Reakcionarne snage pozdravljaju maoističko rukovodstvo, jer ono otvoreno zastupa antisovjetizam i mržnju prema oslobodilačkoj borbi narodâ koji uviđaju da je „ultra-revolucionarna” priča samo zaklon za neprijateljstvo prema progresivnim snagama, i da je odbacivanje miroljubive koegzistencije ma koliko zvučalo „revolucionarno” i „radikalno”, navođenje vode na vodenicu imperijalističke agresije.

Začuđujuće je što i u našim redovima povremeno čujemo glasove protiv „napada” na politiku pekinškog rukovodstva. Govori se o tome da bi fundamentalni raskid politike kineskog rukovodstva s pozicijama međunarodnog revolucionarnog pokreta na svetskoj sceni mogao biti protumačen kao izraz „razlika”. Po uverenju naše Partije, borba za jedinstvo među revolucionarima i za uspostavljanje saveza s nacionalnooslobodilačkim pokretima i svim svetskim snagama progressa neminovna je i treba je voditi dosledno, razlikujući pri tom, razume se, prijatelje od neprijatelja i saveznike od protivnika.

I u redovima pripadnika pokreta za nacionalno oslobodenje još ima onih koji podležu propagandnom izjednačavanju miroljubive koegzistencije i održanja međunarodnog *statusa quo*, detanta s predajom imperijalizmu i borbe za mir s pasivnim pacifizmom. Ipak, narodi sve jasnije proniču u suštinu ove propagande. Vođi nacionalnooslobodilačkih pokreta jasnije no ikad uviđaju da detant, miroljubiva koegzistencija i snaženje realnog socijalizma stvaraju povoljnije uslove za borbu protiv imperijalizma.

Iskustvo međunarodnog revolucionarnog pokreta, rekao je *Dimitris Sarlis*, zamenik člana Političkog biroa CK Komunističke partije Grčke, ukazuje na to da jedinstvo akcije komunističkih partija nije u suprotnosti s njihovom saradnjom s drugim progresivnim snagama. Naprotiv, time se stvaraju uslovi za organizovanje širokih zajedničkih akcija. Iz vlastitog iskustva poznato nam je da zanemarivanje ili nipodaštavanje takve saradnje i odbacivanje jedinstva akcije od strane komunističkih partija kapitalističkih i socijalističkih zemalja dovodi do slabljenja i podele svetskog revolucionarnog pokreta i ide u korist imperijalizma.

Takozvani novi internacionalizam, koji zagovaraju desni revizionisti u Grčkoj, gubi iz vida ovu važnu istorijsku pouku. Oni su, recimo, osudili Parisku konferenciju 22 evropske komunističke partije kao štetnu i razornu, dok su je komunisti, i ne samo oni već i druge progresivne snage, ocenili kao doprinos mobiliza-

ciji radnog naroda protiv opasnosti od još jednog rata, za mir i detant. Govore da više nema potrebe za sazivanjem konferencija komunista i da prednost treba dati saradnji komunista sa socijalističkim i socijaldemokratskim partijama. Po našem su mišljenju ovakve izjave vrlo blizu pozivima na likvidaciju svetskog revolucionarnog pokreta.

Međunarodna saradnja političkih organizacija podrazumeva fundamentalnu podudarnost njihovih političkih ciljeva i ideoloških pozicija. Ovakvo je jedinstvo tipično za komunističke partije. Što se pak tiče komunista i socijaldemokrata, između njih postoje principijelne ideološke i političke razlike, koje često onemogućavaju odgovarajuće zajedničko delovanje. Iz težnje ka saradnji po svaku cenu proisteklo bi, bilo otvoreno bilo skriveno, skretanje na socijaldemokratske pozicije i, samim tim, odbacivanje marksističko-lenjinističke teorije i politike. Ovo ne bi bila saradnja zasnovana na ravnopravnosti partija, već podređivanje proisteklo iz gubitka nezavisnosti.

I druge negativne posledice mogu proizaći iz žrtvovanja jedinstva akcije komunističkih partija i odbacivanja naših međunarodnih konferencija u korist saradnje sa socijalistima i socijaldemokratima. Poslednjih smo godina svedoci sve češćih međunarodnih skupova socijalističkih i socijaldemokratskih partija posvećenih koordinisanju njihovih akcija. Ako se, u takvim okolnostima, načelno složimo da nam naše konferencije nisu potrebne, uvereni smo da bi to samo oslabilo komunistički pokret, umanjilo njegov uticaj na svetski razvitak i koristilo međunarodnom socijaldemokratskom pokretu. Postoji opasnost da neke komunističke partije koje deluju u izolaciji možda postanu zaštitnice ovog pokreta.

Iskustvo nas uverava da što je snažnije jedinstvo komunističkog pokreta i dublja kolektivna analiza međunarodnih problema na sastancima komunističkih partija raznih nivoa i karaktera, to je veća mogućnost saradnje između komunista i ostalih snaga levice i demokratije kako na nacionalnom tako i na internacionalnom planu.

ZA DALEKOSEŽNU DRUŠTVENU OBNOVU

Na Konferenciji je razvijena obimna diskusija o društvenom, ekonomskom i političkom razvoju zemalja s novostečenom nezavisnošću, kao i o putevima i sredstvima prevazilaženja nasleđa kolonijalnog ropstva, oslo-

bađanja zemalja od neokolonijalne eksploatacije i zbacivanja reakcionarnih diktatorskih režima koji su prepreka progresivnim promenama. Vornici su osudili sve forme imperijalističkog mešanja i nastojanja da se uguše revolucionarni i demokratski pokreti.

NEMA MESTA RAVNODUŠNOSTI

Vishnu Sharma, član Političkog komiteta Izvršnog komiteta Komunističke partije Velike Britanije, rekao je da je najvažniji od svih akutnih problema s kojima se suočavaju zemlje u razvoju okončanje imperijalističke eksploatacije i prevazilaženje deformacija u ekonomiji, koje su posledica dugogodišnje kolonijalne i feudalne dominacije. Ekonomski zadaci i izgradnja jedne ekonomije sposobne da otpočne proces savladavanja siromaštva i društvene zaostalosti nasleđenih od imperijalističke kontrole, predstavlja, na određen način, centralno političko pitanje s kojim su suočene zemlje u razvoju. Neuspeh u rešavanju ovog ekonomskog problema proizvodi akutne političke tenzije i potrebe u društvu kao celini i ima najozbiljnije posledice. Među najglavnijima su nestabilnost vlada i vojni udari.

Eksploatacija i pljačka od strane krupnih transnacionalnih kompanija se nastavljaju, doduše u novim oblicima. Zbog nacionalizacije u kojoj država preuzima 51% akcija bivši monopol i dalje izvlači visoke profite, sada bez dodatne odgovornosti za kontrolu radne snage, što postaje obaveza države. Čitava ekonomija ima štete od ovog produženog obimnog izvlačenja viška vrednosti.

Državno vlasništvo nad preduzećima, državni sektor ekonomije povlači za sobom pitanje o vrsti te države, o klasi i društvenim snagama koje dominiraju. Oдавde proizlazi još jedan ključni problem zemalja u razvoju — nedovoljno vlasti u rukama naroda. Tome je mnogo razloga, uključujući i to da neke zemlje u razvoju imaju jednopartijski sistem zasnovan na poricanju demokratskih sloboda većine radnika i seljaka (s izuzetkom onih država u kojima je jedna partija izraz težnji radnika i seljaka, kao što je slučaj u Angoli, Mozambiku i drugde). Zemlje u razvoju u kojima su na vlasti buržoazija ili sitna buržoazija nisu u stanju da krenu putem izgradnje socijalizma, čak i kada bi se neki od vođa iz ovih klasa i slojeva iskreno za to odlučio. Ukoliko se neke druge perspektive otvaraju narodima Angole, Mozambika i nekih drugih zemalja, onda je to sigurno zato što je borba

ovih naroda za nacionalno oslobođenje bila povezana s borbom za socijalno oslobođenje.

U Africi i Aziji je problem nacionalnosti i složen i akutan. U Africi postoji gotovo 50 nezavisnih država. Mnoge naseljava znatan broj različitih nacionalnosti i etničkih zajednica. Ponekad su narodi istog nacionalnog ili etničkog porekla razdvojeni granicama koje su svojevrremeno nametnule evropske imperijalističke sile, pre stotinak godina u doba deobe afričkog kontinenta. Za zemlje u razvoju je od posebnog značaja da iznađu rešenja za ove kritične probleme koji predstavljaju opasnost za podelu njihovih novostvorenih država.

Radi postizanja potpunog oslobođenja od imperijalizma i otavaranja puta u socijalizam, nužan je savez radničke klase sa seljaštvom, srednjim slojem i delovima buržoazije. Ove klase i slojevi imaju različite ciljeve i stavove prema ovoj vrsti nezavisne države čije osnivanje žele. Sledstveno tome, u sam osvit nezavisnosti otpočinje borba koja, ako povremeno i ima prigušene oblike, u svojoj osnovi predstavlja klasni sukob.

I savez i sukob imaju svoj politički izraz, ali se oblici političkog savezništva i sukoba razlikuju od države do države. Posebne probleme imaju one zemlje u kojima komunističke partije postoje uporedo s jakim partijama nacionalne buržoazije ili strankama koje izražavaju interese i stavove drugih slojeva i političkih tendencija.

Era čiji je vesnik bila velika oktobarska socijalistička revolucija, počeo je *Randolph Fitzgerald Kirton*, član Centralnog izvršnog komiteta Narodnog nacionalnog kongresa Gvajane, jeste razdoblje dubokih i fundamentalnih promena. Živimo u epohi socijalističkih revolucija i nacionalne nezavisnosti, u dobu brzog naučnog i tehnološkog razvoja. Naša Partija uviđa neophodnost tesne povezanosti i, ako je moguće, jedinstva svih demokratskih i revolucionarnih snaga ovog doba. Podržavamo borbu za društvene promene koja će osigurati pobjedu snaga mira i progresa nad snagama rata i reakcije.

Tokom kolonijalnog perioda Gvajana je bila siroviniski dodatak industrijskih zemalja — Velike Britanije, SAD i Kanade. Osvojivši političku nezavisnost nasledili smo siromaštvo, društvenu nejednakost i ekonomsku zavisnost. U proteklih deset godina glavni strateški sektori naše ekonomije postali su vlasništvo države i došli pod njenu kontrolu u skladu s političkom linijom naše Partije, koja treba da nas učini gospodarima naše zemlje i naše sudbine.

Narodni nacionalni kongres Gvajane prihvata da nema — niti može biti — jednog jedinog puta u socija-

lizam. Izabrali smo koncept kooperativnog socijalizma, koji se zasniva na marksističko-lenjinističkoj teoriji i objektivnim konkretnim uslovima našeg društva. Ubeđeni smo da nam je za izgradnju socijalizma neophodna čvrsta materijalna i tehnička osnova. Uz to, izgradnja novoga društva zahteva podizanje nivoa revolucionarne svesti naroda.

Kirton je detaljno govorio o ekonomskoj politici Gvajane za 1976. godinu, o kulturnim dostignućima i načelima spoljne politike. Skrenuo je pažnju na teškoće s kojima je suočena vlada usled promenjene situacije na stranim tržištima (pre svega, zbog visokih cena nafte), kao i na druge uzroke zbog kojih se komplikovao ekonomski razvoj njegove zemlje.

Gvajani je, kao i većini zemalja u razvoju, za finansiranje glavnih ekonomskih projekata potreban kapital i razmena s inostranstvom. Vlada očekuje da će pribaviti potrebna sredstva od Međunarodnog monetarnog fonda, Svetske banke i drugih institucija. Lider naše partije, Forbes Burnham, ističe da su sporazume s ovim međunarodnim organizacijama potpisale ne samo kapitalističke zemlje već i Jugoslavija, Rumunija i druge. Socijalističke zemlje održavaju veze s ovakvim institucijama, bez štete po socijalizam. Ovakve veze ne mogu zaustaviti socijalistički razvoj naše zemlje, naprotiv.

Gvajanska vlada je tokom poslednje decenije sklopila brojne sporazume o ekonomskoj, naučnoj i kulturnoj saradnji i trgovini sa Sovjetskim Savezom, Nemačkom DR, Rumunijom, Kubom, Mađarskom, Demokratskom Narodnom Republikom Korejom i Kinom. Uspostavili smo diplomatske odnose s gotovo svim socijalističkim zemljama i podneli prijavu za pristupanje SEV-u. Socijalističke zemlje su pomogle u obuci našeg nacionalnog kadra u mnogim disciplinama. Izuzetno smo zahvalni na ovoj pomoći, jer našoj zemlji nije potreban samo transfer tehnologije već isto tako i obučeni kadrovi za dalji razvitak naše nacionalne ekonomije.

Raul Gonzales Soriano, šef Odeljenja za ekonomska istraživanja CK Meksičke komunističke partije, kazao je da je, po njegovom mišljenju, osnovna razvojna tendencija savremenog kapitalizma internacionalizacija kapitala, formiranje internacionalnih industrijskih asocijacija koje se spajaju s međunarodnim bankama i finansijskim centrima. Radi održanja svoje hegemonije, imperijalizam pokušava da modifikuje međunarodnu podelu rada. Usled nejednakog razvoja proizvodnih snaga u svetu, oslobođene zemlje i dalje ostaju ekonomski taoci industrijskih kapitalističkih zemalja. Diferencijacija koja je

u toku dobro je podmakla; imperijalističke sile pokušavaju da oforme nove ekonomske i vojnopoliitičke regionalne blokove i tako sačuvaju svoju prevlast. Produbljuju se razlike između zemalja, grupa zemalja i pojedinih regiona, usled čega se sadašnja kriza kapitalizma na različite načine odražava na zemlje u razvoju. Tako neke zemlje u svetskom kapitalističkom sistemu mogu pokazati izvestan ekonomski napredak, dok na druge pada sve veći teret zaostalosti i siromaštva.

Zbog novih tendencija u razvoju kapitalizma koordinirana akcija proletarijata postala je imperativ da bi se on mogao suprotstaviti nasrtaju monopola na ekonomske, socijalne i političke tekovine radničke klase.

Danas je radnička klasa osnovna antiimperijalistička snaga u novooslobođenim zemljama, posebno tamo gde se naglo razvija kapitalizam. Nacionalni proletarijat izvršava antiimperijalističke zadatke i izbija u prvi plan kao predvodnik u borbi protiv vlasti buržoazije u sopstvenoj zemlji.

Meksička finansijska oligarhija je sve jača zbog koncentracije i centralizacije kapitala. Istovremeno se povećava procenat proletarijata među najamnim radnicima i njegov značaj u javnom životu.

Krupna nacionalna buržoazija pokušava da iskoristi meksičke rezerve nafte za preobražaj zemlje u srednje razvijenu. Produžavajući eksploataciju nacionalnog proletarijata, ona pokušava da postane uticajnija u inostranstvu.

Meksiko podržava različite mere preduzete radi izmene postojećeg međunarodnog ekonomskog poretka. U stvarnosti, međutim, meksička krupna buržoazija više nema pozitivnu ulogu u rešavanju međunarodnih problema. Ona svoje klasne interese, koji zahtevaju sve veću eksploataciju proletarijata, kao i globalne interese kapitalizma, stavlja iznad nacionalnog interesa. To potvrđuju ne samo meksičko—američki odnosi nego i neprijateljski stav naše zemlje prema socijalističkoj zajednici.

Zavisnost od agresivnih blokova u okviru kojih se silom održava jedinstvo američkih saveznika postala je anahronizam. Oni moraju da se raspuste, jer onemogućavaju postizanje trajnog mira, koče razvitak međunarodne saradnje i prepreka su samoopredeljenju zemalja njihovih članica. Proletarijat i eksploatisane mase nemaju nikakve potrebe za njima, jednako kao što nemaju ni želju za novim ratom. Detant i miroljubiva koegzistencija osnovni su uslovi pobeđe demokratskih i narodnih revolucija, nezavisnog razvitka svih zemalja i napretka stvari socijalizma.

Poslednjih smo godina, rekao je Soriano, svedoci oružanih sukoba između socijalističkih i između nesvrstanih zemalja: Kina je napala Vijetnam, Vijetnam je poslao trupe u Kampučiju, Sovjetski Savez se umešao u unutrašnje stvari Avganistana, u kome je oborena vlada, Somalija je napala Etiopiju, a Irak je izvršio invaziju na Iran. Po našem mišljenju, ovakve akcije zaustavljaju razvoj revolucija. Promene se ne mogu nametati spolja; mogu jedino biti rezultat borbe određenog naroda. Oblike solidarnosti, uključujući vojnu pomoć, može određivati jedino zemlja u kojoj se revolucija odvija. Ovaj se princip ne može kršiti ni zbog zaštite nacionalne bezbednosti ni sa stanovišta strateških interesa.

U današnjem trenutku, u kojem su dva glavna vojno-politička saveza suočena s krajnje složenom situacijom a mnoge zemlje žele da se pridruže nesvrstanim, postalo je moguće stvaranje širokog fronta različitih društvenih snaga, političkih partija i država. Svrha bi mu bila u očuvanju mira i bezbednosti, u borbi za ukidanje blokova, razoružanje i uspostavljanje demokratsnijeg, antimilitarističkog i antiimperijalističkog međunarodnog sistema političkih i ekonomskih odnosa.

Sultan Ali Keshtmand, član Političkog biroa CK Narodne demokratske partije Avganistana, kazao je da je aprilska revolucija u Avganistanu primer primene opštih zakona koji važe za socijalne revolucije u zaostalim, pretežno polufeudalnim zemljama.

Revolucija koja je pobedila pod vođstvom naše Partije usledila je posle pobune većine oficira i vojnika patriota, uz podršku širokih demokratskih delova stanovništva, a predvodili su je oficiri članovi Partije, ona je bila direktan odgovor na dugogodišnje težnje narodnih masa za radikalnim promenama. Revolucija je bila logička posledica sukoba klasnih interesa u našem društvu. Ona je u svojoj biti nacionalna i duboko demokratska, antifeudalna i antiimperijalistička (posebno u drugoj njevoj fazi).

Međunarodni imperijalizam je, u dosluhu s pekinškim hegemonistima, otpočeo neobjavljeni rat protiv Avganistana, koji je odneo hiljade života. Izdajnička delatnost Hafizullaha Amina i njegove klike nanela je težak udarac revoluciji i zbacila je iz koloseka. Decembra 1979. zdrava većina u Partiji, uz podršku drugih patriota, spasla je revoluciju. Ponovo je uspostavljen legalitet revolucije na drugom stupnju.

Naš narod gleda u budućnost s optimizmom i poverenjem, jer nismo sami u našoj borbi. Podržavaju nas

revolucionarne i demokratske snage sveta, socijalistička zajednica sa Sovjetskim Savezom na čelu, koji je iskušan i proveren prijatelj našeg naroda, zaštitnik bezbednosti i pouzdani pomagač svih boraca za slobodu. Naš narod zna da je bratska pomoć Sovjetskog Saveza garantija njegove pobeđe u borbi s unutrašnjom i spoljnom reakcijom i izgradnje novog, pravednog društva.

Mnogo smo naučili od revolucija u herojskom Vijetnamu, Kampučiji, Laosu, Angoli, Kongu, Narodnoj Demokratskoj Republici Jemenu i, nedavno, u Nikaragvi, kao i od drugih zemalja koje su odabrale put nezavisnog progressa i razvoja. Od njih smo naučili kako svrgnuta reakcija i zločinački imperijalizam stvaraju teškoće narodu na njegovom putu pobeđe i revolucionarne promene. Herojski narodi ovih zemalja brane tekovine svojih revolucija. Zbog toga uživaju simpatije, solidarnost i podršku progresivnih naroda čitavog sveta. Mi, takođe, branimo našu revoluciju uz pomoć naših prijatelja iz celog sveta i naš revolucionarni oprez ne popušta pred zaverama i subverzijama imperijalizma.

Žalimo što su neki delegati nazvali bratsku internacionalističku pomoć revolucionarnom Avganistanu „intervencijom”. Ovde je ispravno rečeno da o oblicima solidarnosti, uključujući i vojnu pomoć, isključivo odlučuje zemlja u kojoj se odvija revolucija. Jedino ne shvatam zbog čega je ova formula izneta u otvoreno prebacujućem tonu, kao da se događaji u Avganistanu smatraju potpuno suprotnim. Oni to nisu. Ovde se mora ponovo razjasniti da svaki narod i svaka vlada imaju pravo da traže pomoć ukoliko osećaju da im je ona potrebna za odbranu od agresije. To priznaje i međunarodno pravo, posebno u odredbama člana 51 Povelje OUN. Ono što je učinila zakonita avganistanska vlada je upravo to. Po Ugovoru o prijateljstvu, dobrosusedskim odnosima i saradnji, sklopljenom 5. decembra 1978, vlada je u nekoliko navrata zahtevala od Sovjetskog Saveza pomoć za odbranu od stalnih napada američkog imperijalizma, koji je dejstvovao u savezu s pekinškim hegemonistima i drugim reakcionarnim snagama koristeći pakistansko tle kao polazište subverzija.

U odgovor na naš zahtev, u Avganistan je stigao ograničeni kontingent sovjetskih trupa da nam pomogne u dizanju barijere prema agresorima i kontrarevolucionarima. Pomoć avganistanskoj revoluciji je bezinteresni čin, jer za razliku od imperijalističkih veselila koje nameravaju da se ušance na srednjem istoku, velika socijalistička sila nema geopolitičkih ciljeva.

Zaprepašćuje da neki ljudi, koji tvrde da su zastupnici radničke klase, nemaju klasni pristup događajima u Avganistanu i Kampučiji, nego svoje argumente posuđuju od buržoaske propagande, koja nad Aminom, izdajnikom koga je zbacio narod, lije krokodilske suze, kao i nad krvavim režimom Pola Pota. Tačno poznavanje činjenica i klasni pristup su rekviziti marksističke analize i procene svake političke situacije. Mi stalno predlažemo partijama koje treba ispravno da shvate politiku naše Partije da pošalju svoje predstavnike u našu zemlju gde će sami videti situaciju.

Imperijalizam je zajednički neprijatelj svih naroda sveta; oštrica njegovih aktivnosti upravljena je protiv socijalističkih zemalja i pokreta za nacionalno oslobođenje. U takvim okolnostima ništa nije preče od jedinstva akcije svih antiimperijalističkih i revolucionarnih snaga i zajedničke borbe protiv imperijalizma za nacionalni i socijalni napredak.

Soumixay Khambou, zamenik člana Centralnog komiteta Narodne revolucionarne partije Laosa, rekao je da međunarodna situacija proživljava mnoge duboke promene. One su u nekim regionima pozitivne, u nekim negativne, ali je njihov ukupni rezultat u korist mira, demokratije i društvenog napretka. One su posledica konfrontacije triju revolucionarnih struja, na jednoj, i imperijalizma i reakcije, na drugoj strani. Narodi ne mogu ostati ravnodušni prema ovoj borbi; oni izražavaju svoju solidarnost sa snagama mira. Jedan primer je borba laoskog, vijetnamskog i kampučijskog naroda protiv imperijalističke agresije, borba koju su vodili uz neprocenjivu podršku Sovjetskog Saveza i drugih socijalističkih zemalja. Revolucionarni proces današnjice nalik je na lančanu reakciju. Na azijskom, afričkom i južnoameričkom kontinentu narodi Avganistana, Mozambika, Angole, Zimbabvea, Etiopije, Irana i Nikaragve krenuli su u borbu i izvojevali nacionalno oslobođenje. To je, u celini gledano, stvorilo mnogo povoljnije uslove za jačanje globalnog revolucionarnog pokreta i još više pogoršalo opštu krizu kapitalizma.

Nastojeći da povrate izgubljene pozicije, imperijalisti su krenuli u potragu za novim saveznicima i prošli ih u političkim rukovodstvima u Pekingu, Kairu, Mogadišu i drugde; oni instaliraju nova nuklearna oružja u Zapadnoj Evropi, na Srednjem istoku i u oblasti Indijskog okeana. Buržoaska propaganda nastoji da obmane javno mnjenje i protura reakcionarne intrige protiv triju revolucionarnih struja. Narodi svakim danom sve jasnije uviđaju pravu prirodu tekućih događaja, suštinu

istrajne borbe što je vode snage revolucije i mira protiv imperijalizma i međunarodne reakcije.

Imperijalizam potresa snažna kriza, on tone i doživljava poraze. Upravo zato međunarodna reakcija prikuplja sve svoje snage u sramni savez s epigonima imperijalizma protiv socijalizma, nacionalnih revolucija, radničke klase i radnog naroda, protiv mira na zemlji. Ali je urota imperijalizma onemogućena, a narodi čitavog sveta ujedinjuju se u širokoj, snažnoj borbi za mir, nezavisnost, demokratiju i društveni progres; korak po korak, stvara se čvrsta osnova za poboljšanje međunarodne situacije.

Posle izvojevanih istorijskih pobeda nad imperijalističkim agresorima, narodi Indokine su računali na trajni mir. Kada je Pol Pot, u dosluhu s reakcionarnim rukovodstvom iz Pekinga, počeo da sprovodi genocid i oružane provokacije na granicama Vijetnama i Laosa, njihove su nade uništene. Varvarski je istrebljeno tri miliona Kampučijaca, četiri miliona preživelih bilo je prinuđeno da živi u gotovo srednjovekovnim uslovima. U kampučijskom narodu pokrenuo se bes, a zaprepasćenje je izbilo u čitavom svetu. Kao komunisti i humanisti, motivisani proleterskim internacionalizmom i vaspitavani na dugogodišnjim tradicijama solidarnosti, narodi Laosa i Vijetnama nisu mogli ostati ravnodušni. Odgovorili su na molbu kampučijskog naroda, njihovog najbližeg suseda. Uz pomoć vijetnamskih trupa, koje su delovale u skladu s Poveljom OUN, oboren je režim genocida. Bio je to razlog za radost i olakšanje svima osim onih koji su bili na strani ubica.

Nedavna borba ovih triju indokineskih naroda protiv pekinškog ekspanzionizma potresan je primer njihove tradicionalne solidarnosti. Hegemonističke ambicije reakcionarnog kineskog rukovodstva pretrpele su težak udarac, i pored nagodbe s imperijalistima. Uprkos tome, imperijalizam i međunarodna reakcija i dalje se čvrsto drže preživelog političkog, ekonomskog i društvenog poretka, silom nastavljaju trku u naoružanju, stvaraju napetost, raspiruju ratna žarišta i mešaju se u unutrašnje stvari Narodne Republike Kampučije, Avganistana i drugih zemalja.

Zajednički naponi socijalističke zajednice, nesvrstanih država i drugih zemalja koje vole mir da se on ojača, kao i naponi međunarodne bezbednosti da se okonča trka u naoružanju, postigne opšte i potpuno razoružanje i stvori ravnopravna i uzajamno korisna međunarodna saradnja — spasiće čovečanstvo od nuklearne kataklizme.

Imperijalizam gubi svoje pozicije i moć, kazao je predstavnik Komunističke partije Pakistana. Nije više u stanju da guši revolucije niti da ucenjuje male zemlje s tek stečenom nezavisnošću. Moćna socijalistička zajednica sa svojom čvrstom ekonomskom bazom pobuđuje veliko poverenje u zemljama u razvoju. Politika ekonomske blokade i embarga ne donosi više očekivane rezultate, a u slučaju Sovjetskog Saveza donela je upravo suprotno. Pored toga, imperijalističke sile nisu istovetnih pogleda i stavova.

Sredinom sedamdesetih godina buržoaska propagan da je započela novu rundu klevetničke kampanje protiv Sovjetskog Saveza, usredsređujući se na „ljudska prava“, a zatim na interese SAD (čitaj: interese monopola). Imperijalisti su zgrabili priliku da od događaja u Avganistanu prave propagandu, pogotovo što je ona istovremeno i dimna zavesa za njihove subverzivne manevre prema Iranu. Besramno pružaju podršku reakcionarnom vojnom režimu u Pakistanu, koji ne samo što lomi demokratski pokret u zemlji već je pakistansku teritoriju pretvorio u bazu za zavere protiv Indije, Irana i revolucionarnog Avganistana. Posle prirodne smrti SEATO i CENTO paktova, vode se razgovori o formiranju jednog novog saveza Pakistana, Egipta, Saudijske Arabije i Sudana. Mehanizam CIA-e koristi se za podstrekavanje pograničnih sukoba između zemalja u razvoju, a SAD instaliraju svoje vojne baze u Egiptu, Somaliji i Omanu.

Imperijalizam i reakcija koriste se svim raspoloživim političkim oruđima protiv mira i demokratskih pokreta. Pakistan je višenacionalna zemlja. Za razliku od demokratskih pokreta koji traže ravnopravnost za sve etničke manjine u zemlji, reakcionari ohrabruju tvrdokorni nacionalizam. Pakistanski nacionalisti su uživali podršku zločinca Hafizullaha Amina u Avganistanu. Političke grupacije u zemlji, nekada maoistički orijentisane, takođe su postale borci za nacionalizam brojčano malih naroda, i tako došle na pozicije potpuno suprotne nekadašnjim.

Kao poslednjem sredstvu, marionetski generali koje je obučio imperijalizam pribegavaju oružju u borbi protiv demokratskih pokreta. U Pakistanu pribegavaju batinjama i torturi da bi ograničili prava naroda.

Nova međunarodna situacija zahteva tešnju saradnju i zajedničku borbu progresivnih snaga. No, neke bratske partije u industrijskim i drugim zemljama nisu pravilno procenile događaje tokom i posle aprilske revolucije u Avganistanu. Očigledno je da nisu u stanju da zamisle okolnosti u jednom zaostalom društvu s feudalnim i

prefeudalnim odnosima, a ni stepen imperijalističkog mešanja u nastojanju da se zaustavi društveni progres. Mi, pakistanski komunisti, bili smo svedoci događaja u susednom Avganistanu i poznato nam je da je Hafizullah Amin podirao revoluciju, Partiju i Republiku iznutra. Uzurpirao je vlast podlim intrigama, sprovodio surovu represiju i iskasapio hiljade patriota i pravih revolucionara, odvojivši tako velike delove masa od revolucije. Neprijatelj je započeo neobjavljeni rat, a i sami smo mogli posmatrati grozničavu aktivnost imperijalističkih tajnih službi. Da nije pobedila zdrava većina u Narodnoj demokratskoj partiji Avganistana, čime je otvoren put za prelazak u drugu fazu revolucije, ali i da nije bilo pomoći koju je Demokratskoj Republici Avganistan pružio Sovjetski Savez slanjem ograničenog kontingenta svojih trupa u DRA na zahtev tamošnje vlade, i avganistanska revolucija i demokratski pokret u Iranu i Pakistanu bili bi ugušeni brutalnom silom.

Wabah Goodluck, potpredsednik Socijalističke partije radnog naroda Nigerije, kazao je da je od završetka građanskog rata njegova zemlja izrasla u moćnu zajednicu afričkih naroda različitih kultura, tradicija, nacionalnosti i religioznih i političkih ubeđenja. Imperijalizam je već imao prilike da oseti snagu njihovog jedinstva. Naš je uspeh umnogome koristio čitavom afričkom kontinentu. Zahvaljujući tome što su progresivne snage u Nigeriji uspele da ujedine zemlju za vreme građanskog rata, ona sada može da odigra veću ulogu u teškoj bici protiv imperijalizma, aparthejda i kolonijalizma.

No, imperijalističke sile, koje još znatno utiču na ekonomiju zemlje, ne ispuštaju iz ruku Nigeriju. Delujući u kolaboraciji s neokompradorskom i nacionalnom buržoazijom, revnosno se trude da Nigeriju zadrže na putu kapitalizma i učvrste neokolonijalizam pod maskom tehnološke i druge pomoći. Koristeći se željom nigerijskog naroda da industrijalizuje svoju ekonomiju, monopol pljačkaju naša bogatstva na zaobilazne načine.

Iskustvo kapitalističkog razvitka u Nigeriji pouzdano pokazuje da on nije u stanju da rešava njene mnogobrojne društveno-ekonomske probleme čak ni tokom narednog stoleća. Uprkos ogromnom obilju nafte i obimnom prilivu stranog kapitala i tehnologije, dominantna karakteristika našeg društva je još uvek ponižavajuće siromaštvo, zastrašujuća nepismenost, bolestan sistem zdravstvene zaštite, astronomski visoka stopa nezaposlenosti i sve dublji jaz između životnog standarda miliona siromašnih i neverovatnog načina života buržoaske elite.

Nastavlja se oštra polarizacija klasnih i političkih snaga, a pogoršavaju se i društvene protivrečnosti.

Naša Partija, duboko ukorenjena u pokret radničke klase, ima za cilj mobilizaciju radnog naroda radi osvajanja političke vlasti i potom izgradnje države zasnovane na principima naučnog socijalizma i proleterskog internacionalizma.

Naš je narod svestan svoje velike uloge u borbi koja se na afričkom kontinentu vodi za dekolonizaciju i ravnopravnost, za društveni progres. Nigerija je pružila političku, diplomatsku i materijalnu pomoć Angoli u njenim teškim časovima. Isto smo tako podržavali nacionalnooslobodilačke pokrete u Gvineji-Bisao, Mozambiku, na Zelenortskim ostrvima i u Zimbabveu, a sada ih po mažemo u Namibiji i Južnoj Africi.

Snagama progressa, mira i socijalizma u Africi je poznato da se mogu pouzdati u stalnu pomoć socijalističkih zemalja i međunarodnog radničkog pokreta.

Za nas je Zambijce, kazao je *Wesley Pilsbury Nyirenda*, član Centralnog komiteta Jedinственe partije nacionalne nezavisnosti Zambije, imperijalizam inkarnacija eksploatacije čoveka po čoveku, pljačke i ucenjivanja, tlačenja i represije, sebičnosti i nemoralnosti, laži, iskrivljavanja i kleveta. Imperijalizam ne priznaje pravo na samoopredeljenje narodima koji se bore za nezavisnost. Borce za slobodu naziva teroristima. To stoga što pobeda nacionalnooslobodilačkih pokreta najčešće povlači za sobom izbacivanje imperijalista i stupanje na put društvenog progressa.

Naša zemlja, Zambija, krenula je putem izgradnje socijalizma zasnovanog na naučnim zakonima društvenog razvoja. No, filozofija koju propovedamo, a zovemo je humanizmom, razlikuje se od naučnog socijalizma. Na prvom mestu, ona ostavlja mesto bogu i socijalizam smatra prelaznom fazom na putu ka višem humanizmu. Ukratko, mogla bi se odrediti kao objektivni idealizam.

Kao i naučni socijalizam, i filozofija humanizma prihvata promenu i razvitak. Takođe veruje u klasnu borbu, revolucionarnu prirodu i centralno mesto ljudskog rada u društvenom razvoju. Mi verovanje u boga ne smatramo neophodnim svojstvom svakog borca za progres Zambije, a i među rukovodiocima Republike ima ateista.

Na sadašnjem stupnju našeg socijalističkog razvoja u toku je proces stvaranja prave političke partije radnika i seljaka. Ovaj se proces zapravo podudara s našim naporima da decentralizujemo vlast države i prenesemo je na narod. Ovo drugo je osnovno načelo naše filozofije.

Programu decentralizacije otvoreno se suprotstavljaju naši sindikati, kojima manipuliraju socijaldemokrati iz imperijalističke Britanije (zagovornici fabijanskog socijalizma) ili iz SR Nemačke. Socjaldemokrati više veruju u evolutivne nego u revolucionarne promene. Oni veruju u postepeni prelazak kapitalizma i imperijalizma u socijalizam. Isto tako, veruju u parlamentarnu aktivnost iz koje su isključene masovna participacija i revolucionarne akcije radnika i seljaka. Zato socijaldemokrati predstavljaju pravu opasnost za Zambiju i Afriku u celini.

Naši sindikati odbacuju ovaj program, jer ne žele učešće masa radnika i seljaka, ne žele revolucionarne promene, kako mi nazivamo naš program decentralizacije. Sindikati žele da sve odluke donosi mali broj predstavnika u parlamentu. Još jedan aspekt našeg programa je neprihvatljiv za sindikate, a to je suprematija koju decentralizacija daje Partiji nad svim drugim društvenim i političkim organizacijama i institucijama u zemlji. Sindikati ne žele koherentan sistem političke vlasti, već neki neodređeni izraz „političke volje”.

Naša Partija je internacionalistička po svom karakteru. Međunarodnoj zajednici je poznato kolike smo velike žrtve podneli za oslobođenje Angole, Mozambika i, nedavno, Zimbabvea. Nismo prestali da pružamo podršku oslobodilačkim pokretima. Sve do danas pružamo istu internacionalističku ruku našoj braći iz organizacije SWAPO u Namibiji i iz ANC iz Južne Afrike. Nećemo imati mira sve dok se čitava južna Afrika ne oslobodi iz kandži aparthejda i imperijalizma.

Treba istaći da je i naš nacionalni rat za oslobođenje isto tako uživao podršku socijalističkih zemalja. Zambija veoma dobro pamti pomoć Sovjetskog Saveza, posebno u razdoblju surovih bombardovanja Smitha i Abela Muzorewe. Bez te pomoći, u tom periodu i kasnije, istorija južne Afrike možda bi bila drukčija od onoga što danas jeste. Nemačka Demokratska Republika je u toj pomoći imala ne malu ulogu.

Mi smo u Zambiji veoma srećni zbog čvrstih i večnih društvenih, političkih, ekonomskih, trgovinskih, kulturnih i vojnih veza koje nas danas vezuju sa svim socijalističkim zemljama. Ove korisne veze uspostavljene su zahvaljujući našem mudrom i revolucionarnom vođi, dr Kennethu Kaundi. Ponosni smo na njegov doprinos konsolidaciji prijateljskih odnosa sa socijalističkim i radničkim pokretima širom sveta.

U Namibiji se borba nastavlja, rekao je *Moses Garoeb*, član Nacionalnog izvršnog komiteta i admini-

strativni sekretar Organizacije naroda jugozapadne Afrike. Jasno postavljeni cilj naše Partije je ukidanje kapitalističkog ugnjetavanja i eksploatacije čoveka po čoveku. SWAPO želi da u Namibiji uspostavi novo društvo kojim će vladati zakoni i norme novih ekonomskih odnosa. Želimo da Namibija bude zemlja koja će štititi vlast naroda i slobodu, osnove mira i društvenog napretka na nepromenljivim principima naučnog socijalizma.

Neodložni i primarni cilj SWAPO-a je izvojevanje nacionalne nezavisnosti Namibije. Oružanu borbu, pod vođstvom SWAPO-a, namibijski narod smatra najefikasnijim sredstvom za izvojevanje nezavisnosti. Ova strategija, koja obuhvata i mobilizaciju masa u Namibiji i diplomatsku akciju za dobijanje podrške međunarodne javnosti, mora nam doneti uspeh.

Imperijalizam i lokalna buržoazija, strepeći od neizbežne pobede SWAPO-a, lažima i podmićivanjem vode kampanju za „osvajanje glava i srca” potlačenih masa u Namibiji. Nadaju se da će uspeti da okrenu namibijski narod protiv njegovog oslobodioca SWAPO. Naravno da ne uspevaju u tome.

Imperijalistički i kapitalistički krugovi i njihove multinacionalne kompanije, predvođeni SAD, zdušno pomažu okupatora, Južnu Afriku, a pred namibijskim narodom se hipokritski zagrcu jagnećom kožom. Veštačke izmene u zakonima aparthejda, povećanje plata za državne službenike i stvaranje marionetskih sindikata — neke su od mera koje je okupatorski režim sproveo radi popularizacije marionetskog Demokratskog saveza Turnhalle i ne bi li nekako SWAPO-u izmakao oslonac.

Istovremeno, neprijatelj čini sve da se infiltrira u SWAPO i razori ga iznutra. Imperijalistička i rasistička Južna Afrika se nada da, ako već ne može da porazi SWAPO, može bar uticati na koncept nezavisnosti u tom smislu da se sačuvaju otvorene mogućnosti za imperijalizam. Zato oni nastoje da ojačaju tzv. treću snagu u Namibiji. No, to je nemoguće, jer je prekasno.

Naša borba će pobediti. Zemlje prve linije, koje pružaju potporu pokretima za nacionalno oslobođenje, odolevaju neprijateljskim manevrima da ih se dovede u ekonomsku zavisnost od Južne Afrike.

Sastanak na vrhu devet afričkih država ovog regiona, održan početkom 1980. u Lusaki, nastojao je da ojača njihovu međusobnu ekonomsku saradnju i smanji njihovu zavisnost od Južne Afrike koja nastoji da oformi tzv. konstelaciju država, čiji bi ekonomski centar bila Preto-

rija. Progresivne se snage moraju suprotstaviti ovim pokušajima imperijalizma pružanjem pomoći mladim državama južne Afrike u razvijanju i jačanju njihovih nacionalnih privreda.

ZA DEMOKRATIJU, PROTIV DIKTATURE

Ananias Maidano, član Političke komisije CK Paragvajске komunističke partije, istakao je da njegovom zemljom više od četrdeset godina vlada diktatorski režim i da je ona neprekidno u stanju pripravnosti, u njoj postoje koncentracioni logori, a patrioti se masovno ubijaju.

Međutim, čak ni masovni teror koji sprovodi Stroessner, podstican od SAD i CIA, nije zaustavio borbu naroda za ekonomska i demokratska prava a protiv pokvarene izdajničke politike diktature, protiv nenarodnih sporazuma i ugovora s imperijalističkim monopolima. Stvara se jedinstvo snaga koje se bore protiv diktature i režim se nalazi u sve većoj izolaciji.

Vladajuće klase i imperijalizam vide, kao jedini način da se održe u ovoj situaciji, mogućnost da Stroessnerovu diktaturu spasu nameštenim izborima.

Nova izborna farsa samo je deo plana koji američki imperijalizam sprovodi na našem kontinentu da bi se održali najreakcionarniji antinarodni režimi koji dopuštaju američkim monopolima nemilosrdnu eksploataciju naših naroda. Imperijalizmu i dalje odgovara Stroessnerova uloga pokorne marionete, koja guši borbu ne samo paragvajskog već i drugih bratskih naroda. Dokazi su: intervencija u Dominikanskoj Republici, zajednička intervencija dvojice diktatora, Garrastazu Medicija i Stroessnera, u Boliviji radi obaranja antiimperijalističke vlade generala Juana Josea Torresa, aktivno učešće Stroessnerovog režima u obaranju revolucionarne vlade Salvadora Allendea, kao i zavera protiv progresivne vlade u Peruu. Gotovo je sigurno da je i Stroessner, uz argentinsku vojsku, učestvovao u gušenju herojske borbe bolivijskog naroda. U savezu s ostalim reakcionarnim latinoameričkim režimima, paragvajska diktatura želi da onemogući i brutalno uništi oslobodilački pokret naših naroda.

U vezi s kampanjom za „ponovni izbor“ diktatora Stroessnera i pred opasnošću od još jednog vojnog udara radi onemogućavanja otpora režimu — što je još jedna „karta“ imperijalizma — Paragvajska komunistička partija poziva na pojačanu zajedničku akciju svih opozi-

cionih snaga bez izuzetka, poziva na formiranje širokog i moćnog fronta koji bi otvorio put za obaranje diktature i za stvaranje privremene civilno-vojne vlade demokratskog i patriotskog jedinstva. Ova vlada bi trebalo da otvori put dalekosežnim demokratskim, antiimperijalističkim i agrarnim reformama, put u socijalizam.

Lincoln R. Maiztegui Casas, predstavnik Socijalističke partije Urugvaja, rekao je ogorčeno da su došla teška vremena za njegovu Partiju i za sve druge demokratske i progresivne političke snage i sindikate u Urugvaju. Nacijom vlada diktatura bez diktatora — diktatura oružanih snaga u službi međunarodnog imperijalizma. Urugvaj nije više nezavisna zemlja, nego kolonija upregnuta u karuce imperijalizma.

Maiztegui je kazao da je Urugvaj posle drugog svetuskog rata ušao u razdoblje krize, koje ni do danas nije okončano. Šezdesetih godina predlagana su dva potpuno različita načina za izlaz iz krize — iz nekontrolisane inflacije, katastrofalnog pada vrednosti nacionalne valute, nezaposlenosti i sve većih dugova u inostranstvu. Vladajuće klase želele su da se oslobode svih obaveza prema društvu, ukinu demokratiju i stave zemlju pod kontrolu stranog kapitala. Program koji su stvorile levica i druge demokratske i patriotske snage u interesu radnog naroda zahtevao je borbu za širenje demokratije, radikalnu agrarnu reformu i nacionalizaciju banaka i spoljne trgovine.

Tih godina je radnička klasa Urugvaja napravila dramatičan prodor u pravcu jačanja narodnog jedinstva. Osnovani su Nacionalni kongres radnog naroda (asocijacija sindikata, koja je obuhvatala unije industrijskih radnika i „belih kragni“, kao i neke studentske organizacije) i Široki front koji je objedinjavao najveći deo svih progresivnih snaga u zemlji. Ova je koalicija istupila s konkretnim programom demokratskih reformi.

Uplašena uspesima Širokog fronta, finansijska oligarhija, povezana s krupnim međunarodnim kapitalom, 1973. godine je udarom dovela na vlast otvoreno antidemokratski režim. Urugvajska reakcija od tada sistematski razara sve demokratske institucije i društvene i kulturne tekovine radnog naroda.

Bez podrške političkih snaga koje predstavljaju druge segmente društva koji, kao i radnička klasa, trpe politički i ekonomski pod neoliberalnom proameričkom diktaturom, radničke i socijalističke organizacije Urugvaja ne mogu ostvariti svoj osnovni cilj — obnovu demokratske klime u njihovoj otadžbini. Visoko smo podigli

zastavu širokog saveza demokratskih i antifašističkih pokreta, što je dovelo do formiranja Demokratske konvergencije, čiji je jedini konkretni cilj — obnova demokratije i slobode. Mi u Urugvaju okupljamo snage za borbu protiv zajedničkog neprijatelja.

Jedinstvo demokrata Urugvaja, uz solidarnost socijalističkih zemalja i revolucionarnih pokreta, posebno latinskoameričkih, bratski odnosi s demokratskim partijama i organizacijama širom sveta dovešće, pre ili kasnije, do pada diktature koja ugrožava i sam opstanak našeg naroda. Uvereni smo da će i za Urugvaj doći čas socijalističke izgradnje. U našoj će se zemlji, kao i u drugima, ovaj proces, pod vođstvom radničke klase, odvijati u skladu s opštim principima naučnog socijalizma, uz istovremene specifične karakteristike primerene objektivnoj stvarnosti, istorijskim tradicijama nacije i njenom načinu mišljenja. Urugvajski socijalisti odbacuju ideje o rukovodećim partijama ili nacijama i neće slepo kopirati tuđa iskustva. I pored toga, spremni smo da izvučemo pouke iz iskustva borbe drugih naroda i bratski i skromno im ponudimo svoja iskustva.

Član Centralnog komiteta Portorikanske socijalističke partije *Felipe Cirino Colon*, (koji je predstavljao i Portorikansku komunističku partiju), izjavio je da je Portoriko američka kolonija, u klasičnom značenju te reči, upečatljiv primer koliko daleko ide imperijalizam da bi sačuvala i učvrstio svoju prevlast. Portoriko je, u isto vreme, i ekonomski, politički i kulturni model industrijske neokolonije koji se „usavršava”. Politiku intenziviranja zavisnosti, postojane represije i mešanja u unutrašnje stvari Portorika na površini prate liberalne i demokratske društveno-ekonomske mere. No, one su samo dekor jednog režima nasilja u svakom trenutku spremnog da deluje bez milosti.

Imperijalizam u Portoriku izgrađuje sistem sveobuhvatne kontrole nad životom, sistem koji obuhvata i političke, društvene, ekonomske i psihološke mere radi odvajanja revolucionara i radničke klase od ostatka stanovništva. Mi nismo u stanju da neprijatelju nanesimo vojni poraz. Za tu su strategiju naše snage previše neravnopravne. Stoga naša Partija orijentiše narod na dugotrajnu, raznovrsnu masovnu borbu, koja će u odlučujućoj fazi preći u oružanu. Stalno nagrizanje ekonomske, političke, psihološke i vojne moći neprijatelja omogućice stvaranje uslova da portorikanska radnička klasa i njeni saveznici osvoje vlast.

Pedro Ortega Diaz, član Političkog biroa CK Komunističke partije Venecuele, kazao je da su se oblici pre-

vlasti imperijalizma u Aziji, Africi i Latinskoj Americi značajno izmenili. Imperijalizam kamuflira svoju reakcionarnu suštinu i nastoji da obmane snage koje se bore za društvenu, ekonomsku i političku emancipaciju.

Ove promene nisu posledica borbe volje imperijalista; usledile su kao rezultat borbe radničke klase i potlačenih naroda. Presudni graničnik na putu nacionalne i socijalne emancipacije u svetu bila je oktobarska revolucija 1917, koja je potresla same osnove starog poretka.

Gotovo 25 godina se politička vladavina proimperijalističke buržoazije u Venecueli odvija u okvirima dvopartijskog sistema: Socijaldemokratska i Socijalhrišćanska partija smenjuju se na vlasti. Sadašnja socijalhrišćanska vlada vodi reakcionarnu spoljnu politiku, pokazuje svoju netrpeljivost prema socijalističkoj Kubi i centralnoameričkim narodima koji se bore za oslobođenje i podržava zločinačku hunt u Salvadoru. U unutrašnjoj politici prećutno pristaje na rast inflacije i špekulacije krupnih industrijalaca. Mase ne nameravaju da ćute; vode istrajnu borbu u kojoj naša Partija aktivno učestvuje. Mada je vlada, zbog praktičnih razloga, zakonom zabranila štrajkove, štrajkački pokret nije nestao. Svake godine ima na stotine štrajkova.

U skorašnje vreme dogodile su se dve stvari od izvanredne važnosti za klasnu borbu. Prvo je najveća nacionalna radnička unija (Konfederacija radnog naroda Venecuele, koja sledi socijaldemokrate) zajedno s Jedinstvenim centrom radnog naroda Venecuele (čiji su vođi većinom komunisti) podnela zakonski predlog o povećanju nadnica u skladu sa rastom cena. Vlada je odbacila ovaj predlog; usprotivio mu se i Fedecamaras, organizacija venecuelanskih industrijalaca. Posle toga su usledili generalni štrajkovi u nekim industrijskim centrima i talas oružanih akcija naroda širom zemlje. Tako je iznuđeno usvajanje zakonskog predloga. Vredno je napomenuti da je u ovom slučaju Komunistička partija delovala u savezu sa Socijaldemokratskom partijom, pa čak i nekim od socijalhrišćanskih sindikalnih vođa. I mase koje su izišle na ulice takođe su delovale jedinstveno.

Drugo je potpisivanje (kolektivnog) radnog ugovora u tekstilnoj industriji. U ovom slučaju nismo imali podršku Konfederacije radnog naroda. Borba se vodila pod teškim uslovima, jer je u rukovodstvu pokreta bilo ekstremističkih elemenata, a vlasnici fabrika vešto su opravdavali svoju politiku pozivajući se na ekonomsku krizu. Bez obzira na to, kao rezultat akutnog klasnog sukoba, potpisan je ugovor, iako nismo mogli da spre-

čimo istupanje nekih fabrika. Nismo uspjeli da dejstvu-
jemo zajedno sa sindikalnim unijama, ali su se tekstilni
radnici, gotovo svi, digli u odbranu svojih interesa. Ova
dva događaja, uz najaktivnije učešće komunističkih sin-
dikalnih vođa, pokazala su spremnost masa za borbu.

Pedro Ortega Diaz je konstatovao da dvopartijski
sistem u Venecueli ima sve više teškoća: u obe partije
pojavi su se ozbiljna neslaganja. Vladina politika oče-
vidno uživa sve manju podršku naroda koji uviđa da ona
vodi pogoršanje uslova života radnog naroda i sitnih
i srednjih posrednika, a da državnoj birokratiji i krup-
noj buržoaziji, omogućava brzo i lako bogaćenje od nafte.

Komunistička partija je predložila alternativu vladi-
noj sadašnjoj liniji i radi na stvaranju jedinstva levice
u Venecueli, jedinstva koje bi trebalo da omogući uslove
za preuzimanje državne vlasti od vladajućih krugova.

Predlažući takvu taktiku, polazimo od fundamental-
ne mogućnosti okupljanja seljaka, intelektualaca i sred-
njih slojeva, uključujući tu i sitne i srednje sopstvenike,
oko radničke klase, a pod zajedničkom parolom — za-
hteva za izvojevanje ekonomske nezavisnosti, koja bi
trebalo da otvori put u socijalizam. Na osnovu trezne
procene aktualnih šansi za osvajanje vlasti, smatramo
da postoji potreba za objedinjavanjem progresivnih sna-
ga oko jednog razumnog i realističkog programa. Ovo se
ispoljava u strategiji i taktici koje je formulisala Komu-
nistička partija Venecuele na svom VI kongresu.

Rubens Iscaro, član Izvršnog komiteta CK i član
Sekretarijata Komunističke partije Argentine, istakao je
da gde god imperijalizam, uz pomoć oligarhije i unu-
trašnje reakcije, nanosi teške udarce demokratiji i pri-
vremeno odnosi pobjedu — kao što je slučaj u Brazilu,
Boliviji, Urugvaju i Čileu — on svoju pobjedu duguje
nepostojanju jedinstva demokratskih i progresivnih sna-
ga. Slična je situacija i u Argentini gde, posle najimpre-
sivnijeg napretka u svojoj istoriji, radnički i narodni
pokret nazaduju.

Kontraofanziva imperijalizma na našem kontinentu
posle pobjede Narodnog jedinstva u Čileu učvrstila je neke
krugove u uverenju da je fašizacija postala predominant-
na tendencija i jedina perspektiva razvoja Latinske
Amerike u narednoj deceniji. To je pogrešno. U okvi-
rima nove ravnoteže snaga u svetu, kada bujaju masovni
demokratski pokreti u latinoameričkim zemljama, pobe-
dila je demokratska revolucija u Nikaragvi; u Brazilu,
Boliviji, Ekvadoru i Peruu u toku su demokratski pro-
cesi; u Salvadoru je u usponu revolucionarni pokret.

Naša Partija niz godina zagovara stvaranje širokog
demokratskog fronta, koji bi objedinjavao i koordinirao
aktivnosti svih progresivnih snaga u Argentini. Otpor
ekonomskoj politici Martineza de Hoza postao je zajed-
nički imenitelj, koji otvara mogućnost polaganja teme-
lja takvom frontu, uprkos svim sektaškim manifesta-
cijama.

Ozbiljnu štetu početnim tendencijama u pravcu for-
miranja demokratskog fronta nanose ultralevičarski ele-
menti, koji se bave provokacijama i kočje podizanje nivoa
svesti naroda. Odlučno se moraju razotkrivati kontra-
revolucionarne aktivnosti ovih ekstremista.

Uz komuniste, revolucionarnom procesu se pridru-
žuju i druge snage levice. Partije radničke klase moraju
odrediti svoj stav prema njima. U Argentini se, recimo,
u velikim segmentima peronista odigrava zaokret nalevo.
Još 1962. godine je Victorio Codovilla izneo ideju o
formiranju jedinstvene, marksističko-lenjinističke u os-
novi, partije koju bi, uz komuniste, sačinjavali i pero-
nisti kao i članovi drugih struja levice. U poslednje
vreme se uspostavlja sve jače jedinstvo komunisti i
radnika peronista kao i mnogih vođa ovog pokreta.

Danas u Latinskoj Americi više ne sme biti nedife-
renciranog pristupa vojsci. Militarizacija se proširila
gotovo na čitav kontinent. Treba praviti razliku između
pojedinih vojnih grupa koje, posle kratkog perioda dikta-
ture, prepuštaju vlast drugim snagama, i onih, relativno
čvrstih vojnih vlada, koje drže svu vlast i zakonski
institucionalizuju takvu situaciju.

Pod uticajem duboke strukturalne krize u latinoame-
ričkim državama, jedan deo oružanih snaga postupno
napušta antikomunizam i prelazi na demokratske pozi-
cije, shvatajući pravedne ciljeve antiimperijalističke bor-
be. Ovo raspoloženje nije uvek vidljivo niti je u svim
slučajevima jasno izraženo i, štaviše, očito je nacionali-
stičko. Bilo bi pogrešno verovati da su dosledni demo-
kratski stavovi postali preovlađujući u oružanim snaga-
ma, ali se nesumnjivo šire. Borba u našim zemljama se
nastavlja i diktira potrebu vojno-civilnog saveza; upravo
zato oštro osuđujemo liberalizam i vulgarni antimilitari-
zam s prizvukom anarhizma i anarhosindikalizma. Na ža-
lost, i danas se često sreće podmlađena verzija otrcanog
nihilističkog pristupa vojsci. Razlog joj je gorko iskustvo
nebrojenih udara i kontraudara u Latinskoj Americi
(na primer, Argentina u periodu od 1930; druge države
— posle udara u Brazilu 1964).

Revolucionarni proces u Latinskoj Americi ostaje antiimperijalistički, agrarni, narodni i demokratski. Ni izbliza nisu iscrpeni ciljevi ove borbe ni mogućnosti njenog daljeg razvoja, što zavisi od uspostavljanja hegemonije radničke klase u savezu sa širokim društvenim slojevima. Ovo je put koji otvara perspektive ka socijalizmu.

Preovlađujući trend antiimperijalističke borbe u Latinskoj Americi jeste odraz sve većeg učešća širokih masa u njemu, posebno radničke klase. Ovaj krajnje složen i jednovremeno neosporno demokratski proces uočljiv je u mnogim zemljama, bez obzira na različite specifične odlike i razne nivoe razvoja. Iznenadeni smo što su oni isti koji su nas molili da se uzdržimo od polemika, na ovoj Konferenciji napadali Sovjetski Savez i Avganistan. To je očigledna i teško shvatljiva protivrečnost.

Antonio Castro Mayen, član Političke komisije CK Gvatemalske partije rada, izrazio je uverenje da će nacionalnooslobodilački pokret, zajedno s ostalim revolucionarnim snagama sveta, ubrzati savremene procese društvenog razvoja. Borba naroda za odbranu nacionalnih interesa i njihova težnja za socijalnim promenama sve bitnije utiču na konfrontaciju između snaga mira i progresa i snaga rata i reakcije.

Pokreti za oslobođenje potlačenih naroda mogu izvesti konačnu pobjedu samo ukoliko budu jačali i razvijali svoje savezništvo s ostalim strujama u međunarodnom revolucionarnom pokretu, posebno sa zemljama socijalističke zajednice.

Razvoj događaja u centralnoj Americi privlači pažnju svetskog javnog mnjenja. Pobjeda sandinističke revolucije u Nikaragvi ozbiljno je uzdrmala prevlast imperijalizma u ovom regionu. Oslobodilački pokret Centralne Amerike ušao je u kvalitativno novu fazu, na šta ukazuje vidljivo širenje društveno-političke borbe i, naročito, herojska borba salvadorskog naroda. Sve to zabrinjava imperijalizam i reakciju i oni se trude da nađu izlaz, da zaustave revoluciju, stabilizuju situaciju i stvore novi model za održanje prevlasti u ovoj oblasti.

Pobjeda nikaragvanske revolucije aktivirala je snage ekstremne desnice u Gvatemali, koje polažu pravo na naziv bastiona kontrarevolucije u Centralnoj Americi. Posle neuspelih pokušaja imperijalista da iskoriste salvadorsku hunt u kao „posrednika”, raste opasnost od otvorenog mešanja gvatemalskih i honduraskih trupa, narožanih i obučanih u SAD, ali i od mešanja američkih

trupa u unutrašnje stvari Salvadora radi sprečavanja pobjede naroda. Naša Partija uporno zahteva od svih demokratskih i revolucionarnih snaga nacije da udruže svoje napore kako se ne bi ostvarili planovi o fašističkoj svojoj diktaturi. Mora se pojačati solidarnost s narodom Salvadora i onemogućiti da američki imperijalizam i centralnoameričke armije otpočnu vojnu intervenciju. Progresivni narodi sveta moraju uvideti da je ovo realna opasnost i da u našem regionu može da izbije sukob čije bi nepredvidljive posledice mogle ozbiljno da ugroze mir u svetu.

Gvatemalska vojna diktatura neće se zadovoljiti time što našu zemlju drži u stanju terora. Vlastite sigurnosti radi ona je spremna da se priključi agresiji i intervenciji protiv drugih naroda u ovom regionu. U svojoj borbi narod Salvadora računa na pomoć ostalih centralnoameričkih naroda, bar utoliko što neće dopustiti stranim zavojevačima da slobodno vršljaju po njihovoj zemlji. Uvereni smo da će zajednička borba biti pobjedonosna.

(*World Marxist Review*, tom 24. br. 2 februar 1981)

Prevela Vera Vukelić

MARKSIZAM
I SAVREMENOST

Dosad objavljeno:

Karl Korsch, MARKSIZAM I
FILOZOFIJA

André Gorz, RADNIČKA
STRATEGIJA i NEOKAPITA-
LIZAM

Serge Mallet, NOVA RADNI-
ČKA KLASA

Roger Garaudy, VELIKA PRE-
KRETNICA SOCIJALIZMA

Lelio Basso, IZGLEDI EVROP-
SKE LJEVICE

Henri Lefebvre, S ONU
STRANU STRUKTURALIZMA

Radovan Richta i saradnici, CI-
VILIZACIJA NA RASKRŠĆU

Najdan Pašić, POLITIČKO OR-
GANIZOVANJE SAMOUPRA-
VNOG DRUŠTVA

Ivan Kuvačić, MARKSIZAM I
FUNKCIONALIZAM

Zoran Vidaković, KORAK NA-
ZAD, DVA KORAKA NAPRED

Edvard Kardelj, RAZVOJ SLO-
VENACKOG NACIONALNOG
PITANJA

Dušan Bilandžić, IDEJA I
PRAKSA DRUŠTVENOG RA-
ZVOJA JUGOSLAVIJE 1945—
1973.

Alfred Schmidt — Gian-Enri-
co Rusconi, FRANKFURT-
SKA SKOLA

Arghiri Emmanuel, NEJED-
NAKA RAZMENA, I—II

Frank Deppe, KRITIKA SA-
ODLUČIVANJA

Daniel Chauvey, SAMOUPRA-
VLJANJE

Roman Rosdolsky, PRILOG
POVIJESTI NASTAJANJA
MARXOVA „KAPITALA”, I
—II

E. V. Iljenkov, DIJALETIKA
APSTRAKTNOG I KONKRET-
NOG U MARKSOVOM „KA-
PITALU”

Boris Majer, STRUKTURALI-
ZAM

Aldo Zanardo, FILOZOFIJA I
SOCIJALIZAM

Karl Marx, REZULTATI NE-
POSREDNOG PROCESA PRO-
IZVODNJE (NEOBJAVLJENI
RUKOPIS ŠESTE GLAVE PR-
VOG TOMA „KAPITALA”)

Ernst Bloch, PRIRODNO PRA-
VO I LJUDSKO DOSTOJAN-
STVO

Paul Mattick, KRITIČKI
ESEJI

Nicos Poulantzas, POLITIČ-
KA VLAST I DRUŠTVENE
KLASE

Samir Amin, AKUMULACIJA
KAPITALA U SVJETSKIM
RAZMJERIMA

Reinhard Kühnl, OBLICI
GRADANSKE VLADAVINE,
LIBERALIZAM — FASIZAM

Edvard Kardelj, PRAVCI
RAZVOJA POLITIČKOG SI-
STEMA SOCIJALISTIČKOG
SAMOUPRAVLJANJA

Christopher Caudwel, ILUZI-
JA I STVARNOST

Antonio Labriola, OGLEDI O
HISTORIJSKOM MATERIJALIZMU

Cesare Luporini, DIJALEK-
TIKA I MATERIJALIZAM